

~~4670.~~ VIII M.
MAGYAR^{2.}

~~Dupl.~~

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ

1853-RÓL.

XIII. évf.

AZ ACADEMIA' RENDELETÉBŐL

KIADTA

TOLDY FERENCZ,

TITOKNOK.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND M. ACADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

M. DCCC. LIII.

M. III 2731
C

50130

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
Kis gyűlés a' nyelv- és széptudományok' osztálya számára	
jan. 5. 1853.	1
<i>Toldy F.</i> Gyászbeszéd <i>Helmeczy Mihály</i> rtag fölött . . .	—
<i>Brassai S.</i> Tapogatódzások a' magyar nyelv körül . . .	5
Kis gyűlés a' philosophiai és társadalmi tudományok' osztálya' részére, jan. 10. 1853.	—
<i>Tóth L. A'</i> régi magyar birtokviszonyokról	—
Kis gyűlés a' történettudományi osztály' részére, jan. 17. 1853.	6
<i>Repický J.</i> Dzsáfer pasa temesvári helytartó' névtelen titkára' történetiratáról	—
<i>Csaplár Benedek</i> : Török-magyar levelek' küldeménye . . .	—
<i>Valentinelli József'</i> kézirati s könyvtári küldeménye . . .	—
Kis gyűlés a' mathematicai és természettudományi osztályok' számára, jan. 24. 1853.	—
<i>Győry S.</i> folytatólag a' zenehangok' mathematicai törvényeiről értekezik	—
<i>Nendtvich K. A'</i> természettudományok' studiumáról . . .	—
Öszves kis gyűlés , jan. 31. 1853.	7
<i>Toldy F.</i> Gyászbeszéd <i>Jászay Pál</i> rtag fölött	—
Bizottmányi jelentés a' nagyszótári munkálatok' miben-létéről	10
<i>Gr. Teleki J.</i> alapítványa	—
Könyvtári gyarapodás	11
<i>Gr. Delamotte Antal'</i> levele a' nyomtatványok' kötelmi példányai' ügyében	—

	<i>Lap.</i>
Kis gyűlés a' nyelv- és széptudd. osztályai' számára, febr. 7. 1853.	11
<i>Brassai S.</i> Föntebbi értekezésének harmadik czikkjét olvassa	—
<i>Czuczor G.</i> mutatóványokat közöl a nagyszótárból	—
<i>Toldy F.</i> indítványa a' magyar helynevek' gyűjtésére nézve	23
Kis gyűlés a' philosoph. és társadalmi tudd. osztályai' részére, febr. 14. 1853.	23
<i>Hetényi J.</i> értekezése folytatólag olvastatik	—
Kis gyűlés a' történettud. osztály' számára, febr. 21. 1853.	—
<i>Erdy J.</i> hieroglyphekkel borított mészkötblát mutat be	—
<i>Kállay F.</i> : A' régi Szlaviáról	26
Kis gyűlés a' mathem. és természettud. osztályok' részére, febr. 28. 1853.	—
<i>Szabó József</i> : a' hydraulikai mészről értekezik	—
<i>Nendtvich K.</i> A' gyakorlati gyógytudomány' lassú haladásának okairól értekezik	—
Kis gyűlés a' nyelv- és széptudd. osztálya' részére, mart. 7. 1853.	—
<i>Császár F.</i> Dante' harmadik ballatáját olvassa magyarázattal	—
<i>Mátray G.</i> A' magyar naptárakról a' közelebb lefolyt négy század közben	—
<i>Toldy F.</i> kiegészítő jegyzetei a' magyar naptárakról	37
Igazgató tanács' XVI. gyűlése két üléssel, mart. 14. és 16. 1853.	40
Kis gyűlés a' nyelv- és széptudd. osztálya' számára, mart. 14. 1853.	42
<i>Wenzel G.</i> említést tesz Rawlinson' scytha nyelvű feliratairól	—
Küldöttségi vélemény a' magyar helynevek' gyűjtéséről	—
Öszves kis gyűlés , mart. 21. 1853.	45
Könyvtári ajándékok	—
Kis gyűlés a' történettud. osztály' számára, mart. 21. 1853.	—
<i>Wenzel G.</i> Adatokat közöl Surian Antal velencei követ' tudósításaiból	—
Kis gyűlés a' math. és természettud. osztályok' számára, april' 9. 1853.	45
<i>Bugát P.</i> Mit van joga az emberi nemnek követelni az orvostudománytól?	—
Kis gyűlés a' nyelv- és széptudd. osztályai' részére, april' 11. 1853.	—
<i>Tasner A.</i> Tárgyalások Henszlmann J. Itagnak az építészek' angol kir. intézetében tárgyalt fölfedezéséről a' középkori egyház-építészet' őszhangzati elve körül	—
<i>Kriza-codex</i>	53
<i>Hunfalvy P.</i> az ural-altaji nyelvek' számneveiről értekezik	54

	<i>Lap.</i>
Kis gyűlés, pótlólag a' math. és természettud. osztályok' részére, april' 16. 1853.	54
<i>Nendtvich K.</i> folytatja előadását a' természettudományok' studiumáról	—
<i>Bugát P.</i> Mit van joga követelni az emberi nemnek az orvostudománytól?	—
<i>Frommhold Károly'</i> tudósítása egy asztalmozgatási kísérletről	54
Kis gyűlés a' philosoph. és társad. tud. osztályai' részére, april' 23. 1853.	—
<i>Hetényi J.</i> A' magyar Parthenon' előcsarnokai. I.	55
Kis gyűlés a' történettudományi osztály' részére, april' 25. 1853.	96
<i>Nagy Iván'</i> kéziratári ajándéka, s értekezése a Gritti Alajosról szóló velenzei egykorú kéziratokról	—
<i>Repicky J.</i> dolgozatokat mutat be 's olvas a' török-magyar történeti gyűjteményből	110
<i>Podhradzky J.</i> A' Gvadányi-nemzetségről Magyarországon	—
Őszves kis gyűlés april' 25. 1853.	111
<i>Gr. Teleki Ádám és Domonkos'</i> könyvtári ajándékai. Kötelmi példányok	—
Kéziratári gyarapodás	—
Kis gyűlés a' math. és természettud. osztályok' számára, május' 7. 1853.	115
Bizottmányi jelentés az asztalmozgatási tünemény' dolgában	—
<i>Bugát P.</i> észrevételei ugyan e' tárgyról	115
Kis gyűlés a' nyelv- és széptud. osztálya' részére, május' 9. 1853.	—
<i>Hunfalvy P.</i> folytatólag az ural-altaji nyelvek' számneveit fejtegeti	—
Kis gyűlés a' philosoph. és társad. tud. osztályai' részére, május' 21. 1853.	—
<i>Hetényi J.</i> Az életharmoniáról. II.	—
Kis gyűlés a' történettud. osztály' részére, május' 23. 1853.	158
<i>Jerney J.</i> Ovidius' magyarairól 's a' magyarkákról	—
<i>Podhradzky J.</i> a' Trencsény városában XVI. században virágzott kath. tanodáról	140
Őszves kis gyűlés május' 23. 1853.	141
<i>Gr. Teleki J.</i> újabb alapítványa	—
Külföldi akademiák könyvtári ajándékai. Kötelmi példányok. Kéziratári gyarapodás	—
Kis gyűlés a' math. és természettud. osztályok' számára, június' 4. 1853.	142
<i>Bugát P.</i> folytatólag : Mit van joga követelnie az emberi nemnek az orvostudománytól?	—
<i>Nendtvich K.</i> A' természettudományok' studiumáról	—

	<i>Lap.</i>
Kis gyűlés a' nyelv- és széptud. osztályai' számára, június'	
6. 1853.	142
<i>Kállay F.</i> az Elme szót értelmezi	—
<i>Hunfalvy P.</i> Homér a' régi írónál Aristotelesig	150
Kis gyűlés a' philosoph. és társad. tud. osztálya' részére,	
jun. 18. 1853.	—
<i>Pauler Tiv.</i> A' követek' területen-kivültségéről	—
<i>Hetényi J.</i> Az ész' tiszteletének nagy eredményeiről. III.	163
Kis gyűlés a' történettud. osztály' részére, jun. 20. 1853.	200
<i>Gr. Karacsay Fodor'</i> levele Deák Ferencz tisz. taghoz	—
<i>Wenzel G.</i> adatokat közöl az 1516. bécsi congressusról, II.	—
Ulászló' haláláról, 's II. Lajos' kormánya' kezdetéről	—
<i>Podhradczky J.</i> Észrevételek a' scythák' temetkezési szo- kásairól	—
Kis gyűlés jun. 28. 1853.	201
Könyvtári ajándékok. Kézirattári küldemény	—
Kis gyűlés a' math. és természettud. osztályok' részére, jul. 2. 1853.	203
<i>Győry S.</i> folytatólag értekezik a' hanglépték, öszhangzatok és mérséklet' számviszonyairól	—
Kis gyűlés a' nyelv- és széptud. osztályai' részére, jul. 4. 1853.	206
<i>Csuczor G.</i> A' magyar hangtanról	—
Magyar helynevi közlemények	217
Kis gyűlés a' philosoph. és társad. tud. osztályai' részére, jul. 16. 1853.	218
<i>Horváth Cyr.</i> Az igazság és bizonyosság' eszméjéről	—
Kis gyűlés a' történettud. osztály' részére, jul. 18. 1853.	254
<i>Kállay F.</i> a' régi magyar lakokat illető kérdéseket terjeszt elő	253
<i>Wenzel G.</i> figyelmezteti az osztályt a' Budapest' XV. szá- zadbéli házajstromát magában foglaló kéziratra	—
<i>Repický J.</i> beadja a' jászberényi török oklevelek' első cso- móját	—
<i>Chlumeczky'</i> levele a' belloviczi sírásók' ügyében	—
Öszves kis gyűlés jul. 18. 1853.	—
<i>Grubissich Ágost'</i> moszatgyűjteményi ajánlata	—
<i>Szontagh G.</i> véleménye Károly főherczeg' Stratégiájának for- ditásáról	—
<i>Helmeczy Mihály'</i> özegegének könyvtári ajándéka. Vegyes könyv- és kézirattári küldemények	—
Öszves kis gyűlés sept. 24. 1853.	257
<i>Purgstaller J.</i> A' bölcészet és emberi ész' fejlődése közti egybefüggésről	270
<i>Borsiczky Dénes'</i> alapítványa és könyvtári hagyománya	254
Kézirat- és könyvtári ajándékok	253

	<i>Lap.</i>
Kis gyűlés a' math. és természettud. osztályok' számára, sept. 26. 1853.	255
<i>Bugát P.</i> a' szőlőkorról értekezik	—
Amerika fölfedezése a' normannok által	256
A' normannok' közlekődése kelettel	238
Kis gyűlés a' nyelv- és széptud. osztályai' részére, oct. 8. 1853.	269
<i>Czuczor G.</i> Újabb mutatóványokat olvas a' nagy-szótárból	260
<i>Révész J.</i> levele a' helyirati nevek' ügyében	269
Kis gyűlés a' philosoph. és törvénytud. osztályok' számára, oct. 10. 1853.	270
<i>Wenzel G.</i> tudósítást tesz németországi utazásáról	274
Kis gyűlés a' történettud. osztály' számára, oct. 22. 1853.	285
<i>Erdy J.</i> véleménye a' belloviczi ásásokról	—
<i>Wenzel G.</i> folytatja tudósítását németországi utazásáról	288
<i>Repický J.</i> jászberényi török leveleket olvas	295
Kis gyűlés a' math. és természettud. osztályok' részére, oct. 24. 1853.	296
<i>Bugát P.</i> befejezi értekezését a' szőlővésről	—
Öszves kis gyűlés oct. 24. 1853.	—
Könyvtári gyarapodás	—
Kis gyűlés a' nyelv- és széptud. osztály' számára, nov. 5. 1853.	297
<i>Hunfalvy P.</i> A' finn és magyar szók' egybe hasonlításáról	—
<i>Czuczor G.</i> A' magyar hangtanról	337
Kis gyűlés a' philosoph. és társad. tud. osztályai' számára, nov. 7. 1853.	348
<i>Kállay F.</i> berekeszti előadását a' hitbizományokról	—
Kis gyűlés a' történettud. osztály' részére, nov. 19. 1853.	348
<i>Erdy J.</i> Scythiáról és a' scythákról	—
<i>Podhradczky J.</i> Gejza király <i>Magnus</i> nevééről	349
Kis gyűlés a' math. és természettud. osztályok' számára, nov. 21. 1853.	351
<i>Győry S.</i> az asztalmozgatás' tüneményéről	352
Öszves kis gyűlés nov. 21.	—
Kis gyűlés a' nyelv- és széptud. osztályai' részére, dec. 3. 1853.	—
<i>Czuczor G.</i> folytatja értekezését a' magyar hangtanról	—
<i>Toldy F.</i> indítványa a' magyar nyelvjárások' ügyében	362
Kis gyűlés a' philosoph. és társad. tud. osztályai' számára, dec. 5. 1853.	363
<i>Horváth Cyr.</i> folytatja előadását a' bölcsészet' eszméjéről	—
Kis gyűlés a' történettudományi osztály' részére, dec. 17. 1853.	370
<i>Wenzel G.</i> Jeruzsálemi magyar dolgokról	—

	<i>Lap.</i>
<i>Repicky J.</i> megismerteti a' II. Szolimán császár' naplóját magába foglaló codex' másolatát	373
<i>Podhradczky J.</i> közleménye a' <i>tekéletes</i> szónak mythosi je- lentéséről	—
Kis gyűlés a' math. és természettud. osztályok' részére, dec. 19. 1853.	—
<i>Bugát P.</i> a' világegyetemet illető nézeteit tárgyalja	—
Őszves kis gyűlés dec. 19.	—
Könyvtári gyarapodás. A' jövő évi üléssor' megállapítása . .	374

MAGYAR

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

XIII. Év.

1853. JANUÁR, FEBRUÁR, MART.

I. Sz.

KIS GYÜLÉS, JAN. 3. 1853.

(A' nyelv- és széptud. osztálya' számára).

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból : Balogh, Czuczor, Szemere, rr. tt., Hunfalvy, Mátray, Repicky, Tasner ll. tt. — Egyéb osztályokból : b. Eötvös Józ. és Kubinyi Ág. tt. tt. — Bugát, Erdy, Gebhardt, Győry, Jerney, Kállay, Kiss Kár. rr. tt. — Bertha, Brassai, Csorba, Pauler, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

TOLDY FERENCZ titoknak

Helmechy Mihály szavazatos pénztárnok felett mondott következő gyászbeszéddel nyitotta meg az ülést.

Tekintetes Társaság! Milly mulékony az emberi élet, T. T. ! E' nemes léteget, mellyel felsőbb öntudatunkban olly méltán kérkedünk az élő természet' minden más lényei felett, melly az istenség' sugarának, a' gondolkodó és érző léleknek mindenek felett szép hajléka és műszere : milly töredékeny és enyésző! Egy kártékony lehellelte a' levegőnek, egy szellője az indulatnak képes feldúlni azon szép öszhangzást e' kényes alkotmány' ezernyi szálkái között, melly máskor olly bámulandó erővel áll ellent a' természet' viszontagságainak, 's a' munkás szellem' önházát lassan romboló hatalmának! Ime! még kevéssel ezelőtt köztünk járt Helmechy Mihály a' halandósággal dacolni látszó testalkotmányával; és kevés nap azon szűk házba temette, melly előtt tőle nem rég örök bucsút vettünk! Boldog ki úgy élte életét, hogy az vére' utolsó löktetésével meg nem szűnik; kinek emlékezete műveiben, vagy ha illyeket nem hagyhatott, hatásában él : az illyen soha nem hal meg egészen, az nem úgy vonúlt el a' földön mint a' pusztának fővényszeme, melly volt és nincsen, mert a' fergeteg elragadta a' végtelen ürbe.

Mí megnyughatunk barátunk' sorsán : ő működött és hatott, 's bár hatása kortársai' öszves hatásába vegyült, azon árt mellyel ő a' tengert nevelte, a' nemzet' jobbjai hálásan ki fogják jelezni, 's nevét általadni maradékainknak. Mert az olly szorosan van a' nemzeti nyelv' legdicsebb korával, a' virulás, gazdagodás és csinosodásban hihetetlen eredményeket lendített korrall összszerzőve, hogy ennek történetét az ő emlegetése nélkül megírni nem lehet.

Forduljunk tehát el a' gyásznak házatól, melybe azt raktuk le tölce, mi halandó volt; vonúltassuk el emlékezetünk előtt működését, 's a' mi ezzel szoros okbeli viszonyban áll, élte' folyását; 's míg amott elszomorodunk közös sorsunkon, mely elébb vagy később minket is ér, derülünk fel azon, mi egyedül képes bennünket rajta felül emelni: a' hazafi érdemen.

Helmeecz Mihálynak létet és nevet Király-Helmeecz adott, Zemplény vármegye' mezővárosa, sept. 27-dikén 1788-ban, azon évben, mely nekünk fél évvel elébb a' haza egy más vidékén Kisfaludy Károlyt adta, kivel őt egykor nem csak *egy* ügy és személyes barátság volt összefüzendő, hanem kinek pályájához az ő neve idővel szorosabban szövődött. A' tanulás és önképzés' vágya a' vagyon-talan ifjút 1804. a' kegyesrend' falai közé vonta, mely a' szokott előkészítés után 1806-ban Tatán az első elemi, 1807—9-ig pedig Veszprémben az első, negyedik, és második deák osztályt bízta reá. 1809' végén elhagyván ez intézetet, melynek önkiképzése' alapját köszönte, Pestre sietett, hol a' bölcsészetet és jogtudományt hallgatván, amabban 1811-ben tudori koszorút, emebben 1817-ben, ügyvédi oklevelet nyert. A' következett három évben növendékével Siskovics Józseffel együtt készült egy európai körútra, mely végre történeti, földíratl, irodalmi tanulmányokon kívül a' művelt új nyelveket, névszerint az olaszt, spanyolt francziát és angolt szorgalmasan űzte: de ez utazás az 1820-ban kitört nápolyi zavarok' következtén eleinte elhaladt, utóbb végkép is elmaradt, miután Pesten Melczer László hétszemélynök mellett titoknoki állást nyert, mellyel egyszersmind az ügyvédi gyakorlatot is összekapcsolta. De e' mellett sem hagyott egészen fel soha az irodalmi működéssel, melynek vázolásához sietek már, mint a' melly bennü. ket e' helyt közelebb-ről érde' el.

T. i. a' zemplényi ifjú a' kor' legérdemesebb írója Kazinczy Ferencz' nevének tiszteletét már hazulról hozta magával Pestre. Ennek írásai gyulasztották fel benne, mint legtöbbünkben, kik amaz időből még élünk, a' magyar irodalom' azon szenvedélyes szeretetét, melly kezdetben gúnynyal, de utóbb annyival szebb jutalommal, a' diadal' örömeivel fizetett; ennek írásai érczették vele a' nyelv' tudományos tanulmányozása' szükségét, 's hogy az olly agyag, mellyből, míg az egyik főző edényeket gyúr, legfelebb melegítő kemenczét állít szobáinkba: más, a' szobrászhoz emelkedve fel, ki abból olympusi Zeüsz és medicisi Venust alkot, az isteni szépet érzékíti meg szellemi világunkban. A' jónak és szépnek egyesületét tanulta ő Kazinczy' nyelvében átérzeni; de érzeni azt is, hogy az illy nyelvet nem dajkáinktól, 's nem a' piaczon leshetjük el. Tehát a' nyelv' tudományos és szépzészeti tanulásának fekküdt egész odaadás-sal; vizsgáló szellemmel olvasta régibb és újabb jobb íróinkat, tanulta Révainak, nyelvünk' e' halhatatlan törvényhozójának, örökké

remek művét, hallgatta az elhunyt nagy ember' tanai' lelkes apostolat, Horvát Istvánt; de nem kisebb buzgósággal üzte az idegen mívelt nyelveket is, 's igyekezett azok' irodalmaival, különösen költészetökkel megismerkedni. E' mellett Kazinczyval tudományos levelezést folytatott, kinek, nem mindennapi ismeretei, tisztult ízlése 's az ügy' buzgó szeretete által, teljes bizodalmit érdemlette ki. Így történt, hogy, midőn Kazinczy 1813-ban saját és más jelesírók' munkai' kiadását Trattnernél megindította, Helmezy' segedelmével élt; így, hogy Dayka 's a' Poétai Berek, Báróczi, Kis, Zrinyi 's a' szép-irodalmi fordítmányok' kilencz kötete mind Helmezy' gondolai alatt jelentek meg, azon csínban és hibátlansággal nem csak, melly azok' belső becséhez illő volt, de a' mindenünnen feltámadt ellenkezesek által gyakran ingadozó és csüggedő kiadót is buzdítva; 's övé az érdem, hogy ez nem mondott le azon vállalatokról, mellyek olly hathatós, olly eldöntő befolyással voltak nyelvünk' szépiészeti fejlődésére 's a' nemes ízlésnek szép dalmunkban szerencsés meggyökeresítésére. Első saját dolgozata, melly világot látott, 1813-ban Eckartshausennek egykor köz kedvességű imakönyvének fordítása, mellyel a' nyelvújításnak a' kedélyéletbe igyekezett beútat szerezni; ezt néhány csinos költemény követte, röpiratok gyanánt nyomtatva. Fontosabb volt polemiái föllépése a' nyelvújítás mellett. T. i. a' Mondolat, mellyel a' dunántúli párt, a' Festetics György' köre, a' nyelvújítást általában, de különösen az új iskola vezéréi, Kazinczyt 's annak legnagyobb költőjét, Berzsenyt, kit a' nemzet szíve Helmezy' kezéből vett, támadta meg: a' nevetőket részére hódította volt — 's ki ne nevetne szívesen, ha a' megtámadottnak bocsát érteni, ha az ügy' jelentékét felfogni nem tudja, 's ha a' hagyományos balnézet, 's az ellenzék' táborának kiáltásai által elcsábítva van? Pedig e' tábor akkor szinte az egész magyarírói világot befoglalta: míg Kazinczy a' maga, míveltségre, tanulmányra és lelkességre végheletlenül túlnyomó, de éppen ezért kevesek által értett felekezetével roppant kevesebbségben állott. Szemere és Kölcsény visszatartották azt 1815-ben a' magok' „Feleletével“, de annak, bár hasonlíthatlan felsősséggel ostromozta a' makacsságában elvakult sereget, nem árt-hatott, mert méltó büszkeségökben nem úgy munkálkodtak annak terjesztésében, mint a' támadók. 'S kitűnt, hogy a' gúny nem alkalmas meggyőződést, 's még kevesbbé berögzött vakhitet megrendíteni. A' bizonyítások' komoly és szilárd fegyvere kellett, melly tárgyba erőszakodó vitát idézzen elő, 's a' közönség' józanabb részében felvilágosodást eszközöljön, meggyőződést gerjeszzen. Helmezy volt első, ki a' küzdőhomokra szállott. Berzsenyie' második kiadását ama' derék „Kalauz Értekezésével“ vezette be, melly bár negyvenöt lapra terjed csak, de hatása egy egész nagy munkáéval ért fel. A' mi jámbor közönségünkkel azt hitették volt el, hogy az újítás olly megtámadása a' nyelv' szüzenégének, melly a' nyelvek'

történetében példátlan, melyet Kazinczy talált fel, 's mely szép kincsünket előbb utóbb elkorcsosítja, eltemeti. Legnagyobb jótevőnk áruelőjével tekintetett a' legszentebb ügynek, a' magyar irodalom' sírásójának. E' bal hiedelem' megrendítésére Helmeccy, Kalauz Értekezésében mindenek előtt történetileg fogta fel a' kérdést, a' maradás' hőseire nézve a' legveszedelmesebb fegyverrel. Kimutatta, hogy minden időkben 's minden nemzeteknél a' nagy írók újítottak a' nyelvben, hogy annak szüksége a' régi és új legmiveltebb népek által elismertetett, hogy minden nyelv ez úton fejlődött, gazdagodott és csinosult; hogy ez volt életfolyama a' magyar irodalmi nyelvnek is sok századdal előbb már, hogysem e' szó: újítás, kimondatott; hogy a' nemzet' legkedveltebb írói, az ósdiak' felekezelésének legbámúltabb kedvenczei üzték azt, hogy Csokonai nem csak gyakorlotta, de tanította is, 's hogy a' Kazinczyval harczban álló Debreczennek, saját egyháza által szentesített, énekeskönyve rakva van új, avult és tájkifejezésekkel. Kimutatta a' nyelvújítás' forrásait, 's reá utalt szépirodalmi mulhatlan szükségére, ha a' nyelvet egyszerűségben sápadozva nem akarjuk látni. A' vita ezzel nem fejeztetett be, hanem, a' mi ohajtható volt, csak ez alapos felszólalással kezdődött igazán. Nem tartozik tárgyamhoz hogy ezt most elbeszéljem: de annyi áll, hogy a' Kalauz Értekezést megczáfolni az ellenrész csak meg sem kísérelte. Ennek vezérei megmaradtak ugyan a' magok' átalakodottságában, de a' csendesebb gondolkodásuak közt naponként nőtt az ügy' barátjainak száma, 's az ifjabb nemzedék ebből merítette, ebből edzette meggyőződését. Ehhez járult még Helmecczynknak társaságos útoni hatása is. Az ő bátor, himetlen, és nem csüggedő szóbeli küzdelmei mindenütt hol megjelent, írói 's nem-írói körökben, elnémították, vagy legalább elfélték a' zajos ellenzékét: 's íme! kevés év múlva az általa is megtört ellenzék önkénytelen és észrevétlenül gyakorlotta, mit elméletben gáncsolni meg nem szűnt.

De nem csak e' tétel' kivívására szorítkoztak személyes törekedései. A' nyelvtani helyesség, hibátlanág, írói műgond, az idegenségek' kerülése, helyes magyar szólásmód, a' kötetlen beszédben tömörség és hangzatosság, a' verselésben az új népek' formái' behonosítása: mindannyi tárgyai voltak szóbeli tanácsai' és sürgetéseinek. Kisfaludy Károly őt vallotta mesterének a' nyelvben; azon hézagot mely ennek Irenéje és Aurorája közt észrevehető, Helmeccy hidalta által; gr. Széchenyi István az ő tanácsának és társalkodásának köszöni azon nyelverőt, melyet oly hathatósan fejtett ki országos hatásu munkáiban; 's Helmeccy műfordításai Schiller, Tasso és mások után bátorságot öntének költőinkbe annak valóítására, mit hűsz évvel azelőtt talán még hihetetlennek tartánk.

'S még egyszer lépett fel mint nyelvtisztító és gazdagító Jenkenkorával maga is. Nem ereszkedem ezen, egykor oly nagy közönségű lapnak tudományos és politikai szempontból méltatásába:

de meg kell mondanom, hogy nyelvünk' gazdagítására, a' gondosabb, szabatosb, hibátlanabb írásmódnak az életben is elhatalmazására senki annyit, mint ő, nem tett. Mi Kazinczy a' szépirodalomban volt a' szép nyelv' tekintetében, az lett Helmezy az irodalom és élet' nyelvének tisztulására nézve. Ez pedig, Tek. Társaság, olly érdem, melyet a' magyar irodalom' történetírójának hálátlanság' bűne nélkül felednie nem lesz szabad soha.

Ő elérte a pontot, melyre törekedett: az ő nyelve országossá lett, míg mások oda hatottak, hogy az még szebb, könnyebb, simulóbb leve! 'S ezzel ő bizvást nyugodhatott híven kiérdemelt borostyánain.

Elhúnyt barátom' szelleme! érdemeid' ez őszinte elismerését fogadd tőlem a' sírban is olly szívesen, mint ezelőtt harminczegy évvel fogadád azon zsenge munkámat, melyet neved' ünnepén, kezdő író, általad buzdítva, utasítva, vezetve, hálaadományul neked szentelék! Nagy időköz fekszik tiszteletemnek amaz első, 's méltánylásomnak e' mai nyilatkozatai közt: de ha amaz hevesebb, sőt lelkésdedt volt, e' mai egy férfiú kebelének nyugodt, de érett és szilárd meggyőződéséből fakadt.

Béke és tisztelet emlékezetednek.

— Utána

HUNFALVY PÁL lt.

folytatólag olvasta a' *finn-magyar szók' párhuzamát*, ez ízben különösen a' *k* betűbeli szókat.

— Következett

BRASSAI SÁMUEL lt.

illy című értekezése: „Tapogatódzások a' magyar nyelv körül” második részének előadása.

— Ez után, eltelvén az 1852. év, a' nm. Elnök felemlítette, hogy a' bevett szokás szerint a' *nagy-szótári dolgozások*' mibenléte ismét megvizsgálandó lenne, 's ez iránt tudósítás-tétellel b. Eötvös tt., Balogh és Toldy osztálybeli rr. tt. bizattak meg.

KIS GYÜLÉS, JAN. 10. 1853.

(A' philosophiai és társad. tud. osztályai' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő ezja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Horváth Cyr. és Kállay F. rr. lt., Bertha, Pauler és Tóth lt. tt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Bugát, Czuczor, Érdy, Fogarasy, Győry, Kiss, Szemere rr. tt. — Repický és Wenzel lt. tt. — Toldy F. titoknak.

TÓTH LÖRINCZ lt.

az 1852. évi nov. 29-kei legfels. nyílt parancsot, melly által a' régi magyar birtokviszonyok, miként azok a' kir. adományrendszer 's ősiség' alapján léteztek, átalakítottak, az előbbi állapotokkal hason-

lítva, ismertetette 's magyarázta, szólván ez uttal különösen az adományrendszerről 's a' kir. fiscus' öröködéséről, 's kiemelvén ezen átalukás' rendkívüli fontosságát.

— Ez után

HETÉNYI JÁNOS rtagnak

„A' magyar Parthenon' előcsarnokai“ című értekezése kezdett olvastatni.

KIS GYÜLÉS, JAN. 17. 1853.

(A' történettudományi osztály' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból: b. Eötvös József tt. Érdy és Jerney r., Wenzel Gusztáv ll. tt. — Egyéb osztályokból: Kubinyi Agoston tt. — Balogh, Bugát, Csuczor, Győry, Horváth, Kállay, Kiss, Szemere rr. tt., Bertha, Csorba, Hunfalvy, Repicky, Tasner ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

REPICKY JÁNOS lt.

olvasta harmadik tudósítását *Dzsáfer pasa temesvári helytartó' névtelen titkára' történetírájáról*, 's bemutatá e' munka' fordításának harmadik részét, mellyel az be is van fejezve.

— A' titoknok olvasta *Csaplár Benedek* kegyesrendi tanár' küldeményéből némelly a' lévai piarista collegium' könyvtárában levő török-magyar levelek' magyaráját, 's lépés tétetett azok' eredetiének másolás végett kinyerésére.

— Ugyanaz *Valentinelli József* velencei sz. Márk' könyvtárábeli igazgató' küldeményéből egy újabb másolatnyalábot adott be e' cím alatt: *Documenta Historiam Dalmato-Hungaricam spectantia ex cod. LXXI. class. XIV. MSS-Lat. ex Bibl. S. Marcò*. Továbbá ugyanannak ajándékából annak következő munkáit: 1. Specimen Bibliographicum de Dalmatia et Agro Labeatium. Velence, 1842. 2. Bibliografia Dalmata tratta da' codici della Marciana di Venezia. Velence, 1845. 3. Della Biblioteca del Seminario di Padova. Vel. 1849. A' könyvtárba tétek. — Ugyanazon levelezőnk' levelében *Cicogna Manó* lovag' kézírataiból találtattak némelly Magyarországot illetők kijegyezve, mellyek' leírataira iránt felszólíttatni rendeltetett.

KIS GYÜLÉS, JAN. 24. 1853.

(A' mathematical és természettud. osztályok' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Bugát, Gebhardt, Győry, Kiss Kár. rr. tt., Csorba és Nendtvich ll. tt. — B. Eötvös tt., Balogh, Csuczor, Érdy, Jerney rr. tt. — Bertha, Hunfalvy, Pauter, Tasner, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

GYŐRY SÁNDOR rt.

folytatólag a' *zenehangok' mathematicai törvényeiről* értekezett.

NENDTVICH KÁROLY lt.

a' *természettudományok' studiumáról* kezdett értekezni.

ŐSZVES KIS GYÜLÉS, JAN. 31. 1853.

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen: b. Eötvös József és Kubinyi Ágoston II. tt. — Balogh, Bugát, Czuczor, Érdy, Horváth, Jerney, Kállay, Kiss, Szemere rt. tt. — Bertha, Pauler, Repický, Tóth, Wenzel II. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

TOLDY FERENCZ titoknak

Jászay Pál nyelotudomány-osztályi rt. felett a' következő gyászbeszédet mondotta.

„Mi lesz belőlünk, ha e' csapások megszűnni nem akarólag folytatják pusztító dúlásaikat? A' halál, minden alakjaiban, kört jár sorainkban, az erkölcsi, a' lelki, a' testi egyaránt! Éveknek, ivadékoknak reményei egymás után elfonnyadnak; nemes erők, párosultak a' legelhatározottabb szándékkal, a' legkitünőbb munkássággal, elszórvák a' világ' minden szögleteiben; mások áldozatai lelki bánatoknak; mások kora sírban visszahozhatlanul elveszve! „Így jaidúltam fel, Tekintetes Academia! midőn a' gyászlevél Jászay Pál' halála' hírét hozta meg; Jászayét, ki férfiúsága' legszebb virágjában, élte' negyvenharmadik évében, nemzete' történetének megírása közben, nappali és éjjeli szorgalom közepett, úgyszólván tollal kezében roskadt össze a' benne csak e' múlt évben kitört betegség' emésztő láza közt! Hogy ne jaidúljon fel keblünk, ha körültekintve, annyi lelketlent látunk köztünk elpazarolni a' soha nemzetünk' életében nem drágább perczeket, fecsérelni oly eröket, melyeknek gondosan összetakarított összege megmenthetné a' legbecsesb kincset: a' nemzeti életet? 's azok, kik annak megmentésére látszottak születve, elhullanak, mielőtt dicső rendeltetésöket betölthették! O társaim, értsük meg a' gondviselés' intését: minden illy veszteség újabb és hármaz ösztön legyen ránk élökre nézve: ne csak hogy tegyük a' mivel tartozunk, ne csak hogy pótoljuk a' mit mások már nem tehetnek: de hogy mindenegy ember köztünk hármaz erővel tegye a' legföbbséget a' mit tehet: igyekezzék lelkes vállvetéssel visszatartóztatni, mi olly fenyegetőleg támadja meg éltünk' fájút: az enyészet' szelletét. Ezen, lelkünk' egész mélyéből fogadott eltökélés, mellyel Jászay Pál' emlékezetét legméltóbban üllhetjük meg, szerezzen pótolékokat a' nemzetnek e' nagy veszteségért; a' bánat' elkeseredése költsön elszánást bennünk: úgy — ez teljes meggyőződés — e' nagy veszteségből is nyeremény fakadhat a' veszélyeztetett ügyre.

De átmegyek elenyészett barátunk' élte' folyamának áttekintésére, vázolására, a' munkás hazafiság' ez eleven képére, melly míg a' veszteséget még mélyebben érezteti velünk, egyszersmind példányul, buzdító előképül szolgálhat mindnyájunknak.

Jászay Pál, Abaúj megye fő út-igazgatójának Jászay Józsefnek és Thuróczy Katalinnak fiok, Szántón 1809. február' 19. látott napvilágot. Iskoláit a' sárospataki collegiumban végezte 1829-ben, miután közben 1823. és 24-ben a' német nyelv' megtanulása végett

két osztályt a' késmárki ev. lyceumban járt. Törvénygyakorlaton akkor Abaúj megye' első alispánja Comáromi István —, kir. táblai gyakorlaton elébb Matkovich István hétszemélyes táblai bíró, később tisztelt elnökünk, akkor kir. táblai báró mellett volt. Ez utóbbi 1832-ben a' magyar udv. cancellariához előterjesztő udv. tanácsossá tetetvén át, kegyes volt őt magával vinni, a' cancellariánál fogalmazói gyakorlathoz felvételét kieszközőlni, 's hat éven keresztül atyailag gondját viselni. 'S e' háznál, illy főnök mellett, lett Jászay az, a' minek őt utóbb becsültük: nyelvtudományunk' és történetírásunk' egyik fénye. Az előkészületet ugyan magával hozta már: t. i. még Patakon, a' történet és oklevélszet' tanítója Csengery József olly szeretettel csepegtetett az ifjúba e' két tudomány iránt, hogy másfél évi törvénygyakorlata' idején már ezek tették kedvencz tanulmányait. Itt kezdett már nagy gonddal másolgatni okleveleket, mi által egyrészt az oklevelek' olvasása és jellemeik' megkülönböztetésében nyert könnyűséget, másrészt, egykor olly gazdaggá növekedendett, történeti gyűjteménye' alapját is ekkor vetette meg; egyszersmind pedig minden üres idejét, ugyancsak a' történetek' kedvéért, a' francia nyelv' tanulására fordította. Az 1830-ki országgyűlésen, említett Comáromi Istvánnal, mint Abaúj' egyik küldöttével volt jelen: 's ekkor villantak meg elméjében először a' politikai élet' eszméi, a' honnan az országgyűlési irományok' tanulmányozása egyik részét kezdte tenni foglalatosságainak. 1832-ben a' cholera Szabolcsba, Nagykállóba szorította, hol három hónapig az állandóan együtt ülő központi küldöttségnél segédjegyzői hivatalt viselven, e' megye' gazdag levéltára anyagot szolgáltatott neki az országgyűlési régiebb irományokkal 's a' honi történet' sok emlékeivel megismerkedni. Ez által is gyarapodott gyűjteménye sok becses oklevele' hű másaival, 's mint maga is vallja, az academiának napról napra felvirágzása, az ez által az egész nemzetre kihatott szellemi élet, de főleg az eleven példa: a' honi irodalom mellett éjet napot egygyé tevő elnökünk, elég indító okok voltak arra, hogy e' részben őt is munkás buzgalom fogja el. Utóbb az udvari cancellariánál udv. fogalmazó, 's végre titoknak, alkalmat nyert nyelvtudományi képzettségének olly kitüntetésére, hogy, midőn a' nemzeti nyelv a' hivatalos és diplomaticai téren mind több és több tért foglalt el, ő volt az, kire minden szabályadó nyelvmunkálatok bízattak: úgy hogy a' legfelsőbb rétegekben keletkezett ama' tudományos alapú, correct és szép irány, melly olly kedvező fordulatot és szilárd irányt adott a' magyar köz nyelvnek, leginkább az ő érdemeinek lőn egyike — de nem egyetlen. E' nyelvtudományi képzettségének alapul és forrásul leginkább a' régi nyelvmelékek' tanulmányozása szolgált: ezt pedig a' Révai munkáin és a' szinte már elhunyt Gévay Antallal folyt társalkodásban tudományos irányt nyert férfi önállóan először is a' *müncheneri codex*' ön erejéből feldolgozásában mutatta be a' hazának. T. i. mi-

után az academia Fejérvári Miklós által e' nevezetes emlékre figyelemztetve, elnökünk azt a' müncheni kir. könyvtárból kinyerte, és Jászay által leíratta, ő a' másolást nem csak a' legtökéletesebb hűséggel és kitünő szépséggel vitte véghez — e' másolat most is kéziratárunk' egyik legszebb darabja — hanem ahhoz *magyarázó bevezetést és kritikai szótárt* is készített : mik együtt utóbb a' Nyelvemlékek' academiai gyűjteményében világot is láttak. E' fontos dolgozatok szereztek neki tagságot nyelvtudományi osztályunkban. Révai óta nyelvészetünk illy nyomos előrelépést nem tett. Szóképzésünk 's nyelvtani régi formáinkra senki Révai után ennyi világosságot nem vetett, 's a' historiai nyelvtudománynak e' nagy ember után nálunk ő méltán második bajnokául tekinthető. E' nevezetes lépést csak egy kisebb nyelvészeti dolgozat előzte meg a' Tud. Gyűjteményben : annál meglepőbb volt az ő megjelenése azon keveseknél, kiket a' nyelv' története már akkor érdekelt. E' rendbe tartozik székfoglaló értekezése is, melyet a' XIII. nagy gyűlésben, 's az egész academia' kívánságára ismételve a' XI. köz ülésben olvasott fel : a' *magyar nyelv' történetének vázlat*a cím alatt. Ezekben, 's általán a' Nyelvemlékek' gyűjteményéhez adott egyéb másolások és apróbb értekezésekben határozódik Jászaynak nem terjedelmes, de annál mélyebb hatású működése a' nemzeti tudomány' e' körében.

Már ezek mellett, 's utóbb szinte kirekesztőleg, folyt teljes buzgósággal a' hazai történet' művelése. Gyűjteménye hétről hétre gazdagodott, 's így szokott ő a' források' tanulmányozásához, melyeknek gyümölcseiben minden dolgozásai olly gazdagak. Első fellépései a' Tudománytárban, Athenaeumban és Figyelmezőben történtek. A' sok közül mint nagyobbakat és fontosbakat itt a' *gyarmati béke'* történetét 1625., 's a' *szőnyi első békeét* 1627-ből emelem ki, melyek Tudománytárunk' legbecsesb darabjai közé tartoznak. Midőn utóbb saját kezével hiven, tömötten és szépen írva ezer ezer gyarapodott immár 1264-től 1711-ig terjedő, csupa kiadatlan státusíratokat, okleveleket és levelezéseket foglaló gyűjteménye, mik közül legtöbb a' XVI. század' történeteit világosítja fel : végre eltökélte magát barátunk János és Ferdinánd királyok' története' megírására : 's e' fáradságos, lelkes és historiai criticával megindult munkálkodásának gyümölcse lett *A' magyar nemzet' napjai a' mohácsi vész után* című munkája, mely 1846-ban kezdett megjelenni füzetekben, de az 536 lapnyi első kötetnél megállapodott. A' forradalom t. i. őt Pestre hozta, hol a' magyar kir. minisiterelnök mellett mint elnöki titoknak annyira el volt nappal éjjel foglalva, hogy e' köz részvétellel üdvözölt munká' fonala megszakadna, utóbb pedig, miután szülőtte' helyére vonúlt, a' köz viszonyok' fordulata, kiadójának visszalépése 's neki magának távolléte miatt könyvtaras városoktól, jöendő időkre halada el. Azonban Jászay soká tetlenül nem maradhatott. Míg sorsa függőben volt, zsidbadás fogta el munkáló erejét ;

de végre nyugdíjáról biztosítván, újra tollhoz nyúlt, 's olly feladást választván, melyet kezénél levő segédeszközeivel is megoldani reménylhetett, a' *magyar nemzet' napjait a' legrégibb időktől* kezdte rajzolni. Míg így folyvást, minden szünet nélkül, szobájához kötve a' legnagyobb lelki erőltetéssel dolgozék, az aranyér tudóire vetődvn, a' múlt tavaszban egy váratlan tudóvérzés megijesztette rokonait, végső aggodalomba ejtette barátjait : ő pedig túl az első következeseken ismét életreményt meritvén, még kitűröbben folytatta munkáját, sőt egy, egészsége' javítására neki orvosilag ajánlott légváltóztatást is arra használt, hogy két régi családnak levéltáraiban, hova őt rándulásai vezették, ülné el napjait, 's diadalmas örömmel tudósítana azon kincsekről, melyeket találni szerencsés volt. Hazamenetelét sürgette orvosa, a' sorvasztó láz már egész erővel kezdte emészteni : de ő új örömmel és reménnyel látott ismét a' megkezdett mű folytatásához, melyet múlt december' elején a' húnoktól fogva az arany bulla' koráig szerencsésen véghez is vitt. A' betegséggel növekedett szinte mohóvá lett munkássága, még az éjeleket is íróasztala mellett töltötte, végre az orvosi tilalom' ellenére is útra kelvén, sietelte a' barátjaira nézve nem váratlan, de még is mélyen megrendítő halált, mely december 29. estveli 7 órakor véget vetett becses életének !

Legyen ennyi Jászay emlékezetének megüllésére ez úttal elég. Ismétlem : ő egész terjedelmében érezte azt, hogy a' magyart csak az értelmi súly mentheti meg : ennek nevelése lett életének fő, egyetlen és vég feladása, 's ennek munkálásában hűnyt el, mint a' harcz' bajnoka, ki már megsebesítve is küzd és vív a' legszentebb ügy' megmentésében. Halála gyászos, de lélekemelő és komolyan intő egyszersmind : tanuljuk belőle, tisztelt társak! mind azt, mit lehet : és akkor meglesz az, a' mivel kezdém : a' roppant veszteség nyereménynyé válik irodalmunkra és nemzetünkre egyszersmind. Különben, tekintve ez irodalom' jövőjét, méltán kérdehetnők a' költővel : „Teremt-e isten több magyart, — Míg e' világ, míg napja tart, — Ha mink is elfogyánk ?“

— Olvastatt b. Eötvös József, Balogh Pál és Toldy Ferencz' bizottmányi jelentések a' *nagyszótári munkálatok' műben-létéről*, mely szerint a' munka 1851. nov. 4-től e' hó' végeig a' *Kancsal* cikktől *Meggörbeszt* cikkig haladt, e' részben 10,724 kisebb nagyobb cikket foglal, 's a' szerző jelenleg az egésznek ötödik hetedében munkálkodik ; hogy továbbá e' rész is minőségileg azon gondnal, alapossággal, beható és kiterjedt nyelvismerettel készült, melyet a' társaság szerző' előadásaiából már ismer.

— Ez után a' nm. *Elnök úr* benyújtván a' „*Hunyadiak kora*“ című munkája' második kötetének egy diszpéldányát az acad. könyvtár' számára, kinyilatkoztatta, hogy ennek, ezer példányból álló egész kiadását ugyanazon feltételek mellett, mint az elsőit, az academiának átadja és ajándékozza : mely újabb áldozatát is Ő Exja' nagylelkűségének a' gyűlés mély hálaérzettel fogadta.

— A' *titoknak* a' tud. porosz kir. academiájától érkezett e' nyomtatványokat adta be : 1. Abhandl. d. kön. preuss. Akad. d. Wissen. vom J. 1851.

Berlin, 1852. 2. Monatsbericht : Juli — Oct. 1852. három füz.; úgy szinte a' cs. földtani intézetől Évkönyvei' 1852-ki folyama' 2. és 3. füzetét, melyek a' cs. k. helytartóság' útján érkeztek. — A' magányosok' ajándékai közt a' könyvtár' számára *Sulcz Sándor* erdélyi görög egyesült püspöké volt : Magyar Románnyelvűtan a' tanuló ifjúság' számára, írta Fekete János. Kolozsv. 1852., 's *Török János* lt' ajándékából több kötet régibb nyomtatv. és kézirat, melly utóbbiak közt „Gr. Festetics György' urodalmaira szóló gazdasági instrúctiója“ magyarul, egy kötet; végre *Makáry György* egri tanártól : Az szent Pál ap. levele, mellyet írt az romabeli keresztyeneknek, magyar predikációkra rendeltetett Deretskei Ambrus által. Debr. 1603.

— *Ugyanaz* olvasta gr. *Delamotte Antal* cs. k. helytart. alelnöknek jan. 5. költ levelét, mellyben az országban készülő nyomtatványok' kötelmi példányaik illetőleg kijelenti, hogy ministeri nyilatkozás szerint azok' jogától a' vele 1848. előtt bírt könyvtárak egyáltalában el nem estek, 's így a' könyvtárnokok az azóta elmaradt könyvek iránt tegyenek jelentést. E' mellett az 1852-ben az új sajtótörvény' behozataláig megjelent nyomtatványok' sora is közöltetvén, a' hiányzók' bekívánásában ő mélt. a' helytartóság' részéről minden szükséges támogatást ígért. — Egyszersmind a' budai egyetemi, pesti Bucsánszky 's a' váci nyomdából összesen 15 db. nyújtatott be.

KIS GYÜLÉS, FEBR. 7. 1853.

(A' nyelv- és széptud. osztályai' részére).

Nméli. gr. *Teleki József úr* ő exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból : *Balogh, Czuczor, Szemere rr., Hunfalvy, Mátray, Tasner ll. tt.* — Egyéb osztályokból : *Bugát, Érdy, Fogarasi, Jerney, Szontagh rr. tt.* — *Brassai, Pauler, Tóth, Wenzel ll. tt.* — *Toldy Ferencz titoknok.*

BRASSAI SÁMUEL lt.

„*Tapogatódzások a' magyar nyelv körül*“ czimű értekezése' harmadik czikkjét olvasta.

— Ez után

CZUCZOR GERGELY rt.

a' nagy-szótárból a' következő mutatóványokat adta elő.

L, mint gyökhang, melly a' nyelvnek előtolása és mozgatása által képződik, legtöbb származékoknak olly jelentést kölcsönöz, mellyben alapeszme a' mozgás.

1) Majd könnyű, gyöngéd, és többnyire zajtalan, majd valamivel sebesebb mozgás' értelme rejlik ezekben:

a segédhangzóval : *lab*, mellyből *labda* (lobda), *láb*, *lából*, *lábadoz*, *ladáz*, *ladik* (könnyű lebegésű hajócska), *lafancz*, *laza*, *láng*, *láz*, *lázad*;

e segédhangzóval : *leány*, *legény*, *lebeg*, *lebke*, *ledér*, *lefeg*, *leffentyű*, *lejt*, *lejteget*, *leng*, *lengedez*, *lenget*, *lentet*, *leveg*, *levegő*, *lé*, *leves*, *légy*, *legyint*, *lép*, *lépik*.

i segédhangzóval : *libánczol*, *libócz*, *libeg*, *lidércz*, *lindik*, *linkó*, *limba*, *lífeg*, *lipiczkel*, *liszt*, *lityeg*.

o, ő, ü segédhangzóval : *lő*, *lob*, *lobog*, *lób*, *lóbál*, *lód*, *lódít*, *lódul*, *lóg*, *lóstol*, *lót*, *lő*, *lök*, *lőzér*, *lökü*, *lúktet*.

2) Szenvedőleges, lassú, élénktelen mozgást jelent ezekben: *lanka, lankad, lankaszt, lankatag, lanyha, lajha, lajhár, lágy, lagymatag, lép, lassú, legel, lézzeg, lom, lomb, lomp, lompos, lomha, lusta.*

3) Terjedést, kinyúlást ezekben: *laboda, lap, lapu, lapos, lancz, landza, laska, láncz, lep, lepedő, lepel, legény.* Ezek is alapfogalomban megegyeznek az előbbiekkal, minthogy a' terjedés, nyújtózkodás csak mozgás által történhetik.

4) Eléfordúl némelly hangutánzó gyökökben, millyenek *laf, laty, lecs, lety, lih, lity, liba, locs, loty, löty, lucs,* melyekről azonban megjegyzendő, hogy jobbra oly hangot jelentenek, mely könnyű mozgás' következtében ered, 's ezt az *l* fejezi ki, minél fogva ezek *mozhangutánzóknak* nevezhetők.

La, indulatszó, mely által valakit figyelmeztetünk, hogy lásson valamit. Itt van a' keresett könnyv, *la!* Néha egyszerű figyelmeztetést jelent; pl. A' mi szívemen feküdt, megmondtam *la!* Rokon vele a' *ni!* Kettőztetve: *nini!* pl. Itt van *ni!* Úgy látszik azonban, hogy szabatosabban szólva a' *la* inkább távolra, a' *ni* inkább közelre vonatkozik, 's a' *la* általánosabb, a' *ni* pedig különösebb figyelemre szólít; innen *lát*ni valamit am. általán szem által észre venni, *néz*ni pedig am. különösen ráfüggesztett szemekkel vizsgálni vagy szemmel tartani.

A' *la* gyökből származik a' *lám* és *lút*, a' *ni*-ből pedig *néz* (ni-ez). Az előbbitel rokon értelnü a' franczia mutató *là*, a' görög *λαω*, a' régi szász *laten*, goth *wlitan*, és a' pfalzi *lauen*.

Láb, fn., tárgyeset: -at. Tulajd. ért. így neveztetnek az ember, és állatok' derekából kinövő tagok, melyeken állanak, mozognak, járnak, kelnek. Az embernek két, a' lónak négy *lála* van. Egy *láb*ra állni. Rövid, hoszszú, vastag, vékony *láb*ak. Egyenes, görbe, karikás, pörge, kacsiba, csámpás, kajcsos *láb*ak. Fél *láb*bal a' korporsóban lenni (km.). Egyik *láb*ra sántítani. *Láb*ába szállott az esze (km.). Különösen jelenti ezen tagnak alapját, vagy is a' *láb*fejet. Nagy, kicsi, piczi *láb*. Csizma szorítja *láb*át. Átv. ért.

1) Valamelly testnek alsó része, melyen mintegy lábon állani látszik. Asztal, ágy, szék, pamlag' *láb*a. Harang', híd' *láb*a. Mondatik a' hegynek, szőlőnek tövéről is. Elérni a' hegy' *láb*aig. Szőlő' *láb*án termelt gyümölcs.

2) Mérték, mely a' bécsi mérleg szerint a' bécsi ölnek egy hatod részét teszi, vagy is egy ölben hat *láb* van. A' Münchener Codexben *láb*föld am. stadium.

3) Azon mód, mely szerint valamit elrendeznek. Hadi *láb*ra állítani a' seregeket, azaz, úgy, mintha háború volna. Pénzre alkalmazva, jelenti a' pénz' értékének belső elrendezését.

4) Valamelly dolognak állapota. Jó vagy, rossz *láb*on állani. Nem állok oly *láb*on, hogy ezt tehessem. *Láb*ra kapni. Valakit *láb*áról levenni.

Minthogy a' *láb*nak fő rendeltetése a' mozgás; legvalószínűbb, hogy gyöke a' mozgást jelentő *la* vagy *lo*, melyből kifejlődött a' *láb*, mintha volna *la-ab* v. *lo-ab*. Illy fogalmi öszvefűggs van a' szláv *noszim* hordozom, viselem, és a' *noha*, *noga* — *láb* között, minthogy a' lábak hordozzák az állatot. Hasonlóan németül *lauf* jelenti a' vadászok' nyelvén a' négy *lábú* állatok' lábait, és *laufen* am. futni. A' latinban *crus* lábszár, és *cruor* am. kifolyó, kimenő vér.

Ugyanezen szó ige gyanánt használtatik ezen öszvetételben: *téb-láb*, azaz, járkel.

Láb, fn., tárgyeset: -ot. Terjedelmesb szokás szerént *láp*, vagy is az áradásnak kitett vidékeken olly mocsáros hely, melynek színén fű, csáté, gaz úszkál, és az árvíz-hordta mindenféle nád-, szénatöredék a' szél által majd ide majd oda üzetik. Illy név alatt ismeretes az érsekújvári határban a' *Fekete-láb*, mely a' Nyitra és Vág-Duna' öntéseinek van kitéve. Így hívják különösen azon ingó, ideoda úszkáló füveket, gazokat is, melyek tömegesen, mintegy növényzsiget gyanánt látszanak mozogni; péld. midőn mondják: Sok *láp*ot, *láb*ot hányt ki az árvíz.

Ezen jelentéséből kitűnik, hogy alapértelemlre nézve egy az állatot mozgató *láb* szóval, egyszersmind fölvilágosítja a' *láb*bad v. *láb*ad ige' értelmét, az illy mondatokban: Könnybe *láb*adtak szemei; vizen *láb*ló hajó, azaz, könnyben úsztak, szemei, vizen úszó hajó.

Láb, önh., múlt: -*tam*, -*tál*, -*ott*. Közönségesen ugyan két *b*-vel írják és ejtik: *lább*; de ezt tenni fölösleges, mert egy a' főnevet jelentő *láb* szóval, épen úgy, mint *les les*, *nyom nyom*, *zár zár* stb. 1) Mozog, megy, pl. *téb-láb*; mit *tébsz lábsz*, *tébték lábtok* itter? 2) Különösen am. víz fölött jár, úszkál. Mint a' vizen *láb*ó hajó, és mint az égen röpdülő madár (Telegdi). Habon *láb*ó (Molnár A.). Könnyekben *láb*nak szemei. Vö. *Láb* és *Láb* fn.

*Láb*ad (láb-ad) önh., múlt: -*tam*, -*tál*, -*t*, v. -*ott*. 1) Mondatik emberről, ki kórágýából ismét *láb*ra kel, neki veszi magát, és felgyógyúl. Hála istennek, hogy fellábadtam. Beteg volt az ördög, barát akart lenni, de hogy fellábádozt, vissza tudott menni (Dugonics). Mondják és írják két *b*-vel is, de erre nincs szükség. Gyöke az állati tagot jelenő *láb*. 2) Mondatik szemekről, midőn kifakadnak belőlök a' könnyek. Könnyben *láb*adnak szemei am. úsznak. Ennek közvetlen gyöke a' vizen, nedven úszást, mozgást jelentő *láb* azaz, *láp*. L. *Láb*.

Lágy (la-agy, v. lo-agy), mn., tárgyeset: -at. Tulajdon. ért. mondatik olly testről, mely a' nyomásnak enged, 's elébbi helyzetéből mintegy tovább mozdúl. *Lágy* kovász, kenyér, viasz. *Lágy* tollak. *Lágy* vankos, párna, pamlag. *Lágy* föld, mely a' lábak alatt süpped. Ellentéte, *kemény*. Innen szélesb ért. minek részei szilárdan öszve nem állanak, hanem széletterjednek, folynak; pl. *Lágy* tojás, *lágy* has. Még szélesb ért. a' mivel könnyű bánni, mi a' külső erő-

nek nagyon nem áll ellent. *Lágy* fa, melyet könnyű hasogatni, fagni. *Lágy* vas, mely nyújtani, hajtogatni hagyja magát. Átv. ért. 1) A' maga nemében nem erős, nem visszatásztó. *Lágy*-meleg, eső, víz. *Lágy* idő, szellő. *Lágy* tél, mely a' szoktnál melegebb. 2) Az emberi kedélyre és akaratra vonatkozólag, mi a' benyomásoknak könnyen enged. *Lágy* szívű gyermek, nő. Különösen, mint hibás tulajdonság, mondatik oly emberről, kiben nincs szilárd akarat, ki gyöngeségből, gyávaságból engedékeny. *Lágy* apa, ki gyermekeinek kelletinél többet enged. *Lágy* elüljáró. *Lágy* pástor alatt gyapjat rüg a' farkas (km.). Ellentéte, *szilárd*, *szigorú*, *kemény*. 3) Nyelvtudományi ért. oly hangok, melyek' kiejtése gyöngébben hangzik, mint a' *gy*, *ty*, *ly*, *ny*, hasonlóan lágyabb a' *b*, *v*, mint a' *p*, *f*, lágyabb a' *d*, *g*, mint a' *t*, *k*, stb. 4) Zenében *lágy* hangok, melyek a' kedélyben gyöngéd érzéseket gerjesztenek (moll hangok). Mind ezen jelentésekből az tűnik ki, hogy a' *lágy* szóban alapfogalom az engedékeny mozgás, megindulás, melyet a' *la* v. *lo* gyök fejez ki, nem csak ezen, hanem több más szavainkban (l. *La*). Ezen gyökből *ad* v. *agy* képzővel lett *lád* v. *lág*y, mint *iríd* *irég*y, *szelíd* *sze-lég*y stb. Illy hangi és fogalmi összefüggés létezik a' német *weich* és *weichen* között.

Lak, fn., tárgyeset : -ot. Azon hely, melyen valaki mint rendes szállásán szokott tartózkodni. Ezen nevet számos helység viseli, mindkét magyar hazában. Harmadik személyraggal *lakja*, vagy régiesen *laka*; pl. *Mikélaka*, falu Arad vármegyében. Ezen gyökből háromféle jelentésű szók erednek; a) melyekben alapfogalom *szállás*, *ház*, u. m. *lakik*, *lakatlan*, *lakás*, *lakó*, *lakozik*, *lakozás*; b) melyekben alapfogalom a' vendégség, evés ivás, u. m. jól *lakik*, *lakodalom*, *lakzi*, *lakozás*, *lakoma*, *lakmár*, *lakmározás*; c) melyek bűnhődést jelentenek, mint *lakol*, *lakolás*, *lakoltat*. Mind ezen értelemekben vett szók valószínűleg egy fogalom alá tartoznak, és egy gyökből erednek. Eredeti első értelme e' szónak, szállás, ház, tartózkodási hely. A' laknak fogalmához tartozik, hogy ki- és bejárunk benne, hogy rendszeren annak körében kelünk, mozgunk. Különös, hogy a' magyar az országot, mint egy egész nemzet' köz *lak*helyét oly kisebb részekre osztja fel, melyekben alapfogalom a' mozgás, menés, járás kelés, nevezetesen illyenek, *tartomány*, a' menést jelentő *tart* gyöktől; pl. Buda felé *tartani*, hegynek *tartani*; *megye*, melynek gyöke *me* v. *megy*; *járas*, melynek gyöke *jár*; *szállás* a' *száll* gyöktől. Innen valószínű, hogy a' *lak* szóban is azon *la* gyök rejlik, mely több szavainkban mozgást jelent. Ezen értelmezés nagyon megegyezik őseink' hajdankori életmódjával, midőn mint vadász és baromtenyésztő népek társzekereken laktak, azaz, jártak, s majd itt, majd ott telepedtek meg. Hogy a' *lak* némely származékokban evést ivást, vendégeskedést jelent, ennek következő nemzeti szokást lehet gyanítható okául adni. Midőn a' magyar feleséget

vesz, azt mondjuk róla, hogy házasodik, azaz, mintegy külön tűzhelyet, *lakot*, házat, családot alapít. A' házasodás rendesen vendégséggel, eszemiszommal jár, tehát a' ki *házasodik*, az más szóval *lakik*, *lakozik*, azaz külön *lakot* képez, és ennek innepét vendégséggel ülli meg. Innét magyarázható, hogy a' régi magyar nyelvben a' *lakodalom* am. habitaculum, hospitium, mansio, *lakozik* am. habitat, manet; pl. Ki val vala *lakodalmat* a' koporsókban (Müncheni Cod. Márk. 5.). Én atyámnak házában sok *lakodalma*k vannak (U. o. János 14.). Hasonló értelemben fordul többször elő a' Bécsi Codexben, továbbá Kinizsyné' imakönyvében: Az én szívöm legyön neked örökké való kellemetős *lakodalom* stb. A' ki tehát házasodik, az más szóval *lakodalmat* tart, vagy innepel, azaz, új családot, tűzhelyet alapít, egyszersmind vendégeskedik. A' mai nyelv szokás szerint a' *lakodalom*nak már csak másod mellékértelme divatozik épen úgy mint az áldomás hajdan isteni tiszteletet jelentett: most pedig egyedül ivást, mely az isteni tiszteletet követni szokta. Ezen értelmezést erősíti azon népies szokás is, mely szerint a' násznépek a' menyekző' napja után a' nászvendégek' házait zeneszóval és tánczolvá bejárják, 's az evésivást folytatják. Ilyféle szokást tartottak legújabb időkig a' magyar mesteremberek, midőn a' czéhládát innepélyesen hordozták (házaltak), mit szinte *lakozás* követett.

Végre, mi a' *lakol*, *lakolás*, *lakoltat* szók' értelmét illeti, ez átvitt gúnyos, csúfolódó jelentésre mutat, miszerint *lakolni* am. rozszul *lakozni*, azaz, aljas nyelven, kikapni a' kutya-porciót, vagy megkapni a' s—ge' vacsoráját. A' *lakozás*nak viszsza' értelmét adják ezen kifejezések is: rozszul, ebül, pórul járt, megjárta.

Láng (lán-g) fn., tárgyeset: -ot. Eredetileg rövid, *lang*, mint Erdélyben csaknem általán, 's némelly származékait Magyarország' vidékein is használják, mint Kemenesalon Csallóközben a' *lángos* nevű sütemény *langoló* v. *langaló*. Jelenti az égő testből mintegy kifolyó legfinomabb, 's legélénkebb, lobogva mozgó tüzet. A' meggyúladt lőpor, szalma *lángot* vet, *lángra* kap. Vörös, halavány, kékes *láng*. A' *lángokat* loboztatja a' szél. Magasra szálló *láng*. Tiszta *lánggal* égő gyertyaszál. *Lángoszlopok* emelkednek a' tűzokádó hegy' torkolatából. Atv. ért. 1) Leggyulékonyabb szesz, mit különböztetésül a' vegyészektől röviden *lángnak* (alcohol) neveznek. 2) Bizonyos dolgoknak legfinomabb részei; pl. liszt' *lángja*, a' legfinomabb liszt. 3) Mondatik némelly indulatokról, melyek a' vért rendkívüli mozgásba hozzák, különösen a' haragról és szerelemről. Emészti szívét a' szerelem *lángja*. *Lánggal* égő szerelem. Haragra, *lángra* gyuladt. 4) Mondatik hirtelen kitörő polgári mozgalomról. A' forradalom egyszerre *lángra* kapott. A' *láng*, mint az érzékeket fölötte gyönyörködtető tünemény, a' költői nyelvben nagy szerepet játszik.

E' szónak alakja gyaníttatja, hogy eredetileg gyakorlatos ige volt, *lan-og*, mint *ég* (ardet), *e-eg*. Mindkettőben alapfogalom a' moz-

gás, azon különbséggel, hogy az *ég* egyszerű, kevésbbé élénk, a' *lanog* v. *lang* ellenben lobogó hányakodást jelent, mit a' mozgékony *l* hang képvisel, valamint a' német *lohen*, s a' hellen *φλοξ*, latin *flamma* szókban, melly utolsókban az előre tett fuvó hang egyszerűsmind ezen tüneménynek *szelleti*, *folyami*, *fuvalmányi* természetét fejezi ki.

Lanka (lan-k-a) fn., tárgyeset : *lankát*. 1) Vizek melletti berek, liget, bozótos, nádas hely. Minthogy az illy helyek' feneke nedves, vizes, süppedékeny, ingoványos szok lenni : innen valószínű, hogy e' szó' *lan* gyöke am. lágy, melly a' nyomásnak enged, ebből lett az elavúlt gyakorlatos ige *lanog*, azaz, lágy-sága miatt enged, süpped, továbbá, *lanogó*, *lanoga*, *langa*, *lanka*, épen úgy, mint *czin*, *czineg*, *czinke*; *ser*, *sereg*, *serke*; *ber*, *berek*, *berke*, stb. Ld. *Lankad*. 2) Néhutt jelent gyümölcsös kertet is, minthogy ennek legalkalmasabb hely a' szőlők, hegyek' lába, azaz, alja, valamint a' szigetek, folyók' mellékei is. Rokon vele a' kicsinyező : *línkó*.

Lankad (lan-k-ad), önht., múlt : *-tam*, *-tál*, *-t v. -ott*. 1) Mondatik emberről, 's más állatról, midőn nagy teher, vagy fáradság, vagy az erőnek akármilyen okból eredt fogyatkozása miatt inai elvesztik szilárd feszességüket, 's mereven állásukból engedvén, alá hajlanak, szóval, midőn az erősebb benyomásnak engednek. Sok járás, munka, fáradság miatt *ellankadni*. Kezei, lábai *lankadnak*. *Lankad* az erősen hajtott ló. Éhség és szomj miatt *ellankadtam*. 2) Mondatik nővényekről, midőn száraik, leveleik stb akár a' nagy forróság, akár a' nedv' hiánya, akármily belbetegség miatt hervadni, konyulni, aláhajlani kezdenek. 3) Átv. ért. mondatik szellemi erőről, mellyet a' nagy munkafeszítés megtör, 's rugalmasságát megbénítja. Ezen szóban tartósság, folytonosság, következőkép gyakorlatosság is foglaltatik, tehát törzsöke az elavúlt *lanog*, mellyből lett *lanog-ad*, *langad*, *lankad*, mint : *pír*, *pirog*, *pirogat*, *pírkad*; *ser*, *sereg*, *se-reged*, *serged*, *serked*; *rez*, *rezeg*, *rezeged*, *rezket*, *reszked* stb. Hangra és jelentésre megegyezik vele a' latin *langreo*.

Lap, fn., tárgyeset : *-ot*. Kicsinyezve : *lapocska*, *lapoczka*, *lapiczka*. Általán valamely testnek vagy térnek szétterjedő fölszíne, melly többé kevésbbé egyenes, sima, rögtellen. Ellentétei *hegy*, *él*, *csúcs*, *domb* stb; pl. kard' *lapja*, és éle, hegye. Kés' *lapja*, és csúcsa. E' határban sok *lap*, kevés *domb* van. Ezen értelem rejlik a' *lapu*, *lapác*, *lapály*, *lapadék*, *lapány*, *lapát*, *lapiczka*, *lappan*, *lappang*, *lappancs*, *lapos*, *lapít*, *laponya* származékokban. Különösen a' papír, hártya, 's írásra, nyomtatásra használt más sima anyagok' oldalai. A' nyolczadrétbe hajtott íven nyolcz levél, minden levelen két *lap* van. Ezen tizenketted rétű könyvben két ív huszonegy levél, tehát negyvennyolcz *lap* van.

E' szóban, mint minden származékaiból kiűnik, alapfogalom a' terjedés, terjeszkedés, vagy a' terjedés által alakult test, térség.

Rokon vele a *laboda* szó' gyöke, *lab*, továbbá a' vékony hangú *lep*, melyből *lepény*, *lepedő*, *lepel* stb származnak. Vég értelmére nézve pedig a' mozgás' fogalma alá tartozik, minthogy terjedést, terjeszkedést mozgás nélkül képzelni nem tudunk, s ezt az *l* mássalhangzó fejezi ki. Vö. *L*, gyökbetű.

A' német *blatt* és *platt* szókban ugyanazon eszme rejlik, de megfordított betűkkel fejeztetik ki. Ide tartozik a' hellen *πλατυς*, *πλατεια*.

Lapát (lap-át), fn., tárgyeset: -ot. Köz ismeretű gazdasági és házi eszköz, melynek feje és nyele van, a feje lapos és néha kevésbé homorú, hogy vele holmit fölszedni, fölmerni lehessen. Rendeltetéséhez képest különféle. Némellyik öblös, némellyik mindkét oldalon lapos. Szóró-*lapát*, mellyel a' pelyvás gabonát fölhányják, hogy pelyváját a' szél elkapja. Ganéj-, szemethányó *lapát*. Sütő *lapát*, melly lapos, 's a' kenyereket vetik be vele. Keréklapát, némelly malomkerekeken. Tűzlapát, vashól, parázst szedni való. Evező *lapát*, melly rendesen hoszsúkas lapos. *Lapáttal* kihányni a' ganajt, szemetet. *Lapáttal* mérni a' búzát. *Lapáttal* szórják neki a' pénzt (km.). Házasodik a' *lapát*, elvette a' piszkafát (népd.). *Lapát'* hátával méri a' borsót (km.).

Világos, hogy e' szónak gyöke *lap*, mivel a' lapát többé kevésbé mindegyik lapos. Eredetileg rövid *lapat*, melly a' nyelvszokás szerint úgy nyúlt meg, mint *korlát*, *porgolát*, *forbát*, *borbát*, *korczolát*, *fuwat* 's némelly mások. Egyébiránt nem azon *at*, *et* képző szókhoz tartozik, mellyek elvont értelműek; pl. *csapat*, *csipet*, hanem azokhoz, mellyekben a' *t* csak utóhang, millyenek ezen öszve-nyes (concret) szók: *evet*, *kuvat*, *herecset*, *követ*. Megegyezik vele a' szláv *lopata*, de azért eredeti magyarságát annál kevésbé lehet kétségbe hozni, mivel a' magyarban nem csak gyöke köz ismeretű, hanem számos rokon hangú, és értelmű szók' neimzetségével áll öszveköttetésben; holott a' szláv nyelvben ezt nem találjuk. L. Stephánovics Vuk' szótárát, hol a' *lopata* és *lopat* szókon kívül egy hason értelmű sincsen följegyezve. Sokkal több rokonságot mutatnak a' latin megfordított *pala*, továbbá *palma*, *palear*, *palla*, *pallium*, *paludamentum*, *planum*, *planities*, mellyekben lapos kiterjeszkedés az alapfogalom, valamint a' német *platt*, a' hellén *πλατυς*, *πλατεια* szókban is. A' lapos kőfajt jelentő magyar *pala* sem egyéb, mint a' megfordított *lapa*.

Lát (lá-t, v. la-at) áth., múlt: -tam, -tál, -ott, parancs. *láss*. Valamit szemei által észre vesz. Szemeinkkel *látunk*, füleinkkel *hallunk*. A' vak semmit sem *lát*. A' vaksi roszúl *lát*. Egy szemmel többet *lát*, mint te kettővel. Különbözik tőle a' *néz*, hogy ez a' dolgot folytonosan szemmel tartja, és mintegy közelebből szemléli, és hogy *nézni* néha csak am. valamire figyelemmel ráfeszíteni a' szemet, vagy szemmel keresni; ellenben *látni* am. valósággal észre

venni. Innét néha nézünk, még sem látjuk azt, a' mit keresünk. *Úgy nézett*, majd kiugrott a' szeme, még sem *látott* semmit. Eleget *nézem*, de nem *látom*. Különösen 1) am. valamit észre vesz, tud, tapasztal. Igen jól *lát* a' macska, noha talpát nyalogatja (km.). Sok szem többet *lát* (km.). Vak, a' ki a' rostán át nem *lát* (km.). *Belátni* a' dolgok' mivoltába. *Általlátni* mások' szándékát. *Meglátom*, mi lesz belőle. Előre *látni*. Az éles eszü és nagy tapasztalású emberek belátnak a' jövőndöbe. Isten *látja* lelkemet! esküféle bizonyítás. 2) Valamiről gondoskodik, tehát mintegy szeme van rá. A' házat, és magát holmi szükségességekkel *ellátni*. Haza *látni* am. hazafelé iparkodni bizonyos dolgok' elintézése végett. *Hozzálátni* a' dologhoz. A' kocsis annak idején a' lovakhoz szok *látni*. Pénz után kell *látnom*, am. pénzt szereznem. 3) Néha am. *van*, v. lagadó szócskával, *nincs*; pl. Az ételben italban nagy bőséget látni. Szűkit *látni* a' kenyérnek. Semmiben sem *látni* szükségét. Sok bűt látni. Bűját *látod* te még ennek. Fáradtságának hasznát, jutalmát *látni*. A' költő csak versben lát jó napot (Vörösm.). Sajátságos értelme van ezen mondatnak: nagyra *látni*, azaz, fenhéjazónak lenni, nagyra vágyakodni, valamint ennek is: törvényt *látni*, azaz, törvényt tartani, mondani. A' községre törvényt lássunk, Valakit megbírságojunk (népies gúnydal). Elemzésére nézve I. *La*, gyök.

Láz, fn., tárgyeset: -at, v. -t. 1) Botra, karóra stb akasztott holmi ruhadarab, ringy-rongy, melly arra való, hogy a' kártékony állatokat, nevezetesen madarakat elijesztsze, mi leginkább az által történik, ha a' szél lebegteti, 's mintegy élő, mozgó lényhez teszi hasonlóvá, péld. midőn rongyos kalapja is van. Innen eredetileg am. mozgékonny valami; lengékeny ijesztő. Köles közé, gyümölcskertbe, asztagra állított *láz*. Minthogy pedig az igen kiaszott, elsoványodott ember némileg az illetén lázhoz hasonló, átv. értel. azt is *láznak* mondják. Ollyan sovány, mint a' *láz*, mint a' madárijesztő. Hangváltozattal, és pedig mindkét értelemben, *láz*. 2) Jelent mozgalmat, melly az eléggületlen nép között támadni szokott, kivált a' felsőség ellen. Ebből ered, *lázad*, *lázadás*, *lázaszt*, *lázong*, stb. 3) Újabb korban igen helyesen nevezték az orvosok azon betegséget *láznak*, mellynek neve latinul *febris*, 's mellynél a' népies hideglelés szűkebb értelmű. Ezen betegség t. i. általán véve a' vérnek rendkívüli sebes mozgása, majd görcsös rángatózások stb által mutatkozik, tehát az emberi élet' műszereit mintegy *lázadásba* hozza. *Gyomorláz*, *idegláz*, *forrógláz* stb. stb. Vö. *Laz*.

Le, jelenti azon pontot, irányt, vagy helyet, melly bizonyos pont, irány, vagy helyhez képest alantabb fekszik. Egyenes ellentéte: *fe* v. *fé* v. *fő*. Innen ezen ellentétek is: *len* *lenn*, *fen* *fenn*, *lent* *fent*, *lelebb* *felebb*, mint Mátyásföldön mondják, és így valamint létezik *fel*, létezett egykor általánosán *lel* is. Vas vármegyében így is szólnak: erre *le*-nek tarts, arra *fő*-nek menj. Ezekből az tűnik ki,

hogy a' *le* nem csak helymutató határozó, hanem egyszersmind név is, valamint ellentéte *fe*, mint a' régi nyelvemlékekből tudjuk. Felveszi a' fokozást is: *leebb*, *legleebb*. Mátyásföldiesen *lelebb* v. *lellebb*, ismét más tájszokás szerint: *lejebb*. Megfelel neki a' vastaghangú megfordított *al*. A' *le* jelennen csak határozó, és igekötő gyanánt használtatik, mindenkor alacsonyító, alázó jelentéssel, és pedig nem csak tulajdon hanem átv. értelemben is; pl. *leszólani*, *lebeszélni* valakit. Közvetlen származékai: *lef*, *lefeg*, *leffentyű* (az alálógás' fogalmával), *lejt* azaz *lelt*, *lejtő*, midőn am. *declivis*; *les*, minthogy a' *lesben* ülni, magát meghúzni, lealacsonyítani szokás, innen latinul is *subsessio*, vagy *insidiæ*, a *sedeo*. L. *Les*. Rokonai a' vastaghangú *la* és *lo* o' származékokban: *laf*, *lafog*, *lam*, *lanka*, *lankad*, *laj*, *lajha*, *lanyha*; *lohad*, *lom*, *lomha*, *lomp*, *lóg*, mert mind ezekben az aláhajlás' alapfogalma rejlik. Mint indulatszó nem csak helybeli hanem polgári, 's erkölcsi alacsonyítást is jelent; pl. *Le vele!* *Le a' czudarral!* *Le innen!* Néhutt különösen túl a' Dunán, Pápa' vidékén a' közönségesebb kutyahívó *ne!* helyett használják; pl. *Le kutya le!*

Leány (le-ány) fn., tárgyeset: -t, több. -ok. Kicsinyezve, *leányka*, *leányocska*. Nyitravölgyében *lánycsika* is. 1) Nőszemély, ki még soha férjhez nem ment. Ezen értelemben ellentéte: *aszszony*, *né*, *feleség*. Kis, nagy, fiatal, vén *leány*. Eladó, férjhez menő, hajtadon *leány*. Szűz *leány*, megesett *leány*. Árva, mostoha *leány*. Szegény, gazdag *leány*. Gazdag *leánynak* bőjtben is esik farsangja (km.). Kényes *leány*. A' hol nyájas az anya, kényes lesz a' *leánya* (km.). Kérkedékeny *leány*, tudod tánczban mint jár (km.). Nyalka *leány*, apácza; rongyos nadrág, nádpálcza (km.). Megérdemli a' koszorút, mint a' szűz *leány*. Tánczos *leányból* ritkán válik jámbor *aszszony* (km.). Várt *leány* várat nyer (km.). Nagy benne az akarát, mint a' vén *leányban* (km.). Lónak, lúdnak, *leánynak* nem jó hinni (km.). Párosul bizonyos állapotot jelentő szókkal is, mint: *nyoszoló leány*, a' mennyaszszony' barátnéja, 's kísérője; *szolgáló leány*, *szobaleány*, *örömléány*, szépitve kurva helyett. 2) Szélesb ért. nemzedéki viszonyra vonatkozva, melly a' szülék és magzataik között létezik, am. a' szülék' nő magzata, melly értelemben minden nő *leány*, ha férjnél van is. Ellentéte: *fi*. Egy *fia* és három *leánya* van. Azt sem tudja, *fi-e*, vagy *leány* (km.). Olly vén ember, hogy már vénaszszony *leánya* van. Vö. *Fi*.

Mi e' szó' eredeti értelmét illeti, valószínű, hogy gyöke *le*, az *ány* pedig olly képző, mint a' *hiány* v. *heány* szókban, 's minthogy vastaghangú képzőt vett fel, a' gyök' hangzója nem nyílt, hanem éles *e*, melly az *i*-vel szokott fölcseréltetni, miszerint *leány* anynyi volna, mint *liány*, mellynek *li* gyöke a' *libeg*, *lidércz*, *libucz*, *libánczol*, *lifeg* szókban élénk, könnyű mozgást jelent. Hihető, hogy az ős magyar ezen élénk, fürge tulajdonságáról nevezte el

gyermekait, 's ebből fejthetni meg, hogy a' fiatal férfi' neve *legény* olly hasonló a' *leány* szóhoz. Erre mutatnak a' következő hasonnevek is, nevezetesen a' leányokra nézve : *csafra*, *csafrinka*, *csafrinka*, *lotyó*, l. *kurra*. A' legényekre nézve : *suhanecz*, *suttyó*, *ficzko*, *ficsór*, *siheder*, melyekben szinte élénk mozgás az alapfogalom. A' kis madarak között is a' legmozgékonyabb, t. i. a' *billegény*, v. *barázdabillegető* népies nyelven : *leánymadár* vagy *leánykamadár*. L. *Legény*. Némellyek szerint *leány* öszvetett szó, 's am. *le-any*, leendő anya, kiből anya lesz.

Legény (leg-ény), fn., tárgyeset : -t, több. -ek. Kicsinyezve : *legényke*. 1) Felserdült ifjú, ki még nőtelen, ki életének legszebb virágában van. Minthogy pedig ezen korban az életerő legélénkebb, 's mindennemű kitörésre leghajlandóbb; innen a' magyar a' *legény* nevezettel a' bátorság, készség, testi és lelki életrevalóság, mozgékonyság, nyalkaság fogalmait azonosította, mint az illy mondatokból kitűnik : *Legény* a' talpán. Ki a' *legény* a' csárdában? Ha *legény* vagy, mérkőzzél meg velem. Micsoda *legény* vagy te, ha már is megjíedsz. A' ki legény, jöjjön ide. Innen a' bátor, mindenkivel szembeszálló, magát hányóvető korosabb férfiról is azt mondjuk, hogy *legénykedik*. Ezen jelentéseket vevén alapul, valószínűnek tarthatjuk, hogy a' *legény* szó' gyöke a' mozgékony élénkséget jelentő *leg*, melly legközelebb rokon a' *ledér* szónak *led* gyökével, mintha volna *ledény*, azaz, erejének önértetében ledérkedő, csapongó. Úgy látszik, ezen alapfogalom szerint képződött az ifjú nőt jelentő *leány* is. Vö. *Leány*. Szélesb ért. *legénynek* mondatik minden férfi, ki még soha meg nem házasodott. Innen az ifjú *legény*, vén *legény*, *völegény*, agg *legény* nevezetek. Még szélesb ért. minden férfi, ki bizonyos mesterséget gyakorol, a' nélkül hogy felavatott mester volna, 's közép helyet foglal az *inas* és *mester* között. Szabó, varga, kovács, takács, asztalos *legény*. Az inast *legénynyé* szabadítani. Általán a' czéhtestületekben *legénynek* mondatik, ki az illető mesterségben bizonyos fokú ügyességgel bír. Ezen nevezetet a' népszokás még a' kereskedő segédekre is kiterjeszti. Kalmár, boltos *legény*. A' német *bursch* hasonlóságára jelent belső szolgát is, ki közvetlenül urának kényelméről gondoskodik. Ruhatisztogató *legény*. Katonatisztek' *legényei*. A' katonai nyelvben am. *közkatona*, kihez képest a' *tiszt* mintegy mester. A' hadnagy harmincz *legénynyel* örsre ment. Minden *legény* trombitaszóra nyergeljen. Egy-egy *legénynek* egy ilcze bor adassék. — E' névvel tiszteli meg a' nép bizonyos kíméletességből a' csavargó betyárokat, kik szolgálat nélkül levén, vagy szolgálatot nem is keresvén, mások' véres veritéke után élődnek, 's életszükségeiket majd kérve, majd erővel szerzik meg. Az illyenek' neve különösen : *szegény legény*, mint önmagok is szeretik hívni magokat. *Szegény legény* vágyok én, csikót tinót lopok én (népd.). *Bakonyi szegény legények*. Használtatik majd dicsérő, majd gyalázó

tulajdonságokkal is. Derék, jó, finom *legény*. Jó *legény* a' bor (km.). Hamis *legény* vagy te.

Légy, fn., tárgyeset : *legyet*. Személyragozva : *legyem*, *legyed*, *legye* stb. Az ékezetet elveti e' származékokban is : *legyes*, *legyez*, *legyint*, *legyecske*. Nem lehet kétkedni róla, hogy, több ékvesztő társával együtt, eredetileg rövid volt : *legy*, keményebb hangon *led*, melyből a' csapongást, ideoda szállongást jelentő *ledér*, 's hangváltozattal *lidércz* erednek. Tehát alapfogalom benne a' mozgás, melylyet a' *le* gyök képvisel. Ismeretes bogár, egy szívó fulánkkal, és két átlátszó röptyűvel. E' nem alá több fajok tartoznak, melyek között legközönségesebb a' *házi* vagy *szobai légy* (*Musca domestica*). Ide tartoznak : az ebeket háborgató *eblegy*, a' lovak körül röpködő *lőlegy*, továbbá az úgynevezett *vaklegy*, *dongótégylegy*, *babócs* stb. Nevét csapongó röpködésétől, lebegésétől kapta, valamint a' német *fliege* egy eredetű a' *fliechen* igével. Szemtelen *légy*, mert, ha elhajtják, ismételve viszszaér. Neki megy mindennek, mint a' *vaklegy* (km.). Olly szomorú, mint őszszel a' *légy* (km.). Bekapja, mint kutyá a' *legyet* (km.). Még a' *légynek* sem vét (km.) azaz, igen szelíd, jámbor. Képes kifejezéssel *légynek* mondatik a' puskacső' végén azon gombocská, melyet szemmel tartva czéloz a' lövő.

Lejt (le-j-t) önh., és áth., múlt : -*étt*, htn : -*ni*, v. *eni*, parancs. -s. Ezen ige tulajdonkép műveltető, mint rokonai : *ejt*, *sejt*, *nyújt*, *fűjt*, *gyűjt*, *bűjt*, az elavult *ajt* stb azaz, eszközzi, hagyja, engedi, hogy valami *essék*, *fejljék*, *nyúljon*, *fűljon*, *gyűljon*, *bűljon* stb. E' szerént *lejt* am. lemenővé tesz, leereszt, és *lejtő* am. leeresztő, meneteles hely, mellyen könnyű lemenni, lebecsátkozni. Önhatólag am. alámeny, leereszkedik. Tiszta gyöke azon alá irányzó *le*, mellynek egyenes ellentéte a' magasra irányzó *fe*. E' gyökből lett *lej*, mint *fe*-ből *fej*, 's valamint ebből keletkezett *sejt*, úgy amabból *lejt*. Így képződött a' nyílást, tátongást jelentő tiszta a' gyökből *aj*, *ajt*, *ajtó*; így a' *su* gyökből *suj*, *sujt*, *sujtó*. Egyébiránt ezek, és több hasonló igék képződésére nézve l. *t*, *ít*, igeképzőket. Midőn a' *lejt* ige áthatólag használtatik, am. leereszt, lebecsát, alászállit, vagy is lemenővé tesz valamit; pl. Árt *lejtteni*, am. alászállítani, ellentéte, *felverni*, *felemelni*. Innen árlejtés am. olly alkudozás, mellyben a' kikiáltott legmagasabb árból lealkusznak. Tánczot *lejtteni*, tulajdonkép testet *lejtteni*, am. a' tánczot alá-alábukva, lábhegyről sarkra ereszkedve, járni. Midőn önhatólag, tárgyesetes név nélkül fordul elő, am. testét majd fölemelve majd leeresztve lépeget. A' tánczosok egyszerre *lejt*enek. Átv. ért. *lejt* az út, midőn valamely magasságról menetelesen hajlik lefelé, innen *lejtő*, am. a' hegynek, dombnak meneteles oldala, valamint *ajtó* a' háznak, szekrénynek stb azon mozgékony, ki- vagy lehajtható része, melly *ajat*, azaz ki- 's bejárási nyílást csinál.

Lel, áth., múlt : -*t*. 1) Keresve, vagy véletlenül valamire akad,

rájön, valamit talál. E' szóban alapfogalom a' *menés*, t. i. rendesen keresés által lelünk valamit, *keresni* pedig am. *körösn*, azaz körüljárni a' végett, hogy valamire akadjunk, 's midőn ráakadunk, azt mondjuk, hogy valamit *leltünk*, v. *megleltük*, azaz járás által rájutottunk, rájöttünk. Ki mit keres, *megleli* (km.). Ezen öszvefűggés van a' latin *quaero*, és *invenio* között, mert *invenire* am. *in-venire*, rájönni; a' szlávban *na-idem* szinte am. rámegyek. E' szerint *lel* eredetileg am. valamit ér, rámegy, rájön valamire. Magában ugyan önható ige, de épen úgy használtatik áthatóul, és tárgyesetes névvel, mint *áll*, *ül*, *jár* az illy mondatokban : őrt *állok*, helyt *állok*, szavamat *állom*; törvényt *ül*ni, lovat, szamarat *ül*ni; toborzót *jár*ni, bolondját *jár*ni stb. Gyöke azon *le*, melly több szavainkban mozgást, menést jelent; pl. a' *lép*, *lebeg*, *lézzeg* származékokban. Az *l* képző, mint a' *szól*, *tol* igékben, mellyek' gyöke *szó*, *to*. 2) Átv. ért. am. bizonyos baj, betegség éri, találja, jön rá; pl. Mi *lelt*, édes fiam? mi baj *ért*, mi *talált*? Különösen mondatik változó gyomorlázról, melly időnként jár, innen : *leli* a' hideg, am. járja. Ez értelemben elrontva mondják némelly vidékeken : *kilötte* a' hideg, *lőri* a' hideg, ezek helyett, *kilelte*, *leli* a' hideg. Vö. *Lelet*, *Leletezik*.

Lélek (lél-ek, v. lel-k) fn., tárgyeset : *lelket*, v. *lelket*. Személyragozva : *lelkém*, *lelked*, *lelke* stb. Elveti az ékezetet e' származékokban is : *lelkés*, *lelketlen*, *lelkendez*, *lelkű*, *lelkűség*. 1) Eredeti anyagi ért. leh, lehelés, vagy is azon pára, mellyet a' tüdőn beszívott vagy kinyomott lég képez. *Lelket* venni. *Lélek*vévés. *Lélek*zeni. *Lélekszakadva* sietni, oly sebességgel, melly miatt a' lélekzés szinte megszakad. *Lelkendezni*, a' nagy fáradság miatt szakgatva lehelni. Átv. ért. *lélek*csap a' hordón, *léleklyuk* a' pinczén, am. szelelő lik. 2) Minthogy a' lehelés az élet' jele, innen *lélek* jelent életet, élet-erőt; pl. Isten *lelket* fuvalt az agyagba, mellyből az embert alkotta volt. Csak hálni jár belé a' *lélek* (km.). Kiadta a' *lelket*. Oda adná érte a' *lelket* is. A' szekér majd kirázta a' *lelket*. Ne bízd rá *lelket*ed. Ez *lélek*ben járó dolog. Alig birtak *lelket* verni belé. *Lélek*vesztő csónak, ladik, melly az életet veszélyezteteti. 3) Szoros ért. azon láthatatlan, de működéseiben észrevehető erő, melly a' testet élteti, 's tevékenynyé teszi, melly az érzések, érzelmek, és az ezekből támadó vágyak és szenvedélyek' széke, 's melly a' testnek ellentétetik. Ez értelemben általán az állatok is *lelkesek*. De a' magyar népbőlcsészet szerint az állatok között szorosan véve csak az embernek van *lelke*, a' többinek pedig *párája*. Innen, ha a' nép valamelly állaton sajnálkozik, azt mondja : szegény *pára*! Sőt az ördögről is azt tartja a' közmondás, hogy szegény, mert nincs *lelke*. Különösen a' *lélek*nek mint egyes működő tehetségei : a) A' *szellem*, melly gondolkodó, vizsgálódó, 's okoskodó erővel bír. b) A' *kedély*, mint a' vágyó tehetségek' öszveges szerve. c) A' *szív*, mint a' nyájas társadalmi hajlamok' széke, melly által mások' örömeiben és fájdalmaiban

ban részt veszünk, 's melly leginkább szeretet által nyilatkozik. Innét a' *lélek* nevezet alatt gyakran *szellem*, néha *kedély*, néha *szív* értetik. Szellemre vonatkoznak az illy mondatok: Mély gondolkodásban kifárad a' *lélek*. Megfeszíteni a' *lelki erőt*. *Lelki* szegény, ki kevés szellemi erővel bír. Atyának, fiúnak és szent *lélek*nek nevében. Kedélyre vonatkozik az illyekben: erős, nagy, gyáva, alacson, szabad, szolgai *lélek*. Bátor, vitéz, rettenthetetlen, tántorithatatlan *lélek*. Szívre vonatkoznak: Jó, jámbor, szelíd, részzevő, engedelkeny, rossz, gonosz, czudar *lélek*. *Lelkére* szólni, beszólni valakinek. *Lelkére* kötni a' teendőket. Fáj a' szívem, sir a' *lelkem* (népd.). A' *lélek* is sírt belőlem, Midőn bucsút veve tőlem (Csokonai). Nevezetesen, az erkölcsi és vallási érzelmekre nézve: *Lelkére* venni valamit. Jó *lélek*kel tenni, állítani. Valamivel *lelket* veszteni. Egész, teljes, tiszta *lélek*kel szeretni az istent. Sem istene, sem *lelke*. Van-e *lelked*? Hamis a' *lelkéd* is. *Lelkéd* legyen rajta. Száradjon a' *lelkéd*en. Nem fér a' *lelkém*hez, hogy azt tegyem. *Lelkén* el nem viszi, am. megvallja, meggyónja. *Lelkém*re mondom. *Lelkém*' ismerete nem vádol. A' bünt *lelkemből* utálok. A' *lélek*, *lelkem* szót a' legszivesebb, legnyájasabb szólításul használja a' magyar. *Lelkem* rózsám, *lelkem* galambom, *lelkem* angyalom, *lelkem* mindenem. Édes kedves *lelkem*. *Lelkem*-adta, *lelkem*' fele, *lelkem*' mása. Eszem a' *lelke*det. Szeretlek, mint a' *lelkemet*. Ellenkezőleg a' haragnak, 's utálatnak legundokabb neme a' *lelket* káromolni. Még e' mondás is: a' ki *lelke* van! nem egyéb szépített káromkodásnál; miért a' szép izlés ellen van azt nemesebb írói nyelvben, vagy finom társalgási beszédben használni. 4) A' *lélek* szó jelent úgynevezett kísértetet is, vagy a' nép' hiedelme szerint a' megholtak' bolygó, kivált elkarhozott lelkeit. A' *lelkek* éjféltkor szoktak megjelenni. *Lelket* látni. *Lelkeket* idézni. Úgy jár, mint a' *lélek*. Bolygó kísértő *lélek*. Minden jó *lélek* az istent dicséri! kísértetet szólító mondás. Átv. ért. 1) Okos észszel bíró lény. Az isten *lélek*, és *lélek*ben kell őt imádni. Az angyalok jó *lelkek*. Az ördög gonosz *lélek*. Az én nagybátyám áldott egy *lélek*. A' mi helységünkben kétezer *lelke*knél több lakik. Egy *lelket* sem láttam. 2) A' mi valaminek mintegy életet ad. Ő a' társaság' *lelke*. Az alázatosság az erények' *lelke*. Isten a' világ' *lelke*. 3) Mi a' maga nemében, vagy a' többi közt legderekbabb, legkitünőbb, legfontosabb. A' rend a' *dolog*' *lelke*. *Lelke* *dohány*, am. java *dohány*, melly a' szárnak derekán terem, különböztetésül a' *hegye*, és *alja dohány*tól.

Mint hogy az emberben a' test és lélek legszorosb összekötetéssel működnek, innen gyakran együtt említetnek, 's az embernek egész valóját jelentik. Testem *lelkem* megúnta a' várakozást. Sem testemnek, sem *lelkem*nek nem kell. Csak teste *lelke*, és a' sodrófája (km.). Hamis teste *lelke* szökének, barnának (népd.).

Világos, hogy a' *lélek*' gyöke eredetileg egy a' *leh*, *léh*, *leheg*, *liheg* szók' gyökével; t. i. az ember azon láthatatlan erő, melly min-

den mozgalomnak kútfeje, a' lehhel, mint életnek jelével, azonosította. Innen van, hogy a' nyelvekben e' két fogalom azonos szókkal fejeztetik ki; pl. a' hellen *πνεω πνευμα*, a' latin *spirat*, és *spiritus*, *anima*, *anhelo* (anemos), innen lett *animal*, mint a' magyar *állat* is eredetileg *áhlát* az *áh* gyöktől; a' német *seele*, és a' magyar *szél*, török *jel*, a' szláv *duchat* és *duch*, a' héber *ruach* : szél és szellem.

Les, azon szavaink' egyike, melyek ugyanazon alakban 's értelemben nevek is, igék is; pl. *nyom*, *zár*, *nyit*, *halász*, *vadász*, stb. 1) Önható ige, múlt : *-tem*, *-tél*, *-ett*, parancs. s. Széles ért. am. egy helyen, vagy tájon tartózkodva, maradvá valakire v. valamire várakozik, mi rendesen bizonyos célra, irányra tűzött szemekkel, figyelmezve történik. *Lesni* a' várt vendégeket. Addig *lesi*, várja, hogy a' tízet is elüti (km.). *Ellesem*, mi lesz a' dologból. Jön, vagy nem jön, én bizony nem *lesem* őt tovább. Innen a' *Les*, *Végles*, *Lesdár* helynevek, melyek hajdan az ellenség' mozgalmainak szemmel-tartására szolgáltak volt. Szorosh ért. a' végett várakozik, hogy a' netalán közeledőt hatalmába ejthesse, kirabolhassa, megölhesse, szóval, a' ki így *les*, az egy másiknak akármiképp ártani szándékozik, vagy valamin rajta akarja őt érni, miért is meghúzza. megsunyja magát, lelapúl, titkolózik, hogy a' célul kitűzött álltal észre ne vétessék; pl. midőn a' macska egeret *les*, megsunyja magát, és általán a' rabló vagy vadász emberek, valamint a' ragadozó fenevadak leguggolva, lehasalva, lelapúlva, mászva stb nézik körül magokat, midőn zsákmányra *lesnek*. Ez igében tehát alapfogalom a' magát megsunyó vigyázás, nézés, vagy is két lényeges dolgot foglal magában : a' testnek lelapulását, és vigyázást. Adelung igen jól vette észre, hogy a' német *lauern*' gyöke a' pfalzi *lauen* (látni), mellyel egyezik a' magyar *la*, *lá*, *lát*, — vagy is, hogy a' német a' *lesést* a' vigyázó nézésről nevezte el. Ellenben a' hellen, a' latin, az illirszláv, a' testnek megsunyását, lelapulását vette alapul, mert *lesni* hellenül *ἐνεδρεω*, és *les* főnév *ἐνεδρεα*, t. i. *ἐδρα* am. ülés, szék; latinul *insidiari*, és *insidiae*, vagy *subsessa* a' *sedeo* igétől; illirül *zaszjedati* am. elüldögelni és *lesni*, *zaszjeda* am. elülés, és *les* ezen igétől : *szjediti*, ülni. Ezen fogalmat fejezi ki a' magyar *les* is, melynek gyöke *le* am. alá (infra, deorsum), innen a' magyar a' *leső* macskát alázatosnak mondja. Alázatos (alamusz) macska nagyot ugrik (km.), tehát *les* am. alábocsátja, lealacsonyítja a' testet. Ezen alapfogalom rejlik a' lapulót jelentő *lencse*, *lendek*, a' mélyedést jelentő *lék*, a' lapost jelentő *lengyel*, és a' lehajlongva menést jelentő *lentet* szókban. A' német *lauschen* ugyan mind hangra, mind jelentésre rokon vele, de ebben az alaphang inkább a' látásra vonatkozó *la*, mint a' *lauren* igében. L. Adelung. 2) Főnév, tárgyeset : *-t*, több. *-ek*. Jelenti azon helyzetet, mellyben az van, ki valamire vagy csupán várakozó, vagy leginkább ellenséges szándékból vigyáz, 's a' menyire szükséges, meg is húzza magát, valamint azon készülletet, és

helyet, mely az illy várakozásra, vigyázásra, és czél' elérésére legalkalmasabb. *Lesben* ülni. *Lest* csinálni a' bozótban. A' *lesig* bevarni a' vadat, a' közelgő ellenséget.

A' vadász ül hosszu méla *lesben*, Vár felajzott nyílra gyors vadat (Vörösm.). Innen ezen öszvetételek: *leshely*, *lesháló*, *lestör*, *Lest* vetni am. bizonyos fogó eszközt; pl. hálót, kelepczét, tört, törököt, elrejtve helyezni valahová. *Lest* hányni, fogó eszközöket több helyen lerakni. Öregnek az ajtóban, ifjúnak *lesben* a' halál (km.). Mondjuk ugyan ezt is: *lesben* állani; de ez a' megsunyás' eszméjét nem rontja el, mert sunyva is lehet állani, 's bizonyosan az is, ki állva *les*, nem azért áll fel, hogy lássák, hanem mivel ülve czélját nem érné, és hogy ez által a' *lesésnek* fő czélját, t. i. a' látást annál inkább elérhesse.

— A' titoknak *Révész Imre* balmaz-újbárosi lelkész' nevében indítványt tett, mely szerint a' magyar helynevek' gyűjtésére 's a' hely' színén azok' felvilágosítására szolgáló adatokkal beküldésére felszólítás bocsáttatnék ki. Az osztály, áthatva a' tárgy' nyelvészeti úgy, mint történelmi fontosságától, azt magáévá tette, 's Czuczor, Erdy és Jerney rtagokat a' felszólításba menendő iránypontok' javaslatba hozatalával megbízta.

KIS GYÜLÉS, FEBR. 14. 1853.

(A' philosophiai és társadalmi tud. osztályal' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklote alatt

Jelen az illető osztályokból: b. Kemény Zs., tt. Horváth Cyr. és Kállay r., Pauler, Tóth lt. tt. — Egyéb osztályokból: b. Eötvös J. tt., Balogh, Bugát, Czuczor, Erdy, Gebhardt, Jerney rr. tt. — Csorba, Hunfalvy, Wenzel lt. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

— A' titoknak folytatólag olvasta

HETÉNYI JÁNOS lt.

értekezését: „A' magyar Parthenon' előcsarnokai.“

KIS GYÜLÉS, FEBR. 21. 1853.

(A' történettudományi osztály' részére).

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklote alatt

Jelen az osztályból: b. Eötvös J. tt., Erdy, Jerney rr. tt., Wenzel lt. — Egyéb osztályokból: Kubinyi Ag. tt. — Bugát, Czuczor, Győry, Horváth, Kállay, Kiss K. rr. tt. — Bertha, Hunfalvy, Pauler, Repicky, Tasner lt. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

— Erdy János rt. egy óbudai (tehát régi aquincumi) szántóföldeken talált, 's a' Percz-ulczában 206. sz. alatt folyamatban levő házépítés közben 1852. dec. 17. behozatott, *hieroglyphekkel borított mészkő táblát* mutatott be, mellynek (úgy látszik, nagyobb) része hiányzik, a' fenmaradott azonban tökéletesen ép és szép. A' bemutató kérésére ezen, lehelyénél fogva rendkívüli nevezetességű,

emlék' hasonmása a' tudományok' porosz kir. academiajához küldetni rendeltetett, hogy az valamelyik, az egyiptomi archaeológiában jártas tagjának kiadván azt, a' róla teendő tudósítást megküldeni ne terhelhetnék.

— Ez után

KÁLLAY FERENCZ rt.

a' régi Szlávia körüli vizsgálódásait kezdte felolvasni.

KIS GYÜLÉS, FEBR. 28. 1853.

(A' math. és természettud. osztályok' részére).

Nmél. gróf Teleki József úr exja' elnöklete alatt

Jelen : az illető osztályokból : Kubinyi Ág. tt., Bugát, Gebhardt, Kiss K. rr. Nendtvich I. tt. — Egyéb osztályokból : Balogh, Czuczor, Erdy, Jerney rr. tt., Bertha, Hunfalvy, Pauler, Repicky, Tasner, Tóth, Wenzel II. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

SZABÓ JÓZSEF

egyetemi tanár mint vendég a' hydraulikai mészről értekezett, 's előadását bemutatásokkal kísérte.

— Ez után

NENDTVICH KÁROLY II.

olvasta a' természettudományok' studiumáról szóló második értekezését, melyben a' gyakorlati gyógytudomány' lassú haladása' okait fejtegette.

KIS GYÜLÉS, MART. 7. 1853.

(A' nyelv- és széptud. osztálya' részére).

Nmél. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból : Czuczor r., Hunfalvy, Mátray, Repicky, Tasner II. tt. — Más osztályokból : Császár II. — Bugát, Erdy, Gebhardt, Győry, Horváth, Jerney, Kállay, Kiss rr. tt. — Bertha, Csorba, Pauler, Tóth, Wenzel II. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

CSÁSZÁR FERENCZ II.

Dante' harmadik ballátáját olvasta fel, bevezetéssel és magyarázatokkal.

— Következett

MÁTRAY GÁBOR II.

előadása a' magyar naptárakról a' közelebb lefolyt négy század alatt, melyet némely ritkább és nevezetesebb példányok' előmutatásával kísért, 's melyet itt egész terjedelmében közlünk.

A' naptár kitűnő szerepet játszik az emberi nem' körében. Nincs nyomtatvány, mely annyi példány' 's oly sokféle alakban forogna az emberek' kezei között, mint a' naptár. És mégis nincs könyv, mely oly hálátlan sorsra volna kárhoztatva, mint a' naptár. Ennek élete, úgy szólván, csak egy évre terjed. Alig született,

már is sarkát nyomja utódja, 's az emberek örülnek, ha a' régít elvethetik kezükből. Sorsa hasonlít a' divatos ruhához, élete a' pilleéhez; értéke az év' fogytán semmivé válik, 's azon túli haszonvetősége a' legtarkább aljasságnak szolgál anyagúl. Ez oka, miért bírjuk oly kevés példányban a' régibb századok alatt magyar nyelven íratott 's nyomtatott naptárakat, melly vesztéségen, a' naptár' minden ephemeri hasznossága mellett is, sajnálkoznunk kell. 'S ha száz vagy kétszáz év múlva hasonló panaszra fognak kelni utódaink mostani korunkban létező naptárink' hiánya miatt; méltán vádolandnak minket, hogy oly könnyen gondolkodtunk a' naptárak' becse 's megőrzése ügyében.

A' naptárak' értéke nem oly csekély, mint legtöbbször vélik. Erről legbizonyosabbá tétetik, ki a' régibb századbelieket forgatja. Érdekes adatokat talál azokban a' nyelvész, történetbúvár, csillagász, mezei gazda, természetvizsgáló, államtudós stb, kivált ha figyelemmel viseltetik azon kézirati jegyzemények iránt is, mellyeket gondos házi nők és gazdák saját kezeikkel iktattak a' naptár' fehér lapjaira. Találunk ezek között gyakran hazánkra vonatkozó oly adatokat is, mellyekre történetíróink' lapjain soha sem akadunk; névszerint pedig olyakat, mellyek családi viszonyokat, helységek' eseményeit, természeti tűneményeket, 's több más érdekes tényeket világosítanak fel, mellyeknek olvasásuk' alkalmával nem lehet eléggé áldani a' kezet, melly gondos előrelátással jegyzé fel azokat számunkra. Azért, habár eddig kevés figyelemmel viselteténk is irántuk, tegyük jövendőben az ellenkezőt; majd jö idő 's alkalom, midőn a' halás utódok köszönettel fogadják tőlünk ama' néhány régi példányokat, mellyeket a' naptárak' közéleti sorsa elől kiragadtunk.

A' fennebbi tekintetek ösztönzének engem is, hogy azon keveset, mit magyar naptárink' litteraturája' mezején eddigi tapasztaltim után, különösen pedig a' XV-ik századtól kezdve a' múlt XVIII-ik' végeig létezett naptárak körül kifürkészni lehetett, a' t. Academia előtt feltárjam, attól tartva, hogy a' netalán kevésbé óvatosabb kezek azon kevésnek emlékét is könnyen megsemmíthetik, mit folyó századunk' közepeig nagy nehezen megőrizni tudánk.

Kéziratban csak két magyar régi naptárt ismerek a' XV-dik századból. Egyike, melly 1466-ban Hensel György által Tathroszon íratott 's most a' müncheni könyvtárban létező magyar evangéliomos könyv előtt látható; másika pedig, melly Batthyány Boldizsár' latin misekönyve előtt van. Az elsőt már a' t. Academia ismeri, arról tehát hallgatók; az utóbbit a' magyar nemzeti Múzeum szerző meg Széchényi' országos könyvtára' részére 72 aranyon múlt 1852.

jan. 20-án néhai Jankowich Miklós' újabb gyűjteményéből. A' könyv kis 4-ed rétű, erős, vastag papírra írva, 's terjed 182 oldalra. Régi kötése, mellynek tábláji a' fenmaradt csekély romok után itélve, két bársonnal voltak bevonva 's nagy részben elveszett sárga rézkapcsokkal ellátva, már olly rosz állapotban volt, hogy további fenntartásra érdemesnek nem találathatott; ez okból a' nevezett évben újlag fekete félbőrbe köttetett. Czímlapja' helyén fametszetű 's koronával fedett paizs látszik, mellynek belterén lovon vágató, jobb-jában csapásra emelt kardot, baljában kettős kereszttel jelölt paizsot tartó sz. Lászlót, vagy más valamely magyar vitézt látunk. A' képet jobbról balról palmaágak körzik, mellyeket a' nagy paizs' közepe alatt széletterjdt zsinór köt össze. Mind ezek fölött következő hexameterek írva :

„Annanizapta gerit mortem q' ledere querit
Est mala mors capta q' dicit, Annaizapta.“

Következik a' naptár, mellynek lapjai' minden oldalán egy-egy hónap foglaltatik veres 's fekete tintával írva. Valamint hasonló régi naptárakban, úgy itt sincs minden napra eső szentnek neve beírva. Kár, hogy a' május és junius hónap hiányzik. E' hiányt egy üres és pedig a' többinél fehérebb papírlével pótolja. Minden oldal' rubruma a' hónap' nevét mutatja következőleg : Bodog Azzon ho, Beyth ele ho, Beyth mas ho, Zenth Gergh ho, Zent Jakab hawa, Kys Azzon hawa, Zent Mihal hawa, Mijnd Zenth ho, Zent Andorijas ho, Karachon ho. — A' naptárban mutatkozó írásmód 's betűk' alakjai nem hasonlítván a' misekönyvéihez, sőt emezéinél régibbeknek látszván, nemcsak azoknak ítélete szerint, kik e' könyvet, mielőtt én láttam volna, forgatták, hanem saját véleményemnél fogva is, a' naptár alkalmasint a' XV. század' elején íratott. — Különösen figyeltem a' szentek' magyarosított neveire; de e' tekintetben csak a' következők fordulnak benne elő azok közül, mellyek mai nap nincsenek divatban.

Februárban. Apalina (Apollonia), Kolos (Scholastica).

Juliusban. Ody (Udalrik), Kellen (Kilian).

Augustusban. Ipolth (Hypolit).

Septemberben. Lomperth (Lámpért), Vizlo (Venczel).

Octoberben. Adviga (Hedvig).

Novemberben. Bereczk (Briccius), Czeczelle (Caecilia), Andorias (András).

A' naptár' 5-ik lapján jobbra későbbi kéztől 's nehezebb olvasatú következő írás van : „Anno D. 1592° Nos Balthasaer d' Bathian stetim ad seruitium Wladislaui Ungarie Bohemie regis etc. fra scnda an festu benedicti Abat. i quadra, et anno illo eat bissextilis cum 29 debs stb.

A' 6-ik lapon pedig : „Anno 1508 fria prima in festo Beatj Georgij mris Natus est Georgius filius Egregij Fran Both de Baijna.“

Végre a' 12-dik lapon : „Anno 1509 fria qrtá an festum By Demetrij nata est dna Katherina filia dny Fran Both.“

Ezen íratokból látszik, hogy a' könyv Batthyány Boldizsáré volt. A' nevezett Bajnai Both Ferencz Boldizsár' vejének tartatik.

A' naptár után következő latin misekönyvben valamely hoszszabb magyar szöveg nincs; azonban valahányszor valamely újabb szent vagy ünnepre írt mise kezdetik, azon lap' alján veres festéssel 's magyarul van említve, kinek tiszteletére szól a' mise.

A' 143. lapon nevezi magát e' misekönyv' írója is veressel írt következő sorokban : „Et sic est finis in Kwzegg in feria sexta ante festum Bte Lucie Virginis : Anno domini Millesimo Quadringentesimo octuagesimo Nono sub egregio Domino Baltisar de Batyan Capitanei eiusd. Ciuitatis et Castri Kwzegg per me Anthonium literatum nobilem d' fflanch existens penes Albamregalem.

A' könyv' végére néhai Literati Nemes Sámuel, korunkbeli ismeretes régiségbúvár, egy külön lapot ragasztván, erre Batthyáni Boldizsár kőszegi kapitány' némelly életkörülményeit jegyzi fel, 's egyszersmind említi, hogy e' könyvet Stájerország' szélén szerző meg, 's íróját a' Litterati-családból származottnak állítván, Batthyány' titoknokának kereszteli. Véleményem szerint az író Fánecs Antal volt, miként ő magát nevezi. Fánecs pusztá mai napig is létezik Székes-Fejér megye' délnyugati csúcsán a' Sárvíz mellett, 's így közel Székesfejervárhoz. Ha egyébiránt Litterati Nemes Sámuel mind azokat rokonainak tartá, kik magukat litteratusoknak írták, úgy az ő családja legterjedtebb lehetett a' magyar birodalomban.

Milly kevés figyelemre méltányoltattak magyar nyelven nyomtatott naptáraink még tudósok által is, bizonyosságát látjuk Sándor István' Magyar Könyvesházában (Győr 1803. 8r.), hol a' magyar könyvek' nyomtatásának kezdetétől fogva 1700-ig csupán három naptár említettik. — Legrégibbnek mondja Sándor (Schwartner Statisticája után) Slovacius Péter' naptárát, mely 1584-ben adatott ki N. Szombatban; — másodiknak pedig (Weszprémi után) az 1593-ban Debreczenben megjelent „Iudicium magyar nyelven“ című naptárát. — Végre említi az 1641-re Csepregen nyomtatott naptárát.

A' Széchényi országos könyvtár' eddig általam rendezett részeiben a' régibb magyar naptárak' szép gyűjteményét állíthatám ugyan össze, de még tetemes a' hiányzó példányok' száma. Névszerint nincs meg ott a' Sándor István által nevezett két első; de van azoknál régibb, és talán egyetlen, melyet eddig ismerünk. Gr. Illésházy István' könyvtára' maradványaival a' szép számú naptárak' csomójában jutott az a' magyar nemzeti Múzeum' birtokába, 's már az Illésházyaknál unicumnak tartatott. E' példány szintén Slovacius Péter' naptára, 's 1579-ben nyomtatott N.-Szombatban, kis 8-ad rét-

ben; terjed hat ívre. E' naptári kincsünk megérdemli, hogy felőle bővebben szóljak. Czíme következő: „Kalendariem. Es Ez Mostani M. D. LXXIX. Esztendőben Történendő neminemű dolgokrol: Annak fölőtte, az időnec naponkent köüetkezendő állapottyarul iratot ltelet. Irta Slovacivs Peter Craccai Astrologus. Magyarra fordította Peechi Lukach. Ez esztendőben, ide mi felénc, a' Napba es a' holdba, semmi fogyatkozás nem leszen. Nyomtatlatot nagy Szombatba 1579.“ — E' példány író papíron van nyomva, 's épen megőrizve. A' lapok' tiszta oldalán többnyire személyes viszonyokat illető írásbeli jegyzetek vannak magyar 's latin nyelven. Az orthographia a' XVI-dik századi tökélesebbekhez sorozható. Minden hónap' elején fametszetű igen csinos vignett, 's minden hónap' végén két magyar distichon áll. Utóbbiakban a' prosodia a' maihoz képest igen szabad körben forog. E' distichonok következők:

- Januariusra.* Esztendőknek, minden időknec kezdetit algyad
Christus pasztorunc, kezeid ala futunc
Ellensegid mesze futaminac, tunya beresec,
Nyaiad chendeszen nyugadalomra megyen.
- Februar.* Io bor, borsos etec, legyen most az te barátod
Fonni ualo uezsöt mast is faragni karot.
Hazad melegen igyekezzel tartani, Lakial
Frissen, az uariac asztagodát belepíc.
- Martius.* Lassan az föld indul: szőlőd lassa kepedet
Mecző keseddel ot forogy oltouanyal,
Hernyot fadrul tisztech, kertben las ki gyakorta
Tisztetast keuan, kertfalod omlot, epechd.
- Aprilis.* Szanto barmod nyugot regen, kis taligaddal
Rosdas keseddel, meny ki dologra uigan
Sancz uess eleget, dudolással nyomiad ekedet,
Illyen setalas gyönyörűsegre megyen.
- Majusra.* Gyöngy uiraggal hintue rosakcal, kék uiolual
Pinkösd füekcel, zöld leuelekkel ekes.
Almot is hoznac ki folyo kutac szep ropogassal,
Lakial, uigaztal az Philemile szoual.
- Junius.* Szegy salatat barany czemert, sülué chenaltas
Vij uered szepen minden erekbe megyen.
Oruosságtul tauoztassad, kis pilulaktul
Gyomrodát: az kaszas szena retet letepi.
- Julius.* Munkalkottal? las ki gyakorta buza uetesro
Kös keuet, uigan ragd be kepedbe szepen
Ert ne uagas fördő tauul tunya keuanóság
Lég nélkül bort most, ha lehet iddogalyal.
- Augustus.* Hordot kesecz pintereckcel tiszta boroknac
Hany lepet, szőlöt az seregelec elic.
Vert ne uetes, hideg uiztül mesze tauozzal,
Ert szőlöt dinnyet, mondola magot egyel.
- September.* Fac alya nalad is immar regen hintue gyümölcchel
Almat szep körtuelt öszue barackkot egyel
Kely fel, regen szantnac, chepeliet e uetesre?
Vegezd dolgodat, bor sotolasra sies.
- October.* Szőlöt szettel, meny ki uadaszni, most madaraszni,
Mustos tormauál is pechenekkel eleg,

Vigan ely már, boitast tetes, asd ki repadat,
 Az föld maid meg fagy uond ki karodaj imar.
November. Kendert tiloly, fonnyon hazad nepe, ruhakat,
 Kapoztas husod nagy ropogással alyon,
 Chepely, uag fat, uduarodnac hord ki ganaiait
 Nyomtas turokat, sokadalomra legyen.
December. Körmed fuaid telben, nem fogsz artani uele,
 Iég uermed leszen nyarba be rakua neked
 Beuen mezet, kis borsochkat borba chenallyad
 Minden faratság nyugodalomra ualic.

Meg kell jegyeznem, hogy a' febr. 9-re eső Apollonia itt is *Apalin* névvel említettik; julius hónapban pedig a' 3-ik vasárnapi evangelium' szövege következő szavakkal kezdetik: „Midön a' seregek tutulnának (azaz tódulnának) Iesusra. Luc. 5.“

A' naptár után latin hexameterekben Poklostoi Máté sági prépostnak ajánlja e' könyvecskét Peechi Lukács. — Ez után előszó következik „A' keresztyén Oluasónac.“ Végén az író következőt mond: „A' mi az én munkamat nezi, è könyuechket Slouacivs Peter nec tulajdon keze irasabol (mellyet egy fő ember nec küldöt aiandekon) fordetottam magyar nyelure, hogy à iambor bölc ember elmeienec gyümölche, è mi hazanknac is szolgallyon“ stb. E' szavakból tehát azt lehetne következtetni, hogy e' naptár csakugyan első volt hazánkban, melly magyar nyelven jelent meg.

Az előszó után különféle naptári rövid tárgyak következnek: a' csillagokról, időjárásról, termékenységéről, 's a' zsidók, törökök, Magyar-, Lengyel-, Cseh-, Bécsország és Szilézia' ez évbeli állapotokról. Ezek közül reánk nézve érdekes a' következő czikk:

„Az Nemes Magyar Országul.“

„Nem igen szerenches esztendőiöc leszen a' magyaroknac. Mert tauaszal es Nyarban nehezen ohattyac magokat hogy az ellenségec raita nem lennenec, utokban es köuetségekben is nem szolgálnék a' szerenche. öszel egyeb dolgokba szerenchesbec, de az el-lenseg miat nagy felelembe lesz nec. Telbe io allapatyok leszen.“

Az említett XVI-ik századi magyar naptáron kívül ugyanazon századból más naptárat nem bír a' Széchényi országos könyvtár; ellenben a' XVII. 's XVIII-ból több ritkább példányokkal dicsekszik. Nagyobb figyelem-gerjesztésül szükségesnek tartom az ott létező mindenikről rövid említést tenni, és pedig régiségök' kiténtetése végett megjelenésök' évszámait szerint.

XVII-dik századiak.

A' XVII-dik századbeliek többnyire kis 8-ad és 16-od rétű naptárak, és öszvesen 13 helyen jelentek meg, névszerint: Bártfa, Bécs, Csepreg, Debreczen, Károlyfejérvár, Keresztúr, Kolozsvár, Lőcse, Nagyszombat, Nagyvárád, Pápa, Tejfalú, Zsolna városok 's helységekben, következőleg:

Keresztúron : 1611. Bernard Dr. Calendarium stb. (Nyomtató : Farkas Imre). 8r. Ajánlva Nádasdi Tamásnak. Író papíron; szép, teljes példány.

Debreczen : a) 1619. Herlicius Dávid : Calendarium (Lipsiai Pál). 16r. Czimlapján korona nélküli magyar czímer. Két példány, de mind kettő csonka.

b) 1621. (Rhéda Péter). 16r. Czimlap nélkül. Elül 's hátul csonka.

Bártfán : a) 1621. Kalendarium (Mart (?) Farkas) ¹⁾. 16r.

b) 1646. Frölich Dávid (készmárki mathematicus) kiskalendariuma (Klősz Jakab). 16r.

Károlyfehérvár : 1626. Herlicius Dávid : Kalendarium. (Meseleli Márton). 16r. Nagyon szű-ette csonka példány. Hónapok' végén rimes versek.

Pápán ²⁾ : 1628. Hertzius Pál : Vrvnc Christvs születése után az M. DC. XXVIII. esztendőre (melly Bissextilis) való Calendarium stb. Ajánlva tek. és ngos Galanthai Esterhaz Miklós — magyar ország Nador Ispaniánac stb. (Szepes-Várallyai Bernhard Máthé Könyvű nyomtató) 8r.

Csepreg : a) 1630. Hercius Pál : Az ezer hatszáz harminczadic esztendőre való Calendarium stb. (Farkas Imre). 8r. Végén csonka. Ajánlva : Gr. Nádasdi Pál magyar országai főkamarsának a' nyomtató által. — Hónapok' végén két-két magyar distichon.

b) 1635. Bamdorkovecs János : Az 1635. esztendőre való Calendarium stb. (Farkas Imre). 8r. Distichonok nincsenek.

c) 1641. Frölich Dávid stb. (Farkas Imre). 8r. Hónapok' végén magyar rimes versek.

Tei-falu : 1638. M. Zorawsky Miklós : Urunk Christus Születése után az M. DC. XXXVIII. esztendőre való Calendarium stb. (Wechélius Sigm. János). 12r. Ajánlva : ts nemz. 's ngos Grof Erdődi Pál-fi (így!) Istvannak Pozsoni főkapitannak.

Bécs : a) 1639. Tonski János (krakói phil. dr) : Kalendarium (Gelbhaar Gergely). 8r.

³⁾ 1641. Ugyanazé.

1642. „

1643. „

Czimlapján magyar czímerrel (két példány).

b) 1646. Jablonski Miklós (krakói mathematicus) : Krakai Kalendarium (Gelbhaar Gergely). 8r.

⁴⁾ 1650. Ugyanazé. (Gelbhaar Gergely). 8r. Czimlap' hiával.

¹⁾ Mart Farkas (Mart; Wolff. bártfai könyvnyomtató) nem említették e' munkában. Német János : Memoria typogr. Inc. Reg. Hung. 1818. 8r.

²⁾ Pápán 1625-ben Szepes-Várallyai Bernhardt Máté által kiadott magyar naptárból latin jegyzeményeket közöl Kovachich Márton György e' kéziratban : Kovachich Mart. Geor. Collectio Diariorum rer. hung. in folio. (Lásd a' Széchenyi országos könyvtár' latin kézíratai között).

³⁾ ⁴⁾ A' Bécsben megjelent 1640. 's 1647-ki magyar naptárakból némelly írásbeli jegyzemények közölletnek e' kéziratban : Kovachich Mart. Georg.

c) 1651. Slabius Ján. Ferd. Kalendarium (Kyrner János). 8r.

d) 1657. Treteri Kasimir Mátyás : Kalendarium (Kürner Jak. János). 8r.

e) 1660. Kürner Lipold (így!) és Püchler Vid : Vy és ó Kalendarium (Kürner Jak. Ján). 8r.

f) 1662. Kürner Lipold és Máté : Vy és ó Kalendarium (Kürner Jak. Ján). 8r. (Két példány).

1665. Ugyanazoké. (Kürner Jak. Ján.). 8r. Hasonló cízzel.
1666. „ „ „

Lőcse : a) 1639. Herlicius Dávid stargardi Astronomus Calendarium (Brever (így!) Lőrincz). 16r.

b) 1643. Frölich Dávid kismarki Astronomus : Uy és O Kalendarium (Brever Lőrincz) 16r. (két példány)

1645. Ugyanazé (Brever Lőrincz). 16r.

1649. „ „ „

c) 1651. Neubarth Christoph : Uj és o Kalendarium (Brever Lőrincz). 16r. (két példány)

1670. Ugyanazé (Brever Samuel) 16r.

1671. „ „ „

1672. „ „ „ (három példány)

1674. „ „ „ (három példány)

Lőcse : 1676. Neubarth Christoph : Uj és o Kalendarium (Brever Samuel). 16r.

1676. Ugyanazé. (Brever (így!) Samuel) 4r. Címlapján fametszetű csillagászi jelképek, és Lőcse város' rajza. Tartalma nem sokat különbözik a' 16-od rétűétől.

1677. Ugyanazé.

1678. „ E' kettőben anekdoták is közöltetnek, melyeket eddig más korábbiakban nem leltem (Brever Samuel). 16r.

1679. Ugyanazé. Anekdoták nélkül (Brever Samuel). 16r.

1680. „ „ „

1681. „ „ „

d) 1683. Neubarth János : Uj és o Kalendarium (Brewer Samu). 16r.

1684. „ „ „

1685. „ „ „

1687. „ „ „

1689. „ „ „

1) 1693. „ „ „ (két péld.)

1695. „ „ „

1697. „ „ „

Collectio Diariorum rerum hungaricarum. In fol. (lásd a' Széchényi-országos könyvtár' latin kézíratai között).

1) Neubarth' 1691-ki lőcsei naptárából a' „magyar krónikát“ leírva olvashatni Kovachich Mart. Georg. Collectio Diariorum rerum hungar. fol. a' Széchényi országos könyvtár' latin kézirat-tárában.

1699. Neubarth János : Uj és o Kalendarium (Brewer Samu). 16r.

Nagyvárad : a) 1643. Frölich Dávid késmárki Astronomus Kalendariuma (Szenci K. Abraham). 16r. (igen szép betűkkel nyomtatva)

b) 1652. Neubarth Christoph : Uj és o Kalendariuma (Szenci K. Abraham). 16r. Purgatio, érvágás, köppölyöztetés, fürdés' napjai, sokadalmak, 's magyar krónika itt is, miként a' korábbi naptárakban, főszerepet játszanak.

1658. Argolus András. Kalendarium (Nyomt. Schneckenhaus Menyhart Wenczeszlo az academiai betűkkel). 4r. Fametszetű czímlapján Magyarország' 's kapcsolt tartományainak címerei, a' bold. szűz képe 's Nagyszombat' rajza. — A' könyv' végén egyetemes krónika.

1659. Ugyanazé. Hasonló czímlapja előtt a' lovagló I. Leopold csász. és király' képe; 2-od rétlben, rézmetszvény. Alatta : Johan Daniel Ther Portten fecit Tyrnaviae. — Melch. Vencz. Schneckenhaus Typ. Acad. Tirna. excudit. — A' könyv tartalomdúsabb az előbbinél (két példány).

Nagyszombat : 1670. a) Ugyanazé : Kalendarium (Byller Máté). 8r. A' naptár után magyar rimes versek.

b) 1671. Neubarth Christoph : Kalendarium (Byller Máté). 8r.

Kolozsvár : 1673. Neubarth Christoph : Uj és o Kalendarium. Colosvarat. (Nyomt. Veresegyhazi Szentyel Mihály). 16r. (két példány). A' könyv' végén a' magyar Chronicá-ban ez is olvasható : „1635. Iffiu Groff Nádasdy Ferencz, 12 esztendő korában Vas vármegyén Fő Ispánságra esküszik.“

1675. Ugyanaz (Szentyel Mihály). 16r. (két példányban)

Zsolna : 1686. Neubarth János : Uj Kalendarium sib. (Dádan János). 16r.

XVIII-dik századiak.

A' XVIII-dik századból csak 11 helyen nyomtatott magyar naptárakra akadtam, u. m. Buda, Győr, Kassa, Kolosvár, Komárom, Lőcse, Pest, Pozsony, Sopron, Szeben és Vác városokban. Névszerint :

Lőcsén : a) 1700. Neubarth János : Uj és o Kalendarium (Brewerné Sophiánál (így !). 16r.

1701. Ugyanazé (Bréver Samuel özvegyénél). 16r.

1702. „ „

1703. „ „

1705. „ (Nyomtató' neve nélkül). 16r.

1709. „ (Bréver Samuel örökösínél). 16r.

b) 1703. Solanus Samuel : Házi és uti uj kalendarium (Bréver János). 16r. A' könyv' vége felé a' magyar és erdélyi városok' építési 's tűzveszélyeinek évei chronologiai rendben adatnak elő.

1732 ¹⁾. Ugyanazé (Brever János). 16r.

1736. „ „ A' könyv' végén „Magyar Ország“ czikkben említés tétetik az 1734. jun. 5-kén Budán volt nagy felhőszakadás' káiról a' Sashegyen és Német-völgyben.

1738. Ugyanazé mindig a' régi alakban 's tartalommal (Brever János). 16r.

Komárom : 1706. Neubart János : Uj Kalendarium (Töltesi István). 16r. (két példány)

1707. Ugyanazé. (két példány)

1709. „

1710. „

1711. „

1712. „

1713. „ (két példány)

1720. „ „

1721. „

1722. „

Pozsony : a) 1738. Neupart János : Magyar országi Státusok titulussal bővítetett uj Kalendarium. Spajzer Ferencz (könyvkötő) költségével. (Nyomtató' neve nélkül) 4r. Végén latin schematismus, mellynek berekesztése hiányzik.

1739. Ugyanazé. 4r. Végén Magyarország' krónikájának folytatása.

1740. „ A' czímlap hiányzik. 4r.

1741. „ (két példány; egyiknek végén a' krónika hiányzik). 4r.

1742. „ „ „

1743. „ „ „ (krónikával)

1744. „ Végén csonka. A' krónika nem folytattatott.

b) 1745. „Eleve meglátó Magyar Jövendő Mondó.“ (Royer' maradéki). (Hosszú magas). 12r. Csinos czímképpel. Tartalmában : Krónika a' felséges austriai ház' genealogiája (*'s így itt tudtomra legelőször*); a' magyar nemzet' házi rentartásáról 's insurrectiójáról egész értekezés 1—35. §§-ban. Van benne néhány fametszvény is. A' nyomtatás csinos.

c) 1747. Neupart János (mint feljebb). (Nyomtató' neve nélkül, valamint a' következő tizenkettő is) 4r.

1748. Ugyanazé (krónikával).

1750. „ „

1751. „ „

1752. „ „ (két példány)

1754. „ „

¹⁾ Solanus' 1722-ki löcsei naptárából egyetemes krónika leírva olvasható a' Széchényi országos könyvtár' latin kézírattárának e' munkájában : Kovachich Mart. Georg : Collectio diariorum rerum hung. fol.

1756. Ugyanazé (krónikával). (két példány)
 1757. „ „ „ „
 1758. „ „ „ „
 1759. „ „ „ „
 1760. „ Végén Aesopusból válogatott mesék.
 1763. „ „ „ „
 1766. „ „ „ „
 1769. „ Házi és uti új Kalendarium. (Kiadó : Spaizer Domonkos Ferencz könyvkötő). 16r. Végén Aesopus' meséji' folytatása illusztráló fametszvényekkel.
 1770. Ugyanazé. (Spaizer Kristián könyvkötő' költségén). 4r. Sopron : 1753. Neupart János : Magyarországi Statusok titulusival bővített új Kalendarium stb. (Nyomt. Siesz Ján. Jós.). 4r. Spaizer Ferencz pozsonyi könyvkötő' költségén.
 Kolosvár : 1758. Hanckens Bálint : Új és ó Kalendarium (S. Pataki Józs.). 16r. A' könyv' végéhez csatolva latin nyelven : „Hivatalnok Schematismusa Erdélynek.“
 1761. Ugyanazé hasonló alakban.
 1764. „ „ „ „
 1767. „ „ „ „
 1777. „ „ „ „
 1779. „ „ „ „
 1783. „ „ „ „
 1785. „ „ „ „ Ennek végén sokkal bővebb latin erdélyi schematismus.
 1788. Ugyanazé hasonló alakban. Reform. Kolleg. 16r.
 1797. „ „ „ „ „ „
 1799. „ „ „ „ „ „ (két péld.)
 Megjegyzendő, hogy ezen kis alakú naptár Kolozsvárat Hanckens Bálint' neve alatt még 1833-ban is kiadatott a' kir. lyceum' betűivel, 's ennek krónikájában *Értz Herczeg* (főherczeg) áll.
 Győr : 1767. Dubranowski Stanislaus : Házi és úti új Kalendarium (Streibig Gergely). 8r.
 1778. Ugyanazé. (Streibig Gergely). 8r. Végén a' kakuk, poszáta vagy is füstfarkú madár, 's a' páva' leírása közöltetik.
 1780. Ugyanazé. Végén a' halakról.
 1781. Ugyanazé, ugyanazon alakban.
 1783. „ „ „ „
 1784. „ „ „ „
 1787. „ „ „ „
 1788. „ „ „ „
 1790. „ „ „ „
 1791. „ „ „ „
 Buda : a) 1780. Régi és új Kalendarium (kir. acad. betűivel). 4r. A' naptár után közölve : Második tudósítás Magyarország' törté-

netéből (*tehát e' naptár a' 2-ik évfolyamat volt*); következik : „Tudósítás a' Fizikából az electromi folyásról 27—28. §§-ban. Ez után a' vásárok' napjai 's helyei, régi szokás szerint adatnak elő.

b) 1799. Veszelszki Antal : Száz esztendő Kalandarium (Landerer Katalin). 8r.

Szeben : 1786. Hanckens Bálint : Uj és o Kalendarium (Hochmeister Márton). 16r. Hasonlít a' kolosvári kiadáshoz.

1790. Ugyanazé (Hochmeister Márton). 8r.

1791. „ „ 16r.

Ennek czimképe II. Leopold csász. és kir. mellképe fametszvényben. A' könyvecske' végén érdekes két czikk közöltetik t. i. Erdély' ismertetése, és egy függelék a' csangó magyar nevű széke-lyekről illy czím alatt : „Moldovában 's azon túl lakó Magyarokról Zöld Péter csik-delni plebánus ur által adatott tudósítás.“

Kassa : 1787. Házi és úti új Kalendarium (Landerer Mihály). 8r. E' könyv' 22. lapján Fűskúti Landerer Mihály egész szendességel hirdeti, hogy a' magyar tudós hazafiak' munkáikat ingyen ki-nyomatja, ha azokat hozzá tisztán írt két példányban beküldik. E' megjegyzést csak azért közlöm, hogy lássuk, milly kedvezőbb sors mosolygott 1787-ben a' magyar írókra.

1797. Ugyanaz (Landerer Ferencz). 8r.

Pest : a) 1792. Pesthi 's po'sonyi ó és uj Kalendarium (Paczkó Ferencz). 8r.

b) 1795. Magyar országi ó és uj Kalendarium (Trattner Mátyás). 8r.

Vác : 1797. Huszonöt esztendőre szegődött házi 's mezei szolgál, avagy : — 25 esztendő Kalendarium stb. (Nyomt. Maramarossy Gottlieb Antal). 8r.

A' XIX. században mai napig, kivált az utolsó két évtizedben, a' naptárak' egész legiója jelent meg ; mert hazánk' csaknem minden népesebb városában levő nyomdász bocsát ki évenként nem csak egy, hanem többféle alakú 's tartalmú naptárakat. Ezek a' t. Akademia' tagjai előtt többnyire isméretesek lévén, elésorolásukkal becses türelmököt további igénybe venni nincs czélom ; de, midőn ezzel bérekesztetem mai feladatomat, hazaflig kérem őket, legyenek szívesek, kivált régibb századinkban megjelent magyar naptáraink iránt kellő figyelemmel lenni, 's azok' megmentésében nekem baráti kezet nyújtani.

Ezen előadás után

TOLDY FERENCZ titoknak

szólt fel. Halálával kell fogadnunk — úgy mond — tisztelt társunk' ezen adatokban dús, szinte egészen önlátomásra alapított, 's a' ma-

gyar naptárügyet először a' maga egészletében felfogó, előterjesztéseért. Minthogy pedig nagyobb részt a' nemzeti muzeumban létező példányokra szorítkozott, legyen szabad ez alkalommal élve, saját jegyzéseimből, kiegészítőleg, azokról tennem említést, melyek tervénel fogva is közlése' határain kívül feküdtek.

Mindenek előtt a' soha elég hálával nem említhető Jankowich Miklósnak a' kalendáriumok' régiségéről a' magyaroknál szóló tudományos értekezésére (Tud. Gy. 1829. XII.) hivatkozva, mint legrégibb magyar naptárt azon *Císiót* idézhetnők, melyet e' tudós gyűjtő maga bírt, 's melyet 1380—1420. évek közé teszen. De fájdalom, hogy ő az azt magában foglaló kéziratot közelebből nem ismertette meg, 's hogy így annak hova-lettét nem tudva, biztosabban nem szólhatunk annak korához. Ellenben ide tartozik azon két *csónka-neves kalendárium*, melyek' egyike egy 1462-ki *enyedi deák codexben* van, hártýára írva, másika pedig a' nemz. muzeum' *Peer-codexében* volt látható, midőn Révai azt használta és Antiquitásaiban megismertette, most azonban benne többé fel nem található. Hátha ezt értette Jankowich ama' XIV—XV. századbeli *Cisio* alatt?

A' XVI. századbeliek' sorsát az (1506-ki) *Winkler-codex* előtt álló naptár nyitja meg, melly az egyetemi könyvtár' egyik érdekes darabja, 's Nyelvemlék-gyűjteményünk' IV. kötete' második részében immár ki is van nyomtatva.

Melly évben *nyomatott* az első magyar naptár, nem tudjuk. Az illy apróságra, melynek érdeke az év' elmúltával vész, mint most, úgy régente sem volt gond. Legrégibb, melly fenmaradt, azon, Krakóban 1548-ban nyomtatott *Císió*, melly Székely István' zsolttárkönyvének Jankowich-féle példánya előtt áll, 's hihetőleg Székely által szerkesztetett is; valamint csakugyan töle van azon, 1549-ben Krakóban megjelent, *örökös kalendárium*, melly a' Hazai Tudósítások' 1808-ki folyamában (I. 245.) van megismertetve, és Cserei Farkas' krasznai könyvtárában őriztetett (vajjon hol lehet az most?) Második egy-évre szóló naptár azon 1571-ki, melyet a' Tudománytár' 1834-diki II. kötetében 224—9. álló naptárakról czikkemben Zádor György' közlése' nyomán ismertettem. Készült az Curelouiai Szaniszló Jakab krakai astrologusé után *Egyeduti Gergely* által, 's nyomtatott Bécsben Stainhofer Gáspárnál; ajánlva Telegdi Miklósnak. (Hol légyen ez érdekes könyv, nem tudom; könyvtárunk csak első ívének hü mását bírja).

Következik 1572-re szinte *Egyeduti Gergelyé*, a' krakai után készítve, Veranchich Antal eszt. érseknek ajánlva, 's ismét Bécsben nyomtatva. Teljes ép példányát Jankowich bírta.

1573-ra ismét ezen *Szaniszló Jakab* mester naptára' jelent meg magyarul, melyet Jankowich látott, de cím lapja nem levén, a' kiadás' helyét meg nem határozhatta; a' nyomtatás 's különösen a' vég czifrák után mindazáltal Heltainak tulajdonított. Ezt érthette

Waltherr László azon 1573-ki „krakói magyar“ kalendárium alatt, melyre a' Tud. Gy. 1829-ki folyama' IX. köt. álló tudós értekezése' 116. lapján röviden hivatkozik, 's majd (a' 119. lapon) ismét e' szókkal utal : „a' nemzeti muzeumban levő 1573-ki krakói magyar kalendárium.“ Waltherr' pontosságát idézéseiben ismervén, nem kétkedhetünk, hogy e' maradvány a' muzeum' könyvtárában meglegyen, 's ohajtható bár ennek gondos öre rendező munkája' folytában mielőbb reá akadna !

E' folyam, 's a' Mátray társunk által ez imént bemutatott 1579-ki, Nagyszombatban Pécsi Lukács által kiadott, szinte krakói, de már nem Csureloviai Jakab hanem Slovacius Péter után készült, folyam között *hat éves hézag* van, mellyből csak egy némileg ide tartozó maradványt mutathatok fel, könyvtárunk' Teleki-Cornides osztálya' unicumát, t. i. az 1577-ki üstökösről danczkai Misocaccus Vilmos által irt *Prognosticon*, a' természettudományokban járatlan és babonás kor' bal véleményei' érdekes emlékét.

1580-ra teszi Jankowich (Tud. Gy. 1829. XII. 80.) *Regio-montanus'* (bizonyosan azon évre alkalmazott) *Cisiója'* (első) magyar kiadását, melyet Heltai Gáspár eszközlött volna Kolosvárt. Hollétét nem tudom.

1582-re Mantskovith Bálint (Galgóczon ?) Slovacius Péter krakai astrologus kalendáriumát adta ki, ajánlva Czobor Pál és Mártonnak. Láta Jankowich.

1583-ra Gutgesell Dávid adott ki Slovacius Péter után *Bárt-fán* kisdéd (32r.) alakban egy „*Judiciumot magyar nyelven*“, mellynek teljes, ép és egyetlen példányát, academiánk' Teleki-Cornides osztályából itt van szerencsém bemutatni. (E' szerint Gutgesell' nyomdáját ezután nem 1590-re Némethel, hanem legalább 1582-re kell tennünk). Erről jegyzi meg Koppi Cornides' könyvtára' lajstromában (37. l.) : *Ultimi anni calendarium Julianum Bartphae.*“

Az 1584-re *Nagy-Szombatban* megjelent szinte Slovacius-féle kalendáriumra, melyet Schwartner után társunk is említett, következik :

1585-re a' Sándor által (Könyvesház 243. l.) említett *váradí kalendárium*, mellyről a' Könyvesház ezt jegyzi meg : „Krkai szerint Gyulai' módjára“, melly szavak egy, eddig ismeretlen gyulai (vagy hihetöbben a' gyulafejevári) nyomdára látszanak mutatni, 's arra, hogy már ekkor valamint több helytt, a' mint láttuk is, úgy 1571-től fogva hihetöleg minden évben jelentek meg kalendáriumok. Mindamellett 1585-től 1590-ig *újra hézag* áll be könyvésze-tünkben. Ellenben :

1591-ről látszanak lenni ezen kis alaku (32r.) töredékek, mellyekkel szerencsém van könyvtárunk' számára itt kedveskedni.

1592-re hozza fel Sándor (12. l.) a' *Cisiónak* azon kolosvári kiadását, mellynek egyetlen és teljes ugyan, de helyenként szaka-

dozott példányát könyvtárunk' Teleki-Cornides osztályából mutatom elé, 's mellynek czímén íme' sorok is olvashatók : „Colosvarat Az könyvnyomtato által magyarra fordítatott, es ujjolan kiadatott Anno Christi 1592 Esztendőben“, mellyek azt mutatják, hogy az elébb is megjelent; aminthogy Heltai Gáspár, az ifjabb, előszava csakugyan 1590-ben költ. A' benne levő hexameterek' néhányait Horvát István' közléséből Virág adta ki, valamennyit a' jelen eredetiből én (a' Kisf. Társ. Évl. V. köt. 433—6.). Horvát ezeket idősb Heltai Gáspárnak tulajdonítja, mi hihető, 's 1575. előtt irottaknak tartja. Az id. Heltai 1578. már nem élt.

1593. után, melly évre társunk is felhozta Sándor után a' Weszprémi által látott *debreczeni Judiciumot*, harmadszor is *megszakad a' fonal*, míg azt az ez időszak' végén *Vásárhelyi Gergely* Canisius-féle kátéja előtt Bécsben 1604-ben adott, 's 1582-től 1699-ig terjedő kalendáriomával, és *Pázmány Péter'* 1606-ban Gréczben megjelent imakönyve előtt álló egyházi naptárával ismét felfoghatjuk. De ezen nem kívánván túl terjeszkedni, végül még csak a' Walther által az id. helyen *Telegdi'* Agendariusából (egyet. ktár) kiírt *magyar ünnepsort* 1583-ból említem fel, melly az 1596-ban ismételt kiadásban is látható.

IGAZGATÓ TANÁCS' XVI. GYÜLÉSE,

két ülésel, martius 14. és 16. 1853.

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen: Gr. Andrássy György ideigl. másod elnök; Fáy And., gr. Károlyi György, gr. Keglevich Gábor, b. Prónay Albert igazg. tagok; Császár Fer., b. Kemény Zs., Kubinyi Ágost. tiszt. tt. Gebhardt F. rt. — Toldy Ferencs titoknok, Hunfalvy Pál könyvtárnok segédjegyzőképen.

I. A' *pénztárnok' halála'* következtén ideiglen történt elnöki intézkedések helyben hagyattak.

II. A' múlt évekről szóló, 's számvevőileg már megvizsgált és helyeselt *számadások'* vég megvizsgálására bizottmány (gr. Károlyi György és b. Prónay Albert) küldetett ki.

III. A' tetemes *kamat-hátralevőségek'* behajtása iránt rendelkezés történt.

IV. A' szállásbeli évenként növekedő nehézségek és terhek' tekintetéből a' nm. Elnök' indítványára *házipítés* határozatván, teleknyerés' ügyében a' Kormányzó Ő Fenségéhez felírás és küldött-ség rendeltetett.

V. A' múlt években, igazgatósági gyűlések' nem tarthatása miatt elnöki felelősség mellett történt utalványozások, 's ezek közt a' Jancsó-könyvtár', a' Döbrentei' kéziratgyűjteménye' megvétele, Repicky János' megbízatása a' török-magyar történeti források'

gyűjtése, másolása és fordítására, a' rendszeres jutalmak és díjak' stb kirendelése, megerősítettén, a' nm. Elnök' buzgó gondoskodásaiért e' nehéz időkben köszönet fejeztetett ki; valamint:

VI. Az időközben másod elnökül megkért *gr. Andrássy György* úrnak is 1850-ben az Elnök' távollétében abbéli gondos és szerencsés eljárásaért, melynek az academia munkálkodásai' háborítatlan folytathatását köszöni.

VII. Béjelentettek a' következő *ajánlatok*: 1. Néhai *Juranich László* pécsi prépost' 400 pft hagyománya, mely a' 8 százdtól örökös adó' lehajlása után 368 frban fizettetett be; 2. Néhai *Meskó Dénes* temesvári ügyvéd' végintézete, mely szerint vagyonának egy hatoda (mintegy négyezer vft.) az academiát illetendi, ha elmebeteg testvére E. végintézet nélkül haland meg. 3. *Tóth Lőrincz* academiái ltagnak 1849. és 1850-ben tett két rendbeli könyvajándéka, úgymint „Úti Tárca“ című hat kötetes munkájából 488 kötetet, 's „Eszmék a' magyar tudományosság, academia 's iskolaügy körül“ címűből 150 péld., melyek a' pénztöke' nevelésére Eggenberger academiái könyvárusnál árulnatnak, az elsőbbik' mindenik füzete 20 krjával, az utóbbi is így. 4. A' nm. Elnök, *gr. Teleki József* úr újabb alapítványa, mely által „Hunyadiak Kora Magyarországon“ című munkája I. és II. kötetét ezer-ezer példányban azon módon ajánlotta fel, hogy a' jövedelem' kamatai' egy hatoda az alaptökéhez csatoltatván, öt hatodának fele a' könyvtár' nevelésére fordíttassék, fele pedig a' történeti osztály' rendelkezései alá bocsáttassék a' hazai történetügy' előmozdítására. 5. Ugyan *gr. Teleki József* Elnök úr' ajándékából egy válogatott ösnyomatokból és Aldusféle kiadásokból álló nagy becsű gyűjtemény az academiái könyvtár' részére.

VIII. Intézkedés történt, hogy az academia által kiadás végett elfogadott azon *munkákra nézve*, melyek iránt kiadó-könyvárusokkal immár kötése van, 's mik egyedül a' kedvezőtlen idők miatt nem adattak czek által ki, az illetők kötelezettségek' teljesítésére szoríttassanak. Továbbá hogy az *Érkönyvek'* folytatása, a' Zsebszótárnak *Kézi Szótár* alakban újabb kiadása, 's az *Academiái Nyelvtan'* újabb átdolgozása eszközöltessek.

IX. A' *jutalomügy* jövő nagy gyűlésre halasztatott el. A' pénzbeli jutalmak mellé emlékeztetőül adatni szokott billikomok' helyébe *emleépénz'* adása 's e' végre nagy gyűlésig készíttetése rendeltetett.

X. Az (1847. dec. ben tartott) XVIII. nagy gyűlés a' philosophiai osztálynak egyik, még az igazgatóság' kinevezése alá eső *vidéki rendestagi* helyére *Purgstaller József* lev. tagot, a' „Bölcsészet“ koszorús szerzőjét ajánlván 20 vokssal 7 ellen, az igazgatóság e' tudóst az említett helyre ki is nevezte; *Szilasy János* rtagot pedig a' vidékiek közé sorozván, annak fizetéséről lemondását őszinte elismeréssel fogadta.

XI. Kedves tudomásul vétetett *Hunfalvy Pál* ltagnak a' mélt.

Teleki-család' alapító ága által, alapítói jogához képest könyvtárnokul történt kineveztetése.

XII. Miután a' Helmezy Mihály' halála által megürült *pénztárnoki helylyel* egyértelműleg megkínált *Bártfay László* azt megköszönte, sőt az ellenőrségtől is, melyet húsz éven túl viselt, magát fölmentetni kérte : *pénztárnokul* egyértelműleg *Tóth Lőrincz* ügyvéd 's acad. lttag, *ellenőrül Bertha Sándor* eddig acad. ügyész, 's ennek helyébe ügyészül *Császár Ferencz* választattak. A' pénztárnok' hivatalkodása július 1-jén indul meg, melly időig u. m. az ügy' teljes rendbehozatásáig *Bártfay László* mellett hagyatott meg annak ideiglenes viselése.

XIII. Nyolcz tagját vesztvén el az *Igazgatóság* utolsó gyűlése óta halál által, úgymint gróf Csáky Károlyt, gróf Cziráky Antalt, gróf Nádasdi Ferenczet, báró Perényi Zsigmondot, Schedius Lajost, gróf Somsich Pongráczot, Szegedi Ferenczet és báró Wesselényi Miklóst; az ülés ezek' helyeit pótlani határozá. Ehhez képest a' Rendszabások' értelmében új igazgatók' választásához fogván, a' következő hazafiak hívatlak meg titkos voksolás' útján az igazgató tanácsba : *Bartakovics Béla*, gróf *Cziráky János*, gróf *Dessewffy Emíl*, herczeg *Esterházy Pál*, gróf *Károlyi Istrán*, *Kubinyi Agoston*, herczeg *Scitorszky János* és b. *Sennyei Pál*. Végre

XIV. Elnökül az 1853—4-diki academiái évre újra gróf *Teleki József*, másod elnökül gróf *Andrássy György* választattak el egyértelműleg; 's gróf *Keglevich Gábor* úr ő exja. kéretett, hogy ezen választást legfelsőbb királyi megerősíttetés alá terjesztené.

KIS GYÜLÉS, MART. 14. 1853.

(Folytatólag a' nyelv- és széptud. osztálya' számára).

Báró Kemény Zsigmond tt. helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból : *Balogh, Czuczor*, rr. tt., — *Hunfalvy, Tasner* ll. tt. — *Egyéb osztályokból : Bugát, Erdy, Győry, Horváth, Jerney, Kállay, Kiss* rr. tt. — *Fauler, Wenzel* ll. tt. — *Toldy Ferencz* titoknok.

WENZEL GUSZTÁV tt.

az osztály' figyelmét a' Rawlinson angol czredes által fölfedezett, és szerinte *scytha nyelveken* szóló számos *feliratokra* fordította; melly *scytha* nyelvek az achaemeni feliratok' úgynevezett médiái nyelveivel nagyobb kisebb mértékben rokonak. 'S megérintvén azon meglepő találkozást, melly előadó szerint Rawlinson és Horvát István' vizsgálódásaik' eredményei közt észrevehető a' *scytha* népeket illetőleg : az ázsiai, különösen pedig a' *scytha* nyelvek' tanulmányozása' életfontosságát a' magyar tudományosságban, kiemelte.

— Következett Czuczor, Erdy és Jerney kiküldött rendes tagok' véleménye a' magyar helynév-gyűjtés körül figyelembe veendőkről, melly helyeseltetvén, az illetőknek irányul a' titoknoki felszólításba felveendő leszen.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, MART. 21. 1853.

Báró Eötvös József tiszt. tag helyettes elnöklete alatt

Jelen : B. Kemény Zsigmond tt. Bugát, Czuczor, Érdy, Győry, Horváth, Jerney rr. tt. — Bertha, Hunfalvy, Pauler, Repicky, Tasner, Wargha Istv., Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

— A' titoknok tudomásul felolvastván az Igazgató Tanács f. hó' 14 és 16. tartott gyűlése' jegyzőkönyvét, az academiai tárgyalás alá tartozók az osztályok elébe utasítottak.

— *Ugyanaz a' tudd. cseh kir. társasága' részéről értekezése'* ötödik folyama' VII-dik kötetét nyújtotta be. Továbbá az esztergomi, budai egyetemi, kecskeméti, miskolci, pápai, pataki, pesti Emich-féle, szakolczai és váci nyomdák' *kötelmi küldeményeiket* tíz csomóban. Végre *magányosoktól*, és pedig : *Bolyai Farkas* lev. tagtól : *Kurzer Grundriss eines Versuchs I. Die Arithmetik durch zweckmässig construierte Begriffe von eingebildeten und unendlichkleinen Grössen gereinigt, anschaulich und logisch-streng darzustellen. II. In der Geometrie die Begriffe der geraden Linie, der Ebene, des Winkels allgemein, der winkellosen Formen und der Krümmen, der verschiedenen Arten der Gleichheit u. dgl. nicht nur scharf zu bestimmen; sondern auch ihr Seyn im Raume zu beweisen: und da die Frage, ob Zwey von der dritten geschnittene Geraden, wenn die Summe der inneren Winkel nicht $= 2R$, sich schneiden oder nicht? niemand auf der Erde ohne ein Axiom (wie Euclid des XI) aufzustellen, beantworten wird; die davon unabhängige Geometrie abzusondern; und eine auf die Ja-Antwort, andere auf das Nein so zu bauen, dass die Formeln der letzten, auf einen Wink auch in der ersten gültig seyen. Nach einem lateinischen Werke von 1829. M.-Vásárhely, und eben daselbst gedruckten ungrischen. Maros-Vásárhely, 1851. 8r. — *Domitrovich A. F.*-től : *A' gyümölcs-tenyésztés legfőbb elemi és kereseti forrása a' hegylakosoknak. Pest, 1853. — *Suhayda János* törvényszéki ülnöktől : *Ideiglenes polgári Perrendtartás Magyarázata. Pest, 1853. — Mind ezek a' könyvtárnoknak adattak át.

KIS GYÜLÉS, MART. 21. 1853.

(A' történettudományi osztály' számára).

B. Eötvös József tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból : Érdy, Jerney és Wenzel rr. és l. tt. — Más osztályokból : b. Kemény Zs. tt. — Bugát, Czuczor, Győry, Horváth Cyr. rr. tt., — Bertha, Hunfalvy, Pauler, Repicky, Tasner, Wargha István ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

WENZEL GUSZTÁV lt.

Surian Antal velenczei követnek a' magyar udvarnál a' velenczei nagy tanáchoz küldött tudósításaiból fontos adatokat közölt II. Ulászló' vég éveit illetőket.

Felelős szerkesztő: Toldy F. titoknok.

MAGYAR

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

XIII. Év.

1853. APRIL.

II. Sz.

KIS GYÜLÉS, APR. 9. 1853.

(A' mathem. és természettud. osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályokból : Bugát r., Csorba és Nendtvich II. tt. — Más osztályokból : b. Eötvös Józs. tt. — Czuczor, Érdy, Jerney rr. tt., — Repicky, Tasner és Wenzel II. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

BUGÁT PÁL II.

vonatkozva Nendtvich Károlynak február 8-dikai előadására, azon kérdés' fejtegetését kezdte meg : Mit van joga az emberi nemnek az orvostudománytól követelni ?

KIS GYÜLÉS, APR. 11. 1853.

(A' nyelv- és széptud. osztályal' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ö exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályból : Czuczor r., Hunfalvy, Repicky, Tasner II. tt. — Más osztályokból : Császár tt. — Bugát, Érdy, Fogarasy, Gebhardt, Győry, Horváth, Jerney rr. tt. — Bertha, Pauler, Wenzel II. tt. — Toldy Fer. titoknak.

TASNER ANTAL II.

Henszlmann Imre ltagnak az építészek' angol kir. intézetében tárgyalt fölfedezéséről a' középkori egyházépítéssel' összehangzati elve körül , közölte azon intézet' tárgyalásait , melyek is a' következők :

I. Felvilágosító észrevételek a' középkori egyházépítéssel' alkotási szabályainak fölfedezését szembe-tüntető némelly rajzokra vonatkozólag. Felolvasta Henszlmann tudor Londonban a' brit építészek' királyi intézetének rendszerinti közgyűlésén , december' 6. 1852.

Igen feltűnő különbség mutatkozik azon hatás közt, melyet egy részről a' közép századokból fenmaradt egyházak vagy egyéb építmények, 's más részről újabb időkben létre jött hasonló stílu épületek gyakorolnak ; 's minthogy emez utolsók' részletei, legtöbb esetben, csupán a' középkori diszitmények' szoros utánzásaul tekinthetők, azon különbség' okának mélyebben kell rejlenie, mintsem a' diszitményi felületben ; sőt csak a' valamennyire tapasztalt szem is,

tekintve a' bármely középkori építmény által okozott kellemes benyomást, ha nem bizonyíthatni is be, legalább gyanítani fogja, miszerint annak öszhangzata szükségkép valamely szorosan meghatározott szabályon alapúl.

Ez azon öszhangzat, melyet már a' tizenötödik század' vége felé keresett Roritzer Mátyás nürnbergi építész, ki a' csúcstornyok' alkotásáról adott ki „*Von der Fialengerechtigkeit*“ cím alatt egy röpiratot, mely több ízben lön angol és francia nyelvre is lefordítva; ez azon öszhangzat, mely utáni kutatásnak egyéb a' tizenhatodik században és később megjelent munkákban is vannak nyomai; és ugyanez azon öszhangzat, melyet Boisseree, Stieglitz, Hofstädt, Cockerell, Billings, Popp, Griffiths, Cesariano, Kallenbach, Heidehoff, és mások keresének, kik a' középkori építészetéről írtak. De mind ez írók eltéveszték a' czélt, mert nem vették tekintetbe, hogy az öszhangzat' hatása soha nem származhatik valamely önkényes módból, hanem az épen ellenkezőleg csupán szerves munkálatból eredhet, melyben minden nagyobb vonás vagy alkrendszer a' tőle függő kisebb vonásokat szüli, és mely szerves munkálat' következtében továbbá minden rendszer (például a' tövek- vagy támoké) nem csak a' főegységtől, hanem még az egyes rendszerek közti kölcsönös viszonytól is függ.

Hasonló öszhangzási szabály létezik a' zenében, melynek elveit *general bassusnak* nevezik; ez ismértes, és (noha a' természeti zene-rendszerhez nem ragaszkodunk szorosan) magas fokát érte el a' tőkélynek; míg a' közép századokban virágzott építészeti öszhangzat' tudománya egészen elveszett, és valahai létezésének sokáig egyedül nyoma tartatott fen homályos eredetét tanúsító egy későbbi intézetvényben: értem a' szabad-kümvességet, mely idő' folytával egészen különböző irányú ösvényre tért át, mint a' melyre neve mutat.

Igaz ugyan, hogy az emberi fül sokkal pontosabban megkülönböztető érzékkel bír, mint a' szem; mindazáltal az optica és vonal-perspectiva' törvényei bizonyítják, valamint az ókor' építményeinek szembeötlő öszhangzata is kétségtelenné teszi, miszerint létezik és kell létezni az emberi szemben is hasonló megkülönböztető tehetségnek és hasonló mathematicai alapnak, mely gyönyörködtető érzést gerjeszt a' lélekben, midőn ez az öszhangzatot a' szem által észre veszi. A' hallás és látás' törvényei ezen egybevágásnak vagyis azonosságának felötlő bizonyosságait adják elő mr. Hay-nek Edinburghban e' tárgyokról közlött munkái.

A' fentebbi állítmány' igazságáról már rég erősen meggyőződven, az ókori egyházépítészet' alkotási szabályainak tanulmányozására adtam magamat, és számos évi fáradoalmas törekvéseim után végre sikerült azokat egész terjedelmökben újra fölfedeznem.

'S ezt méltán állíthatom; mert ama' szabályok a' mennyiség-

tanon alapulván, képes vagyok azok' helyességét olly bizonyossággal megmutatni, a' minövel bármilly mathematikai igazságot lehet bebizonyítani.

Ezen állítás tán kissé hihetlennnek fog látszani azok előtt, kik azt gondolják, hogy a' középkori építészek keveset törődtek számokkal, és kik azt veszik tekintetbe, hogy az algebra, fensőbb ágazataiban, aránylag újdonság tudomány. Ezen ellenvetésekre azt válaszolom, hogy a' régi építészek alkotásaikban sok számítást nem alkalmaztak ugyan, de használtak mértani alakokat; és minthogy a' mértani alakok számokra vagy mennyiségtani alakokra oldhatók fel, minden, ki az azon építészek által használt mértani módszert ismeri, képes leendő egyszersmind a' megfelelő mathematicai formulát is kitalálni. — Ez utolsónak hiányát azonban a' régi építőmesterek az által pótolták ki, hogy terveiket és rajzaikat lehető legnagyobb mérv (scala) szerint készítették, mint ezt bizonyítják a' Köln városában először javasolt toronyok' terve és rajza, mellyek' hasonmását Moller közlé, továbbá régi tervei a' még létező strassburgi dómnak és az ulmi szentegyház' tornyának, mellynek rajza Kollenbach „Chronologie“ című munkájában látható — végre a' bécsi székesegyház' számos régi tervei és rajzai, mellyeket mint még meglevőket Tschischka e' templom' leírásában említ. Mind ezen pergament rajzokban a' mérv olly nagy, hogy azokon a' mértékeket fél, sőt egy negyed hüvelyknyiig is meghatározhatni, 's így a' mérésben nem igen történhetik tévedés; azonfelül figyelembe kell még azt is vennünk, hogy mind azon rajzok csak általános tervek, és hogy a' részletekre nézve a' tervek és rajzok hihetőleg valóságos nagyságban készültek.

A' középkori templomok' tanulmányozása 's egybehasonlítása által azon meggyőződésre jutottam, hogy egy alapvonalból vagy összegből, melly alapul tekintendő, akár mértani akár algebrai uton harmincz és hatvan közti összegek vagy vonalak fejtethetnek ki, az építmény' nagyságához, korához és jelentékenységéhez képest, és, igen kevés kivétellel, egyetlen egy nagyobb vagy kisebb alkotótág sincs, mellynek arányai ama' vonalak vagy összegek' valamellyike, vagy kivételképen azok' sokszorozásai vagy elosztásai által ne volnának meghatározva. Kevés kivétellel, mondom; minthogy vannak részek, mellyek egyáltalában nem építészeti szabályoktól hanem az emberi test' nagyságától függnek; például a' lépcsőzetet az ember' lépéseihöz kell arányozni, 's nem alkalmaztatni az építmény' nagyságához; illy kivétel az ajtók és ablakok' szélessége, és legtöbb esetben az öblök' szélessége vagy nyílása is. Meg kell még jegyeznem, hogy, hol egészletében elv szerint meghatározott valamelly nagyság alosztmányok gyanánt kisebb vagy szinte szorosan meghatározott nagyságokat foglal magában, ezen kisebb nagyságok' egyike az egész összegben mutatkozó hiányt mindig kipótolja.

Az említettem szabályokat minden fenmaradt régi építmény-

ben kinyomozni egyes embernek lehetetlen. Én azért vizsgálódásaimban csupán szentegyházakra és templomokra szorítkoztam, és még fa-alkotásra vagy nem-faragott kövü boltozatra sem terjeszkedtem ki. 'S az így kitűzött határok közt képes valék elemezni a' leghíresebb gót egyházakat Angliában, Német- és Magyarországon, millyenek: a' st. albansi, gloucesteri, durhami, salisburgi, canterburgi, worcesteri, yorki, kölni, freiburgi, bécsi, meissenii, marburgi, oppenheimeri, kassai és budai. Ezenkívül ama' szabályok' ismeretének első keletkezését nyomozgattam fel egész a' tizedik századig Németországban, mellynek közép vidékein fenmaradt tizenennyolcz templomot és hatvan sirböltöt elemeztem; továbbá, a' Rajna' mellékén tíz templomot, mind román stílusban építettet, és tizet az átmeneti időszakból vizsgáltam meg, szintűgy a' limburgit, gelnhäusenit, a' sz. Sebaldét és a' zsámbékit, melly utolsó mint rom Magyarországon létezik. — Az ekkép nyert eredményekkel meg nem eléggülve, próbát tettem a' régi görög templomokkal is, és még a' Parthenonban, Euleithia' templomában 's némelly másokban is ugyanazon elv' uralkodását találtam, csak különbözőleg alkalmazva és kevésbbé kifejtve.

Vitruvius' egy mondata, melly különben érthetlen lenne, és ugyanazon elvnek a' korinthetai régi doriai templom' maradványaiban is előfordulása olly hiedelemre vezérelnek, hogy az építészeti összhangzat' ama' szabályainak első feltalálóját Pythagorasban kell tisztelnünk; melly szabályok Byzantiumból Németországba, hihetőleg első Otto császár' idejében hozattak át, és onnan terjedtek tovább Franciaországba, Angliába, 's Európa' egyéb tartományaiba. De ha Pythagorast vagy bármelly más görögöt ismerünk is el azon elv' első feltalálójaul, annak teljes kifejtését a' tizenharmadik és tizennegyedik század' építészeinek köszönhetjük; 's valamelly keresztyén székesegyház minden tekintetben annyival múlja felül a' legszebb görög templomot is, mennyire Shakespeare' szomorújátékai Sophoklesét túlhaladják.

A' rómaiak az ő templomaikat és basilicáikat más modorban építették, melly nem szerves hanem önkényes vala; bizonyítják ezt mind Vitruvius elméletei, mind a' fenmaradt romok' legtöbbjei. Találatnak azonban görög elv szerint alkotott római templomok is, de az illyeket görög mesterek' műveinek kell tekintenünk, kik a' korábbi szerves módszernek avatottjai valának.

Mint hogy a' legelső római stílus keresztyén szentegyházak közönségesen a' római basilica' mintájára építették, amazokban is mint ezekben ugyanazon elv uralkodik; de ezen önkényesebb elv is nagyon különbözik a' legújabb időkben használatni szokott egészen önkényes modortól: mert azon építményekben egy bizonyos rész mindenkor mint *egység* vétethetik fel, mellyből mint alapmértékből, van minden egyes külön tagja az épületnek kifejtve.

Én nem vagyok azon véleményben, hogy a' múlt idők' legjobb építészei is az öszhangzat' lehető legmagasabb fokát érték volna el; de annyi bizonyos, miszerint az ő legjobb műveik a' zenészet' legjobb termékeinél nem állanak hátrább. Innen származik abbéli erős meggyőződése, hogy azok' elve a' természeti öszhangzat' elve, 's pedig annál inkább, minthogy az egyszersmind mathematicai és szerves elv, miután az a' szerint épült művek olyféle hatást gyakorolnak a' lélekre, mint a' zenében az öszhangzat, és mivel mint hiszem ugyanazon elv' uralkodását találjuk mindenütt, hol különböző nagyságok közös hatás' előidézésére egyesülvők. Ennélfogva én ezen elv' ismeretét felette becsesnek tartom, nemcsak építészeti, hanem számosb egyéb czélra nézve is. Mindazáltal noha így vagyok meggyőződve, itt annak csupán az építészetre alkalmazásáról kívánok szólni, 's e' tekintetben is csak röviden érinteni azon pontot, hogy valódi gót építményeket nem állíthatni fel a' gót arányok' teljes ismerete nélkül; hogy a' gót diszitmények és kivonatok' pusztá utánzása még nem adhat valamelly építménynek igazi gót jellemet, és hogy ez okból az újkori művet könnyen megkülönbözteti tapasztalt szem az ókoritól, és pedig nem amannak előnyére. Hiszem továbbá azt, hogy az igazi szerves arányok' ismerete által sok idő, anyag, munka és költség lenne megkimélhető a' tervezésben és építésben, és hogy akármikor jó megújítás kíváztatik, majdnem elkerülhetlenül szükséges tudni azon elvet, melly szerint az első terv készült. Ennyit találmányom' közvetlen gyakorlati hasznáról, és hogy én még azt hiszem, miszerint az öszhangzatnak az emberi életben gyakorlati jelentősége van.

Igaz ugyan: az építés' régi elvének pusztá ismerete által még nem lehet mindenkiből egyszerre nagy építész, mert semmiféle művészetet ahhoz való különös talentum nélkül gyakorlatban nem alkalmazhatni; de más részről, bizonyos vagyok abban, hogy valamint a' zenében bárki is a' general basszus' szabályait megtartja, annak szerzeménye soha egészen rossz nem lesz; szintűgy az építészetben mind az, ki műveit a' régi szabályok' kívánataihoz alkalmazza, legalább soha semmi öszhangzat-ellenest nem fog alkotni, és hogy azon tény, miszerint olly ritkán találkozunk középkorbeli, főkép vallásos rendeltetésű, építménnyel, melly egészen kellemellen benyomást váltott volna, a' fentebbi állításoknak szinte megerősítésül szolgál; meg kell egyébiránt itt még jegyezmem, hogy a' mesterszabályt a' középkorban sem tudta minden építész, hanem az mint csak a' legjelesb mesterek' sajátja, mély titokban tartatott; elannyira hogy, mint Kugler tanár a' művészet' történetéről írt munkájában említi, Utrechtben egy püspököt azért ölt meg egy kőmíves mester, mivel ennek fia fölfedezte volt neki a' mestertitkot.

Én olly féltékeny nem vagyok az én titkomra, mint a' régi mesterek voltak az övéikre nézve; sőt inkább közzé akarom azt

tenni mindenkinek használatára. Minthogy azonban számos évi kutatásaim és fáradalmaimhoz mért jutalmat egy könyvárústól sem várhatok, és mivel a' munkát saját kezeim alatt bevégezhetni 's a' természeti összhangzat körüli tanulmányozásaimat folytathatni kívánám, Önökhöz fordulok, Uraim, oly kéréssel, vegyék e' tárgyat figyelmökbe és vizsgáltságuk meg fölfedezésem' valóságát, egy Önök' kebléből kiküldendő bizottmány által, mellynek munkám' egész szerkesztését és minden részletét előterjesztendem. És ha azon bizottmány az elv' helyessége és fontossága felől meggyőződik, méltóztatnék a' tisztelt Társaság arról nekem írásbeli nyilvános bizonyítványt kiadni. Ennyiből és nem többől áll kérésem.

Miután erre Henszlmann társunk még némelly észrevételeket adott elő tanulmányozásaira vonatkozókat, Donaldson tanár és alelnök köszönetszavazást indítványozott a' gyűlés' részéről Henszlmann tudornak felolvasásaért, 's ennek érdemére nézve következőleg nyilatkozott: „Azon nagy tanultság, vizsgálódási mélység és részletesség, mellynek H. tudor jeleit adá, minden jelenlevő tagban méltó figyelmet ébresztetett. Ő ugyanis a' külföldi templomok' alkotására nézve némelly oly elveket fejtett ki, mellyek szóló előtt eddigelé ismeretlenek valának. Henszlmann tudor az ő előadásában mindennek előtt a' középkori egyház-építészetben bizonyos rejtett elvek' létezését állítja fel, mellyet minden időbeli építészek ügyeztek fölfedezni; és ő kellőleg ügyelt azon számos angol 's egyéb írókra is, kik e' tárggyal foglalkodának. Azon írók, mint a' gyűlés előtt tudva van, különféle elméleteket állítottak fel, és az építészek a' rendszerek' sokasága által annyifelé vonattak, hogy végre azt sem tudták igen, mellyiket válaszszaák alapul új épületek' tervezésében. Henszlmann tudor számos régi egyházi építményt gondosan tanulmányozott; és ha, mint ő állítja, azoknak minden részei megegyeznének azon elvvel, mellyet ő hiedelme szerint fölfedezett, úgy bizonyára nagy jótévéje lenne a' művészet' ez ágának; és azon mód, mellyel ő ajánlkozott a' tárgyat a' társaság által kiküldendő bizottmány elébe terjeszteni, bizonyoságául szolgál az ő nagyra becsülendő, őszinte és egyenes eljárásának. Az intézet az illy ajánlatot csak a' legnagyobb szíveséggel fogadhatja; mert kötelessége mind azt megvizsgálnia, mi az építészet' elveivel kapcsolatban áll. A' Henszlmann tudor felidézte külön építmények felette érdekesek, kiváltképen a' szárazföldön némelly gót templomok' régiségét tekintve, mellyekhez képest az Angliában létezöket újkoriaknak lehetne mondani. Ravennában vannak építmények a' hatodik századból, és Konstantinápolyban ugyanazon vagy még régiebb idökből is. A' byzanti templom-alaknak — görög kereszt, négy egyenlő karral és felül öt kúppal — egyéb országokban elfogadtatása oly pont, mellyet, azt hívé szóló, hogy H. tudor nem hagyand említetlenül. Erre nézve nevezetes példa létezik Franciaországban, Perigueux-ben St. Frondttemplom-

mában, mely a' XI. században épült, midőn, mint közönségesen hiszik, a' görög formákat egészen kiszorította a' latin kereszt' elfogadtatása. A' némethoni templomokban észrevehető eredetiség és képzelmiség (imagination) különös megjegyzésre méltó, és valóban igen csodálhatnók, ha H. tudor' elmélete azoknak külön korbeli minden változataira alkalmazható lenne. Minden esetre az ő nyíltzívű eljárását hasonló bánásmóddal kell az intézetnek viszonznia."

Scott G. G. úr intézeti tag pártolta az indítványt, megvallván, hogy a' H. tudor által előadott észrevételek bizonyos tényeket új világosságra állítanak, 's azért felette érdekesek, kiváltképen minthogy azok bevezetésül tekinthetők még nagyobb érdekű közleményekhez.

Miután erre egy-két tag még némelly megjegyzést és kérdést tett, melyeket H. társunk rövid felvilágosításokkal viszonzott, a' gyűlés' elnöke, intézeti alelnök Inman úr szólalt fel, figyelmeztetve a' gyűlést, hogy H. tudor nem kívánta fölfedezését a' jelen gyűlés elibe terjesztetni, az ő ajánlata csak annyiból állott ('s a' gyűléstől függ, ha úgy tetszik, a' választmányt annak elfogadására felhatalmazni), hogy a' tárgy néhány tagból állandó küldöttséghez utasíttassék, mellyel ő azt minden tartózkodás nélkül közlendí, 's melly azután a' tapasztalandókról az intézetnek jelentést teend. H. tudor' észrevételei öröndetes bizonyosságaul szolgálnak azon haladásnak, melly az építészeti elvek' tanulmányozásában tétetett az utolsó 30—40 év alatt. A' jelenlevő urak közül tán többen fognak emlékezni az Edinburgh-Review' 1806-ik évi folyamában megjelent egy cikkre Duntens úr' rőpirata iránt, melly az ív' eredetét ellátározólag a' rómaiaknak tulajdonítá. Újabb fölfedezésekből azonban kisült, hogy kerek söt csúcsos ívek már Ó-Assyriában is léteztek. A' szoló tökéletesen osztja azon észrevételt, hogy ugyanazon elvek találhatók a' görög mint a' gót építészetben; ez kétséget sem szenved, miután minden arány mathematicai elveken alapúl, elsőben is a' nehezkedési központ, azután a' súlyegyen stb vétetvén tekintetbe. De egészen különböző azon tan, melly az építményre később ruházatni szokott öszhangzati kellemet illeti; ez jobb elnevezés' hiányában szépítésnek nevezhető, és az épület' rendeltetésének felel meg. Valamint valamelly zeneszerzemény, mellyet hozzá nem értő hallgató egészen véletlen-szülte darabnak tartana, az öszhangzati arányok' meghatározott elvei szerint lehet készítve; úgy az építészetben is kell bizonyos viszonyoknak, a' régi mértani alakokra vonatkozólag létezni. Így volt ez hajdanta is. Görögországban valának igen kitünő és a' nép által nagy tiszteletben tartott férfiak, kiket dyonisiastáknak vagy templomépítőknek neveztek; szoló azt hiszi, hasonlót mondhatni Aegyptusról is. Későbbi időkben egy kétségkívül ugyanazon elvekkel ismeretes testület állott fenn Európában a' szabadkőművesek' nevezete alatt, 's Anglia' legszebb építményeit ők alkották. Az akkori nagy férfiak' féltékenysége vagy irigysége által azon testület szeren-

csétlenségre megsemmisítettett, és VI. Henrik királyt tekinthetni annak, ki a' halálos csapást mérte a' szabad köművességre Angliában. — Nagyon örvendetesnek látja szóló, hogy az elveket a' jelenkorban olly gondosan kutatgatják; és könnyen meglehet, hogy a' gót építésmódnak már közzé tett elméletei közül egyikét vagy másikat Henszlmann tudor' elméleteivel megegyezőnek fogjuk találni. Szóló hiszi, hogy az ez alkalommal a' gyűlés elébe terjesztett ajánlatnak elfogadását mind általában a' művészetnek, mind különösen az építészetnek érdeke kívánja.

Erre Donaldson tanárnak Scott úr által pártolt indítványára Henszlmann tudornak köszönet szavaztatott, és a' választmány felhatalmaztatott, három intézeti tagból állandó bizottmány' kinevezésére, kik a' Henszlmann tudor által közlendő rendszert megvizsgálják, és íranta a' társaságnak véleményét adjanak.

A' bizottmány kiküldetésében eljárván, az 1853. febr. 7-én tartott köz gyűlésnek nyujtá be jelentését, melly ekképen szól:

II. Alulírt bizottmány a' társaság' múlt évi dec. 6-ai gyűléséből „a' Henszlmann tudor által közlendő rendszer' megvizsgálása 's ez iránti véleményadás végett küldetvén ki“, midőn ebbeli munkálkodásához fogott, teljesen át volt hatva minden ollyas fölfedezés' fontosságától, melly az építészetben öszhangzó arányok' megalapíthatására kielégítő vezérszabályokat nyújtana; és a' bizottmány mindenek előtt jelentheti, miszerint Henszlmann tudor világos tanuságát adá abbéli élénk óhajtásának, hogy fölfedezése a' lehető legszigorúbb vizsgálatnak vetlessék alá, és hogy ő megadott minden kívánt felvilágosítást rendszerére nézve, mellyet ő, igen fáradságos kutatásaiban számos régi építményekre alkalmazva, mind mértanilag mind betűszámтанilag megpróbált ¹⁾).

A' bizottmány jelenti továbbá, hogy Henszlmann tudor' rendszere egy mérvet tüntet elé, melly szcervileg származik bizonyos egyszerű adatból, melly adatnak a' középkori egyházi építmények' fő arányaira általános alkalmazhatóságát megmutatta; ő számos igen nevezetes találkozásokot (coincidence) jelelt ki az ezen mérv által adott mértékek és létező építmények' mértékei közt, millyet többet általa azelőtt még nem elemzettet maga a' bizottmány is terjesztett elébe.

¹⁾ A' Henszlmann tudor által elemzett 's a' bizottmány elibe terjesztett építmények és építményrészek:

18 templom és 6 sírbolt Közép-Németországban, mellyek' építése a' X. század és a' XIII. század' második fele közé esik.

8 templom és sírbolt az alsó Rajna' mellékén.

6 templom az átmeneti stíl szerint.

10 templom Német- és Magyarországnak gót stílben.

5 templomtorony.

7 angol székesegyház.

13 angol apátsági egyház.

9 görög templom 's emlék és 10 építmény Rómában mint függelék.

Ezen találkozásoknál fogva igen fontosnak véli a' bizottmány, hogy a' kutatás még más építményekre nézve is folytattassék, és örömmel értette a' bizottmány, hogy Henszlmann tudor csakugyan még további próbákat is szándékozik tenni rendszerével a' francia nagy székes templomokra alkalmazólag, melyeknek tökéletes elemzését a' bizottmány elkerülhetlenül szükségesnek hiszi, mielőtt a' gót építészeti arányaira vonatkozó bármily rendszer felől határozott véleményt lehetne adni. A' bizottmány ennél fogva e' rendszer' megvizsgálását Franciaország' építészeinek különösen ajánlja.

A' bizottmány Henszlmann tudor' nagy talentuma és türelméről, valamint vizsgálódásaiban tanúsított tudományossága és buzgóságáról nem szólhat eléggé magasztalólag; de más részről azon tényt sem tévesztheti szem elől, hogy e' tárgy egyéb tudós férfiakat is foglalkodtatott már, és jelenleg is foglalkodtat, kik külön rendszereket állítanak fel, melyek létező építményekkel szinte nevezetesen találkozásokat mutatnak. A' bizottmány ehhez képest időelőttinek gondolná többet tennie, mint egyedül az elébe terjesztett tényekről adni bizonyosságot és jelentést, a' nélkül hogy ítéletet mondhatna a' felől, vajjon a' középkori építészek' művei' arányosításában egy bizonyos rendszerhez ragaszkodtak, vagy egynél többet is követtek-e, 's a' nélkül hogy meghatározni merné, vajjon a' Henszlmann tudor által fölfedezett rendszer valóban használtatott-e vagy sem a' középs századokban. Aláírások : *Barry Károly*, a' londoni királyi művész-académia' tagja. *Ferrey Benjamin*. *Scott Gilbert György*. *Scoles G. G.* tiszteleti titkár, *Nelson C. C.* tiszteleti titkár.

Erre határoztatott, hogy a' bizottmány' tudósítása küldessék meg másolatban Henszlmann tudornak, és jelentessék ki neki az intézet' elismerése azon közleményeért, melyet ő a' középkori egyházépítészeti alkotási szabályainak állított fölfedezése iránt terjesztett a' bizottmány elibe, és hogy a' társaság óhajtván reméli, miszerint ő ezen érdekes tárgy körüli vizsgálódásait továbbá is folytatni fogja.

— Ezek után

TOLDY FERENCZ titoknok

egy 1532-ben írt, *eddig ismeretlen magyar ima-codexet* mutatott elé, mely Kriza János lev. tag által közöltetvén vele használatul, ő azt *Kriza-codexnek* nevezetelni kérte. Vagyon az kis (12rét) alakban, hártýára írva, a' hiányzó 9-dik levelen kívül különben egész és ép, negyvenhárom levélből áll; közép nagyságu, csak részben kapcsolt, újgót szép írást mutat; minden ima' első lapja eleven színű, nem épen ügyes, festésekkel, némellyek arany vonalokkal díszítve. Leírója (nem szerzője, mit a' nyelv' régibbsége mutat) Garay Pál dömés barát, 1532., mint a' colophon megjegyzi. Első lapja, melyre festett kezdet volt szánva, üresen maradt, innen az első sorok' hia. Mi rajta látható, későbbi (XVII. sz.?). *Tartalma* : 1. Sz. Brigida' XV imája, különböző fordítás attól, mely a' Czech-codex-

ben (Kinizsi Pálné' imakönyvében 1513.), különböző attól is, melly a' pozsonyi codexben (1520.) áll. Megvannak a' nemzeti muzeum' Gömör-codexében (1516.), 's a' Thewrewk-codexben (1531.) is, de ezekkel szóló még össze nem hasonlíthatta. 2. Ima Jézushoz, melly azt, ki elmondja, üdvözíti. 3. Sz. Tamás' imája Asszonyok Máriáról. Együttal szóló beadta az academiai könyvtár' számára az eredeti codexnek Ring Adorján acad. írnok által készült mását is, mellyben betű betűnek, sor sornak 's lap lapnak híven megfelel.

— Ez után

HUNFALVY PÁL lt.

az *ural-altaji nyelvek' számnereiről* kezdett értekezni.

— Végül olvastatott az Igazgató Tanács' határozata az *academiai nyelvetan' átdolgozása'* ügyében, melly iránt az osztály bizottmányilag fog értekezni.

KIS GYÜLÉS, APRIL. 16. 1853.

(Pótló ülés a' mathematical és természettud. osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tisz. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Bugát, Gebhardt, Győry, Kiss K. rr., Nendtvich és Petényi lt. tt. — Egyéb osztályokból: Balogh, Érdy, Horváth, Pauler, Tasner, Wenzel lt. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

NENDTVICH KÁROLY lt.

folytatva februar' 28. megszakasztott előadását a' *természettudományok' studiumáról*, ez ízben különösen a' természeti testeknek egymással összeköttetéséről, és azon átmenetelekről szolt, melylyek a' természetnek nem csak szervtelen, de szerves testeit is egy egészbe fűzik.

— Következett

BUGÁT PÁL rt.

folytatólagos értekezése azon kérdés felett: *mit van joga az emberi nemnek az orvostudománytól követelni?*

— Végül a' titoknak olvasta D. Frommhold Károly' tudósítását egy *asztalmozgatási kísérlet'* alkalmával mutatkozott delejes tü-neményről, mellyben egyszersmind e' nevezetes jelenségnek okát a' a' physicában Jacobi által felállított inductiói elmélet' segedelmével igyekezett kimutatni. Az ülés' figyelmét ezen szélitiben gyakorolt kísérletek szinte magokra vonván, illyek' bizottmányilag megtetele, 's azokra több, academián kívüli természettudós' közremunkálásának kikérése el is határozatott.

KIS GYÜLÉS, APRIL. 23. 1853.

(A' philosophiai és társad. tud. osztályal' részére).

Némli. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen: Horváth Cyrill, Kállay, Bertha, Pauler és Tóth rr. és lt. tt. — Más osztályokból: Bugát, Érdy, Gebhardt, Győry, Jerney, Kiss K. rr. tt., Hunfalvy, Kiss F. lt. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

— A' titoknak befejezte

HETÉNYI JÁNOS rt.

illy című értekezése' : „A' magyar Parthenon' előcsarnokai“ bevezetésének olvasását, mely ezennel egy tagban közöltetik.

Midőn én nemzetem' philosophiai műveltségére, és ez által élte' szépítésére irányzott harmonisticai igénytelen rendszeremet *Magyar Parthenon* cím alatt közre bocsátni indulok; legelső tisztelnék ismerem e' vállalat' alapeszméjét és főirányát felderíteni, és együtt ama' görög régiségre vonatkozó elnevezésről is számot adni.

A' szemlélődő philosophia oly mélység, melynek könnyelműleg neki vágtatni, nagy merény; oly tenger, melyen kitűzött elérhető czél, és iránytű nélkül elindulni vakmerőség. Előre tudnunk kell hát, mit akarunk. Engem itt, mikép ezt már a' m. Acad. Évkönyvei' VI-dik kötetében nyilvánítám, három vezércsillag kalauzol: ész, élet, és harmonia.

Elsőt illetőleg, az ész, mely záloga isteni eredetünknek, oly fenséges lény, hogy, ha ez az őt sokképp leverő állati szükség, előítélet, szenvedély' bilincseiből kiszabadulhat, a' józan bölcselés által magasb kiképeztetést nyer, a' széptani jeles ízléssel párosulhat, és, mint a' nap, a' ködökön felülemelkedve, fénysekerén diadallal tündökölhet, tisztán emberivé, széppé, és boldoggá teheti mind az egyéni, mind a' társalmi életet; mely életszépség, vagy harmonia aztán, csatlatlanul tetőpontja minden szellemi vágyaainknak, célja létünknek, legfőbb indoka minden cselekvényeinknek. Ennél én sokkalatosabb, magasb, és életérdekesb igazságot 's főbb elvet nem ismerek, mely, úgy vélem, viszhangzik minden emberészben, és szívben; ugyanazért méltó hogy minden philosophia' alapelveül tekintessék, sőt tételessék.

Mi nagy kincset bírunk mi emberek a' fejlett észben, és ennek első szülöttjében, az életbölcseiségben, megtetszik abból, hogy, midőn az ősvilág' sokáig nem tudná, mi legyen a' világegyetem' életető elve, midőn kételkedék, melyik istennek adja az elsőséget, és kit ültessen e' roppant alkotmány' trónjára? elvégre a' Pallas' mysteriumába mélyen beavatott *Anaxagorás*nak sikerült kitalálni, és felderíteni e' nagy igazságot, hogy: „az örök és végtelen ész — *νῆς* — illeti, nem pedig Zeüsz a' világ' trónja“, és aztán e' bölcs, laértai Diogenes' előadása szerint, ekkép kezdé a' természetről írt nagy munkáját: „A' világ' anyaga együtt volt roppant tömegben; akkor hozzá járult az ész és mindent fölségesen elrendezett.“ Philosophiát illetőleg, hitelt felülmúló eredménnyel dús vala *Anaxagorás*nak e' világnézete, főleg ama' sokisten-hívésbe merült ősvilágban, és ép oly hatású, mint Mózesnek ama' nyilatkozata: „Kezdetben teremté isten a' mennyet és földet“: mi megtetszik abból, hogy valamint a' hellen bölcs' alapmondata neki majdnem életébe került, mivel ez hadat izent a' sokisten-hívésnek: úgy az ősvilág' bölcsői e' világnéze-

tért őt magasztalni meg nem szüntenk; és mintegy új philosophiai világ' fölfedezőjét erről nevezték el, őt *Anaxagoras nus* névvel tisztelvén meg. Őutána a' hellen bölcsek különösen Athen' philosophjai Pallas' nagyszerű jelvében tisztelik a' világot teremtő és rendező ész, ki a' mythus szerint fegyveresen született, és sisakpánczélosan villant elő Zeusz' agyából, azért hogy társalmakat és egyéneket életszépségre tanítson, 's vezéreljen a' józan életbölcsek által.

Már ezelőtt más nemzetek közt is fénylett némileg az életszépítő bölcsesség; de schol olly kellemes fényben nem világított, mint az észnek oltárt, 's templomokat emelő helleneknél, kiknél az ész leánya, a' philosophia, nem csak született, hanem egyetemes bölcséleti fenségre is, és eddig meg nem közelített tökélyre emelkedni látszott, főleg a' nagy *Socrates*' munkája által. Szükség, hogy az igaz philosophia' eredetét illetőleg tisztában legyünk, és ismerjük a' kútfőt 's forrást, melyből ez kibuzgott; mert ezt ismerve, ismerendjük ennek eszméjét, körét, és főirányát, melytől e' tudományok' királynéja sokkép, és sokszor eltávozva, elferdült, 's e' iatt olly magasságra jutott, hogy pár ezerév óta műveltelve, még ma sem bírt szilárd állapotra jutni, sőt, mi megfoghatatlannak látszik, jelenkorunkban magát értelmezni sem bírja.

Anaxagorást illeti tehát a' dicsőség, hogy ő a' világ' harmoniája' fölolvét kitalálta, és ezt az örök, 's végtelen isteni észben létezni hirdette; látott és észlelt e' bölcs törvényszert és célirányt a' kültér természetben, melly ennek külalakját széppé teszi, és a' melly sem a' vak sors, sem a' buta véletlen, hanem egyedül az öntudattal munkás ész' műve lehet. Ő tehát a' természet' vizsgálatában helyezé az élet és philosophia fő célját, melly elvéhez hű is vala haláláig, megalapítva az egyisten-hívést, mellyért az athenaeiektől halálra ítéltetik, de Pericles' munkája által, innen Lampsacusba menekül'.

A' nagy Socrates is hű vala Anaxagoras' fölvéhez ennyiben, hogy ő is elismeré azt, mikép e' világ' harmoniája és szépsége alapja az egy örök és végtelen észben rejlik; de ő már nem az eget és földet tevé vizsgálata tárgyául, nem ennek rendjére, czélszerűre, és szépségire függeszté szemeit, mint Thales és mások, hanem az ember, és ennek erkölcsi életét tüze ki tanulmányául, és azt mi szépíti, mi rúttja ennek életét? Ő is törvényszert és harmoniát fedezett föl az emberéletben, az észben szintűgy, mint a' szívben; és ezt ő sokkal érdekesebbnek, az emberi nemre általánosán hasznosnak és szükségesnek ismeré és tanítá, mint az ég és föld' törvényeinek mélyebb ismeretét; atya lön tehát és első föltalálója 's tanítója az életvezérő *erkölcstannak*, mellyet az egyisten-hívésre alapított, úgy tekintve a' fölényt mint nem csak physikai, hanem erkölcsi törvényadót, a' ki szívünkbe, öntudatunkba irt erkölcsi törvényei által rajtunk szelid hatalommal uralkodik.

Socrates tehát igen bölcsen kitalálá az igaz philosophia' írá-

nyát, mely nem más, mint az emberi főleg erkölcsi természetünkben rejlő törvény- és czélszer' vizsgálata, az ezekből folyó életszépség' tanulmánya, és az erénygyakorlat, mely teheti egyedül széppé az életet. Épen nem vala ő ismeretlen az ég és föld' harmoniáival, és jól tudá azt, hogy a' természeteli ismeretlenség számtalan élet-rútságnak szülő anyja; de ő mégis e' nemes irányú tudvágyat, bölcs vala alárendelni, egy nála magasb, szükségesb, és szebb czélnek, a' *szép és erénynyel ékes életvágy*nak, a' *καλοκαγαθον*-nak, annál inkább hogy amaz eget megrohanni akaró ismeretvágy az élet' céljaitól könnyen eltávolít, az élet' körén túlszaporító szemlélődés igen hamar kételyre, és olly szirtekre vezet, mikbe ütközve fő irányunktól meszsziire tévedünk és a' sok erőpazarlás után is boldogok nem lehetünk.

Figyelmeztetem itt nyájas hallgatóimat, azon lélek- és szívemelő harmoniára, mely van a' bűrökkel itatott bölcs, és az isteni kijelentés' sarkelvei, és fő tanai között: mik csak annyiban különböznek egymástól, mennyiben amazokon hellen, emezeken héber hely- és korszínezet ömlik el jeléül annak, hogy a' tiszta észvallás lényegében egy és azon a' kijelentett bölcseséggel. Életbölcsesség mind kettő; mindenik életharmoniára vezérlő tudomány.

Ámde a' *tudat' viselkedétől* elfoglalt sophismus szűknek, csekélynek, sőt útfélinok találá az életbölcsesség' ama' hőse, és atyja, Socrates által kijelölt tartományt: a' ki pedig teljes életében ironiáival, színlelt nemtudásával mindig oda munkált, hogy tanítványait az élet' gyakorlati terén tartóztassa, és foglalkoztassa, ezek' elméjét a' fensőbb életszépség' létesítésére nélkülözhető tudat' hiúságaitól elvonja. És mégis minden iparával meg nem akadályozhatá, hogy ezek az életszépítés' nagy mezejét elhagyva, a' világegyetem' fürkészetébe, az ideálvilág' kémleléseibe ne bonyolódjanak, és szemlélődési buzgalomtól hevülve, kiválólag és csupán azt tegyék tanulmányukká, mit tudni lehet, érteni és cselekedni pedig hasznos és szükséges.

Már *Plátó* a' *philosophia'* főkérdését, jelesen az élet' cél- és törvényszerre építendő szépségét és harmoniáját mellőzve, e' helyett a' *tudat* és ismeret' alaposságát vette kérdés alá, és ennek alapjául, igen hibásan, az egyoldalú eszménységet állítá, főnöke és atyja lévén az elméleti idealismusnak. *Aristoteles* is, kit a' későbbi századok, méltán roppant tudományáért, és rendszerező finom tapintatáért tisztelték, és még az arabok is „*ég' pohárnokának*“ neveztek, elhagyá az életszépítés' terét; mi abból is eléggé kitűnik, hogy erkölcstana önző, ki nem elégitő, és sok kívánni valót hagy fenn. *Antisthenes* és *Zénó* hívebbek lőnek ugyan Socrates' elveihez, és az élet' gyakorlati terén forogtak; de az is igaz, hogy túlzásaikkal hátra léptették az igaz socratismust, ép úgy mint *Arístipp* és *Epicur*, kik a' fensőbb vagy szellemi élet' tisztább gyönyöreit nem ismerve, azon érzékiséget

élénkítették, melyet az igaz philosophia mindig tartóztat és elhatalmazni nem enged. Ezen egyoldalú, most idealismusba, majd empirismusba, most túlrigorismusba, majd túleudemonismusba süllyedt, és az élet' egészletét át nem ölelő rendszerek aztán az életharmonia' létesítésére alkalmasoknak nem találtatván, — bár a' philosophiai segéd tudományokat, minők : az ész- és természettan, részint feltalálták, részint földerítették ; — de mégis a' főirány, az életszépség, az erre vezető eszközöknek feláldoztatván, a' versengés' magva elhintetvén, a' minden tudományokat egyesíteni tartozó philosophia dialecticai alakot öltött, szörzsalhasgatássá vált, a' kétely' árjának áldozatul esett, és azon fénypontról, melyre azt Socrates emelé, olly igen lesülyesztetett, tekintélyétől annyira megfosztatott, hogy a' kijelentés' írói, ép eszü és szívü hiveiket ettől óvni, *Lucianus* pedig és mások ezt keserü, és éles gúny' tárgyává tenni jónak látták.

Ezen szomorú jelenet — mit titkoljuk ? — korunkban szinte megújult Európa' egy részében, 's pedig ennek legmiveltebb, és a' philosophia' oltárán leghevesebben áldozó nemzetei között. *Kant*, ki a' romlott, és kételybe süllyedni kezdő philosophia' reformátora akart lenni, eleinte viszsztatért Socrates' elveihez, és átlátva azon szirteket, 's örvényeket, mikbe vezeti a' szemlélődő philosophia az emberiséget, és ő is mint az atheni hős bölcs a' gyakorlati és erkölcsi bölcseségtől várva üdvöt, elsöben az elkölcsi élet, és észtvörényszerit, az erkölcsi élet' szépségét tette ennek főirányául, erre építé, ép úgy mint Socrates, a' metaphysicát, főleg a' vallást, mit úgy értelmezett, hogy ez nem más, mint az erkölcsi parancsoknak isten' törvényeiül elismerése. Sokra is ment ez ösvényen, és morálja olly fenséges, tiszta, és nemes, hogy őt itt második Socratesnek lehet nevezni. Ámde ő is nem állhatott ellent az élettudomány' telkéről lelépni ösztönző erős vágnak ; így tehát a' helyett, hogy az elmélő, cselekvő, és érzelmi élet' harmoniáit vizsgálta, ezek' egységét megállította volna, mint jól tudjuk, az ismeret és tudat' alaposságát vette kérdés alá, és az által olly általános alanyiségbe süllyedt, mely az őt követőkben gyógyíthatlan korbetegséggé válván, az egész philosophiának ferde irányt adott ; miként ezt majd, ha a' német philosophiáról leend szó, bővebben földerítendjük.

Azonban, hogy — mit felette sajnálnánk — itt félre ne értesünk, egyelőre ki kell jelentenünk, hogy mi'épen nem vagyunk elleni az *elmélő bölcselésnek*, nem a' magát határaiban tartó szemlélődésnek ; mert a' *derült ész* az élettudomány' fő életműszere, ebből fejtett az ki a' helleneknél is, mint láttuk, és valóban helyes elmélés nélkül nincs, nem lehet helyes gyakorlat, tiszta eszme nélkül tiszta elv nem képzelhető ; és a' philosopháló észnek, három főirányban kell működnie, úgymint : 1. *elmélő*, vagy theoreticai, 2. *bírálati*, vagy fensőbb critikai, és 3. *cselekvő* irányban, az elsőnek vég czélja lévén a' tudat és igazság, másodikiké alanyilag a' szépérzelem, tárgyi-

lag, a' szép és nemes, a' harmadiké alanyilag az erkölcsi erő, tárgyilag az erény és jog. Olly háromság ez, melly megoszthatlan, és elválhatlan, ezek' együttléte teszi az életszépséget, miket az *általános harmonia*' fő elve köt egybe, mellyből én kiindulok, és igénytelen rendszeremet is erre építem.

Ebben látom tehát gyenge ítéltelemmel a' philosophia ó- és újkorbeli *gyöktévedéseit*, hogy ez elvetve szemei elől eszünk' három említett szinte egyformán alapos és lényeges fő irányait, úgymint: az elméletit, széptanit, és gyakorlatit, ezeket egyformán nem méltányolva, és a' fő célra az életszépítésre egyaránt nem használva, megtörtént, hogy az most egyes egyedül az elsőnek, a' tudásvágynak, majd a' másodiknak a' széptaninak 's érzeményinek, majd a' harmadiknak, úgymint a' cselekvésinek adá a' túlnyomatot; így aztán az élet' arányainak és, hogy úgy szóljak, idomainak el kelle ferdülni, torzúlni, és rútulni: 's vagy a' túlajtott szemlélődés és idealismusba, vagy a' durva érzékiségbe, sensualismus, vagy pedig a' finomabb érzelgésbe, mysticismusba, vagy végre az eszme és elvtelen cselekvésbe, tétozába, desultorismusba kelle merülni; melly utolsó nyavalya jellemzi a' philosophia által ki nem képzett nép' embereit, jellemzi a' fensőbb néposztálybelieket, és az álnok színjátékokat, kik szilárd elveket nem követnek, hanem maximákat, most egy, majd más ösvényen indulnak el a' szerint, mint ellenkezetbe színleg jöhető érdekeik kívánják.

Nem; a' harmonistica azt meg nem engedheti, hogy aránytalanul használjuk és míveljük szellemi tehetségeinket, és egyiket a' másik' kárával fejtjük ki. És valamint nagy fonákság lenne az, ha mi akár szemünket, akár fülünket, akár szaglásunkat, akár izlésünket, akár tapintatérzékünket saját szolgálatából elbocsátánók: ép így nem kell szellemi fensőbb tehetségeink' egyikét is elhanyagolnunk, hanem kimívelnünk és egyaránt használnunk; így lesz aztán szellemi fensőbb életünk szép és arányos. Ezen szellemi *éptant* tanítá a' *socratismus* is; ennek feladata nem az vala, hogy tudatszörnyeket, tudványban sínlődő szellemi vízkórokat, polyhistorokat neveljen, kik kutatással örökké a' természet és szabadság országainak soha ki nem nyomozható mélységét, minden évtizedben csodás sőt rémletes, az észlant sarkaiból kiforgató rendszerekkel álljanak elő, és vagy azt tanítsák, hogy mi emberek a' növények vagy pedig a' barmok' se regletéhez tartozunk, vagy azt, hogy épen gépek vagyunk, vagy más oldalról legyőzhetlen alanyiségba süllyedve illyen paradoxonokat tanítsanak, hogy: mi urai vagyunk a' kültermészetnek, mi szabunk ennek törvényt, és ez kivülöttünk nem is létezik, hanem földadatául ismeré a' nagy Socrates képezni előbb embert, aztán polgárt; képezni olly férfiakat, kik később mind Athennek mind Hebének, mind Rómának diszei valának; és nagyok, mind a' csatamezőn, mint *Epaminondas* és *Xenophon*; mind a' szószéken, mint *Demosthenes*

és *Cicero*; nagyok mint főhivatalnokok, például *Phocion* és *Aristides*; nagyok mint költők és írók, pl. *Euripides*, *Menander* és *Cato*, kik dicsőségei valának mind Hellas mind Latiumnak, és általok a' társalmi és nemzeti élet szépítették.

Ellenben lássuk, mi történék akkor, midőn a' szemlélődő philosophia egyeduralkodásra jutva, túlszárnyalá mind a' fensőbb széptani, mind a' gyakorlati életet. Kétely, iskolaiság, mystitici homály, felhődség, versenygés, villongás boríták el a' philosophia' szép egét; mi abból megfejtethető, hogy a' józan bölcselés elvesztvén eredeti és saját típusát, élettudományból természettanná, kopár sziklán tengő apriorismussá, világköltészetté változott; eredeti romantikusságából sőt fenségéből kivetkőzött, és akármi más vala mint élettudomány. Így aztán a' harmoniában lenni kellő elmélet, és az élet egymással meghasonlott. Már pedig mindennek, mi élni és halni akar, östípusától eltávozni, azon kört, melyet elfoglalni köteles, éltélpi, és míveletlen hagyni nem szabad. Így lőn aztán, hogy az emberélet magára hagyatva, és mintegy elcsapott gyermek elhanyagoltatva, főleg a' népélet szép nem lehet; és a' nép' emberei közül a' legjelesbek saját bukásaikon okultak, és mint drága *tanpénzen* vásárlák meg azt, mire őket vezetni, az élet' érdekében működő bölcsék' tiszte, 's feladata vala.

A' philosophiának e' régi és újkori bajait, és elhanyaglásait szomorúan látja, és érzi az emberiség; sajnálattal tekintik amannak tisztelői, hogy jelenkorunkban a' *metaphysica* nem hogy előre ment, és szilárdabb alapot nyert volna, hanem hátra lépett és túlszárnyaltatva a' *természet' philosophiája* által, ebbe szinte beléolvastatott, régi gyámolaitól megfosztatott, és csaknem megsemmisítettett. Legálább e' fenséges tudomány a' népéletre, a' nép' erkölcsé' nemesbítésére, lelke és szíve' emelésire hatástalaná lett, és oda jutott, hogy ez nagynevűeknek tartott bölcselőkötől a' philosophiai tudományok' díszes sorából kiigazittatnék, és mint ábránd, 's be nem teljesedhető álmom tekintetnék. Vállalkoztak tehát majd minden mívelt nemzetek közt jeles férfiak, kik a' *philosophia' reformját* tévék magoknak feladatul, és nemzetök' fiait ennek alaposb előadása által akarták emelni, és a' nemzeti köz életet is általa szépiteni.

Illyen átalakítója, sőt helyreállítója akart lenni a' philosophiának a' francia forradalom' kezdetével majdnem egyidőben, *Kant*, és, mint fennebb is érintettük, a' gyakorlati és erkölcsi élet' terén kezdte reformjait; ezeket eleinte elég szerencsésen is tévé, mivel az erkölcsstan' kútfejít megtisztítá, építve ezt nem a' jutalomvárára, vagy büntetéstőlü félelemre, hanem a' *törvénytiszteletre*, minél tisztább és helyesb indok nem is gondolható. Ámde a' mennyi jót tett *Kant* a' morállal, annyi, sőt több kárt okozott a' *metaphysicának*, sőt az egész szemlélődő philosophiának az által, hogy *Hume'* egyoldalú, és épen nem alapos scepstisét akarván megczáfolni, az ész'

alanyiségában, az öntudatban keresett mentsvárat; mi az erkölcs-tanban és a' gyakorlatban megjárja ugyan, de elméletben vajmi gyenge fogódzó, mit a' königsbergi bölc is tapasztalva, az elmélő ész-t tehetlennek, magával, ha a' tapasztalaton fölülemelkedni akar, meghasonlónak, és így a' metaphysicálásra alkalmatlannak hívé és állítá. E' szerint ő a' *gyakorló észnek* adá a' túlnyomatot, melly föl-tét nélkül parancsol, és szerinte teljesen meggyőz bennünket arról, mit a' szemlélő ész be nem bizonyíthat. Ezen észjárás ferde, és ille-tlen olly derék, vallásos, és roppant tudományú bölcselethöz, mi-nőnek Kantot ismeri a' világ. Első hibája ennek az, hogy az ész' harmopiáját és megoszthatlan egységét el nem ismerve, ezt előbb critica-i bonczkésével ketté metszé, egyikét — alaptalanul — szem-lélőnek, másikat gyakorlónak nevezé, holott ezek csak különböző irányai — mint följebb érintettük — az egy és ugyanazon észnek. Illy helytelen nézete lévén Kantnak az emberészről, a' ketté metszett ész-t egymás ellenébe állítá; egyikét trónra ülteté, másikat lealacso-nyítá; egyiknek igen is sokat, másiknak, úgy szólván, semmit tu-lajdonita; holott az ész' harmoniájánál fogva, a' lélek' különne-mű tehetségei ép állapotban egy frigyben működnek mindig, és jaj azon ferdült észnek, melyben a' szemlélet külön vált a' gyakorlattól. Ezen szomorú jelenet a' szellemkórosoknál tapasztaltatik, kik hiszik hogy ők törekeny testűek, mint az üveg, és más efféle rögeszmék által kínoztatnak. Hála! az emberiség' igen nagy része még ilyen sajná-latos kórságban nincs. Nem akarom nevetségessé tenni Kantot; de észjárása, min épül pedig a' korphilosophiáktól olly nagy lelkesé-déssel fogadott *alanyiságtana*, ép olyan, mint ha valamely *bakó* szerencsés nyakvágást tevé, egy ott álló sophista ezt egyes egye-dül a' pallos' élének tulajdonitná. Igaz, hogy tompa fegyverrel ez nem vala eszközölhető; de hozzá kelle ehhez járulni a' bakó' erős karján kívül, a' pallos' súlyos vasának is.

Megfoghatlan azon nem reform, hanem forradalom, melyet Kant' említett álészlete — paralogismusa — előidézett, a' Leibnitz óta különben is alanyiségban — mert a' tapasztalattal kezét nem fogó idealismust másnak alig nevezhetni — sinlödő németek közt. Mihelyt Kant elveté az alanyiség' Eris-almáját, rögtön felkapá azt *Fichte*, és az *ént*, az alanyiség' alapját, az általános tárgyiség, vagy más szóval a' nem-én, vagy a' kültermészet' hegyibe emelve, amannak egye-düli létét ada, emezt pedig, szerény alanyiséga' trónján ülve, meg-semmité. *Schelling* ezt megsokallá; de azért az egyoldalú idealis-mus' édes mérgétől szabadulni még sem bírt; mert *Fichte*' alanyi idealismusát *tárgylagos idealismussá* csavarta, mi ép annyi, mint fából készült vaskarika. Mert, ha valami ideale, az tárgyban nem szemlélhető; ellenben a' mi tárgy és concret, az közelíthet ugyan az eszményihez, de ennek nevét nem bitorolhatja. Illy szorultságában mit tegyen *Schelling*, ki a' fölényt saját művébe, a' természetbe, a'

végtelemt a' végesbe, az általánost a' viszonyosba, a' szabadsággal bíró és öröklétű lelket a' gépszerűsbe zaggyálta? mikép szabaduljon ki e' kelepczéből? A' józan ész itt azt súgta volna, hogy hagyjon fel e' világnézettel, mely úgy is képtelenségekre vezet, és minden józan fejben ellenmondásra talál. Nem; a' német idealismus' elve az: „criticisme ne recule pas.“ Szerinte is tehát állani kell az alanyiság' elvének, hamind a' józan logica' elferdítésével is. Schelling tehát az *azonságtanban* keresett védelmet, egyesítve, sőt — mirabile dictu! — egynek és azonnak mondva a' tudatot a' léttel. A' tudatot a' léttel ugyan öszhangba lehet hozni; de azt állítani, hogy ezek egyek, és azonok, ez már csakugyan gúnyüzés az emberi köz észjárással: mert hányszor megesik — hogy most az alanyiság' imádozt köréből példáért ki ne lépjünk — miként a' gonosztevő tudja azt jól, hogy tilos az, mit ő most tenni nem irtózik, még is ezen öntudattal ellenkezőleg cselekszik? Ámde ezen ellenvetésre, az alanyiság és azonság' hőse csak azt feleli, hogy: „a' jó és gonoszközötti különbség alanyi, ezek tárgylagosan tekintve, egyek és azonok, szabadság nem létezvén, ama' különbség áll ugyan alanyilag, de tárgylag nem. Ex ungue leonem!

„Úgyde, — kiált itt a' még el nem ferdült józan ész — ez ellenkezik a' tökélyes és tökéletlenről, jó és rosszról, véges és végtelenről, anyagi és szellemről fogalmainkkal?“ Hegel itt vállat von, és nagy hidegen azt mondja: „A' philosophia csak az által philosophia, hogy az értelemnek és józan észnek ellent mond, mely viszonyban a' philosophia' világa egy általán fogva megfordult világ“¹⁾.

Illy drágalátos eredményeket szült az *alanyisági philosophia*, mely a' fölényt, erkölcsi szabadságot, és személyes öröklétet, szóval a' végtelent beolvastva a' végesbe, a' gépszerűsbe, és a' tiszta észvallási világnézetet alárendelve a' természetphilosophiának, — mely hiszi, hogy a' természet' vizsgálata' segélyével még valaha annyira menend, hogy a' természetben magában, és ennek elemi részeiben azoknak fő okát feltalálандja, — a' metaphysicát földhöz ütötte, megsemmítette.

Ámde a' *felsőbb élettudomány*, mely szellemünk' alsóbb érzéki tehetéseinél ismér még fensőbbeket is, minő pl. a' tárgylagosra, valóra, erkölcsire, fensőbb szépre törő ész, látja ezek' törvényszerét és harmoniáját, érzi, hogy e' törvényszernek, mely egyetemes és így tárgyisággal bír, kell lenni e' világtól különböző főökának, ha törvény van, kell lenni erkölcsi szabadságnak, kell lenni erkölcsi törvény' végrehajtójának, ha itt nem, a' más életben, és tudja, hogy ezen világnézet nem ma sem tegnap született; hanem egyidős az emberiséggel, és bár millió színváltozatban tűnik elő, de azért lényében egy és azon; mely világnézet aztán harmoniát visz

¹⁾ Kritisches Journal der Philos. I. 1. 17.

be elméletünkbe úgy, mint cselekvényeinkbe, egyéni életünkbe úgy, mint társalmainkba : mit az alanyiség' hagyományába még nem merült *Socrates*, *Plátó*, *Cicero* tanítottak 's vallottak : ezen *fensőbb élet-tudomány*, melynek szilárd alapra állítása igénytelen harmonistácámnak is fő feladata, mely érzi, és látja, hová vezetendi az emberiséget a' hitlenség, hová sülyesztendi azt az élő, nem csak ideában létező, hanem a' világban, ennek tükrében valósággal is működő istennek, az emberi szabadságnak, és a' személyes öröklétnek hamind óvatos, sőt álarczos, de értők előtt igen is föltűnő tagadása; ezen élettudomány, mondom, azt meg nem engedheti, hogy a' ferde észjáráson alapuló, sőt a' köz logicát elavítani akaró természetphilosophia az emberi nem és ész' ama' dicsőségét, a' philosophia' tetőpontját, a' *metaphysicát* letapossa, és ennél fogva tőlünk emberektől annak büszke, de nemes érzetét elragadja, hogy mi eszünkkel, amaz istenszikkával, csakugyan a' többi természeti dolgoknál jóval följebb emelkedett lények vagyunk.

Ész, élet, harmonia! A' ki hiszi, hogy az emberiség *észszel*, ama' bennünket a' barmoktól megkülönböztető palladionnal bír — és erről ki kételkednék? a' ki szemeit fölnyitja, és az emberiség' haladásait megtekinti — annak hinni kell, hogy van fensőbb, és szellemi *élet*, mely szinte lényegesen különbözik az alsóbb vagy állati élettől; vannak ennek törvényei, van törvényszere, van normalismusa ép úgy, mint az anyagi és testi természetnek, van életműszere, van canonja, minőt alkota testét illetőleg a' hellen *Polyclet*; ha van ilyen szellemi élettörvényszer, és van bennünk ezen eszmét életbe léptetni törő vágy: lehető és elérhető, valósítható az *életszépség*, vagy *harmonia* is, csak hogy aztán ezt igazán akarjuk. Miért hát emberi fensőbb hivatásunkról gyáván lemondani, és emberiséget gyalázó alanyiségba sülyedni.

Mi érezzük emberi méltóságunkat, eszünk' isteni erejét, keblünk' nemességét, mely, ha akarja, erőt vesz a' mindenhatósággal határos életvágyon, és saját alsóbb érdekeit háttérbe tolva, elindulni képes azon rögzös ösvényen, melyre köteleesség, hűség, szóval az, mit mi a' fensőbb élet' törvényszerének nevezünk, és harmonisticánk' szegletkövéül állítunk, hív sőt ragad. Mi nemes öntudattal érezzük, hogy nagyobbak vagyunk a' gépszeres természetnél, és fenségesebbek, semhogy a' szorosan vett természettan' tárgyai lehetnének. Úgy van; az anyagi természetet — bár ezt a' korphilosophia' monismusa elpárologtatja, és üres ideába, vagy semmibe sülyeszti, — a' szellemi fensőbb természettel, a' szabadság, és erkölcsiség, a' fensőbb tudat, és ismeret, a' fensőbb szép és fenséges' tündérhónával, szóval a' természetfölötti világgal sohasem lehet egy categoria alá venni, és bármi szín, képzetmód alatt egybe olvasztani, mint előbb korunkban *Schelling*, *Spinosa* tőnek; mert ezek égtávolilag különböznek egymástól, mint ellenkező elemek : mit ha ki még is

tenni elég merész, az vagy utat nyit a' legszembeszökőbb képtelenségek' állítására, pl. vagy a' szellem- vagy pedig az anyagtágadásra, vagy előidézi a' kételyt, melly a' különben szilárd alapon álló észvallást 's metaphysicát párvonalba állítja a' kísérthetivéssel : mit aztán a' felvilágultság mint erőre kelt nap eloszlat és megsemmít.

Nagy szükség van tehát arra, hogy az emberiség' legfensőbb érdekei felett örködő philosophia itt vigyázó és éber legyen, és az istentagadást semmi szín alatt, — legyen az, *spinosai* állománytani, vagy *Schelling-féle ugyanazonsági*, vagy *Hegel-féle általános idealismusi* alakban — becsúszni ne engedje.

És itt már a' tárgy' fontosságától indítatva, az ügynek az emberiség' legmagasb érdekeibe vágó szentségitől hevítve, magamat kissé részletesebben is kifejezni tartozom. Elismerem én azt, hogy a' német philosophia napjainkban nem kevés haladást tőn, és fejleményeiben ugyan hitelt felülmúló változatosságot, elágazásaiban roppant gazdagságot, eredményeiben minden tudományokra majdnem csodával határos hatást fejtett ki. Ámde azt sem kell felednünk, hogy, mivel tisztán emberi érdekeink' legfőbb, 's legfensőbb tetőpontját a' vallás és erkölcsiség teszik, ezek' alapjait pedig amaz hatalmasan meggyöngítette, el lehet róla mondani azt, mit *Horátz* egy római művész' műveiről mondott : infelix operis summa.

Ezen, még a' múlt században ajánlatos, szerényen haladó, alapos philosophia, korunkban elpártolva az élettől, a' józan észjárástól, a' lélektan' soha nem nélkülözhető vezérletétől, el a' tiszta, világos, igazán tanítani és építeni akaró előadástól, napjainkban ellenkező ösvényre tért; mert pusztán előleges fogalmakból indult ki, üres formákba — mik reál ismeretet, ha csak a' tapasztalást meg nem lopják, nyújtani sohasem képesek — bonyolódva, elsőben az igazat, a' valót kereső észet lealázta, és ha ezt teszi, magával meg hasonlósba jöni állította; aztán mégis csakugyan, magát a' lealázott ész' vezérletére bízni kénytelen lévén, iszonyú *alanyiség*-állításba süllyedt, és el akará velünk hitetni, hogy a' természet-fölöttiekben semmi tárgyilagosságnak birtokába nem juthatunk. Ennyit ugyan el kell ismernünk, hogy a' legfölségesb emberész is azt, miben álljon a' fölény, az emberlélek, a' világ' lényé, és belvalósága, soha kimutatni nem képes : ezt mi is szerényen hiszszük, és valljuk; sőt csodával határosnak állítván azt, ha mi itt alatt, azt sem tudva kimutatni, mi az *életerő*, mi a' *fény és hő*, mi a' *villany és delez'* természete, olly dolgok' földérítése által tűntetnők ki eszünk' erejít, mik említett anyagi tárgyaknál sokkal rejtettebbek 's nagyobbak. De már ezek' lételet érteni, törvényeiket észlelni, sőt érezni, hozzájuk viszonyainkat átlátni, irántok tisztelmeinket és kötelességeinket ismerni, csak ugyan képesek vagyunk; mert maga szellemünk' életműveze erre nem csak megtanít, sőt ösztönz. Ámde az alanyiségbe merült német bölcselek — és én itt csak ezek felett tartok szemlét,

a' józan elvűeket tisztelve — lelkünk' e' fensőbb tehetségeit, sőt előnyeiket el nem ismerik, és mindent az alanyiség' sarába vonni törek-szenek. Maga *Kant* ugyan ezt még nem tévé, hanem az általa meg-gyomozott metaphysicának adott 's mutatott ki olly alapot, mely alanyi öntudatunkban feküdni látszik ugyan, mi nem más, mint a' törvénytisztelet, de ez sem alanyiség, sőt roppant tárgyiséggel bíró; mert átöleli az egész emberiséget, a' föld' minden határit, és a' kor' minden századait. Nem volt hát következetes e' nagy bölcselő, ép úgy mint a' jó szívé *Spinoza*, ki tudományban egy zagyva állo-mányt vitatott, de életben tiszta erkölcsiséget tanusított.

De már a' tudat' tudománya' szerzője, *Fichte*, ugyan csak következetes vala az alanyiség' rémrendszere' kifejtésében. Ő már, mint láttuk, az *ént* trónra emelni, *nem-énnek* vagy a' világnak pe-dig törvényt szabni, sőt ezt borús óráiban megsemmíteni nem átal-lotta; a' fölénytől pedig ha a' létet nyilván megtagadni, és az isten-tagadók' sorában föllépni irtózkodott is, de csakugyan, mint következe-tes alanyiségvitató, az isten' életét, állományiségát, öntudatát os-tromlá, sőt róla ezt mondá; hogy: „nem adója a' boldogságnak, mert illyesmi nincs; és így ő nem más, mint az erkölcsi világrend, kit mi teremtünk saját hasonlatunkra, és nem is létezik alanyisá-gunk, és öntudatunkon kívül“ ¹⁾.

Schelling az általános azonság' szemüvegén nézeté híveivel a' világot, *Hegel* pedig az általános idealismus' pápaszemén. Majd-nem egyre mennek ezek ki a' spinosismussal, a' ki egyellen világ-állományt vett fel, nem birva a' fölényt külön gondolni a' világtól, a' testet a' lélektől: mi valóságos észjárási hiba; mert bár az ép és egészséges emberben e' kettő között igen szép egység és harmonia látszik, a' világban is, és ennek részeiben mindenütt föllelhető a' cosmicai harmonia; de már ebből azt következtetni, hogy a' test egy törvény alatt áll a' lélekkel, a' világ egynemű ennek éltetőjével, és olly önálló, hogy amannak egy, töle különböző igazgatóra szüksége nincs, ez észletbeli ugrás, és paralogismus. Így áll a' dolog az ide-alis pantheismus' szerzőivel is. Mert, bár ezek sublimálni látszanak a' spinosismust, és bár, hogy az isten' létét tagadni ne láttassanak, ennek eszméjére építék egész philosophiájokat, állítva, hogy: csu-pán egyetlen való létezik, úgymint: az abszolút ész, mely egy és minden, min kívül semmi sincs, és az egész természet nem más, mint ideák' összsege, és az istenen kívül nem is létezik, maga a' fölény is nem más, mint ideák' ideája; „a' gondolat, így szól *Schel-ling* ²⁾, nem az én gondolatom, a' lét nem az én létem, hanem az istené, vagy a' világegyetemé; istenben a' lét egy a' lénnyel, és így neki létet tulajdonítani nem lehet;“ stb — — és még is ezen

¹⁾ *Philos. Journal.* 1808. 1. köt.

²⁾ *Medicin. Jahrbücher*: 1. 1. 13.

istenes, isten' nevével majd minden sorban viszhangzó philosophiáról elmondhatni azt, mit *Bayle*, *Mendelssohn* és *Wolf* állítottak a' spinosismusról, hogy: ennek istene nem igazi isten lévén, ezt egy rangba tehetni az istentagadással.

Bátran elvethetjük tehát amaz alkalmatlan *szemüregeket*, miket nekünk, még hála! *természeti ép szemü* magyaroknak, akár *Kant*' tapasztalásfeletti idealismusa, akár *Fichte*' általános énje, akár *Schelling*' általános azonsága, akár *Hegel*' dialecticai szemlélődése nyújtanak. Mi még a' többi nemzetekkel hiszszük, hogy az emberiség nincs *általános alanyiságra* kárhozlatva, és a' törvényszeres észjárás tárgyilagossággal is bír; a' majdnem mértani bizonyosság nem hagy el bennünket a' természetszfölöttiekben is, csakhogy aztán mi is előzményeinket helyes alapra fektessük, és a' következtetés' mesterségét jól értsük. Van, kell lenni harmoniának az értelem és ész' országaiban, és miként amott a' jó logica mathematicai evidenciát létesít; úgy itt ugyanaz a' lehető valószínűséget állítja elő.

Valamint *Columbus* megtekintve földtekéjét, bizonyos következtetéssel hívé, sőt állítá, hogy a' földnek eddig ismert, és az emberek által lakott fele föltételezi ennek még ugyan nem ismert, de bizonyynyal létező másik felét is: így áll a' *fensőbb élettudomány*' tárgyaitól is a' dolog. Léteznek ezek, bár érzéki szemeink által nem láthatók; mert az oki kapcsolat által létök szükségeltetik. Ezen harmonia legbiztosb vezére, kalauza, lelkesítője a' kétely' tömkelegéből kibontakozott bölcselőnek; a' ki úgy tesz, mint a' bátor csillagász, ki algebraja' segítségével papíron kiszámítja a' *legexcentricusabb* ellipsisekben forgó üstökösök' körútja idejét is. És im! egyszer csak feltűnik az ezelőtt évszázaddal kihírdetett üstökös az égen, a' várt bujdosó megjelen a' nap' tányérjánál. A' világ' harmoniájában hit még senkit meg nem csalt, sőt a' lelkes *Pythagorást*, már az égtan' csecsemői korában is, váratlan fölfedezésekre segéltette, a' ki, mint egy második *Columbus*, a' bujdosók' naptóli távolságuk' arányából indulva ki, előre megmondotta, hogy Saturnuson túl kell lenni még bujdosóknak; és ime' jóslata teljesült is, mert a' múlt század' végén ugyan, *Uranus*, nem rég pedig *Neptun* fölfedeztetett.

Csekélységem tehát, hogy a' méltatlanul lealázott metaphysicát előbbi jelentőségére visszaállítsa, és a' korphilosophia' gyöktévedéseit megigazítsa, a' divattá vált általános alanyiságnak az *általános harmonismust* teszi ellenébe, mely egységet, őszhangot állít ugyan a' világban létezni, de olly neműt, minő van a' jó zenében, a' festvényben, mikben megkülönböztethetők a' külön nemű színek és hangok; harmonismusom is helyet ad mind a' mérséklett idealismus, mind az empirismusnak, és meg nem engedi, hogy ezek egymás ellen irtó háborút kezdjenek. Ez az egy és *megoszthatlan észt* veszi fel segédül, és ennek tehetségeit éppen nem darabolja fel, egyiknek is a' másik felett túlnyomatot nem ad; és ezt azért, mert maga az

ember szintűgy, mint a' világ, egy öszhangzó egység. Értünk kell hát tudományban úgy, mint életben azt a' fő mesterséget, az ellentétek kiegyenlítését, mikkel az elméleti, és gyakorlati világban egyformán találkozunk, hogy egyik is, ú. m. érzékiség, és szellemiség, anyag és lélek, egymást el ne temesse, hanem segítse és erőben tartsa.

Igénytelen harmonisticám úgy tekinti a' természetfölötti tárgyakat vizsgáló *észt*, mint *szellemi tükröt*, melly nem teremti, mint Fichte állítá, hanem csak viszzatükrözi a' szellemi világ-rendben föltűnő — épen nem ideális, mint *Schelling* és *Hegel* hiszik, hanem való — tárgyakat, az önálló istent, az allománnyal bíró lelket, és ennek épen. nem kéreményes szabadságát, támaszkodva mint már följebb érinteltem az oki kapcsolatot, az önértet' soha meg nem semmithető erejére, a' népek' örök hitére, a' józan bölcsek' egyhangú állítására, és azon kényszerre, minélfogva mi emberek, ha ezeket föl nem tesszük, és e' tanokhoz mint erős horgonyokhoz híven nem ragaszkodunk, soha a' világ, és fensőbb élet' rejtelseit csak valószínűleg is meg nem fejthetjük; sőt iszonyú képtelenségekbe, magunkkal, eszünkkel, társalommal ellenmondásba bonyolódunk. Amúgy pedig, bár kívánt evidenciára itt soha sem jutunk, — mert ezt illy tárgyaknál kívánni sem lehet, — de azért nyugodtak leszünk, és ész's életharmoniánk rendületlenül álland. Értendjük tehát, mennyire emberi eszünk' ereje képes lehet, a' világ' fensőbb rendjét, értendjük éltünk' fő irányát, ennek harmoniáját, a' fensőbb 's alsóbb élet' öszhangját, mellyet a' fő harmonia szép viszonyba szerkesztett egymással, egyiknek rendező, másinak engedő szerepet adván. Az *általános harmonismus'* segélyével belátunk a' vilálgalkotmány' gépezetébe; be szellemünk' életművezetébe, mindenütt törvény és czélszert szemlélve, mindenütt egy főtvényadót ismerve el, mindenütt hasonlatot, analógiát találva, mindenütt fokozatot és lépcsőzetetelve, melly elvégre az igazsághoz és valóhoz vezet.

A' *fő harmonia* úgy alkotta mindenütt öszhangzó világát, hogy ez helyesen felfogva, és kellő szempontból tekintve, magával nem ellenkezik: sőt egy csepp víz' gyöngyében viszzatükröztetik a' világ' roppant gömbje, 's azon súlyerő, melly alaptörvénye az égi testeknek. És a' *szellemi fensőbb világ* nem bírna illy tökélylyel, és ezt nem foglalná öszsze a' harmonia' mindent öszszefoglaló törvénye? hisz eszünk is ez alatt áll, és az észlan' fő és egyetlen törvénye, a' hibásan úgynevezett ellenmondás' elve — mit mi „harmonia' elvének“ nevezünk: — minélfogva csak az lehet igaz, mi egyezik; a' mi pedig ellenmondásban van, kétségtelenül nem való. Az anyagi világ tehát öszhangzó, és csupán a' rajta uralgani kellő szellemvilág lenne ellenmondásos? a' test' óraművét bámuljuk, és ennek fő elve, a' lélek lenne kontármű; a' test' erejét csodáljuk, és az ész'erő volna koporsóbeli pislákoló *mécs*, melly amannak alanyiségában lenne egyedül képes világítani? Im hová vezet az eredetiség-vadá-

szat, a' rendszerkórság, az előleges fogalmakhoz, a' tiszta észhez ragaszkodás! Ez azon *rögeszme*, mely elferdíté a' német philosophiát, aláasott a' metaphysicának, megrendíté a' tapasztalatlan ifjak' fejében a' vallás és erkölcstannak még a' pogányoknál is tisztelt épületét, és *tébolydai kórházzá* tévé az életet bölcseségre, és szépségre vezérteni kellő philosophiát.

Úgy van; nem egyéb mint *rögeszme* az általános alanyiség' tana; és mikép széptani criticában halhatlan Kazinczynek ekkép tanít:

„Csipd, döföd, rúgd, valahol kapod a' gaz latrot, az illyet
Ütni, csigázni, agyonverni — nevetve — szabad.“

úgy a' biocaliai fensőbb élettudományban nem kell kímélni az élet' szépségének aláasó bölcseségeket, hamis elveket, és nézeteket, főleg ollyanokat, melyek ál nimbust öltve, egyedül üdvös alakban föllépni elég szemtelenek. Bölcselő elődeink előtt, főleg a' derék németeknél *Haller, Spalding, Reimar és Herder*' korában — bár ezek hősei valának az alapos, és a' világot átölelő ismeretnek — még szent vala a' vallás és erkölcs' palladiona; és ezek becsületesen hívék, hogy, bár mennyire haladjon a' természet' ismerete, ez még is soha, míg a' szónak nemes értelmében *emberek* maradunk, a' természetfölötti fenséges tárgyakat el nem vitázhatja; a' világnak és emberemünknek a' fölényhezi viszonyát el nem törölheti, szükségtelemné nem teheti, és a' társalom' e' fő alapját meg nem semmitheti. És, csodadolog! napjainkban az említett rögeszmén alapuló sophismus illy herostratusi merénnyel akar föllépni, és mi azt jobb meggyőződésünk' ellenére bárányi türelemmel tűrjük!

A' melly philosophia tehát, minket a' fölényvel együtt, a' természetfölötti lények' sorából a' gépileg munkás lények' alacsonyágára taszítani, minket önálló szabadságunk, és erkölcsi képességünk'ről, és így személyességünk'ről — eltörölve a' jó és rossz közötti különbséget — álnokul megfosztani nem irtózik; itt, ünnepélyesen állítom, és vallom, hogy az nem tiszta irányu *Parthene*, nem tiszta jó akaratú philosophia többé, hanem undok csábító *Circe*, fensőbb életünknek, és emberi méltóságunknak aláasó *Phryne*. *Hít, erény és öröklét*, a' mi legfensőbb becsünk és egyetemes fő javunk; és a' melly philosophia ezeket védni, a' kétely' ostromaitól megmenteni nem bírja, nem akarja, az nyílt ellenség; és ha a' tenger mélységét, és az ég' fellegrvárát előttünk felnyitná is, maradjon, tartsa magának ál tanait; mi vezérlésével élni nem akarunk, és tudni, mit rejteget égyptusi homályu mysteriumai, és műszavai alatt? nem vágyunk.

Szerencsénkre az általános alanyiség' hőseinek logicája nem olly erős, hogy ezt a' Pallástól segített Diomedesek könnyen le nem sujthatnák a' természeti józan ész' erejével. Minthogy ezen ügy, melyet parányi erőnkkel védünk, az emberiség' ügye, kissé térjünk még vissza a' küzdőterre, és állítsuk szembe az *általános harmo-*

nismust az általános alanyisággal. Följebb megemlítők a' világ' harmoniájának ama' jeles sajátját, hogy ebben a' végtelen, az örök, a' nagy 's világszerű egy parányi pontocska, egy csepp víz által viszszatükröztetik. Így segít a' főharmonia eszünk' gyenge erején, mi ha így nem volna, emez e' roppant tömeg tévelydéjébe tévedne, a' tárgyak' iszonyú tengerébe menthetlenül belésüllyedne. De a' harmoniák és analogiák őt e' veszélytől hatalmasan megőrzik. Látjuk magunk előtt az emberész' egy jeles találmányát, egy zsebórát. E' parányi gép feladatául tűzte ki, ama' végtelen lénynek az időnek szinte öröklétből eredt, és ide siető folyamatát kimutatni; és e' kisdied lény merész irányának még is mi jól és derekasan megfelelni képes! E' mysticus gépecske — mit mellesleg megjegyezve, a' barbár nemzetek a' boszorkányság' segélye nélkül megfejteni nem bírnak -- fölségesen kimutatja, sőt viszszatükrözi nem csak földünk' roppant gépének órajárását, hanem az ég' seregeinek járásában is alkalmas időmértékül szolgál: mit tenni képes nem volna, ha a' főharmoniatól kezdetben megállított egyetemes, és általános harmonia nem léteznék, mellynek ez épen nem *teremtője*, hanem igen alkalmas *tükre*. E' picziny lénynek alanyiséga tehát, hogy úgy szóljak, őszhangban áll a' világ' óriási nagyságú gömbjének tárgyiségával.

Alkalmazzuk már most a' mondottakat a' korphilosophia' gyök-tévedéseinek állítására. Kérjük: nem találná-e még a' gyermek is tébolydai kórhoz illő gondolatnak azt, ha ki állítná, hogy a' zsebóra igazgatja a' föld' óriási gépét, ez ad neki törvényt, és úgy kell ennek járni, mint emez, alanyiséga' trónján, parancsolja? Ép illy viszszás gondolat az, hogy a' fölény nincs egyebütt, csak a' mi eszünk, és ideánkban, csupán az alanyi vagy eszmei világ létezik, a' reál és való világ pedig semmi; érzékeink rútul megcsalnak bennünket, de az ábrándos ész' tételei ugyanok és amének. Ép illyen szellemi nyavalyában sinlődött már urunk' születése előtt az ötödik században az *eliai iskola*, melyet Xenophanes vezetett e' szörnyű tévelybe, kinek tanítványai: *Parmenides*, *Melissus* és *Zénó* olly mélyen sülyedtek e' szellemi bajba, hogy az első minden *változást*, a' második minden külérzék által nyerendő *ismeretet*, a' harmadik minden *mozgást* lehetetlennek állított. Ez iszonyú rögeszmék hozák aztán létre a' *sophismust*, mellynek hősei, *Gorgias*, *Protagoras* és *Diagoras*, tagadva az isten' létét, tagadva az erkölcsi törvény' kötelező erejét, a' vallást egyes egyedül a' politica' művének állítva; sőt Protagoras nyilván kimondá, hogy minden ismeret *alanyi* lévén, a' tárgylagosról szó sem lehet; e' sophistákra hallgatók' esze úgy elferdült, erkölce úgy megromlott, hogy ezen bajt egyedül Socrates' nagy esze, és a' socratismus' üdvhalása orvosolható meg ¹⁾.

Ki gondolta, hogy ezen észkórság a' XIX. században előke-

¹⁾ Tennemann, Grundriss der Geschichte der Philos. Leipzig. 1812. p. 51—62.

rülhessen egy épeszü, vallásos, és bizony becsületes elvekkel bíró nemzet tanodáiban? E' különös tüneményt *Szontagh Gusztáv* abból fejti meg, hogy a' német, természettel idealismusra hajlandó levén, tűri ennek kicsapongásait, és ábrándjait, ha ezek rendszerben foglaltatnak, és mysticai homályban adatnak elé. És valósággal *Schlosser* he is vallja nemzetének e' gyöngéjét, állítva, hogy a' német tudósok előtt mindig gyanús volt az, a' mi érthető és világos. *Köppen* pedig, keserű ironiáival áll elő, és ekkép szól: „A' németek' szívét csak rendszerrel lehet meghódítani, a' kik a' képtelenséget is elfogadják, csak rendszeresen adassék elé“ ¹⁾.

Bármelly kútöböl eredjen e' lélektani csoda, és e' szörnyű tévely, erre magyarjainkat Parthenonom' e' küszöbén figyelmessé tenni jónak láttam; noha, hogy ezek általános alanyiságba sülyd-hessenek valaha, attól nem tartok; mivel ezek ép úgy, mint az angolok és francziák, gyakorlati ép szelleműek, és hála! épen nem ábrándosak? Nem is fogadnak ők el rögtön minden idétlen agyszüleményt; és a' szöke Duna előbb viszzatérend Pannoniánk és Daciánk' síkjairól a' német hegyek felé, semhogy magyarjaink az alanyiság' önkényes, és szörnyű absolutismussal parancsoló homályos tanaival szerelembe eshessenek. Hát, kérdem, a' kissé nyers, de azért épeszü magyarok — kik eddigelé a' philosophia' pegasusát nyereg nélkül is megülték — fogadnának kész és alázatos engedéllyel efféle tanokat és elveket? A' fölény olyan, minőnek mi őt alanyiságunk' mindenhatósága által teremjük; ha ennek tetszik őt egy árva és pusztá ideává silányítani, úgy ő ennél több nem lehet; ha ugyan ennek tetszik őt saját művével a' természettel öszszezagyni, mit mondhatunk erre egyebet, mint azt, mit a' kedélyes *Spiegel* szokott? „Ez is jó!“ Ha tetszik őtöle a' létet megtagadni, mint tön *Fichte*, ez ellen sem lehet kifogás; ha az emberlelket tetszik öntudata' ellenére, szabadságától, a' semmivélétől irtódzása' daczára, a' halálutáni fenmaradástól megfosztani: mit mondhatunk ez ellen is? Mi keletnépe, bizonynyal hiszem azt, sem említett rémtanokat, sem ezek' vitatóit, soha oly lelkesedéssel nem fogadandjuk, mint a' jó németek, kik közt voltak, a' kik *Kantot* ugyan második messiásnak, *Fichtét* vértanúnak, *Hegelt* a' biblia és keresztyénség' csalthatlan tolmácsának hívék és magasztalák, és kérdjük: miért? azért, mert mysticus tanait nem értették és, mert emez, mint második isten a' tiszta létből, vagy az üres logikai fogalom' semmijéből a' máskép-létbe átmenvén, dialecticai mozgással, a' valót teremteni jónak látta.

Szomorú dolgok! de igazak, miknélfogva mi az absolut philosophia' absolutismusának határtalan engedelmességgel még hódolni nem bíró magyarok, magunkat ilyenek' vezérletére nem bírhatjuk.

Jóval többet ígérőnek mutatkozik, és biocaliai célunkra al-

¹⁾ Propylaeumok a' magyar Philosophiához I. 40. 223.

kalmasabbnak ajánlkozik a' nyomos ítéletű, hidegvérű, és a' szellemi buvárlatokra is igen ügyes *brüttek'* *philosophiája* már csak ennél fogva is, hogy ők az élet és józan ész' körében maradvá, *Baco*, és *Locke'* elveit követve, és a' tapasztalat' biztosb ösvényén indulva el, azt nyomozzák, mi nyitva áll a' kül- és belérzékeknek, és miután ez ösvényen a' reál hasznót nyújtó tudományok' művelésében igen sokra mentek, azt hiszik, hogy ezen módszer által lehet 's kell eljutni a' *philosophia'* főirányához, és legfőbb feladata' megfejtéséhez is. És ebben tökéletes igazok is van. Élet, és ennek harmoniája az élettudomány' ne-továbbja : mire a' helyesen fejlett, a' valót és eszményt egyaránt méltányló ész' segélyével lehet eljutni. Így itélt a' még romlatlan érzékű hellen, az élet' fensőbb körében forgott *Socrates*; ezen harmonia felé delejtettek a' *classica* műveltségű bölcselek.

Az élettapasztalásban gazdag *angolok* tehát, miután átlátták, hogy éles eszű *Hume* földijök' sceptsise hatalmasan megrendíté a' *Leibnitz-féla*, egyoldalú idealismust, meg az erre épített *metaphysicát*, *Hartley*, *Reid*, *Browne* és *Stewart'* nyomdokait követve, napjainkban a' *szellemphilosophia'* művelésétől várnak üdvöt, melynek irányá nem más, mint az emberi léleknek tudomány' ösvényén nyerendő folderítése, és a' fensőbb életnek nyomozása. Szellemet illetőleg éles bonczkés alá vették az angol bölcselek a' lélek' különemű, de egy derék öszhangot képezni kellő tehetségeit, nyomozzák amazok' törvényeit, és észlelik azt, mi emberi öntudatunkban feltűnik. Nem követik ők ezen boncztani működésben azt, mit a' *criticismus'* alapítója, *Kant* tön, ki a' tiszta ész't tevé egyedül bírálata' tárgyául, és a' tapasztalatitól annyira idegen volt, hogy a' lélek' törvényeit kutató lélektant a' *philosophiai* tudományok' seregéből kizárni nem áttallaná. Neki tiszta, azaz, a' tapasztalás' mocskaitól mentes lélektan kellett, miben rejlett aztán gyöktévedése; mert van ugyan ilyen nemű tudomány, mit *Aristoteles* óta ész'tannak, *logicá*-nak nevezünk, és ez szükséges is, mint alakot és üres formát nyújtó tudomány; de ez, ha a' *philosophia'* helyét akarja elfoglalni, és a' tapasztalást ennek mezejéről kizárni, ép olly fonákságot akar, mint ha valamelly boltos tele rakná boltját számtalan híg és száraz árúk' mértékeivel, amazoknak pedig boltjában helyt nem engedne. A' *formaság* nem nélkülözhető; de szint ilyen a' tapasztalás' útján nyerendő ismeret is.

Az *angolok* tehát mintegy folytatva dicsérettel a' természet-tani ösvényt, bírálat alá veszik az öntudatban mintegy ész'lelet alá eső emberszellemet, és szorgalmasan fürkészik, lehető-e, van-e, szükségkép lenni kellő-e, a' testi és érzékeink alá eső dolgok' e' határtalan tengerében, olly neme és faja a' lényeknek, melly amazokon felülemelkedve, és tőlük lényegesen különbözve, arra volna minősítve, hogy magas irányban működjék, fürkészsze a' valót,

érezve a' fensőbb szépet, és nemest, törve az erkölcsi czelokra, és küzdve az ezeknek útjában álló akadályokkal? Még itt nem állanak meg, hanem azt is vizsgálják, hogy, ha ilyen fensőbb elv lakik bennünk — mit kicsoda tagadhatna? — képes-e aztán ez saját és benne lakó ereje által a' természetfölötti magasb ismeretszerzésre vagy nem? mert, ha ő egyéb állattársaink felett illy képességgel nem bír, úgy minden metaphysicalás nem egyéb, mint szellemünk' igaz hívatásától eltérés, álomhüvelyezés, és erőpazarlás. Ha eszünk itt megcsal: úgy a' fensőbb vagy idealvilág azős hitrege-világhoz hasonló, mellynek létezését bár a' még criticálan kor erősen hívé, mégis ez regényes Olympiájáról egyszer csak letűnt, és nincs, ki ennek egykori visszatérését valószínűnek hinné. És ezt azért, mert a' képzelhető még távol van a' valótól, a' lehető igen messze áll a' létől, sőt szükségkép lenni kellőtől. A' szellemtudomány' fő feladatának ismeri tehát a' britt philosophia annak előbb tisztába hozását, minő fokai vannak a' meggyőződésnek, miben különbözik ettől a' pusztá vélemény, melly lehet így is amúgy is; ellenben az alapos meggyőződés épen nem szabad akarat és tetszés szerinti, és olly hatalommal bír, hogy még vérpadra is elég erős fölléptetni.

A' lélek' ezen életművezetét tévén tanulmányául igen helyesen az angol jelen philosophia, és itt ezen szerencsés eredményre jutva, hogy a' szemlélő ész épen nem sülyedt hiú alanyiságba, nem is jön magával szükségkép ellenmondásba, ha a' fensőbb ismereteket vizsgálja — és ez csak akkor esik meg, ha a' criticus bölcselő a' vizsgálat alá vett érzékfeletti tárgyakat egyszer mint tér és időben levőket, máskor mint ezeken kívül helyzeteket tekinti — nem mellőzi az emberszív, és akaratú erő' mélységei' fürkészését is, jelesen azt: minő alaperők laknak fensőbb akaratunkban? és erkölcsileg mit tehetünk, mit nem? legyőzhetjük-e érzékiségünk, és önzésünk' gigási erejét? erkölcsi és vallási eszméink birnak-e elég indokkal az erkölcsi törvények' velünk teljesíttetésire, vagy nem? mivel, ha ezeket nem tehetjük, úgy lényünk merő alanyiságban dermedez, az erkölcsi törvény nem létezik, és ez csak a' szokás, vagy a' nevelés' műve; úgy nincs erkölcsi törvényhozás, a' fölény mint erkölcsi törvényhozó, üres eszme, az erény, mint a' törvénynek magunkban végrehajtása — tehetség erre hiányozván, mikép ezt az erényes *Brutus*, a' Philippinél elvesztett ütközet' alkalmával nyilvánítá — semmi.

Láthatni ezekből, hogy az angolok korunkban a' Baco által kimutatott jeles ösvényen haladva, szilárd alapra akarják építeni a' philosophiát; ennél fogva most már mellőzik is a' lélektan' eddig igen fontosaknak tartott kérdései' fejtegetéseit, pl. azt: minő kapcsolat létezik a' különböző természetű test és lélek között? mivel átlátták, hogy akár az alkalmiság, akár az eleve elrendelt harmonia, akár a' testet és lelket egybekötő ideglél' föltételeménye itt nem segít, és a' lélek' természete' fölvilágítását egy árva lépéssel is előbb nem viszi.

Ellenben dúsabb eredményt remélhetni abból, ha kitanútjuk : mi emeli és nemesbíti az embert ? mi tisztítja ismereteinket, mi nemesbíti érzelmeinket, mi szilárdítja eltökéléseinket ? viszont : mi von el emberi hivatásunktól, mi alacsonyít le, és mi tesz bennünket alkalmatlanokká a' fensőbb elméleti, gyakorlati és széptani életre ? De még a' *társalmi élet* törvényeit is nyomozzák ezen, világ' minden részeit jól ismerő bölcselek ; mert egész nemzeteket tűzve ki vizsgálatuk' tárgyául, azt keresik : minő befolyása van nagyban a' nemzeti szellem és jellemre az égaljnak, a' vallás' formáinak, a' polgári alkatnak, az életmódnak és egyebeknek ? Ezek már velősb tudományt, vonzalmasb ismeretet nyújtó nyomozások, és mi erős hittel hiszszük, hogy a' serdülő angol philosophia, illy ösvényen haladva, és valódi világ'-s élettudományyá átalakítva, megszűnendik életre meddő Vesztaszűz lenni, és — mi még több — erősb alapra helyhezendi a' metaphysicát, mellynek alapjait Hume megrendíté, és megszüntetendi amaz aránytalanságot, melly a' francia forradalom óta, a' száraz földön a' természettani és metaphysikai tudományok között — fájdalom ! — igen kitűnőleg mutatkozik. Melly remény annál alaposb, hogy a' britt nemzet bölcselei nem pazarlottak el annyi erőt és időt a' philosophia' előcsarnokaiban, mint a' németek ; hanem a' szükséges előmunkálatokat megtevén — mint láttuk — bátrak voltak bemenni ennek szentélyébe, az életet gyakorlati oldaláról fogni fel, mint a' hellenek is tőnek ; minek aztán az a' haszna lőn, hogy nemzeti életök nemzeti szilárd bölcselésökre lévén alapítva, nem lett napjainkban is a' minden évtizedben változó philosophia' áldozatává, és ök, Albion' szikláiról, sajnálattal tekinték, mint hullámszik a' szárazföldön lakók' elv-, eszme- és véleménytengere ; mint forronganak itt, az ál philosophismus' habjaitól elborított népek : melly hánycódás már azt tanúsítja, hogy emezek' társalmi philosophiája alig áll jó lábbon napjainkban, mert ennek, mint a' valódi bölcsnek jelleme, a' derős nyugalom.

Azonban illő a' pénz' másik oldalát is megtekinteni. Dicsérendő az, hogy a' brittek a' philosophiát ott kezdik, ahhol kell, az ember és a' természet' fürkészésén ; itt kezdék a' derék hellenek is, és Aristoteles' metaphysicája csak folytatása jeles természettanának. De az is igaz, hogy a' philosophia' fellegvárába, melly a' metaphysica, soha el nem jutunk, ha eszünk' előleges fogalmainak, gondolatalakjainak, schemáinak, továbbá a' tapasztalaton felülemelkedő, a' millió részleteket egy egészletbe egyesítő, és mintegy megemészítő *harmonistícai erejét* nem ismerjük. Igen : emberiségünk' fő jelleme az ész, melly nem más, mint egyesítő egyezmény, — harmonia harmonisans — melly egyesít eszményit és valót, eszmeit és tapasztalatit, egyetemes, részletes és egyénit, miként ezt bármely észlet — syllogismus — tanúsítja. *Harmonia* tehát az ész' lényé ; saját és alkalmas alakba önt ő mindent, mit az értelem, mint a' tapasztalat'

előműszere szolgáltatott neki. Így hát értelem az ész, emez ama' nélkül semmikép el nem lehet; szükség van tapasztalatra, mint anyagra, szükség alakra, mint edényre, melyben álljon a' tapasztalatkinces.

Itt tévedtek már meg az ösvilág' bölcselői, hogy egyik fél túlbecsülte az edényt 's az alakot az anyag 's a' tartalom felett: a' másik többre becsülte a' tartalmat és tapasztalatot az eszménél. *Xenophanes*, *Plató*, *Kant* és társai' tévedéseit már érintettük, és láttuk, hová vezet a' formalismus? t. i. alanyiságra, aztán semmivítatásra és szellemkórságra. Ép illy szirtbe ütközhetik az alakra mitsem adó empirismus. *Thales* és társai, kik inkább physicusok voltak, mint philosophusok, *Anaxagorásig*, mikép följebb érintettem, nem bírának a' világnak észelvet adni igazgatóul, hanem anyagit, egyik az isteni erővel működő vizet, másik a' tüzet ültetve a' világ' trónjára. *Aristoteles*' istene is csak gépmozgató és nem több. Ezekből folyt az anyagvítatás, a' sensualismus, epicuracismus, és a' jó *Lucretius* a' lélektagadás' védvényeit már olly mesterileg elűntetvé 's ki-meríté, hogy az *Antilucretius*' írója ugyan csak izzad ezek' megczáfolásában, és ez neki mégsem sikerül egészen.

Mi a' természettan nélkül — bár ez is jó segédtudományunk — inkább ellehetünk philosophiában, mint a' metaphysica nélkül; mert *Kant* szerint is: „Metaphysik ist die eigentlich wahre Philosophie“ és most, — bár ez a' bölcsesség' fénytornya, ez az életkalauz, — mégis, noha e' fellelgyárat két évezrednél régebben ismeri a' világ, azt sem tudjuk, mi ez? nem is tudandjuk soha, ha felekezett' emberei levén, e' fenséges tudományt egyoldalulág akár platói, akár aristotelesi, akár a' *Locke*-féle empirismusi, akár *Kant*' idealismusa' szempontjából akarjuk értelmezni. Úgy járunk tehát itt is, mint a' philosophiával, mellynek annyiféle értelmezője van, mennyi a' bölcselő. Nem leendünk itt addig soha tisztában, míg arról teljesen meg nem győződünk, hogy az emberész egyesítő egyezmény levén, neki szent kötelessége az, hogy mint életkormányzó elsőben érezze fonséges hivatását, és készítse magát nagy rendeltetésére; mi nem más, mint a' fensőbb vagy szellemi élet vezérlete, és ennek szépítése. Továbbá tudja azt, hogy ő az élet' fensőbb szépségének egyedüli eszköze, hivatása a fensőbb igazságok, és az ezekből folyó fő elvek' összhangba-hozatala; melly áldott eredmény épen nem éretik el az által, ha a' tapasztalat' orgánját, az értelmet, mint első ministerét elbocsátva, a' tapasztalatot szükségtelennek nyilvánítja, és mint pók saját hasából akar mindent teremteni; mert ez ábrándos működés aztán csak pókhálói rendszert képes gyártani, mit a' kétely' szele könnyen elfűj. De úgy sem éretik el, ha fejedelmi kényelmet választva, maga a' trónról lelép, és maga' helyébe a' rövid látású, eszmék' szerzésire alkalmatlan, ingatag és szilárd elveket nyújtani nem bíró empiriát ülteti; nem: a' segéd csak segéd, a'

trón az ész, mint törvényes parancsnokot illeti. A' bölcselőnek is tehát az ész fölségét, körét, és kötelességeit kell legelőbb elismerni : *fönsége* áll törvényhozásában, végelítélésében és végrehajtásában. Hogy ezt tehesse, bírnia kell eszmékkel, sőt eszményekkel; de a' tapasztalat ösvényén is járattan nem levén, bírnia kell hely-, kor-, népismerettel is, és tudni, mi kivihető, mi nem? pedig ezeket az empiria tudatja velünk. És ezeket azért kell tennünk, hogy aztán világot ne gyártsunk, a' hatalmas természetnek törvényt szabni ne akarjunk, és utóbb is tébolydába ne jussunk. Ismernünk kell *hatáskörünket* is, és szellemi erőnket : mi nem más, mint fensőbb életünk' szépítése, melly célra a' legfensőbb igazságokat, és elveket tudnunk kell ugyan, és ezek' összhangját bírnunk, jelesen : meg kell arról győződünk, hogy van fölény, léteznek ennek törvényei szívünkben úgy, mint az észben, van törvény-végrehajtásra nélkülözhetlen szabadságunk, és az erénynek örök pálya van felnyitva, ezeket illő tisztán látnunk; de aztán ezeken felül is azt fürkésznünk, mi a' fölény, mi a' lélek, minő lesz a' sírontúli pálya? ezeket tudni akarni, henye munka, és erőpazarlás.

Az illy saját fenségét ismerő, életszépítési hivatását érző, de korlátait is szerényen megfontoló, 's magát ezek közt tartó ész, melly magából is merít ugyan olyanokat, miket a' tapasztalat adni nem képes, de az értelmet és életet is kihallgatja, az illyen ész, melly a' szívhez is lehajlik, a' közértelmet és véleményt is aljasnak nem tekinti, és a' különböző korban élt és élő népek' véleményeit, a' különmemű vallásformákat szemétdombnak nem állítja : — az illyetén ész és philosophia, mondom, összhangzó, és a' bölcsesség' templomába képes vezetni.

Fájdalom! az angol serdülő philosophia ennyire még nem ment. Ez anyagkincseket már gyűjtött, de a' németeket túlzásaikért megvetve, az alanyiség-állításban ugyan megbotlott, de a' másképp éles eszü és roppant értelmü Kantról hallani sem akar, és a' józan idealismust megveti, 's így az értelmet és észet még kibékíteni nem bírja. Mivel tudnunk kell, hogy valamint van józan és szerény empiria, úgy van józan és szerény idealismus is; ezek mint okos, jóakarató igaz barátok, bár néha véleményben különböznek, sőt össze is koczczannak, de azért a' *harmonia'* templomában kölcsönös értesítés, és szelid fölvilágosítás által könnyen kibékülnek, 's a' köz üdvös célra kezét fognak. Ámde most még az angol — igaz a' realitásban sokra ment, 's ennél fogva kissé büszke — empiria, mint *Krug* is panaszoja, üres szappanbuborékul tekinti a' német szemlélődést; — pedig ez éppen nem az, — közönynyel veszi a' német metaphysicát, mint ezért *Kant* is szinte neheztel ¹⁾. Azonban az egyoldalú empirismus semminemű sem jó, sem rossz metaphysica' állítására

¹⁾ Logik. Einleit. pag. 19.

képes nem levén, innen megfejthető, hogy a' szellemtudomány' művelésén dicsérettel munkás legújabb skott iskola, a' metaphysicát a' philosophiából kiküszöbölé¹⁾; mit pedig tenni sem nem lehet, sem nem szabad, nem lehet annak, a' ki érti, és elgondolja a' philosophia' nagy mezejét. Fensőbb élettudomány ez, melly nem csak a' jelen hanem az örök élet' szépitésére 's vezérlésére tör, és így jóval több ez, mint szellemtan; mi bár szép és szükséges, de a' philosophia' roppant telkét be nem töltheti, és ennek világtengerét ki nem meritheti. Feladata ennek nem csupán az emberszellem' tüneményei, és törvényeinek megfejtése, hanem az egyéni, és társalmi élet' szépségire vezérlő problémák' megoldása. De tenni sem szabad ezt; mert, mikép feljebb érintettük, a' metaphysica a' philosophia' fellelegvára, és e' magasztos tudomány teszi fel a' philosophia' fejére a' koszorút.

Ha a' skott philosophiai legújabb iskola azért küszöböli ki a' metaphysicát a' philosophia' templomából, mert a' lélektan és metaphysicai kérdések különböző természetűek, 's ennél fogva egy egészbe nem olvashatók: e' nyilatkozat igen gyenge szemléletet, és ferde nézetet árul el mind a' philosophiáról, mind a' lélektanról. Igaz, hogy ezek különeműek, mert első úgy tekinthető mint egész, másik, úgy mint amazt csak segítő, de sajátlag annak kiegészítéséhez nem tartozó részecske. Igen, a' tapasztalásból merített lélektan alsóbb rendű tudomány, semhogy a' föllengős metaphysica' egészébe olvashatólnék. Más a' fensőbb lélektan, melly a' szemlélő ész' műve, melly a' lélek' egészletét, és önállását, csoda fenségít, és öröklétét vizsgálja. Ez már kiegészítő része a' metaphysicának. Mi fogalomzavar vehető észre tehát *Stenart'* iskolájában, e' tárgyban. A' metaphysica nem tartozik a' philosophia' körébe? Hiszen már *Aristoteles* átlátta, hogy ez a' philosophia' lelke, — *πρωτη φιλοσοφια*. — Van-e annak fogalma a' bölcsesség' tudományáról, a' ki ilyesmit állítani elég merész?

Igénytelen harmonisticám itt ilyen nézetet állítani bátor. Az igaz philosophia mindig összhangban volt, és működött az emberélet' amaz első rendű szépitő, és nemesítőjével, a' vallástudománnyal. Emez keleten született, és a' hébereknél olly tökélyre felett ki, hogy tanai méltán isteni nyilatkozatoknak tekinthetők. Isten, ember, szabadság, és öröklét leírhatlan fenségben tűnnek ebben elé, és boldog a' népembere, ki természeti józan érzelmeit követve, ez ösvényen egyenesen, biztosan és legrövidebb úton jut a' bölcsesség' fellelegvárába, nélkülözve a' szemlélő philosophia' tekervényes, egész életet igénylő és mégis a' kételytől nem ment, nem eléggé biztos ösvényét. Ő a' hit' világánál jól ismeri az őt környező természet' alkotóját, tudja a' viszonyt, mellyben van vele, mint élte' adójával,

¹⁾ Szontagh G. Propylaeum. I. 195.

urával, törvényadójával és bírójával; tudja, hogy élte' jelen korszaka elmúlván, előtte egy más korszak nyílik, mely kiegyenlítendi ennek erényét a' jövő boldogsággal, melyly itt még egyenlípést amazsal nem tarthatott: e' küzdelem' világában neki még vég, és örök jutalom nem adathatott. Ezen *érzelem' vallása* hatását még mindig megtette, és jó, békés szellemű, erényes boldog polgárokat képzett; bár másfelül azt sem lehet tagadni, hogy az érzelem, a' hideg ész' vezérlete és segédje nélkül, mély örvénybe is vezethet, és vagy vak buzgalommá, vagy habonává 's rajossággá fajúlhat.

A *hellenek'* öszhangzólag mivelt eszének juta tehát ama' nagy dicsőség, hogy ők a' keleti érzelemvallást tudományos alakba öntötték, észalapra fektették, kinövéseitől megtisztították, *észvallássá* magasítottak, és így ennek egyetemes érvényt biztosítottak. E' fő érdem főleg Socratest, és jelesb tanítványit illeti. Ez a' *metaphysica' igaz fogalma*, melyly nem más, mint észokokkal megerősített, az ész' mélyiből meritett bölcselés istenről, világról és emberlélekről; *lámpa* tehát, mely az élet' egészletét földeríti, ezt öszhangzó tanáival, és elveivel vezérli, ezt szépíti és hiveit üdvös életharmoniára vezeti. Ha a' skott iskola azt érti metaphysica alatt, mivé azt majdnem egy zajos évszázad alatt az ál metaphysicusok ferdítették, csataterének képzeli ezt az ismeret' alapossága felett folytatott egyoldalú vitatkozásoknak, az isten, lélek, és világ' lényét hiába kutató buvárlatoknak: úgy az üres felhőt tartva ama' gögös istennőnek, Junónak, ezt a' philosophia' szerény templomából kitiltja, — — ez képzelhető 's megfogható; de fájdalom! arra mutat, hogy az igaz metaphysicát nem ismeri, és hogy ez a' philosophia' tetőpontja, az ész' dicsősége, és az életvezérő bölcsesség' ne-továbbja, nem tudja.

Itt többet a' *harmonisticai metaphysica'* sajátjairól nyilvánítani nem lehet. Ennyit azonban erről előlegesen is szabad sőt kell mondanom, hogy Parthenonom' fő iránya, ezt annak legelső szentélyébe ünnepélyesen újra bévezetni, és itt trónra ültetni; mert eddigi buvárlataim által, feljogosítottnak érzem magamat e' fő eredmények' állítására, hogy e' magasztos tudomány e' jelenlékeny nevet csakugyan megérdemli, és ő észalapra fektethető észokokkal támogatható rendszer. Továbbá az, mit az ismeret' e' magasztos táján az érzelem tanított eleitől fogva, a' vallások egyhangzólag jelképeztek, a' jobb lelkekkel sejdítették, az csak ugyan épen nem ábránd — bármit mondjanak a' beteges képzelmű, és vagy az egyetemes alanyiságba, vagy a' durva anyagiságba sülyedt bölcselők; — mert az *általános harmonismus* képes ezen elmeborút szétosztatni, 's a' két-kedöket itt jobb meggyőződésre segélleni. És ezt azért: mert csakugyan az érzellemmel egy szövetségben működő ész't illeti a' trón, nem a' külérzékeket, nem az ideálra fölemelkedni nem bíró értelmet, nem a' lenge képzelődést, melyly vagy ábrándos metaphysicát

gyárt, vagy a' fensőbb ismeretek' alapját, 's erejét botorúl gyöngíteni törekszik.

Előnye a' mívelt és ép észnek említett lélektehetségek felett abban áll, hogy ő itéli el a' legfensőbb kérdéseket, ő hoz ítéletet a' legfensőbb harmoniák és viszályok' ügyében, ő mondja meg illetékesen, mi a' lő való és valótlan? — *πρωτον αληθες, και ψευδον* — mi a' főjő és főgonosz? mi az öszhangzó és ellenmondatos? Ő maga is harmonia levén, legjobban tudja, mi a' való, a' szép, és jó, miknek lénye szinte harmonia. Ő itt az egyedül illetékes bíró, és neki van egyedül főtörvényszéke, vagy cassatoriuma. Hiszen Pál apostol szerint is: ő fürkészi még az isten' mélységeit is, nem a' *tapasztalat*, nem a' *külérzék*, nem az *értelem*, melly az észnek csak gyárosul tekinthető, szolgáltatva ennek anyagot az építésre.

Van-e szükség illy legfensőbb tehetségre? ezt csak a' nem-bölcs kérddheti, és ez csak olyan, mintha valaki kérdené: van-e szükség főépítésre a' kőművesek, fővezérre a' közvitézek, és gyárigazgatóra a' gyári munkások mellett? A' természettan bármelly dicső fölfedezéseket tegyen, alárendeltje volt és leend örökké a' metaphysicának, annál inkább ezt trónjáról le nem taszíthatja, még inkább magába nem fulaszthatja; mert a' természeti világban, a' természet fölötti vagy *észvilágtant*, melly a' tapasztalat fölött áll, el nem temetheti, a' tapasztalati lélektan, a' fensőbb vagy *észlélektan* meg nem semmitheti; mert a' kültermészet' rendje, czélszere, harmoniája, szinte 'eszünk' bámulatos műszere, erkölcsi ereje, és egyezménye csakugyan, rendező erkölcsi istenre mutat, és istenhez vezet bölcslet úgy, mint együgyüt, tudóst úgy, mint tanulatlant, jámbort úgy, mint vétkest derűs óráiban. E' tökéletlennek látszó világban léteznek tökély is, minek alapja a' főtökélyben vagy istenben gyökerezhetik egyedül. Az igaz metaphysica tehát a' philosophiából ki nem küszöbölhető, sem le nem sorozható; mert a' vallásos érzelmeket ez magasítja ismeretekké, a' sejtelmeket ez szilárdítja boldog reményekké.

A' harmonia' templomához legközelebb látszanak járulni amaz életvidor *francia nemzet'* legújabb bölcselői, a' kik *Royer Collard'* intő szavára búcsút mondvá e' nemzet' egykori sensualismusának, megválva az itt rövid ideig tartott ideológiától, ma már sem az egyoldalú logismusban — mint *Des Cartes* és *Malebranche* — sem a' szinte egyoldalú empirismusban — mit *Condillac* akart — nem sínlődnek; hanem a' francia philosophiának korunkban ama' legszerencsésb reformatora *Cousin Victor'* vezérlete után, olly jó sikerrel haladnak, hogy ezen még a' múlt században hiú, a' forradalomban elvadult, iszonyú *anyagiságba* süllyedt nemzet szemlátomást elváltozik, és magas szellemi míveltséggel díszlik a' józan philosophia' ereje által. Ismernünk kell tehát mind a' derék Cousint, mind az általa keletkezett legújabb francia iskolát, mellynek diszei: *Damiron*, *Jouffroy* és *Degerando*.

Cousin mint második Socrates lépett fel hazájában, és sülyedt nemzetének erkölcsi felvilágultságot nyújtott, mire épen legnagyobb szüksége vala. Ő nemes bátorsággal hadat izent nemzete' sokféle szennyvel bemázolt philosophiájának; és e helyébe olly rendszert állított, mellynek jelleme *szemelvényi* — eclecticai — és megismertető jegye az, hogy a' derék socratismusra visszatérve, épen nem egyoldalú, hanem empirismust és idealismust egyesítő, ékes és világos előadással díszlő, és mindenben a' legdicséretesb mérsékkel fénylő. Ezen tanoda' állítója megismerkedve a' hellen párnélküli philosophiával, elsöben *Platót* és *Aristotelest* tevő tanulmányaúl; sőt elsőnek íratait egészen, emennek pedig csupán metaphysicáját francia nyelvre fordítva, *Abeillard*' tanait bírálát alá véve, *Descartes* és *Locke*' rendszerét egybehasonlítva, az új német iskolát ennek honában kitanúlva és magát Hegelt hallgatva, illy roppant készülettel fogott a' francia philosophia' átalakításához, és aztán olly sikerrel, minőt alig várnánk ama' könnyű vérű és mélyen gondolkodni nem szerető néptől, a' francziától. Mert tanításain két ezernél is többen megjelenvén, leczkéi gyors írók által fogadtattak, más nap kinyomattak, és kevés nap alatt Francziahonnak egyik végétől a' másikig terjesztettek. Illy lelkesedést alig szült bármelly philosophia az új korban.

*Szellem*e ennek abban áll, egyesíteni az öszhangzó tanokat és elveket, kerülni 's kerülni a' végleteket életben és iskolában, az egymással harczszemközt álló rendszereket kibékíteni, az érzékiségbe merült francziákkal a' mérséklett idealismust megismertetni; de őket ennek szirtjeitől óvni, az erkölcsiséget emelni, és a' fensőbb ízlést gyarapítani. Az emberiség és philosophia' barátja örvend, midőn látja, mi gyors és erős törekvéssel delejt a' józan ész a' harmonismusra; mert a' szemelvényi irány a' nem más, mint a' philosophiai igen sokszor és sokban eltérő vélemények, nézetek és elvek' egy öszhangzó rendszerbe egyesítése, és általa az igaz philosophiai műveltség' terjesztése. Igen dicsérendő tehát a' francia legújabb philosophia' üdvös iránya, melly nem az ellentétben keres üdvöt, mint a' berlinismus, hanem az egyesítésben; nem szigeteli el magát a' nép műveltebbjeitől, mint amaz, hanem népszerű és világos: mi több, békét óhajt és ennek olajfaival keríti körül a' bölcsesség' templomát — mint az atheni Parthenon is ezek közül emelkedett föl; — békés irányt ad politicának úgy, mint istenészetnek. Nem csak bonczol ez, mint a' criticismus, hanem egyesít is; méltányolja a' classica'i hellenismust úgy, mint a' sötétnek tartott középkor buvárlatait, és szellemi kincseit; az angol empirismust úgy, mint a' német idealismust — hibáiknak épen nem hódolva — de leginkább tiszteli a' socraticusok' tiszta életbölcsességét, mint örök kűtfőt, és *Cousin*' szemelvényi philosophiája is nem más, mint hellenismusra épített, de az újkor' kincseit is használó mérséklett idealismus.

Roppant hatása is vala ez üdvös vállolatnak a' francziák' erkölcsi simítására, tudományosságuk' alaposságára, nevelőintézeteik' javulására, — min maga Cousin párnélküli szorgalommal dolgozott, — és egyebekre. Örvendhetünk tehát e' szép jelenetnek, mely új és derült korszakot idézend elé a' philosophiai világban, és azt remélteti velünk, hogy a' *harmonismus leend a' philosophia' aranykora*, mire a' híres *Lamenais'* philosophiája ¹⁾ kellemes kezességet nyújt. Meg nem állhatom, hogy ebből a' következő szép sorokat ne idézzem: „Mi okozza, így szól ezen bölcs, jelenkorunk' gyöknyavalyáját? az hogy e' romlott kor az istenre nem néz; ennek fiaiban az értelmiség, és a' szeretet megfogyatkozott. Nálunk az egyének nem a' világ' harmoniájára, nem a' hon' szívére fordítják szemeiket, hanem a' részletekre, egyes vágyaik' kielégítésére, mellyel a' köz harmoniát felbontják, és az egész élet' művezetére kártékonyan hatnak. Innen a' társalmi élet' bajainak fő forrása abban áll, hogy az emberek a' harmoniát elvetik szemeik elől, és elhagyják magokat csábítani a' részletes haszon, és perczig tartó gyönyör csábereje által.“

Azonban itt azt is őszintén ki kell mondanom, hogy harmonicám helyesnek találja ugyan a' francia legújabb bölcselek' szemelvénny irányát; de hogy jeles vállolatában addig üdvös sikert érheszen, míg a' szemelvénny' alapját, és criterionát szilárdul meg nem állítja, kétkem. Szóltam már erről az ész és *philosophia' fenségéről* írt academiái értekezésemben ²⁾, és eléadám, mi nehéz a' szemelvénnynek elkerülni a' syncretismus' szirtjeit, mikbe már nem egyszer ütköztünk, és mindannyiszor elmerült a' *philosophia'* hajója. Emlékezzünk az új platonismusra, melly egyeztetni akarván a' keleti philosophiát a' hellennel, ezen összszeforrasztási kísérletével tönkretette darabig a' szemlélődést. A' szemelvénny tehát kezdetnek igen jó, és ezen kezdék a' világ' fő bölcselei, *Pythagoras*, *Plató*, *Baco*, *Leibnitz* és mások, kik a' felekezetiég' szolgálai seregébe nem mérülve, önállólág bölcselek. Ámde míg a' szemelvénny biztos alapra nem fektettetik; míg a' philosophiának szilárdul megállított irányt, kört, kimutatni nem képes; míg az igazat, a' jót, a' szépet egy megoszthatlan frigyben nem egyesíti, és szabad tetszése szerint rakja össze a' philosophiai elemeket: addig rendületlen rendszert alkotni nem képes, és ez a' bölcselek' alanyi önkényének leend mindig alávetve; mert egyik eclecticus egy-, másik másfélekép szemelendi ki eszméit, ezekből másféle elveket húzand ki, és különmemű rendszert alkotand, mi elvégre is ingatagságra vezet. A' *philosophia* ugyan, természeténél fogva, nem tartozhatik az exact tudományok' körébe; de azért mégis áll, mit *Plató* róla monda, hogy: Ez az

¹⁾ Esquis-e d' une Philosophie. Paris. 1841. Vol. III.

²⁾ A' m. Tud. Társ. Evkönyvei. VI. kötet, 55. l.

egyetemes és szükségszeres tudománya; mi azt teszi, hogy semmikép nem függhet önkényunktől, mit tartsunk philosophiának mit ne?

En tehát bátran kimondom, hogy ez más nem lehet, mint egyéni és társalmi fensőbb életszépítésre vezető mesterség. Eredeti hivatásánál fogva ő inkább gyakorlati, mint elméleti irányú, mellyben a' fensőbb tudat is főfő helyt foglal ugyan, és nélkülözhetlen; de a' biocalia mégis ennek ne-továbbja: telke és köre ennek a' szellemi fensőbb élet, vezér-főelve a' harmonia, melly az eszményt elfogadja ugyan alaki és szabályzó elvnek, de ennek egyeduralkodást épen nem enged; hanem a' valót, a' létezőt, az elérhetőt, és létesíthetőt, szóval az életet is ennek fő tényezőjeül állítja fel; mik aztán úgymint az elméleti, és eszményi, viszont: gyakorlati, és tapasztalati, egymást ellenőrzik, korlátolják 's egyensúlyozzák. Van itt helye mindkettőnek, mert eszünk egyetemesre törő természeti-nél fogva delejt mindkettő felé; de aztán öszhangnak kell lenni köztük, a' valót a' jóval, az elméletit 's eszményit a' gyakorlatival és kivihetővel egybekötve az, a' mi szép s így czélszeres és öszhangzó. Így születik a' harmonismus; melly igénytelen véleményem szerint, *utolsó stadiuma*, *érettségi korszaka* leend a' philosophiának, melly *Thales'* korában egyoldalú tapasztalati úton kezdett haladni; majd *Plató'* működése által eszményi ösvényre tért, *Kant* által *criticai* vagy bonczoló utat választott ugyan, de elvégre mégis idealismus felé delejtett. Illő tehát, hogy ezen eltéréseket a' harmonismus egyesítse az életharmonia' rendületlen álló köz- és tüzpontjában.

Az *egyetemes harmonismus*, melyet mint *Pallas'* aegisét ellenébe teszek mind az egyetemes empirismus, mind az általános idealismusnak, úgy hiszem, rendre igazítandja mindkettőt, és a' philosophiát a' már általam följebb érintett örvényekbe-eséstől megmentendi; hasznos szolgálatot tehetend e' szerint — remélni bátor vagyok — a' *szemlélő philosophiának*, mellynek fő baja az, hogy egyoldalú felfogása miatt szélsőségre menvén, könnyen szirtekbe ütközik 's hajótörése által a' kétely' martaléka lesz. A' harmonismus itt őrzendi őt a' túlság' örvényétől. De a' *gyakorlati ösrénnyen* sem tévedend ő el egyhamar, az általános harmonismust követve; mert, ha kérjük, miben gyökerezik mind az egyéni, mind a' társalmi élet' rútsága? azt kell mondanunk, hogy ennek kútfeje nem más, mint az általános harmonismusra nem-ügyelés. Itt fakad a' *gyökönosz'* eredete, hogy egyének úgy, mint egész társalmak mitsem törődve az élet- és világegészlettel, azon szoros viszonyynyal, mellyben vannak itt a' lények egymással, azon erkölcsi renddel, melly első törvénye sőt élete az erkölcsileg szabadoknak lenni kellő élőknek, nem érzi azon köteleességeket is, mik önkényt folynak ezen *erkölcsi harmonia'* fontosságából, és mindenkit kötelező erővel bírnak. Egyén tehát és társalom magát tekinti az egyetem' központjának, miből magánérdekhez tapadó aljas vágy foly, és azon önzés,

mit már *Plató* a' vétkek' kútfejinek lenni állíta, 's melly a' világ és emberiség' erkölcsi rendével mitsem gondol, csak hogy szívtelenül pillanatnyi gyönyört, és fillérnyi nyereményt küzdjön ki magának. Ebből az lesz, hogy az emberiség' roppant tömege — kevés kivétellel — nem bírva fölemelkedni az örök harmonia' fellegvárába, és az elvek' fensőbb körébe, utóbb úgy lesüllyed az aljas érzékiség' sárfertőjibe, hogy többé nem levén képes látni, 's éldelni a' világ' fenséges egyezményét, nem bírván felfogni a' legfensőbb eszmék, és belőlök folyó fő elvek' harmoniáját, nem a' törvényt és ennek kútfejét, 's végrehajtóját, lelkének fensőbb ereje egészen elbénul; így hát pillangóként magasra nem röpkülhet, és csak az élvezet' alacsony virányain nyalakodik. Sőt földiekhez tapadtában, szellemi szemei úgy elgyöngülnek, hogy orráig látó sophismusa tagadja a' szellemi fensőbb életet, a' fő és egyetemes okokat, 's törvényeket, tagadja a' fensőbb világrendet, melly egyedül önálló és föltétlen, mellyben van alapja az alanti, esetékes és változó világnak. Itt rejlik a' köz erkölczetelenség' eredete oly népeknél, mellyek az aljas érzékiség, és önhaszonlesés' ingoványában fetrengve vetik magokat oly álbölcseles' karjai közé, melly az élő igaz istent kizárja rendszeriből, ennek helyibe a' vak véletlent ültetve, az erkölcsi szabadságot megsemmíti; és vagy általános kételyt, vagy egyetemes közönyt állít fel, és önkényt fellebbe burkolja azon kapcsolatot, melly létezik a' fensőbb és alsóbb világ, a' testi és szellemi élet között.

*Parthenon*nak nevezém igénytelen philosophiámat azért, mert Pallasban, Athén' védistennőjében, oly fonséges ideálját láthatni mind az észnek, mind a' bölcseségnek, melly párnélküli, mit már Herder bámult; én pedig méltónak tartám, hogy Parthenonom' második előcsarnokát ezen eredménydús eszmény' földerítésének szenteljem illy czím alatt: Pallas, vagy az észtisztelet' roppant eredményei. Ha igaz, mit *Lichtenberg* állított, hogy: „Philosophiában ember teremt istent saját képére és hasonlatára“: úgy hála! a' hellen dicső geniusnak, hogy ez oly szép ideált teremtet Pallasban, melly örök fő elve leend a' bölcseleségnek, ne-továbbja az életszépségnek, iránytűje a' philosophiának, 's annak minden elferdüléstől hatalmas megőrzője. Bár említett előcsarnokomban e' tárgyat szinte kimerítettem; meg nem állhatom mégis, hogy ihletve ezen eszmény' erejittől, Pallas' jelen-tékéről itt is valamit ne szóljak.

A' barbárság' köteleiből kiszabadult nemzetek azért szoktak maradni a' középszer, sőt útféliség' nem igen dicséretes mezején, mert a' szellemi fensőbb életről mitsem tudnak, eszmékben szegények, észöket öszhangzólag ki nem mivelik, és sem azt, miben áll az élet' tisztasága, sem azt, miő hősiség kívántatik ennek megőrzésire, sem végre azt, mi nagy szükség van életben, és philosophiában arra, hogy a fensőbb szépnek, sőt a' kellemeknek is áldozunk, nem tudják, sőt nem is sejtik. Pedig itt rejlik az igaz bölcse-

ség forrása, itt a' biocalia' bájkertjének kulcsa, itt az észvallás' eredete, itt az emberiség, vagy humanitás' ugrópontja. Nem mondom ezzel azt, hogy nincsenek az emberéletnek alsóbb rendű ideáljai is: ilyen például a' harczkészség, a' testi erőn alapúlt vitézség, ilyen az iparra épített vagyonosság, ilyen a' tudományosság, ilyen az ízléssel párosútt testi élvezet és kényelem — mely, mellesleg megjegyezve, korunk' bálványa; — de az is igaz, hogy ezek egyeduralkodásra emelkedve, és fő erőre kapva, együl egyig hamis élet-eszmények, lidérczek, egyént úgy, mint egész társalmakat sőt nemzeteket örvénybe és szirtkre vezetnek, s az élet' igaz édenéből kizárnak. A' *hódoltató* nemzetek' élete szép nem lehet, mert az igaz emberiség a' béke' olajágai alatt fejlik ki; a' *világ-kereskedés* által meggazdagodott *feniczek* életét ki kívánná, hisz ezek' bálványa, *Mammon*, embertelenségre, jogtalanságra vezet, és mint ilyen rovatlik meg szent könyveikben; a' *tudomány* szép, de csak úgy, ha őszhangban áll az észszel, s élettél, és *Biedermann* méltán megrója tudalékba merült német földijeit; az *életet* és kényelem' philosophiája hova vezet az életvidor francziákat? jól tudjuk.

Azonban itt épen nem akarnék félreértetni. Én az életszépítés' eszméjére építvén igénytelen rendszeremet, az anyagi, állati, testi életet megkülönböztetem ugyan a' szellemi fensőbb, és tisztán emberi élettől, és ennek adom a' túlsúlyt a' philosophiában, kiválólag ezt kívánván szépíteni az emberi általános míveltség által, mely áll a' fensőbb valóra, az erkölcsi jóra 's a' tisztán szépre fogékony-ságban, és ennek elmélet' s gyakorlatbani kiültetésében. De mind-emellett jól ismerve, és tudva azt, milly igen megsemmíti az anyagi, és, hogy úgy szóljak, az alapi élet' fejletlensége, szegénysége, tengése s aljassága a' fensőbb élet' szépségeit; épen nem vagyok ellene az *anyagi élet' szépítésének* is, sőt, mint harmonistához illik, azon eszközöket is igen-igen méltánylom, mik az anyagi élet' szépitésére célszerűeknek mutatkoznak. Illyenek pedig az úgynevezett reál tudományok, főleg a' magasztos természettan, melynek fényoldalait igen lelkesen kiemelé nem régen *Nendtrich Károly* ¹⁾, és elmondá, hogy: „Ha az anyagi élet' szükségeit a' régi eszközökkel kellene jelenkorunkban is eléteremteni, ugyan mire jutánk?“ Hálátlan volna az, a' ki ezeket kellőleg nem méltánylaná, és mint anyagi életet szépítő eszközöket, az emberész' dicsekvéseinek nem tekintené.

Azonban másfelül mégis igaz az, hogy az anyagi élet' szépitése bár szükséges és jelentékeny; de azért ha ez túlbecsültetik, ha a' biocaliában trónt akar foglalni, és ennek eszközéről a' természettanról az állittatik, hogy az emberésznek legmagasztosb, és hozzá legméltóbb célja, az örök természet' változhatlan törvényeinek kutatása, megismerése: ezzel igen sok van mondva; mi, ha

¹⁾ Új Magyar Muzem. 185½. 1-ső füzet.

igaz volna, úgy kétségbe kellene esnünk a' fensőbb életszépítést irányzó biocalia' jövedője felől. Én bár Nendtvichet honunkban a' természet' kellemes előadású titkárának vallom és tisztetem; de itt úgy vagyok meggyőződve, hogy megbecstelenítném a' tiszta, emberies és szellemi fensőbb életszépítésnek szolgáló tudományokat, és ezek' összszegét, a' philosophiát, ha ezek mellett írnék védíratot; meg hazámat, mely amazoknak nem áldozott ugyan olly hévvel mint kelle, de a' fensőbb élet' előnyeit soha még is kétségbe nem vonta az anyagi felett.

Derek *Toldynk* tehát, magasb és igazán philosophiai szempontból fogá fel ezen emberiségi kérdést; és noha maga is természetbuvára, megadá a' fensőbb biocalismusnak ama' méltóságot, melyet tőle sem hely, sem kor el nem vehet. Tisztán látja tehát ő is velem együtt az igaz és nem ingatag philosophia' irányát, és jelentékét; 's érti azon bölcselés' becsét, mely sem egyoldalú idealistícai, sem szinte egyoldalú materialistícai irányt nem vesz, hanem közletni bírja az említett szélsőségeket. Mikért őt *Széchenyi*, *Kazinczy*, *Kölcsey* életbölcséink mellé helyezem, és harmonistícai irányban bölcselőnek vallom. *Hamis ideálok* után indultak tehát egyének úgy, mint egész nemzetek; 's emberfajunk' nyomorkútfeje innen ered, hogy bálványok ülnek a' nem érdemlett trónon: bár a' *keresztyén parthenismus* igen sokat tett e' bajok' enyhítésére, mit hálásan el kell ismernünk. Mert ez is értőit a' szellemi fensőbb életre vezérli; és én igen nagy örömmel szoktam olvasni esztergomi főtemplomunk' dómján ama' fontos kis mondatot, mely a' hellen, és a' keresztyén parthenismus' harmoniáját olly szépen kimondja és elétűnteti.

Vakmerő állításnak tetszik első tekintettel, de igaz mint isten' léte, hogy a' világ' legelső nemzete, az atheni nép' eredeti és romlatlan philosophiájának szelleme egy és azon a' tiszta keresztyénség' irányával: bár a' kor, hely, mikben e' kettő föllépett, egymástól majdnem égtávolilag különbözött. Mert elsőben egyetemiség, általánynak tartás — catholicismus — jellemzi mindkettőt. Socrates meré kimondani első azt, hogy ő világpolgára, és így nem csak honára és nemzetére, hanem az egész emberiségre akar hatni, úgy tekintve ezt mint egy nagyszerű családot. Hatott is; mert a' hellen bölcsesség előfutára vala a' keresztyénnek, a' derék egyházi atyák igen sokat merítettek *Platóból* — mikép ezt mindenki jól tudja; *Aristotelest* pedig, daczára a' gőgös és erőszakos izlannak, az arabok *ég' pohárnokának* nevezték.

Pedig *Plató* és *Aristoteles* nem mindenben híven adák, sem az atheni parthenismust, sem ennek igazi értelmezőjét, az igaz socratismust. A' görög dicső nemzet' fő ideáljában, *Pallasban*, olly fő erényt látok én, mely ideálja az emberiségnek, minden jeles nemzetnek, és minden philosophia által megdicsőülni kívánó egyénnek. És ez nem más, mint az élet' tisztasága, mit az életszépség vagy a'

biocalia' legelső kellékének tartok. *Homer*, (hol?) és társai olly tisztának festik Pallast, hogy ez fürdőbe menve, még saját meztelen teste' szemléletétől is elfordítá szemeit. Vegyük ezen allegoriát, mint illik, fensőbb élettudományi értelemben. A' mennyből alászállott Pallas — *Ἥρα της διπλε της* — kinek remek kőszobra áll Rómában a' giustinianiféle képcsarnokban — jelvezi amaz istenszokrat, a' még eredeti épségében álló igazra, jóra és szépre törő emberészt; ennek ideálja az, hogy három főnséges irányt tartson, és delejtsen a' fensőbb *igaz* és való, az erkölcsileg *jó*, és polgárilag is jogos, végül a' fensőbb *szép*, a' *καλοκαγαθον* felé. A' szerencsés szellemi alkat — mellyről Kant is szólt — abban áll, hogy nyílt érzékünk legyen az igazsági, erkölcsi és széptani harmoniákra. Illyennel bírtak különösen, és legfensőbb fokon: *Pythagoras*, *Socrates*, *Plató* és *Leibnitz*, mikép életrajzaikból láthatni. Ezek fogák fel és még ma is, az illyenek az egyetemes harmonismust — mellyről följebb szóltam — ezek látják tisztán mindenütt az ideálét, mi *Bouterwek* szerint is nem más, mint az isteni. Én is illyenekre számítok; és a' kiben nincs érzék az igazsági, erkölcsi és széptani egyezmény iránt, az jobb leend ha előcsarnokaim' küszöbét át sem hágja. Hangászi érzék nélkül még derék hangász nem támadott, jeles zeneszerzemény nem született; bizony igazsági, erkölcsi és széptani harmonia felé delejtés nélkül is szerencsés előhaladás philosophiában sem remélhető. Azért van a' philosophia jelenkorunkig olly szégyenletes állásban, hogy mi az élettudomány' fenségéhez illő progymnasmákat elmulasztjuk, és elégnek tartjuk az eddigi ösvények 's rendszerekkeli megismerkedést, kétkedünk, bírálgatunk, tudós vitázatokat kihallgatunk; pedig ez a' mondottak szerint koránsem elég, hogy a' Parthenonba eljussunk. Nem több mint *kéj-csónakázás* ez a' tengertükre' színén, ennek mélyére leereszkedés nélkül. Nem így tőnek a' philosophia' említett hősei. Ezek a' szükséges előküzdések által megerősödvé indultak meg a' saját erőfenségek által nyitott ösvényen; és mint a' bajnok Alcides csüggedetlen lélekkel haladtak azon ne-továbbig, mellynek bazaltos-lopin túl a' vizsgálat és elmélet megszűnik üdvös lenni a' szellemi és anyagi, az egyéni és társas életre.

Igénytelen rendszeremben tehát az élettisztaság' — parthenismus — elve fő fő szerepet visz. Miben áll ez? Majd annak helyén' és idejében megmondom. Most róla csak ennyit. Hogy igazsági harmoniára jussunk, ismernünk, tanulnunk 's kalauzul kell választanunk az ismeret' tisztaságát, mit már *Pythagoras*, *Leibnitz* és *Kant* jól láttak; azért tarták a' philosophia' ideáljának a' *tiszta mértani* tökély elérhetését; effelé törekedett *Spinosa* is; de ezen bölcselők meg nem gondolák, hogy más a' mértan, más a' philosophia' telke, és így emennek schemái 's categoriái is épen nem ollyanok, mint amazéi; amazok a' quantitatív, emezek qualitatív oldalait fürkésztvén a' dolgoknak: amazok' tárgyai végesek, emezekéi végtelenek, és

így isten és lélek, mint végtelenek, mértanilag éppen nem tárgyalhatók. És, ha a' helytelen, sőt itt lehetlen tisztaságot vadászó bölcseelő mégis hű marad tiszta mértani kezeléséhez, úgy jár mint *Leibnitz*, a' ki harmonia praestabilitát vala kénytelen felvenni, mi megsemmíti az emberi szabadságot, és utóbb is determinismusra vezet; úgy jár mint *Spinoza*, a' ki benmaradó istent állított, és ezzel a' metaphysicát megsemmíté. Áll azonban mégis az ismeret' tisztasága felé delejtés' helyes volta, mit úgy közelítünk meg, ha minél tisztább eszméket és fogalmakat ügyeksünk szerezni a' fölény, a' lélek, az erény, a' jog, a' méltány, a' szabadság, a' vallás, a' társalomról; mik aztán öszhangzanak, mint zenében a' tiszta hangok.

Az ismeret' tisztaságán kívül, második fő kelléke az igazi életszépségnek, és a' Pallas által is jelvezett bölcseiségnek, az *erény*, melly hősies küzdőkészség, az élet és elvei' tisztasága mellett. Ez eszmény úgy valósul meg, ha az akarat naponként tisztább leend az érzéki és önző hajlamoktól, mik annak szennyfoltjai. Nem szabad neki tehát tisztátlan elveket elfogadni, és pl. azt gondolni, hogy a' főjő az érzéki aljasb élvezetben áll; mivel ez nem főszerű ugyan magában, de mindig gonoszt szül, ha rajtunk erőt vehet, és a' rosszra ingereket szenvedelmékké magasúlni engedi, és aztán ezeket teljesen leigázni nem bírja. Hogy ezt elkerülhessük, ébereknak kell lennünk; — ezen éberség' jelve Pallásnál a' bagoly, és kakas — mert, ha nem vigyázunk, és az ellenségnek zsákmányul esünk, mást nem, csupán magunkat vádolhatjuk. Úgy van; a' még el nem romlott ifjakban, főleg hölgyekben, létezik *erkölcsi szemérem*, melly legott felriad, ha vétet lát, annál inkább ha ilyenre ingereltetik: ez természeti felügyelője az ártatlanságnak, és ép oly vezére az erényeknek, mint Diána oreádjainak; a' fiataloknál ösztönszerűen működik, és mintegy virága az erkölcsi érzésnek, melly bíborszínnel önti el az arcokat. *Kant* helyesen ítél, midőn az erkölcsi romlottság' első és eredeti kútfejeül az elvek, az érzelmek és indokok' tisztatlanságát — Unlauterkeit — állítá; minélfogva az emberek általában, a' tiszta és erényelvek mellé, undok és vételkeveket is vesznek fel, és a' vétek' sophistájának örömet megnyitják füleiket; melly aztán, mint édenbeli ördög a' főjőróli tiszta fogalmainkat megzavarja, és beléjük tisztátlan elveket csepegtet. Nem; a' parthenismus ezt meg nem engedheti: ez tanítja, hogy az erkölcsi harmonia és tisztaság' megőrzésében áll az életbölcseiség' tetőpontja; ez oda működik, sőt küzd, hogy tiszta és szellemi gyönyörök után áhitozzunk, cselekvényeinkben tiszta indokot kövessünk, az erényt egyedül és tisztán magáért szeressük, a' honszeretet és barátság' oltárain tiszta lángok égjenek szívünkben.

Ezt eddig jól tudta a' világ, mert az evangeliomok is ekkép tanítottak; sőt, mi bámulatos, a' középkori iskolások is, jelesen:

Tamás¹⁾ a' lélek' szennyfoltjairól beszélnek — maculae animae; — de már ez öröndetes, és úgy hiszem eddig alig ismert igazság, hogy a' széptani harmoniák' fő elve is nem más, mint a' tisztaság. Előre bocsátva azt, hogy a' szépérzék' kimívelésének elhanyaglása igen károsan hat mind az értelmi, mind az erkölcsi műveltségre, ezek által az életszépségre; sőt a' philosophia is, — mint a' legfensőbb emberi műveltség' eszköze, együtt szüleménye is, — ezen elhanyaglás által kellemetlen sőt visszataszító alakot ölt. A' széptanilag ki nem fejlett nemzetek 's egyének' philosophiája azért érdektelen, mert ezek azt sem tudva: mi fán terem a' *καλοκαγαθον*, sohasem ismerék a' szép igazat, és szép-jót; miknek nem csak ismerete, hanem alkalmazása is teszi maradandó becsüvé a' socratismust. Kitünő jelét adá socratismusának e' részben is derék *Kazinczykn* ²⁾.

A' hellen philosophia azért tartja meg örök érdekét annyi évszázad' lefolyta alatt, hogy e' nemzet' összhangzatos műveltségű bölcselői, áldozva a' kellemeknek, a' philosophia' aranykorában elfordultak az üres szörszálhasogatástól, miben csak a' pulya lelkek találhatnak aljas élvezetet; elfordultak a' fogalmak' kalaúdszerű összerakásától, mi jelen korphilosophiák' nyavalyája, mint följebb láttuk. Ők a' természettől éber érzéket nyerve a' harmoniához, a' szabályszereshez, az ellentétekben nem lelék kedvöket, a' tárgyakat épen nem állították élökre, a' vad képzelem' csapongásainak nem hódoltak; és azt, mi a' gondolatokban rendkívüli, merész és paradox, nem hajhászták; hanem a' természetesnek az ideáléval kiegyenlítésével, a' szelsőségek' bölcs közletésével, a' szöglelességek 's darabosságok' kerülésével fénylettek. Ők mint a' kellemek, és gratiák' növendékei, sőt kegyenczei, olly bájossá tevék a' philosophia' telkét, hogy ehhez kedve jött minden gondolkojni szerető léleknek; és így nem csak a' szobatudós, hanem a' nagy 's kitünő hivatalnok, vezér, sőt fejdelem is vonzalmat érte magában e' tudományok' tudománya' bővebb megismeréséhez, 's éltére alkalmazásához. Miből aztán keletkezett a' philosophia' roppant befolyása a' köz műveltségre sőt nemzetj nagyságra és dicsőségre.

Ha aztán kérdjük: mi' idézé elé ezen áldott hatást, az ismeretnek mi adá ez élénk érdeket, a' jellemnek mi adá ama' csodált

1) Summa 2. 1. 88.

2) Ez *Sípos Pál* tanárhoz így ír:

„A' tünet szörnyű metaphysicus,
S hadar beszédén látni, hogy sokat
Forgatta Platót. Engem izletem
Más útra vonz el. A' ki napjait
A' szépnak szentelé, 's még a' valót is
Azért kedvelli, mert alakja szép;
'S mert a' való 's a' szép egy tö' virágai;
Testetlen lelkem úgy nem lel kecsét,
Mint a' lelketlen testem nem találhat.“

szépséget, és fenséget, a' philosophiai és vele rokon irodalomnak mi kölcsönzé amaz örök ifjúságot és kellemet? ezekre azt kell felelnünk: nem más, mint az *izlés' tisztasága*, minek áldott kútfeje nem egyéb, mint az eszmék, fogalmak, ismeretek, viszont az ezekből folyó érzelmek, elvek' tisztasága, szépsége és fensége. Legyen szabad ez igazságot egy, a' szépműtanból meritett példával földeríteni.

Az egész európai világ eleitől fogva csodálta 's még ma is tiszteli ama' bámulatos tökélyt, melly fénylik a' fenmaradott *hellen antik művek* 's főleg képsobrokban, miket a' föld anyai keblében, a' középkori barbárok' vandalismusa elől gondosan elrejtett azért, hogy az újkor ezeket innen újra napfényre hozva, és saját képcsarnokokba állítva, legyenek a' szép izlésnek fölébresztői, az újkor művészek' remek példányai. Ezekben látjuk a' legfensőbb izlés' tisztaságát, a' művészet' n: -továbbját, a' műideált, minek kulcsa abban rejlik, hogy a' hellen művészek ovakodának ugyan a' természet' típusait légyeges részceikben megsérteni, de ettől el is távolítottak minden nem-lényegest, útfélit, és aljast; mi által azt nyerék, hogy műideáljaik már most épen nem földi hanem mennyei fényben derengnek, mivel ők a' természet' típusait csaknem csodásan megdicsőítették. Ekkép jöttek létre a' hellen *istenalakok* az által, hogy művészeik az állatit és aljast ezektől eltávolították, és csupán a' tisztán emberit emelték ki; vigyázva azonban, hogy e' tisztázás által a' fensőbb emberi fel ne dülassék, 's meg ne rontassék bennök. E' szépműtani parthenismus által lőnek aztán az antik szobrok utánózatlanokká; és igen helyes helyes *Winkelmanna*k amaz észrevétele, miként: „Egyetlen ösvény nyílik előttünk arra, hogy utánózatlanok legyünk az által, ha a' hellen műveket utánózzuk.“

Ez vala a' dicsőség' egének útja *Ráfael* és kortársai előtt, kik világhírű remekeikben a' szépműtani tisztasággal párosítva az erkölcsi tisztaságot, 's kellemeiket, szinte utólréhellének, és utánózatlanokká lőnek.

A' fensőbb élet' tisztaságát választám én is fő irányomúl, mit *Pallas'* jelvé oly szépen elétükrözött, és azért mentem vissza az ősrégiségben keletkezett parthenismusból fejlett eredeti socratismushoz; mivel én, hogy már itt őszintén nyilatkozzam, általában a' hellen philosophiát, míg az virágjában állott, a' későbbi scepstis, a' keleti zagyvalék és ábránd által meg nem tisztátlanított, és tiszta hellen jelleméből ki nem vetköztetett, oly előnyökkel bírónak lenni hiszem, hogy ez gazdagsága, népszerűsége, humán szelleme, életrevalósága, classicai műalakja, helytelenségektől ment ifjúi ép-sége 's más elismert tökélyeinél fogva, túlszárnyalja az utána keletkezett minden philosophiákat. Méltó tehát, hogy nemzetünk is ennek előcsarnokaiban izelitse meg és tanulja ismerni a' tudományok' eme' királynőjét, a' szép életre vezérő élettudományt, melly itt már nem töredékesen adatik elő, mint eddig, hanem fektettetik

az egyetemes harmonizmus' világelvére, mely kimutatja annak műkörét, irányát és határait. Méltán nevezém-e tehát igénytelen philosophiai rendszeremet *harmonisticainak*, ennek concret előadását *Parthenonnak*? ebből megítélhetik a' nyájas hallgatók.

Korán se véljük azonban, hogy a' fensőbb élettudomány' rendszeres művelői, a' hellenek, már minden koszorút elragadtak volna előlünk. Igaz hogy ők Parthenont építeni elkezdték, de ez is ép oly nemű mint az anyaszentegyház, „melly, mint egy fő apostol szól, élő kövekből rakatva, minden megszűnés nélkül növekedik, és lassanként megy nagyobb tökélyre.“ Valamint tehát az isteni építéssel' nagy törvénye az vala, hogy előbb megvetessék az alap, le-tétessenek a' szegletkövek, azután lassanként emelkedjenek a' falak, és oszloprendek: ép ilyen az életbölcse-ség' temploma is, mely hogy tökélyre menjen, erre nem századok, hanem évezredek kívánatnak; mert az igazság és tudomány' kincsei kiáshatlanak, az élet és kor' szükségei oly sokfélék, hogy ezek' kielégítése munkát ad a' legkésőbbi évezredeknek is. Aztán azt is jól tudjuk, hogy az igaz philosophiának két tényezője van, eszmény után törekvés — idealizmus — és ennek részletes való-sítása — realismus; — e' körülmény okozza aztán azt, hogy a' bölcselés' épülete egyhamar be nem fejeztethetik, mert az ideál' természetében fekszik, hogy az elérhető ne, hanem csak megközelíthető legyen.

És itt már szép alkalom nyílik igénytelen rendszerem' egy fő jellemének elétűntetésére, mely abban áll, hogy fensőbb élettudományi idealizmusom épen nem az, mely az iskolai tudat-philosophiáké; hanem az, mely a' keleti bölcsészetekben leginkább feltűnő és jellemző. Az iskolai philosophiák' idealizmusa, miként ezt *Tennemann* őszintén bevallja ¹⁾, az, hogy, mivel az észben rejlik minden való, és igaz' kútfeje, és amaz fensőbb vezeték 's kalauz nélkül is képes az igazságra eljutni, 's könnyen nélkülözheti az empiria, és kijelentés által nyújtott kincseket; teljes bizalommal lehetünk, hogy a' tiszta idealizmus világító- 's fénytorony lehetend a' philosophiában, és leend oly boldog idő, midőn a' tiszta ész az eszmékből képes leend lehozni a' létet, mikép ezt már *Schelling*, *Fichte* és *Hegel* meg is kísértették. Mi hála az égnek! ezen idealizmus' méteyétől régen megszabadultunk, 's ezt ábrándos chiliasmusnak tartjuk, és harmonizmusunknál fogva, nem is vonunk illy mogorva közfalat az igazságok és ismeretek' nevei között: nyílt karokkal fogadva őket, jöjenek az ideák, a' tapasztalat és a' kijelentés' honából; csakhogy aztán beilljenek az egyetemes harmonizmus' templomába, itt egymással ne ellenkezzenek, és a' szellemi fensőbb élet' szépítésire szolgáljanak. Ha a' londoni világműkiállítás nem kérdé botorúl azt, hogy: keletről jöttek-e, vagy nyugatról a' remek művek? hanem

¹⁾ Grundriss, der Gesch. d. Philos. I. 27—31.

méltánylá azokat párt és gyűlölet nélkül; ha az ős keresztyénség nem kérdé, pogány-e vagy zsidó az, ki kebelébe akar jutni? mi ferdeség abba helyezni a' philosophia' eldorádóját, hogy ez csupán eszmei, és tiszta ismereteket fogadjon el egyedül.

A' harmonistica elfordulva az ilyen ferde idealismustól, kelet' és a' fensőbb élettudomány' fölségesb, és szebb idealismusát karolja fel, melly teljesen öszhangzik a' tiszta keresztyénség' azon szép idealjával, melly *istenországának* és *anyaszentegyházának* neveztetik; és a' melly csalhatlan záloga isteni eredetének. Már a' hellen Socrates fölemelkedve a' szűkkeblű particularismus és patriotismus felett, világpolgár akara lenni, és az egész emberiséget karolá fel. Ezt tevő a' názarethi nagy tanító, és íme mi jót szült ezen emberszerető idealismus! A' hellen philosophia' majdnem catholicismust viva ki magának, a' Judaea' pálmái között született cosmopolitismus pedig egy akolt és egy pásztort tervező; miről *Staudlin* állítja, hogy: „Bár ezen ideál és ige még testté nem lett; de megvalósulásában nincs általános lehetlenség.“ Mind kettőnek, — a' hellen és héber idealismusnak — alapjául szolgál a' *fensőbb biocalia'* magasztos eszméje, melly abban áll: bár csak az emberiség menekülne jelen tökéletlen, sőt baromiséggel disztelen, vadakhoz illő, sülyedt állapotjából; a' szellemi fensőbb élet' szépségét 's harmoniáját megismerné, egy nagyszerű családdá alakulna, tiszta ismeretre, tiszta erényre, tiszta izlésre szert tenne; szóval az élet' tisztaságára eljutna; és a' társalom is tisztán emberi önzéstől és villongástól meht, emberszerető, emberjogokat tisztelő, emberiséggel disztő, kormányához hű, szép alakot ölthetne; mert az egyetemes életszépségnek két fő tényezője van: egyéni és társalmi: — autobio- és politocalia. — Íme a' keresztyén biocalismus' ideálja bár még sok részben nem valósult, és amaz ige még testté nem lett; de el kell ismernünk, hogy általa az isten' országa csak ugyan jóval közeledett; mert látjuk, hogy a' keresztyénség a' csöndes házi erényeknek csakugyan beútat 's tiszteletet szerzett; a' szenvedő emberiségnek vigaszt nyújtott, az alsóbb néposztályok' sorsát javítá, a' legalitást erkölcsiséggé magasztotta, a' nősséget megszentelé, az önző honfiságot és nemzeti gögőt megtörte, a' növelést emberibbé tette, tisztább 's jobb polgáralkatokat létesített; és ha e' szép 's bájvidék' némelly halmaiból a' türelmetlenség, üldkórság, kegyes csalás, és más balgaságok' méregforrásai fakadtak is ki, ezek annak életszépítési fénylő érdemeit el nem vehetik, mert ezek, mint *Chateaubriand* élesen látta, abból eredtek, hogy az emberek és egész korok amannak áldott 's humán szellemét feltogni nem bírták ¹⁾.

A' francia széplelkű bölcselőnek teljesen igaza van. Ugyan-

¹⁾ Génie du christianisme, ou beautés de la religion chretienne. Lyon. 1809. IV. Vol.

azért én itt tovább füzöm e' szép gondolatot, és e' tetemes tévely' súlyát nem az emberiség' roppant tömegére. és a' viharos korokra, hanem az emberiséget jó útra vezérteni, a' vad korokat szelidíteni kellő philosophia' fejlettségére, polemiai irányára, ész- és életelentiségére 's pulyaságára róni kénytelenülök. A' hellen bölcselők' jobbait ugyan, főleg azokat, kik a' nagy Socrates' szellemében bölcseltek, épen nem vádoló, sőt nekik, tekintve az általános emberi műveltség körül szerzett érdemeiket, szívében tiszteletoltárát emelni hajlandó vagyok. Úgy van : ezek veték meg a' józan, az emberies, a' tiszta philosophia' alapját, elválaszták ezt a' természetantól, és trónját ennek hegyibe emelék, felhasználva azonban ezt a' sokisten-hívés' elavítására, a' tisztább theismus' megállapítására. Még ez nem volt elég, ők följebb mentek a' gépszerűs, de mégis csodálandó természetnél, és vizsgálatuk' tárgyail tűzék ki az emberi fensőbb, vagy szellemi természetet, fölvilágosították az emberileg szép és magasatosb életet, földerítve azt, mi ebben szép, dicső, sőt isteni! mintegy újjal mutatva a' szellemi fensőbb élet' hármas fő irányára, az örök szép, a' tiszta való, és az erkölcsi felé delejtésre. Hála, és üdv ezekért a' hellen szép lelkeknek! hála főleg Socrates, és a' socraticusok' dicső nemtőjének! melly elővilágított a' néhány századdal ugyan későbbben jött, de épen e' jeles körben működött, emberies és mennyei szépségű keresztyénségnek, mellynek szelleme, jegyezzük meg jól, *Reinhard* és *Herder*' bevallásai szerint is, nem más, mint tiszta humanitás, és *καλοκαγαθία*, 's így igaz parthenismus.

De már a' keresztyén némelly őskori bölcselőket itt méltán érheti az egyoldalúság, felületesség, vakbuzgalom' terhes vádja. Ezek a' római császárok alatt elhatalmazott erkölcsi romlottság, az elsötétült ész, és a' diadalt ragadott sophismus' látása által, undorral eltelve a' pogányság iránt, nem csak hogy el nem ismerék a' hellen aranykorbeli, még tiszta és józan philosophia' érdemeit, ennek a' szinte tiszta és áldott keresztyénséggel rokon irányát az egyisten-hívés' megalapítására, a' biocaliára, a' *καλοκαγαθία*' terjesztésre törvő ügyekvéseit : hanem a' hellen eredetű philosophiát, általában is kivétel nélkül — elég felületesen, — *Pál*' lepedőjének, és *szemétdombnak* állítva, megvetendőnek ítélték, és a' kijelentést az észszel ellentétbe helyezni nem irtóztak. Mi annál föltünőbbnek tetszhetik előttünk, hogy, noha pl. *Lactantius* és *Hieronymus*, leginkább a' hellen bölcselők 's Cicero' olvasása által emelkedének classikai tökélyre, és mégis ezek voltak, kik hévbuzgalomtól áthatva, legjobban gyanúsították a' legjelesb socraticusokat. Jelesen : a' bethlehemi nagy tanító ekkép írt Eustachiushoz : „Qui consensus Christo cum Belial? Quid facit cum psalterio Horatius? cum évangeliiis Maro, cum apostolis Cicero?” De már *Basilius* méltányosbnak mutatkozik. Ez elismerve a' hellen tisztább philosophia' érdemeit, a' keresztyén

ifjúságot a' hellen és latin írók tanulmányára serkenté ily című szójátában : *De legendis gentilium libris.*

Jelen, tisztult korunk, hála az égnek! említett előítéleten fölüll áll : mi abból megfejthető, sőt arra mutat, hogy az hatalmasan delejt az üdvös harmonismus felé, melly a' fensőbb igazságok' panorámájára felvergődve, innen, mint illik, leszorítja az ismeretekkel üzőtt szűkkeblű egyedárusságot, mire korunkban bár visszatértek némelly német bölcselők, elég szerencsétlenül, a' tiszta létből és valóból indulva ki : vigaszul szolgál mindazáltal a' philosophia' igaz barátinak az, hogy épen jelenkorunkban Európa' nyúgati részében nem várt lelkesedés mutatkozik — nem ezen fanyar idealismus — hanem a' tiszta öskeresztýénséggel, és a' hellen cosmopolitismussal is némileg öszhangzó örök béke iránt, mellyről *Pauler* tagtársunk, nem rég igen velősen értekezett ¹⁾, minek eszméje, mint emberiségünk' legszebb ideálja abban áll, mi épen az általános harmonismus, és biocalismus' tetőpontját 's magkövét teszi; és nem más, mint ezen nagyszerű kérdés' tengelye körül forog : miként lehetne az egyéni és társalmi életet felette rutító, a' nemzeteket egymással örök ellentáborba állító véres háborúkat örökre száműzni, ezekkel együtt a' jogsérelmeket megszüntetni, ez által a' joguralom, a' joglét és béke' alapjait megvetni, és ezeket úgy megszilárdítani, hogy a' háború csak kivételes esetnek tekintethetnék?

Sokan e' törekvést philanthropicus ábrándnak, ennél fogva mint kivihetlent károónak tekintették. Ezek közül való maga *Reinhard*, mi annál csodálatosb, hogy épen ő írt még a' múlt században egy jeles művet a' Jézus' emberszerető és világboldogító tervéről ²⁾, mellyre építé aztán ennek istenségét. Igaz, hogy az örök béke' nagyszerű feladata még ügyes megfjűtőre nem talált, 's hiszem én is, hogy e' nagy ige és ideál, olly eszközök által, minőkkel azt a' politica' életbe léptetni akarja, soha testté nem válandik; sőt mi több, Európa't újabb zavarokba bonyolítandja. Mind a' mellett a' *harmonisticai szellemű*, a' tiszta keresztýénséggel baráti kezet fogó *philosophiának*, ha ez beútat találand fejdelmek, bölcselők, törvényhozók, néptanítók, és a' nép' jelesbjei' szívéhez, sikerülend az európai míveltebb emberiséget ehhez közelebb léptetni; de nem politicai úton, hanem az által, ha ezen *philosophia* hű maradva egyedüli vezércsilagához, melly az emberi általános és szellemi míveltség, azt ennek lehető legmagasb fokára emelendi, és ezen célra minden lehető eszközöket felhasználand, mellyek a' Parthenonban bővebben kimutatandó fensőbb biocalia' életbe léptetésére szolgálnak.

Tiszteljük a' józan kormánytant, főleg ha ez egyenlípést tart a' fensőbb élet' vezérőljével, az erkölccstannal, elismerjük ennek ér-

¹⁾ Új Magyar Muzem, idézett helyén.

²⁾ Über den Plan, welchen der Stifter der Christlichen Religion zum Beste der Menschheit entwarf. 1798. Wittenberg. 8.

demeit, az alsóbb vagy anyagi élet' szépítésében; örülünk hallásán annak, hogy a' keresztyénség, és a' hellen philosophia' ideálja, az örök béke, megpendült nem csak Pál' templomában, és a' Temze' partjain, hanem az Ohio és a' genfi-tó mellett is; de én — engedjen meg a' tisztelt Academia különcségemnek — midőn a' földi érdek szövetkezni akar a' szellemi fensőbb érdekekkel, és ennek kezéből ki-akarja venni a' kormányt, ép olly különcz lennék mint *Diogenes*, ki a' monda szerint, hordója' ajtajától elutasítá a' világhírű Sándort; és ő is ép úgy tön, mint maga Krisztus, ki viszszaigazítá ama' daemont, ki megmutatá neki egy magas hegyről a' világ' országait, és ezek' dicsőségét. Én olly *günczölnek* tekintem a' fensőbb élet' szépségére törő józan philosophiát, mellynek a' földi érdekek' nem mindig tiszta oczeánjába soha lemerülni nem szabad. Nyújtson ez kristálytiszta, és angyaljó elveket a' politicának, képezzen emberbecsülő fejdelmeket, minő vala II. József¹⁾, ki mint böcs nem rettegé a' nyilványt és közvéleményt, képezzen *Titust* és *M. Aureliust*, de képezzen *népet* is, melly távol legyen az ábrándos népfenség, korlátlan szabadság és egyenlőség' hagyományától, és minden alkalmat ne használjon fel a' kirugásra, és ekkor árnyókkirályságot botorul ne tervezzen; ismerje el saját hibáit, sőt monstrositásait: — — többre ennél saját körét ismerő philosophia soha se menjen; mert, ha ő fensőbb hivatását feledve, küzdterét és ama' lobogót, mellyen írva áll: *életharmonia*, elhagyja, és alsóbb földi érdekek mellett vitézkedik, bizonyos, hogy a' mennyet megrohanni akaró titánokat segitendi, és elemharczot vívzend elé, melly aztán rémes volkánhoz hasonlítand, melly új lávaözönnel temetend el minden szépet, minden jót.

A' helyett tehát, hogy *Garnier*, és a' Pál' templomában összegyűlt békecongressus' tagjaival, *nemzetek közti törvénykönyv'* készítésével foglalkodnánk, és azon törnök fejünket, mikép fogadtassuk el azt a' világ' nemzeteivel; húzzuk össze vitorláinkat, és gondolkodjunk azon, mikép fogadtassuk el népünkkel ama' nagy törvénykönyvet, a' *tiszta morált*, mit maga a' fölény irt, sőt oltott minden szívbe; vizsgáljuk azt, mikép lehetne édes honunk' fiai között általános szellemi és erkölcsi műveltséget terjesztetni, a' tiszta keresztyénség' nem betűit, hanem józan elveit életbe léptetni, leszállva vad és szilaj képzelődésünk, világjavító hévbuzgalmunk' pegasusáról, és azon sikamló ösvényről, mellyen a' fölhevült képzelem' és az élénk érzelmek' tolongása igen könnyen tévutakra ragad, és az ábrándos tervek olly ösvényre vezetnek, miken igen messze nem menni, és rendellenesen működni, majdnem lehetetlen.

Csekélységem' parányi ereje is az emberiség' illy gigási fel-

¹⁾ „Egy emberbecsülő által, mindenki' számára alkotott, 's megnyitott mulató kert." E' szép kö-fölirat áll a' bécsi, cs. k. mulató kert' kapuja fölött.

karolására elégtelen; nincs is erre szükség, miután az emberiség' pásztorainak nagy fejedelme a' bölcselőket arra megtanítá, miben áll az *igaz biocalismus*? Iliást tehát Homer után írni nem akarok; és itt szerényen visszautasítom ama' nyilatkozatot, melyet egy tisztelt szaktársam az Acad. Értesítőben philosophiámról nyilvánított, mintha ez világphilosophia leendene. Parthenonom' első előcsarnokában előadandom, hogy illyesmi lehetetlen, nem létezett, nem is létezendik soha. De már világvallást igen is tisztelünk a' keresztyén-ségben. Analog ugyan némileg a' tiszta socratismus is a' keresztyénséggel, mint láttuk, és iránya egy; de a' világnak minden philosophiái, melyek eddig életűnedezték, eredményeikben vajmi égtá-volilag különböznek amaz igazi Uranida, a' tiszta keresztyénség' imént előadott műveleteitől. E' nem örvendetes igazságot mi is szomorúan tapasztaljuk, sőt keserűen érezzük; mert csalhatatlanul igaz, hogy mit amaz épített, ez sokszor lerontja, mit amaz szelíden és szerényen tanított, emez kétségbe vonja, sőt sokszor annak hadat is ízen. Nem egy *Hofmann* támada már keresztyén bölcselőink közül, a' ki botorul állítá, hogy: az ész' világa természettel ellenkezik a' kijelentés' fényével. Ha tovább is illyen ellenkezelbe tesszük a' józan philosophiát az igaz vallásnak, nem mondom, betűivel, hanem lelkével; ha különbséget állítunk fel az istenészeti és bölcsészeti igazságok között — bár amazok' kútfeje az isteni nyilatkozat és hit, emezeké a' tiszta és a' sophismus által meg nem fertőztetett józan ész és bűvárlat; ha *Poiret*-tel állítjuk, hogy van alapos, felületes és hamis tudomány, mely utolsó állítás botorúl maga magáról ellentmond: úgy öszszetévessztjük a' fogalmakat, és örök szóharczokba bonyolódunk. Az igaz vallás, és az igaz philosophia tehát több nem lehet egynél, és mind kettőnek alapja, iránya, és feladata nem más, mint a' bölcs biocalia, vagy a' szellemi fensőbb élet' szépségire vezérő, főleg élettisztaságot irányzó, és ennek minden földi aljash érdekét alárendelő élettudomány. Ez a' törvény és proféták, ez a' Rhodus, ez minden philosophia' ne-továbbja, ez és nem más a' *bölcsészet' ideálja*.

Ebből indulok ki én is, és szüntelen ide akarok visszatérni; de mivel az ígét valósítani is kell, és a' cél nem egy az eszközökkel, mik a' hely és kor' kívánatai szerint számtalanok lehetnek; mivel továbbá az utazás' iránya egy lehet ugyan, de a' célra vezető utak 's ösvények különbözhetnek: nem akafva örökké az idealismus' kopár bércein tengeni, gondolkoznom kelle az ige' megtestesítésén is, és parányi erőmmel e' célra hatni. Ez az oka, hogy öszszevonom vitorláimat és a' helyett, hogy világra szóló philosophiát akarnék írni, csupán *Magyar Parthenont* akarok építeni. Ez is majdnem emberi erőt haladó vállalat ugyan, de mégis nem olly erőpazarlás, mint amaz. Említett *melléknév* tehát szerény Parthenonom 's philosophiám előtt, épen nem arra vonatkozik, hogy ezi magyar vagy

magyarul írta, sem arra, hogy ezt más nemzetbeli éppen nem használhatná; hanem arra, hogy ennek kiállítására *a magyar élethez* van intézve, a magyar nemtővel öszhangzik; mely nyíltságból, színlést, és főleg homályt nem tűr ép úgy mint a franczia, és hajdan a hellen. Igen; a magyaroknak a közbeszéd szerint nem kell tolmács; a francziának is ép illy elve van: c'est ne pas claire, c'est ne pas françois. A hellenek is ép ilyenek valának; nem tűrék ők is a homályt 's titkolódzást sem életben sem bölcselésben. Sőt a nyilvánít, magyar fogalmaink szerint a túlzásig, vagy jobban mondva, a botrányig vivék. Mert ezt tartva, hogy: görög modor, semmire leplet nem vonni, meztelen bajnokok, olympiai győzők, tánczosnők, istenek és istennők' szobrai — Pallást és Júnót kivéve — láttattak köztérei-ken, palaestráikban és színpadaikon, mit a keresztyén parthenismusz és a magyar illedelem már ma igen helyesen — nem tűr; de ők a fedetlen nyilvánít politikai szabadságra tartozónak tekintve, ezt korlátoztatni nem engedék: miből aztán a művészet legtöbb gyarapodást merített, de az erkölcsök' súlyodásával.

Magyar Parthenon ez annyiban is, hogy a *magyar előítéletek* ellen van emelve, és a *magyar élet' szertelenségeit* akarja le-törtleni; ép úgy mint a hellen Pallas, a hellenek' élte' rútságai ellen küzdött fegyverével. Socrates csodálva szemlélő, mennyire elferdíti az undok sophismus a széplelkű hellenek' észjárását, világ- és életnézeteiket: így énrcám is kellemetlenül hatott az eleitől fogva, hogy magyarjaink' tanúltabb része — kevés de annál dicséretesb kivétellel — az igaz philosophiát nem ismerve, a rabulismus' undok fertőjében hever, miként ezt *Széchenyi* és *Kölcsey* is panaszo-lják. A' millyen orvossággal élt tehát a' méreggel itatott bölcs ama' szellemi nyavalyák' legnagyobbika, a' sophismus ellen, szinte cse-kélységem is, a' socratismusz' ellenszereihez folyamodni bátor, főleg azért, mert a' korphilosophiáknál ez ügyben hatályos gyógyszer-t hiába keresünk. A' tiszta hellenismus mentheti meg nemzetünket említett szellemi bajtól; mert ennek előadása világos, és tartalom-dús; ez szavakban takarékos, tárgyban gazdag; ellenben amazokat szóbeli áradozás, tartalombeli szegénység jellemzi, és midőn ezeket negélyeztet homály, ellenmondási hévbuzgalom, rendszer és erede-tiség- kór jellemzi: amazok tisztelék elődjek' érdemeit, nem rom-bolák le vandali dühvel, mit évszázadok építettek, hanem a' philo-sophia' temploma' építését ott folytatták, a' hol azt tisztelt elődeik elhagyák. Innen bizvást elmondhatni, hogy az ó- és újkori socraticu-sokkal letűntek az alapos, humán és kristálytiszta bölcselés' napjai.

A' korphilosophiák tehát nekünk is magyaroknak, kik velősb eldelethez szoktunk, és mint kelet' népe, gyakorlatias szelleműek vagyunk, teljesen eleget nem tehetnek. Nekünk — miként én ezt már a' közélet' jeleneiből, ünnepelt szónokaink' remekeiből, köl-tőink, 's humanistáink' becses irataiból, és honi jeles bölcselőink'

nyilatkozataiból átláttam — olly philosophia kell, melly megvetve az ábrándos idealismus' léghajózásait, de más részről, elfordúlva az aljas érzékiség' fertőitől, fejtse ki magában, és embertársaiban azt, mi emberileg szép, dicső, sőt isteni; olly bölcsészet kell, melly mind az egyéni, mind a' társalmi élet' szép ideáljait valósítani segítsen.

Illy irányból nagy gonddal fölkeresém, kitűnő magyar *socraticusaink'* eszméit, elveit, szép nyilatkozatait és mindenütt belé szövéim szövegembe, hogy a' tisztelt nemzet lássa, mikép egész harmonisticám öszhangban áll jelesb gondolkodóink' észjárásával; melly idézeteket aztán nem úgy kívánok tekintetni, mint pompára valókat, és pávatollakat, hanem mint kivillámlásait a' magyar tiszta nemtőnek, melly az általam irányzott, már rendszerezett, és megszilárdított biocaliának nemzeti alapzatot nyújtani képes, és beútat biztosít. És ezt azért, mert bármelly nemzet, és így a' magyar is mindenben, és így philosophiában is csak azt szereti, 's azt fogadja el, mi öszhangzik nemzeti jellemével, mi nemzeti, és hogy úgy szóljak, honi földből fakad lel, és e' föltét nélkül maradandóságra semmi mű nem számolhat. Látjuk is eddigi tájékozásainkból, hogy bölcsészetben a' hellen, a' német, az angol, a' franczia nemzetnél csak az találta beútat, mi öszhangzott e' nemzetek' nemtőjével; mi pedig azzal harmoniában nem volt, azt ezek határozottan visszautasították.

Jó reményben is vagyok, hogy valahára eligazodandunk mi is magyarok ama' fontos kérdésben, hogy, miután a' philosophiában eredetiek nem lehetünk, hol kezdjük a' bölcselést, minő vezérek után induljunk? és mivel a' bölcsesség' tudomány soha bevégzett egészlet nem lehet, itt *minő tért foglaljunk* el? mit híven mívelve, az európai mívelt nemzetek' nyomán, elvégre sajátunkká tehetünk, és mint édes magunkét úgy tekintve, 's életfáival ékes kertet várszolvá, ebben igazi *életbölcsesség' templomát* emelhetünk.

KIS GYÜLÉS, APRIL. 25. 1853.

(A' történettudományi osztály' részére).

Nemlét. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Érdy, Jerney rr. Wenzel lt. — Egyéb osztályokból: Gebhardt, Győry, Kállay, Kiss K. rr. lt. — Pauler, Repicky, Tasner, Tóth lt. lt. — Toldy Ferencz titoknak.

— A' titoknak benyújtotta

NAGY IVÁN úr

nevében a' következő történeti gyűjtemény-kötetet: *Grítti Alajos' életéről, vi-szonyairól és haláláról Emlékiratok*, mellyeket a' velencei sz. Márk-könyvtárban levő XVI. századbéli eredeti kéziratok után lemásolt Nagy Iván Velen-czében, 1852., 's olvasta egyszersmind ennek ezt kíséző értekezését: *Grítti Alajosról szóló velencei egykorú kéziratok' ismertetése*, melly itt egészben közöltetik.

Velenczébeni tartózkodásom alatt dr. Wenzel Gusztáv úr' figyelmeztetése' következtében idom' egy részét arra szenteltem, hogy magyar hazánk' egykori kormányzója Gritti Alajosnak élete' viszonyairól, hazánkban működéséről, ott mint származása' helyén, minden fölfedezhető adatot összegyűjthessek. Ebbeli — kivált a' sz. Márkról nevezett könyvtárban tett — kutatásaimat azon eredmény követte, melyet a' t. Academianak hazafiúi tisztelettel följajánlott, és itt a' következőkben röviden megismertetendő négy rendbeli hűn lemásolt kézirat által van szerencsém fölmutathatni.

Az *I-ső rendbeli kézirat* czíme a' következő: „*Una breve narrazione della grandezza, virtù, valore e della infelice morte dell' Ilmo Sig. r Conte Alouise Gritti, del Sereniss. o S. or Andrea Gritti Principe di Ven. a C. Conte del gram Contado di Marmarus in Ongaria, et gen: le Gou. re di esso Regno, et general Cap. no dell' esercito Regio, appresso Sulimano Imperator de Turchi, et alla Maesta del Re Giovanni Re d' Ongaria.*“ — Találtatik ezen kézirat a' Marciana-könyvtárban a' VI. olasz osztályban CXXII. sz. alatt. Áll 49 negyedréti levélből.

Szerzője e' kéziratnak, — mint magát az első lapon álló ajánló levél előtt megnevezi — Francesco della Valle da Padoa, Gritti Alajosnak pohárnoka és titkos komornoka volt.

E' krónika előtt két ajánló levél áll. Az első Pisani Alajoshoz szól, melyből azt tudjuk meg, hogy szerző e' krónikáját háromszor írta le, tudniillik 1. Dandolo Máté procurator' számára; 2. gróf Colalto Rambaldo; és 3. Gritti János trevizói podesta' számára. (Ezen három példánynak melyike legyen az, mely a' Marciana-könyvtárban létezik, nem lehet meghatározni; sőt lehető, hogy egyik sem, hanem ez későbbi!) Szerző ezen ajánló levelében kinyilatkoztatja azt is, miszerint őt az írásra sem történetírási vágy, sem dicsszomj nem indítá, hanem ő csupán pártfogói részére kívánt írni néhai ura Gritti Alajos' emléke iránti kegyelethől.

A' második ajánló levél Dandolo Mátéhoz van intézve.

Ezek után belé kezdvén szerző elbeszélésébe, előlegesen is azon körülményeket írja le, mikép jutott Gritti Alajosnak szolgálataiba. Gritti Alajos Konstantinápolyban lakván, írt atyjának G. Andrásnak a' dogénak Velenczébe, hogy neki egy hű szolgát szerzene, ki Konstantinápolyba utaznék. Szerzőre nem csak nagybátyjának Oddo Jánosnak, ki a' dogénak orvosa volt, rábeszélései hatottak, hanem maga is örömdvén a' hírben álló Gritti Alajos' szolgálataiba juthatásnak, ez alkalmat fölhasználta. Elindult tehát Velenczéből 1534-ki július' 31-kén Zeno Péter' társaságában, ki a' köztársaság' részéről a' portához ugyanakkor követül küldetett.

October' 1-jén megérkeztek Konstantinápolyba. Leírja szerző Konstantinápolyt, némelly történeti jegyzetekkel ellátva, melyekből a' classicusokbani jártasságára lehetne következtetést húzni. De ezek

Gritti' történetével kapcsolatban nem lévén, azoknak mellőzésével csupán azon előadását említem meg, mikép a' legnagyobb téren Theodor császár' sírja mellett egy kőtalapra állítva, és egy nagy vaslánczczal átövezve azon bronzból öntött három darab Hercules-szobrot látta, melyek Buda' várából szállíttattak oda Szoliman által.

Néhány napi mulatás után bemutatta szerzőt a' követ Grittinél, ki őt szívesen fogadta, és szállásra idősb fia Antal mellé rendelte. Millyennek találta szerző ekkor Grittit, érdekesen írja le következőleg :

„Gritti mintegy ötvenkét éves, magas termetű, barna ábrázatu, sasorrú, kellemes tekintetű, a' görög és latin tudományokban jártas, gyors és nyájas beszédű férfiú volt. Teljesen bírta a' török és görög nyelvet, és felruházva volt mindazon kellékekkel, melyek illy tekintélyes úrban igényeltetnek. Öltözete selyemből és aranyból készült, 's török divatu volt. Fején czoboly-főveget viselt. Pompásan öltözködött, és ruháját minden nap változtatá. Egy ruhát legföljebb hatszor vagy hétszer öltött magára, azután oda adta szolgájának. Lakása Konstantinápoly' külvárosában, Perában, volt egy nagy szép 's pompás palotában, melyet ő saját nevére, és pénzéből ropant költséggel építtetett, körülvéltetvén gyönyörű mulató kertekkel, melyekben gyakorta Szoliman, és Ibrahim pasha is megfordultak. Szolgálatá rabszolgákból és más nagyobb, részint törökökből állott, tiszteletteljesen török szokás szerint. Csodálatos nagyszerű háztartást vitt, nem is mindenki beszélhetett vele, hanem ha előbb két testőr közt áthatolt. Ez azonban nem valamelly, gyanúból történt, hanem királyi pompa miatt. Óla telve volt több fajú száz gyönyörű lóval. Tartott 150 tevét, és 60 öszvért. Életmódja a' helybelihez volt alkalmazva. Étele nem sok, hanem ízletes és mérsékelt. Tisztességes asztala telve volt mindazon étszerekkel, melyek az időszak szerint találhatók voltak. Bort igen keveset, és azt is sok vízzel keverve ivott. Folyvást számos keresztyén, és török nemes evett nála, és ő azon méltóságos modorral élt, melly nagy lelkéhez illő volt. Miután atyja Gritti András velencei dogává lett, ő is herczegnek czímeztetett. Vallásos és jámbor volt minden tétlében, nem mulasztván el annak idejében sem misét, sem más isteni szolgálatot.“

Illyen férfiú volt Gritti Alajos szerzőnk szerint. És hozzá tehetjük ehhez itt mindjárt azt is, miszerint Gritti ekkor özvegy, és két fiúnak Antal 's Péternek volt atyja.

Ezen fölbbi sajátságos jellemzés után beszél ugyan szerzőnk futólag szolgálati éve (1531.) előtti adatokat is; de, mint bevallja, csak hallomás után, és ez is igen érdektelen csekélység. És ekkép sajnos, hogy töle azon legérdekeseb körülményekről, miképen jutott Gritti Ibrahim, és ez által Szoliman' kegyeibe, és még inkább azt, hogy mi úton, és ismeretségnél fogva lépett Lasky Jeromossal Szapolyai János' követével ismeretségbe, vajjon mind ez valamelly ki-

számításból történt-e — bármely részről? — tudósítást nem vehetünk.

Mit szerzőnk a' szolgálati éve (1531.) előtti történetekről elmond, azokból csak a' következőket tartom említésre méltóbbaknak.

Gritti szerzőnk szerint — mint drágakő-árus lett Szoliman 's Ibrahim' kegyencze, ez pedig még atyjának dogéva választása (1522. ¹⁾) előtt történt. Elmondja szerző azt is, mikép volt Gritti egykor a' szultánnál tisztelkedésen, de évszám nélkül, bevallván, hogy ezt egy töröktől tudja, ki azt Ibrahimtól hallotta.

Grittit Szoliman annyira megkedvelte, miszerint tanácsát mindig kikérte. Midőn 1529-ben Szoliman Bécs' ostromára sietett, Grittire a' sereg' élelmezése bízott; Bécsből visszamenet pedig Budán hagyta Grittit Szoliman a' vár' védelmére.

Gritti nem csak Szolimannál, de János királynál is nagy tiszteletben állott. És ez utóbbi őt megjutalmazni kívánván, bánjai' tanácsából Magyarország' kormányzójává nevezte ki, azon kívül Marmaros megye' főispánjává tette, mely Grittinek 80 ezer scudit jövedelmezett.

Koholmány azonban, mit szerző itt János király által Grittinek adott czímer-pótlékról mond. Azt írja t. i. szerzőnk, hogy Szapolyai János Grittinek régi czímeréhez egy oroszlán-fejet adott Magyarország' czímeréből, mivel — úgy mond — Magyarország' czímerében három oroszlán-fej van ²⁾).

Továbbá — szerzőnk szerint — Szapolyai Gritti' Antal fiát, ki mintegy 16 éves volt, egri püspökké tette, mit az nem akart addig elfogadni, míg abban Szoliman által is meg nem erősítették, mi meg is történt, ajándékok' kíséretében.

Grittinek Szolimannál tekintélye napról napra mind inkább növekedett elannyira, hogy, midőn 1532-ben a' szultán az Ausztriából betörést elhatározta, Grittinek parancs adatott, miszerint Magyarország' felé előre menne.

A' mondott évben febr. 26-kán indult el Gritti Konstantinápolyból egész udvarával. Keresztülment ekkor Drinápoly, és Nikápoly városokon. Ez utóbbinál a' Dunán átkelven, Tragovistba (Oláhország.) érkezett, hol akkor a' tartomány' ura székelt. Innen Moldva-vagy is Felső-Oláhország' felé tartott, értekezni akarván Péter vajdával, de ettől visszatartották őt a' Péter moldvai vajda' ellenséges mozgalmairól jött hírek; pedig Pétertől nem sokára megérkeztek az üdvözlő követek, kik Grittinek segélyt is ígértek.

Tragovistból Brassón, Kolozsváron és Szebenen át Nagy-Vá-

¹⁾ Lecomte : Historie de Venise. stb.

²⁾ A' Gritti-család' czímere egy kétfelé osztott paizs, melynek alsó része ezüstmező, a' felső kék mezőben pedig egy ezüstkereszt van. Lásd : Le Arme overo Insegne di tutti li Nobili della magn. et ill. citta di Venetia. 1587-ki kiadás.

radra érkezett Gritti és kísérete. Szerző leírja ezen utazást vagy hadjáratát körülményesen, úgy az útban ejtett városokat is érdekesen rajzolja, megérintvén annak fekvését és népét. És mindezekről most már szerző annál hitelesebben szólhat, mivel ezen kiküldetésben már ő is jelen volt, mint Grittinek pohárnoka, és titkos komornoka, minthogy amint visszaemlékezünk, épen az előbbi, 1531. évben jutott Gritti' szolgálatába. Nagy-Váradról megindulván, július' 1-én átkeltek a Tiszán. Pest alatt táborba szállottak, hová más nap Budáról Frangepán Ferencz kalocsai érsek, Broderith István, János király' főkorlátnoka, és Dóczy János, az ország' főkincstárnoka, sok más nemes úr' kíséretében jött Gritti' üdvözlétére, sőt a' nemesek — mint szerző állítja — Grittinek kézcsókolására. Ezután ünnepélyes díszmenettel vonult át Gritti és tábora Budára, hol Gritti János királynak kezét akarta megcsókolni, de ez nem engedte. Szerző szerint ezen időben lett Gritti Magyarország' országos főkapitánya.

Miután Gritti Konstantinápolyból elindult, és, mint láttuk, Budára ügykezett, nyomban utána jött Szoliman is Ferdinánd ellen vezetett seregével. Azonban útját nem Buda, hanem Pozsony felé irányzta, és serege szerencsésen el is jutott Bécs-Újhelybe; hol azonban meglátván Károly császár' erejét, miután az nagyobb vala, mintsem képzélé, nem tartá tanácsosnak megütközni.

Hosszasan leírja ezután szerzőnk az esztergomi ostromot, melyet Gritti sz. Ágoston naptól egész september' végeig folytatott. Azon közben egy követ érkezett Szolimantól Grittihez, parancsot hozván, hogy azonnal siessen Belgrádba. Gritti tehát János királytól, ki szintén jelen volt az ostromnál, engedélyt nyervén, az ostromot félbe szakasztá, és János királylyal együtt a' sereget nagy rendellenül Budára vezetvén, onnan udvarával Belgrádba sietett. Itt találta Szolimant 300,000 lovas, és 20,000 jancsár, 's egy más *asapi* nevű különféle fajú tömérdek gyalogságból álló táborával. Belgrádba megérkezése után más napon Gritti Ibrahim pashának, és azután ezzel együtt Szolimannak kézcsókolására ment. Szoliman Belgrádból Zsófia felé tartott, hol néhány napi mulatása alatt megértvén, miszerint a' kormányzól hon hagyott Peri pasha Mustaphát Szolimannak fiát tette császárnak, minthogy Szolimannak halott-hírért költöttek. E' hírre Szoliman menten sietett Konstantinápolyba; Grittit pedig visszaküldötte Magyarországba, átadván neki ez alkalommal egyszersmind a' fogoly Prényi Pétert is. Gritti Budára ekkor visszaérkezett sz. Tamás' napján.

Gritti ezután Budán töltötte az egész téli időszakot (t. i. 1532. dec. 1533. mart.) egész martiusig. Ezen hónapban pedig Boldogasszony' napján elindult ismét Konstantinápolyba, ott hagyván Budán Antal fiát János királynál. Konstantinápolyba érkezvén Gritti, néhány nap múlva ismét Ibrahim' kíséretében a' szultán' kézcsókolására sie-

tett, kinek sok szép ajándékkal kedveskedvén, azért néhány nap múlva ő is viszont megajándékozlatott. Ezen időben érkezett Gritti-hez egy levél atyjától a' velencei dogétól, melyben ez a' gabona' roppant szűkéről panaszkodva, fiát kéri, hogy néhány hajóval küldene. Szerző ezen követséget körülményesen előadja.

Gritti Konstantinápolyban maradt az egész 1533-iki nyáron, sőt a' következő télen is, a' midőn Ferdinánd' követei jöttek meg békeegyezkedés végett. Megjött Lasky Jeromos lengyel úr is, a' kinek Zsigmond lengyel királytól volt megbízása, leányát Izabellát nőül ajánlani Grittinek, magával hozván annak arkképét is. Minthogy azonban Grittinek a' békéről tanácskozás, és illetőleg megkötés végett Bécsbe kellett menni, a' házassági terv is azon időre halasztatott, midőn Bécsben találkozandnak. De ez meg nem történt. És Izabella később Szapolyai János király' neje lőn.

Ferdinánd' követei megbízatásuk szerint a' békéről tanácskozáván, azalatt jött egy futár Bécsből, azon izenetével Ferdinándnak, miszerint igen sajnálja, hogy, míg követei Konstantinápolyban a' békéről tanácskoznak, azalatt Czibak Imre váradi püspök, és erdélyi al-vajda sereggel ment Hunyadvár' (a' kéziratban *Ugnetuar*) ostromára. Erre Szoliman azonnal meghagyta Grittinek, hogy rögtön írjon a' püspöknek, és parancsolja meg neki, miszerint menten hagyjon föl az ostrommal. Gritti a' parancsot teljesíté; de a' püspök nem csak nem engedelmeskedett, sőt az ostromot folytatván, a' várat be is vette. Ferdinánd a' vár' elfoglalása után még panaszosabb levelet írt követeinek, eléadatni rendelvén a' szultán előtt, miszerint épen nem becstületes és igazságos dolog, hegy, midőn ügynökeik a' békekötésről tanácskoznak, akkor az ő várai erővel foglaltatnak el. Szoliman igen megnehezített e' méltatlanságon, és azért Grittit, mint hihető, megbízta a' püspök ellen, saját védelmére, mint látni fogjuk.

Ezen közben Szoliman Persiába készült Sofi ellen, de előbb elbocsátva Ferdinánd' követeit, parancsot adott Grittinek, hogy menjen Magyarországra, és ott János királylyal egyetértve tanácskozzék Ferdinánddal a' békekötésről. A' minek a' király igen örvendett, nagyon bizván Grittiben. Szolimannak Persiába elmenetele után Gritti is megindult Magyarországra szerző által részletesen leírt seeregével. Ez alkalommal magával hozta kisebbik fiát Pétert is (kinek nevét hazai történetíróink eddig nem tudák) a' végből, hogy őt a' marmarosi főispánságba beiktassa (Antal fia ekkor Budán tartózkodott, kihez az 1534-iki télen Konstantinápolyból írt levelet Gritti Tarvisini Museo Agoston' állítása szerint). Grittinek említett Péter fia ekkor mintegy 12 éves volt.

Gritti elindult Konstantinápolyból 1534-ki május' 15-kén, és jött azon az uton, melyen előbb.

Elhagyva szerzőnk' hosszas úti leírását, a' fogadtatási szer-tartásokat, és a' kölcsönös ajándékozgatásokat, már július' 6-kán

Brassóban leljük őt, hol épen fiával Antallal találkozik (megemlíti ezt Museo Ágoston is). Ez (t. i. Gritti Antal) Budáról Dóczy János főkincstárnokkal, és Batthyány Orbánnal jött atyja elé. Nem tartom itt mellőzendőnek, mit szerzünk Batthyány Orbánról ír. Ez t. i. szerinte horvát nemes volt. Paduában tanult, a' görög és latin tudományokban, és anyai nyelvében jártas, ügyes fegyverforgató, helyes értelmű és itéletű, jó természetű, és minden erénnyel fölruházott férfiú volt, melly okból a' sereg' főnökévé tette őt Gritti.

Brassóban Grittinek mint kormányzónak üdvözlétére számtalanan jelentek meg. Ezek közt volt Kún Kocsárd (Gothárd), és Majláth István. Gritti itt mint kormányzó polgári és fenyítő törvényszéket is tartatott.

Ezen közben Czibak Imre váradi püspök föllázítá Gritti ellen az egész tartománybeli népet. Ennek okát szerző nem tudja; mindazáltal azt a' magyarnak az idegenek iránti ellenszenvében, vagy a' Szolimantóli félelemben keresi. Gritti értesülvén Czibak' mozgalmairól, titokban közlé Dóczy Jánossal Czibak Imre' kézre-kerítése iránti tervét, mellynek következtében magához hívatván Batthyány Orbánt, ennek rendeletet adott, hogy azon éjjel kellő ovatossággal részint török, részint magyar, mintegy 500 lovassal induljon Czibak' fölkeresésére, kinek a' Maros folyón túl mintegy 10 mértföldrei táborozását előre kémeitől kitudta. Batthyány elment. Czibakot föltalálta, és őt éjjel megrohanván, fejét elvágta. Czibak fejét elvitték Grittihez, ki akkor épen laka' kapuja fölött ült több úrral együtt, kik közt ott volt Kún Kocsárd és Majláth István is. Ezeket ezen jelenet igen meghatotta; Gritti pedig azt mondá, miszerint ő ezt nem parancsolta, hanem csupán élve akarta elhozatni, és sajnálatot mutatott. Az urak nagy szomorúan eltávozván, Gritti a' szent ferenczesek által Brassóban Czibak' fejét eltemettette, és azon este harangoztatott is temetésére.

Brassóból júl. 21-kén elindulván Gritti, Medgyes-felé vonult, hová július' 27-kén megérkezvén, a' város alatt táborozott. Leírja itt szerző ismét Medgyes' fekvését.

Czibak' meggyilkoltatása után unokája Patócsy Miklós meg akarván boszulni bátyja' halálát, Czibak' seregét Gritti ellen föllázítá, annál könnyebben, mivel Gritti sok kincscsel bírt; Patócsy' serege pedig különben is a' rablásra nagy hajlamot mutat. Patócsy' serege mind inkább közeledett, és most már ezek közt volt Kún Kocsárd, és Majláth István. Gritti látván a' veszélyt, tanácsosbnak tartá Medgyes városába bevonulni, mi hogy nehezen sikerült, szerző is eléadja; azonban az Istvánfi hazai írók által leírt betolakodásról hallgat. Bevonult Gritti és tábora Medgyes város' falai közé augusztus havában Boldog-asszony' viradatán (15-kén), és más napon (16-kán) Rókus' ünnepén kényelmesen elszállásolt. A' várost Gritti Batthyányra bízván, magához hívatá Lasky Jeromost (ki vele jött Kon-

stantinápolyból azon reménnyel, hogy hű szolgálatiért erdélyi vajda leend). Elküldé ezt Gritti segélyért János királyhoz. Azonban János király a' segélyt megtagadta, sőt Laskyt őrizet alá tette. Maga pedig, t. i. János király Budáról Váradra sietett ezer magyar lovas' kíséretében, hol egész udvarával magát a' várba bezárta. Szerző szerint János király' ezen tettének oka az vala, mivel Grittinek ezen jövetele gyanús volt előtte.

Ezen idő alatt Patócsy' serege készülvén az ostromhoz, Medgyest már körülkeríté. Gritti is értesült, hogy a' moldvai vajda Péter 12 ezer lovas' küldött segélyére. Ezek nem sokára meg is érkeztek; azonban künn az ellenséggel (Patócsy' táborával) csatlakoztak. Ezt látván Gritti, elhatározta, hogy az ellenség' elűzésére egy kirohanást teend. Sept. 10-kén reggel tehát kiindult serege' egy részével Patócsy' táborára, de sikertelen; mert ezek sánczaikból ki nem mozdultak. Visszavonult tehát ismét a' városba, meghiusulván terve: Nikápolyba mehetni, mint azt hívei tanácslották. Az ostrom ezalatt folyton folyt, és a' seregből mind két részről hullt elég. Az ostromlottak' helyzete mind inkább aggodalmasabbá vált. Ez okból egy este Gritti hadi tanácsot tartott Antal fia, Dóczy János, Batthyány Orbán és a' jancsár főnök Kassin pasha' körében. Itt Gritti Antal a' menekülést tanácslá; Batthyány jó egyezségi kísérletet javasolt, Dóczy osztá Batthyány' indítványát; Kassin kirohanást akart. Gritti Alajos Batthyány' tervét helyeslé és elhatározá, hogy Dóczy menjen egyezkedni. Más nap reggel trombita-hanggal adatott Kún Kocsárd, és Majláth Istvánnak értésére, hogy jöjenek egyezkedés végett Dóczyhoz Medgyes elé a' mezőre mind két részről elég őrséggel. A' 3—4 óráig tartott egyezkedésnek azonban kívánt eredménye nem lön, mert a' magyarok Dóczyt, nem pedig Grittit — tartván Czibak' halála' okául, ezért ennek kézbe-adatását követelték. Dóczy az egyezkedésnek őt érdeklő föltételét Grittinek föl nem fődözé; mert különben Gritti Antal küldetett volna az alkudozásra. Az egyesség nem sikerülvén, sept. 28-kán az ellenség elhagyván sánczeit, a' nyílt mezőn egészen a' város' falai alá nyomult.

Közeledünk a' catastrophoz, melly hazánkat ezen ártalmas férfitől megmenté. Szerző hosszasan, és elég érdekesen leírja a' heves ostromot; mit azonban terjedelme miatt mellőzni kívánván, csak azt említem meg, miszerint szerző szerint Gritti Péternek tanítója az ablakból szemlélődvén, látta, hogy a' városbeliek fehér zászlókkal integtek az ostromlókra, és ezek hitták be őket a' városba. Grittit az ostrom' egész ideje alatt a' négynapos láz kínoztá. A' város végre bevétetett. Szerző ismét körülményesen elbeszéli, milly számíttással siettek ki a' falak közül Gritti' fiai; elbeszéli azután Grittinek kimúlása' körülményeit, mellyre nézve a' zavar miatt teljes tudomással nem bír, és nem is bírhatott, a' mint későbbi különféle hallomás után írt sejtelméből kitűnik. Azt azonban állítja, miszerint

a' moldvaiak állták útját Grittinek, és ezek adák át a' magyaroknak, kik által aztán Kún Kocsárd, és Majláth István elé vitetett.

Gritti Kún Kocsárdal szembe szállt, és fenyegetődzött, hivatkozva Szolimanra, fölhardva állását, hivatalát, befolyását. Mind ez nem használt. A' kegyetlen Majláth kimondta, hogy meg kell halnia. Ez megtörtént. Gritti' vég szavai közöl ezeket jegyzé föl szerző: „Sanguis meus super vos et super filios vestros, amore Dei, cito expeditatis.“ Grittinek feje vétegett.

Gritti' lenyakaztatását szerző négy fiútól hallotta, kik jelen voltak, 's kikkel ő Nagy-Váradon János király' udvarában beszélt. Azt is hallotta szerző, hogy Gritti János és Gritti Péter megszabadultak. Sok török elesett, mintegy 200 megmenekült. Később még ismét azt hallá, hogy Gritti' fiai átadattak Péter moldvai vajdának, hol Gritti Antalnak feje vétegett, a' kisebbik pedig t. i. Péter hite' elhagyására kényszerítettett. Végre azt is hallotta szerző, hogy Gritti Alajost Kún Kocsárd, és Majláth István ebek által szakgattatták szét.

Következő évben megtérvén Persiából Szoliman, és hallván a' történeteket, elsőször is Péter moldvai vajda ellen küldött. Az Konstantinápolyban fogságba került, és onnan dús ajándékok' árán szabadítá meg magát, melyeket Gritti' ékeinek állítanak. Ezzel Gritti' szerepének vége szakadt; a' mi még hátra van, abban szerző saját sorsáról, és viszontagságairól tudósít.

Szerző — ura' kivégezte után — Patócsy' foglya lön, és mint ilyen Gyulán időzött 1535-ki jan. 14-keig, összesen 55 napig. Ez idő alatt gyakorta fakgattatott Patócsy által, ki egykor fakgatásai közt ezt is mondá neki: „*Ravas, visla, olas.*“ — Egyébíránt Patócsyról rövid jellemzéssel azt jegyzé föl, miszerint az többet beszél, mint tesz. Nejének szívességét azonban méltányosan bevallja. Fogságából — Frangepán Ferencz egri püspök, 's kalocsai érsekhez, és Carthagói Hannibalhoz levél által folyámódván, ezek' közbe-vetésére megszabadult. Ezután egy ideig Egerben Frangepánnál tartózkodott. Május' 13-kán már Budán volt, honnan Frangepánnal Bécsbe ment, Bécsből jún. 2-kán indult el Velenczébe, hová jun. 14-kén megérkezett és még azon este nagybátyja Oddo János által a' doge Gritti Andrásnak kézcsókolására vezetettvén, annak fia' sorsát elbeszélte, és később azt — mint már eleve megjegyeztük — ezen most ismertetett kéziratában feljegyezte.

A' II. rendbeli kézirat címe ez: „*Fr. Augustini Musei Tarvisini De expugnatione Megghes.*“ Találtatik szinte a' velencei sz. Márk nevű könyvtárban, Cod. latin. class. X. Cod. CCCV. Inter Contarianos nro XV. kötetlenül az eredeti példányban. Úgy szintén Contarini Ferencz Bécsben velencei követ' levelező könyvében (Registrum Literarum stb) class. Ital. VII. Cod. DCCCII. nrus Contarianus 108. Szerzője e' kéziratnak — mint magát nevezi — Tarvisini

Museo Ágoston theologus, és szent Ágoston rendi remete (vagyis szerzetes) volt, ki saját élete' viszonyait a' III. rendbeli kéziratban terjedelmesen előadván, azt a' következő kézirat' ismertetésében érintendem bővebben. Annyit e' kézirat' hitelessége' megalapítására elég legyen megjegyezni, miszerint ő Gritti Alajos' idősb fiának Antalnak, a' kinevezett egri püspöknek tanítója volt, és Magyarorszában harmadfél évet töltött.

Nem lesz érdektelen itt előlegesen előadni ezen kézirat' eredetének okait is. Szerző társával Cremai Jánossal (Zan Piero da Crema) a' megyesi szerencsétlen ostrom után haza felé sietvén, Bécsben letartóztatott, hol is az akkori velencei követ Contarini Ferencz által megbízott, miszerint Gritti Alajosnak magyarországi utóbbi viszonyairól és ott történt haláláról körülményes tudósítást írjon. Szerző ezen jelen (latin nyelven írt) kézirattal teljesíté a' követ' kívánatát. A' követ ezen tudósítást megküldé azután Velenczébe a' dogénak, egy febr. 22-én 1535-ben kelt levelében.

Contarini Ferencz követnek egyik utóda Contarini Jeromos 1846-ban minden kéziratot a' Márk-könyvtárnak hagyományozván, ekkép Museo Ágoston' ezen jelentése is a' többi kézirat közt oda jutott. Mivel pedig a' követnek rendes levelező, jegyzőkönyve volt, mellyben ezen tudósítás is egész terjedelmében lemásoltatott, innen e' kézirat két példányban maradt föl a' Márk-könyvtárban, úgymint 1. az eredeti példány, kötetlenül három íven, ajánló levéllel ellátva, mint az az általam lemásolt példányban látható; és 2. a' másolat a' levelező könyvben (Registrum literarum Fr. Contarini stb, melly meg van toldva két ponttal Gritti Alajos' halálát érdeklőleg, amint az a' IV. rendbeli kéziratban, melly néhány levelet tartalmaz, látható).

A' jelen kézirat, melly latin nyelven íratott, naplói alakban elég pontossággal van vezetve. Megkezdí pedig azt szerző az 1534-dik évi mart. 1. napjától, midőn Gritti Alajos Konstantinápolyból Budára fiához Gritti Antalhoz írt parancsa' következtében Gritti Antal Museo Ágostonnal együtt kiindultak Budáról, Brassóba (Erdélyben) menendők. Velök ment Budáról száz jancsár, 80 török és 80 magyar lovas. Útjukban nem messze Váradtól hozzájok csatlakoztak Gritti Alajos' lovas szolgálai, kiknek Gritti Alajos' távollétében Dóczy János volt vezérök. Volt pedig Dóczy' vezérlete alatt mintegy 200, Batthyány Orbán alatt 300, Perusich Gáspár alatt 200 lovas. Váradra érték mart. 25-kén, ott időztek öt napig, tisztességesen fogadtatván Czibak Imre által. Váradról Telegdre mentek, és ezután be Erdélybe, Kolozsvárra, hol a' húsvéti ünnepeket töltötték, a' velök volt törökök ez idő alatt a' külvárosokban szállásolván. Húsvét' második napján ebéd után ismét megindultak táborukkal Tordára, hol 10—15 napig valának. Itt országgyűlést tartottak az erdélyiekkel, és erdélyi fő hadvezérnek Kún Kocsárdot választották.

Tordáról négy-öt napi utazás után Medgyesre értek. Innen

szerző visszafordult Magyarországra, hogy a' Gritti által neki hű szolgálatiért adományozott egri birtokot átvehesse. Először Budára ment, hol a' királytól levelet nyervén, Egerbe sietett. Áldozó-csö-törtök előtti napon ért Museo Ágoston Egerbe, és más nap a' birtokba beállott minden ellenmondás nélkül. Következő nap ismét Budára ment, és ott időzött a' pünkösdi ünnepek alatt. Budáról úrnagra Váradra ért, és itt látta, hogy az egész környék, melly Cibakhoz tartozott, fegyverre készült. Okát nem tudja.

Nem írván le Museo Á. úti érdekes tapasztalatait, röviden említem meg, mikép Váradról bement Erdélybe, Gyalura, Medgyesre, Segesvárra és július 24. táján Brassóba. Itt lelte Gritti Antalt, és kíséretét akkép, amint őket Medgyesen Magyarországba menetele előtt elhagyta, minthogy azok Medgyesről a' sereggel együtt Brassóba utaztak.

Ezen közben folyvást jártak a' futárok Konstantinápolyba Gritti Alajos kormányzóhoz, 's ettől vissza Brassóba Dóczy Jánoshoz, és Gritti Antalhoz. Batthyány Orbán már előbb szintén volt egy ízben Konstantinápolyban Gritti Alajos elé, úgy szinte volt Havas-alföldön is 200 lovassal. Ezek, t. i. Gritti Antal, és a' vele-lévők értesíték G. Alajost, hogy ne jöjön Erdély felé, okúl adván a' készülletben lévő pártoskodást. Továbbá, hogy a' király is kinyilatkoztatá, miszerint inkább a' Temes megyei pusztaságon át Nándor-Fejérvár felé tartson. „Féltek — úgymond Museo — a' moldvaiaktól.“ Végre júliusban sz. Jakab napján a' kormányzó Gritti Alajos Havas-alföldre megérkezett, és ott értekezett a' havas-alföldi vajdával. Innen aug. 1-jén a' havasokon átjövén, Erdélybe ért, és tábort ütött a' brassói síkon, mintegy egy olasz mérföldnyi távolságra Brassótól. Ugyanott táborozott Gritti Antal, Dóczy János és Batthyány Orbán is, kik még Brassón túl Gritti Alajos elé mentek.

Leirja Museo, hogy ekkor milly öltözetben volt Gritti. Ezt elhallgatva, megemlíteni méltónak tartom, hogy száz szolgálja volt. Megterhelt tevéje 98, öszvére 30, szekere 4. Ezek közül egyik szekeren ült kisebbik fia Péter három szolgáljával, a' többin zenész fiúk, és más cselédek. Volt Grittinek 900 gyalog katonája, és közel 1000 török lovasa. Voltak azonkívül vele kereskedők és írásszok is. Ezeket a' Gritti Antal' táborában lévő sereggel összeadva, lehetett mintegy 2800 férfiú. Ezeken kívül voltak az oláh lovasok szám szerint 300-an, kiket a' havas-alföldi vajda adott a' kormányzónak, és ekkép az öszves tábor mintegy 3000 emberből állt; a' tábori sátorok' száma pedig a' brassói réteken 250 volt. Brassó alatt táboroztak 13—15 napig. Itt eljött Gritti Alajoshoz Statilio erdélyi püspök is, ki már Oláhországban is fölkereste őt. Ezzel jött Majláth is. A' kik is sokat értekezvén, és sok ígéretet tévén Grittinek, elváltak, Statilio Gyalura, Majláth pedig Fogarasra sietvén. Miből állott ezen értekezés, azt Museo nem említi.

Eléadja Museo ezután Czibak' halálát, és az ezt megelőzőt titkos tervezést, nevezetesen megemlíti azt is, miszerint a' táborban olyan hír szállongott, hogy Bebek Ferencz, és Serédy Eger várát ostromolják, mely végett Batthyány 250 részint török, részint magyar lovassal Eger' védelmére küldetett, mint hírlelték, és hitték. Azonban ezek Czibak' meggyilkolására küldettek, mi meg is történt aug. 12-én nem messze Brassótól, azaz mintegy egy napi járásnyira közel egy templomhoz a' határban. Más nap elhozott Czibak' feje a' táborba Gritti Alajoshoz egy török által, melyet megszagolván egy kutya, melyet Czibak azelőtt Grittinek ajándokul adott, olly irtózatossá vonítást kezdett, hogy csitítás, verés által sem lehetett lecsöndesíteni, hanem az egész tábornak ordítva befutotta. E' látványra Gritti Alajos, és az előbbi napon Magyarországból megérkezett Laszky szomorú arcot mutattak. Csupán Dóczy látszott örvendeni. Gritti a' fejet azután eltemettetni rendelé a' brassai nagyobb egyházban.

Azután Dóczy' tanácsából elindult Gritti' táborra azon hely felé, hol Czibak megöletett, és, midőn egy folyón átmentek vala, hol Batthyányival és seregével találkoztak, tábornak üttöttek. Ott nem messze egy halmon állott egy mezei kápolna, hová Czibak' teste, noha már kocsin Brassó felé útnak volt, de mivel igen szagosodott, azon reggel eltemettetett. De később onnan Majláth Fogarasra vitetvén azt, ott tisztességesen eltemettette. Innen a' sereg ismét elmozdulván, végre Medgyes alá ért.

Nem írom le Museo'nak terjedelmes előadását a' Medgyesén történetekről, nagy részben el lévén már mondva az előbbi kézirat' ismertetésében. E' két leírást összehasonlítva, úgy látszik, Museo Ágoston több hivatással bírt a' történetíráshoz, mint a' hízelgőbb, epésebb Padoai. Museo szerint Medgyes alatt táborban volt Gritti' serege aug. 30-áig; ekkor bevonult Medgyes városába. Megemlíti Museo is Grittinek azon sikertelen kirohanását, midőn a' magyarokat a' sánczokból kivenniök nem lehetett. Megkezdetvén azonban a' magyarok által az ostrom, tartott sept. 28-ig. Mind ez élénken van e' kéziratban leírva, és megegyezik Padoai' előadásával abban is, mikép Grittit az ostrom alatt a' négy napos láz kínozza.

Az ostrom' vég szakát ekkép beszéli el szerző, röviden összehúszva. Miután a' várost már tovább tartani nem lehetett; Gritti Alajos drágaságait egy részben fiai, Antal, és Péter közt felosztván, ezeket küldé ki előre a' városból, kezökbe adván a' levelet, melyet Péter moldvai vajda írt Grittinek, ez által remélvén, hogy fiai bántalom nélkül elköltözhetnek. De sikertelenül, mert kilépésök után azonnal elfogattak. Kiindult ezután Gritti Alajos is, miután őt a' magyarok mind elhagyták, kivévén Dobó Ferencz erdélyi kincstárnokot, ki őt mind haláláig követte. Mihelyt kiért Gritti a' város' kapuján, legott egy szakálás moldvai elfogta, és átadta Kendy Ferencz

erdélyi alvajdának, ki Grittinek semmi szavára nem felelt, hanem intett Majláth' kocsisának. A' kocsis — kinek keresztnéve István vala — rögtön kivoná kardját, és Grittit megölte.

Gritti' holt tetemén nagy kegyetlenséget gyakoroltak, kivéven Kún Kocsárdot, ki sem törököt, sem keresztyént fogolylyá nem tön; és ez oknál fogva szabadult meg Gritti János is (rokona Gritti Alajosnak). Gritti' tetemei azután a' zárdai főnök' (gvardian) ellenzése' dacára is eltemették. Ez rövid tartalma a' II-ik rendbeli kéziratnak.

A' III. rendbeli kézirat' czíme a' könyvtári lajstrom szerint a' következő : *Fr. Augustini Musei Tarvisini Constitutio sive Interrogatio a Mareschalco Caes. Mai. sibi et socio Petro Cremensi facta suum de Buda in Viennam reditu Ao 1535.* Feltalálható pedig Cod. lat. class. X. cod. CCCV. nrus XIV. Az eredeti példány két (teljesen be nem írt) íven foglaltatik.

Ezen okmány' eredetét illetőleg a' szükségeseket elmondottam már az előbbi (II. rendbeli) kézirat' ismertetésében. Tudniillik ezen okmány'nak is szerzője Museo Ágoston, ki, midőn társával Cremai János Péterrel a' medgyesi ostrom után Budáról Bécsen keresztül Olaszországba sietett, Bécsben letartóztatott, és akkor a' császári marsall által föladvott kérdésekre kihallgattatott társával együtt; melly kérdések oda célzottak, hogy azok által netalán titkos megbízatásuk kitudassék, részint pedig hogy a' magyarhoni ügyekről tőlök némi értesítést vehessenek.

Miután ekkép kikérdeztettek : az akkori bécsi velencei követ Contarini Ferencz szinte meghagyta Museo Ágostonnak, miszerint ezen kérdéseket az azokra adott feleletekkel együtt neki írásban adja által, hogy ekkép ő is ezeket a' velencei dogénak megküldhesse. Museo Ágoston a' megbízást teljesíté, és így szülemlett a' jelen okirat, mellynek másolatát a' nevezett követ nagy titokban, mint 1534. febr. 16-kán költ levele tanúsítja, elküldvén, az eredeti a' követnél maradt, 's ennek egyik unokájától a' Marciana-könyvtárba jutott, mellyről a' bemutatott kézirat is másolatott. Minthogy pedig a' követnek rendes levelező könyve volt, ebben is másolatban leíratván, és ezen levelező könyv is a' könyvtárba jutván : ekkép az jelenleg ott két példányban létezik, épen úgy, mint a' II. rendbeli kézirat.

Legérdekesebbek, miket ez okirathól tudhatunk, a' következő körülmények : Cremai Péter Gritti Antalnak, 's testvére Gritti Péternek tanítója volt, és pedig harmadfél évig. De milly szakmában, azt nem tudjuk. Cremai Budán lakott 3 évig. A' feleletek, mellyeket Cremai a' marsall' kérdéseire adott, igen silányak és üresek. De annál terjedelmesebbek Museo' válaszai, mellyekből megtudjuk annak minden viszonyait. A' többi között azonban legérdekesebbek a' következő válaszok :

Kérdezletvén, micsoda megbízása van Grittitől, válaszul adá : „Hogy, mihelyt szerencsésen haza ér, atyjának a' dogénak

mondja el, miszerint minden veszélynek, mellyek őt (t. i. Grittit) érték, egyedül maga az oka, mivel sem atyja, sem Lőrincz fivére' tanácsaira nem hallgatott, és azért kérje atyját, hogy fiaira gondja legyen.“

Kérdezte, hogy János vajda Gritti' haláláról mint érez, és beszél, felelé : „A' szívet csak az isten ismeri, nem én. Szavai pedig hozzám első találkozásunkkor ezek valának : hol van most azon béke, mellyet mindnyájan vártunk ? Íme nem kellett volna az országot török zsarnoksággal, sem velencei büszkeséggel kormányozni. Azután kezdé magát Gritti' halála miatt mentegetni, hogy ő nem egyezett belé, 's hogy nem nyújthatott olly rögtön segílyt, mint kívánt volna. Bár miként legyen, a' szíveket csak az isten ismeri.“

Kérdezte, hogy most mit fog tenni a' vajda, ha a' török császár, és római király is ellenségei, hozzá terém én : 's tán a' velenczések is. A' velenczésekről mitsem tudok, felelé. De a' törökről, és kirdlyunkról igen. Felelém : „Bizony két Lajost vesztett ki már, mint hírlik, egy királyt, és egy kormányzót. Az isten méltólag fogja ezért őt jutalmazni. Ő lássa, mit tegyen. Én azonban, ha igaz, mit mindenki hírrel, azt hiszem, hogy leginkább félhet az istentől.“

Kérdezte Laszky úrról, felelém : „Hogy jelenleg a' lengyel követ urak' szállásán tartózkodik Váradon. Mi történik vele, azt nem tudom. Beszélük azonban, hogy a' lengyel urak' kíváncsára itélet fog hozatni fölőtte“ stb.

Befejező szerző ezen részint latin, részint olasz nyelven írt elterjesztését a' következőkkel : *Hec sunt ad ungvem Mag. ce ac Clarissime mi D. Orator, quae ipse D. Marschallus perquisivit a nobis. Que vero vicissim respondimus*

t. M. V.

Addictissimus F. Aug. Museus tarvisinus eremita Augustanus theologus minus raptim. —

A' IV. rendbeli kézirat az általam az academiának beadott emlékiratok között Contarini Ferencznek, a' bécsi udvarnál volt velencei követnek levelező könyvéből összesen 18 darab levelet tartalmaz. Találhatik ezen levelező könyv a' következő cím alatt : „*Registrum Literarum magnifici Domini Francisci Contarini oratoris ad Serenissimum Regem Romanorum*“ szinte a' velencei Márk-könyvtárban class. Ital, VII. Cod. DCCCII. nrus Contar. 108.

E' codex magába foglalja a' nevezett követnek 1534. dec. 28-tól Sacilból, Bécsből, Inspruckból költ levelezéseit egész 1536-ki april' 2-káig. Továbbá ugyanezen kötetben vannak Brüsszelből, Regensburgból 1540-ki april' 28-kától 1541-ki aug. 13-kig költ levelezései stb. — Vajha mindezt, sőt a' Marciana-könyvtárban létező többi követségi levelezéseket is az általam lemásolt emlékiratok' ezen negyedik rendbeli kézírata tartalmazná ; de e' szándékot az idő

korlátoltván, ezen levelezések közül csupán három havi cyclust, összesen 18 darab levelet lehetne lemásolnom, mellyek az 1534-ki jan. 1-től kezdve 1535-ki mart. 4-kéig vitt levelezéseket képezik.

Nem czélom most ezeket egyenkint ismertetni, mert azt egész terjedelmökben lefordítás nélkül kellőleg úgysem teljeshetném. — Néhány ezen levelek közül még Gritti' viszonyait tárgyalja. Némelylek Magyarország' állapotát is érintik. Általában pedig főleg mint titkos követségi tudósítások is figyelmet érdemelnek, és minden esetre az akkori diplomaticus világ' állására nagy fényt derítenek. Végül czélszerűnek látszott ezen kis levél-cyclusnak lemásolása azért, hogy az által a' velencei Marciana-könyvtárban létező egyéb követségi levelezések' módora, és tartalmi színezete némileg megismertessék.

— Ez után

REPICKY JÁNOS lt.

mint a' *török-magyar történeti gyűjtemény* készítésével megbízott tag, a' folyó év' első negyedében készült dolgozatait mutatta be 's olvasott belőlök némelly érdekesb részleteket, u. m. 1. *Derbend-Náme*, azaz Derbendnek története, törökből; 2. *Lévai török levelek*, másolva és magyarítva. A' tisztelt tag' buzgó munkálkodása részvétellel és helyesléssel fogadtatván, a' kéziratárba tetetni rendeltetett.

— Következett

PODHRADCZY JÓZSEF lt.

közleménye a' *Gvadanyi-nemzetségről Magyarországon*.

E' nemzetségből *Gvadagni Sándor* gróf volt legelső, ki *I. Leopold* alatt, nevérol ítélve, olasz földről költözött Magyarországra, *Borsod megye' jegyzőkönyvei* szerint, 1684-ben már a' *Szendrei régtár'* várnagya volt. *Ghymes* gróf *Forgách* Dorkó (Tora) aszszonynyal, néhai *Forgách* *Adám* borsodi főispán' leányával egybekelvén, vele, egyéb fekvő jószágokon kívül, *Ruda-Bánya'* birtokába jutott; ezért idegen nemzetből fiúsított magyar kívánván lenni, levele által megkereste Borsod megyét is, hogy ez ügyben az épen 1687-ben kihirdetett országgyűlés elé terjesztendő kérelmét, részéről is pártolni szíveskedjék. Eredetiből másolt levelének tartalma ez: „Illustrissimi, Rndissimi, Splēs et Magnifici, Addm Rndi, Generosi item, ac Egregii Domini, Domini mihi Colendissimi.

Seruitorum meorum paratissimam commendationem. Posteaquam Divina dispositus Clementia, Excellentissimi condami Comitiss ac Domini Domini *Adami Forgách* de *Ghymes*, filiam Illustrissimam Comitem, Dominam *Dorotheam Forgács* matrimoniali nexu mediante mihi associassem, ac postmodum etiam certa quaedam Bona, et jura Possessionaria in Inclyto Regno Hungariae habita, secum acquisivissem: decrevi, occasione primitus celebrandae Diaetae, gratia Suae Maiestatis Sacratissimae Benigna Dni Dni omnium nostrum Clementissimi, et fauore Statuum huius Regni accedente, in nune-

rum reliquorum Regni membrorum recipi, perque id ipsum ad fidelia perpetuaque Eiusdem Inclyti Regni (servitia ¹⁾) sincero candore obligari. Quod, ut eo facilius assequi valeam, Praetitulatas Dominationes Vestras honorifice requirendas esse duxi, medio Ablegatorum suorum ad praemissa Comitia deputandorum, hanc meam Instantiam, tam apud Suam Maiestatem Sacratissimam, quam Status et Ordines Regni recommendare, et in quantum possibile, promovere etiam haud grauatim dignentur. Affectum istum Praetitulatarum Dominationum Vestrarum omnibus occasionibus demereri studebo, manens Earundem Praetitulatar. Dominationum Vrarum In Arce Szendrő 24. Sept. An. 1687. Ad serviendum Paratissimus Alexander Co-s Gvadagni, m. p.

Külső czim : „Illustrissimis, Rndissis, Splibus ac Magnificis, Addm Rudis, Generosis item, ac Egr. Dnis Dnis N. N. Supremo et Vice Comitibus, Judlium et Jurassoribus, Toti denique Universitati Dnor Praelatorum, Baronum, Magnatum et Nobilium Inclyti Comitatus Borsodiensis etc. Dnis Dnis mihi Colendissimis.“ Pecsét' helye.

A' pecsétnek nyílt koronával tetézt három szegű pajzsán, melyet mind két oldalról palmaágak környeznek, egy kiterjesztett szárnyú, 's jogra néző egyfejű sas áll.

Folyamodásának eredményét bizonyítja az 1687-ik évi 28-ik törvényezikk.

Nevezett Dorottya grófnő asszony *Ruda-Bányán* három fiat szült neki : *Sándort, Ádámot és Jánost.* — Ádám' felesége *Anna Mária Bedeker* grófnő volt ; — János pedig vevé házastársul *Pongrácz Eszter* bárónét, kitől csakugyan *Ruda-Bányán* october' 16-án 1725-ben isméretes írónk *József* született ; — de a' kiből a' magyar *Gvadányi-nemzetség* december' 21-kén 1801-ben férfiágon *Szakolczán* kihalt.

Ezekhez kiegészítőleg az elnök gróf azt jegyzette meg, hogy gróf *Gvadányi József* az író hibásan állítatik itt neme' utolsójának, miután az csak *József* fiában halt ki, a' ki mint nyugalmazott alezredes *Pozsonyban* élven, ott 1815. körül halt el nőtelenül, 's kívül a' szóló elnök több ideig személyes barátságban élt, 's annak atyjáéval együtt arczképét is bírja.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, APRIL. 25. 1853. 7 ór.

Nmélt. gr. *Teleki József* úr ö czja' elnöklete alatt

Jelen : *Érdy, Gebhardt, Győry, Jerney, Kállay, Kiss K. rr. tt. — Pauller, Repický, Tasner, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

A' titoknok a' könyvtár' számára bejelentette, hogy a' m. gr. *Teleki család'* alapító ága újabban ismét elhunyt gr. *Teleki Ádám tábornok'* könyvtára' hadtudományi részét 160 kötetben ajánlotta fel ; továbbá gr. *Teleki Domokos* acad. lt. ajándékából tizenkét darab ritka munkát adott be, jobbjára ösnyomatot és magyar ritkaságot, melly alkalommal a' „Lexicon Hellenoromanicumban“ (Bazél,

¹⁾ E' szó kimaradt volt.

1584. fol.) levő beírásokra, 's az azokból Beniczky Péter költőnk' életére háruló világosságra tette figyelmessé az ülést. Következett a' *kötelmi példányok*' beadása, és pedig Esztergomból 15 apróság, Pestről a' Heckenast-nyomdából 8 kötet, Szakolczáról 5 tót apróság, Veszprémből 2 kötet. Végre a' *kézírttár*' számára : 1. a' kolosvári unit. consistorium' ajándékából *Cserai Mihály*' önkézű *Jegyzőkönyvét*. 2. Néhai *Puki Simon*' özvegyétől férjének következő kézirati munkáit : a) Világok' teremtese és a' földgolyó bise' régiségének meghatározása. Első rész, nyomtatva, második rész írva. b) Az égi tudománynak summás leírása. c) Népszerű csillagtan. d) Tiszta nagyság' tudománya. e) Philosophiai értekezések. A' kolosvári unit. consistorium' irányában a' nm. Elnök kéretett, hogy annak ajándékát némelly academiai kiadások' példányaival viszonzni méltóztatnék.

Végre a' titoknok a' nemz. muzeumban levő, 's Landorfejejvár' 1521-ki ostromát tárgyazó XVI. századbeli codex' hű másolatát adta be Ring Adorján acad. írnok által készítve, melly szinte a' kézírttárba iktatandó.

Felelős szerkesztő: Toldy F. titoknok.

MAGYAR

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

XIII. Év.

1853. MAJUS. JUNIUS.

III. Sz.

KIS GYÜLÉS, MÁJ. 7. 1853.

(A' mathem. és természettud. osztályok' részére).

Nmélt. gr. Széki Teleki József úr ö exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Kubinyi Ágost. tt. — Bugát, Gebhardt, Győry, Kiss K. rr. tt. — Csorba, Nendtvich ll. tt. — Egyéb osztályokból : Balogh, Czuczor, Érdy, Horváth Cyrill, Jerney rr. tt. — Bertha, Pauler, Tasner, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

— A' titoknok olvasta az úgy nevezett asztalmazgási tünemény' dolgában költ bizottmányi jelentést, mely itt következik :

A' Tisztelt Osztálynak apríl' 16. költ határozata' folytán, melyhez képest Frommhold Károly orvostudor és Jedlik Ányos egyetemi tanár urak is a' bizottmánynyal közre munkálásra kérettek : a' szönyegen levő úgy nevezett asztalmazgási tüneményt illetőleg van szerencsénk jelenteni, hogy bár az ajtóra függesztett tábla' ellenére összegyűlt számos idegenek által a' kísérletek nem intézethettek azon szigorú renddel, 's nem észleltethettek azon teljes pontossággal, mely óhajtható volt : még is a' bizottmány meggyőződhetett arról, hogy a' köz figyelmet gerjesztett tünemény nem önkényes mozgatas' eredménye (hol t. i. hü elfogulatlansággal eszközöltetik), hanem hogy a' lánczolatok' különfélesége szerint, a' mint t. i. több vagy kevesebb, nagyobb vagy kisebb mértékben minősített egyénekből áll, hosszabb v. rövidebb idő alatt, mely 30 perc és 2 óra közt változott, a' négysegű asztalok egy oldalról a' másikra ingadoztak, a' kerekkek pedig mulékony forgásba jöttek : a' nélkül hogy az illetők' részéről mozgató szándékot föltennünk lehetett volna.

Minthogy pedig kül- és belföldi lapok számos, orvosok által is nyilvánított eseteket hoztak, mellyek meglepő hasonlatosságot mutatnak a' bizottmány által észleltekkkel, azok' megújításától elállottunk, annál is inkább, mert a' társas tapasztalatás' sokféle nehézségeiről meggyőződünk. 'S így elégnék tartjuk 1) alatt ide mellékelve 8 eset' részletes feljegyzését adnunk.

Még kevésbé lehet a' tünemény' okának kipuhatolása bizottmányi munkálódás' tárgya; 's azért e' részben is elég legyen a' bizottmány' megkért vendégtagja Jedlik Ányos úr' magyaráza-

tát 2) alatt ide csatolnunk, mely ha valamennyi itt ott észlelt tünetményeket nem fejt is meg, mindenkép méltónak látszik a' tisztelt osztály' figyelmére ¹⁾. — Költ Pesten, május 4. 1853.

Azon kísérletekből, melyek folyó évi ápril' 22. a' magyar Tudós Társaság' teremében az asztal' mozgását kutatólag tétettek, alulírt e' következőkre emlékezik :

1. Három üvegphárra helyezett fatányér jóval hamarabb hozatott mozgásba (melly forgó vala), mint bármellyik asztal.

2. A' fatányérra helyezett kalap, miután karimájára a' kezek' lánczolata kevés ideig alkalmaztatott, a' tányérral együtt forgó mozgásba jött, és pedig mindig azon irányban, melyben néztek a' lánczolatot képző személyek; mit azonban szabály gyanánt eddigelő aligha lehet felállítani; mert az asztalok' mozgásánál épen az ellenkező eset adta elé magát, t. i. midőn a' személyek jobbra néztek, az asztal balra tette forgását. De ha a' személyek mindannyian az asztal' közepére szegezték szemeiket, tudtomra mindenkor megszünt az mozgani.

3. Tapasztaltatt, hogy az asztal akkor is megindul, ha a' személyek' kisújjai vannak érintkezésben; minden egyes személy' hüvelykújjai pedig egymással nem érintkeznek.

4. Annak kipuhatólása végett, vajjon a' mozgató erő nem mechanikai-e, egy hengerkalap tétetett az asztalra. Miután a' lánczolat a' kalap' karimájára kevés ideig működött volna, a' kalap forgó mozgásba jött az asztal felett, 's nem sokára maga az asztal is megkezdé forgását; de azt csak egy pár másodperczig folytatta. Kíváncs volt volna ezen döntő tünetménynek többszöri és hosszabb ideig tartó létrehozása; mivel a' kalap' közbesítése által csakugyan nem lehetséges, hogy az asztal mechanicailag akár forgó, akár haladó mozgásba hozassék.

5. Egy asztalra lószőrrel kitömött pamlagvánkós tétetett; ez is kevés idő alatt forgásba jött, de mozgását az asztallal nem közlé.

6. Egy nehéz szék fektettetett a' padlózatra, kezek' reá illesztésével kevés várakozás után csúszó mozgásba jött.

7. Körülbelül 10 fi- és leánygyermekből álló lánczolat körülvett egy nagy, zöld posztóval borított, nehéz gömbölyű asztalt, az is megindult nem sokára, lassú forgó mozgással. Ugyanazon asztalt újjak' nyomása által hasonló mozgásba hozni körülbelül 7 férfinak igen feltűnő erőlködésébe került.

8. Egy asztalra szék álltatott, a' székre pedig egy gyermek ültetett, 6 gyermekből képzett lánczolat a' székre alkalmaztatván, az asztal egyik oldalról a' másokra ingani kezdett, de helyből nem mozdult; utóbb levétetvén a' gyermek, a' pusztá székre alkalmazott lánczolat' működése által maga az asztal is forgó mozgásba jött.

¹⁾ Megjelent az a' Pesti Napló' 950. és 951. számaiban.

— Ezzel összeköttetésben

BUGÁT PÁL rt.

szinte e' tárgy felett olvasta némelly észrevételeit.

KIS GYÜLÉS, MAJ. 9. 1853.

(A' nyelv- és széptud. osztályai' részére).

Nmélt. Széki gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályokból: Balogh, Czuczor rr. tt., Hunfalvy, Repicky, Tasner ll. tt. — Egyéb osztályokból: Erdy, Gebhardt, Györy, Jerney, Kállay, Kiss K. rr. tt. — Bertha, Csorba, Pauler, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

HUNFALVY PÁL lt.

folytatólag az ural-altaji nyelvek' számnereit hasonlítva fejtegette.

— Utána Podhradczy József lt. XVI. századbeli irományokból vett, „füstént“ szót magokban foglaló, kivonatokat közlött, melyek használatra a' nagy-szótár' szerkesztőjének adattak által.

KIS GYÜLÉS, MAJ. 21. 1853.

(A' philosophiai és társad. tud. osztályai' részére).

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Horváth Cyr., Kállay r., Bertha, Tóth l. tt. Egyéb osztályokból: Erdy, Gebhardt, Jerney rr. tt. — Csorba, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

— A' titoknak folytatva

HETÉNYI JÁNOS rt.

A' magyar Parthenon' előcsarnokai című értekezése' olvasását, ezúttal az „életharmonia“ fejtegetése következett ekképen.

A' honunkban serdülő, és önállásra törekvő philosophiának igen szép sajátja, és életrevalóságának öröndetes előjele az, hogy mi a' philosophia' lényét, és jelentőségét helyesen felfogva, megpendítettük a' nemzeti életre vonatkozó philosophia' eszméjét; melly szerintem nem más, mint az öntudatra, és teljes érére jutott észnek azon dicső iránya, melly az élet' általános, és egyetemes harmoniájából, szépségéből, sőt eszményéből kiindulva, ezen ideált, mennyire a' nemzet' jelleme, körülményei, és fejlettségi foka engedik, szelíd és békés módon, életbe léptetni, a' polgárosodást terjesztetni, a' köz műveltséget gyámolítani, és nemzeti jólétet, szellemet úgy, mint anyagit, eléldézni törekszik.

Illy honban, mint a' miénk, mellyben a' philosophiai műveltség, számtalan akadály miatt, csak későn kezdődhetett, illy nemzet között, melly mint keleti faj a' philosophiai szemlélődésre és a' bölcsési elméletekre, — gyakorlati irányú levén, — soha kiválólagos előszeretetet nem mutatott, nem csoda, ha voltak, 's vannak ele-

gen, kik a' bölcselés' lényét, egyoldalúlag, az általány és eszménység' fürkészetébe helyezvén, az említett eszmével megbarátkozni nem bírtak, és ebben némi ellenmondást véltek rejteni. Természetes vala ezen megütközés; mert az idealismusra törekvés ép olyan mint a röperő, mely ellenkezője a' vonzó-, vagy súlyerőnek, mely a' központ felé tart, amaz fölfelé, emez lefelé sietvén. Mindenik magában túlságra vezet, egyesítve és egymás által súlyegyenben tartva, üdvös és boldogító. A' tisztádan tiszta eszménységet úgy kell tekintenünk, mint léghajózást; ezt megczáfolja az élet : viszont az eszménységtől egészen elforduló, és merő anyagiságba süllyedt emberélet, legyen az egyéni vagy nemzeti, szép és dicső nem lehet.

Már pedig az élet azon sark és tengely, mely körött kell forogni azon tudománynak, melyet Pythagoras, vagy mi hihetőbb, Socrates óta philosophiának nevezünk; az élet-egészlet az, mellynek őszhangba hozatala, szépítése, fő iránya volt és leendő örökké a' bölcselésnek, állván ezen harmonia és szépség, a' szellemi és anyagi jólét, a' tudományos, erkölcsi, és fensőbb ízlési műveltségnek az anyagi jólétre vonatkozó iparrali szoros kapcsolatában. Úgy van : az emberileg szép életben, legyen az egyéni és nemzeti, élet-harmoniának kell díszleni : mi azt teszi, hogy mi emberek kettős, úgymint fensőbb és alsóbb életre, szellemiségre és állatiságra hívattak, és némileg Centaurusok és Sphinxek levén, eleget kell tennünk alsóbb és fensőbb vágyainknak, de úgy, hogy ezek közt legyen oly érintő, vagy tangential erő, mely a' vonzó és távolító erőket szükséges súlyegyenben tartsa, az életharmoniát híven őrizze, mely fő kincsünk és palladiumunk.

Az emberileg szép élet' törvénye tehát egy, és azon örök elv, mely a' világ' életét, az égi testek' járását élteti; mellyek valamely napországbán delejtenek ugyan saját napjuk felé is, de minden rajtok levő test iránylik a' bolygó' központja felé is; és így a' világ általános, és fő törvényét, a' harmoniát, bár öntudatlanul, megtartják. Ezért szép aztán a' nagy természet, mivel ez bámulatosan őszhangzó; szépek ennek részei is, mert ezekről még nem törlődtek le a' harmonia' újjai. Tekintsünk meg csak figyelmes szemmel valamely teljes erőre jutott virágzó gyümölcsfát : mi tökélyes jelve ez a' normal életnek ! melly bár ágaiban és gyökereiben két ellenkező irányt tart, a' légből is, de együtt a' földből is szíván táplálékát, mégis végletekre, mint a' romlott ember, nem fajúl, hanem a' fenséget a' mélységgel, és mintegy a' szellemiséget az anyagisággal kellőleg egyesíti. Innen, ezen benne rejlő harmoniánál fogva lett az, hogy az emberiség' könyvében a' bölcsesség, *életfájának* nevezeték.

Vegyük már most szemügyre az emberiség' életét. Itt látjuk, melly igen eltér ez az említett szabályszeretől, és most Scyllába, majd Charybdisbe ütközve, őt most az érzékiség vonja le látongó mélységbe, majd a' szilaj képzelődés ragadja ábrádra, és elégtelen-

ségre. Ekkép hullámanak át a' nemzetek is egyik túlságból a' másikba, és fájdalom! nincs életbölcseesség, melly e' két irányt kellőleg kiegyenlitené, mindeniknek mérséklett befolyást engedve ugyan, de magát egyik által is sarkából kiforgatni nem hagyva.

Már pedig nincs bizonyosb mint az, hogy az egyéni és társalmi élet' harmoniája azon eszmény, melly felé kell tartanunk philosophiánk' segélyével; ez és nem más az igazi bölcsezzet' ugró, és kiindulási pontja: nem pedig a' philosophok' eltérő véleményei szerint, vagy a' természet' mélységeinek akózása, — melly melleleg megjegyezve, közli ugyan a' természetbúvárral némelly kecsseit, de magát, miként ama' saisi ifjú akará, teljesen leleplezni soha de soha nem engedi — nem az eszmények és ideák' tündérhona; nem az állomány, mint Spinoza véle, nem Schelling' általánya, nem Hegel' *van*-ja, és tiszta létje; hanem, mint mondók, az ételszépség, nem lévén az észnek és szívnek ennél szebb 's nagyobb ideálja, mellyre vágyunk mindnyájan: mivel ez az emberiség' axiomája, mellyben mindenki egyetért, és mindenikünknek, kik élünk, köz ohajtása. Itt kell lenni és nem másutt az egyedül üdvös philosophia' gönczölének; a' világ' nagy törvényében, a' harmoniában rejlik annak életelve, itt fakad annak jótékony forrása, és roppant épületének e' főalapra kell építtetni.

Minden tudomány tehát, melly az életharmoniát átláttatja, minden gyakorlat és művészet, melly vég elemzésben ételszépséget eszközöl, fő rangú üdvös, sőt isteni. A' testharmonia't helyreállító orvos, a' lélek- és szívbékét eszközölő, a' szépelet' elveit és törvényeit földerítő bölc, a' nemzeti jólétet eszközölő államférfiú, a' kedély' zordonságait lecsillapító művész, az emberiség' háláját és tiszteletét érdemlik; és bár külön irányban látszanak működni, és mint a' sugarak más-másfelé tartanak, mindazáltal bizonyos, hogy mindannyian az életharmoniának szolgálnak, ennek központjából indulnak ki, és utóbb is itt sereglének össze.

Méltán csodálkozhatunk azon, hogy, bár a' finom tapintatú hellenek előtt nem vala egészen ismeretlen az említett világtörvény, a' harmonia; mi megtetszik abból, hogy ők a' világegyetemet harmoniának nevezék, vagy zenének, sőt Pythagoras szellemi nagy gyönyört élvezett a' sphaerák' zengésiben, Claudianus pedig világok' frígyéről szól — *foedera mundi* — és ezekre építi a' fölény' létezését: és mégis philosophiájokat e' világtörvényre nem építtették: mit ha tesznek, el van kerülve azon eltérés, szakadás, vagy *divergentia*, mely Plato és Aristoteles óta tart a' philosophiai rendszerek között, és szüli azon egyoldalúságot, melly ellenkező irányt követve, vagy az eszményiségnek és szellemiségnek, vagy az anyagságnak és érzékiségnek, vagy az elméletnek vagy a' gyakorlatnak adja a' túlsúlyt; ekkép válaszfalat von a' bölcselek között, és őket ellentáborba gyűjtven össze, a' tudományok ama' királynőjét, a' phi-

losophiát, Erissé aljasítja; ennek életharmoniát teremteni kellő térét küzdtérré silányítja, az által rést nyitva a' kételkedésnek. Miből az lesz, hogy ezen Uranida, melly életvezérlőül rendeltetett, három ezer év' eltelte után is még szilárd önállásra nem juthatott, sőt, óh szűgyen! magát még csak értelmezni sem bírja.

Úgy van; a' philosophia' történetei mutatják, hogy az említett tudomány' értelmezésében eddigelé igen nagy véleménynyartakosság uralkodik. *Plato* szépkedvelésnek — *philocalia* — *Aristoteles* theoriának, istenlátásnak, vagy az általa istenített természet' alapos ismeretének — *Epicurus*, minél több élvezetet nyújtó eszélynek — *Cicero* isteniek és emberiek' ismeretének; az újabb bölcselők közül egyik észbírálatnak, másik észtannak; egyik tudás' tudományának, másik általánytannak állítja lenni: olyan vala tehát ez eddig, mint *Hercules*' saruja, mint szélvitorla, mellyben állandóság nincsen.

Valóban nincs leverőbb érzés, mint az, melly a' philosophia' olly régi korban kezdődő történetének olvasásánál támadja és lepi meg keblünket. Mert látni egyfelül azt, mi fölséges lángelmék áldozták fel éltöket az igaz bölcsesség' ösvénye' fölfedezésére, a' világ és emberélet' rajténye' megfejtésére; látva azt, mit nem követtek el már az őskorban *Pythagoras*, ki, ha *Plinius*nak hiszünk, gyalog beutazta *Scythia*, *Persia* és *Egyptom*' földeit; — azt tevék *Plato* és *Democritus* is: — és mégis látni másfelül, hogy ennyi munka, esztörés, testi és lelki erőpazarlás után is, a' kételynek és sophismusnak mi könnyen sikerült, ledöntögetni az erősnek hitt rendszereket, ez igen leverő érzet: valamint hallani azt, mi hangos panaszkodra fakadtak eleitől fogva a' philosophia' leghűbb bajnokai, jelesen *Xenophanes*, éltök' utolsó óráiban, a' bölcsesség' istennője ellen, ki tőlök az igazság' fényét makacsul elzárta, és előttök magát leleplezni vonakodva, szomorúan bocsátá őket a' sötét koporsóba. Látni és hallani mind ezeket ma úgy, mint az őskorban, egyik lelkes nemzetnél úgy mint másutt, sőt mindenütt, ez valóban lehangoló, sőt leverő érzet.

Úgy véljük tehát, eljött az idő, hogy a' philosophia' czéltévesztéseit és erőpazarlásait híven kimutatva, azt őstelkére visszaigazítsuk; iskolaiságából kivegyük, töredékes bizarrságából, ingatagságából kiemeljük az által, hogy ezt egy nagyszerű és öröklétű fő elvre, a' világ és élet' harmoniájára fektessük; ez meglevén, oda munkáljunk, hogy ezen fensőbb élettudomány, melly olly soká fejezé ki az emberiség' bélyegét, a' hellenek' nemzeti dicsőségét, a' polgárosodás' üdvét, az egyéni és társalmi életszépítési nagyságot, magasztos értelmét ismét visszanyerje.

Néhány évvel ezelőtt kijelentettem, hogy a' philosophia, ha nagy céljának, melly nem lehet más, mint az egyéni és társas életnek szépségre, harmoniára és szabályszerre vezérlése, e' nagy feladatának soha meg nem felelend, ha csak eddigi iskolai alakjából,

és köteleiből kiszabadulva, dialecticai szörszálhasogatásaiból kime-
nekülve, az egyéni és társalmi élet' szépitését nem tüzi ki egyedüli
feladatának, szóval az életharmoniát, melyben rejlik általában az
életüdv; minél már hogy fenségesb irány nem lehet, arról úgy
vélem, senki nem kétkedik, valamint arról sem, hogy a' philoso-
phia, ezen három ezer éves gyermek, még fejletlen levén, magát
értelmezni, mint láttuk, nem bírja; de nem tudja fő irányát, körét
is szilárdul meghatározni, benne tehát az ellenmondás' lelke, a' ké-
tely uralkodik: és én azt úgy tekintem, mint roppant anyag- és
szertárt, melyet még senki rendezni és belőle jeles 's állandó csar-
nokot építeni nem birt. Lehet, hogy csalódom; de én ugyan az új
korban sűrűn keletkező philosophiai rendszereket úgy tekintem,
mint nagyszerű légtűneteket, melyek alig tartanak pár óráig, és
aztán végkép elenyésznek. És midőn a' hellen bölcsészek' művei
örök becsűek ép úgy; mint az antik művek, emezek alig örvendhet-
nek egy-két év tizednyi öröklétnek.

E' kellemetlen tüneményt, úgy vélem, könnyen megfajthatjuk
e' korphilosophiák' keletkezése módjából.

Ezek jobbadán úgy állanak elé, hogy valamely lángeszű egyén
össze- meg összeolvassa az ó és új korban e' tárgyról írt könyve-
ket, és a' czélba vett 's amazokban letett bölcsész eszméket, elveket
előre megállított criterion, fölve és mérvessző nélkül össze- meg
összebírálgatja, a' sokféle színezetű rendszereket tanulmányává te-
szi; de, mivel őt ezek közül egyik sem elégíti ki, följebb emelke-
dik a' metaphysica' kopár tartományába, és itt addig kínozza szem-
lélődő esztét, addig sublimálja fogalmait, addig csigázza elméjének
minden erejét, míg fogantatik egy elmegyümölcs: mely megszű-
létvén, sem a' Muza, sem a' Kellemek rá mosolylyal nem tekinte-
nek, mivel inkább árnyékhoz, mint élő lényhez hasonló. Így aztán
mint valamely meteor föltűnik, darabig újdonsága által érdeket ger-
jeszt; de elvégre, mint nem az életből felnőtt, hanem a' lenge pá-
rákból alkotott légtűnet, örökre elenyészik.

Valóban sajnálatos a' philosophia' sorsa; mert a' bölcsésznek
magának kell keresni telket, mellyen megállhasson; mi annál bajosb,
hogy ez más tudományokban magától ajánlkozva, semmi fáradalomba
nem kerül; például, a' mérnöknek adnak mindenütt álláspontot, és
a' vonalhúzást megengedik: liceat lineam ducere; — ámde a' böl-
cselőnek előre mitsem adnak, mert neki mindent magából kell te-
remteni, és, mint Mózesnek, a' sziklából kell vizet ömlesztetni. Nem
is leend a' légben függő ezen abstract lénynek, a' philosophiának
addig szilárd állása, míg őt az életharmonia testébe nem öltöztet-
jük, és szellemére a' világ' szellemét, a' harmoniát, nem leheljük,
élettudományná magasztva, sőt nemesítve őt: de ez másképp nem
leend, hanemha őt teljesen *átalakítjuk*.

Ezen *nagyszerű reform* azonban, mint előre gondolhatni, nem

kis feladat. A' ki e' gigási vállalathoz kezd, át kell annak látnia, mikben *tévesztett czélt* az eddigi bölcsészet, és mikre pazarlotta siker nélkül észerejét? melyik azon igaz és *saját telek*, melyről eltért, és művelésével fölhagyott; végül, mi által lehet neki életben haszonvehetőséget, tudományban tekintélyt, és erőszlyt, társalomban vezérletet, *sőt trónt* biztosítani?

A' *czéltévesztést* illetőleg, sajnálva kell kijelentenünk, mikép a' nagy Socrates óta, nem áll a' tudóskodó bölcselők előtt angyaltisztán e' roppant igazság, hogy a' philosophia nem más, mint élet-harmoniára vezérő kalauz, és az igaz bölcselő nem egyéb, mint életszépségre segítő tanár és oktató. Nem szabad tehát neki az alapi, és fensőbb élet' teréről lelépni, és fürkészhetlenek után kapdosni, minők például a' léleknek, a' világnak, a' föllynek benső természet-e és lénye; mivel ezek lényökbe pillantani soha, de sohasem engednek; elégnek tartva azt, ha műveiket szemléltetni engedik, 's legfőljebb azon törvényeket nyilvánítják, mikben, és mik által nyilatkoznak. Ezt erősíti a' több ezer éves tapasztalás. Mert, vajjon az ész' világánál, tudunk-e valamivel többet az emberlélek, a' világ és az isten' lényéről? Nem; és ezt el kell ismernünk. Minden, a' mit e' részben bizonynyal tudni látszunk, a' hit' műve, melynek saját, és a' philosophiától elkülönzött országa van, melyet igen is, hogy tisztelnünk kell; de belé merészen athágcsálnunk, itt birói alakot öltönnünk szerénytelenség : mert ha ezt tesszük, úgy járunk mint *Schiller'* cserepezője, ki néhány öllel magasabban állva a' torony' tetején a' piaczon álló embereknel, és ebben magát elbízván, nevetségessé lön; vagy mint *Pffell'* majma, kit majomtársai felküldvén az égbe, kikélmelni azt, minő az ég' királya, Zeüs? semmit egyebet erről nem tudott mondani tudakozó feleinek : „Higyétek, egy izecske, egy kis szörszál sincs Zeüszben olyan mint bennünk.“ De van is rá gond, hogy a' fák az égig ne jöjenek, a' léghajózó a' holdba ne röpüljön, és a' merész Phaeton ki ne vegye Phoebusz' kezeiből a' gyeplőt. Az emberiségnek életvezérletre, nem pedig költészetre van szüksége; azt várja a' bölcselőtől, nem ezeregy-éjszakai regéket. Ha széptani érdekeit akarja kielégíteni, akkor színházba menend; nem pedig bölcselők' tanodáiba, Shakespeart hallgatja, nem Schellinget. Nincs tehát bizonyosabb mint az, hogy a' philosophia, lelépve saját telkéről, és más tudományok, például a' fensőbb természettan, hittudomány' mezejét művelve, az élet' szépítését pedig elhanyagolva, *czélt tévesztett*, melyről el lehet mondani azt, mit *Fouché* mondott, hogy : „ez nagyobb a' bünnél.“

Az élettudomány saját telkéről lelépve, és *czélt tévesztve*, ennélfogva erejét is szükségtelen vesztegette és *erőpazarlásba* esett. Bizony, midőn a' bölcselők' hasztalan erőködéseit tekintem, kik az isten' eszméjével, — a' világ, és az emberi lélek' lényével, — ezeknek mint végteleneknek egy rámba szorításával, és meghatározásával

val, 's pedig mindig sikeretlenül fáradoznak, Sisyphus jut eszembe, és úgy tekintem őket, mint elmefuttatókat, rendszereiket pedig mint gyökér nélkül a' földbe ültetett falombokat, miknek élete legfőljebb is pár óra. Mert ha nehéz egy nemzet, sőt csak egyetlen egyén' életét is tömérdeksége miatt átkarolni, és ennek szemlélésére eljutni: mennyivel gigásibb vállalat, a' világegyetemet átkarolni akarni, és mint *Tennemann* akarja, a' természeti és szellemvilág' vég elveit kutatni, 's pedig ezeket is nem a' tapasztalás' egyedül célra vezető ösvényén, hanem a' tiszta ész' tündérlámpájánál; és mégis jelenkorunk nagy, és legyőzhetlen vágyat tüntet elé, főleg nyugati szomszédainknál, az általános és eszményi bölcseléshez; mely Platótól fogva jelenkorig, csupán a' bölcselők' agyában, és másutt nem létezett. Igen: az ideális philosophia ép olyan, mint akármely eszmény, mely csak némi részletekben létezhetik, de egészletben soha; mivel minden bölcselés, nem más mint ehhez közeledés. És aztán ezen alanyi és egyéni philosophia, ezen léghajózás igen furcsán *világphilosophiának* akarja magát tekintetni, és az egyéni 's nemzeti életre vonatkozó bölcsészeteket, ilyeneknek elősmerni nem hajlandó: pedig könnyű megmutatni, hogy lehet ugyan gondolatban világphilosophia — mikép gondolhatunk aranyhegyet, — de valóságban hogy léteznék, és létezett volna ilyen, kereken tagadjuk.

A' *hellenek' philosophiája* ugyan, párnélküli szépsége és hatása által, világphilosophiai fönsségre emelkedni látszott; de azért bizton valljuk, hogy szoros értelemben ez sem kérkedhetik e' fenhangzó névvel; mert bár ennek világánál eleitől fogva sok nemzet látott fényt és világot, de azért a' világ mindenhai nemzetei és népei' szükségeinek már ma ez sem tesz eleget. Korphilosophia volt ez is, bár magasztos, mivel a' hellen bölcselők is, természetesen, vizsgálatuk' tárgyává csak azt tevék, 's teheték, mi nemzetök és koruk' tudvágyának, műveltségi fokának és szükségeinek legjobban megfelelt, és ezeket, kielégíteni képesnek látszott. De a' kinek szeme van, nyilván láthatja a' hellen philosophián a' helyi, kori, nemzeti, sőt egyéni színezetet. *Ösvény* vala tehát ez is a' philosophiához, de éppen nem világphilosophia; és olyan, mint valamely fővárosba vezető országút, mely lehet egynél több is; mint helyben és korban föltüntet tehát, nevezhetjük a' hellen philosophiát is a' hely és korról, mikép a' Rómába vezető utakat Simplon és más hegyekről.

Valóban erőpazarlás, 's hálátlan munka, világphilosophia' írásán törni fejünket; mivel ez ép úgy nem sikerülend soha, mint az, ha valaki az ég' azurjára arany betűket akarna írni. A' valaha létezett és létező philosophiai rendszereket úgy kell tekintenünk, mint egyes halltermeket, melyek teszik az eszményben létező és létező világhilosophia' nagy és roppant csarnokát; de a' mely még bevégezve, mint egészlet, korán sincs: és a' ki hinné, hogy ő e' fenhangzó tudomány' rendszerét bevégezte, és ennek gigási épüle-

tét elkészítette, elárulná, hogy ő hasonló azon gyermekhez, ki saját falva' határát még át nem hágva, hiszi, hogy a' világ' vége az ő keskeny látköre' szélén áll.

Úgy van; az emberiség' élete öröklő, és fejleményeiben végtelen lévén, ennek philosophiája sem leend soha bevégezve: olly *óriási folyó* ez, mely átfolyva sok országot, vizeit szüntelen növeli az egyéni és nemzeti élettudományokból; melyek ugyanazért, mint alkatrészek nagy jelentésűek, változatosságuknál fogva is főérdemük: és bár kiskorú és fejletlen nemzeteknél előbitéletekkel, balvéleményekkel teljesek, de azért mégis nagy figyelmet érdemlők, mivel ezek teszik a' köz műveltség, tudomány, és ízlés' magkövét; és ha a' nemzeti bölcselő ezeket csekélységeknek tartja, 's rájuk kellő figyelmet nem fordít, elárulja, hogy nem fogta fel jól rendeltetését, 's a' helyett, hogy nemzeti élettudománya' telkét művelné, 's ennek életharmonijára tenne valamit, nevetségesen az ég' kék boltját szántogatja, és mint valaki elmésen mondá, „holdat eszik 's rá felhőt iszik.“

Szóval, lehettek egyetemes hitalapítók, — de a' minőnek én csak a' nazarethi bölcsőt ismerem, — de világbölcslő, és világphilosophia, eddigelé szoros értelemben nem létezett; mert e' nevet csupán az érdemlené, ki az egész emberi nemet átkarolva, ennek mint egészletnek érdekében szerkesztené rendszerét, és e' nagy testületre erélyesen hatni bírna a' századok' elláthatlan sorában. Amde nevezzetek illyent akár az élő, akár az új korból! Sem *Zoroaster*, sem *Confucius*, sem *Pythagoras*, sem *Plato* illyenek nem valának; maga a' nagy *Socrates* sem. Mik voltak tehát ezek? Nemzeti nagyszerű bölcselők; főleg ez utolsó méltó a' hellen nagy nemzethez, mely egykor az egész művelt világra nagy befolyással volt, és van ma is a' hellen párnélküli irodalom' segélye által. És valamint a' nap megvilágítja ugyan a' saját országabeli bolygókat, de a' világegyetem' minden sötét golyóira fényt árasztani nem képes: így a' nagyszerű bölcselő is világot terjeszthet ugyan népe és azok közt, kik nemzete' irodalmát kedvelik; de az emberiség' fölvilágosítását épen nem eszközölheti. Miért? mert az ő eszméit, világnézeteit a' nyelv, éghajlat, kor 's az emberi haladás' foka és színezete teljesen általánosakká 's egyetemesekké lenni, nem engedik.

Ne gondolja azonban senki, mintha mí a' philosophiát saját telkére, az életharmonijára szorítani akarva, annak túlzott igényeit és erőködéseit lehangolva, gigási vállalaitól elvonva, ezekkel, előtte az *éget bezárni*, nemtői sasszárnyait leszegni, és fellengző röptét akadályozni akarnók. Ki tenné ezt ezen églakójával, ezen Uranidával?

Csupán ennek léghajózásait akarjuk valahára megszüntetni, és őt az élet' körére visszavinni, mely azonban korán sem olly szűk, 's nem olly alanti, mint egyelőre véljük. Mert az *élet* olly roppant eszme, mely átöleli az egész világot, leánya a' végtelen minden-

ségnek ; millió alakú , és ha csak az emberéletet vizsgáljuk is : van egyéni , van társalmi , van nemzeti , van emberiségi , van alapi vagy érzéki , van szellemi vagy fensőbb élet ; ez pedig tudományos , erkölcsi és széptani. Olly nagyszerű eszme tehát ez , mely tág alapzatúl szolgál a' *philosophia* ' szinte nagyszerű csarnokának : olly terebélyes élőfa , melynek ágain ülnek , és helyet fognak az életet szépítő tudományok. Mert csak tekintsünk körül , és kérdjük : mit akarnak az úgy nevezett principialis tudományok ? Ezeknek szakfelosztásából kitetszik , hogy ezek mindannyian , az élet' fentartásának , biztosításának , és szépítésének szolgálnak. Mit akar a' *theolog* ? Örök élet-üdvét. Mit a' *jogász* ? Jogbiztos és jogtalanságtól ment életet. Mit az *orvos* ? Betegségtől ment és teljes épségnek örvendő életet. Mit a' *háztartás* ? Vagyonbiztos életet. És íme itt van a' tudományok' kapcsolata , és egész családja , miknek központja az élet.

Szint ilyen roppant eszme a' *harmonia* : melly , mint láttuk , világtörvény , éltetője a' sphaeráknak ép úgy , mint a' parányi lényeknek. Kulcsa ez a' világegyetemnek , melynek uralma alatt áll a' por-szem úgy , mint a' fönséges napország. Ez teszi lényét a' test és lélek' minden gyönyörének : ez központja minden szebb és nagyszerűbb eszméknek : ennek törvénye legfensőbb , mellyből foly ki , mind fenn , mind alatt minden törvény. Ez fentartja uralmát minden szabály , és norma mellett 's fölött. Ez törvényadója minden magasságnak és mélységnek : ennek trónját tisztelettel különösen minden élet , és ha tőle eltér , a' halálnak esik martalékul. Megfoghatatlan lelke ez a' világnak , irányadója minden alárendelt erőnek. Ez állítja meg a' szellemi és testi világ' fejleménye' rendét ; és ennek pálczája alatt áll minden lény , minden élet , minden törvény. A' mi amaz alól elvonja magát , az mint törvénysérv , más egyéb mint rút , valótlan és jogtalan nem lehet. Ez mint legfensőbb lény magánál fensőbb hatalmat nem ismerhet ; azért a' szellemi világban is ollyan , mint a' *cosmicai*ban az általános súlyerő , melynek uralma alól a' legtávolabb eső fényfelhők' napjai is magokat ki nem vonhatják. Ez szolgál a' bölcsenek kalauzúl , midőn azon fölényhez tekint fel , kihez a' hiúk vagy ritkán fordulnak , vagy ha fordulnak is , a' szenvedély' szele az érzelem' világát gyakran eloltja bennök. Ez biztos vezérok , midőn a' világ' nagy könyvébe tekintenek , melly fénylő csillagbetűivel szól hozzájuk : ez iránytűjük , midőn saját testök' óraművét vizsgálják : ez , midőn az ész , a' tudományok és a' művészet , ez , midőn a' családi és társalmi élet' viszonyait fürkészik.

Csodáljuk-e tehát , ha ezen harmonia lagmagasb vezéreszmeje , ugrópontja , sőt *kezdőbetűje* a' *philosophiának* ! mellynél van minden üdvös kezdet , és hozzá kell fölemelkedni minden bölcselőnek , ha kívánt véget akar érni terhes és darabos ösvényén. Fenségesb , nagyobb és számtalan nyilatkozataiban jobban felfogható eszme az , mint a' *korphilosophia* által alapzatúl tett *absolutum* ; mivel , midőn

emez csak az ideálban él, a' valóságban nem, amannak vannak látható, hallható, érezhető típusai, mint például a' szépség, melyet éldel a' még beszélni alig tudó kiseddel a' virágban, éldel az ifjú szíve' ideáljában, éldel az érett kor a' szép-igazban és szép-jóban. Betölti tehát ez az eget és földet; és erről lehet legméltóbb joggal elmondani azt, mit Virgil a' hírről énekelt:

Graditur solo, et caput inter nubila condit.

Kimutattuk a' mondottakban az igazi, és egyedül üdvös philosophia' saját telkét, melyről annak eltávozni nem szabad, hanem tisztelte azt szorgalmasan művelni, és gyümölcsözésre bírni. Olly tény ez, melynek két tényezője van, úgy mint: *eszményi*, ez a' harmonia; és *real*, mely is az élet. Így párosítjuk mi rendszerünkben e' két tényezőt, mely, mint fönnebb láttuk, még a' hellen philosophiában elvált egymástól, Plato és Aristoteles óta; mely elválásból az lett, hogy az életet szépíteni kellő bölcselés' virányait párt, ellenharcz, félszegség boríták el, ezek' nyomában járva a' kétely, a' vak buzgalom, sőt a' nemzetek' forrongása. Isméretes ugyan is mindnyájunk előtt az emberiségnek ama' szomorú sorsa, hogy ez csaknem mindig végletekben járva, és a' közben eső mérséket, harmoniát el nem találva, szélsőségekben tévedez, mely aztán elrútítja, elferdíti egyének' életét úgy, mint nemzetekét, sőt egy egész korét is: melyben amaz Uranida, Mercur' békebotját kezében tartó, életbékére, 's vidorságra segélő nemtő, a' philosophia, e' vészés föld' versenygő lakói közül, az égbe visszatérni látszik: mivel ilyenkor a' hábor, a' felforgatás' szelleme dúl; a' népek lázasan ingerlékenyek, és amaz elmederűs, nyugalmas istennőnek, ki fegyveresen született ugyan, de a' békés és szelíd olajfát választá magának jelvül, Athenának trónját a' borzalmas Eris foglalja el, kit Olymp' istenei bölcsen mindig kizártak mennyei lakomáikból.

Az ész és philosophiának legalkalmasb jelve a' *hölgy*, ki ha tiszta, szüzies, iparos, minő vala Pallas, édent nyit: de ha ő szegődi, csábító mint Phryne, ha háborgó mint Eris, ha ipartalan és hűtlen, ekkor éden helyett pokolra taszít. Nem közönyös dolog tehát, bármely philosophiája legyen egyénnek, nemzetnek és kornak; mert mikép Schiller philosophiai leveleiben helyesen megjegyéz: „Az erkölcsi romlottság' szívgyökere a' félszeg és ingatag bölcsészeten keresendő, mely annál veszélyesb, hogy ez a' homályba borított észt, a' jogszeresség, valóság és meggyőződés' csalfényével megvakítja, és a' velünk született erkölcsi érzést elbénítja.“ Jobb, semmi bölcselés ne legyen, mint ál bölcselés; a' természeti ész szászorta biztosb kalauz, mint a' kikendőzött arcú sophistica.

Végletekben járt, és jár tehát mindig az emberiség' legnagyobb része. Ennek tömege úgy van minősítve, hogy önjerejével életét nem szépítheti: mivel ennek egy részét a' kézi és más munka, jóval kisebb részét pedig a' gyönyörvadászat és a' szórakozás elvonja

a' szemlélődő élettől. Jól van ez annyiban, hogy nem is jó volt volna, ha a' föld tudósokat oktató hallterem volna. Így tehát a' föld' népei jobbadán hitből élnek; és annyiban boldogak, hogy elméleti mélységekkel nem vesződnek, ezekkel éji nyugalmodokat el nem rontják: de kitéve sincsenek a' félbölcseles' szirtjeinek, mellyek ezek: kételkedés, az át nem látott dolgok' egészen elvetése, közöny a' legszentebb dolgok iránt, és az, hogy az ilyen széllel bélelt tudósoknál gyakran a' vétek, sőt a' finomabb baromiség is, mástól betanúlt rendszerre talál, és némi philosophiai alakot ölt.

Bizonynyal jobb volt volna tehát az embernemet, melly úgy sincs életgondjai és kiskorúsága miatt az önálló bölcselesre minősítve, a' hit' karjai közt szunyadni hagyni, mint őt édes álmából felriasztva, a' kételkedés' félelmes örvényébe taszítani: mert dicséretére legyen mondva embernemünknek, ezek ős egyszerűségökben hagyva, és ál bölcseles által el nem rontva, elégteltek, életvidorak, a' főhatalomnak engedők, és boldogak. Ifjúi, virágkort élnek ők ekkor; az el nem romlott ifjúság pedig mi kellemes, mi életvidor, az ifjúság' baráti jól tudják.

Csakhogy az itt a' baj, hogy mi európaiak a' tudományok' föléledése, a' műveltségnek — melly lehet ál, és felületes, de lehet teljes, és igaz is, bár ez utolsó a' föld' lakói között felette ritka — elterjedése óta, már nem lehetünk illy egyszerűen boldogak. Miután a' vizsgálódás' szelleme megindult, az emberész ezer éves álmából felriasztatott, már hátra nem mehetünk: de úgy véljük, tanácsosb is, és jobb az erős folyóval lefelé, mint ennek ellenébe úszni. Csakhogy ezen folyó is veszélyes lehet, ha nem vigyázunk; mivel ennek egyik partján Scylla meredez, úgymint: tudatlanságon épült durvaság, haladni nem akaró konokság, értetlenség; másik partján pedig tátong a' már említett félbölcseles, ál műveltség, a' sophismus' örvénye, mellyben az ész némileg felvilágult ugyan, de a' szív durván maradt, az ember- és polgárjogok tudvák, de a' kötelességekről szó sincs; igazgató van elég, de engedelmeskedő kevés; bíráló tömérdek, művész parányi számú.

Ily helyzetben bölcs Palinurusra van szükség, vagy józan, túlságokat, félszeg idealismust úgy mint félszeg realismust egyaránt kerülő, és kerültető bölcselesre, vagyis harmonismusra, melly Icarusként nem siet ugyan a' szárnyak' viaszát könnyen elolvasztó nap' közelébe, de az anyagiság' fertőjétől is tőle telhetőleg óvakodik; melly az életharmonia' egyik tényezőjét sem feledí ki számításából, és az alapi élet' szépitését is szíven hordozza ugyan, de a' fensőbb és szellemi életről sem feledkezik el; szép súlyegyenbe hozva ezeket egymással, és mindkettőt ügyesen kibékítve.

Ezen életbölcseiséget, egyénnek úgy mint társalomnak, sőt nemzetnek szükséges élettudományt, és mérséket egyes egyedül az eszményiség, egyetemesség és általányon alapúlt, hibásan úgyneve-

zett *világphilosophia*' segítségével elérni, és megszerezni akarni, igen szerencsétlen vállalat. Mert az olly philosoph, ki egyes egyedül az egytetemest, eszményit, általánost, végtelent vizsgálja, — a' részletest, valót, földit, változatost, egyénit és nemzetit, figyelme' tárgyául fölvenni vagy feledi vagy áttallja, — nem csoda, ha Thaies' sorsára jut, ki az eget vizsgálva és lába alá nem tekintve, verembe esett. Hogy tehát félre ne értessünk, valljuk, mikép az eszményi és egytetemes elem igen szükséges tényezője a' philosophiának : mert eszünknek legfenségesb tehetsége lévén az eszményképzés, ez nem hiába adatott belénk; mert *eszmények*, és *eszmék* nélkül az élet nem egyéb mint egy nagy temető; ezek teszik tűrhetővé ez életet, ezek teremtik a' művészet' tündérvilágát; ezek élnek és éltetnek, ezek által kelnek létre az emberiség' legszebb gyümölcsei, mik nélkül mindenütt útféliségre találunk. Ezek a' *harmonia*' mindent összefoglaló tág tartományában diszlenek, és bizvást állíthatni, hogy a' nagy természetben csak az tökélyes, sőt eszményihez közelítő, a' mi harmonicus és öszhangzatos; minél öszhangzatosb valami, annál inkább diszlenek azon a' természet' vagy a' művészet' finomúl alkotó újjai; minél viszályosb, ellenmondásosabb, annál tökéletlenebb és megvetendőbb.

De más részről a' nem mindig öszhangzatos, sőt sokszor útféli, prózai sőt durva *valót* sem vethetjük el, sőt ezt mint másik tényezőt el kell ismernünk, ha a' philosophiát léghajózássá, életben haszonvehetlen elmefuttatássá tenni nem akarjuk. Az *élet* tehát, mely küzd- és élvétér, innen ki nem maradhat. Ez, miként jól tudjuk, a' szükségérzetben, ennek elhárításában, és az akadályok' leküzdésében nyilatkozik. Az emberéletben legtöbb szükségetet éreze, az akadályokkal leginkább küzdve, és legtöbb élvét éldelve, az élet' legmagasb fokán és hatányán állunk. Küzdünk tehát az észderű, az érzelem' harmoniája, az erényképesség' koszorúi után. Küzdünk a' jó viszonyok, a' vagyon, a' gyönyör' érdekeiért. Szóval, küzdelmeinkkel vagyunk emberek. Ezen alapon áll a' fegyveresen született istennő, *Pallás*' jelve : és ezért képvisel ő a' bölcseséget olly nemzetnél, mely közt születék a' rendszeres bölcselés.

Es mégis az *élet-elem* kirekedjen a' philosophiából? csak azért, hogy így e' tudomány nem volna a' kiválólagos előkelők és a' szak tudósok, hanem a' nép' értelmesbjeinek is tanulmánya. Nem; a' bölcselés e' kettőre : eszményire, általánosra, viszont életérdekesre is tör, és kiváltságosokat nem ismer. *Epictet*, vagy *Antonin*, *Diogenes*, vagy *Aristippus* neki mindegy : ő életharmoniát irányoz, ehhez pedig joga van mindenkinek. Sőt a' gyakorlat lévén inkább az élet-elv, mint az elmélet, ő ennek adja az elsőséget; nem mellőzve ugyan amazt sem, mint fénylámpát, de csak úgy, ha curiosiumokba nem merül, ha túlságokkal, metaphysicai álmakkal, fűrkészhetlennel nem foglalkodik, hanem az élet' tőréen marad : és életelvit elméle-

tileg megalapítani, azokat a' világ' harmoniájából lehozni, rendíthetlenné, a' fő harmoniával kapcsolatba tenni ügyes. Így köttetik össze helyesen az ismetan az erkölctannal, hittan az erénnyel, elmélet a' gyakorlattal, egyéni léletszépség a' társalmival. Így teremtem amaz Uranida, a' bölcsészet, az élet' chaosából egy szép életalakot: így frisíti fel az eszményinek aethere, a' tökéletesnek égenye koronkint az élet' álló tóvá válni kezdő tavát; így táplálja a' felhők' harmatja a' völgyek' forrásait és patakjait: ellentétben az ázsiai nemzetek' tespedésével, melyek az eszménység' életelvével nem táplálva, és a' philosophia' jótékony forrásából nem merithetve, a' szokás' csikorgó kerékvágásából kitérni nem bírnak, ugyanazért intézeteik elavúlnak, régi és avas eszméik szellemi mumiákká válnak. Úgy, hogy elmondhatjuk, miként e' két elemnek, egyetemesnek és részletesnek, eszményinek és valónak, igaz philosophiában át kell hatniok egymást, hogy általuk életharmonia, élő és boldogító életvezérlét keletkezzék: mivel azok ketten pótolják ki egymás' hiányait.

Az életharmonián sarkalló philosophia' jelentősége abból fölvehető, hogy az életnek, mint egészletnek érdeke felette áll minden érdeknek, ép úgy, mint az egészlet nagyobb minden részénél. Vegyük fel az egyéni élet' harmoniáját. Az eddigi philosophiák bár ismerék a' főjót, és ennek eszméjét, főleg a' stoicusok megközelíteni látszottak: de mégis, mivel nem az egészletből, az élet' fő harmoniájából indultak ki, pártharczokba elegyedtek, és így az életeszményre, az élettörvényre, életcanonra — *lex vitae* Cicerónál — fölemelkedni nem bírtak, melyben rejlik az életűdv, vagy a' fő jó. Látjuk ebből már most, mit nyom *Epicurus'* gyönyörölvé, *Zeno'* erényküzdelmé, *Plato'* idealismusa, *Aristotelesnek* tapasztalati ismeret felé delejtese, — szép dolgok együlegyig! — de életcanont csak ezek' együttléte alkothat.

Így áll a' dolog a' *nemzeti élet' harmoniájával* is. Szép, ha a' nemzet iparos és gazdag, mint az *angol*; szép, ha tudományos és műbarát, mint egykor *Hellas*; szép, ha világbíró, mint az *ős Róma*; szabad mint *Éjszakamerika*; hősiessé mint *Sparta*: de mégis a' nemzeti életűdv és szépség mind ezeknek harmoniájában rejlik.

Az egyéni, és társalmi fensőbb élet' harmoniájának két fő tényezője van, úgy mint *észderű* és *elchűség*: ezek nélkül egyik is szép, és dicső nem lehet. Az ember normalis állapotban ugyan magával öszhangzó; de észború, elvhűtlenség és akarat- ingatagság által magával gyakori ellenmondásba jöhet. Ész, és ez által kormányzott szilárd akarat levén élünk' harmoniájának kettős gönczőlei, ezeket kell főleg kiművelnünk, hogy élünk' szépségét biztosíthassuk. Mi fenséges kincset bírunk a' fejlett és teljes éreésre jutott *észben*, ezt méltó a' harmonia' világánál megtekinteni. Az ész bizonynyal nem más, mint fő műszere bennünk az léletszépségnek, és a' fő harmoniától eredő teremtetett istene énünknek. Öszhangot létesít ez

gondolkodásunkban, érzelmeinkben és törekvéseinkben. Élő műszere tehát ez a' harmoniának, mely fokozatos, és a' fensőbb tájakban szépség, igazság, és erény nevek alatt ismértes. Az ész, ezen fellegős nemtő, egy ugyan, de háromféle irányban működik. Első irányban az *igazsággal* foglalkodik: mihez hogy közelebb juthasson, bírálat alá veti a' fogalmakat, eszméket, és azt tekinti, hogy vajjon nem csalképek-e, nem a' képzelet' játéka-e; nem hibás-e az észlet, nincs-e benne paralogismus? Ott hol a' vizsgálat elhagy, az ismeret' hiányait a' hittet pótolja, és mintegy betölti, de hiányt sehol sem enged, mert itt a' kétely könnyen betör, és sok kárt tesz. A' hiszékenységeknek tehát, mely a' gyermekek 's a' kiskorúságban tartottak' sajátja és gyöngéje, ellent áll, fogalmait, nézeteit szüntelen tisztogatja, kijavítja, analogiáit, inductióit tökélyesíti, működik mindenkép, hogy a' rejtett igazság, mint kincsforráshoz, bár ennek ösvénye darabos, eljuthasson. Észderű itt az eszmény: és tudjuk, hogy a' fény 's világ 's színek' harmoniája.

Amde a' *világ* még nem elég, kell lenni *melegnek* is, ezt nyújtja az *érzelem*, mely megmondja énünk' kellemes vagy kellemtelen jelenét. Az ész, az érzelem és öntudat' tanúsításait nem mellőzheti; mert az érzelmek igénybe veszik az egész embert, és midőn az eléterjesztések a' léleknek, úgy szólva, csak felületét érdéklik, amazok ennek benső lényét támadják meg, és mélyen hatnak. Az érzékek, 's ezeknek összege, a' lelkület, az ész' hatósága alá tartoznak; különben bennünk az *erők' harmoniája* felbomlik, és a' szenvedélyeknek rabul esünk.

Harmadik iránya az észnek a' *jellemszépítés*; itt tehát neki fő feladata a' természettel szolgáló akaratot rendezni, ennek alsóbb és fensőbb vágyai' helyét kimutatni, az állati vágyakat emberi fensőbb vágyakká magasítani; — pl. a' nőszygyat nőszerelenné, a' mozgóvágyat iparvágygyá, a' hírvágyat tudvágygyá. — Hatóságot gyakorol tehát a' fejlett ész szemlélet, érzelem és akarat felett: ezeket ítélő-széke elé idézi, forumát átugrani nem engedi; és ha az egyén mégis ezt tenné, ekkor mint vádoló öntudat, vagy lelki-eszméret lép föl; a' testi és állati vágyakat tehát azon körre szorítja, mely ezeknek a' természet által ki van mutatva: úgymint szolgál munkakörre; megtörve jókor a' szenvedélyek' hatalmát, és ezeknek magán diadalmat venni nem engedvén. Így létesíti aztán a' szellemi erők' harmoniáját, mely nélkül életharmonia és szépség nincs. Az ész' fejletlenségében rejlik tehát az élet' rútságának főoka, és abban, hogy egyénekben, társalmakban, sőt az emberiségben ép az a' fő erő, és isteni teremő műveletlen, ép azon telek fekszik paragon, mely művelve, édent nyújthatna.

Ekkép áll a' dolog a' *társalmi életben* is. Az ész' harmoniája itt is ama' fényes nap, mely fényt, meleget és üdvöt deríthet mindenütt. A' társalmi 's nemzeti észderű világánál fejlenek ki a' nem-

zetek jólétre, nagyságra és dicsőségre : ellenben az észború' daemona pulyákká, törpékké, és szégyenletesen szegényekké teszi őket. A' sophismus azonban, melly sátánja, ördöge az életszépség' édenének, itt is ördögileg üzi szeszélyeit. Igazi észderű helyett csalfényt terjeszt, és a' legdicsőbb dolgokat, minők pl. a' szabadság, hamis világításban tünteti fel. Itt gyökeredzik az európai jelen nemzedéknek, sőt kőrunknak nyavalyája. — Bátran kimondom, az észború szülte ezt, és az egyoldalú eszménységnek tartó, idealismusra hajló, az életkörbe pedig lelépni nem akaró, a' viszonyok' hatalmát ignoráló, és a' harmonismussal ismeretlen, fonák bölcselés. Már *Napoleon* figyelmezteté erre kortársait, ezt mondva : „Európa jelenleg, a' hamis philosophismus' bajaiban szenved.“ *Ancillon* is, nem rég porosz külügyminiszter, panaszt emel, hogy jelenkori ifjainknál a' jellemképzés nem tart egyenlépést a' tudománnyal; és bár amaz a' földolog, mégis az oktatással fölcseréltetik, ennek alárendeltetik, és elhanyagoltatik. Így tehát az emberiség' fő iránya elvesz, és a' társaság többé nem találja fel saját tagjai jellemiben fenmaradásának, és jólétének szükséges biztosítékát. Emlékezzünk itt arról, mit fönnebb Schiller' philosophiai leveleiből idéztem. Gyanusitják az avatlanok a' philosophiát; de nem gondolják meg, hogy *Voltaire*, és az encyclopaedisták óta nem amaz Uranida, a' józan és alapos élettudomány, melly, mint Széchenyi mondá, még parlagon hever, hanem a' felületes, erkölcstelen, békétlen, felhőkbe járó sophismus ül a' trónon, melly iszappal előntve az igaz philosophia' virányait, megmérgezi a' népek' elméjét és szívét, ezeket elégtelenséggel, és forrongási elemmel tölti el, a' hibát nem magában, hanem mindig magán kívül, a' kormányokban keresvén, mellyek *Ancillon* szerint is, ma jóval szelidebbek, humánabbak, mint ezelőtt. Mellőzi ez a' jó oldal' kiemelését és mindig a' vélt hibák' orvoslásán töri fejét. Így aztán hamis eszmények' lidérczei után futkosva, mindig javítgatva, sőt átalakítva, az eső elől a' csepegő alá jut, és úgy jár, mint azon okoskodó, de halga önkuruzsoló, ki magát halálra orvosolgatta, és ilyen sírkö-íratot nyert : „Mivel egészségemet jobb karba helyezni akartam, e' hantok alá helyheztettem.“

A' kor' lázas természetű nyavalyájáról levén szó, meg nem állhatom, hogy a' derék *Wieland*' e' tárgyra vonatkozó szavait ne idézzem. „A' világ-reformálok, úgymond, panaszt emelek az emberek' tétlensége, és tunyasága ellen ép úgy, mint a' gabnával kereskedő uzsorások panaszkodnak a' termő időkben. Természetes, hogy ama' nyugtalan lelkek, idétlen eszméiket, és terveiket ép olly erős vágygyal akarják életbe léptetni, mint az, ki színművet írván, alig várja, hogy ez színpadra kerüljön. Amaz igényli, hogy minden fej, az ő feje felé forduljon, minden kar az ő parancsa szerint evezzen. Ha aztán ezt emberei nem teszik, tunyasággal vádolja őket; pedig ép ezen vonakodás menti meg ezeket attól, hogy minden pil-

lanatban az idéttlen tervező' ábrándjainak áldozatul ne essenek. "Mí tehát a' harmoniára építve philosophiánkat, és a' világ' e' nagy törvényét úgy fogva fel, hogy a' természet, e' nagyszerű anya, tör ugyan az állandó egységre, és egyetemesre is, de szintűgy delejt a' sokféle, a' változatos felé is; úgy hiszszük, hogy igaz bölcselőnek itt *félzségtségbe* esni nem szabad, hanem neki mindkettőt figyelembe kell venni, ha túlságba esni, és tetemesen botlani nem akar. Mi nem tartozhatunk az illy fellegi bölcselőkhöz, kik az eszményiség és általány' fellegrárába vonúlva, ízetlennek, útfélinek találnak minden valót, fennállót, anyagi és alapi élet 's jólétre tartozót: hanem méltányoljuk ugyan az emberiséget is, és az egyetemes élet' törvényeit, de méltányoljuk a' nemzetek' életsajátságait is, ezek' jellemét, műveltségi fokozatát, szükségait: és jól ismerve, 's tudva, mit akarunk harmonismusunk által, valamint egyfelül a' való élet' érdekeit; az eszményiség és általány' csillámainak soha de soha fel nem áldozzuk, úgy az eszményiség' fenségét amannak prózaiságába el nem temetjük. Fő feladat tehát itt nem az, hogy tiszta általányban álljon elé a' philosophia, hanem az, hogy a' nemzeti alakban el ne vesszen, és a' nemzeti alakok közt is megtartsa a' lehető általány és önállás' bélyegét. Igaz, hogy a' philosophia' tételei általánosak, és az alakokat nélkülözni sőt megvetni látszanak; de mind a' mellett is, kérдем, lehet-e alak nélkül feltűnni, és a' hellen sőt német philosophia is nem alakban 's pedig nemzetiben tűnt-e föl? amaz ugyan a' műkedvelés, emez az eszményiség felé delejtő jellemében.

Úgy van: életet az elmélettől elválasztani igen ferde dolog; ezeknek ép úgy át kell hatniok egymást, mint testnek és léleknek; mert, ha az elmélet az étellel karöltve nem jár, ha amaz emezzel meg nem alkuszik, ha a' magasztos, sőt döflős elmélet a' való, bár sokszor prózai élethez lehajlani nem akar; emez pedig az eszményi és fensőbb világra fel nem tekintve, állati anyagságban élni nem átal: illy esetben a' fensőbb élet meghasonlik az alapélettel, és amaz olly ábrándos életképeket alkot, miket emez megczáfol, mint a' gyakorlatban kivihetleneket, és nem-létezhetőket.

Ámde ezt az ábrándosok, felhüsdiek és enthusiasták, kik az ideálokkal visszaélve, magokat edes, de túlzó reményben ringatják, és valósíthatlan terveken török fejüket, egyelőre nem hiszik, és eszméiket merészen életbe is akarják léptetni, fanatizálva a' néptömeget, melly mindig igenis anyagi célokat akar elérni. Itt akadunk rá korunk' lázas természetű nyavalyájára, mellyet a' világjavítók, társalom átalakítók idéztek elé, meg nem gondolva, hogy ők olly társalmakat akarnak eléállítani, miknek tagjaira több bízatik, mint a' mennyit a' köz, és önző ember teljesíteni képes. Állodalmi alkatot terveztek tehát az emberek, mellyben minden polgárnak bölcsnek, és minden emberi szenvedélytől üresnek kellene lennie, hogy a' terv kivihető legyen. Egyházakat gyártottak, mik különben meg nem

állhatnak, ha csak mindenik tag egy valóságos szent magasságára nem emelkedik. A fanatizált néptömegnek, jakobinus-sapka, és pór-háború' zászlaja alatt szabadságot ígértek, meg nem fontolva *Rousseau*nak amaz arany szavait : „Büszke és szent szabadság! ismernének csak téged a' pártoskodók, és forrongók, tudnák csak, hogy mibe kerül hozzád jutni, és téged bírni : minő öntagadás, szenvedélytelenség, kedves bűnökről lemondás által lehet téged megnyerni, és védpaizsod alá vonulni, bizonynyal sikoltva szaladnának el tőled!“ és a' mit a' derék *Rabaut* mondott : „A' honkeblőség' mámorában szokás a' szabadságról álmodni; ámde ekkor tudja-e mindenki, hogy, ha e' nemtőnek templomot akarunk építeni, akkor le kell rontanunk az erősb jogot, a' vélemény' egyedáruasságát, a' gondolatok' aristocratiáját, és az elvek' hübérességét?“

Az ilyen idealismusba és regényességbe merült bölcselek tehát, és az általok fanatizált ifjúság, s néptömeg, természetesen összekocczantak az örködő kormányval, melly méltán féltékeny önállására, és fennálló intézeteit, illy ábrándosok által felforgattatni, igen okosan, nem engedheti. Itt rejlik Európa' jelen kórallapotának igaz kútfeje : alapja ennek a' már említett félszeg eszményiségben fekszik; melly kezet nem fogva a' valóval, a' fennállóval, a' kivitelővel, vétkes ábránddá és vak buzgalommá fajult; mert az egyedül üdvös mérséket, harmonismust elveté szemei elől.

De térjünk vissza fő és egyedüli irányunkra, az életharmonia'ra. Ennek tényezőiül az észderűt és elvhűséget lenni mondtuk. Észderűt tehát minden áron, mivel az ész egyetlen kincsünk, melyet vettünk a' minket mostoha kézzel eleresztjeni, sőt e' világba kilökní látszó természetűl. Ész az emberiség' jelleme, és a' fölénynek bennünk helyettese. *Fichte* sokra ment autotheismusa által, de mégis sok tekintetben igaz : *Sibi quisque profecto est Deus*. Oltárt érdemel ez, de egyedül az öszhangzatosan művelt, minden irányban szabályszeresen fejlett szerény ész : nem pedig a' magát áruba bocsátó, szegődi, idetova kalandozó, fürkészhetlenségbe bonyolódó, szívtelen ész : mivel az élet' harmoniájának ennél veszélyesb ellene nincs; és midőn amaz cherubként őrizi az élet' édenét, emez által abból szépen kijátszatunk. Hogyan? Úgy hogy természeti erős hajlam él bennünk azoknak kutatására, mik észfölköttiek, minők : a' végtelen, az örök; mik, mivel fogalom alá nem vehetők, túlszárnyalják az ész' országát, és ismeret' tárgyai nem lehetnek. Az észnek ugyan ezekhez is fölemelkedni kötelessége, de már nem a' szabatos philosophia, hanem a' sejtelem és a' hit' ösvényén, melly a' philosophiától égtávolilag különbözik. Ha mi e' kettőt összetévesztjük, így az egész élettudomány' rendszerét felforgatjuk, annak megszilárdulása' útját örökre bevágjuk : így lesz az vagy költészetté, vagy gyakorlatilag hasznavehetlenné, vagy épen atheismus és kétely' kútfejévé. Az eszme és fogalom közt égtávoli a' különbség. A' lélek, világ és

isten' eszméi fogalomná soha sem aljasíthatnák. „Mit tegyünk hát itt? hiszen a' fensőbb ismeret teszi fel a' philosophia' fejére a' korszorút, a' metaphysica annak felleghára, és említett tárgyak nélkül nem érdemes az a' philosophia' dicső nevére.“ Jól van: a' harmonistica itt is legjobban kisegít bennünket.

Ez ugyan a' hitet, melly szárnyas nemtő, kalitjába zárni nem akarja, annál inkább a' lenge sejtelmeket tudat és ismeret gyanánt árulgatni nem fogja; jól látva, sőt érezve, hogy a' legfensőbb okok örökké szent titkai maradnak az életnek és természetnek. A' fensőbb okfűrkészet — aetiologia — helyett tehát célba veszi a' lélek és világ' fő törvényeit, mellyek a' harmoniában egyesülnek. Ebben aztán olly fogódzót, támpontot talál, minélfogva postulálja amazok' létét, de nem olly félszegül, és egyoldalulag, mint a' különben élelátású Kant tön, ki a' fölényhez fölemelkedni akarva, az elmélő észet előbb tehetlennek, antinomiákba bonyolódottnak lenni mondván, e' hágsót méltatlanul megsemmítette, és ez erkölcsi törvényre, a' gyakorlati észre építé a' hit' egész ragyogványát. Nem: mi illyen fölségsértési bünt az elmélő ész ellen el nem követendünk, hanem kikutatva előbb a' *logikai*, az *erkölcsi*, a' *széptani* ész' örök és állandó törvényeit, sőt igénybe véve a' *physicai* természet' legfensőbb szabályszerét is, és óraművét, e' négyszeres lépcsőn emelkedünk fel a' hit' felleghára' kapujáig: és itt postuláljuk a' teremtet és mégis halhatlan lelket, a' teremtet világot, és a' teremtő fölényt, vagy fő harmoniát, mint a' világban, physicaiban úgy mint szellemiben, logicaiban úgy mint erkölcsiben, létező harmoniának, rendnek, törvénynek főokát: a' ki — ha a' világ' harmoniáját hiszszük, és ezt csak az értetlen és szívtelen képes tagadni — üres eszme, mint a' korphilosophia akarja, nem lehet, hanem a' legvalóbb lény, ki nem csak léttel bír, hanem, ha szabad így szólni, éltetője e' nagy mindennek.

Látjuk itt, hogy az *egészletben* ez üdv; és a' philosophia' gyökhibája, sőt büne abban állott eleitől fogva, hogy ez, bár ereje fölötti munkát vállalt magára, kikutatni akarva a' természet, és szabadság' fő elveit és mélységeit, mégis a' bölcselők' konoklata a' helyett, hogy a' sokféle támpontokat, és fogódzókat egyesítette volna, a' hit' fellegharájának útjában ezeket botorúl megsemmítette, és minden súlyt az önválasztotta — pedig bizony vajmi ingatag, és pókháló-szeres — alapra rakni nem kételkedett. Ebből keletkezett aztán mindenkinek mindenki elleni harcza, így szállt alá a' philosophia' tekintélye, így sülyedt le az erkölcs, a' hittan, így emelte föl fejét a' kételkedés, melly kormányt és nemzetet egyre gyanúsít, elámitott híveit a' kétely' örvényébe dönteni elég szívtelen, és mint harpya elfalja ezek elől a' legjobb falatokat, mellyek a' bölcselő és nem-bölcselő' lelkét táplálhatnák.

E' merény ellen *ellenmérget* kell nyújtani. A' harmonistica el-

fogad minden támaszt, mely erős és célra vezet; mint sugárt egyesít a' harmonia' köz pontjában : de mégis a' metaphysikai fő védveket az ész' harmoniájában keresi; mely ellenmondásba keveredik önmagával, ha okozatot gondol ok, törvényt törvényhozó, rendet rendező, életet életadó, patakot forrás nélkül. Rendező eszünkről le kell mondanunk, ismeretünk' raktára szemétdombbá válik, ha az említett dolgokat nem postuláljuk, és ez olyan kényszer, mely mindenható erővel bír; nap, mely kihozza a' rög alá rejtett csirákat; báj, mely lángba borítja érzelmeinket. Mikép? nem tudjuk; de azt tudjuk, hogy hatalmasan működik bennünk. Az ész' ezen harmoniája mellett nem kell elferdítnünk észjárásunkat, és azt állítani, hogy a' tudat egy a' léttel; nem kell ép eszünkre rá erőszakolni a' kor' kedvelt pantheismusát, mely vég elemzésben ilyen ferde logicán alapszik : a' világ levén a' fölény, ez tökélyes is tökéletlen is, jó is rossz is, bölcs, de néha szeszélyes is, igaz is igaztalan is. Ezek ellenkezetek, és ilyen világnézetnél eszesb vala azon világszemlélet, melyet még pogány üsedődeink Ázsiában tanultak, két fölvet állítva : istent és ármányt.

Én a' világtörvénnyel, harmonia, világtörvény' egységére fektetem a' fölény' egységét, és egyetemes uralmát; és bár azt, hogy van itt elég viszály, rendtelenség, törvénytelenység, nem tagadom : ámde azt is állítom, hogy ezen zavarok' egy része nem való, hanem csak látszó, és a' mi észborunkban, nem pedig a' világ' harmoniatlanságában gyökerező. Hadd derítsem fel a' vigasztaló igazságot az *ész' történetéből*. *Pythagoras'* fölséges elméje, mint már említém, felhágott a' világharmonia' nagy törvényéhez, és a' csillagvilágot egy nagyszerű zenének tekinté. E' fönséges világnézet' segélyével átlátta, hogy nem a' föld körött forognak az égi testek' seregei, hanem napországunkban legalább a' napot illeti a' fenség, melyet elismer földünk is ama' körötti kettős forgásával. Ez egyedül helyes világnézet azért nem talált beútat sok ideig a' csillagászoknál, mivel ezek nem találák az eget olly öszhangzatosnak, mint a' számoszi bölcs, ítélve a' fensőbb bolygók' majd előre majd hátra tett szökelleseiből : míglen *Galilei* és a' lengyel nemzet' ama' dicsősége, *Copernicus*, a' csillagvilágot, jelesen a' nap körött forgó bolygókat, nem a' szinte forgó és bujdosó földnek alkalmatlan, hanem az egy helyben álló napkirálynak helyes és igazi látpontjából fogván fel, kiderült az eddig homályban borongott ég' harmoniája, és örökre eltűnt az első tekintetre igen zavartnak látszó bolygó mozgás, el a' rendetlen, most haladó, majd hátráló keringés. A' *zavar* itt elkerülhetlen; mert ellentét nélkül nincs harmonia, az élet' föltétele a' mozgás, ellentét nélkül összefolyónak a' lények és az össchaosba merülnének; bölcs törvény az, hogy, midőn egyik test valamely helyet már elfoglalt, azt másnak egy könnyen ne engedje. Ámde ebből igen hamar összeütkezés, surlódás keletkezik, mely egyetemes forrongást idézne elé,

ha az antagonizmusnak is törvényei nem volnának, és ha ez is a 'harmonia' fő törvénye alatt nem állana : ekkép tehát a' legnagyobb zenebona is, midőn tetőpontját elérte, lecsillapszik, miután szerepét kijátszotta, és az üdvös átalakítás' munkáját elvégezte, a' világ' színpadáról eltűnik; a' nyavalya elműlik, az elemharczok megszűnnek, a' vak buzgalom kiforja magát, a' titán harcznak vége, és minden visszatér óraműszeres járásába. De elég ennyi az *életreiszálytanból*, mely más értekezésem' tárgya leend.

Az életharmonia' másod tényezőjeül tűzém ki az *elvhűséget*, és akarat-szilárdságot, nem lévén elég életszépségre a' már tárgyalt észderű; mert ez ugyan iránytű, de tudnunk kell, hogy ez bár megmutatja : merre kell menni, de maga egyedül partra vezetni sohasem képes. Az *erkölcsstan* a' fő helyet fogja el a' philosophiai tudományok' koszorújában. Ámde fájdalom! eddigi töredékes philosophiánkat tekintve, itt is említett balelvre találunk; de szerencsénkre a' harmonia' üdvelve itt is kisegít. Ugyanis mindenki előtt tudva van, miként bölcselőink még oda nem jutottak, hogy az *erkölcsi legfőbb törvényt* egyhangúlag megállították volna. Sokfelé térnek ezek, mint nap' sugarai, és a' kerékküllök; *Epicurus* önző, *Zeno* erény, *Plato* tökély, *Kant* ész, *Hutcheson* erkölcsi érzet, *Robinet* széptani elvet akar felállítani; különböző elvből indul ki mindenik : miből az lőn, hogy *Manderille* és *Montaigne* kereken tagadák az erkölcsi fő törvény' létezetését; mely ingatagság aztán sokakban a' kornyalayák' legveszélyesebbét, az erkölcsi kételyt idézte elé, legtöbbekben pedig táplálja a' színmutatást, mely a' kül illedelmet ugyan megtartja, de szívben magának a' legförtelmesb kicsapongásokat megengedi, és azt az úgynevezett vérmérsékleti, kebelbűnökkel táplálja.

A' szép érzelmű *Sulzer* egykor föltevő Kant elé e' jeles kérdést : „Mi az oka u. m., hogy az erény' tanai, bár az észre olly meggyőzőleg hatnak, mégis az emberiségre olly sikertelenek?“ Kant vallja, hogy ő erre hamarjában felelni nem tudván, mielőtt feleletét elküldő, a' kérdést föltevő elhalt; a' königsbergi bölcs' felelete azonban ebben állott : „Onnan ered u. m. az említett baj, hogy az erkölcsstanárok még itt nem bírák tisztába hozni eszméiket, az erkölcsi indokokat tarka vegyületben összehalmozzák, 's ennél fogva úgy járnak, mint ügyetlen gyógyszerészek, kik minél hathatósbbá akaráván tenni a' gyógyszerzt, emezt elrontják.“ Annyi tehát a' morálrendszer, mennyi a' bölcselő, és a' morálnak ezen polypszerűsége teszi azt tönkre. Az elégtelenség aztán nem csoda, ha itt is önkényre vezet.

Itt is tehát az *egészletben* az üdv. Miként az embertest' remek műszere egy külérzékét sem bocsátja el szolgálatából, hanem hasznája lát-, hall-, szag-, íz- és tapintásérzékeit egyaránt; így tesz a' ha rmonistica is, a' különböző, és az élet' külön irányaira vonatkozó

főelveket öszpontosítja az életharmonia' főclvében, mellynek formulája ez : „Emelj oltárt szívedben az erkölcsi harmoniának, és áldozz ennek, egyéni, társalmi, alapi és fensőbb életedben egyaránt.“ Ámde e' tárgy nagyobb szerű, semhogy egy rövid értekezés' keskeny korlátai között kellően tárgyalathatnék.

Végül kijelentem itt, mikép én áthatva a' józan philosophia' áldásainak érzésétől, szívemen hordozom ennek *súlyedt tekintélye'* *főlemelését*, szilárd alapra, életvezérletre, sőt, ha lehet, *trónra* emelését. Ámde ezen mennyei nemtő, míg iskolai alakjából ki nem vetközik, bölcselőhöz illetlen polemiái irányát, és léghajózását el nem hagyja, és magát teljesen át nem alakítja, soha addig életre, és a' fensőbb tudományokra kellő befolyást nem gyakorolhat. Hogyan is tehetné ezt, míg magát szilárdul értelmezni, körét, irányát, mint egykor a' római Petilius, pontosan meghatározni nem bírja, és magának ollynemű csarnokot nem épít, minő vala az athenaei Parthenon. Mert iskolától, és kivált sophisticától ugyan az élet, és tudomány bizonynyal nem tanuland; mivel eszme és élet, képzelet és való vajmi különmemű dolgok; és nincs bizonyosb mint az, hogy a' mi elméletben igaz, nem leend az mindig illyen az életben. Hogy is kölcsönözne az élet és gyakorlat, sőt maga a' fensőbb tudomány eszméket és elveket olly ingatag tudománytól, minőknek az eddigi, főleg újabb rendszerek mutatkoztak? Halljuk, mikép nyilatkozik ezekről amaz ősz hős, *II. Frigyes* király, kinek illy nézete van ez ügyben : „Az elméleti bölcselők' theoriái iránt bizalommal nem lehetünk; mert ezek a' gyakorlat' tégelyében semmivé lesznek : mivel a' nemzeti bajok' megorvoslására olly ellenszereket ajánlanak, mik rosszabbak azon bajoknál, miket megorvosolni akarnak; és így megesik, hogy nagy észszel merő balgaságokat indítványoznak.“

Nem is lehet ez máskép addig, míg a' bölcselők merő általánosan tévedeznek, és a' nemzethez, az élethez leereszködni áttallanak. Ez ép ollyan fonákság, mint ha a' *nevelő*, némelly aljasságiért pajkos növendékét, az *orvos*, némelly tisztátalanságaiért betegét megutálná, és ezek' ügyét felfogni egyik sem akarná. Hiszen már Seneca elmondá, hogy : „A' bölcsész az emberi nem' növelője; elmondá : hogy a' philosophia az emberi beteg lélek' hű orvosa.“ Hát jó nevelő az, kérjük, a' ki növendéke' sajátjait, hajlamait, körülményeit nem méltányolva, az úgynevezett special lélektant mellőzve, csupán általános szabályokat követ a' nevelésben? Jó orvos az, ki beteget természetét nem vizsgálva, általános gyógyszerekkel s panaczéakkal akarja azt elűzni? Ép így himpellér bölcsész az, ki újjait a' nemzet' üterére nem teszi, és ennek saját kórallapotát szemügyre, ennek fő érdekeit figyelmére venni elmulatja; és kérjük : a' nemzetek' különmemű típusai mi figyelmet sem érdemlenének a' humani generis praedagogus előtt? hát ép azokat ignoráljuk, kikre kizárólag hatni akarunk?

Valóban nem kell félre ismernünk a' nemzeti és egyéni sajátok, a' körülmények és *viszonyok*' óriási *hatalmát*, melyek képesek a' legeggyetemesb elvek' hatását is elbénítni, és a' rossz alkalmazás által oda munkálni, hogy a' rend felforgattassék; a' kormányok a' túlszabadság által paralyzáltassanak. És ezek valóban ingerült korunkban, fájdalom! megtörténtek. Jelenkorunknak az a' baja, hogy ildomos szemfényvesztők, számítva hallgatóik' értelmi parányiságára, fénylő bársonyfoltokkal vették el ezek' szemfényét; nagy nemzetek' példáit hordták fel előttök, külföldi viszonyokra építék terveiket. 'S aztán mi lett ebből? az, hogy hiveik feledve azt, hogy minden nemzetnek saját viszonyai, és körülményeihez kell illeszkednie, és azt is, hogy nem kell nekünk olly nemzetek' példáit követni, kiknek viszonyai és körülményei a' mienkéihez nem hasonlók: hittek, igen is hittek a' hamis látnokoknak, hittek a' világpolgári elvek' csillámainak, és ezekért feláldozták a' saját hon' bondogságát.

A' hellen philosophia nem ezen ösvényen növekedék párnélküli nagyságra és dicsőségre. Ennek éltető elve vala, aranykorában a' harmonia 's pedig az egyéni, és nemzeti élet' harmoniája, melyre eljutott a' *zene* által. Bámulatos állítás, de igaz. *Orpheus*, *Linus*, *Amphion* érzéki zenével polgárosították népeiket. *Homer* zeneszerű remekeivel adá elé: mi a' szép, mi a' rút, mi az erkölcsi, mi a' durva és erkölcstelen. *Pythagoras* zenével ringatá öszhangba minden nap tanítványai' kedélyét. A' nagy *Socrates* a' *καλοκαγα θοοντ* vallá az életbölcseiség' sarkalatának. Így a' jó irányban működő egyéb bölcsészek is: nem temeték ők el az élet' igazságait idéltlen polémiáik, vitatkozási dühök, különczködéseik által.

Így nőtt a' philosophia' tekintélye, nőtt azon tudományoké is, melyek annak szent forrásából fakadnak, miknek sorsa egybe van kötve az élet' tudományéval, minők: az erkölcstan, a' jog- és kormánytan, sőt maga az észvallás is. Mert van zenéje nem csak a' hangoknak, hanem az észnek, a' szívnek, a' művészetnek, van az élet-szépítő tudományoknak, van a' társalomnak, van a' nemzeti életnek. Figyelmezzünk *Shakespeare*' ama' nagy jelentőségű szavaira:

Kinek szívében nem fakad zene,
Kit nem hat át a' bájang' zengzete,
Annál a' romvágy, csel, meg árulás
Tanyáz, kedélye tompa mint az éj,
Es szenvedelme sötét mint pokol:
Annak ne hiszen senki.

Velenczei kalmár.

Ezen ész, és szív-zene felé delejtettek eleitől fogva az igaz socratismus' hívei; *Horác* az élet' zenéje' tanulmányába és létesítésébe helyezi a' philosophia' lényét:

Nimirum sapere est, abjectis utile nugis,
Sed verae, numerosque, modosque ediscere vitae.

Még a' német bölcselek' egyikét, *Ancillont* is, mint a' nagy Leibnitz' méltó tanítványát, ekkép dicséri a' franczia Institut' egy tagja: „Ancillon saját fénylő példája által mutatá meg, hogy az igaz philosophia' czélja nem az, hogy lerombolja, hanem szaporítsa az igazságokat, iránya az, hogy összhangba hozza az érzelmeket az elvekkel.“

És itt már kedves alkalmam nyílik, nyilvánítani honunk' nevesb bölcseseiről — bár ezek, szorosan véve, a' szakbölcselek' koszorújába nem tartoznak — ez örvendetes igazságot, hogy ezek, bár rendszert az életharmoniára nem építettek, hatalmasan delejtettek azonban mégis e' világelv felé, és a' harmonistica' hívei voltak. Ilyenek valának: *Vitéz, Janus Pannonius* a' XV-dik században; az újabb korban pedig, hogy az élöket ne említsem: *Kazinczy, Berzsenyi* és *Kölcsey*, melly eredményt, annak idejében, ha élek, a' magyar academia elé terjesztenei el nem mulasztom, — ezek hívei voltak a' széles e' világon elterjedett, üdvös socratismusnak, mellynek áldott iránya vala, a' biocalia, vagy életszépítés. Nem régiben is egy kedvelt bölcselelök, *Szontagh Gusztáv* úr, harmonisticai szellemben, előcsarnokot, Propylaeumot emelt a' nemzeti életre vonatkozó magyar philosophia' számára, melly névben sokan megütköztek: nem foghatva fel ennek nagy jelentését; én pedig most, parányi erőmmel, a' „Magyar Parthenont“ alaprajzolni szándékozom: mellynek fő iránya, építeni az egyedül üdvösnek talált hellen philosophia, főleg a' socratismus' alapelveire; de mivel a' hellenek' philosopsiája még korán sincs bevégezve, mint ezt Aristoteles hívé, és e' derék bölcselek' még nem ragadtak el minden koszorút előlünk, szándékom e' félben maradt főttemplomot ép úgy kiépíteni mint Európa mívelt nemzetei a' kölni főegyházat egyesített erővel, teljesen elkészíteni ügyekeznek. Használandom e' célra az új kornak philosophiában tett roppant haladásait, mint az emberiség' köz kincseit, használandom főleg magyar bölcseleink, költőink, szónokaink' harmonisticám felé delejtő tanait, és világnézeteit: minden kornak megadva azt, mi az övé, de azt sem titkolva el, hogy valamint majd minden a' hellen és latin classicai régiségen épül, melly széptanilag utólérhetlen: úgy a' hellen philosophiát is, eddigelé egyetlen bölcsest is felül nem múlta.

Úgy van; az ész, és philosophia' fönsége, a' föld' minden hegyeit mellőzve, az atticai acropolist, vagy földemelvénnyel szemelék dicső szállásának: itt trónolt a' bölcseleg' istennője, Athena, mellynél szebb jelvé nem vala sem az egyéni sem a' társalmi élet-bölcseleg'nek. Dicső hegy! terólad sugárzott le az igazán emberi műveltség' világa ez ó korban mindenfelé; és te léssz még a' későbbi századokban is ama' más. Zion, mellyet megkedvelt az úr Jákobnak minden hajlékai felett. Itt tanított a' nagy Socrates, atyja és vértanúja az igaz életharmoniának. Itt működött Plato, kit a' művelt ó kor úgy tisztelt, mint a' bölcsek' istenét. Itt vala a' Lyceum, mellynek maradandó nevet biztosított Aristoteles; itt a' Cynosarges,

melly örök emléke az *antisthenesi*, itt a' poecile, melly hajléka volt a' *zenói*, itt ama' szerény kert, melly kedvelt tanyája volt az ó világot bálványozástól megmentő *epicuri* élettudománynak. Állanak ugyan még mind a' Propylaeumok' néhány hófejér márványoszlopai, állanak a' Parthenon' szentelt falai; és rajtok a' hellen nagyság's méltóság' mondhatlan kifejezése fénylik: de láthatni ezeken a' vadkor, és a' hódoltató népek' barbárságát is, és azt, hogy Hellasban az életszépítő philosophia trónja ledöntetett, és ennek hajdani dicsősége és üdvadó befolyása elenyészett.

Azonban az, mi igazán nagy, a' mi fönséges, a' mi isteni, örök romba nem dőlhet. Astraea az égbe költözhetik, de itt hagyja oltárait, mellyek' tüzei soha végkép el nem alusznak; Themis a' közeledő durvaság elől elfut, de mérserpenyői teljesen össze nem törethetnek; Urania eltávozik, de másutt fénytemplomot emel, és méltó papokban hiányt nem szenved. Így a' bölcseség' istennője is, a' szüz kedélyű Athena. A' hellen Parthenon bár kisebb és fénytelenebb alakban tűnedez elé minden művelt nemzeteknél, ép úgy mint a' világhírű capitolium Washingtonban, Péter' főtemploma még nálunk is Esztergomban.

Ha tehát nemzetünk végkép elenyészni, ha egyéni, és társas életet szépíteni, és más művelt nemzetekhez, kikkel egy családi körbe lépett, méltó lenni óhajt, illő, hogy az élet' fő bölcseségének is állandó Parthenont emeljen; mert nincs bizonyosb, mint hogy a' fensőbb élettudomány az, melly nagy eszméket terjeszt, szilárd elveket állít meg; mikből folynak a' nemzeti dicső tettek, mint bőerű forrásból a' patakok. Munkáljunk tehát nemzeti életünk' szépítésén a' mondott irányban; annál inkább, mert nincs okunk félni a' borús jövődőtől, és ha itt egyesített erővel működendünk, jóval kevesebb akadályokra találándunk ezután, mint lefolyt nemzeti életünk' eddigi bármely korszakában.

KIS GYÜLÉS, MÁJ. 23. 1853.

(A' történettudományi osztály' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ö exja' elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Érdy, Jerney r., Wenzel l. tt. — Más osztályokból: Bugát, Czuczor, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Kállay, Kiss K. rr., — Bertha, Csorba, Hunfalvy, Pauler, Repicky, Tóth ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

JERNEY JÁNOS rt.

Ovidius' magyarairól és a' magyarkákról értekezvén:

Előre bocsáta Publius Ovidius Naso római költőről némi körülményeket, mellyek szerint az, ugyanis Tomisban, a' mai nap Mangaliának, igazabban Man-kalehnak hívott, Kustendzse és Várna közt fekvő bulgáriai városban, mellyet a' bolgárok és moldovánok most is Tomisvárnak neveznek, Krisztus' születésének 9—117-dik évében

lakván mint száműzött, onnan küldött pontusi levelei és szomorú versei az akkoriban a' dunatorkolat' éjszaki részétől kezdve a' Fekete-tenger' marijainál elterült scytha fajú népekről igen sok becses adatokat foglalnak magukban, mellyek azon időbeli nép- és földismeretet bővítik, 's e' tekintetből Ovidius' versei a' régi geographiai tudomány' kifejtésére nem csekély fontossággal bírnak. Reánk magyarokra nézve annál fontosbak ezek, mivel népünk magát scytha eredetűnek hiszi és vallja; de ezen felül szomorú verseiben egy olly népcsapatot nevez meg, mellynck neve *magyar* nevünkkel első tekintetre is bámulatos hasonlatosságot árul el, így írván Trist. Lib. II. 96. vers:

**Jazyges et Colchi, Meterea aque turba Getaeque
Danubii mediis vix prohibentur aquis**

Ezek után a' *Meterea* név' értelmét fölvilágosítandó, eléadta értekező azon nézeteket, mellyek e' szó' értelmezése körül eddigelő fölmerültek, elmondá ugyanis Szamosi, Bombardus és Katancsick' fejtegetéseit, mellyeket rendre czáfolván, kimutatá, mikép e' szóban szinte úgy scytha népcsapat' neve rejlik, mit a' Jazyx, Colchusi és Geta név ollyanokat állít elé. E' szó' megfejtésénél azonban a' régi codexek és kiadások' változatait is kellő figyelembe szükség venni, mellyekben a' *Meterea* név majd *Mecherea*, majd *Metera* és *Metrea*, majd ismét *Mezerea* találattik, mellyek a' „magyar“ név' régi változatával igen szépen egybe vágnak, miután nemcsak a' régi geographiai munkákban, hanem saját honi iratainkban is sok illyes leírásokra találhatni. Így például a' Mager, Moger, Meger, Megyer, meg keletieknél divatos: Madzsar, Mazar, Mezer stb. változatok mindarra intenek bennünket, hogy a' nemzetnevek' különféle változatai' összeegyeztetésénél nagy elővigyázattal, mélyebb combinációval járjunk el. A' szönyegen levő kérdésre nézve határozottan kimondá értekező a' „*Meterea*“ népcsapatnak épen a' Fekete-tenger' környékein lakott scytha fajú népekhez tartozását, és az Ovidius által többi elsoroltakkal azon egynyelvűségét, mellyeket a' jászok, besenyők és palóczokban állított lenni: támogatván állítását Minzloff orosz tudósnak az orosz pétervári academiában múlt 1852-ik évi aug. 20-kán fölolvastott és az Ovidius-érintette népeket ismertető értekezésével is. Megjegyzé azonban értekező, miszerint e' magyarokat távol sem állítja Árpád' magyarai' egyenes vonalú őseikül, miután azokat Keleti Utazásában a' „Parthiai Kutatásokban“ egyenesen Perzsia' vidékeiről hozá le: hanem csak annyit akar bizonyítani, mikép a' scytha nép-ágazatok már hajdankorban különböző irányt tűzvéen költözködéseiknek, mindenkor és mindenütt együtt tűnnek föl e' rokon ágazatok a' messzi régiségben.

Ezután a' *magyar* név' változatos kiejtése és leírása' eszmelánczolatánál fogva átment értekező a' *magyarkákra*, mind történeti, mind földíratí kútforrások után eléadván, mikép Nyugat-Ázsia éj-

szaki részén, a' kaukazuai hegyek és dontorkolat közt levő Taman félsziget Krimeának átellenében régenten *Machar, Matar, Matarca, Matrica, Matriga* stb, a' byzantiak által pedig *Ta-Matarkanak* hivatott, melyből az oroszok Tmutarakant alakítanak. És ezen pontra helyeznek a' keleti, jelesen perzsa írók egy népséget, mely *Ma-harka* néven íratik, de jellemzésében megegyez azzal, mit Abulfeda *Madzsgar* néven ír le a' legrégibb kútfők után, 's mi pedig benne öscinkre ismerünk; bizton következtetvén ezekből nemzeti nevünknek szintannyi változatos használatát, de mindig azonegy népfelekezetre vonatkozását; melyek' alapos ismerete nélkül őstörténetünk' nyomozásában egy lépéssel sem haladhatunk előre.

— Ez után olvastatott

PODHRADCZKY JÓZSEF II.

közleménye a' *Trencsény városában a' XVI. században virágzott kath. tanodáról*, mely így következik:

Nevezetes, hogy a' XVI. században Trencsény városában egy említésre méltó iskola virágzott, melyet, úgy látszik, az ottani tanács nyitott meg a' tanuló ifjúság' számára. Ezt minden kétségen túl teszi maga e' város' tanácsa 1572. évre szóló ezen hagyományában, mely eredeti valóságában gyűjteményemben vagyon:

„Quoniam non modicus numerus Scholasticorum, non solum puerorum, sed etiam adultorum et Domesticorum ¹⁾, et extraneorum Nobilium, ac alterius condicionis discendarum bonarum artium et morum gratia, huc Trinchinum confluere, et literis operam dare soleat, Angustusque locus et Schola, et in periculoso loco ²⁾, post illam Civitatis, tempore expugnationis, conflagrationem, extracta fuerat, et non apta pueris et discipline. Vt ipsa Juventus Commodius loco commodiori ac ampliori, sine periculo capi et conseruari posset, et Juventus ipsa bonis Artibus imbuta, ad honorem Dei omnipotentis in Templis, et in rebus publicis cum structu bono inseruire valeat, pernecessarium videntes, oportere in alio loco competenciori Scholam erigi et extrui, ad futura secula duraturam, partim ex lapidibus, ut necessitas postulabat, partim ex lignea materia edificandam statuimus, et in quantum tempus tulit, opus ipsum edificari et erigi curavimus.

Joannes Storc, Judex manu sua.

Martinus wladislaiensis Notarius Mppria.

Christophorus Markowiczky, Mppria.

Georgius Kabath manu sua.

Veres viaszba nyomott kisebb pecséthelye.

¹⁾ T. i. trencsenyiek.

²⁾ A' régi iskola' épületéről ezt találtam följegyezve: „Murus Civitatis tendens a celsa Turri que est extracta in basi Portae inferioris versus Capellam vetus Schola nuncupatam.“

Ismét egy más oklevélben mondatik :

„Cum uiderent Judex cum Juratis Ciuibus numerum Scholasticorum subinde augeri, certo consilio dispensarunt, ut ibi, ubi nunc erat chorus, Auditorium pro Scholasticis adultioribus conficeretur. 1584.

Adamus Zahorsky Judex Thrin-
ciniensis manupria.

Simon Gessensky, Notarius
Cittis Thrinchin mppria.

Georgius Zagrab. m. p.
Melchior wladislauiensis Sena-
tor m. p.

Mathias Linduensis Senator. m. p.

Petrus Barossouis Senator. m. p.

Katholikusok' iskolája lehetett, mert az első oklevélben ez áll : „Fiducia ducti, Sacratissimam Imperatoriam Regiamque Maiestatem principem Christianissimum — in tali pio opere Clementissimum et gratiosum suffragium latur : ac sumptus ipsos Clementissime et gratiose admittere et acceptare dignatur : Juuentus ipsa toto aeuo pro longeuā et integra sanitate, prosperisque successibus — totius familiae Deum omnipotentem est exoratura.“

ŐSZVES KIS GYÜLÉS, MAJ. 23. 1853. 7 órakor.

Nmélt. gróf Teleki József úr exja' elnöklete alatt

Jelen : Bugát, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Győry, Horváth, Jerney, Kállay, Kiss rr. tt. — Bertha, Csorba, Hunfalvy, Pauler, Repicky, Tóth tt. — Toldy Ferencz titoknok.

— A' nm. Elnök gróf benyújtotta a' „*Hunyadiak kora Magyarorszában*“ című munkája' X-dik kötete' diszpeldányát azon kinyilatkoztatás mellett, hogy e' kötetnek ezer példányát is az *academia'* részére eladás végett Emich Gusztáv' könyvkereskedésében letette, 's hogy az ebből leendő jövedelem azon módon kezelendő és azon célra fordítandó, melyet az első kötetek' felajánlása-
kor kitűzött.

— A' titoknok leveleket terjesztett elé az *angol kir. tudós társaságtól* 's a' *tudd. cs. academiájától*, melyekben a' m. *academia'* tavali küldeményeieit köszönetet írnak ; továbbá a' *göttingi kir. tudós társaságtól*, melyben irodalmi lapjainak (Gött. Gel. Anzeigen) az acad. számára megküldetéséről tesz jelentést ; ismét a' *bécsi academiától*, melyben elhunyt magyar tagja Jászay Pál' életrajzát kéri, melyet a' titoknok azonnal fel is küldött.

— Pest kerületi cs. kir. főispán *Augusz Antal* úr' martius' 15. költ fel-szólítása' következtén az ő Felsége' szerencsés megmentése' emlékeztetére Bécsben építendő egyházra száz ft átküldése határozottatott.

— A' titoknok a' *bécsi cs. academia'* küldeményéből a' következő munkákat nyújtotta be : 1) *Fontes Rer. Austri. Zweite Abth. V. Bd.* 2) *Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen VIII : 1, 2; 3) Notizenblatt zum Archiv. 1852. Nro 11—24.* 4) *Sitzungsberichte der Phil.-Hist. Classe. VIII : 3—5., IX : 1, 2.* 5) *Sitzungsberichte d. Math. Classe ; VIII : 4—5. IX : 1, 2.* 6) *Die feierliche Sitzung d. Akad. 1852.* 7) *Almanach d. k. Akademie f. 1853.* 8) *Verzeichniss d. Druckschriften d. Akad. 1852.* 9) *Denkschriften d. k. Akad. Mathem.-naturwiss. Classe, IV : 3, 4. Lief.*

— Ugyanő négy csomó kötetmi példányokat adott be a' pápai, pataki,

szakolczai és váczi nyomdákból; *magányosoktól* pedig a' következőket : *Csorba József* Ittől : *Recueil des pieces les plus interessantes sur le magnésisme animal*. H. n. 1784. Ifj. *Kubinyi Ferencz*től : **Palócz-magyar Dalok zongorára*. Pest, fol. *Névtelen*től : **Das Wunder Abc-Büchlein*. Pest, 1853. *Sujánszky Antaltól* : **Vallásos költemények*. Második kiadás. Végre a' *kézirattár'* számára négy darab hártya és papír okmányt *Darvas Lajostól*.

KIS GYÜLÉS, JUN. 4. 1853.

(A' math. és természettud. osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnökle alatt

Jelen az illető osztályokból : *Bugát, Gerhardt, Győry és Kiss K. rr. tt.* — *Egyéb osztályokból* : *Czuczor, Érdy, Horváth, Jerney, Vörösmarty rr. tt.* — *Bertha, Hunfalvy ll. tt.* — *Toldy Ferencz titoknok.*

BUGÁT PÁL rt.

folytatólag azon kérdést fejtegette : *Mit van joga az emberi nemnek az orvostudománytól követelni?*

— Ez után

NENDTVICH KÁROLY lt.

értekezésének a' *természettudományok' studiumáról* negyedik része olvastatott.

— A' *titoknok* beadta *Kiss Károly* rt. részéről *Károly főherczeg' Stratégiája'* első kötete' fordítását; melynek Tanárky Sándor rtágéval együtt megbírálása Szontagh Gusztáv rtagra bízott.

KIS GYÜLÉS, JUN. 6. 1853.

(A' nyelv- és széptud. osztálya' számára).

Báró Kemény Zsigmond tt. helyettes elnökle alatt

Jelen az osztályokból : *Czuczor, Hunfalvy és Repický r. és ll. tt.* — *Más osztályokból* : *Bugát, Érdy, Győry, Jerney, Kállay, Kiss rr. tt.* — *Bertha, Pauler, Wenzel ll. tt.* — *Toldy Ferencz titoknok.*

KÁLLAY FERENCZ rt.

az *Elme* szónak általa megpendített eredetét és vallási jelentését bővebben értelmezte a' következőkben.

Száraz nyelvészetben nincs élet, azt a' nyelvészeti bölcelet hozza meg, mire az ősvilági bölceleti tanok' buvárlása a' nélkülözhetlen eszköz, melynek gyógyító ereje elégítheti ki egyedül a' tudnivágyást. Ez alapon fejtegetém én az *elme* szót, mivel nyelvünk gazdag illy ősvilági bölceleti szókban.

Academiai Értesítőnkben (1852. 207. l.) következő ellenészrevételek emeltettek fejtegetéseim' irányában : 1) Az arab *elm*, *ilm* nem lelket hanem csak tudást jelentő szóidom, a' magyar *elme* mindig lélek 's lelkitehetség; 2) Az arab *ilm* 's héber *eloah*, 's *élam* nem rokonok; 3) Senkinek még eszébe nem jutott a' héber *eloath*

's a' magyar élet rokonítani, 's az *elmét* az arab *ilm*-mel öszvekötni;
4) A' finn *ojmi* (lélek) nem *ilma*.

Mivel itt arról, hol vette hát az *elme* szó magát nyelvünkben, vagy honnan eredt az? nem adatott magyarázat, tudnivágyásunk pedig ez irányban kielégítésre várakozik; ezt újabb indoklásaim által elérni fő czélom.

I. Az arab *elm*, *ilm*' genesisére fölmenve, annak kútfeje a' phoenik : *Él* = isten; alapzataink, melyekre építünk, imígy következnek :

α) Ha régi philosophémákról van szó, akkor az aegypti 's phoeniki törzsiük' hittanai — mint legrégibb időszakbeliek — és Graeciára mint Elő-Ázsiára nagy befolyásuk voltak, hol áriusi, sémi, arab, és scytha törzsiük mozogtak, méltán tekintelbe veendők. Miután Röth' könyve az aegyipti, phoenik, 's zoroasteri vallásról kútfők után kidolgozva 's egybe állítva 1846 óta nyitva áll a' tanulmányozásra; mi itt részletekbe nem bocsátkozhatunk, csak szorosán a' phoenik, 's azzal közel rokon héber-babyloni, 's arab *Él* istent vesszszük figyelem alá.

A' külvilág' szemlélete volt az alap a' régi hittanok' *cyclúsá-*ban, különösen az aegyipti hittanban, mellynek a' phoeniki csak másolatja. A' nagy cosmicus istenek a' külvilági természeti erők' szemléléséből fejlődtek ki, melly életerők a' pantheisticus *egy-öszve*gben mint életkútfőben központosítva, 's anyagi részletekkel párosulva a' látható tapasztalati világ' származását eszközlék. E' világfejlődési, némileg kifolyási rendszer' jelleme a' *benmaradóság* volt, 's a' *minden-egynek* vagy *egy-mindennek*, máskép *főlénynek* kebelében történt a' világ-fejlődési processus, 's a' kifejlett világ azután is a' főlény' kebelében áll fenn. E' főlény volt már a' phoenik törzsiüknél az *Él* isten, Aegyiptomban *Amun*, a' kimondhatlan 's láthatatlan.

Az aegyipti dynastiák' kezdete Krisztus előtt hatezer évre tételik az újabb nyomozások szerint, a' phoeniki törzs' Aegyiptomba berontása 's ott uralkodása Krisztus előtt 2300, 's 1780 közt ment végbe, mellynek kiüzetése után kezdődik még csak az aegyipti fényes 18, 's 19. dynastia, mellynek Ázsia is nagy részben hódolt; mígnem az árius törzsiük : assyrok, médusok, kháldok 's legutóljára a' perzsák kerekedtek felül, Aegyiptomnak is parancsolva; mi uton a' hittanok' csodálatos és sokban öszvehangzó elegyedése jött létre.

β) Legrégibb emlék-feliratot *Élről* a' babyloni föld-ásatások hoztak nem olly rég köz tudomásra, hol áriusi ék- 's phoenik betűfeliratok vegyesen találtnak. A' Ninive' romjai közt talált téglafelirat már így hangzik : *Beth Él Balenu*, azaz Élnek a' mi urunknak temploma (Gesenii monum. phoenic. pars III. tab. 32. inscriptio LXXVII. 's Röth' i. k. 46. jegyzetben). *Babel*, 's *Babylon* nevek leg-

természetesebben ideköthetők; *Bábel* = *Él'* tornya vagy vára, miből *ah* helyraggal *Babelah* = a' görög Babylon. Az utóbbi már áriusi név, 's minden oda mutat, hogy az árius törzshű kháldok, kik 747—550. Krisztus előtt uralkodtak a' phoenik és sémi törzs felett Babylo-niában, hozták e' nevet ott divatba, 's a' már kevert hittani bölcse-letekben még azután is mindig a' fölény' egyenlő fogalmai kapcsol-tattak a' két névhez.

Az aegyipti világészlelés' alapja az eredeti lélek vagy főszel-lem volt, mellyben egyesülve voltak a' szinte nem származott *anyag*, *tér*, vagy *űr*, *idő* 's *lég*, mellyek a' cosmogonia' négy fősarkpontjai. A' látható vagy tapasztalati világ kezdetben csak anyagi chaosz volt, melly hogy határozott idomú világ lehessen, a' chaosznak előbb éle-tet kellett adni, 's ezt csak az eredeti, jobban eredetet adható fölé-lek vagy főszellem tehette meg, melly a' maga életerejét amazzal megosztotta, vagyis művészileg kitéve azzal párosult.

A' külvilági természeti életerők így létre jöven, azoknak szemléléséből a' nagy cosmicus istenek keletkeztek: nap, hold, csil-lagzatok, bolygók, ég, föld, nedv, stb, mellyek világító, melegítő, tápláló, tenyésztő életerővel ellátva a' köz hittanban mindenütt ün-nepélyes tiszteleti tárgyak lettek nemcsak Aegyiptomban, hanem másutt is, mivel azok az érzéki felfogásokkal leginkább egybe hang-zottak.

A' különböző istennevek kezdetben mind tárgyilagos, azaz tu-lajdonsági jelentésűek voltak; a' személyítés sokkal később időszaki, mikor Gracia az aegyipto-phoeniki 's áriusi hittanok' befolyásaitól megválva, 's azoknak valódiságait feledve, újabb hellen mythológiát alkotoit a' keleti hittanok' romjain.

Hogy a' phoeniki hittan legszorosabb kapcsolatban állt az ae-gyiptivel, 's annak mintegy másolatja volt, hogy abban a' négy fő elem, a' chaosz és a' pantheisticus fölény, az *Él* cosmogoniai sze-repet vittek, az Röth által egybevetve és kiemelve. *El-Eljon* legfőbb isten volt phoenik 's babyloni földön, másképp *melech olam* az örök-kévalóság' királya, a' görög *Chronos*, latin *Saturnus*, zend *Keván* vagy *Kavijan*. Az *Eljon* melléknév öszveköve = magas vagy első isten. Philo' phoenik cosmogoniájában, ki görögül írt görögök' szá-mára, *Ilos* csak a' phoenik *Él* (*os* raggal); szerinte is az örökké va-lóság' ura, ki párosodva az ürrrel, létre hozta az anyagi terem-tő erőt, a' tüzet, világosságot, nappalt.

II. Értekezésünkben kifejtve áll, hogy az arab *allah*, héber *eloah* a' phoenik *Él* istennel nem csak tartalmilag, hanem nyelvtani-lag is *unum et idem*, 's azt szótárírók 's biblia-magyarázók egy-aránt tanúsítják. Az *Él'* isten neve „nomen verbale“ volt, azaz ige és névszó, melly a' terem-tői vagy is életadó erőt jelenti: *al*, *il*, *ul*, *ail*, *eil* változatosságai e' gyöknek végig vonulnak erőjelentésben a' sémi, indogermán 's turktatár nyelvtörzsekben az *elővel* 's *élettel*

elválhatlan kapcsolatban. Pagnini nagy szótára itt eldöntő tekintély, melyről Gesén és Quatremère oda nyilatkoztak, hogy az a' sémi nyelvészetnek prodigiuma; nincs Európában ember, ki azt többé végbe vihetné, mit Pagnini eszközlött (Journal des Savants 1844, octob. füzet). Szerencsére e' nagy munka több más béber szótárral birtokomban van, melyek egyhangúlag az *olam* szót, a' mindenséget, és örökké-valóságot az *El* istennévre viszik fel, hová az arab *alam* (= mindenség, egy egész világ) is tart, mint pantheisticus alapú kifejezés.

Babylon 's Elám föld' őslakói az *Él* istent imádók voltak, kiknek *Eli*, 's *Elím* papjai a' tudósok 's bölcselők' castja volt, egyenvonaltuak az árius törzszű mágusokkal. Az arab *elm*, *ilm* mint tudást jelentő szó e' castból fejelett ki; a' paradicsom' *Él* fája, melynek gyümölcsét Éva megízelté, illy tudas, máskép bölcsesség és élet' fája volt, millyen volt az árius törzsűek' *Hom* fája is *Hom* isten után így elnevezve.

E' hat ezer éves dogmát, melyben az árius törzs is osztozott, a' cosmogoniai kifolyás' útján ignorálni nem szabad, nem lehet. Vankuli' *elmie*, *elmoe* -je = acer, ardens ingenio, a' magyar *elméstől* el sem választható, kivéve a' ragozatot, mellyet minden nyelv sajátlagosan képezett ki. De azon felül az arab *ilm*nek a' tudáson kívül még más jelentésű számos árnyéklatai vagynak fény és jelesség értelem-ben is; 's a' finn *ilma-rínek* épen illy fény vagy aetheri szellemek voltak Sjögren, Schott, Castrén 's más ahhoz értők' tanúbizonyságai szerint, elhallgatva a' finn mythologia' régibb magyarázóit, kik ez utóbbikkal idézeteink szerint e' pontban egyeznek. Egyenvonaltuak az *ilma-rínekkel* a' goth *halýrunok*, turk *elyenek*, Hammer szerint is a' héber elohimok, vagy légi angyalok, melly mythologiai kapcsolathoz tartoznak a' kelta *haul-ceisek* vagy napba-járók, az arab *beni hillélek* vagy tündérgeniusok.

Az indogermán 's kelta nyelvtörzsből is az *al*, *el*, *il*, *ul* gyökök számos származékaikkal egyszerű, mint elül aspirált idomokban *erő*, *élet*, *fény*, *tenyésztés*, *taplálás*, *ellés* vagy szülés tehát életadás jelentéssel párosulvák, melyek a' turk-tatár *il* = fény és erő, *jeli*, *ili* = melegség, a' vogul *ul*, *il*, finn *il* = fény, tűz, *halja*, *uljo* = melegség, *él* máskép *jel*, *jela*, *jelesim*, *ola*, *jol*, *elom* stb = vivit szókkal kapcsolatos viszonyban állnak. Így a' finn *aeli*, *aelin*, island *eljon*, kelta *eol*, *eolas* = sciencia, az arab *elm*, *ilm*, *hilm*-től el sem választhatók, melyeknek aspirált formái a' finn *röihö*, *völlö* = magus, a' skand *rati*, *velleda* isten nevek = dea fatidica Tacitusban.

A' *lét*, *élet*, *fény*, igegyökök' egymáshoz szoros viszonyait példákban állítám elé Petermann, Pott, Zoega, és Hammer' utasításai után; *fény*, *élet* és *erő* e' tudósok szerint is az ő, és későbbi időszaki mysteriumok' állandó *kieros logosa* volt. Hason úton keztek a' lelket jelentő más szók is, például a' goth *ahma*, német

seele, latin-görög *aether*, *spiritus*, *anima*, *anemos*, *pneuma*, héber *ruach*, koptus *niphe* 's Homér' *nephelegeretese* = mennydöröggető, a' persa *dschan* = genius, zend *rata*.

Zoroasteri hittan szerint az ember három elemből áll: testből, lélekből, szellemből; a' két első romlandó, a' test porrá lesz, a' lélek halál után egyesül a' léggel; a' szellem, mely születéskor száll le az égből 's egyesül a' testtel, visszaszáll Ormuzd' ég feletti lakába, a' boldogok' honába. A' lélek e' hittan szerint csak az életerő, mely míg az élet tart, működik a' testben, a' szellem máskép *Feruer* a' halhatatlan rész: a' mai parsusok még e' hittannak hódolnak, a' lélek' neve köztök *dschan* = genius, máskép életerő, a' *Feruer* a' fő elem, mely el nem enyészik, 's hogy a' hellén bölcselek is taníták a' szellem' le- és visszaszállását az égbe, azt Röthnél megolvashatni (621. jegyzetben). Philo' phoenik kalpiah-ja' helyét a' *Yacna* című zend könyvben *Vata* vagyis a' szél foglalja el, mely Herodot szerint is a' persák által tiszteltetett (Röth, 63. jegyzet); a' német *Seele* és *Geist* szók közt is hason viszony létezik, melyekről szóló anyagaink' feldolgozását máskorra kell elhalasztani.

Az újabb műszeres vegytan bámulatos eredményekre eljutott már az anyag vagy test, és az azokban mutatkozó életerő' kölcsönös viszonyaira nézve, mely a' respiratió és tápszerek' éldelésén alapszik; de a' szellem bonczkés alá nem vehető, ez irányban csak ott állunk ma is, hol álltak a' bölcselek néhány ezer év óta. Alljanak itt Berzelius és Liebig' jellemző nyilatkozatai; — az első írja: „Immer muss die Kette unserer Erfahrungen in etwas unbegreifliche endigen. aber unglücklicher Weise spielt dieses unbegreifliche Etwas die Hauptrolle in der thierischen Chemie, und fließt so auf jeden, selbst den kleinsten Process ein, dass wir höchstens die Natur der Producte kennen lernen können, während die Art, wie sie erzeugt werden, uns ein ewiges Geheimniss bleibt.“ Majd az emberi észről írja: „Aber sollte nicht der menschliche Verstand, der so vieler Ausbildung fähig ist, der die Gesetze der Bewegung für entfernte Welten bezeichnet, in so vielen einzelnen Fällen die Schönheit und Wunder der Natur, die uns umgiebt, erforscht, und selbst einen Grad der Vollkommenheit erreicht hat, deren Gipfel sich in *Gott* concentrirt, sollte der nicht einst sich selbst und seine Natur erforschen? Ich glaube nicht!“

Liebig írja a' tápszerekről, hogy azok vagy táplára, vagy reproductióra, vagy végre erőtermesztésre szolgálnak. A' tápszerek' bevétele csak egyik föltétel az *éltre*, a' másik föltétel a' külső lég' szénsavanyának szünetleni beszívása. Egy már felnőtt ember évenként 750—830 fontnyi illy szénsavanyt szügséggel, mely ismét mint szénsavany, mint vizgöz kibocsáttatik a' testből. Majd alább írja: „Wenn die Organe des Kranken die Function versagen, wenn sie die Fähigkeit verlieren zu ihrem eigenem Schutz die genossen

Speisen in den Zustand zu versetzen, in welchem sich ihre Bestandtheile mit dem Sauerstoff der Luft zu verbinden vermögen : so wird ihre eigene Substanz, das Fett, die Substanz der Muskeln und Nerven, das Gehirn dazu verwendet. Die *Flamme* geht aus, weil das Öl verzehrt ist, es is der Sauerstoff der Luft, der es verzehrt hat.“ (Die organische Chemie. Braunschweig, 1842). Íme a' zoroasteri hittannak alapja a' testről, a' lélekről itt tárva áll; a' magyar *lélek* más nyelvekben *spiritus, pneuma, anima, nephe, ruach, dschan, vata, seele, ahma* az életerőre viszonyulnak, melly a' tapasztalati világban a' testeket mozgatja, mellyen felüláll a' szellemi *Él*, mint legrégibb időszaki teremtmő erő. Az *elme* szó már saját értelemben nem egyéb mint a' szellemi életerő, 's a' finn *elő-ma* habár idomban egyező is — mint életfunctio, kisebb tartalomban; miért a' tudományos bölcséleti osztályozás' természete megkívánja, hogy az elmét, mint szellemet a' lélek' fölibe helyezzük, mint a' lelki erők 's tehetségek' góczát, millyen volt a' makrokosmosi *El* is, hová azt első közléseben mikrokosmosi tekintetben csatlám. Különös figyelmet érdemelnek a' goth *jel, hel* = élet szóról tett fejtegetéseink Busbek, Ihre Massman' nyomdokaiban, melly munkánkban megolvasandó. A' germán törzsnek szinte megvolt a' maga *hel* istene, 's annak *heil* bálványa, a' mi a' phoenik, 's pogány magyar *él* istentől, a' finn *ailes-től*, mellyet Dietrich nem olly rég felmutatott, el nem választható.

III. Otrokocsi, Révai, Nagy János megelőzték engem a' magyarázatban, azért kezdeményező nem vagyok, csak a' témát most már bőven indokoltam. A' pogány-magyar világban az *elmések* egyenlő fokon állhattak a' tátosokkal; Bátor László' bibliájában *tátos* = sapiens, aperti ingenii vir, magus. Hogy a' pogány-magyar világban a' bűvészetnek saját kezelő osztálya volt mind a' két nemből, épenúgy mint más törzsűeknél : azt én a' tátosokról 's foglalkodásaikról rég megírt, de bizonyos oknál fogva eddig világot nem láthatott szaka-szaiban egy nagyobb szerű munkámnak felmutattam, mint azt is hogy az épen olly ősvilági elterjedt szó a' foglalkodással együtt mint más egyéb vallásos szók, például a' *tün* (honnan *tündér*) a' fény-isten' neve Egyiptomban, hason árnyéklatokban keresztül-vihető az indógermán, turktatár, 's chinai törzsűek hittanaiban, mint azt a' phoenik *Él*-lel megkísértettük, még pedig nem csupán a' fény, hanem „sapiencia, coelum, mundus, magia, creatio“ jelentésben. A' tátosokkal szinte így áll a' dolog, azok foglalkodásai is a' névvel együtt az egyipto-phoenik *Thouth*-ig felvihetők; 's mivel a' régi literatura az egyipto-phoenikivel kezdődik, mert a' chinai, 's áriusi később fejlődtek, a paritate, hogy a' *Thouth* és *Tün* istennevekkel hajszerűleg hason eredmények keletkeztek, mint a' phoenik *Él*-lel, alapos okunk van a' finn-magyar *ilma, ellä-ma* 's *elme* szókat a' phoenik *Él*-hez kötni, melly mint fő *vis motrix* et *creatrix* az élet és bölcsesség' külfeje volt, 's mint már láttuk : nagy tekintélyű orientalisták

is az arab *elm*, *ilm* szót a' gyökre vezették vissza. Révai az *élőt* nem ok nélkül vette istennek (Gramm. 957. l.), Nagy János szinte nem ok nélkül kötö az *elme* szót az arabhoz. Hogy a' régi halottas beszédben leírói hanyagságból történt volna az *isten* szó' kihagyása, csak *suppositum*; a' nyelvnek nem a' *jelen*, hanem *múlt* állásából kell itélni, tudni kellene, mikép hívták eleink a' főistent, míg az új persa *jezdan* köztök kaukasi laktokban meg nem honosult. Az *elme* szó bizonyosan eredetibb és régibb magából nyelvünk' természetéből itélve is, mint a' ridegen álló *jezdan*, melynek *yezd* gyökét, hová azt Neuman 's más orientalisták kötik, hiába nyomozzuk régi nyelvelméinkben, midőn az *él* gyök fenhangon szól annak eredetisége 's régisége mellett. Szokott kifejezéseink: az *élő istenre* kerlek! ismét: *él a' magyarok istene!* még azt hagyják sejdíteni, hogy a' pogány időkben az élőknek más, a' holtak' országának ismét más istene volt; az élőknek hihetőleg, míg az új persa *jezdan* meg nem honosult, *Él* lehetett az istene, 's ha Révair hallgatunk, az *elme* szó nem lehet más, mint az *Él' műve*; mert ő így ír: „Formativum infinitivi esthonic *ma*, *me*, *mi* linguae primigeniae vocabulum significans fuit *actio*, et *ni* formativum (*ilni*, votjakul: *ulini*) = fit, factus est, et nostrum *mü* eliam *miv* = opus opera.“ (Gramm. I: 79.).

A' mordvin *ojme* = Geist szót mí első közlésünkben Schottól eltérőleg a' finn *ilma* 's magyar *elme* szóval véltük kapcsolatba hozhatónak; mert a' Schott által felhozott szóidomok a' magyar *agy* szóra vonatkoznak, például *aju* = Hirn, *airo* = Schlaefbein, Gehirn, *airovonen mies* = weiser Mann, azaz agyas ember, mint *olemus* = élő azaz életre való ember, öszvehúzva *Almus*, a' Gyarmati *almats*, *alma*, Scheffer' *uolmaitz*, *olmai*, Schott' lapp *almatsch* 's mongol *nialma* szóidomai ember értelemben, mely *Almus*nak is íratik, mint vezérnév a' kozár-bolgár történetekben. Koszta császár' *Almutsesét* *Álmos*nak magyarázni legendai úton el nem fogadható, az a' *somnolentus* *Almus* vezérünkre nem talál, nem a' többi más illy nevű vezérekre, kik igen is életrevalók voltak. Kimutattuk továbbá a' magyar *agyra* nézve, hogy a' *gy* a' finn és turktatár szókban *j*-re lágyult el. Gyarmatit újbán átnézvén, úgy találjuk, hogy a' lapp *ai-we* = caput, dux, *aive-alma* = fő ember, *aive-ruole* = fő alja (61. l.). Castrén' samojed közléseiben is *aeva* = agy. Klaprothban *aissa*, *eira*, *arai* samojed szóidomok állnak mind agy vagy caput értelemben; melyek egybe vetve az első közlésben felhozottakkal feljogosítanak, hogy Schott' idézettjeit a' magyar *agyra* visszavezessem; kivált hogy Schott itt a' mongol *ape* szót főnek magyarázza. A' *j*, *v*, *gy*, *l* lágyulásokról l. Révait Gr. I: 838. A' mordvin *ojme* szóval másképp áll a' dolog, mert az, mint szellemi erő csak az *elme* 's *ilma* szónak viszhangja *l* kiszóktetés által; az *ilmarinek*, mint láttuk, illy szellemi erők voltak. Ez az *l* kiszóktetés gyakori, például *óma* = alma, *cót* = volt, *öt* = olt, *bót* = bolt; a' koptus

eime, *eima* = scire, cognoscere, intelligere, *eime*, *ime* = scientia, cognitio annyi, mint az arab *ilm* 's *allam* = tudni, míveltető módban tudóssá tenni (Jahn, Gramatic. arab. 162. l.), és már hieroglyphi feliratokban *Eimoteph*, *Imuteph* a' bölcsélet' istene, bölcseséget osztó a' szó' szoros értelmében, a' hermesi könyvekben Stobacusnál *Imouthes* (*Ιουθης* Röth, 170. jegyzetben), a' mi csak a' phoenik uralkodás alatt honosúlhatott meg Egyiptomban a' magus *elim* casta után, melly *Él* szolgálatjában kezelte a' tudományokat; kitetszik ez onnan is, hogy *Imuteph* a' hermesi könyvekben Hephestos vagy Ephthah' fiának iratik, tehát a' cosmicus világ 's világosság' urának, melly a' phoenik cosmogoniában maga az *Él*. Kíváncos volna, hogy valaki az *ámul* (Telegdiben *álmul*, Wrancsics' szótárában el-*álmult* = attonitus), *ámit*, *elmél*, *emlék*, *álmélkodik* szöviszonyokat győkeresen felfejtse. A' mi a' mordvin *ojme* szót illeti, annak eredeti idoma *olme* lehetett, mint a' munkámban elősorolt hason idomú finnlapp szók mutatják, például *olom*, *öléma*, *alme*, *eime*, *ulym*, *alm* stb, 's a' mordvin dialectus azt később *ojme*-ra idomítá. De az *olne* eredeti alakzat mellett a' szinte spiritus értelmű finn *ilma*, 's magyar *elme* szók kezeskednek. Czuczor taglársunkkal egyetértve az eredményben, hogy az a' magyar nyelv' saját terménye, azt az *él* gyök-ből (= vivit, spirat) keletkezettnek annál inkább vallom, mert a' finn *ilma* is hason úton keletkezett, a' mi fő nyomatókéü körülmény, kivált ha azt is hozzá vesszük, hogy más törzsűek közt is a' lélek-fogalmazás más meg más szókkal, de mindig a' spiritussal egyezőleg fejtett ki. Hiszen maga a' *lélek* szó is a' *lehel*-től, *lehelet*től el nem választható, melly analogiai köz törvény az általam felhozott példákbul kiviláglik. Még csak azt vagyok bátor megjegyezni, hogy a' melly gyökszókról megmutatható, hogy azok más törzsűekkel is közösek, azokat csak inproprie lehet egyik vagy másik nyelv' sajátjának venni, kivált ha azok hittani műszók, mellyeket egy kiveszett őszanya nyelv' ereklýeinek méltó okkal tekinthetünk. Czuczor taglársunk szerint a' rövid *el* és hosszú *él* egyek *eleven*, *mozgó* értelemben; mert, úgy mond, hol nincs élet, ott a' mozgás is megszűnt. Helyesen ezt így kell mondani: hol nincs *erő*, ott nincs mozgás, nincs élet.

Varro' mondata: „Magna est societas verborum“ az *elme*-szóra különösen talál. Az ember megfoghatatlan lény; ha az erkölcsi világ vagy helyesben a' társadalmi élet' eleitől fogva változatos tü-neményeit tekintjük, melly átváltozásokban főleg az *elme*' tehetségeinek jutott a' főszerep; mindenki kapott azokból nagyobb vagy kisebb osztalékot. Ennek, az evangélium szerint is letett kincsnek kezelése az erkölcsi világ' átváltozásaiban a' titkok' titkába tartozik, mellyről a' fátyolt felrántni haszontalan működés, mert véges *elme* a' véghetlentől kimérhetetlen távolban áll. Most is hason meggyőződéssel teszem le tollamat, mellyel első közlésemet bezártam, hogy

az *elme* isteni szikra bennünk, 's igaza van a' költőnek: Est deus in nobis, agitante calescimus illo. Kell mind ezek után egy végszót tennem Herbelot' irányában, ki Hunfalvy szerint nyelv' dolgában nem tekintély. Az illy dictátori hangulatnak szerény tudományos életben nincs helye, mert Herbelot mint az új persa, török, arab nyelvekben jártas maga idejében egészen betölté helyét, könyveiből sokat tanulhatni: előttem legbecsesb része keleti bibliothekájának *Tatária* leírása chinai irományok után, mellyek XIV. Lajos óta a' missionáriusok' közbejötté által Párizsban egybe halmazták, mellyeknek szelölőztetésében Herbelot fő részt vett, ki a' turk-tatár személy- és helyneveknek chinai transscriptióit nagyobb bőséggel közlé, mint utána Remusat, és Klaproth: e' szelölőztetést ma Biot, Stanislaus Julien folytatják de nem nyelvírásban — mi minket magyarokat leginkább érdekelne — hanem csillagászi 's bölcséleti irányban.

. A' szent *Elme* tüzről, melly Hunfalvy előtt is érthetetlen, én — újban felülvéve Herbelotot — töle tanultam most meg, hogy az csak levantéi elrontása a' *Hermes* tűznek ($r=1$), tehát az ilmával, a' tartalmat kivéve, semmi rokonságban nem áll. És íme ismét az egyipti ősvallásnál állunk, mellyben a' háromszorosan nagy Hermes mint világsfényt osztó szerepel, melly név az aegyipto-phoenik időszak óta Graeciából 's az Archipelagusról ki nem vezett, mióta azt oda a' kezdetben ott uralkodó két törzs átülteté.

— Ezek után

HUNFALVY PÁL lt.

illy című értekezést olvasott: „*Homer a' régi írónál Aristotelesig.*“

— Bizottmányi jelentés' következtén az osztály minden rendű helybeli és vidéki tagjai felszólíttatni rendeltettek, hogy a' „Magyar Nyelv' Rendszere“ című academiai nyelvtannak czélba vett új kiadása' tekintetéből e' munkára leendő újabb észrevételeiket feldolgozás végett september' 20-káig a' titoknoki hivatalhoz beküldjék.

KIS GYÜLÉS, JUN. 18. 1853.

(A' philosophiai és társad. tud. osztállyal' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnökölte alatt

Jelen az illető osztályokból: Horváth, Kállay r., Bertha és Pauler, lt.
 lt. — Más osztályokból: Balogh, Bugát, Czuczor, Erdy. Gebhardt, Jerney rr. lt.,
 — Hunfalvy, Repický, Wenzel lt. lt. — Toldy Ferencz titoknak.

PAULER TIVADOR lt

a' követek' területen-kivüliségéről értekezett a' következőkben:

I. A' társadalmi özlét' szüksége, mellyet az emberi természet' özlőnei, nem kevésbbé mint az ész' parancsai kétség kívül helyeznek, nem szorítkozik csupán egyénekre, kik lételőeknek még lehetőségét is annak köszönik, nem családok, törzsökökre, mellyek jogaik biztosítására, és az emberiség' egyéb köz céljai' egyesült örök-

keli biztosabb sikeresítésére állodalmakká alakultak, hanem nyilván a' nemzetek' életében is, és keresztül törvén a' vallási előítéletek, nemzeti önhittség, vagy messzebbre kiterjedő politikai célzatoknak gátjain, kényszeríti azokat más nemzetekkel közlekedésre.

Ezen közlekedés' fentartására, az abból eredt közös érdekek' tárgyalására, támadt surlódások' kiegyenlítésére, legalkalmasob esz-köznek ismeré az ó-kor a' *köretségek'* intézményét, melynek nyomaira ennél fogva olly nemzeteknél is akadunk, melyek egyébiránt a' nemzetközi elszigeteltséget vallák politikájok' vezérelvények.

China már *Tsing-uan*, a' harmadik uralkodó család' második császára alatt, követeket fogadott, és külön kalauzok által biztosítá azokat bántalmazások ellen; 64. évben K. e. nyugatra küldé első követjeit, és így kétség kívül sokkal előbb gyakorlá eme' jogot ázsiai szomszédjai' irányában ¹⁾).

Az *indusok* nemcsak ismerék ezen intézetet, hanem *Menu'* törvényeiben fontossága' méltánylásának világos védveire akadunk ²⁾).

A' *héberék*, *Mózes'* korában, a' bírák és királyok alatt alkalmazák azt, és *Salamon*, *Hiram Tyrus'* királyával folytonos követ-ségi viszonyban állott ³⁾).

A' *persák* különös, sérthetetleneknek ismert tisztviselők által közlekedtek a' külfölddel ⁴⁾); a' régiség' műveltebb nemzeteit tekintve pedig a' *görögök* a' legrégiebb idők óta a' hírnököket Zeusz különös ótalma alá helyezék, sőt Homérnál ezen isten' küldötteinek czímez-tetnek; — Rómában pedig a' követségek' leggyakoribb használata mellett, azokat mint a' „*iuris gentium*“ intézményét jogi szempont-ból is legtekélyesebben kifejtve szemléljük ⁵⁾).

A' középkorban az ellenséges népeket utóbb a' vallás' közös kapcsa, majd a' római pápák' befolyása szorosabb kötelékekkel fűzé egymáshoz, és ennél fogva a' követségek' legbővebb alkalmazását szemléljük; sőt a' pápának a' konstantinápolyi és frank császári ud-varnál székelő követjeiben, és a' velencei köztársaság' küldötteiben, kiknek jelentései olly gazdag tárházát képezik a' hazai történetünk' felvilágosítására szolgáló adatoknak, ezen intézet' állandósítása' első csíráira akadunk.

Bővebb kifejlődését és felvirágzását azonban amaz okoknak köszöni, melyek a' még jelenleg fennálló európai államrendszert szülek, melynek nemzetközi jogelveit az európai gyarmatokból alakult amerikai állodalmak is, nagy részben sajátjoknak ismerik. Az események' azon összefolyása, mely a' XV. és XVI. század' érint-

¹⁾ Müller : Geschichte d. Völkerrechts im Alterthum. Leipz. 1848. 45. 46. 1.

²⁾ Menu, Törvény. VII. 63—68.

³⁾ II. Kir. 5. 11. III. Kir. 5. 2. stb.

⁴⁾ Müller id. munk. 98. l.

⁵⁾ Ilias I. 334. v. *Osenbrüggen* : De iure pacis et belli Romanorum. Lipt. 1835. 40. lap.

kező pontjain a' világtörténet' új szakát idézé elé, és Konstantinápoly' bevétele, Amerika' felfedezése, a' classici tanulmányok' föléledése, a' könnynyomtatás' feltalálása és a' nyugati egyházban történt hiteszakadás által vég határát jelölé ki a' történet' középkorának, egy-szersmind sokszorozá az európai nemzetek' érintkezési pontjait, és a' politikai súlyegyen' eszméjének felkarolása, a' vallási érdekközös-ség' hatása' nyomán, előmozdítá a' követségek' állandosításának rend-szerét, mely főleg a' *westphaliai* békekötés óta majdnem általános-sá lett.

Ezen körülmény, valamint egyrészt a' követi jogok' szorosabb meghatározását szükségessé tévé, úgy más részt azt önkényt szülé; mire nézve egyes szerződvényeken, a' nemzetek' cselekvényeiben nyilvánuló jogszokásokon kívül, legnagyobb befolyása a' *nemzetközi jogtudománynak* volt, mely *de Groot Hugo'* halhatatlan munkája óta, minek tekintetéből őt *Bülow* a' nemzetek' törvényhozójának méltán czimezé, egész a' legújabb időkig a' jognézetek' megalapí-tása és kifejlésére döntő hatással vala.

II. A' követek' jogaihoz *szenzségök, területen-kirüliségök*, és úgynevezett *diszjogai*k számíttanak.

Az első kétségen kívül az ész' elvein és nemzetek' érdekein sarkallik, a' követségi intézmény' alkalmazhatásának alapföltételét képezi, és elvileg mindenütt elismertetett, mire nézve Pomponius' állítása az öszgyűjtelékben (pandekták): „Si quis legatum hostium pulsasset, contra ius gentium commissum esse existimatur, quia sancti habentur legati ¹⁾“ — a' népek' közvéleményének hű visztukro-zete. És habár *Darius'* követeinek Spartábani megölésétől, *Dávid'* küldötteinek az ammoniták általi bántalmazásától kezdve, egész a' rastadti követgyilkolásig, *Gribojedow* orosz követnek 1829. és *Burnes Sándor* britt követnek 1841. a' persák, illetőleg afghanok általi megöléseig, ezen igazság' megsértésének számos példájára találunk a' népek' évkönyveiben, az csak szomorú bizonyysága annak, misze-rint nincs olly szent elv, melyet valaha meg nem sértett volna a' szenvedély; az azokból következtetett okoskodások' élet azonban megtompítja a' régieknek ama' közmondata: „Facta non probant ius.“ Tények jogot nem bizonyítanak.

Annál nagyobb nehézségeknek van alávetve tudományos és gyakorlati szempontból a' követek' *területen-kirülisége*, akár alap-ját, akár körét vagy egyes folyományait vegyük szemügyre. Neve alatt azon jogviszonyt értjük, mellynél fogva az állodalom' területén létező személyek, annak felsőbbsege alól kivéve, úgy tekintetnek, mintha a' terület' határain kívül saját honukban tartózkodnának. A' tudomány és élet e' jogot az idegen országlóknak és nemzetek' kö-vetljeinek tulajdonítja; létele körül nem lehet kétely, de annál na-

¹⁾ Fr. 17. D. de legationib, — Fr. 7. D. ad leg. Juliam de vi publ.

gyobb az iránt : vajjon az észjog' általános vagy az európai nemzetek' tételes intézményei közé tartozik-e ?

De Groot, Binckershoeck, Vattel, Klüber, Schmalz, Martens György, hazánkiai közül *Virozsil, Láner* stb ¹⁾, vagy egész kiterjedésében vagy köré' egy részére nézve azt a' természeti jogból származtatják, míg *Cocceji Henrik, Wolf, Martens Károly, Heffter, Pinheiro Ferreira, Rotteck, Jordan, Wheaton* stb. kizárólag az európai nemzetjog' eredményének tekintik.

A' megalapítás' különbsége pedig gyakorlati nyomosságú mind e' jog' körzetére, mind alkalmazására nézve ; mert ha a' területenkivüliség a' követség' természetéből foly, akkor az a' követeket mindenhol és mindenkor illetné, folyományai határozottan addig terjednének, meddig azt a' viszonyok' természete szükségkép követeli ; szabályként léteznének, a' kivételeket be kellene bizonyítani, reájok alkalmazhatnók *Cicero*' mondatát : „Nec erit alia lex Romae, alia Athenis, alia nunc alia posthac, sed et omnes gentes, et omni tempore una lex et sempiterna et immutabilis continebit ²⁾.” Ha pedig csupán az európai nemzetek' intézményein alapszik : következményei addig terjednek, meddig azokat szerződésekből, szokásjog' alapítására alkalmas tényekből bizonyíthatni ; mi azon túl esik, azt okoskodások, következtetések' útján nem pótolhatni, azt a' területenkivüliség' fogalma alá vonni nem lehetne.

A' kik már e' jogot az ész' elveire alapítják, a' követek' képviselői jellemére, ügyvitelök' természetére utalnak ; a' nemzetek, mondják, függetlenek, önállóak, egymásnak területi hatósága alatt nem állanak, a' követek pedig képviselőik, és így küldöik' eme' jogával is élnek ; sőt az állásuk, hivatásuk, működésök' célzatából szükségkép következik, mert nemzetök' érdekei fölött csak akkor örködhetnek kellőleg, megbízásukban csupán akkor járhatnak el minden külső akadály nélkül, ha minden más hatalom' befolyása alól fölmentve, kizárólag saját nemzetöktől függnek.

Ezen akár milly döntőknek látszó okok azonban elvesztik súlyukat, ha szorosabb ítészeti vizsgálat alá vétetnek. — Világos mindennek előtt, hogy a' saját határaik közt létező nemzetek, és az idegen országban működő, a' területi hatóság' védelmével élő követek közt nem áll a' hasonlatosság ; hozzá járul még, hogy a' követ' hivatalbéli függetlenségét eléggé biztosítják a' területi felsőbbség' természetű korlátai.

Az észjog' elvei szerint ezen felségjognak hatása csak addig terjed, meddig azt az állodalom' vég céljai' létesítésére irányzott polgári kötelékből következtethetni.

¹⁾ Ide tartozik *Suhay Imre* (zágrábi jogtanár) *Dissert. iuris gentium de legatis*. Pestini, 1847. czímű értekezése is. 25. 26. l.

²⁾ De Republica III. 22.

Ehhez képest az állodalom' minden polgárának van saját biztosított magán jogköre, az állam' céljaira nézve közönyös cselekvényei nem képezik tárgyait az állodalom' közvetlen befolyásának: ideiglenes lakosai pedig, az idegenek, kiket a' jogi kötelezettség' kapcsa nem fűz a' polgárzathoz, kik céljai előmozdítására semmikép lekötve nincsenek, tevéleges közremunkálásra úgy sem levén kötelezve, csupán olly cselekvényektől kötelesek tartózkodni, melyek a' közbátorság vagy jólét' veszélyeztetésével járnak. Ezen határvonalok immár elégségesek a' követ' hivatalos önállása' biztosítására. Az egyház saját körében önállólag működik, független hit' dolgában az államtól, a' nélkül hogy azt területenkivülinek tekintenék vagy tekintették volna; miért kellene tehát ép a' követeknek, működési körük' jogszerű biztosítására ezen jogköltéshez folyamodni? kikre nézve a' netalan felmerülő nehézségek annál könnyebben elháríthatók, miután szentségük és sérthetetlenségükben lelik jogaik' kétségtelen támasztát. — Ki azt nem tiszteli, annak eljárását a' jogköltések' halmaza sem gátolná, a' mint egyáltalán a' szabadosságot nem a' jogszabályok' sokasága, hanem erkölcsi tekintélye szoríthatja csak az igazság' ész- és törvény-szabta határai közé; és semmi sem veszélyesebb, mint olly jogelvek' felállítása, melyek alaptalanságuknál fogva fen nem állhatván, a' valóságos igazságnak fényét is elhomályosítják, az emberi társalom' lételére' nélkülözhetetlen tekintélyét, és tiszteletét kisebbítik.

Azon jogok' összege tehát, melyeket a' területen-kivüliség' neve alatt egybefoglalt az élet és tudomány, részint a' követek' szentségének, részint a' területi hatalom' határainak, részint és pedig leginkább az európai nemzetek' tételes intézményeinek következményei; és annál fogva valamint számos kivételek alá esnek, úgy a' kor és hely' körülményeihez képest kisebb nagyobb terjedelemben divatoztak, számos surlódások és jogvitázatokra szolgáltattak alkalmat, a' mint részleteik' kifejtéséből bővebben ki fog tűnni.

III. Területen-kivüliségök' alapján a' követek függetlenek a' területi *törvényhozás'* rendeletei ¹⁾, *rendészeti* intézkedéseitől; de mivel ez egész kiterjedésében a' közbátorság' fölveivel összeütköznek, a' követ-elfogadás' hallgatag föltételének tekintetik, hogy mind onmaga, mind kísérete minden olly cselekvényektől tartózkodjanak, mik a' közrenddel ellenkeznek; a' követek tehát a' tűzvész, szerencsejátékok, tiltott kereskedés stb körül fennálló szabályokhoz alkalmazkodni kötelesek.

Nem különben ment a' követ kíséretével a' *polgári törvénykezés'* hatóságától; annak nyomára már a' rómaiaknál akadunk, kiknél még a' városok és tartományok' küldöttei is, az úgynevezett „*ius domum revocandi*“ kedvezményével éltek ²⁾.

¹⁾ Austr. polg. törvényk. 38. §.

²⁾ Fr. 3. D. de legationibus. Fr. 38. D. de iudiciis.

Nem-pörös tárgyakban igénybe veheti ugyan a követ a helybeli hatóságok' közbenjárását, a' nélkül azonban hogy arra köteleztetnék; nevezetesen halála után vagyonának kezelése a' követségi tisztviselőket illeti; azok' nemlétében az irományok' lepecsételése, a' hagyaték körüli intézkedés barátságos szomszéd hatalmak' követségei, pótlólag helybeli hatóságok' részéről történik. Így 1839. Bécsben *Villa-Secca* portugalliai követ' halála után, irományai a' spanyol és brasíliai követek, nemkülönb az állodalmi korlátnokság' képviselői által lepecsételve, ez utóbbinak levéltárában tétettek le.

Hogy a' hagyaték a' követ' honi törvényei szerint kezelendő, területen-kivüliségből foly; nevezetes kétség keletkezett azonban 1778. Párizsban *des Forges* modénai követ' kimúltánál; az milanói származású, utóbb francia polgárjogot nyert, és franciaországi nővel lépven házasságra, annak nevezetes sommát írott hitbérként kötött le; később Franciaországot elhagyván, csak mint modénai követ' tért vissza; halála után özvegye hitelezőivel az elsőbbség fölött pörlekedvén, az előbbi a' neki kedvező francia, az utóbbiak a' modénai törvényekre hivatkoznak, minthogy *des Forges* területenkívüli lévén, ezeknek alanyát képezé. Gróf *Vergennes* külügyi minister, kihez a' törvényszékek fordultak, a' francia törvényeket ítélte alkalmazandóknak, mivel a' vagyonbéli területenkívüliség a' követeket, kik Franciaország' polgárai, e' hon' gyakorlatánál fogva nem illeti.

Pörös ügyekben a' követ kíséretével a' területi törvényszékek előtt törvényt állani nem köteles. Kivételes eljárásnak csupán akkor volna helye, ha a' követnek ingatlan jószágai lévén, jogügye azokra vonatkoznék; ingóságokat nem követi minőségében hanem mint kereskedő, gyám, gondnok stb bírna; azon állodalom, mellynél működik, polgára vagy tisztviselője volna, mint gyakrabban Németországban történt, a' melly esetben önállása csupán hivatalos eljárására alkalmazható; ha a' törvényszékeknek maga magát vetette alá, mire saját kormányának engedélye kívántatnék, vagy ezen alárendelése az ügy' természetéből következne, például viszonkereset, főlebbzés' eseteiben, midőn fölperesként lépett fel.

De ezen kivételek is alkalmazásukban nem csekély nehézségekre akadnak, tanúsítja azt a' többiek közt gróf *Wartensleben* *Fridrik Károly* németalföldi követ' esete. Ez a' westphaliai és felsőrajnai kerületnél, mellyhez a' hessen-kasseli tartománygrófság is számítatott, felhatalmazva lévén, Kasselben meghálozott *Görz* *Mária Amália* báróné' végrendeleti teljesítőjének neveztelet; és miután a' Homburgban alapított kisasszonyi intézetet, a' végrendelet' császári megerősítésénél fogva, birodalminak állítá, és azért a' vagyont a' fejedelmi hatóságok' mellőztével a' tartományi grófság' határaiból kivinni megkísérlette, 1763. november' 12. letartóztatott, és azon hó' 21. fogságban maradt; a' németalföldi rendek ezen eljárást nemzetközi jogsértésnek állítván, erélyesen élegtételt szorgal-

maztak, és az ügy végkép az által egyenlítettett ki, hogy gróf *Wartensleben* helyett a' birodalmi tanács által más végrehajtó nevezetvén, *Moser* a' kasseli tartománygróf' rendkívüli követje nyíltan kijelenté, miszerint fejedelme a' németalföldi köztársaság' megsértését legtovább sem szándokolta. Hasonló nehézségek' kikerülése végett több állodalom kijelenté, miszerint saját polgárait idegen hatalmak' követjeiként el nem fogadja : névszerint Franciaország XI. *Lajos* kormányja, Németalföld 1727, Svéczia 1727 óta, nem különben Britannia, mely ez oknál fogva a' köztiszteletben álló gróf *Rumfordot* bajor követnek elismerni vonakodék.

A' követek' függetlensége a' birói hatóságtól pénzbeli ügyekre is vonatkozik, és a' követeket még váltóadósságaik miatt sem lehet akár személyesen letartóztatni, akár ingóságaikat zárlat alá venni; ezt az elvet már 1608. IV. *Henrik* francia király a' velencei követ' irányában érvényesnek ismeré, és nyíltan kijelentik több ország' törvényei ¹⁾; sőt az még akkor is áll, ha a' követ visszahívási levelét már átnyújtotta volna, mint *Venier* velencei, és gróf *Mathweoff* orosz követ' esetéből kiviláglik. Az előbbinek Párisban 1682. három lovát szállásán kívül vétette a' városi hatóság egy kárpitós' kereseténél fogva zálogba; mire nem csak azoknak visszaadatása rendeltetett el, hanem elégtételül a' követ az összes diplomatiái testület' jelenlétében ünnepélyesen megkövetetett. Gróf *Mathweoff* pedig Londonban 1708. egy bankár' követelése' folytán hintájában letartóztatva fogságba vezettetett, mellyből a' portugall követ' kezességére ugyan rövid idő múlva elbocsáttatott, kellő elégtételt azonban törvények' hiányában nem nyerhetett. *Anna* britt királynő tehát *Withworth* rendkívüli követ által mentetvén ki magát *Péter* császárnál, a' jövőre nézve 1709. évben a' parlament' hozzájárulásával a' követek' mentességét biztosító törvényt hozott ²⁾.

Az ellenkező elvet érvényeztette 1737. Spanyolhon a' schweizti katolikus kantonok' követe ellen, sőt 1839. évben a' porosz külügyminister báró *Werther*, az északamerikai követ' butorait, a' szálláson okozott károk' megtérítésének biztosítására a' háztulajdonos által visszatartóztatathatóknak állítá, mivel a' laktulajdonos és bérlő közötti viszonyok szerződésen gyökerezvén, a' porosz polgári törvények szerint ítélendők meg. *Wheaton*, a' köztársaság' követje, jegyzékeiben a' követek' általánosan elismert mentességére hivatkozott; nézeteit sajátjává tette 1843. jegyzékében az amerikai kormány; a' porosz ministerium azonban még 1844-ben is fentartotta előbbi elveit, de a' kérdéses ügy idő közben általános kármentesítési *somma*' kifizetése által kiegyenlítettett ³⁾.

¹⁾ Németalföldön 1679., Dániában 1708., Britanniában 1709., Portugalliában 1748. stb.

²⁾ *Martens* : Causes célèbres, du droit des gens. Leips. 1827. Tom. I. 47—74. l.

³⁾ *Wheaton* : Droit international, Leipzig 1847. Tom. I. 203—218. l.

Vajjon azonban a' követ' ütlevelét, míg adósságainak eleget nem tett, vissza nem tartóztathatni-e? annál kételyesebb, minthogy az, állítólagos területen-kivülségök' daczára gyakrabban, névszerint 1723. báró *Posse* svéd követtel Berlinben, 1764. gróf *Czernicheff* orosz követtel Bécsben, 1772. báró *Wrech* hessen-kasselivel Párisban megtörtént; a' midőn herczeg *Aiguillon* külügyminister, az összes diplomatiái kar' tiltakozása ellen kijelenté, miszerint a' követi mentesség nem terjedhet a' hitelezők' természeti jogainak kijátzására.

A' *büntető* hatalom' gyakorlatára nézve elismert nemzetközi elv, hogy a' követ' a' területi törvényszékek' illetékessége alá nem tartozik, az egyetlen példa, melly ellenkezőre mutat; d' *Eon* lovag mérgezési vádja Londonban gróf *Guerchy* francia követ ellen 1765. eredmény nélkül maradt, a' kereset nyilván letétetvén ¹⁾.

A' követ' *magán büntettei*, visszahívása és elégtétel' szorgalmazására szolgálnak alapul, mint a' múlt században II. *Fridrik* porosz király' turini követjével történt, egy piemonti tiszt' bántalmazása miatt; *köz büntettei*, mellyek által az állodalom' bátorsága veszélyeztethetik, gyorsabb és erőyesebb eljárást tesznek külözhetlenné; ez esetben tehát a' területen-kivülség' legelszántabb védnökei is a' követ' letartóztatását, és kiutasítását, utólag pedig illő elégtétel' követelését javallják, mi ha a' küldő nemzet' részéről megtagadtatnék, méltán nemzetközi jogsérelemnek tekinthetnék.

Ezen a' védelemjog' természetéből folyó eljárás' számos példaira akadunk a' történetben. 1615-ben *Bedmar* ögróf, spanyol követ Velenczében, ki egyetértve a' milanoi és nápolyi kormányzókkal, a' köztársasági kormány ellen összeesküvést rendezett, és palotájában számos fegyvereket rejtett, terveinek *Jaffier* lársa által történt bejelentése után elfogatott, és a' határig kísértetett. 1654-ben *de Bas* francia követ Londonban Cromwell elleni összeesküvésről vádoltatva, az országot negyvennyolcz óra alatt elhagyni kénytelenítettett. — 1702. II. *Agost* lengyel király *Héron* francia követet, ki őt Varsóból elutazása' alkalmával követni nem akarta, és vetélytársa melletti tervszövés' gyanújában volt, *Bretschneider* ezredes által elfogatta és Franciaországba kísértette. Hasonló sorsban részesült *Cellamare* herczeg spanyol követ Párisban 1718., midőn futárának Poitiersben történt elfogatása után, *Alberoni* ministerhez intézett leveleiből kitűnt, hogy több francia főúrral Orleans herczeg akkori kormányzó' megbuktatására szövetkezett; *Botta d' Andorno* ögróf magyar kir. követ Pétervárott 1743., és *Chétardie* ögróf francia követ ugyanott 1744., kik Erzsébet császárné, illetőleg gr. *Bestuscheff* főkormánytanácsos elleni tervezetekről vádoltattak.

Szigorúabb eszközök alkalmaztattak 1717. gróf *Ghillemberg*

¹⁾ *Heffter*: Europ. Völkerrecht. Berlin, 1848. 367. l.

Károly, és báró Görtz János Henrik ellen, kiknek elseje XII. Károly svéd király' követje Londonban, utóbbika ugyanazon fejedelemnek az éjszaki ügyek' kiegyenlítésével megbízott és Németalföldön tartzkodó teljhatalmú ministere és főudvarnagya volt; mind ketten arról vádoltatván, miszerint I. György britt király ellen, Stuart Jakob trónkövetelő' visszaállítását mozdítanák elő, Ghillenberg Londonban, Görtz pedig a' britt kormány' megkeresése folytán Arnheimban fogatott el; és ámbár visszatörlesül Jackson angol követ Stockholm-ban fogságba tétele, Rumpf németalföldi minister pedig az udvartól eltiltatott, csak a' francia udvar' közbenjárására, a' svéd királynak azon kijelentése után, miszerint terveikről tudomása nem volt, szolgáltatott ki; sőt még szigorúbb eljárásnak példái léteznek olly követek ellen, kik vagy azoknak el nem ismértettek, vagy más hatalmaknál fel voltak hatalmazva; így Fürstenberg Vilmos herceg francia követ az 1674. kölni gyülekezethez, mint a' birodalom' tagja a' császár által követnek el nem ismertetvén, elfogattatott, mire a' congressus eloszlott; Monti örgróf francia követ 1734. Danczka városa' védelmében részt vevén ¹⁾, az ostromló orosz sereg által, Bellisle herceg francia tábornagy pedig rendkívüli kiküldetésben a' porosz királyhoz 1744. a' hannoveri területen Elbingerode városában ejtettek hadi fogságba.

A' követeknek személyzetökre is kiterjedő ezen mentességével legszorosabb összefüggésben áll kíséretök fölött gyakorlandó hatóságuk, melly, nehogy azok' területen-kivülisége büntetlenséggé fajuljon, föltétlenül szükséges; és habár az első- és másodosztályú követekre nézve elvileg elismertetik, alkalmazásban mégis több nehézséggel jár.

A' polgári hatóságot pörös és nem-pörös tárgyakban honuk' törvényei szerint gyakorolják; ha kíséretökből valaki tanúskodásra hivatnék, a' vallatást illetőleg megkeresve vagy magok teljesítik, vagy a' tanút a' megkereső bíróság' elébe állítják; az ausztriai birodalomban különösen a' területen-kivüliekkel közlekedés bírói ügyekben a' főudvarnagyi hivatal' útján történik ²⁾.

Rendőri kihágásoknál fenytő hatalmuk még akkor sem vétetik kétségbe, ha a' törvényszegő a' követségi lakon kívül fogatott el; ámbár viszont a' követek is a' helybeli hatóságok' hivatalos eljárását gyakrabban nem ellenzik, a' mint illynemű esetben 1759. Chauvelin francia követ Genuában, inasait maga adta át a' területi felsőbb-ségnek büntetésül.

Büntetteknel, ha azok a' követi szálláson követtetnek el, és a' bűnös ott kerül fogságba, szintén alig van nehézség; főleg ha az a'

¹⁾ Ugyanezen ostrom' alkalmával esett el Pléto francia követ a' dán udvarnál, ki hasonlag a' város' védői közé önkényt állott.

²⁾ A' főudvarnagyi hivatal' illetékességét e' tekintetben fentartotta az 1853. febr. 16. csász. nyiltparancs is V. pontjában.

követ' saját nemzetének tagja; de ha a' követségi lakon kívül tartóztatnék le, akár büntetének színhelye a' követségi lak volt, akár nem: a' helybeli törvényeknek külföldön vagy külföldiek által bel-földön elkövetett bűntényekre vonatkozó rendeletei nyerik alkalmazásukat, miért is a' gyakorlat fölülte változó, és *Binckershock'* szigorú tana, mellynél fogva a' területen-kivülséget ez esetben, és pedig még a' területi felsőbbbségnek saját polgáira nézve is, ha külföldi követ' szolgálatában volnának, fentartandónak véli, kevés pártolóra akad; sőt surlódások' kikerülése végett némellykor a' követek önkényt adják ki a' szolgálatukban lévő bünszerzőket. Így IV. *Henrik* francia király 1605. *Brunneau* spanyol követségi titkárt, ki báró *Mairargues'* Marseille városának a' spanyoloknak átadására irányzott merényletében részesült, királyának szolgáltatta ki; míg *Cromwell* 1654. Să Pentele a' portugalli követ' testvérének emberölés miatti kiadatását nemcsak sürgette, hanem kinyervén, azt le is fejeztette. Gróf *Egmont* spanyol nagykövet 1678. Londonban, *Guevara* és *Collins'* követségi papjait, kik a' király elleni összeesküvésről vádoltak, a' britt statustanács elé állította; a' XVIII. században gróf *Marmola* szardíniai követ Fárisban és báró *Gemingen* gothai követ Regensburgban, inasai' elfogatása és vallatása miatt panaszt emelvén, azoknak visszaszolgáltatását szorgalmazák; kívánságuk' teljesítése után azonban azokat szolgálatjokból elbocsájtva, a' hatóságnak adák át; míg 1751. gr. *Haslang* bajor követ Londonban, inasa' bebörtönöztetése miatt azon elégtételt nyerte, hogy az udvarnagynak egy tisztje által ünnepélyesen megkövetetett; 1812. pedig a' bajor követ' vadásza Berlinben inastársát a' követségi lakon kívül megölvén, az elővizsgálat ugyan a' berlini törvényszék által történt, a' további vizsgálat és megfenyítés azonban a' követségre bízott. — De volt példa, hol e' hatóság' körére nézve is véleménykülönbség mutatkozott; mert midőn 1790. évi dec. 3. gróf *Brühl* Münchenben székelő porosz követnek vadásza, a' követi szálláson kívül önmaga véget vetett életének, mind a' haldokló' kihallgatására, mind hagyatékának tárgyalására nézve, a' követség és a' bajor hatóságok közt surlódások támadtak; melly alkalommal gróf *Vieregg* bajor állodalmi és értekezleti minister, az utóbbiak' eljárását helyben hagyá, a' követség' kísérői és szolgálai közt különbséget tévén, a' területen-kivülség' jogát csupán az előbbiekre alkalmazhatónak állítá, mire gróf *Brühl* a' bajor fővárosból távozott, a' nélkül hogy a' felmerült kérdés elvileg eldöntetett volna ¹⁾.

A' követ hatóságának gyakorlatában saját kormányá' utasításához köttetik, mellynél fogva rendszerint polgári és fegyelmi ható-

¹⁾ *Martens G. F.* Erzähl. merkw. Fälle d. n. Europ. Völkern. Göt. 1800. I. köt. 1—21. lap. — *Martens K.* Nouvelles causes célèbres. du droit d. gens. Leips. 1843. II. köt. 21—48. lap.

sággal ruháztatik fel; büntetteknél a' vádlott a' követ honába küldetik; a' halálbüntetés' végrehajtásának követségi lakban alig van példája. 1603. ugyan *Rosny* örgróf (*Sully* herceg), rendkívüli követje IV. Henriknek Londonban, egy kíséretéhez tartozó egyént verekedés közbeni emberölés miatt halálra ítéltetett, és őt a' büntetés' végrehajtása végett a' londoni lordmayornak átszolgáltatta; a' britt király azonban *Beaumont-Harlay* gróf francia rendes követ' közbenjárására megkegyelmezte; *Greifembeck* császári internuncius által 1646. Konstantinápolyban követi palotájában végre hajtott halálítéletet pedig a' fényes porta a' követ' bebörtönöztetésével torolta meg, 's az csak 10,000 tallér váltságdíj' lefizetése után nyerhette vissz szabadságát ¹⁾.

A' követ' személybeli területenkivüliségéből foly továbbá *szabad vallásgyakorlata*, melly azonban mint a' lelkiismereti szabadság' következménye, őt e' jog' felállítása nélkül is, természeti jogainál fogva, és pedig még tágasb körben illetné.

Az európai nemzetek' gyakorlata azt isteni magántiszteletre, kápolnára minden külső jelek nélkül, és külön lelkész' alkalmazására szorítja, kinek hatósága a' követség' személyzetére és a' követi szállásra terjed; újabb időben a' vallásszabadság' általánosb elismerésénél fogva mindinkább eltűnnek a' múlt századok' korlátai, és isteni tiszteletben a' követségi kíséreten kívül mások is vehetnek részt, az a' követ' távollétében, vagy megbízója' halála' esetében az új felhatalmazvány' átadása előtt is folytathatnak; és jelenetek, mint 1679. Genfben, hol midőn *Chaurigny* francia székelő katolikus kápolnát nyitott, 1708. Kölnben, midőn *Dietz* porosz székelő, reformált inaházat lakán rendeltetett, vagy 1719. Hamburgban, hol gr. *Schönborn* császári követ' pártfogása alatti kath. kápolna' építése' alkalmával a' nép felzendült, és a' követségi lakot megrohanta, nem igen fordulnak elé többé századunk' története' évlapjain.

IV. A' területen-kivüliség' joga nem szorítkozik azonban csupán a' követ' személye és kíséretére, hanem kiterjed lakára, ingó vagyonára is.

Ennél fogva a' követek úgynevezett *lakmentességgel* élnek, szállásuk nem tartozik a' területi hatóság alá, az ingatlan birtokra vonatkozó kérdések' kivételével; ment a' rendőrség, pénzügyi örök' stb. motozásaitól, a' helybeli bíróságok' hivatalos eljárásaitól ²⁾, és meglámadtatása a' nemzetközi jog' kiváló sertésének tartatik.

Midőn 1678. Londonban az úgy címzett katolika összeesküvés' alkalmával gróf *Egmont* spanyol nagykövet' házat kutatták ki, a' csapatvezénylő altiszt szigorúan megfenyítettett; 1735. a' portugali udvar *Belmonte* örgróf madridi követje' abbeli megsértését, hogy

¹⁾ *Martens* K. Causes célèbres. du drost d. geni II. köt. 464—466. l.

²⁾ Innen némelly helyütt, mint Regensburg-, Romában külön nyomdákat is tarthattak.

néhány inasai, kik egy gonoszlevőt a' hatásági poroszlok' kezei alól felszabadítottak és megszöktettek, fegyveres kézzel lakából vitettek el, nemcsak a' spanyol követ' szolgálai' elzárásával torolta vissza, hanem az a' miatt kitörő félben lévő háborút csupán Britannia, Franciaország és Németalföld' közbenjárása háríthatta el. 1749. Párisban *Larrey* németalföldi követ' palotájában burnót-csempészet' gyanúja miatt motozás kísértetvén meg, 1752. pedig Pétervárat báró *Greiffenheim* svéd követ' lakában két inasa tiltott szeszárulás miatt fogatván el, mind két esetben az illető követek fényes elégtételt nyertek, névszerint az utóbbiban *Posnakoff* alezredes hivatalától megfosztva közkatonává tétetett le; a' követi szállások körüli más erőszakoskodások pedig, millyenek némelykor népcsoportozások által történtek, gyakrabban Konstantinápolyban, a' francia követ' szállása körül 1797. Rómában, 1798. Bécsben, részint fényes elégtételek által egyenlítették ki, részint ellenségeskedésekre szolgálhattak alkalmat ¹⁾.

Ezen mentesség a' követ' hintajára, a' velencei köztársasággal csónakjára (gondola) is kiterjedt. Így 1605., midőn a' pápa' korzikai testőrei *Fontenay-Mareuil* francia követ' hintajából *Pastena* lpolyt és más 16 nápolyi menekvőt kihúztak és elzártak, azok a' követ' felszólalására a' pápa' parancsa' folytán szabadon bocsáttattak; a' velencei tanács pedig azon vámosokat, kik 1708. gróf *Manchester* angol követ' csónakját motozták ki, habár azon inasai' egyike által csempészett dugárukat találtak, nemkülönb 1772. amaz öröket, kik gróf *Durazzo* császári követ' hajóját erőszakkal állíták meg, gályákra íteltette; azonkívül az angol követnek az elkobozott áruk visszaadattak, ki azokat a' város' négy főkórházának adományozá; második esetben pedig az örök' gondolája elégtételül nyilvános helyen elégtettetett.

A' lakmentességből folyt a' *menhely' joga*, mellynél fogva a' követi szállásba menekvők törvényszegéseik miatt el nem fogatthatván, a' követ' oltalmában részesültek.

E' jog, melly egyházi helyiségekre vonatkozólag a' kantoni jog' szabályain gyökerezett, és a' középkor' viszonyainál fogva, midőn bírói önkény, az eljárás' kegyetlenségei, és a' rendes biztosítékok' hiányából eredt visszaélések ellen, rendkívüli pótszerekhez nyúlni az emberiség' érdekében állott, a' követekre nézve annál inkább honosúlhatott, miután a' területen-kivüliség' következetesen kifejlett eszméje' természetes folyamánának látszott; de arra nézve sem hiányoztak a' nehézségek, minek bizonyításául elég legyen báró *Ripperda* spanyol főminister' esetére hivatkozni, ki 1726. királya' kegyét vesztvén, állítólag a' nép' dühe előtti félelemből, *van der Meer* németalföldi követ' hintájában, *Stanhope* britt követ' lakába

¹⁾ *Martens* K. Nouv. causes célèbres. II. köt. 49—70. I. és 571—586. I.

menekült, és ámbár a' királynak elejénte legkisebb kifogása az ellen nem volt, mégis utóbb fegyveres kézzel onnan elvittetett, mire *Stanhope* Madridot elhagyván, következő évben a' más okoknál fogva is veszélyezett béke, teljesen felbomlott.

Ma egyáltalán többé nem divatozik, és Rómában is 1815. csupán rendőri kihágásokra szorítottatott; ha tehát büntettes a' követ' lakába menekülve, az kiadására szólíttatik fel, a' helybeli hatóságok a' fölött örködven, hogy idő közben meg ne szökjék; ha a' követ kiadatását megtagadná, *Klüber*, *Heffter* stb erőszakkal elfogathatóságát védik, míg mások a' követi lakmentesség' tekintetéből a' követ' kormányáhozi folyamodást tartják megkísérlendőnek; hasonló esetben a' britt kormány' 1747. stockholmi követje *Guideken* ezredes' eljárását, ki börtönéből megszökött és házába menekült, *Springer* nevű kereskedő kiadatását eleinte teljesíteni vonakodott, és csak szigorúbb szabályok' fenyegetésére tiltakozás mellett engedett, nem csak helyben nem hagyta, hanem őt vissza is hívta.

A' *környékmentesség* (*droit des franchises*), mellynek alapján a' követ' lakását környező házak vagy városnegyed a' helybeli hatóság alól kivétellett, mint a' területen-kivüliség' jogköltése' legsajnosabb kinövéseinek egyike, többé el nem ismertetik; divatozott az hajdan Frankfurtban a' német császárválasztás' alkalmával, Genuában, hol még 1759. *Chauvelin* francia követ a' rendőri tisztviselők' háza előtti elhaladását akadályozá; Madridban, hol az már 1594 's 1663. megszüntetve, 1680. *Villars* ögróf' sürgetésére a' francia követek' részére újra megerősített, és csak 1716. töröltetett el; Velenczében, de főleg Rómában, hol eltörlése a' XVII. században elkeseredett villongásokra vezetett a' francia udvarral; mert miután *Este* bibornok és a' francia nemzet' pártfogójával 1660. e' kérdés körül támadt surlódások, és *Crequi* herczeg' követi palotájának 1662. évben a' korzikai testőrök által történt megtámadtatása, az utóbbiak' elbocsáttatása, sőt a' korzikaiaknak a' pápai szolgálatbóli kizárása által nagy nehezen egyenlített ki ¹⁾: XI. *Incze* pápa' 1687. bullája, mellyben e' jogot minden jövődőben felhatalmazandó követre nézve, egyházi kizárás' fenytéke alatt megszüntettnék nyilvánítá, *Lavardin* ögróf' újonnan kinevezett francia követ' részéről, ki joga' fentartására 800 katonával vonúlt Rómába, leghevesebb ellenszegülésre talált; az innen eredt egyenetlenségek *Lavardin*' egyházi

¹⁾ Az ez alkalommal a' korzikaiak' főrsége' helyén felállított, és csak IX. *Kelemen* alatt a' francia udvar' beléegyezésével eltávolított oszlop' felirata így szolt: In executionem damnati facinoris contra excellentissimum Carolum Crequyum Regis christianissimi oratorem, a militibus corsicis 20. Augusti 1662. patrati, corsica natio inhabilis et incapax, ad sedi apostolicae intervendum, ex decreto et iussu SS. Domini nostri Alexandri VII. edito, in executionem concordiae Pisis secutae ad perpetuum rei memoriam declarata est. A. D. 1664.

kizárására, majd eltávozására, a' Rómában levő francia nemzeti templom' bezáratására, XIV. Lajos, francia király' a' pápa' itéletől egyetemes egyházi zsinatrai hivatkozására, az avignoni grófság' megszállására vezettek, és hosszas alkudozások után csak 1693. XII. Incze pápa alatt nyerték vég elintézésüket.

A' mi a' követnek *ragyonát* illeti, ingóságai, úgy szintén a' saját használatára, neve alatt, külföldről hozott áruk is minden adózástól mentek, ámbár némely helyütt a' követek' ezen vámmentes-ségét, vagy általán, vagy évenként bizonyos pótdíj által váltják meg.

Nem veheti azonban igénybe az *adómentességet* ingatlan vagy azon javaira nézve, melyek őt más minőségben illetik, vagy bizonyos intézetek' élvezetével járnak. A' hol a' fizetési kötelezettség kételyes, mint szegények' gyámolításánál, világítási költségnél stb. a' követek önkényes adakozások által minden nehézségeknek elejét veszik. A' katonaszállásolástól ment ugyan a' követ, de a' ház' tulajdonosa azt vagy pénzben megváltani, vagy a' katonaságot másutt elhelyezni köteles.

V. Az imént elésoroltakban öszpontosulnak azon jogok, melyeknek foglalatja képezi a' területen-kivüliség' kiváltságát.

A' részletekből, vélem, világosan kitűnt, miszerint azt a' követségek' természetéből származtatni nem lehet, hanem nagyobb részt az európai nemzetek' intézményeiből veszi eredetét.

A' területi felsőbbség' határainak túlterjesztése, a' követek' fontos állásának méltánylata, kik a' barbároknál is szent *cendégjog-nak* előnyeit, kitűnő mértékben igényelni látszottak, miért is annak az eszméjéből magyarázhatónak vélte *Jordan* e' jog' egész körzetét, szülék annak fogalmát, melyet a' jogköltésekhez szokott jogászok még inkább szilárdítának, a' külsőségekhez ragaszkodó XVII. és XVIII. századnak szelleme új életerővel látott el.

De a' dolog' természetes rendje meg nem engedé minden folyományai' következetes alkalmazását; innen származtak a' számos kivételek, kételyek és vitályok, melyek rendszerint akkor keletkeznek, midőn a' jogintézetek' természetes körének kiterjesztése által azoknak valóságos alapja mellőztetik, habár más részről tagadhatatlan, miszerint némelykor megóvták a' követségek' megbecsülhetetlen értékű intézetét a' területi hatóságok' túlterjeszkedéseitől; minden esetre azonban bizonyosságául szolgálnak annak, milly bő mezeje van a' jogtudománynak nemzetközi kérdések' megfejtésében, fényesen igazolják *Cicero'* amaz állítását, hogy a' legérdekesebb ismeretek közé tartozik az, melly a' népek és fejedelmek' szövetségeit, szerződéseit, az egyetemes harcz és béke' jogát tárgyalja.

— Következett

HETÉNYI JÁNOS rt.

értekezésének : „A' magyar Parthenon' előcsarnokai“ második fő része az ész' tiszteletének nagy eredményeiről.

Életharmoniámban nyilvánítam, hogy több éven át gyűjtögetett philosophiai dolgozataim' töredékeit egy általam harmonisticai nak nevezett rendszerbe összeszedni és *Magyar Parthenon* cím alatt, ha élek, kiadni szándékozom.

Addig is, hogy a' tisztelt Academia láthassa, minő irányt tartok magam előtt, és mint akarok épen nem iskolai újabb rendszert alkotni, hanem hazám, 's nemzetem' egyéni és társalmi élte' szépitésére és a' honi philosophiai műveltségre parányi erőmtől telhetőleg hatni, itt, említett Parthenonom' második előcsarnokát ismertetem meg, eléadva ebben azt: mi *fölséges ideált* tisztelt a' hellen, különösen Athen, Pallasban: a' ki sajátlag jelképe vala az egyéni és társalmi életszépségnek, és mi roppant *hatása* vala e' párnélküli, és valóban csodálandó symbolnak mind az itt született philosophia' keletkezésire, mindazon nemzeti dicsőségre, melyet a' hellen aranykorában víva ki magának: olly nemzet, kiről nagyítás nélkül elmondhatjuk, hogy az utána következett minden nép, és kor' tanítójául rendeltetett, és emberi nemünk' szellemi képzésire példányul állíttatott.

Mikép jutottam ez első tekintettel túlságosnak látszó szemléletre? szabad legyen már most eléadnom. A' rendszeres bölcsészet, — az életbölcsesség és az egyetemes lángész' ama' legszebb gyümölcse, — mikép jól tudjuk, a' helleneknél született. Nem is születhetett ez másutt, mint itt; mert olly kitűnő lelkülettel, és észsajátokkal egy nemzet sem vala soha úgy ellátva, mint ez; a' ki élénk érzéket nyerve mind a' természet, mind a' műszépségekre, éber figyelmet tanúsított a' természet' nagyszerű jelenetei iránt, és ezeket nem csak csodálta, hanem okait is fürkészte; nem úgy, mint más nemzetek, kik hittek, de nem vizsgálgodtak, élveztek, de élveiket szellemíteni 's nemesbitni feledék. Ez mindent maga akart látni, és vizsgálni, ez által arra törve, hogy mindenben önálló nézetei, eszméi és elvei legyenek. Mondhatlan tudomány-, és ismereszeretet telkesíté őt, és ha mit feltalált, 's fedezett, jobban örült annak, mint a' barbár nemzetek bármely testi élvezetnek. A' haladási és tökéletesítési vágy is rendkívüli volt a' hellenekben. Nem tespedtek ők, mint a' keleti népek az aggszokás, a' mesés hagyomány' henyé várában, nem aludtak a' mythus' bölcsőjében, hanem valóról valóbbra, szépről szebbre, jóról jobbra menni szerettek. Különösen bálványozák a' szellemi 's a' polgári szabadságot, és náluk találunk az emberiség' évkönyveiben legelsőben olly hősökre, mint *Solon*, *Lycurgus* és *Timoleon*, kik a' nekik nyújtott koronákat el nem fogadák. Ide járult ama' nagyszerű ipar, és szorgalom, mely keblöket feszíté, minden szép, nemes, fenséges' irányában. Az aljasb tárgyakra vonatkozó ipar ugyan lakhatik a' míveletlenebb nemzetek' fiaiban is, de már a' tudományos, — és szép műipar ezeket nem ékesíti: mikben a' hellenek egyedül fénylettek az ó korban. Nem csoda tehát,

hogy az igaz bölcsesség' istennője, Pallas, illy philosophusi lelkű, szabad szellemű, finom érzékű, iparos, öngondolkodó nemzet közt fogott szállást; és itt szállásolva a' hellenből olly népet képezett, melyhez hasonlót sem előtte, sem utána a' világ nem látott.

Ezekből átláthatjuk, hogy a' philosophiai műveltség, éppen nem közönyös, és maradható, mint ezt a' vele ismeretlen nemzetek vélik. Vannak elegenden, kik nem ismerve a' nagy különbséget, mely van az iskolai, és az életphilosophia között, úgy gondolkodnak, mintha mindkettő csak ollyatén pompára való díszvirág volna, miket a' vallás és józan ész mellett könnyen nélkülözhetnek. Ámde nincs annál bizonyosb, hogy, bár a' gyakorlati és életbölcsesség' hasznai kézzel nem foghatók, mégis ez az egyéni, és nemzeti szép élet' egyedüli föltétele: és, a' mely nemzetnek határozott, tiszta, és ép philosophiája nincs, az, minden hajdani híre, neve, dicsősége mellett, barbár és boldogtalan: ilyen is marad mind addig, míg eszt a' józan bölcsészet' szövétneke által fel nem derítendi, jellemét ennek segélyével nem szilárdítandja, izlésit ki nem képezendi. A' józan philosophiai műveltség ép olly szükséges a' nemzeti fölvirágzásra, jólétre és dicsőségre, mint az észszeres gazdaságra a' földművelésből meritendő nemzeti gazdaságra. Az eszből, a' mivelt értelmiségből telik ki minden, nem csupán a' földből; és ott lehetnek Algír, Tunis, Tripolis' édeni termékenységu tájai, meztelen szegénység, és rablásra kényszerítő bűn uralkodandik itt, míg az ész, és ennek társa, az ipar föl nem ébresztetik, és üdvös munkakörét el nem foglalja. Innen ered az *ésművelés*' szüksége, melyre a' józan philosophia segít.

Nincs annál veszélyesb tévely, hogy a' philosophia nélkülözhető tudomány, sőt sok tekintetben még káros is lehet. Mert azt, mit *Aristoteles* ismeretes metaphysicája' előbeszédében mondott: Lehet u. m. a' philosophiánál szükségesb tudomány, de előkelőbb egy sem; vagy azt, mit *Hegel* állit mikép: „A' philosophiát a' fényűzés egy nemének lehet tartani, mennyiben a' fényűzés olly élvezet és foglalkodásokat jelent, mik nem a' köz szükségnek, mint ilyennek tárgyai;“ ezeket csupán az elmélő, szemlélő, és iskolai philosophiáról kell érteni, mely a' *tudat*' *philosophiájának* nevezetik, és jobbadán vagy fűrkészhetleneket, vagy csak tudalékra valókat, 's curiosumokat vizsgál. De már a' rendszeresített életbölcsesség, mely az élet' egészletére vonatkozik, észt, szívet, izlést akar művelni, nemesbítni, műszók' pókhálóiba burkozni nem akar, észt, erkölcsi és szép érzelmet éleszt, szóval, életharmoniára vezet, miként ezt tevő hajdan a' *so-cratismus*; az illyen philosophia éppen nem nélkülözhető, sőt mindenkinek egyedül szükséges, és a' kebel' mindennapi szükségeinek kielégítésére ép olly nélkülözhetlen, mint testi tápszer az állati életre.

Hoc opus, hoc studium parvi properemus, et ampli.
Si patriae volumus, si nobis vivere chari. — *Horatius*.

Magam is jelen nemzeti süllyedésünk' főbb okairól gondolkodván, ezek közt ott találám a' philosophiai műveltség' parányiségét, sőt úgyszólván nem is létezését honunkban. Magyar academiánk érezve e' gyökeres hiányt, mindjárt pályája kezdetén föltette e' fontos kérdést: „Philosophiát illetleg, miben, és mi okra nézve vagyunk hátrább némelly nemzeteknél?” Feleltem magam is e' nemzetünk' életibe vágó kérdésre: de e' dolog pár évtizeddel történvén ezelőtt, ekkor még sem a' magyarnak tudományos, erkölcsi és széptani jellemét úgy, mint jelenleg, nem ismertem, sem az elismert baj ellen alkalmas gyógyszerzt elémutatni nem bírtam. Most már húsz évi búvárvárkodásaim, 's tapasztalataim, kincseit bírva, látom, mi mélyen rejlik a' bajkútfő; és tisztán áll előttem, e' nagy igazság, hogy mi a' philosophiai műveltség' föltételeivel nem bírva sem most, sem annál inkább ezelőtt, nem csoda, ha annak áldásait nélkülözzük. Az igaz philosophia helyett tehát bírjuk a' *sophismust*, *rabulismust*, és Juno helyett felhőt ölelünk, mi, a' kik kevés, de annál dicséretesb kivétellel az igaz philosophiát soha nem ismerve, ebbe szerelmesek nem lehetünk; annálfogva ezt nem mint czélt, hanem csak mint eszközt tekintve lettünk, mint *Széchenyink* megjegyzé: a' rabulismus' mar-taléki, és *Kölcseyként*: prókátor nemzet.

Azonban nem mi vagyunk elsők, kiket e' szerencsétlenség ért. Athén, a' bölcsészet hazája, Socrates' korában, már majd így járt, mint mi; a' különbséggel, hogy e' fenséges bölcselőt a' sophismus megdöntötte ugyan, és halálra ítélte a' félre vezetett nép által; de az említett nagy férfiú pérnélküli életbölcsészét el nem temethette. Nálunk pedig magyaroknál, fájdalom! eddigelé a' sophismus, és az ál bölcselés emberére nem talált. Ez tehát, mint egy daemon rombolta, iszappal elöntötte a' tudományos, erkölcsi, egyházi, és polgári műveltségünket, és a' nép' vezetőjéül feltolva magát, ennek hajdani szebb jellemét elferdítette, ennek esztét, szivét, lelki-isméretét hamis elvekkal megmérgezte. Különben is a' philosophiai műveltség tetőpontja, koronája és díszvirága levén az összes műveltségnek, mi, a' kik geographiai helyzetünknel fogva is emerre el nem juthattunk, és csak önfentartási szűk körre szorítkoztunk, igen messze estünk a' hellenektől majd minden tekintetben: a' kik közt tündöklött philosophiai műveltség' történelmének előadása, ennek eredete, fejleménye, földérítése, már csak azért is főérdekű lehet előttünk, hogy mi is épott vagyunk most, a' hol volt a' hellen, a' sophismus' uralkodása alatt, Socrates előtt; és, bár több mint kétezer év fekszik közöttünk, mégis viszonyunk e' részben csaknem ugyanaz: és vérmes remény nélkül hihetjük, hogy, ha az igaz életphilosophiát, melynek alapját a' nagy Socrates veté meg, — lángésszel felfogva, Pallas' symbolumát, mint az egyéni és polgári életharmoniaja, és a' szép élet' ideálja' jelképét — közelebről megismerjük, és ennek oltárán hevesebben, mint eddig lehete, áldozandunk, ta-

pasztalandjuk mi is, ép úgy mint a' hellenek, a' philosophiai műveltség' kiszámíthatlan áldásait, és a' mi a' bölcsesség' vég iránya, nemzetünk bizony most nem szép életét szebbé, sőt dicsővé tehetendjük. Most már térjünk kitűzött célunkra, és szóljunk az *ész tiszteletéről és ennek roppant eredményéről*.

Alig találunk feltünőbb és különösb jelenetet az ő *régiségben*, mint azt, hogy egy élénk képzelmű, szép viseletű, eleven vérű, iparos és mélyen gondolkodni szerető nemzet' jelesbjei, elhagyva az elemek, a' hősök, az érzéki gyönyörtárgyak' imádását, az isteni örök észnek, a' világban fénylő törvény és rend' alkotójának, és ennek kifolyásának, a' polgári legfensőbb értelemnek, a' társalmat szépítő mindennemű iparnak, az ezt bátorságosító férfias vitézségnek, az alsóbb 's fensőbb művészetnek, az erkölcsi tisztaságnak emel oltárt, és ennek jelképét szerencsésen eltalálva, neki *Parthenon* név alatt, Athénben a' fellelgvárban, még ma is fennálló főtemplomot épít. Mikép a' hajnalcsillag' föltetszése öröndetes előjele a' napnak : ép így az *ész tisztelet* Athénben, előfutára vala az európai magasb műveltségnek, és annak, hogy közel az idő, melyben itt a' babonás vallások eltöröltetnek, az ezek által lenyomatott ész fölemelendi fejét, születendik az igaz bölcsesség, és a' világ egy szebb jövőnek 's miveltebb kornak nézhet elibe.

Pallas vagy az ész' tiszteletében látjuk tehát a' bálványozó nemzetek' elláthatlan tömegében föltűnni az *egy-istenhívés*, vagy *theismus*' első sugárát; mely nem téveszté össze a' természetet, mint művet ennek alkotójával, a' teremtményt az ezt alkotó örök és végetlen észszel: ennek teljességét nem engedé részekre szakadni, 's a' természet' részeiben egy-egy istent gondolni; hanem alapelvül föltevő, hogy a' természetben rejlik egy hatalmas bölcs, és jó értelmiség, mely ezt kormányozza, ép úgy mint a' családnya igazgatja házanépét, király országát, és vezér hadait. *Anaxagoras* látta első a' parthenolatriában rejlő, e' nagy és eredeti gondolatot, a' hellenek közt, ő vallá első azt, hogy a' fölénymás nem lehet mint ész — *νῆς* — kit illet egyedül az isteni tisztelet: nem pedig az eget, földet, napot, holdat, Cerest, Bacchust, Neptunt, Plutót, és egyebeket. Természetes vala, hogy ezen még akkori új eszme, mely hadat izent a' sokisten-hívésnek, kebellázító vala az atheni nép előtt, és életébe kerül vala Pallas' ezen főpapjának, és *mysteriuma*' legjobb magyarázójának, ha Pericles minden szónoki erejét megvetve, sőt még a' sírás' fegyvereihez is folyamodva, *Anaxagorast* a' nép' dühe elől meg nem menti, mikép ezt a' bévezetésben már érintettük.

Lássuk már most azon *ösvényt* és, ha úgy tetszik, lépcsőt, melyen Pallas föllépett az isteni fenségre, és magasságra, melyről aztán a' költött isteneket letaszította, és elvégre maga országolt egyedül. Alig gondolnók, mi régóta van az, hogy a' világot az ő-

chaosból kivető végtelen ész, a' földet illy szép alakba öltöztető értelem, a' forradalmakat legyőző, és a' társalmat kibékitő, és rendező politica, a' tiszta keblű *szűzek'* kellemes alakját választá el magának jelképül, és ezen jelentékeny forma alatt kívánt tiszteltetni. Már *Salamon* héber király a' teremő és világrendező hatalom mellé adja szűz leány' alakjában a' bölcseséget: ép úgy mint a' hellen mythus Harmonia nevű szűz hölgy által szedeti rendbe az ősz zűrtömeget; egy másik mythus pedig Zeüsz mellé állítja segédül Pallast, kinek segélyével győzi aztán le amaz az istenek ellen felzendült títánokat.

A' héber költő és bölcselő, *Salamon*, illyen szavakat ad a' bölcsesség' szájába:

Az úrnál voltam világ' kezdetén,
Mikor még semmi tenger nem vala,
És nem fakadott még semmi forrás,
Halmok nem voltak, sem magas hegyek;
Földet nem fedte mező bíbora,
Az ég tüzei még nem égtenek,
Segéde voltam az ég' csarnoka,
A' föld' alapja' építésekor.
Engem hát, mint a' fő úr' szerelmét,
Növendékét, és legfőbb gyönyörét
Hallgassatok, és bölcselkedjetek.

Péld. VIII. 22. 23. v.

A' héber költő, hű az ázsiai spiritualismushoz, nem ereszkedik mélyen a' symbolismusba, és nem írja le a' bölcsesség' alakját, öltönyét, és fegyvereit: de már *Homér*, kit követének a' művészek, jelesen a' költők, szobrászok, és festők, elevenen előnkbe állítja a' kékszemű Pallast (*Iliad. V. 719—856*), mint fegyveres szűzet, kinek sisakja tündöklő, aegise félelmet gerjesztő; győzelme ennek bizonyos, és még Mars' irányában is ellenállhatlan. Fő jelleme vala tehát Pallasnak a' *harczkészség*, az igaz ügy' erélyes védelme, biztatása, lelkesítése a' derék bajnokoknak, péld. *Achilles*, *Ulysses*, *Diomedesnek*, és ez azért, mert az ősvilág legjobban igénylé férfiakban a' vitézséget, ez vala akkor a' diesőség' tetőpontja; és meg is kell valani, hogy igen sok isteni rejlik olly hősben, kiből annyira hág a' lelkesedés, hogy a' hon' megmentését tűzve ki, semmi előtte az élet.

Lássuk már most: minő erényeket tüntete ki Pallas a' *béke' idején*. Ha ő amott férfias tulajdonokkal díszlett, — mert mellesleg megjegyezve, az ősvilág még a' hölgyekben is megkívánta a' hadi erényt, miként ezt látjuk az amazonoknál, kik egyetemes tisztélet' tárgyai voltak, és a' Phidiás által készített Pallas' remek szobrához tartozó aegisen is, mint hősnők, elül állottak; — itt már a' *legszebb hölgyiséggel* tündöklött. Miben áll ez? jól érté a' hellen finom tapintat. Az erkölcsi tisztaság ez, szűzesség' neve alatt. Pallas örök hűséget esküdve az erénynek, mellynek jelvé vala, ez irányban nem tölté életét az erdőben vadászattal mint *Diana*; nem is az az érzéki

vágyak' táplálásában hiúsággal, mint *Cytherea*, nem egyedül a' tisztességes de trivialis földmiveléssel mint *Caeres*, nem csupán a' fényűzéssel, és férje utáni leseködéssel, mint a' szerelemföltő *Iuno*; nem a' világtól elvonultan, mint *Vesta*; hanem a' tiszta erkölcsiséget követve, melly feje a' bölcseségnek, elsöben áldozott a' műiparnak; és nem szégyenlő az olajfa- és lentenyésztést, a' fonást, a' szövést, a' varrást, és a' legszebb öltönyöket Homér szerint ő készíté a' jelesb istennők' számára. Hölgyi foglalkodásai közé tartozónak tekinté a' betegek' ápolását: mit megtanulva Pacontól — kit Heyne megjegyzése szerint a' későbbi mythologok Apollóval összetévesztettek — a' gyógyászatot szorgalommal üzé és *Hygiea* nevet is viselt. Lehet-e ennél szebb hölgyi ideál? és a' szépnem ilyennek nevezhető-e, ha szíve nem áll nyitva az emberi legnagyobb nyomorok' enyhítésére?

Valóban minél tovább vizsgálkodunk e' tárgyban, annál inkább átlátjuk, mi mély *metaphysicai*, *politikai* és *életphilosophiai* bölcsesség rejlik Pallas' symboljában, és mi tisztult eszmék kívántattak illy nagyszerű ideál' kigondolására, és ennek részei' ügyes összeállítására. *Istenészeti* tekintetben már említők, hogy Pallas úgy tűnik elé, mint a' természetet kormányzó ész, melly ezt törvényei által igazgatja, mint rendör, ki a' békét megzavartatni nem engedi; mint tiszta tökélyes szentség, a' ki szüz orcájára soha szennyet nem vehet; mint utólérhetlen művész, kinek remekait bár az emberi művészet utánozza, de soha utól nem érheti. Mi könnyű vala illy elemekből az eddig sok-istent hívő hellennek elvonni az egyisteni ideált, és szertelennek találni a' nagy *physicai* erővel bíró, de erkölcsi fenséggel épen nem fénylő Zeüsz' symbolját, képtelennek tekinteni istenek 's emberek' atyjában a' feslettséget. Így jártak a' többi istenek és istennők' jelképei is, mint részint tökéletlenek, részint gyalón emberiek, részint baromiak.

Aegyptusban ugyan még Pallas' jelképe nem hágott említett tökélyre. Itt az még csak a' természetet képviselte, és így a' világ-istenlésnél tovább nem ment; és a' saisi *Neitha* jelenté a' nagy természetet, melly leleplezve állott annak jelcül, hogy ez saját titkaiba senkit beavatni nem akar; bár a' józan világosodásnak épen nem ellensége: mit kijelentett azzal, hogy ünnepe' éjjelén — mellyet Herodotus *gyertyagyújtás* néven említ (Euterpe, Cap. 62.), nem csak Sais városa, hanem az egész vidék fényesen kivilágították. De már Hellasban, főleg Athénben, több volt Pallas, mint a' saisi *Neitha*, itt észisten vala, jelve az isteni és emberi bölcseségnek, és így jóval fensőbb lény a' gépszerű természetnél. Itt már úgy tekintették, mint a' természetben működő ész, kitől igen sokat lehet tanulni, jelesen: szünni nem tudó ipart, csöndes és lármátlan működést, anyai gondoskodást magzatai' kényelmeinek megadásában, számokra szám-talan gyönyörforrások' felnyitásában — innen, miként Pausanias írja: *Minerva mater* czím alatt is tiszteltették, a' ki csaknem pazar jó-

sága mellett takarékos, és semmit kárba veszni nem hagy, hanem gondosan felhasznál bölcs czéljaira; a' ki egyszerűen nagy, nem színlő, tettető, család, kegyetlen tréfája, mint péld. Venus, hanem őszinte, nyílt és teremtményei' belbecsét, ezek' külalakjával tanusító, emberen kezdve a' legártalmasb féregig.

Hogy az ősvilág a' természetet imádá, ez igen könnyen megfogható: mivel ez tükre, és méltó jelve a' fölénység; ugyanazért azokat, kik ennek szépségeit ismerik, háromféleképp hat, úgymint *eszökre* tanításai, *szivökre* példája és sajátai, *kedélyökre* szép és fenséges jelenetei, és néha borzalmas változatai által. Oktat tehát, és int, földvidit és rettent, vigasztal és bátorít. Mint a' rend, harmonia és czélszer' remek példája tiszteletre, mint jó anya szeretetre gerjeszt; mint művész, műkiállításaival gyönyörködtet; mint jó társalgó kedélyünket őszhangba ringatja, kedélyborúinkat ártatlanul és kábítás nélkül felderíti.

Innen az őszhangzólag mívelt lelkek, mindig kedvöket lelik ennek barátságában, főleg a' költők, bölcssek, és vallásos érzelműek. Elsők kerülnek a' mirígyes anyaggal teljes néptömeget: a' bölcssek kedélyesen vizsgálták ennek törvényeit, és a' vele társalgás' javait ismerve, a' magányban nagyokká képezék magokat azt tartva, hogy a' polgári élet' hiúsága, lármája, fényüzése, színmutatása, és családságától megválva, vissza kell ehhez térnünk, és az egyszerű, tiszta jellemű, magával mindig őszhangzó természethez hiveknek lennünk; mit a' stoicusok így tettek ki: *Naturae convenienter vivendum.*

Hogy Pallas a' természet' istennője volt, ép úgy mint a' saisi Neitha, arról már csak ezen régi elv is meggyőzhet: nihil invita Minerva, seu natura. És mivel a' természetben sok isteni, sok szép, sok fenséges, sok erény, sok tudomány rejlik: nem csoda, hogy ez ébreszté fel első a' bölcselő ész, főleg a' helleneknél, kik elsőként átláták, hogy kell itt rejleni valamely rendező, örök, mindenható, végtelen észnek, kit illet egyedül az imádás; mert ez tartja össze a' világot, ez azon harmoniát, melly nélkül ez zűrtömeggé változnék. Pallasban tehát imádák az örök ész, és isteni fölénységet; mert illyentől telhetik ki, és nem a' gépszeres természettől az egyetemes törvényhozás, melly sok ágazatú, lévén a' természetben *cosmikai*, *physikai*, *észteni*, *erkölcsi*, és *szeptani* törvények, mellyek egyedül érdemlik meg a' törvénynevet; mert egyetemesek, állandók, és egy túlnyomó, a' világ' tömegén fölülemelkedett eszes és bölcs erőnek, 's hatalomnak kifolyásai. Bölcs hatalom hozhatá öröklétre a' szép világot; nem pedig a' vaksors, nem az értetlen fatum, és az ellenállhatlan szükségszer, mellyek mitsem ügyelve a' czélszerre, az okos lények' jó, vagy rossz jellemére, zsarnokilag parancsolnak és uralkodnak; miként ezt régen a' *chaldéusok*, később *Epicurus*, jelenleg a' *muszلمانok* hitték, és hiszik; amazok ennél fogva tagadva

a' főgondviselést, és erkölcsi szabadságot, és a' halál utáni jutalmazást vagy büntetést.

Pallas' mysteriumaiban ezekkel égtávolilag ellenkező tudomány taníttaték, melly ellenlábosa vala amaz őshitnek, minélfogva még az istenek is alája vetvék a' *fatumnak*, annál inkább az emberek; itt már kifejlett az egy istenhívés' csirája, és *Antisthenes*, daczára a' népbabonának, bátran ki meré mondani: *világisten* csak egy van; *nemzeti* pedig annyi, mennyi a' nemzet. Pallas' theologiájának titkos tanai tehát ezek voltak: Egy a' fölény, és ez nem más mint az örök, és főbölcsesség, Pallas' jelve alatt tisztelendő, a' ki jutalmazó és büntető ¹⁾; van erkölcsi szabadság, és erény — Pallas *arethusa*; — van halhatatlanság és e' földinél jobb élet: végül a' fölény, mint a' világot kormányzó, és fentartó értelmiség és jóság, erénnyel tisztelendő. Világosan tanúsítja mindezeket a' Pallas' mysteriumaiba kétségkívül beavatott *Cicero*, ki ezt mondja Pallas' mysteriumairól ²⁾: „Mihi cum multa eximia divinaque videntur *Athenae* tuae peperisse, atque in vita hominum attulisse; tum nihil melius illis *mysteriis* quibus ex agresti immanique vita, ex culti ad humanitatem, et mitigati sumus: *initiaque* ut appellantur, ita revera *principia ritae* cognovimus: neque solum cum laetitia vivendi rationem accepimus, sed et cum spe meliore moriendi. Pallas' titkos tanaiból aztán könnyű vala *Pythagoras*nak következtetni e' szép tudományt, hogy: Isten a' harmonia' létesítője, melly öszhang fentartja a' világot; *Platón*nak ezt, hogy: a' fölény egyedüli rendezője a' természetnek; *Aristoteles*nek, hogy: az első mozgató, mozdulatlan áll; *Anaxagoras*nak, hogy: nincs több és egyéb isten, mint az ész: a' nap pedig nem egyéb mint megtűzesített kő, vagy izzó érczdarab; *Epicurus*nak, hogy: a' természet, és ennek részei nem érdemlik az istenlést, mikép *Lucretius*nak attól idézett verseiből láthatni ³⁾; és általában a' *pythagoreusok* azt, hogy: Istennel kell társalogni, ennek szeme előtt járni, ennek kegyeit a' szív' tisztasága által megérdemleni.

Mi roppant eredmények folytak, eszvallást illetőleg, ez üdvös és szívet 's lelket fölemelő tudományból, már most ezt vizsgálgaszuk. Elsőben Pallas' tiszteletével, bár nem mondhatni, hogy az emberiség' ama' világszemlélete, mellyet már ma babonásnak nevezhetünk, egészen leomlott, vagy meggyöngült, melly abban állott, hogy a' nép a' közép alakot mellőzve, mindent a' fő és utolsó okra, a' fölényre vitt; pl. hívé, hogy az isten mennydörög a' felhőkben,

¹⁾ Pausaniasnál: *axiopoena*. Lacomica. C. 15.

²⁾ De legib. II. C. 14.

³⁾ De rerum natura, Libr. V. 196—200. v.

Hoc tamen ex ipsis coeli rationibus ausim
Confirmare, aliisque ex rebus reddere multis
Nequaquam nobis *divinitus* este paratam
Naturam rerum, tanta stat praedita culpa.

minden előfában egy-egy *Dryas*, minden forrásban egy-egy *Najad*, minden ligetben egy-egy *Oread* él; nem lett vége, mondom, ezzel ezen gyermeki gondolkodásnak: de azt sem tagadhatni, hogy az észtisztelet által, legalább a' gondolkodó fejekben egy más *világ-szemlélet* keletkezett, melyet már *észszeresnek* lehet nevezni, és a' melly abban áll, hogy mi felhagyva az említett gyermekes észjárással, hiszszük, hogy a' fölény a' világkormányzásban, ép azon észtörvényeket követi, mik lelkünkben mélyen gyökereznek; minők: az oki kapcsolat, a' folytoniség, az öszhang; viszont a' következetlenség, és ellenmondás' kikerülése. Midőn a' babonás *irokés* látva, és hallva a' *Niagara* folyó' zuhatagát, még ma is ebben a' világ' nagy lelkét féli, és rettegi: ugyanakkor a' mívelt európai látja ebben a' physical okok' fenségét, és éldeli azt, mint széptani fellengős tárgyat, és oly természeti jelenetet, minőt a' világ' minden művészei sem tudnának kiállítani. Midőn a' babonás *siciliai*, hajdan szemlélve az *Etna*' kitörését, rettegte ebben az eget megrohanni akaró *Encaeladust*; ma úgy tekintjük ezt, mint természeti nagyszerű tüneeményt, melly alá van vetve a' physical törvény' korlátozó fenségének, és szükséges távolságra állva ettől, tőle mitsem félünk. Így lőn aztán, hogy a' világon fölülemelkedett örök ész' tisztelete, és a' bennünk is létező értelem' kifejtése által — mert ebben áll a' parthenolatria' lénye — apránként lehűltak azon isteni, de nem érdemelt fénykörök, mikkel ezelőtt fénylettek a' természet' személyesített, és saját jelvekbe burkolt részei, pl. a' nap, hold, föld, tenger, tűz, szerelem, stb és annál jobban elélt az isteni örök ész, melly ezeken szelíd hatalommal uralg, és trónján ülve, senkit maga mellett nem tűr.

Pallas' párnélküli jelve háttérbe tolván, sőt a' gondolkodó főkhöz megsemmitvén a' babonás világszemléletet, a' bölcsök apránként eljutottak egy, az isten' létezését támogató hatalmas *védvényre*, melly a' nagy Socratesnek köszöni létét, mikép Xenophon' memorabiliaiból — Libr. I. Cap. 4. — kitetszik. Ez az úgynevezett *physicotheologiai védvény*, melyet a' stoicusok bámulatos szépségre kifejtettek, mint ezt Cicerónál látjuk — De Natura Deorum. I. II. c. 47—64. — Ezen isteni észfőlség mellett harczoló védők ökkép hangzik: „Az ész' sajátja sőt előjoga a' törvényes rend, a' *harmonia*, a' *szépség*' eléhozása és fentartása, melyek a' világban szemmel láthatók. Amde rend nem is képzelhető, rendező szépség szépítő, törvény törvényszerző nélkül; és ez a' fölény. Továbbá, az ész' sajátja a' *célszer*, melly az élőműves testekben leginkább fénylik, és bölcs alkatóra mutat; melly rend és célszer megfeyjthetlen, ha csak az emberi értelemmel és akaráttal analog fölényt föl nem veszünk, a' ki az isten. Erre a' kétkedők azt mondják: gyöngé védvény ez; mert, ha a' világban van rend, e' mellett van elég rendetlenség is, főleg a' szellemvilágban, 's a' romlott emberiség között;

ha van szépség, van elég rútság, és romlottság is, mit a' történelem tanúsít; ha van czélszer, van elég czélhiányra mutató vak esemény is; és így szerintök vagy rendező, szépitő, és bölcs czélokak feltévé isten nincs, vagy ha van, olly czélokak tűz ki, miket el nem ér, vagy elérni nem képes. *Kant*' kifogásai itt ezek: „A' physica-theologiai védvény meggyőz ugyan bennünket a' fölény' művészi tökélyeiről, hatalmáról, de *erkölcsi* tökélyeiről épen nem; mellyek akkor fénylenének legszebb fényben, ha az emberiség egyetemes boldogsággal 's erénnyel tündöklének; vagy, az erényes emberek legalább érdemeikhez mért jóléttel bírnának. Amde az erény itt érdemlett jutalmát el nem vehetvén, sőt néha üldöztetvén is, úgy látszik, hogy a' fölény azt nem tette fel fő czélul, mi legfőbb t. i. az *erényhez mért boldogságot*; és így említett védvény elégtelen; legalább ebből a' szent, a' jó, és méltányos fölényre következtetni nem lehet.“

Meg kell vallanunk, hogy fontos ellenvetés ez, és olyan, mire a' hellen bölcsek felelni nem bírtak, miként *Claudianus*ból is láthatni ¹⁾. Mi sem tagadhatjuk ennek elégtelenségét, sőt gyöngöségét, ha ezt olly alakban mutatjuk fel, minőben ez áll *Socrates* óta mai napig. Igénytelen harmonisticám tehát, másutt már nyilvánított alapelvéhez hű, — melly egyesít, és épen nem darabol, összesít minden együvé illőket, és az egészletben keresi az üdvet, — más alakban, és lényeges módosítással állítja ki e' fenséges sőt egyedül érvényes védvényt, mellyet aztán az említett ráfogások épen nem terhelhetnek: ennél fogva én ezt collectiv jelleménél fogva *egyezményes védvénynek* — argumentum harmonisticum — bátor vagyok nevezni, melly is ekkép hangzik: A' világban létező sőt tündöklő *harmonia* elvitázhatlan: létezik ez az *égi seregekben*, mellyek együl-egyig gömbalakúak, az egyetemes súlyrőnek alávetvék, és körforgásúak; minél fogva úgy tekinthetők, mint egy isteni művésznak egy perczet sem késő vagy siető óraművei ²⁾.

1) *In Rufin. v. 13—15.* Sed cum res hominum tanta caligine volui Aspicerem, laetosque diu florere nocentes, Vexarique pios: rursus labefacta cadebat Religio.

2) Mivel az *égtani harmonia* legerősb bizonyossága, a' világot rendező és hatalmas törvénye alá szorító fölénynek; mivel továbbá az ég' theoriája végtelenül tökélyesb ma, mint lehete az ősvilágban, mit csak abból is kivethünk, hogy az *üstökösök* *Socrates*' korában még légtüneményeknek tekintettek, és megjelenésök félelemmel tölté be az emberiség' szívét, ma pedig ezek főleg *Newton*, *Dusejour* és *Laplace*' buvárlatai után, a' napországhoz tartozó, bár excentricus ellipsisekben forgó, de mégis olly rendes pályát tartó égitesteknek ismertettek, hogy látkörünkbe visszatérők pontosan előre megmondathatik: szabad legyen itt kissé bővebb felvilágosítással élnünk, megtekintve avatott vagy égtani szemmel a' világ' bámulatos gépét. Mi fölségesen jár annyi évezredek óta a' világgyetem' óraműve, meggyőződhetünk erről, ha az üstökösök' csodaforgását szemle alá vesszük. Ezeknek üsvényei olly merészek, hogy ők az ég' minden sarkai-

Létezik említett harmonia a' földünkön élő *életműves testekben*, melyek, bár ezerféle változatosságban a' gépi és mértani törvényeknél jóval följebb álló physiologiai törvényeknek hódolnak, és egy csodálandó plastica által, főleg az emberek olly elragadó szépségre fejlenek, melly bámulatos. Létezik a' harmonia az *emberi észben*, melly az észjárás' változatossága' daczára eleitől fogva egy volt, és örök, az észteni törvények sohasem változván, az axiomák rendületlenül állván, és csak az alkalmazások' színezetében különbözvén; miknek létezését semmi sophismus és paralogismus leron-tani nem képes. Létezik a' harmonia az *erkölcsi világban*; minek tanúja az erkölcsi törvény, melly a' szívekbe íratott, és bármint iparkodjék *Montaigne* és *Mandeville* ezt a' szokásnak, nevelésnek tulajdonítani, ez elvitázhatlanul él a' polgári törvényekben, a' vallásokban, a' társalmakban. Végül létezik a' harmonia e' *szeptani világban*, mellyet ferdén, és egyoldalúlag fog fel az, ki minden szépséget csupán a' külalakban vél rejleni; ez is figyelmet érdemlő ugyan, de még szebb és fenségesb a' belszépség, az erény, és a' való, ezek

ról jöve, úgy látszik rendetlenül, sőt önkényesen futkossák be a' bújdosók közti téreket. Most a' nap, és Mercur, majd ez, és Venus, most ez és a' föld, majd ez, és Mars, most ez, és Jupiter közt futkosnak. Naptóli távolságaik is felette különbözök; így pl. *Halley*' üstökösének, melly 1835-ben hatodszor tűnt fel, és pályáját 76 év alatt végzi, naptóli távolsága 740 millió mérföld, napközele pedig csak 12 millió. Ez üstökös 1744-ben olly közel jött földünkhöz, hogy tőle csak 800,000 mérföldnyire vala, és fényfarkával az ég' harmadát befogta. Megdöbbenek ezen látványra a' népek, meg maga az égismerő *Euler* is, és féltve földünket az ebből következhető összeütközéstől, féltve magát naprendszerünket azon zavarodástól, mit ezen jelenet idézhet elé az egyetemes vonzerő' törvényénél fogva; sokan tehát ekkor 's ezután is úgy tekinték az üstökösöket, mint rendzavarókat, mik egykor olly forrodalmakat idézendnek elé földünkön, minők' nyomai már látszanak is ennek gyomrában a' különböző földrétegek' chaosában, a' legmagasb hegyeken találtató tengeri állatok 's növények' kövé vált példányaiban, az elégett, és közzénné vált őserdők' maradványaiban. Úgy tekinték némelly égtanárok az üstökösöket, mint röpülő hatalmas bombákat, mik az ég' harmoniája ellen intézve, valaha még ennek rendjét felbontandják és jelen óraművét összetörendik.

Amde ez még eddig helytelen félelem volt, és hihetőleg az is marad; mert mikép *Lambert* és *Dusejour* tanítanak: „Olly complicált és összeszött mesterséges gépben, mint a' világegyetem, és a' napok' országai, lehető volna ugyan, az égi testek' egykori zavargásai miatt, a' köz romlás: de az isteni művész előre ellátta ezeket, és jeles óraművét úgy alkotta, hogy főleg az excentricus üstökösök, ne menjenek mindig a' nekik kiszabott rendes ösvényen, hanem a' nap és náloknál nagyobb bújdosók előtt, olykor a' zavarba hozás, és zavarodás' elkerülése' tekintetéből ki is térjenek.“ Miből ezen fő igazság foly, hogy ezen bámulatos világharmonia épen nem a' vak sors, nem az értetlen fatum, nem a' buta kényszer, hanem a' fő-harmonia' remekműve: a' ki előre látva, minden lehető és felmerülhető baleseteket, úgy mérte, úgy czirkalmazta ki az égi testek' járását, és úgy illesztette bámulatos világgépébe az egyes égi testek' kerekeit, hogy azok ennyi évezred óta, bár összeütközhetők, de mégis köz romlást eleidézők nem voltak.

kölcsönöznek bájt az alakszépségnek is, és ezt megdicsőítik; voltak tehát eleitől fogva nem csak szépformájú, de szép lelkű emberek is, bár nem olly nagy számmal, mint a' köz természetek. Mind ezeket egybe foglalva létezik *cosmicai, physical, észteni, erkölcsi és széptani harmonia*, mint eredménye, és gyümölcse az ég-, természet-, ész-, erkölcs- és széptani törvényeknek: miknek érvényét meg nem semmíthetik a' tölök gyakori eltérések; mert nincs szabály kivétel nélkül.

Kérdjük már most, hol vették magokat ezen törvények? tán a' vaksors, a' fatum, a' kényszer' művei? Erre már följebb feleltünk; és míg eszünk' sarktörvényeit meg nem tagadjuk, mindig kell állani annak, hogy az okozat és mívelet okot 's mívelőt, 's pedig elégségest tesz fel, 's postulál; melly *világelvet* semmi tévelmélet meggyöngítni, és, mint *Kant* akará, csupán a' tapasztalás alá eső dolgokra szorítani, nem képes; áll ez rendületlenül örökké minden ép, 's józan eszű emberlény fejében.

A' törvény tehát, — melly rendet, harmoniát, szépséget, külsőt úgy, mint bensőt eredményez; — törvényhozót föltételez, és minőt? olytat, ki teljhatalommal uralkodjék az általa teremtet és rendezett világon, a' porszemtől fogva a' napországokig, a' fereggtől az arkangyalig: annál inkább, mivel az ő törvényei egyetemesek, öröklők, egyedül bölcssek, és jók, nem úgy mint az emberekéi, mik csak akkor érdemlenek törvénynevet, ha amazok' tiszta kifolyásai, különben ezek csak parancsok, ideiglenes rendeletek, és még alaptörvényeik is a' botor forradalmak által megrendíthetők sőt eltörölhetők.

Minket szabad lényeket, a' fölény' jósága kivett ugyan lelkünket illetőleg a' gépi törvények alól, és ellene járhatunk szenvedélyeink' ostromában az erkölcsi fensőbb törvénynek, az erkölcsi finomabb kényszernek; de míg baromiságig nem súlyedünk, él benünk a' lelkiismeret, él az öntudat, él az illedelem, él az erkölcsi szemérem, melly törvényt, illedelmet sérteni tilt, erkölcstelenséget elkövetni, a' belsejét, az erényt, a' valót megrontani irtózik: — ezt jegyzé Pallasban a' szüzesség, — de jaj annak, a' ki emberi méltóságával visszaél, és magát ember-barommá lesorozni elég botor, 's oktalan: mert utóleri őt, előbb utóbb, ha itt nem a' más világon a' magas Nemesis, a' már említett Minerva vindex, kinek uralmát, ha ki e' szűk földi létre szorítná, az kimutatná, hogy nem ismeri a' fölény' törvényhozásának erejét, az egész világot átölelő egyetemeséget, és nem csak e' föld' porszemnyi kicsinységre szorítózt. Mert ha a' királyok' kezei is hosszúk, mint a' közmondás tartja, mennyivel inkább utól érik a' bűnöst a' fő és örök törvényadó' kezei: a' ki harmonia' istene lévén, bizony ha itt nem, a' siron túl helyre állítja az erény és jutalom, a' bűn és büntetés közti egyezményt, tiszteletbe tartva itt és amott, bölcs és jó törvényeit.

Nem csak művész tehát ő, hanem erkölcsi fölény, miként törvényei és ezek fölötti éber őrködése mutatják : a' ki nagy hatalommal gyakorolja ítélteit nem csak egyéneken, de egész nemzeteiken is ; mert nincs bizonyosb, mint az, hogy minden elfajult, vétekbe merült államra várakozik egy közel és kikerülhetlen ítélet ; mert bizonynyal van *erkölcsi igazgatás* e' világban, melly előbb utóbb megdönti a' vétek' bármi nagy colossusát. Nem üres eszme tehát a' fölény ; és hiába mondja a' kor' philosophiája, hogy ez nem más, mint művészi ideál, mellynek nem szükség a' művész' képzelmen kívül léteznie ; mert nyilatkozik, és eleitől fogva nyilatkozott ez a' természet és emberész' törvényeiben, mik pedig nem ábrándok, nem tünemények. És ezek annál inkább állanak, hogy a' főharmonia vagy fölény' hívése öszhangot idéz elé, mind eszünkben, mind szívünkben, mind cselekvényeinkben, és mint halhatlan *Kölcséynk* nyilvánítá, az ifjuságnak igen ajánlatos *Parainesisében* : „Semmi sincs, mi az emberi szívet annyira fölemelhetné, következőleg az élet' mindennapi jeleneteiben, a' szenvedélyek, és indulatok' örök ostromában a' hozzáragadt szennytől annyira megtisztíthatná, mint az istenség' nagy gondolatával foglalkodás. Ellenben, vesd és töröld ki szívedből a' főharmoniabani hitet, és rohanj ennek törvényei' kitépésére, legott chaosba borúl értelmed, szíved pokollá változik, szép érzelmed' virágai elhervadnak, és lesz belőled egy ellenmondásos lény, egy szörnyeteg, ki szánalom, és megvetésnél egyebet nem érdemel.“

A' tiszta vagy észvallás' második fősarkalatát teszi a' *lélek' halhatatlanságáról* erős és szilárd meggyőződés. Ez is, bár homályosan tanították főleg az *eleusisi mysteriumokban*, mellyek már nemcsak Pallasnak, hanem Céresnek és leányának *Proserpinának* is szentelvek voltak. A' hellen régiség' szellemébe mélyen behatott *Herder*, az igaz humanitas' gyarapítására irányzott szép leveleiben azt mondja Céres és Persephone' jelvéről, hogy a' Pallasé után az emberiség' sirhalmain ezek' jelképe 's mythusa legmélyebb és legszebb jelentésű : Demeter és leánya jelvezék a' föld' külalakját, és ennek változatait, a' most elavuló, de majd újra felviruló természetet. Ép azt tehát, mit Pallas is ábrázolt, de már más tekintetben emez vonatkozék a' természet' nagy egészletére, és rendezésére, mint láttuk, amazok még nem öleltek illy nagyszerű tárgyat, csupán e' föld, és a' természet' külalakját, és csoda átalakulásait tárgyázták. *Télen* ugyanis elzordonúl a' föld' alakja, de *tavaszzal* megjön újra ennek disze, és szépsége, 's mintegy a' halálból föltámad a' föld ; barbár emberek-lakta tájakon pusztá ez és kietlen : ellenben ügyes földművesek-lakta tartományokban, kalászokkal hullámzó vetések, kies kertek, rendezett folyók, mívelt erdők, mosolygó tájak, törvények, vallás és szelídebb erkölcsök mutatkoznak ; nem úgy mint az örök háboruban élő, ragadozó, rendetlen, és erkölcstelen népek

közt : ezen átalakulást jelvezé Demeter vagy Ceres, és így : a' föld-mivelés és polgárosított élet' áldásait. A' szép Persephone pedig, kibe párnélküli szépségeért, majd minden isten szerelmes volt, jelesen : Mars és Apollo, vagy a' nap, ki őt elárulá, kit Theseus és Pirithous még Pluto' karjai közül is ki akartak ragadni, — jelve vala 1-ör a' szép tavasznak, az egész természet' feltámadásának, és mintegy a' sírbóli felköltének — megengedtetvén neki Zeüs által, hogy a' holtak' sötét országában fél évet eltöltve, hat hónapig az élők közt mulasson. — 2. Jelve vala az emberi lélek' halhatatlanságának, melly lehetetlen, hogy ennyi küzdés, ennyi sorscsapás, ennyi méltatlanság után szebb, jobb, és öröklétre ne ébredjen. „Az nem lehet, ekkép érze már az ösvilág' tiszta és romlatlan elméje, — hogy a' fölény czélt ne érjen teremtetési remekében, az emberben; kit, ha szebb öröklét számunkra nincs, a' jó atya mintegy meztelent kítaszíta e' világ' kietlenébe, és mint elcsapott gyermeket magára hagyott; mi annál csodálatosb, hogy az ember' lelkét dúló számtalan vágyak, és szükségérzetek' seregével kinoztatunk.“ Minnek, így szólának már ők is, — korunk' legnagyobb szónokával, — e' határtalan vágy, ha halhatatlanság nincs, e' szűk kebelbe? minek az istenszakra az egynapi féregbe? minek illy rövid életnek olly hosszú czél? születék tehát már az emberiség' első életszakában a' jobb élet' reménye, a' testünk' átalakulásáról boldog hit; és ez adaték elé Eleusis' mysteriumaiban, Ceres és leánya' épen nem üres mythus, és jelentékeny jelvei alatt.

Tudnunk kell, hogy az *eleusisi templomban*, melly Pericles által építve, egy vala a' hellenek' legnagyobb basilicái közül, évenként *Herodotus* szerint felgyült ezen világhírű ünnepélyre mintegy 30,000 beavatott, beavatandó, és avatatlan személy : kiket fogadának a' fáklás mysták vagy papok, és bévezeték a' templom' rejtek-helyeibe, azon hosszú folyosókon keresztül, mellyek jelvezék az élet' kísértetekkel teljes utait, az alvilágot, míg elvégre felhágta velök azon szentélybe, mellyben szemvakító fényben tündöklött a' fölény' képszoira. Itt a' hierophanta, ki mindig az eumolpidák' családjából választaték, a' világteremtő fölényt képviselte, és a' mindenhatóság' jelképeivel fénylett. A' világi főrendőr, — archon basileus — intést tön hogy : „Azok, kik magokat terhes bűnökkel terhelteknek érzik, távozzanak.“ Ezután kezdődtek a' mysteriumok, vagy a' titkos tanok' jelképes előadásai, mellyek kétfélék voltak : *kisebkek és nagyobbak*. Elsők közé tartozott a' *sírontáli létnek* elyseum, és tartarus' jelvében előadása, 's az életutáni megjutalmazás vagy büntetés. Itt taníttaték amaz Egyiptomból került hit, mellynek Plato is híve vala, hogy az emberi lelkek, mielőtt e' földi életre mennyből letaszíttattak, és a' test' tömlöczébe záratlak, eredetileg daemonok voltak, 's már akkor is halhatatlansággal bírtak, mit jelen élet után is megtartandnak; és a' szerint, mint itt viselik magokat,

az itt kimutatott erkölcsi tisztaságuk, vagy erkölcstelenségek által leendnek vagy örökké boldogak az elyseumban vagy boldogtalanak a' tartarusban.

A' *nagyobb mysteriumokban* már taníttaték Pallas' jelve alatt *az egy istenről hit*, mikép ezt némelly egyházi atyák, pl. alexandriai *Kelemen*, *Justinus*, és *Eusebius* állítják : melly hitet maga a' főpap élő szóval tanított ; a' természet' nagysága, rende, pompája, szépsége, és a benne rejlő terv' egységéből merítve védvényeit, hallált mondva azok' fejére, kik a' sokistent hívő nép előtt erről valamit szólni, ennek babonáját, vak hitét megtámadni merészelnék. Ezek így megessván, eléállott a' héraold, és ezen szavakkal : „*Knoœ ompax*“ a' népet elbocsátá. Mit tesznek ezek ? még ma sem tudjuk.

A' philosophusi elméknek szép szöveg vala ezen titkos cultus a' bölcselésre. Socrates ugyan, mikép tudva van, soha magát a' mysteriumokba be nem avattatá, úgy ítélve, hogy : „A' mi igaz, és életérdekes, annak nyilvánnyal kell bírni, és mindenütt kell hirdettetni ;“ de mégis, mikép már több helyen megjegyeztük, ő fogá fel legjobban ezek' értelmét, és ő szerkeszté első olly rendszerbe, melly alapja vala a' tiszta észvallásnak. Minő védvényekkel élt e' párnélküli bölcs, az atheni tömlöczben, körötte összegyűlt tanítványi előtt ? eléadja Plato legérdekesb dialogjában, *Phaedonban* ; de legerősb védv vala e' szilárd hite mellett, e' nagy ember példásan dicső halála, mellynél szebbet az ösrégiségben nem találunk, mellyből megtanulhatni : mi nyugalmas nagyságban hűnynak el az igazak, előérzetével erényökkel érdemlett jutalmaiknak, és úgy hagyva el e' tökéletlen létet, mint mennyből alászállt erényhősök térnek vissza örök lakhelyökhöz, az égbe.

A' harmonisticának fő, és egyedüli feladata lévén az, hogy a' harmonia, mint világelv' segélyével, üdvös reformot létesítsen a' philosophia' minden részeiben, kimutatva ennek főleg a' német kor-philosophia által hátralepéseit, bonyolulását, iskolaisággá fajulását, és annak, mit *Kazinczy* olly jól mondott, igazságát :

Kérdeztem bölcsseinket, ők csevegtek,

'S bizonytalanabbá tőnek, mint valék.

becses figyelmét a' t. Académiának bátor vagyok ez alkalommal felkérni addig, míg az isten, és halhatlanság' egymással szoros kapcsolatban álló, és egy szilárd egésznek tevő sarkelvét azon *legmagasb*, és igénytelen véleményem szerint, *legerősb* harmonisticai szempontból eléadandom, melly távol minden egyoldalú felfogástól, műszavak' pókhálóihoz burkolt rejtelemtől, világosan életerjesztendő a' tiszta észvallás' ama' palladionát, és szentélyét, *az isten, és lélek' halhatlansága' hitét*, melly záloga emberi méltóságunknak, polgárosítója nemünknek, az emberész' dicsősége, a' társalom' kapcsa, az élet' vigasztalója, szépítője, és nagyítás nélkül a' bölcsesség' tetőpontja. A' philosophia' nagyszerű telkén fakad ezen éltető forrás, mellyből

ered egy termékenyítő és amaszt élénkitő folyó; melly míg a' miveltebb emberiség' nagy tartományát öntözi, míg egyaránt helyt fog a' fensőbb, közép és alsóbb néposztályok' szívében, addig nem árthat e' kies vidéknek semmi, de mihelyt ennek forrásait kiapasztja az aljas önzés, a' hiúság, a' baromiség, a' sophismus, a' szenvedélynek hízogó ál bölcseles, legott e' mosolygó táj, kietlen pusztává válik. És valóban, míg *Semiramis'* bámulatos csatornái öntözik a' termékenységről hajdanta híres Chaldaeát, és Babylont; míg be nem dőledeztek a' *Sesostris* által készített vizárkok, mik hálószeresen alkotvák, Nilus' vizéből megöntözték Egyiptomot; addig említett két tartomány éléskamrája vala a' világnak, de mióta a' barbárság ezeket bedőledezni engedé, mind két ország elönteték homoktengerrel, és belőle kihalt mind a' földi jólét, mind a' szellemi élet.

Magyar Parthenonomban bővebben előadandó elveim szerint, én itt e' következő alapelvekből indulok ki. Mértani vagy tökélyes evidentiát nyújtó védvényekkel ugyan a' tiszta észvallásban, a' fölény és halhatlanság' bebizonyítására nem élhetünk; már csak azért is, mert az *eredetiek*, minők az említett fenséges tárgyak: isten és lélek, nem hogy sajátlag vett bebizonyítást de még értelmezést sem tőrnek; áll ezen elv' igazsága az érzéki világban is. Kisérsed meg szóval bárki előtt értelmezni, mi a' *zöld*, vagy *fejér* szín? mi a' *fenső* vagy *mély hang*? tapasztalni fogod, hogy ez lehetetlen, annál inkább a' fölény, és lélek' fenséges eszméje érzéki fogalom alá soha de soha nem huzathatik. Kérdezd a' legnagyobb bölcslőt: mi az isten, és a' lélek' *lénye*? lesüti szemeit, és meghunnyáskodva ezt mondja: Nem tudom. De már ha mindkettő' *törvényeit* kérdezed, mellyek e' világban és eszünkben nyilvánulnak, elsőit illetőleg a' világban látjuk a' harmoniát, melly összege, mint láttuk, az *égtani*, *természet*-, *ész*-, *erkölcs*- és *széptani* törvényeknek, kútfeje az egyetemes rendnek, lelkünket illetőleg is, bár ennek lénye megfoghatlan; de *alaptörvényei* fölvehetők, minők ezek: mindennek kell lenni *elégséges okának*, továbbá: a' föltételes dolgoknak egy *föltétlen*, vagy abszolút lényben kell gyökerezniök, végül: csupán az lehet *igaz*, a' mi öszhangzó, a' mi pedig ellenmondást rejt magában, igaz nem lehet. Ezen alaptörvények már valaminth álltak eleitől fogva, úgy, mint az emberész' axiomái, állandnak örökké, nem csak az érzéki, de még az érzékfölötti dolgokra nézve is. *Axioma* az is, hogy, ha reál dolgok léteznek e' világon, kell léteznie ezek' reál okának is, és ha van reál világ, kell lenni reál istennek is. És így nem állhat a' korphilosophiáknak az a' *tévelmélete*, hogy: a' fölény nem más, hanem ennek csak szükséges ideája, de a' melly valóságban nem létezik, mint tér és korban nem létezhető. Illyen tévhit az is, hogy csupán minmagunkban szemléli ezen idea a' bennünk lévő istenit; nem áll az is, hogy: isten nem más, mint az isteni fenségre magasztalt világ.

A' világban fennálló *realismust* tehát bármely philosophia meg nem semmitheti; és amazt az álomszeres idealismusba bármely színlett okokkal nem fulaszthatja. Állván a' realismus, rendületlenül kell állani annak is, hogy a' reál lényeknek *reál isten* felel meg, nem pedig képzelt, a' ki és teremtményei közt kell lenni szinte nem képzelt, hanem való viszonynak, és bár nem tökélyes harmoniának. Analog lény lévén ő velünk, akarjuk nem akarjuk, hinnünk kell, hogy azon ész, és erkölcsi tökélyek' forrása, mik bennünket a' barmok' fölibe emelnek, a' fölényben fakad, 's pedig végtelenül tisztább és nagyobb tökélyben; mert a' forrás soha nem lehet tisztátalanabb és alantibb a' pataknál. Végül, ha reál és erkölcsi isten van, ennek kelle szükségkép gondoskodni arról, hogy őt minden helyzetű és műveltségű népek, minden korban, és minden égalj alatt, felfoghatásukhoz képest, feltalálják, ismerjék és tisztelhessék.

Ezek a' *józan ész' axiomái*, miket semmi ábrándos, és felhőbe járó sophismus le nem ronthat, és erejéből ki nem vehet, míg eszünk' említett sarktvényei állnak, míg szívünkre hallgatunk, és míg a' történelmet szemünk elöl el nem vetjük. Ezekben gyökereznek istent és halhatlanságot soha egymástól el nem választó *hitünk' gyöktanai*; miket szinte nem darabban, töredékesen, és külön, hanem összhangba egyesítve kell felfognunk: mivel ezek egymást fölségesen segítik, kipótolják és kiegészítik, miknek egységiből merül aztán fel ama' szilárd egyesített, és rendületlen *védvény*, melyet mi *harmonistáinknak* nevezünk.

Alkalmazzuk már most az említett gyökelveket, és, ha úgy tetszik, axiomákat a' lélekhalhatlanság' alapíténekk megerősítésére, és ebben az úgynevezett 1. *történelmi*, 2. *felsőbb lélektani vagy erkölcsi*, 3. *társalmi* és 4. *istenészeti védvények*' egyesítésére, és a' harmonia által szoros egybefoglalására.

1. A' *történelmi védvények* háromfélék lehetnek: vagy a' halálból *feltámadott emberek*' hiteles állításai, vagy a' lélek' halhatlanságát hitt és hívő népek 's nemzetek *összhangzó hitágazatai*, vagy a' kitűnő *bölcsek*, és vallásalapítók' ebbeli *egyező tanai*.

Figyelmetessékké teszem tisztelt hallgatóimat itt arra, mi lényegesen eltérő különbség létezik az isten 's lélek' halhatlanságát védő harmonismusom, és a' criticismus ebbeli eljárása között. Emez eldarábolja 's egymástól elválasztja az említett védveket, a' *gyakorlati és erkölcsi védvények* tulajdonítva egyedül a' főérvényt; az *elméletieket* pedig, főleg a' történelmieket erejükből kivéve, és elsilányítva. Mi ellenkezőleg cselekszünk. A' gyakorlati, és erkölcsi védvényeknek is erőt tulajdonítva ugyan, de az elméletieket, ezek közt a' történelmieket is tisztelve, és helyet hagyva nekik az összesített vagy harmonisticai védvény' rendszerében. A criticismus azt a' kifogást teszi a' történelmi védv ellen: Valahány positiv vallás van, annyiféle színezetben adja elé a' halál utáni öröklétet, másképp festi ki

a' fölényt, máskép a' boldogok és boldogtalanok' leendő lakhelyeit, ez szerinte oda mutat, hogy az említett szemléletek *alanyiak*, és így tárgyisággal nem bírvák, következésképp a' tiszta észvallás' védveik közé be nem illők. Erre azt feleljük : a' pozitív vallások' iránya az lévén, hogy hassanak a' népre is a' képzelem és a' szív által; ugyanazért bármint különböznek ezek az öröklét' kifejtésében : de *egyeznek* mindannyian a' fő dolog' állításában, mely ez : a' test' halála nem dönti semmiségbe jobb részünket, a' lelket : van fölény, ki lelkünket megőrzi a' semmivé-léttől, és ezt ott is vagy megbünteti, vagy megjutalmazza. Mikép esik az meg? ezt a' tiszta észvallásnak fürkészní, annál inkább meghatározni, szerénytelenség volna, — nem teszi ezt a' tiszta keresztyénség is : de azért áll örökké a' hitnek e' sarkalata : van erkölcsi isten, és ennek hatósága áll még a' sirontuli öröklétben is. Valljuk tehát, hogy a' *történelmi védrény* nem csak beillik, de főhelyet fog ez ügyben.

Itt a' *tényleges védrény* — argumentum facticum — tehetne leghasznosb szolgálatot, mely abban állana, ha valamelly teljesen megholt, és elrothadt ember visszajőne a' halálból az életre, és elbeszelné a' látottakat és hallottakat. De mivel ez még nem esett soha, és ha megesett volna is, mi az ilyenekkel közlekedésbe nem jöhetünk, fenmarad örökké a' kétség, mit észokokkal eloszlatni nem könnyű. Azonban a' Krisztus' feltámadása' szemtanúival másképp állott a' dolog. Ők látták a' Krisztust iszonyú halállal meghalni, és új életre feltámadni : innen ama' roppant eredmény, mely ebből folyt a' hívőkre és a' keresztyénség' elterjedésére. De már a' kételkedő bölcselők e' rendkívüli eseményre ezt mondják : a' Krisztus istenfia volt, mi közemberek vagyunk; mi feltámadásának szemtanúi nem vagyunk, tekintélyre pedig az igaz bölcs mitsem ad; mert, mint *Cicero* is mondja : Philosophi non est testibus uti sed argumentis; azt is lehet gondolni, teszik hozzá, hogy a' Jézus csak tetszhalott volt, kit a' sirboltban Nicodemus' aromái ébresztettek föl, 's több e' félék. Mivel tehát mi különben is most nem a' pozitív vallások' terén, hanem a' tiszta észvallás' mezején állunk, lássuk a' történelmi védrények' két utolsó nemét, melyek kétségtelenné teszik e' két nagy igazságot, hogy mind az ő, *közép és új kori tényleges vallások*, mind a' legtöbb *kittűnő bölcs*ek *egyező véleményei harmoniában állnak a' lélekhatlanság' hitével*. Pozitív vallásokat illetőleg, mívelt és míveletlen népek bámulatosan egyesültek e' hitben; sőt, mi itt igen sokat nyom, a' míveletlenek még erősebben hívék ezt, mint a' félmívelettek. Ezekről mondja aztán *Lucanus* :

Certe populi, quos despicit arctos,
 Felices errore suo; quos ille timorum
 Maximus haud urget leti metus: inde ruendi
 In ferrum mens prona viris, animaeque capaces
 Mortis, et ignavum periturae parcere vitae.

'Tekintsük meg az ősz, közép és új világ' népei' vallásait: talá-
lunk a' hébereknél *scheolt*, a' helleneknél *hadest*, a' rómaiaknál
orcust, az aegyptusiaknál *Amenthest*, a' celták és scandinavoknál
Valhallát, *Helát* és *Nifelheimot*, a' hinduknál *Padalánt*: hívék a'
halhatlanságot a' scythák, persák, a' budha és a' Zendavesta' hivei.
Kant ezen jelenetre mitsem ad, és ezt alanyiságnak tulajdonítja; de
a' nálánál jóval bölcsebb *Cicero* sokat, és ezt mondja: *Confessio om-*
nium populorum lex naturae putanda est. Valamint tehát a' materia-
listáknak jó védvényül szolgálna az, ha a' nemzetek' vallásai mitsem
tudnának az említett hitről: úgy nekünk ebbeli hitünk mellett nem
kis erősséget nyújt a' népek' hitének ebbeli *harmonijája*. A' külön-
bölcsek és vallásalapítók' egyhangú nyilatkozata is e' részben figyel-
met érdemel. Olyan bölcselek tagadák a' sirontúli életet, a' kik is-
tent nem hittek, mint *Lucippus*, és *Democritus*; ha hittek is, mint
Epicurus, csak árnyékisteneket tanítottak, és olyakat, kiknek mi
gondjaik sincsenek e' világra, és emberekre. De már *Pythagoras*,
Socrates, *Plato*, *Zoroaster*, és mások *öszhangba* hozák a' fölény-
beni hitet a' halhatlansággal, jelen életet a' jövővel: ép úgy mint *Jé-*
zus, a' ki tanítá, hogy a' fölény nemcsak az élők, hanem a' hol-
tak' istene is.

II. Harmoniában áll a' halhatlanság' hívése az *emberlélek' fen-*
séges természetével és ebből folyó emberi rendeltetésünkkel, ú. m.
az *erkölcsiség által létesítendő fensőbb boldogsággal*. Elsőt illető-
leg, valamint a' világot megtekintve, és eszünk' elvitázhatlan törvé-
nyeit követve, a' világegyetemben fénylő rend, törvény, és ezekből
folyó harmonia' megfjtését különben nem tehetjük, ha csak a' dur-
va anyag' rendezőjéül egy szellemi fensőbb valóságot, törvényadót,
szóval istent fel nem veszünk és postulálunk, úgy az emberélet örök
rejtelem marad előttünk, ha csak a' test, mint anyag mellé egy et-
től különböző, ezt éltető, rendező agenst, vagy lelket nem statuá-
lunk. Mert bár a' lélek' lényét, mint már említők, kimutatni nem
lehet; de a' test és lélek' törvényei, működései egymással teljes
ellentétben állanak; és bár az ép test és lélek, mint a' teremítő' föl-
sleges renekei, egymással harmoniában vannak, egymásra hatnak:
de az is bizonyos, hogy egymással folytonos küzdelemben is élnek,
és így ezeket egy categoriára vinni épen nem lehet. Mert mindenki
látja, hogy más a' test, más a' lélek. A' test csak gépe, eszköze,
szolgája, hüvelye, járuléka, öltönye a' benne rejlő, őt éltető, igaz-
gató észnek, és mintegy parancsnoknak; a' ki ha valamely baleset
által elsötétül, és a' testre befolyását elveszti: ah! mi szertelensé-
gek állnak elé, miként ezt a' tébolyodottaknál tapasztaljuk. Ellenben
az épeszű és testü bölcsekben mi folséges harmonijája, szépsége
látszik az életnek! mi szép elmederű, nyugalmas nagyság, elégtül-
ség, szenvedélytelenség fénylik arczukon, kiket a' törvény' ösvé-
nyéről sem taps, sem gyalázat, és gúny el nem tántorít, mi erősen

áll kezökben az ész' kormányja, és mi méltóságban ülnek az életből-
cseség' koronája alatt! Ki volna azon vakmerő anyagosdi, a' ki *La-*
mettrie' nem sikerült próbatételei után, még elég szentelen volna,
a' lélek' dicső működéseit a' test' durva anyagából, és ennek sa-
játaiból megfejteni ügykezni? és ezt mondani *Spinosával*, hogy:
kétféle tulajdona van az állománynak: kiterjedés, és gondolkodás.
Bizony ezekre azt kell mondanunk, hogy a' ki a' testet a' lélekkel
összetéveszti, — bár, mint mondtam, ezek ép állapotban, harmoniá-
ban vannak, és ebben fénylik az isteni főművész' legnagyobb töké-
lye, — a' lélek' sajátjait, működéseit, a' durva anyag' sajátai, és
tulajdonaiból lehozni elég merész: az ilyen sohasem gondolkodott
a' lélek' természetéről, és ennek a' test' tehetségeit túlszárnyaló tö-
kélyeiről. *Seneca* elragadtatva levén a' fejlett emberlélek' dicső sa-
játjai' meggondolása által, ekkép szól: „Vesd meg, sőt kerüld a'
nép' aljas tömegét, és szemléld tenmagadat; magadban a' legnagyobb
színházra találsz. A' lélek ha nagy, magánál nagyobbra nem talál.“

Ha mi is ezt tesszük, soha lelkünk' természetéről nagy föl-
felkesedés nélkül nem gondolkodhatunk. Ez a' csodás valami az ő
számlálhatlan *fogalmaival*, eszméivel 's eszményeivel, mik a' mi
gyönyörűségeink; *emlékezőtehetségünkkel*, melynek kincsei el nem
töröltetnek, zavarba nem jönnek, és szüntelen öregbülnek; *ítéleteivel*,
mellyek fejtik a' világ' rejtelseit, fölemelkednek a' fölényig, és ezt
még a' fényfelhők' csillagai napjain túl is fölkeresik, 's utól érik;
képzelmével, melly egyik égsarktól a' másikig, — a' világosság'
gyors terjedését megelőzve, — futni sőt röpülni képes, melly át-
öleli az egész világot, és mint fölény hatalmas műveket teremt; *er-
kölcsei erejével*, melly neki méltóságot, és a' testi ingereket legyőző
szabadságot nyújt; *fölfedezéseivel*, *találmányaival*, mellyek által
legyőzi, és uralma alá hajtja a' hatalmas elemeket; *művész-i töké-
lyeivel*, és más számlálhatlan sajátjaival: — ez volna a' buta anyag'
szülötte, ez dölne amazzal egykor a' semmiségbe, és volna az ele-
mek' játéka? Gyáva gondolat! olly ember' szájában pedig, a' ki ma-
gát bölcselőnek meri nevezni, káromlás, sőt az észfőlség elleni bűn.
Mi annál megfoghatatlanabb, hogy, mit az ősz régiségben a' jobb 's
nemesb elmék pl. *Cicero* és *Seneca* már élesen láttak és hittek, —
ként alúl idézett szavaikból kitetszik ¹⁾, azt a' kikürtölt bölcselők
látni nem bírják; mivel ők, mint írataikból világosan kitetszik, a'
lélekhalhatlanságot abban helyezik, hogy a' fölény' erkölcsi országa

¹⁾ *Cato Major*, C. 7. Sic mihi persvasi; sic sentio, cum tanta celeritas sit ani-
morum, tanta memoria praeteritorum, futurorumque prudentia, tot artes,
tantae scientiae, tot inventa: non posse eam naturam, que res eas conti-
neat, esse mortalem. *Seneca Naturalium quaest.* Quid est, cur in numero
viventium me positum gauderem? an ut viverem aegri minister, et mor-
tem timerem, cui omnes nascimur? O quam contenta res est homo, nisi
supra humana se exerexit.

soha ki nem hal, hanem mint a' természet' országa örökké fennálland, az egyének' személyes fenmaradása nélkül ¹⁾. A' korbölcseletket illetőleg tehát, velők ép úgy jártunk, mint *Epicurus* és tanítványival; amazok is előbb elferdítették a' fölény' eszméjét, és ezt réal 's élő istenből *ideává*, főgondviselő, határtalan hatalommal uralkodóból *gépistenné* tévék, és fölöle oly alacsonyan gondolkodtak, mintha őt megkötné saját műve, a' világegyetem, melly felett aztán fölemelkedni, 's föle mint kagyló teknőjétől menekülni nem bír; ennélfogva az anyagi világ' tengerébe sülyedni kénytelen. Így alacsonyítja meg a' korphilosophia elsöben a' fölényt, azután ennek remek művét, az emberlelket, kinek egyéni és személyes halhatlanságát, — bár óvatosan, és a' műszavak' szövvényeibe rejtezve tagadja. Nem egyéb tehát az új korban erőt vett pantheismus, mint fölényt illetőleg álarczos atheismus, lelket illetőleg nyílt materialismus. Ennek bővebb bebizonyítását Parthenonomban teljesítendem.

Illy előnyökkel bírván lelkünk a' test felett, és amannak sajátjai illy lényegesen különböztvén emezéitől, kénytelenek vagyunk magunkban egy más szellemi fensőbb agenst felvenni, 's pedig olylyat, melly, említett dicső tehetségeiből ítélve, végtelenül túlnyomó, az anyagi, és így szolgál elv 's elem felett, emez tehát csak járulék, amaz allomány, emez csak engedő, amaz parancsoló, emez csak szenvedő, amaz tényleges, emez alakítható, képezhető, amaz alakító, képző. Itt is úgy áll a' dolog, mint istennel a' világegyetemben, a' fölény, — hogy most egyszer már én is műszókkal éljek — harmonia harmonisans, a' világ pedig harmonia harmonisata, énünkben is a' lélek rendező rend, a' test csak rendezett rend. Kiválólagos elsősége van tehát lelkünknek testünk felett, és emezen csalhatlanul túlnyomata, 's primatusa; de mivel, úgy látszik, a' néptömeg — melly a' felületen libeg — és a' rövid látású anyagosdi bölcselek előtt, hogy a' test előbb fejlődik ki, mint a' lélek, a' test' szükségei sürgetősebbek és parancsolóbbak, végül az állati emberek' száma, úgy a' mint az emberiség most áll, jóval nagyobb a' szellemi erőre kifejlett érényes emberekénél, miket nem is tagadhatunk; tehát ezen előzményekből hibásan azt következtetik, hogy a' testnek túlnyomata van a' lélek felett: amazé az elsőség, nem emezé, amaz teszi énünket, nem emez: annak kell inkább szolgálni, nem ennek, annál inkább, hogy a' test látható és tapintható, a' lélek láthatlan, a' test' gyönyöreire ingerlők, a' lélekéi szendék, a' bűn mindjárt fizet, az erény későbbben, és sokszor csak öntudatban.

És ez a' fönnebbiekből ítélve, nem egyéb mint *gyöktéredés*, protonpseudos; ebből foly az aljas materialismus, mit főleg jellemez a' fölény, és a' lélek' halhatlanságának tagadása, és így ama' borzal-

¹⁾ *Schelling*, Phil. u. Religion. pag. 68—74. *Schleiermacher*, Reden über die Religion. pag. 130—133.

mas tévhit, mely az *egyén*ket emberekből barmokká, *társalma-*
kat békés polgárokból fenevadakká aljasít le, a' bölcselőket pedig
 iszonyú ellenmondásokba bonyolítja. Hogy tehát az anyagosi böl-
 cselők' testtanait gyökerestül kiirtsuk, az ezek után induló néptö-
 meg' szeméről a' hályogot levonjuk, és veszélyes gyóktévelyéből
 kivesszük : újra nyilvánítunk kell, hogy a' léleké a' primatus, nem
 a' testé, mely bár úgy látszik, hogy előbb fejlődik ki mint a' lélek ;
 ámde e' jelenet amannak túlsúlyát mégis lerontani nem képes ; mert
 a' születendő kisedben ott rejlik már amaz, bár csirában — impli-
 cite — fölséges sajátával, és várja hogy hűvelje, élő műszere, a'
 test, kifejlődjék, megerősödjék ; ott szunnyadoz, mint leendő trón-
 örökös, és várja, hogy teljeskorúságra jutva, az idő' teljében trónra
 üljön : mit az ész föltartóztatlanul tesz is, ha ereje a' kora meg-
 romlás miatt el nem bénul, magasb valóra, jóra, és szépre törő szár-
 nya nem szegetik, és őt a' baromiség' túlingere, Alcides' válaszút-
 ján, az erény' ösvényéről a' bűn' országútjára nem téríti. Hát a'
 test' eleme volna bennünk az első, ez volna az állomány, mely ön-
 tudattal nem bír, és mint járulék, folytonos folyásban van, nem pe-
 dig a' lélek, mely tudja, hogy ő most is az, ki vala a' gyermek-
 korban ? A' közlekedési eszközökben, kérdem, a' gép volna az első,
 és nem az ezt tetszés szerint kormányzó gépész ? a' torony- és fali-
 órákban a' látható számlap volna lényeges és első, nem pedig a' rej-
 tett, és számokat mutató óramű ? Hiszen még a' nemesb barmokban
 is nem a' test az első, hanem a' beléjük oltott és az ész' helyét pótló
 ösztön, mely őket vezeti, és testgépeket mozgatja ; főleg az olly-
 akat, melyek úgynevezett művészösztönnel bírnak, minők : a' mé-
 hek, a' természetes és a' pókok, mely vak ösztön' segélye által aztán
 rendeltetésöknek pontban meg is felelnek, és éltők' czéljára eljutnak.

És most már kérjük : *mi az emberi rendeltetés*, 's miben áll
fensőbb hivatásunk ? Az-e, hogy itt e' földi pályán, mint finom
 barmok éljünk, és mint *Seneca* szól : Az étkeket testünkön átszűr-
 jük, és e' romlandó test' szolgálai legyünk ? Ah ! nem, soha ellen-
 mondásosb lény széles e' világon nem képzelhető, ha nekünk embe-
 reknek ennél fensőbb rendeltetésünk nincs. Mert látjuk, hogy a'
 fölény takarékos, és a' barmokba csupán csak olly sajátokat, és te-
 hetségeket oltott, mikre e' földi létben szükségök van ; olly erőket
 és sajátokat ada tehát nekik, melyek összhangzanak természetökkel,
 hatáskörükkel, életök' hosszával, és földi jólétökkel. Például : az
 egy helyben álló növényekbe nem adott mozgásvágyat, a' barmokba
 nem adott fensőbb tud- és haladásvágyat, szépízlési érzéket, fen-
 sőbb boldogságra törő hajlamot ; mert így ezeket szerencsétlenné,
 és elégtelenné tette volna, mivel ők e' vágyaknak soha eleget
 nem tehetnének. Testi, és ösztöni életművezetjük összhangban áll
 földi rendeltetésökkel, mely nem más mint testérzéki élvezet, má-
 ról holnapra tengés, és gondoktól megkiméltetés.

Ámde mi emberek, mint a' teremtés' legfensőbb hatányán álló lények ezektől szellemi sajátainkra nézve égtávolilag különbözünk. Mert vettünk oly *tudrágyat*, melynek földi szállásunk szűk tér; vettünk oly *boldogságvágyat*, mely határtalan, és mit e' földi tökéletlen lét ki nem elégít; vettünk oly *erkölcsi érzéket*, mely szeméremnek nevezve, ifjabb korunkban tilt az illedelem' áthágásától; érettebb korunkban pedig minden erkölcsileg rűt, és illetlen dolgokra vetemedéstől, és oly bámulatos erőre képes növekedni, minők' példáit, hogy egyebeket ne említsek, *Socrates*-, *Regulus*, *Leonidas*- és a' vértanúknak feltűnedezni láttuk. Hát aztán ezen emberi előnyeink, kérdjük, nem a' mi síron inneni, és túli boldogításunkra, hanem mivel itt teljesen ki nem fejlődhetnek, kinzátásunkra adattak volna? E' gondolat ellenmondásos lényekké tenne nem csak bennünket, hanem magát a' főlényt, mit képzelné is képtelenség, kimondani káromlás.

Egyedül az erénybeni végtelen haladás, ernyedetlen küzdelem, mire Pallas' jelvé is tanít, hangzik össze szellemi fensőbb természetünkkel, és az, hogy itt éltünk' jelen *küzdelmi és előkészületi korszakában* szüntelen tökéleyesedjünk, a' boldogságra érdemesekké képezzük magunkat, és a' tökéleyesb erényre, mely itt is segít ugyan a' bajok' elláthatlan seregét legyőzni, azokban nem csak le nem alacsonyulni, 's méltósággal szenvedni, hanem még sorsunkon fölül is emelkedni. Ez erény nyújtja aztán amaz életbeli *főelvet*, és állandó elhatározást, nem tenni soha mást, mint a' mit a' tiszta erkölcsiség kíván; ez szabja ki az *életirányt*, mely abban áll, még akkor sem térni el az igaz ösvényről, midőn haszon, gyönyör, bátorlét, indulat' heve, és ereje másfelé ragad. Különbén az élet' tengerén mindig csak ingadozunk, most erre, majd amarra vitorlázunk, és magunk előtt örök rejtelmek, ellenmondások maradunk.

III. Harmoniában áll az *isten 's halhatlanság' hite a' társalmi élet' szépségével, 's békéjével is*, mely ezek nélkül soha föl nem állhat. A' múlt század' végén egy ismeretes nemzetbeli ál bölcselők föltevék e' kérdéseket: Még akkor is nem teremne-e fü és gabona, ha *Wisnu*, és *Vizlipuzliban* hinnénk? és még: Lehet-e attól tartani, hogy hiányt szenvedend a' polgári kormány engedelmes polgároknak, ha a' népek a' vallás' lidérczeitől félelemtől megszabadulnak? Borzasztóan felelt e' kérdésekre a' nyomban bekövetkezett forradalom, mellyben kifáradtak a' halálgépek a' jó és engedelmes polgárok' legyilkolásában, és annak bebizonyításában, hogy a' népeket sophismákkal nem, csupán vallásos érzelmeik' erejével lehet 's kell féken tartani. Nerői ötlet az, és nem más, rémvilágításban mutatni a' polgári életet, és elperzselni akarni ama' vékony fonalakat, mik még bennünket, föld' fiait, a' fensőbb világhoz kötnek, az isten, 's a' sirontúli lét' hite által.

Ti, a' kik ezen hamis szín alatt, mikép a' babona és ábránd-

szülte vallások eleitől fogva tüzes ostorai voltak az emberiségnek, leverői a' józan észnek, elbutítói a' népnek, és a' világélvezet' elrontói, gondolkoztatok-e arról valaha : mi iszonyú merényt akartok elkövetni a' népekkel, midőn azon életvezért gyanusítjátok előtte, melly, miként már följebb említém, tetőpontja minden életbölcse-ségnek ? Hát egy vonalon állanak a' babona és a' tiszta észvallás ? Babonát hívő, és lidérczektől rettegő gyermekek volnának-e a' világ' legnagyobb bölcsei : *Socrates, Plato, Cícero*, olly korban élők, mellyben Athen és Romában tetőpontra hágott a' philosophiai műveltség ? és a' kik ismerve az emberi természetet, állították : mi mélyen gyökerezik a' vallás az emberi szívben, és hogy a' ki ennek gyökereit ki akarja tépni, Nerónál kegyetlenebb, Herostratusnál iszonyúbb. Ha szemeitek vaksággal verve nem volnának, látnátok, milly kiszámíthatlan áldott gyümölcsöt terem a' tiszta vallás' előfája titokban minden nap ! Az isten, és a' jutalmazó öröklét' élő hite teszi a' kalyibák' lakóit csöndesekké, elégtelteké ; ez tartóztatja sokszor vissza a' büntettektől a' vérengzők' kezeit, ez ad fegyvert az érzéki-ség' ostromában a' lelkisméret, és ész' kezébe, ez enyhíti a' kétségbe-esettek' fájdalmait, elüzi lelkök' egéről a' jövő rémképeit, tartóztatja hogy únt éltőknek véget vetni ne siessenek. Sőt egész nemzeteket szelídekké tesz, vitézekké és a' felsőség iránt engedelmesekké, kik a' főlny' képét találják fel jó fejedelmeikben, hiszik állhatatosan, hogy a' világ' kormányát nem a' vak véletlen, hanem atyai kéz tartja és igazgatja. Tehetne-e annyi jót egyetlen népemberével iskolai bölcseségtők' egész zsibvására, mint a' mennyi üdvöt közöl minden nap ama' jó anya, a' vallás, a' sophismusba még nem merült emberiséggel ?

Parthenoni előadásom nem tiltja, hogy a' széplelkű bölcselek' jóltalált főstvényeit annak falaira ne aggassam ; és *Gellert*nek következő példázatát itt fel ne hozzam, mellyben egy szabadelmű király beszélget hívő és kegyes tábornokával ekképen :

- K. Dicsérem benned, hű tábornokom !
Nyíltságod, és hős vitézségedet.
Csupán egy szennyfolt van jellemeden,
A' szent babona ; kérek : hagyd el azt.
T. Nem : fölség ! ezt el nem hagyom soha.
K. Még akkor sem, ha én parancsolom ?
T. Nem ; isten egyedül szívemnek ura !
Minden király sem vehet erőt.
K. Nem ? de hátha én éltednek ura
Volnék, 's függene tőlem lételed ?
T. Vallom, tőled függ : e' fő kincsemet
Nem egy csatában érted, fejdelem !
Már veszélynek, mint szolgád, kitévém ;
Istennek most ez áldozva legyen.
K. Balga ! hát ha ez nem is létezik ?
T. Akkor én leszek fő gonosztevő.
Tudd meg, ha ő nincs, nincs fejdelem is ;

Ő a' királytrón' legfőbb gyámola.
 És hiszem, ekkép éreznek velem
 Hadtestem' ezer vitézfiái.
 Hagyd el hát, fölség! rémes elvedet.

Jegyezzük meg e' hívő tábornok' ezen észjárásán, hogy nyilatkozata nem mindenben helyeselhető. Mert midőn ő a' harczfiakban legelső tökélyt, az engedélyt mint látszik egyedül az isten 's halhatlanság' hitére építi, 's ettől föltételezi, mellőzni látszik ugyan akkor a' föltétlen parancsoló törvény' erejét, melly áll akkor is, ha sem isten, sem öröklét nem volna. Hála a' morál' átalakítójának, *Kant*-nak, hogy e' nagy igazságot, és fölvet első ő hozta létre, és az erény' forrását ez által csálhatlanul megtisztította. A' törvénytisztelet legelső erény, melly a' kikben megvan, és működik, ilyenekben fénylik amaz legnagyobb fényében és erejében. A' tökélyes erény nem egyéb mint kizárása az önzésnek, önfeláldozás, örök hűség ez a' törvény' parancsa' irányában, nem pedig alkudozás a' jelen, és jövő jutalmakkal. Tenni kell itt, nem előre számíttatni: különben gépekké válunk, mik nem forognak, ha csak előre meg nem olajoztatnak. Főleg olly korban, minő, fájdalom! jelenkorunk, mellyben az önzés, és hiuság' bálványai ülnék a' trónon, tiszta önzetlen erényt kell tanítani, nem ollyat, melly olly tisztátlan kütfölből származik, minő az aljas haszonlesés. Kivált harczfiakban legelső a' törvénytisztelet, és a' kötelességérzet; mert az isten' ál félelme, miként *Kant* helyesen megjegyzi, azért erőtlen az emberekben, hogy ezek sejtik ugyan, hogy a' fölény' erejének ellent nem állhatnak; de azt, hogy itt vagy amott ez eset kerülne elé, nem hiszik. Miként, a' ki zajgó tenger' partján áll, hiszi ugyan, hogy ez gigási erejű, és őt eltemetheti hullámaival; de tőle igazán mégsem fél; mert körülményei őt, legalább most, a' tengerrel küzdeni nem kényszerítik.

Mivel tehát most úgy is a' harczfiaknál vagyunk, kik példányai a' Pallas által is jelvezett erényküzdelemnek, kérdjük itt: az-e a' jó vitéz tiszt, ki a' fővezértől, ennek segédje által, e' parancsot véve: Menjen ön gyorsan az ellenségnek ez vagy amaz állomásról elűzésére! előbb ilyen kérdéseket intéz amahhoz: Lehet-e számot tartani gazdag zsákmányra; ott leend-e személyesen a' vitéz bátorságot szemlélő, és nyomban megjutalmazó fejedelem? — vagy pedig az, ki a' hadparancsot vévén, nem kérdi a' kedvező vagy kellemtlen körülményeket, hanem rohan oda, hová őt a' parancs és a' kötelesség hívják? Bizonyosan az elsőnek erényéhez — ez önző lévén — bízni alig lehet akkor, midőn emennek hűségére bátran számíthatni. Mivel azonban az erény' tetőpontjára, a' törvénytiszteletből folyó tántoríthatlan engedélyre, csak lépcsőnként lehet eljutni, és az emberiség, úgy a' mint van, itt még a' legalsó fokon áll; azért szükség az erényre vezérlő indokokat egybekötni, és harmoniába venni, egybekapcsolva a' tiszta észvallásból merítetteket a' tiszta

morálból vettekkel, és ez által az erénytant rendületlen alapra építeni, befolyást szerezve annak nem csak a' magas műveltségű, hanem a' mindennapi gondolkodású embereknek is. Végül

IV. A' legszorosb harmoniában vagy kapcsolatban áll a' lélekalhatlansági *hit a' fölény' hitével*. Ezt mí, följebb, a' fővalónak mindenütt erőben álló törvényeire, és azon törvényszerre alapítottuk, mely összetartja a' világot, és ezt nem csak összedölni, de még elvénülni, 's ifjui szépségéből kivetközni sem engedi. A' harmonistica idegen attól, hogy a' fölény, és a' lélek' mélységeit aközza, mert ez céliránytalan vállalat, és hálátlan munka: előbb-utóbb lenge idealismusra, sőt nihilismusra vezet; de már törvényeinek vizsgálata biztos eredményt nyújt, és olyt alapot, melyre szilárd épületet rakhatunk. Vannak a' fölénynek *tértörvényei*, miket nyilván láthatunk, a' napországek' elrendezésében, a' bujdosók' elhelyezésében, melyek a' naptól számtani arányban növekedő távolban állnak. Vannak *időtörvények*, melyek ezek' pályáját meghatározzák, az állatok' élethosszát kimérik, és itt a' maximumon soha túl nem lépnek. Még a' méhben-létnek és képződésnek is vannak pontosan megtartott törvényei. Vannak *számítörvények* is, még a' régi világ által nem ismert, de *Süssmilch* óta bizonyosaknak talált arányok, mikről közelebb igen szépen tanított *Bitniczünk*. Nem bírta tehát a' mértani pontossággal működő fölény még az esetekeseknek látszó dolgokat is a' vak véletlenre, és kimérte nem csak azt: hányan születesenek, és haljanak, hanem azt is, hányan merüljenek tetemes bünbe, hányan tüntessék ki magokat erényeik által. Igen: a' *világ' háztartási törvényei* kívánták ezt, miket erősít, és kétségbe vonhatlan adatokkal támogat a' természetrajz, melyből látjuk, hogy a' ragadozó állatok, pl. az oroszlány keveset, a' hasznosak pedig sokat szaporítanak, az ösvilág' iszonyúan emészto szörnyei pedig, pl. a' *mammuthok*, már a' föld' jelen háztartásából kirekesztettek. Ezt kívánták a' gazdasági fölvelk és érdekek: miként azt is, hogy a' földanyagból egy parány is el ne vesszen, hanem elemeihez visszatérve, ezek közt helyet foglaljon. Illy gondosan őrzi e' nagy ház' ura saját kincseit, az élők' milliárd fajait, s neveit, 's ezek különemű tápszereit, mint amazok' éltének föltéteit. A' legnagyobb célszer jellemzi tehát az anyagi világot, és ennek minden részeit.

Ámde tekintsük meg már most az *erkölcsi lények'* világát, és ennek *törvényeit*. Itt első tekintettel, úgy látszik, mintha nem az a' teljhatalommal uralkodó törvényei felett szigoruan örködő, ezeket pontosan végrehajtó, a' jutalmakat, büntetéseket igazságosan kiosztó fölény léteznék, minőt amott tiszteltünk. Mert bár itt is állanak törvényei, és *Kant* nem hiába mondá lelkesedéssel: „Két dolog tölti el szívemet mindig szünni nem tudó csodálattal, és tisztelettel a' fölény iránt: feleletlen a' csillagos ég, bennem az erkölcsi törvény;“ — bár nem mondhatni, hogy az erkölcsi világban nem volnának csálhatlan

nyomai a' főtörvényadó' örökösének; mert az erénynek csakugyan vannak jutalmai 's előnyei a' vétek felett, mely, ha mind későbbben is, de elvégre elveszi büntetését: de mind ezek mellett is nem tagadhatni azon aránytalanságot, mely itt létezik a' jámborság' boldogsága, és a' vétek' bűnhődése között. Mert zenói nagyítás, stoicusi paradoxon nélkül nem állíthatni, hogy az erény önmagának jutalom, a' vétek pedig büntetés; mert a' jövődöbéli kiegyenlítés 's jutalom nélkül az erény azt a' nagy áldozatot aligha megérdemli; legalább úgy az erényről fogalmunkat egészen meg kell változtatni, és a' vétek' mostani sorából sokat le kell húzni, ha e' világgal elvégeződik minden dolgunk.

Az erkölcsi törvény ugyan is, ha ennek egészletét megtekintjük, kétféle törvényt szab előnkbe: elsőben olyanokat, mik *önboldogításunkra* irányozvák; miknek igen jó alapjuk van, mert vétek volna az, ha ki magát gyűlölné, és boldoggá tenni elmulatná; másod rendbeliek azok, melyek *öntagadást* kívánnak, sőt olykor önfeláldozást. Ezeket is teljesítnünk kötelesség; mert, hogy emberek vagyunk, a' társalomnak köszönhetjük. Ezen utóbbiaknak tisztelete él leginkább a' legnemesb lelkű hősökben, vitézekben, vértanúknak, és emberszerető bölcsökben, minőkkel fénylik az erkölcsi világ' olympusa. Ezek a' törvénytisztelet' melegétől hevítve, megtagadák magokat, és jobban szerelték az igazságot, az emberiséget, a' társalmakat önmagoknál, ennél fogva díszei valának az emberiségnek. Az, hogy az ilyenek éltökben dicsőségei legyenek nemőknek, keblöknek pedig, mint *Kisfaludy*nk szól, gyilkosai; éltökben üldöztesenek, haláluk után magasztaltassanak: valóságos gúny volna a' főlény' világkormányára; mert a' ki itt azt mondaná, mikép amaz bölcs, és nagy czélokot ér el ezek' szenvedtetése és vérhalála által — oly elv, mit akármelly becsületes ember is nem vállalna el sőt szégyenlenc.

Itt tehát út nyílik háromféle gondolkodásra; elsőben vagy azt kell mondanunk, hogy nincs erény, mely jutalmat érdemlenc, és Helvetiussal állitunk, hogy a' legdicsőbb tettek az aljas önzés' tisztátlan kútféjből erednek; vagy azt, hogy nincs isten, és öröklét — bár ennek ellene kiált az egész természet — vagy pedig azt, hogy valaha ki kell egyenlítettnie a' fenforgó aránytalanságnak. A' múlt század' vége felé a' lejdati tudós társaság föltevén e' fontos kérdést jutalmi feleletre: Vannak-e kötelességek, mik csak úgy bírhatnak kötelező erővel, ha áll a' lélek' halhatlansága? Felelt erre *Jakob*, hála tanár, és előadá, hogy az erénykötelességek' nagyobb része elveszti erejét, ha istenben, és az öröklétben nem hiszünk. Illy nélkülözhetlen láncszeme tehát mindkettő az észvallásnak, illy nagy szükség van ezeknek önző korunkban megerősítésére, és a' romboló korphilosophiák' ostromai ellen szilárdítására.

Nincs ellenkezetben öröklétünk' hite a' főlénynek úgy neve-

zett cosmicai tökélyével, a' *mindenhatósággal* is. Gyáva gondolat az, hogy minden élet e' porszemnyi földre, ez arasznnyi itt-létre volna szorítva, mit a' csillagos ég' megtekintése legott elhárít. Sőt inkább, valamint az égi testek között, bár ezek egymáshoz messze vannak, kölcsönös viszony és kapcsolat létezik: így az erkölcsi nagy ország' lakosai is, bár külön égitesteken laknak, de összeséggel egy egészet tesznek. Az is idéltlen gondolat, hogy megfoghatlan az, mi-kép változik el a' halál után fenmaradt lelkünk' élő eszköze? mert a' természettani tapasztalás bizonyítja, hogy itt is látunk elég *allothropiát*; még az anyagi világban is szemlélünk elég átalakulást a' természet' mind a' három országában; példák lehetnek itt a' gyémánt, a' kövé vált fák, és állatok' tetemei, az élők közt pedig a' lepkék, a' kérészek, és más vízi férgek. Ha már ezen alsóbb seregletbe tartozó, úgy szólva perczig élő lények a' mindenhatóság által elváltoznak itt szemünk' láttára, és lebenyegjüket levetközhetnek: mi lehetlenség van abban, hogy azon lélek, mely kiolthatlan tud-, tökélyesülési boldogságra törő, és haladási vágyával az öröklétnek tart, és örök jutalmát várja, — e' földi leplét levetvén, isteni részéhez alkalmazott hüvelyt, és takarót öltözzék magára? és földi porléte után megdicsőüljön? Sőt inkább az volna a' képtelenségek' képtelensége, hogy mi emberek, kiket mind a' kijelentett, mind a' természeti vallások eleitől fogva arra tanítottak, hogy mi a' halhatlan isten' képére teremtetünk, isten' nemzetségei vagyunk, a' földilét csak előkészület' helye: és valóban mi e' hit' nyomán a' test' ingereit megvetettük, a' Medusák' poharait elutasítottuk, az erény' rögös ösvényét követlünk; mi, a' kik bízva az örökléttel biztató szent hit' ígéréteiben azt vallottuk, hogy a' legnagyobb háborúságok közt is kötelesség az élet: mi, mi csalódnánk meg legrútábbul, az élet' kárpitja' lefordulásakor? Ellenben azon bölcselőeknek volna igazságuk, kik *Lametrie'* vezérlete után indulva, minket emberekből barmokká tenni igyekezének, és velünk, mint ő cselekvék, — *L' homme machine*, és *L' homme plante* című munkáiban — azt akará elhíttetni, hogy nem vagyunk többek, mint gépek 's növények, és balgaság e' földi létet az öröklét' dombtükreben tekinteni, mely ezt elferdíti, és torzképből mutatja, és így ez az igaz hit, hogy a' föllény csak üres eszmény, az erény öncsalás, a' vallás idegkóros érzélgés? ellenben szerintök *erős lélekre* mutat a' vallás' lidérczeit megvetni, kedves hajlamainkat követni, és úgy élni mint idősb testvéreink, a' nálunknál jóval okosb barmok, melyek úgy élnek mint ez arasznnyi lét kívánja. Az „erős lelkek“ embergyalázó bölcséletét még a' múlt század' végén gyökeresen megczáfóla *Teleki József* gróf „*Essais sur les esprits forts*“ című munkájában; de megczáfolta ezt már az ősz régiségben a' harczkész, és fegyveresen született Pallas'. jelve, meg ennek értelmezője, a' nagy Socrates, szép életével és hősi halálával; meg a' népek' őszhangzó hite; meg nemünk legne-

mesbjeinek szívérzelmek, kik közül most elég legyen *Kazinczy*kat felhozni és szép szavaival e' fenséges tárgyalást bérekesztetni :

Kérdd a' szívtől, mit ság e' homályos szent hit,
'S derítsd fel elmédnek komoly képzelmenyt.
Csald meg szemed, 's tagadd, a' mit ez tisztán lát,
Hajlasz barátodnak ha fogadni szavát.
Mondd, hogy atyád még él, mert még él szívednek;
'S vége az halálban nincsen az életnek.
Mondd: az a' szebb és jobb kezdetét ott vészi,
Hol porond hajlékát a' lélek letészi.
A' mit egy szép álom feste Scipiónak,
'S Plato, 's Virgil költött, nézd te is valónak.
'S látod a' szívcsodát, igen nagy csodát tész,
És hogy ez nem rosszabb birtokunk, mint az ész.

Ennyit Pallas' jelvének metaphysikai becséről, és eredményéről; most már térjünk át ennek *politikai* fontossága' vizsgálatára. Pallasban nem csak a' személyesített természet, és az ezt kormányzó fő bölcsesség tiszteltetik, hanem a' társalmakat, és városokat védő, rendező, és fölvirágoztató, 's így a' társalmi életet szépítő bölcsesség is, és az, mit ma *politicianak* nevezünk. Igen érdekes azt látni, mi parányi forrásból eredett a' helléneknél e' fontos tudomány, és mi kisdud magból nőtt fel a' kormánytannak ma már gigási nagyságra nőtt élőfája. Első eredetét ennek a' *palladionban* kell keresni, melly egy igen régi hagyomány szerint, az égből hullott alá Troas tartományban; mit egy llus nevű phrygiai főember talált meg, és e' palladion nem egyéb vala, mint egy durva faragott fa- vagy kőbáb, melly jegye egy fegyveres szűzet: de a' mit llus a' trójai királynak bemutatván, az olly érdeket gerjesztett, hogy számára Trójában egy fellegvár építtetett, llum név alatt; ebben egy nagy templom emelkedett *Pallas poliasnak*, mellynek szentélyébe rejtették el az imádott palladion; és róla ez a' hit terjedett el, hogy addig álland Trója, míg ezen védő szentség ennek falai között lakozandik; de a' melly innen Diomedes és Ulysses által eloroztatván, Athen városába került, mint Pausanias írja Attica leírásában, I. c. 28. — bár ennek bírásával később sok város dicsekedett, jelesen: Argi, és Róma, 's mások; mint ezt *du Theil* nevű francia tudós földérintette ¹⁾.

Ezek szerint a' palladion bár babonás eredetű; de az elv, melly benne rejlik, az eszme, mit képvisel, olly igaz, olly szent és örök, hogy a' legmíveltebb nemzetek még ma is azt vallják, és teszik kormánytanuk' sarkelvéül. Mit jelent tehát sajátlag a' palladion? Ezt: míg valamelly város, vagy ország erős és félelmes fegyveres erőt tart fenn, ifjait a' fegyverforgatásban gyakorolja, őket a' vitézségre neveli; míg polgárai' *erkölcsét tisztán* tartja, — jelve lévén a' szűzség az erkölcsi tisztaságnak, az erénynek — míg a' *műipart* elősegéli és kifejti: addig ezekben olly védő szentséget bír, melly őt a'

¹⁾ Histoire de l' acad. d. Inscriptions. Tom. XXXIX.

feloszlástól hatalmasan megvédi. Röviden jelenti ezen axiomát : a' társalmakat, míg lehet, szelíd bölcseséggel, erkölcsiséggel, ipargerjesztéssel kell kormányozni és fentartani ; de ha kell, férfias vitézséggel is.

A' palladionban, még mintegy csirában rejlő eszme és elv, az atheni várban tiszteltetett Pallasban fejlett ki fenséges nagyságban, és dicsőségben, kinek Athenben négy főtemploma lévén, a' legfőbb templomban úgy tisztelteték, mint *szent szűz* — Parthene — jelve a' diadallal küzdő erkölcsiségnek ; a' másokban úgy, mint az önvédelemre szorítókozó *vitézségnek* — Pallas area — a' harmadikban úgy, mint jelve a' békés *kormánybölcseségnek* — Pallas Polias ; — a' negyedikben úgy, mint jelve az *egyetemes műiparnak* — Pallas ergane — miként ezt Pausanias' említett munkájából láthatni. Ha ezen dicső jelvet egybehasonlítjuk az ősz régiségben föltűnt nemzetek' kormánytanával, és gyakorlatba vett elveivel, kik azt tartva, hogy a' hadakozás az emberiség' természeti állapotja, nem pedig a' békés fejlődés, azt tartva, hogy e' világ, és élet a' testi gyönyörölvezet' helye, nem pedig a' küzdelemnek, és erénynek, ezeknél fogva fő gondjokat nem a' béke' fentartására, hanem arra irányozták, mint pl. Sparta, hogy népeik harciasak, ifjaik, szüzeik testre erősek legyenek ; ha elgondoljuk, hogy az ázsiai vallások, mint *Herodotus* ¹⁾ tanúsítja, nem csak eltűrék a' feslettséget, hanem magokban a' templomokban ebből rút kereskedést üztek, sőt parancsoltak ; — innen a' héber profétáknál a' pogány cultus szokott névvel *párázsnaságnak* nevezetik ²⁾ : leborulva kell tisztelnünk ama' mély bölcseséget, melynek jelve és tanúja vala Pallas, melly a' tiszta erkölcsöt tevő alapjául a' polgárzatnak ; és bár a' várépítést, 's hadi gyakorlatokat sem hanyaglá el a' nemzetnevelésben : de a' túlsúlyt mégis a' békés fejlődésnek, az iparnak, a' tudományok' virágoztatásának, a' szépzízlés' kifejtésének adva, polgárosítá tisztelőit, és őket mintegy karonfogva vezeték az igaz és lenfensőbb emberiségre, melynek tetőpontja a' vallási, erkölcsi, political, és tudományos műveltségnek teljes és tökéletes harmoniája. Ó a' művészetet ápolván, melynek fő czélja a' fensőbb és emberibb gyönyörölvezet, elvoná polgárait az aljas érzéki, sőt baromi élvezettől ; Perseussal lefejezteté Medusát, jelvét az édes méz alatt mérget áruló rimáknak ; és hajait kigyókká változtatván, kimutatá ennek undokságát, és életgyilkoló erejét, fejét aegisében mutogatván, melynek mély jelentéke nem más, mint az, hogy a' kik ismeretlenek lévén az undok gyönyörök' természetével, ezeket az erkölcsi bölcsesség' szemével nem nézik, legott amazok kövéválással, minden szépre, jóra, és nemesre elér-

1) *Euterpe*, c. 64. Caeteri fere omnes mortales, praeter Aegyptios, et graecos coeunt in templis.

2) 4. Moses, cap. 25.

zéketlenüléssel fenyegetik; ellenben a' kik az erény' paizsát teszik ellenökbe, mint Perseus és maga Pallas: ekkor az átkos gonoszok változnak szörnyekké, 's kigyóhajaikat csábító álarcaik lecsvén, benső éktelenségeiket kimutatják. Fenséges morál, és igen mély lélektani ismeret rejlik itt!

Hogy a' Pallas' jelve alatt rejülő józan politicanak nem a' folytonos hadakozás, hanem a' békés haladás vala föelve, és az államnak a' műipar, kereskedelem, művészet, tudományosság, és főleg tiszta erkölcsiség általi felvirágoztatása, nagygyá, erőssé, és dicsővé tétele: megtetszik a' már mondottakon kívül azon *nemzeti nagyszerű ünnepből* is, melyet e' fő istennő' tiszteletére, *Panathenaea* cím alatt *Theseus* rendelt. Az attikai egyesült államok' szövetségi ünnepe vala ez, melly abban állott, hogy nyár' elején, minden attikai városból felgyültek a' fővárosba válogatott ifjak és hölgyek, férfiak, nők; hajtattván magok előtt czimeres ökröket, áldozatra és nemzeti vendégségre szántakat. Az ünnepileg öltözött vendégek szemeiket darabig a' lovas pályázókra, és bajnokokra legeltették, kik az őskorban a' haza' legszebb reményeinek, 's győzelembiztosítóknak tekintettek. Aztán fölmentek egy *Odeum* nevű csarnokba, hol a' legjobb hangművészek és költők énekelték zene' kísérete mellett azon énekeket, miket ez alkalomra készítettek; azon ódákat, miket a' legdicsőbb hazafiak' hős tetteire írtak, kiknek jutalma aztán, bárcsak pár olajágból állott; de ők ennek jobban örültek, mint a' legszebb aranykoronának. Ugyan itt, és ekkor megkoronáztattak némelly hősök és jó hazafiak. Ekkor következett a' fényes menet, melly a' legtisztosz öregekből, a' legvitézesebb ifjakból, és a' legnagyobb szépségű leányokból állott, a' kik mind annyian olajágakat tartva kezeikben, és az áldozatra szükséges eszközöket vivén magokkal, lassú lépésekkel fölmentek a' Parthenonba, hol az áldozat fényes szertartással végbe menvén, minden köz épületben vendégség adaték. És ez évenként így történvén, a' nemzeti egység, a' szeretet, a' nyájasság által fentartaték. Követék a' panathenaeákat a' rómaiak az úgy nevezett *latiumi ünnepek* — *feriae latinae* — által; mik hasonló irányban tartattak, Alba longában, és a' mikre 47 város szokott megjelenni tisztviselőivel együtt.

Ekkép szepíté Pallas a' *társalmi életet*, mellynek aranykora a' béke; ebben diszlenek a' tudományok, a' művészet minden ágai, az ipar és kereskedés, a' szövetséges államokkai harmonia, 's egyetértés. Ezek mind igen szép és drágalátos dolgok, és a' legbölcsőbb politica' művei 's tanai. Hanem legfölszegebb azon érdem, mellyet Pallas közle az emberiséggel, vezetve ezt Athen' bölcsői által az igazi és legjózanabb bölcsesség, és ennek tudománya az életphilosophia által az *egyéni élet' szépségire*, mellyet a' nagy *Socrates* fogott fel, mint már említök, legteljesb erejében. Pallas fegyveresen született, és ennek Phidias által készített remek szobra egy aranyból öntött

Victoriát tartva kezében, és így jelképe vala a' diadallal küzdő erénynek, és életbölcseiségnek. Már maga e' jelenet kulcsot ad kezünkbe, melly által az élet és világ' nagy rejtelmét megfejteni képesek lehetünk. E' világ és élet *küzdter*, nem pedig Armida' kertje, 's Calypso' barlangja. Nem egészen börtön ugyan ez, mint Plato tanítá, és fakadnak itt számtalan nemesb gyönyörök' forrásai, minők a' barátság, a' szépművészeti éldelet, a' tudomány, a' tiszta lelkesmeret, a' tiszta szerelem' öntudata, és egyebek : de mégis tagadhatlan, hogy inkább küzdelem, mint élv' helye ez, és a' ki itt esze' földerítése, szíve' képzése, és fensőbb izlése' kifejtése nélkül — mik sok és nagy küzdelemben kerülnek — élvezni akar, úgy jár vele, mint a' tapasztalatlan ifjak kéjhölgyeikkel, kik eget ígérnek, és poklot nyitnak, és a' ki ezek' csábja ellen diadallal nem küzd, az élet-irányt téveszt.

Miként tehát Pallasnak Homérnál, előbb le kelle venni a' hőmályt Diomedes' szeméről, hogy hatalmas ellenét diadallal legyőzhesse; így a' tiszta józan életbölcseiségnek kell megnyitni szemünket, hogy az élet' útjain okosan járjunk, és a' Circék' hálóiiba kerülve emberiségünket le ne vetközzük. Erre éberlét, és vigyázás kívántatik; — ezt jelenté a' *bagoly* és *kakas* Pallas' sisakján — észfegyverek kellenek; — *paizs*, *vért*, *lándzsá* — érzék az erény' szépsége iránt, undor a' véték' rútságai irányában — *szűzesség* — lelkibéke és nyugalmas nagyság — olajfa — nem hiúságokon kapdosó könnyelműség, heverés; hanem szép 's nagy dolgokat irányzó, isteni nagyra törő ipar, és munkás élet. Ezekben áll a' valódi *életbölcseiség*, mit Pallas' jelve rejteget; nem a' természet' örök titkai' aközásában, melly leplezetten áll, mint a' saisi Neitha, és magát úgy, mint Venus szokta, teljes meztelen mutatni soha nem fogja. Metaphysikai curiosumokkal tehát túlfoglalkodni, erőpazarlás, halátlan munka, és tudós tudatlanságra vezet. Mert, mikép *Kölcsenyk* is mondja : Minél több 's mélyebb ismerettel bírsz, annál inkább érzed az emberi tudomány' bizonytalanságát. A' tiszta hölgyek ismeretlenek a' metaphysikai mélységekkel, és mégis igen sokszor helyesb tapintatával bírnak az életbölcseiségnek, 's annak, mit erénynek, szépek, nemesnek, nevezünk, és tisztán látják azt, mit a' sophisták széles és mély tudományuk' szemétdombján nem látnak. „A' tudomány, így szól *Fáy*nk, csak úgy tiszteletes, ha az élet' ösvényén szövétnekül szolgálhat; különben több nálánál a' tanúlattan józan ész.“

Ezen rövid vonalokban elmondám a' pallasi rejtelem alatt lappangó életbölcseiséget, mellyet leghelyesebben a' nagy Socrates alkalmazott életben és világhírű tanítványai' képzésében : Horác pedig dicső satyrai és költészi levelei által széles e' világon elterjesztett. Úgy van; az igaz socratismusban rejlik az életűdv, és nem az iskolai sophismusban, a' korphilosophiákban. Ezekre főleg gyakorlati szellemű magyarnak mi szüksége sincs : de igen a' bűröкке

itatott bölcs' tanaira, a' ki ideálja vala a' szép, és józan észnek, az erénynek, a' derüs kedélyű világéletnek, a' honfiségnak, a' tanítói ügyességnek; és oly nagy, hogy életbölcséséget illetőleg, túlszárnyalá a' philosophusok' istenének nevezett Platót, az istenek' pohárnokának tartott Aristotelest; de a' kik az életphilosophiát tudatbölcsészetté tévék, és nincs igazabb, mint a' mit *Herder* mondott róluk, hogy : nagy tanítójok, a' harmadik ízben, már bennök nem ismerne tanítványira.

Halljuk, mikép nyilatkozik a' korphilosophiákról dicső *Kazinczyk*, a' ki legkitünőbb socraticus vala nemzetünk' életbölcsői között.

Hatalmas mesterének egy szavára
 Mikép hozá ki a' pusztá semmiből
 Ezt a' tömérdek mindent, 's önmagát ?
 Az érthetetlen, a' megfoghatatlan
 Nagy mestert fejtik leczkéid nekem.
 Oh ! a' helyett, hogy e' mélységeket
 Előttém felnyitnád, kérlek, borítsd el
 'S kikapva e' szép világból, hol magamnak
 Honn lenni látszom, és a' hol szemem
 Gyönyörködése' millió tárgyait,
 A' legvarásb sütéttisztában,
 El nem vakító fénynyel látni szokta,
 Ne kényszeríts *időn* 's *űrön keresztül*
 Addig repülni, hol csak fény lakik.
 Ifjú koromnak boldog reggele óta
 Mind addig, a' midőn havát az ősz
 Fejemre még nem kezdte hinteni,
 E' viszketeg gond kínozott engem is,
 Lángoltam látni, megkapni a' valót,
 És, mint menyasszonyt keblemhez szorítani,
 Új, szebb 's jobb *éltet* élni karja között.
 De ő futotta a' vakmerőt, 's az éj'
 Lidérczei közt eltűne, nem haraggal,
 De mint ki később újra visszatérend.
 Kétség, 's elcsüggedés rohant reám ;
 Kérdeztem a' természetet : siket volt ;
 Kérdeztem bölcsseinket : ők csevegtek,
 'S bizonytalanabbá tőnek mint valék ;
 Barátim vállat vontak, 's hallgattanak.
 Aranykorom használatlan repült el,
 'S büntetve voltam kábaságoméért.
 Többé nem üztem a' futót, 's magamba
 Vonulva azt kérdém, a' mit tudhatok,
 És a' mit tudnom használ, 's ő jutalommal
 Megtért, és így szólt : „Láss : a' mit keressz,
 Nyúlj be kebledbe, 's feltaláltad.“

Szebb, 's érdekesebb vallomását a' socratféle szépléleknek, 's bölcsnek ennél találni nem lehet. Nyúlj be kebledbe ! — itt a' kulcs, itt az ugrópont ; — vizsgáld, szép-e életed, szépek-e érzelmeid, hevülsz-e az erényre, a' szépre, a' jóra, a' nagyra, a' valóra ? Ha ezt magadban feltaláltad, ne tévedezz az elméleti philosophia' töm-

kelegében, élted a' gyakorlati bölcsészet' ösvényén szépitds tovább is, és mint *Kölcsey* int: Küzdeni — e' szép tárgyért, — és élni tanulj!

Berzsenyink, mint maga vallja Döbrenteihez írt szép költészi levelében, nem csak *tanulta*, de élte' szépitésére is alkalmazta *Socrat'* *iskoláját*. Melly vonzalmias példák' élhordása után győződünk meg, hogy irodalmunk' legszebb díszei delejtettek a' harmonizmus felé; melly nem más, mint életharmónia, és fejlett socratismus, ez pedig, mint a' mondottakból látjuk, tiszta életet szépitő népszeres, a' Muzákkal 's Kellemeikkel kezét fogó parthenizmus. Magasztalom Platót, tisztelem Aristotelest, Zenót; elismerem érdemeit a' königsbergi bölcsnek: de, ha boldog életvezért kell választani, Socratest követem, és ennek kellemes értelmezőjét, Horáczt. Ezt tevék más nemzetbeli széplelkek is, egybekötve a' költészetet az elmélettel, az ideált a' reállal, a' szépet a' valóval. Így tön *Wieland*, *Herder* és *Göthe*, a' ki, hogy egyebeket most elhallgassak, — ellentétben korának iskolai bölcselőivel — ekkép nyilatkozik az igaz bölcseségről: Széptan, az élet, és a' philosophia' tökélyre vivője; a' morál eszköz és nem czél, a' vallás is nem más mint fensőbb széptan, melly szép lelkeket képez, és szép életre vezet.

Parthenolatrimat most már bérekeszteném: de nem állhatok ellent szívem' egy erős sugallatának, melly arra int, hogy a' keresztényen *szűztiszteletről* is szóljak valamit, és ennek szinte nagyszerű eredményeiről a' középkorban. *Pallas*-, és a' *Mariatiszteletben* van igen sok különbség; de tagadhatlan, hogy eredményeikben van szembetűnő hasonlat. Az első *jelképi ideál* vala, melly apránként fejlődött a' még igen egyszerű Palladionból tökéletes politikai eszménynyé, és majd minden isteni tökélyeket, és ezeket jegyző attributumokat magába egyesített *Pantheává*. Illyen pantheákká magasztaltattak később Iunó és Diana, kiknek emlékezetére vert pénzeket láthatunk helylyel a' jelesb antikvárakban. Illyen képszoبرا létezik Pallásnak Rómában a' Giustinianiféle képcsarnokban, melly a' mennyből alászárnyaló Minervát ábrázolja, kit midőn *Herder* meglátott, úgy tetszett, mintha valami szentséges fölség állana előtte, és bár arca nyugalmas, és békés volt, mégis megdöbbenve közeledett felé. Később ekkép fejezé ki érzelmeit: Hála és üdv a' dicső Athennek, hogy istennőjét illy magas szépségre képezte ki!

Szűz Mária már történelmi ideál' jelképe és kifejezése még az istenség előtt is kedvet talált szende hölgyiségnek, az erkölcsi szépségnek, a' szerénységnek, a' szüzességnek, az anyai szeretetnek, és a' szenvedésekben kimutatott méltóságnak. Őt jókor idealizálták a' főtészek, a' hozzá áhitattal könyörgők, a' hymnus vagy dicsénekszerzők: de legjobban megdicsőítette őt *Ráfael* a' legfensőbb ideálig menő madonnáival.

Már ezelőtt is ajánltaték a' boldogságos szűz az egyházi taní-

tások' alkalmával követő-példányul, mint *Chrysostom'* szónoklataiból látjuk, főleg az erkölcsi tisztaság és szüzesség' tekintetéből nemcsak a' hölgyeknek, hanem még a' férfiaknak is; miből az lön, hogy a' keresztyénség' első századaiban, és a' középkorban, — Jézus példája is hozzájárulván, — a' nőllen élet magasb erkölcsiséggel bírónak tekintetelt: de mégis legüdvösb befolyását tapasztaljuk a' bold. szüz' életének a' *lovagkorban*. Bármilly szennyfoltok borították ezt; de úrhölgyei kevés kivétellel, tiszták, vallásosak, magas erénnyel tündöklők voltak. És ez nagy részben a' Mária-tisztelet' műve vala. A' szüzesség' hája mennyeiebb fénykört kölcsönze neki¹⁾, minek roppant befolyása vala az őket imádott lovagok' erkölcsére, kik hölgyeik' szerelmét vitéz tetteikkel, a' feslettség' erkerülésével megérdemleni törekvének: a' tornákon kiosztott jutalmakat amazok' kezeiből áhitattal fogadák el, és midőn tőlük megválva a' harczok' véremezejére siettek, szentül fogadák, hogy az istennek és hölgyeiknek tartozó hűséget megtartják. A' tiszta hölgyek hatalmas védőket is találtak fel bennök, kik őket becsület-szeretőkké, feddhetlenekké képezték, és olly jeles tettekre képesekké, minőket alig várnánk ama' durvának képzelt századokban. Néhányat szabad legyen említnünk a' leghitelesb kútfők után ¹⁾.

Jellemzé a' középkori lovagokat a' *becsületszó'* pontos megtartása vagy az úgynevezett parola' szentsége: mire föltűnő példát találunk az angolok' történeteiben. Jelesen, midőn II. Jakab trónra lépett, és a' királyi esküt le akará tenni, a' nép ezt nem kívánta, és csak arra kérte: *lovagi szavára* ígérje, hogy soha az angolok' szabadalmait meg nem sérti. Lovagiság volt az, hogy, midőn *Ribumont* francia lovag II. Ede angol királyt, ki szinte lovag vala, nem tudva, hogy királylyal van ügye, a' párbaj' alkalmával lováról letaszította, ez neki nem csak nagylelkűleg megengedett, hanem étkezés' alkalmával őt maga mellé ültette, saját fővegével, és igen drága gyöngyfüzérrel megajándékozta, kérve őt: hogy mindkettőt egy évig hordja, és imádott hölgyeinek nyilvánítsa, hogy ezek az angol király' ajándékai. Az angol vallási nagy herczeg a' poitiersi ütközetben foglyává tévén a' francia királyt, Jánost, nem csak hogy semmi mocskos szókkal nem illette e' szerencsétlen fejedelmet, hanem saját asztala mellé ültette, és bár a' király őt unszolta, hogy üljön mellé ő is, ezt nem tévé, hanem neki szolgálva őt vigasztalta és bátorította. Ismereteseek előttünk ama' feddhetlen lovag, *Bayard'* tettei, ki remek példája vala a' nagy léleknek, szüziességnek, és emberszeretetnek.

Vessük már most egybe ezen igaz lovagisággal — mit említett lovagok a' mívelt, és tiszta hölgyek' társalmában tanultak, — a'

¹⁾ Illyenek: *de la Curie de st. Palaye*, *Memoire sur l' anc. Chevalerie*; és, *Hurd*, *Lettres an Chivalry and Romance*.

világhírű hellen, és római hősök' kegyetlenségét, 's a' hölgyek' irányában magokviséletét, a' kik a' hadban elfogott úrhölgyeket ágyasaik és szolgálóikká tették, mint maga *Agamemnon*, és *Achilles*; idézzük emlékezetünkbe *Paulus Aemiliust*, Fülöp, macedoniai király' legyőzőjét, kit amaz Rómába csaladostúl meglánczolva diadal szekere előtt vitetett, és aztán lefejeztetett: ekkor látandjuk azon vallás' erejét, 's erkölcsi fenségét, melyet az erkölcsi tisztaság' ideálja, Jézus tanított, és a' bold. szül. példájával megdicsőített. Így lön, hogy sz. Mária védő szentjévé lön sok országnak, honunknak is, ékessége a' templomoknak, házaknak, pénzeknek, és ép az, mi hajdan a' palladion vala, minek magas értelmét láttuk, és a' mit *Berzsenyi* ekkép értelmez:

Minden országnak támasza, talpköve
A' tiszta erkölcs, melly ha megvész:
Róma ledől 's rabigába görbed.

Igénytelen értekezésemben, úgy vélem, eléggé kimutattam a' tiszta észvallás' eredetét, mellynek szent forrása Pallas' párnélküli jelvében fakadt, tiszteltetett s tanítatott ennek mysteriumaiban; az egyisten-hívés' elve kimondatott Anaxagoras által, Socrates által pedig az erkölcsi tisztaság' tana vagy a' morál nem csak született, és tanítatott, hanem a' philosophiai tudományok közt fő rangra emeltetett, az észvallással, mellynek a' sophisták aláástak, kapcsolatba hozatott. Első szólt, 's tanított e' nagy ember, az életphilosophia' atyja az önismeret által elérendő öntökélyesítésről, az erkölcsi szépségről, és harmoniáról, a' szívbe írt törvényekről, az ellenség' szeretetéről. Ő igazi erkölcsi lánggerő vala, az erény' tanítója sőt példája életben, nép közt, és az iskolában, végre vértanúja tiszta elveinek. Plato vala ennek legnagyobb tanítványa; de csak azokban, miket tisztán átvett nagy mesterétől, melly tanoknak 's elveknek koronája ez: legyünk istenhez hasonlók, a' ki kútfeje minden erénynek, valónak és szépségnek, és ez olly ideál, mellyre Pallas' jelvé vezető e' két fontos tanítót, 's tanítványt. Aristoteles már rendszerezé a' morált, mit Plato párbeszédben bár Socratestől eltérő modorban tanított: de ethicája önző, ki nem elégítő, és sok kívánnivalót hagy fen. Zeno némileg visszalért Socrates' elveihez, tanítva és példányul kitűzve az isten és természethözi hűséget, 's az erényt olly bájalakba öltöztetve, minőben az sem azelőtt sem azután nem jelent meg; az erkölcsi szabadságot is szilárdul megalapítva: de homályt vet Zeno' philosophiájára az, hogy ő túlságig ment az erény' magasztalásában, a' bölcsék' dicséretében, kiket egyedül tarta épesszűeknek, másokat, kik nem philosophusok, tébolydai kórházban sinlődőknek királytól fogva koldusig. Tagadá a' *lélek' halhatlanságát* is, — állítva, hogy az erkölcsi tökély már e' jelen életben megszerezhető; — ennél fogva hívé, miként az *öngyilkolás*, némelly körülmények közt, nem csak szabad, sőt kötelesség. Ezeket bizonynyal nem tanulta sem Socra-

testől, sem Platótól. El is avultak e' mérges tanok később az újabb stoicismusban; és bár a' rómaiaknál az első császárok alatt divatban voltak, mint *Cato*, *Brutus*, *Paetus*' példái mutatják; de már *Epictet*, és *M. A. Antonius* — kik közt az első, szabadlelkű szolga, a' másik trónra ült bölcselő vala — munkáiból derűsb, és Socrates-höz illőbb elvek tűnnek elé.

E' dicső socratismust homályaiból kivenni, földeríteni, ennek fő elveire — bírva már az újabb kori bölcselők' tudománykincseit is — egy biociai új rendszert építeni, és ezt egy öszhangzatos egészetben, tekintve mindenütt hazám' szükségeire, és régebb 's újabb bölcselőire, épen nem iskolai, hanem életre hatni képes modorban előadni, ha élek, ez leendő és nem más, *Magyar Parthenon*' feladata.

KIS GYÜLÉS, JUN. 20. 1853.

(A' történettudományi osztály' részére).

B. Kemény Zsigmond t. t. helyet. elnöklete alatt

Jelen az illető osztályból: Érdy, Jerney rr. tt., Kiss Fer., Wenzel lt. tt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Kállay, Kiss Kár. rr. tt. — Bertha, Pauler, Repicky lt. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

— Olvastatt gr. Karacsay Fodor úrnak Brünneben' május 24.-kén Deák Ferencz tisz. taghoz intézett, 's ez által Kubinyi Ferencz ig. tag' útján közölt evele, mellyben jelentvén, hogy legfelsőbb helybenhagyással Perzsiába menve, hová mint a' birodalmi várak, a' vezérkari tisztek' képzése és tartományi abroszjavítás' főigazgatója hivatott meg, kész leszen ottani hivatalos útain a' magyar származás és régi lakok' kérdését illetőkre minden töle telhető ügyelettel lenni, 's gyűjtéseket tenni, mellyek tudományos érdekűek lehetnek. A' tiszelt gróf már is jelentést vett Teheránból, hogy legközelebb Heráthba, Balkhba és Bokhárába küldetik, 's reményli hogy ezúttal Samar-Kandig juthat, hol egykor az ouighúrok székeltek, kik véleménye szerint a' magyarok' ősei lehettek; úgy nyilatkozván egyszersmind, hogy a' távolban is szeretett hazájáról meg nem fog feledkezni, és rajta leszen, hogy annak mindenképen becsületet szerezzen. A' gróf e' mai ülésből tudósítás-adásokra kérendő, egyszersmind pedig egyes tagoknak a' titoknakhoz beadandó 's a' felebbi kérdést illető, ott helyben biztosabban megoldható kérdései neki megküldendőik.

— Ez után

WENZEL GUSZTÁV lt.

folytatta közlését némelly érdekes adatoknak, az 1516-diki bécsi congressusról, II. Ulászló' halála' körülményeiről 's II. Lajos' kor-mánya' kezdetéről Surian Antal velencei követ' jelentései után.

— Végre olvastattak

PODHRADCZKY JÓZSEF lt.

észrevételei a' scythák' temetkezési szokásairól, vonatkozva a' fészervármegyei verebi határban legközelebb lett, 's a' nemzeti muzeumba letett holttemetekre.

KIS GYÜLÉS, JUN. 28. 7 órak. 1853.

B. Kemény Zsigmond t. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen : Bugát, Érdy, Gebhardt, Györy, Horváth Cyr., Jerney, Kállay, Kiss Kár., rr. tt. — Bertha, Kiss Fer., Pauler, Repicky, Wenzel II. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

— A' titoknok a' tud. bajor kir. academiájától a' következő legújabb küldeményt adta be : 1. Abhandll. der philos. philologischen Classe VII. B. I. Abth. München 1853. 2. Bulletin d. kön. Acad. der Wissenschaften. 1852. Nro 25—29. 3. Afrika vor den Entdeckungen der Portugiesen. Festrede von Franz Kunstmann. München, 1853. — Ugyan az a' göttingi tud. társaságtól beadta : Göttingische gelehrte Anzeigen 1852. 4. Bde. Ismét Jerney János rt. ajándékából : *Keleti Utazás. 2 köt. 4r. Pest, 1850. Végre a' budai egyetemi nyomdától 11 db. kötetmi példányt ; a' pesti Emich-nyomdából 1 dbot.

Ugyan az a' kézírattár' számára beadta : 1. Egyed Antal lev. tagtól ajándékképen A' szerelem mestersége Ovidtól ; ford. Egyed Antal. 1853. 2. Brúz Lajostól Szászvárosról öt régibb m. levelet és Benkő Józseftől annak, a' kiadatlán erdélyi történetirókról szóló tudósítását.

Felelős szerkesztő : Toldy F. titoknok.

MAGYAR

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

XIII. Év.

1853. JULIUS.

IV. Sz.

KIS GYÜLÉS, JUL. 2. 1853.

(A' math. és természettud. osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnökle alatt

Jelen az illető osztályokból : Bugát és Györy rr. tt. — Egyéb osztályokból : Czuczor, Érdy, Jerney rr. tt. — Hunfalvy, Tóth Lőrincz, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

GYÖRY SÁNDOR rt.

Folytatván értekezését a' *hanglépték* (Tonleiter), *öszhangzatok*, és *mérséklet* (temperatura) *számviszonyairól*, előadta hogy a' mérséklet azért tartatik szükségesnek, mivel hangrendszerünkben hibának kell lenni, melyet a' belé foglalt hangokon egyenlően vagy egyenetlenül el kell oszlatnunk. Az egyenlő elosztás egyenlő mérsékletnek (gleichschwebende temperatur), az egyenetlen pedig egyenetlen mérsékletnek (ungleichschwebende temperatur) neveztetik.

Hangléptékünk' hibás voltának bebizonyítására leginkább a' következő, 's ezekhez hasonló ellenvetések szoktak felhozatni:

a) Három nagy terczia távkörei (intervallum) az egész octava' távközét be nem töltik, melyet pedig rendszerünk' következtében tökéletesen be kellene tölteniök. Ugyanis, mivel a' nevezett terczia' viszonya = $\frac{3}{4}$ kellene lenni:

$$\frac{3}{4} \times \frac{3}{4} \times \frac{3}{4} = 2$$

a' mi nem igaz. Mert:

$$\frac{5. \ 5. \ 5.}{4. \ 4. \ 4.} = \frac{125}{64} = 1,953125 < 2$$

b) Négy kis terczia' távköze nagyobb egy octava' távközénél, melynek hangrendszerünkben tökéletesen annyinak kellene lenni. Ugyanis, mivel a' kis terczia' viszonya = $\frac{4}{5}$ kellene lenni:

$$\frac{6. \times 6. \times 6. \times 6.}{5. \ 5. \ 5. \ 5.} = 2$$

holott:

$$\frac{6. \ 6. \ 6. \ 6.}{5. \ 5. \ 5. \ 5.} = \frac{1296}{625} = 2,0736 > 2$$

c) Tizenkét quintával tökéletesen a' hetedik octavára kellene érnünk, mellynek következtében mivel a' quinta' viszonya $= \frac{3}{2}$ kellene lenni:

$$\left(\frac{3}{2}\right)^{12} = 2^7 = 128$$

holott:

$$\left(\frac{3}{2}\right)^{12} = \frac{531441}{4096} = 129,746 > 2^7$$

Bármi megczáfolhatlanoknak látszanak is ezen ellenvetések; mégis tévedésen alapulnak, mellyet azonnal által fogunk látni, ha őket matematikai kitételekbe foglaljuk. Mellyek szerint:

a) Három nagy terczia

$$\frac{E}{C} \times \frac{Gis}{E} \times \frac{c}{Gis} = \frac{c}{C} = 2$$

azaz: mivel $C = 1$; $c = 2$

$$\frac{2}{1} = 2 \text{ tökéletesen igaz.}$$

b) Négy kis terczia:

$$\frac{Dis}{C} \times \frac{Fis}{Dis} \times \frac{A}{Fis} \times \frac{c}{A} = \frac{c}{C} = 2$$

ez is tökéletesen igaz

c) Tizenkét quinta:

$$\frac{G. Gis. A. Ais. H. c. cis. d. dis. e. f. fis}{C. Cis. D. Dis. E. F. Fis. G. Gis. H. Cis. H} = 2^7$$

azaz: a' közös számítókat és nevezőket kihagyván

$$\frac{c. cis. d. dis. e. f. fis}{c. cis. D. Dis. E. F. Fis} \text{ mivel } c = 2C; d = 2D \text{ stb.}$$

helyettesítéssel:

$$\frac{2C. 2Cis. 2D. 2Dis. 2E. 2F. 2Fis}{C. Cis. D. Dis. E. F. Fis} = 2^7$$

tökéletesen igaz.

Így tehát hangrendszerünkben hiba nem lévén, az okoskodásokban és fogalmakban kell hibának lenni, mellyet helyre kell igazítanunk 's a' mérsékletet, hogy az ne a' hangoló mesterek' szabad önkényétől függjön, hanem a' hangolás megállapított számviszonyok szerint mindenkor ugyanazon szabályok szerint hajtassék végre, meg kell szüntetnünk.

Ellenben a' tévedések' alapját tagadhatatlanul feltaláljuk a' hibás fogalmakban és okoskodásokban. Ugyanis:

Pythagoras óta mind e' mai napig csak a' hét főhang' számviszonyai ismeretesek, az öt közbe iktatott: Cis, Dis, Fis, Gis, Ais hangok' számviszonyainak megállapítására tett minden eddigi fáradozások sikertelenek maradtak. Bizonyos pedig, hogy 12 hang között

több számviszonynak kell létezni mint hét között. Midőn tehát, mint fentebb láttuk, az ismeretlen viszonyoknak ismeretesekeket teszünk helyökbe, valóságos hibát követünk el okoskodásainkban.

Például : Az a) alatt felhozott egyenletekből

$$\frac{E}{C} \times \frac{Gis}{E} \times \frac{C}{Gis} = 2 ; \text{ épen nem következik}$$

$\left(\frac{5}{4}\right)^3 = 2$; hanem csak ez $\frac{1}{4} \times \frac{C}{E} = 2$ a' mi tagadhatlan, 's így a' többiekre nézve.

Már most, igaz ugyan hogy a' hangrendszerünkben közvetlenül kihozható fentebbi, 's más egyéb egyenletek is, az ismeretlenek' értékeit határozatlanul hagyják, 's e' volt az oka, a' miért azok mind- eddig valóban ismeretlenek is maradtak. De ez nem hiba, hanem nehézség, melyet le kell győzni.

Találjuk pedig az eléadott lehozatok' folytatában az öt közbe ik- tatott hangoknak számviszonyait :

$$\begin{aligned} Cis &= \frac{2^8}{3 \cdot 5} ; Dis = \frac{2^5}{3^3} ; Fis = \frac{3 \cdot 2^5}{2^5} \\ Gis &= \frac{2^7}{3^4} ; Ais = \frac{2^4}{3^2} \end{aligned}$$

mellyek, mint ki van mutatva, hangrendszerünk, az öszhangzatok és zenészet' minden kívánatának eleget tesznek.

Meg lévén ezek szerint a' közbeiktatott hangok számviszonyai alapítva, azokból minden quintának értékeit, melyeknek közben jöttével szokott a' hangolás történni, könnyű lévén kiszámítanunk, találjuk :

$$\begin{aligned} \frac{G}{C} &= \frac{Gis}{Cis} = \frac{Ais}{Dis} = \frac{H}{E} = \frac{c}{H} = \frac{d}{G} = \frac{dis}{Gis} \\ &= \frac{e}{A} = \frac{f}{Ais} = \frac{fis}{H} = \frac{3}{2} \quad (a) \\ &\quad \frac{Cis}{Fis} = \frac{2^{14}}{3^7 \cdot 5} \\ &\quad \frac{A}{D} = \frac{2^3 \cdot 5}{3^3} \end{aligned}$$

mellyek szerint a' 12 quinta egymással sokszoroztatván

$$\left(\frac{3}{2}\right)^{10} \times \frac{2^{14}}{3^7 \cdot 5} \times \frac{2^3 \cdot 5}{3^3} = \frac{2^{17}}{2^{10}} = 2^7$$

ebben tehát nincs hiba.

Továbbá négy terczia viszony leszen :

$$\frac{E}{C} = \frac{Fis}{D} = \frac{A}{F} = \frac{C}{A} = \frac{1}{4} \quad (b)$$

Mellyeknél fogva a' tökéletes jó hangolást minden mérséklet nélkül akképen hajthatjuk végre, ha az (a) alatti számszerint *tíz* quintát, melyeknek számviszonya $= \frac{3}{2}$'s a' (b) alatti számszerint *négy* tercziát tökéletes tiszta tercziára, melynek számviszonya $= \frac{5}{4}$ hangoljuk, mely által a' többi quinta és tercziák is meg lévén határozva, semmi néven nevezett temperaturára nem szorulunk.

KIS GYÜLÉS, JUL. 4. 1853.

(A' nyelv- és széptud. osztályal' részére).

Kubinyi Ágoston ig. és t. tag helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Czuczor és Tasner r. és level. tagok. — Egyéb osztályokból : Bugát, Érdy, Győry, Horváth Cyrill, Jerney, Kiss K. rr. tt. — Pauler, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

CZUCZOR GERGELY rt.

a' magyar hangtan' fejtegetéséhez fogván, annak bévezetését ol-
vasta fel.

Bévezetés.

A' magyar hangtan alatt értem a' magyar nyelvtannak azon elemi részét, mely a' nyelvünkben jelennel élő, vagy hajdan létezett szók' alkatrészeit, a' hangokat, ismérteti : mit illetőleg *betűtannak* is nevezhetünk, minthogy a' betűk nem egyebek, mint szóhangokat kifejező, 's mintegy megtestesítő jegyek. Egyébiránt szabatosan véve, a' betűtan szűkebb értelmű a' hangtannál, mert egy nyelvet sem tudunk, mely az emberi hangok' minden árnyéklatát különös jegyekkel azaz betűkkel képes volna kifejezni. Innen van, hogy gyakorta egészen különböző, sőt ellentétes eszméket és fogalmakat ugyanazon betűkkel fejezünk ki, mit leginkább az indulatszókban tapasztalni. De ha az indulatból kitörő eleven hangokra figyelmeztünk, lehetetlen észre nem vennünk a' különbséget, pl. máskép hangzik az *á*, midőn azt valamin csodálkozva ejtjük ki, máskép, midőn fájdalom miatt tör ki belőlünk, máskép midőn hálacérzetről fakad, ismét máskép, midőn eltaszító haragos indulatból ered. Az élő indulathang tehát határozottabb, értelmesebb, és így hatályosabb is mint a' jegyzett indulatszó; mert, hogy az említett példát folytassuk, midőn a' különféle indulattal kiejtett *alaphang* más-más módosításokat vesz föl, akkor a' holt betű csak az alaphangot festi le az illető árnyéklatok nélkül; innen van, hogy ugyanazon gyökhang rejlik a' *csodálkodást* jelentő *á*, *ámé*, *ámít*, *ámül*, *áméködik*, *bá*, *bám*, *bámé*, *bámít*, *bámül*, *báméskodik*, *báva*, *ángó*, *bángó*; a' *fájdalmat* jelentő *áj!* *jáj!* *háj!* *fáj!* *gyász*, *bán*; a' *hálát* jelentő, *áh*, *áhit*, *hála*, *hálalkodik*; a' *haragot* jelentő *átok*, *átkoz*, *ádáz* szókban, melyek azon alapfogalomban ugyan rokonak, hogy mindnyájan az illető indulatnak mélységét, nagyságát fejezik ki; de hiányzik ben-

nők a' természeti hangnak olyféle hangjegye, mely a' fogalom alá tartozó eszméket kifejezze, 's mintegy fajokra osztályozza, mit azonban a' nyelvszokás a' gyökbetűhöz raggatott képzők által iparkodik pótolni. Hasonlólag korlátolt viszonyt találunk a' taglejtési beszéd' jegyei és illető eszmék vagy fogalmak között, pl. ezen fogalmakat, *magasság, fenség, emelkedettség, nagyság*, körülbelül azonegy kézlejtéssel mutatjuk, t. i. kezünket a' föld' színétől bizonyos távolságra állírányos vonalban fölfelé tartva, vagy irányozva; úgy szinte a' *gömbölyűt, kövéret, köpczöset, zömököt, tömöttet* kerekké alakított karokkal törekszünk utánozni, stb. E' példák oda mutatnak, hogy mind a' betűk, mind a' taglejtési jelek' száma jóval kisebb, mint az emberi elmében megfogamszott észméké, vagy az érző tehetségből származó érzelmeké, és hogy a' szók' gyökhangjai inkább széles jelentésű fogalmakat, mint egy tárgyra szorítókozó eszméket fejeznek ki. Sőt gyakran ilyenek a' tökéletesen kiképzett, 's megállapított származékszók is, pl. szóelemzésileg véve *szabónak* mondható minden kézmíves, ki valamit kiszab, azaz kimetsz, kihat, a' szűcs is, a' varga is, a' kárpitos is, tehát a' *szabó* szó fogalom, de a' nyelvszokás szerint különösen és kizárólag am. a' német *Schneider*, tót *krajtsír*, francia *tailleur*; hasonlólag *rarr* a' szabó is, a' kalapos is, a' szíjgyártó is, de csak azon mesterembert nevezzük *rarrának*, kinek neve tótul *shwecz*, latinul *sutor*, a' *shjem* és *suo* (varrok) gyököktől. A' szóértelmezésben és elemzésben sőt a' nyelvhasznításban is tehát nem elég az illető szónak legközelebbi jelentésénél megállapodni, hanem, hogy alapos és okszerű legyen, a' nyomozást szükséges a' nyelvalkotó ész' általános, és az illető nyelvszokás' sajátosságos elveire visszavinni. Ez elvont állítást lássuk egykét gyakorlati példában. A' magyar *kép* (imago) törökül igen hasonló hangzattal *gibi*, de a' magyar *kép* annyi is mint hasonló, pl. *azonkép, ezenkép, máskép* am. azon v. ezen hasonlatra, máshoz hasonlólag; a' török *gibi* is = mint (sicut), pl. *benüm gibi*, úgy mint én, énképen, magamkép, hozzám hasonlólag. Ebből kitünik, hogy az említett szókban alapértelem a' hasonlóság, mert csak azt mondhatjuk képnek, mi valakihez, vagy mihez hasonló. Ezen észjárást követik a' hellen és latin nyelvek, 's hiszem, több mások is. A' hellenben *εἰκω* am. hasonló vagyok, és *εἰκων* am. kép, *εἶδος* alak, *εἰδωλον* képszobor, a' latinban *ita*, *imago* és *imitor*, *similis* és *simulacrum*, és *sicut*, rokon gyökhangu és értelmű szók.

A' *kép* szónak ezen fogalmából nem nehéz megfejteti a' *lag* (vékony hangon: *leg*) határozóképzőnek eredetét és jelentését. Hogy ezen határozók: *méltólag*, és *méltókép*, *sajnálkozólag*, és *sajnálkozókép*, *kéthedőleg* és *kéthedőkép*, *szenvedőleg* és *szenvedőkép* alapfogalomban mindnyájan hasonlításra vonatkoznak, 's bennük a' *kép* és *lag*, *leg* képzők egyértelműek, azt az elfogadott nyelvszokás tanúsítja, miért ezek és mások a' hasonlítást jelentő *úgy mint*, ha-

tározók által föloldhatók, pl. *méltólag* bánni valakivel am. *úgy, mint* méltó, mint megérdemli; *sajnálkozólag* említeni valamely bal eseményt, am. *úgy, mint sajnálkozó*; valamihez *kétkedőleg* szólni, am. *úgy, mint kétkedő*; a' kisebb dolgokról csak *mellesleg* szólni am. *úgy, mint mellesekről*; valakivel *atyailag* v. *atyakép* bánni am. *úgy, mint* atya stb. A' különbség köztök az, hogy a' *kép* főnevekhez is járul, mint, *vendégkép*, *szolgakép*, *barátkép*, *ellenségkép*, melly esetben inkább hasonló értelmű *ként* divatozik: *vendégként*, *szolgaként* stb.; a' *lag*, *leg* pedig csak mellék- és igeneveket szeret, pl. *oldalasslag*, *futólag*, *gyanítólag*, *mellesleg*, *fölösleg*. E' két képző értelmének legszorosabb rokonsága után indulva úgy vélekedem, hogy a' *lag* (leg) nem egyéb, mint az összevont *alak* főnév, melly szinte jelent: a) ál képet, b) változékony képet (puppa), c) játszi képet (mario-nette), d) kedves képet (szeretőt). E' szerint, *méltókép* és *méltóalak*, *sajnálzókép* és *sajnálzóalak*, *atyakép* és *atyaialak*, *szolgakép* és *szolgaialak* stb egyet jelentenek. Hogy a' *k* és *g* a' hangszervek' szabályai szerint, és természeténél fogva a' nyelvekben általán fölcseréltetik, azt említenem elég, 's vitatnom a' nyelvostály előtt nem szükséges.

De menjünk már a' *kép* szónak felsőbb elemzésére által. A' *kép* mint névhatározóképző más alakban *ként*, pl. *másképp*, *másként*, *mindenkép*, *mindenként*. De a' *ként* a' régi nyelvben *k* elhagyva : *ént*. A' tatrosi másolatban Ruth. 2. fejez. olvassuk : Vala kedeg Elimeleh férfinak vérént való rokona. "Kinizsiné" imakönyvében : „Szívént való szerelmedvel.“ Ugyan ezen *ént* rejlik a' köz divatú *szerént* és *reszent* szókban, mert pl. írás *szerént* am. írás *szeréként*, és *részént* am. *részként*, azaz rész formában, részekre osztott alakokban, 's megfelel e' kérdésre : *mint?* mellynek gyöke *mi*, 's ebből a' módhatározó *en* képzővel lett *mi-en*, *mi-en-t*, 's összev húzva : *mint* ¹⁾). A' *t* t. i. csak toldalék-kihangzás a' határozó *an*, *en* képzőből, mint ezekben : *alkalmasan* *alkalmasant*, *szokottan* : *alkalmasint*, *képesen*, *képesent*, *szokottan* : *képesint*, *gyanán*, *gyanánt*, *korán*, *koránt*, *hosszsan*, *hosszszant*, *versen*, *versent*. Ez összeállított példákbl kitetszik, hogy az *ant* *ent*, és *ánt* *ént* határozóképzők azonosak, 's a' különbség köztök az, hogy a' rövid *ant*, *ent* tiszta képző, a' hosszú *ánt*, *ént*-be pedig a' törzsökszó véghangzója belé van olvadva, és így a' régi magyar nyelvben még divatozott *ént* elemezve *e-ent*, 's a' megfelelő *int*, föloldva *i-en-t*. E' szerint az *ént* tiszta gyöke *e*, az *int*-é

¹⁾ Az *i*, *u*, *ü* végzetű szónak azon sajátáguk van, hogy a' ragokat gyakran hangzók' hián veszik föl, a' nélkül hogy a' törzsök' véghangzóját megnyujtanák, pl. *lakzi*, *kapu*, *gyöpi*, *lakzin*, *kapun*, *gyöpin*; *lakzit*, *kaput*, *gyöpüt*; *lakzik*, *kapuk*, *gyöpük*; *lakzis*, *kapus*, *gyöpüs*; *lakzim*, *kapum*, *gyöpüm*. E' nyelvhasználat szerint lett a' *mi* kérdőből is *mi-n-t* ? pl. a' népies üdvözlő kérdésben : *Mint* van kendtek ? *mint* szolgál kendtek egészsege ? azaz *mi-kép* ?

pedig a' vele rokon *i*, melyly hasonlatra vonatkozik az *így*, *ímgíy*, és *ílyly* *ímgílyly* szókban, amaz *mód*hasonlatra, emez *tulajdonsági* hasonlatra, alapjelentésök pedig *közelre mutatás*, mint e' példák bizonyítják : *i-tt*, jelenti a' közel helynek kimutatását ; *i-de* a' közel helyre mutató irányt ; *i-nnen* a' közeli helyről távozó irány' kimutatását ; *i-hol* a' közel' helyiségét ; *i-lyly* hasonlóságot a' közel kimutatott tárgyhoz, *i-gy* hasonló módot a' közel mutatott tárgyéhoz. E' közelre mutató *i* részint tájszokás, részint a' régi nyelv szerint *e*, pl. Bátori László' bibliájában : „Mondd azt az Izráel fiainak : menjenek ki *ennen* (innen). Azért hoztál *ede* (ide) minket, hogy *ett* (itt) halnánk meg?“ Így változnak a' ma is divatos *íhol* *ehol*, *ímgíy* *emígy*, *ímgíly* *emílyly*, *ímgítt* *emítt*. Ennél fogva az *ént* és *ínt* képzők egyaránt jók ezekben : *szerént* v. *szerint*, *részént* vagy *részint*. Valamint pedig a' *ként* másképen *ént*, hasonlóan a' *kép* helyett hajdan létezhetett *ép* is (mellytől a' más szóosztályba tartozó *ép* (integer) melléknévet meg kell különböztetni), melynek nyoma fönmaradt ezekben, és ilyenekben : *épen így*, *épen ez*, a' gúnyos : *épen bizony!* *éppes*, *éppest* Zolában am. ugyanazonkép 's megfelel neki a' hasonlatra mutató német *eben*, pl. *eben so*, *ebenbild* (hasonkép, hasonmás).

Ha végre a' képet és hasonlóságot jelentő, 's fenn említett magyar, török, hellen, latin, és német szókat együvé hasonlítjuk, az tűnik ki, hogy az alapgyökhang valamennyiben *e* vagy *i*, melynek a' magyaron kívül a' latinban is közelre mutatást jelentenek ezekben : *hic* (francia : *ici*), *sic*, *siccine*, *ita*, *iste*, *idem*, *en*, *ecce*, *hicce* (a' távolra mutató *ille*, eredetileg *olle*). Hogy a' hasonlítás' fogalma a' rámutatás' fogalmával szorosan öszvefügg, azt a' dolog' természetete mutatja, 's itt fekszik annak okszerű alapja, hogy a' magyar 's több más népek ugyanazon hangokat használták a' hasonlóság' elnevezésére, melyeket a' rámutatásra. Ezen okszerűségnél fogva nagyon valószínű, hogy a' személyes névmásokban is a' rámutatás' alapfogalma lappang, az első személyben a' legközelebbre mutató, a' másodikban távolabbra, a' harmadikban legtávolabbra ; és csakugyan a' hellen latin *ego*, a' magyar *én*, a' német *ich*, a' szláv *já* (já), a' finn *minä*, a' török *ben*, *men*, a' gyökhangban megegyeznek ; a' hellen *ov* (*tv*), latin *tu*, német *du*, magyar *te*, szláv *tí* a' finn *sie*, *sa*, *teidän*, török *sen*, *szin* alaphangja *t*, mely számos szavaink' gyökében távolítást, távolodást, taszítást jelent, mint *to*, *tora*, *tol*, *tal*, *távol*, *taszít*, *tétora*, *tévelyeg*, *tébolyog*, *téltül* stb. a' harmadik személyre nézve a' latin *olle*, a' török *ol*, *ul*, *o*, szláv *on*, magyar *ő*, *ő*, *ön*, *ü*, névmásokban alaphangok a' rokon *o* és *ö*, melylyek több gyökszavainkban a' távolság' alapeszméjét fejezik ki, különösen a' fenn említettekkel ellentéti viszonyban álló : *oda*, *ott*, *onnan*, *olly*, *ógy* (*úgy*) szókban.

Aj ; ez elavult gyökszónak jelentései Sándor István' latinozata szerint : *orificium*, *crena*, *stria*, *sulcus*, *fissura*, *ruptura*, *apertura*,

hiatus, tehát alapértelme *nyílás*. A *j* hang nyelvünk' analogiája szerint a' 'szók' végén jobbra nem lényeges hang, vagy képző, hanem kihangzás, mint eperj eper, szederj szeder, taréj taré, paréj paré, éj é, száj szá, fej fe (e' három utolsó rendszeren használtatik a' tatrosi másolatban), hij hi, héj hé, di di stb. Tehát az *aj* is eredetileg egyszerűen *a*, és így azon hang, melly valamennyi hangzó között legnyitabb. Legközelebb áll hozzá a' megnyújtott *á*. Mindkettő mint alaphang számos szavainkban a' 'nyílás' alapértelmét fejezi ki. Hogy az *aj* különösen jelent szájnilyást, vagy száját is, kitetszik ezen igéből *aj-az*, azaz szájába zabolát tesz, mint *fékez*, am. fejét fejre való kötéllel megköti. Így fordul elé Heltainál: *Főhajazák* száját Erzsébet királyné asszonynak, továbbá; *ajazó*, *aj-vas* am. szájvas. Innen, *ajk* v. *ajak* am. száj' környéke; *bajsz* v. *bajusz* am. *ajsz* v. *ajusz* t. i. ajon növé szőr, mint a' szlávban is a' száj *uszto*, a' *bajsz* pedig *f*, *v* előfuvással *fuze*, lengyelül *wonze* t. i. az *uszto*' gyöke nem más mint a' latin *os*; *ajt* elavult ige am. nyit, honnan *ajtó* am. nyitó, nyílást csináló, mint a' latinban *os* és *ostium*; megnyújtva Göcsejben *áj* am. az országos *váj*, és *ás*, honnan földet *ájni*, *éájni*, *ásni* egyet jelent; ide tartozik a' *vásik*, azaz koptatás által nyílás támad rajta (vékonyan *vés*, kemény testbe nyílást metsz), *vástól* am. szőlővesszőt leás, *ásit* am. száját eltátja (*oscitat*).

A' nyílást jelentő tiszta *a* gyökből származnak ezek is: *ad*, *adu*, *adv*, gömbölyűbben *od*, *odu*, *odø*, *odor*, *ud*, *udø*, *udu*, *udor*, melly különösen fában, kőben, földben, fogban, csontban levő nyílt üreget jelent, előtéttel *podmaly*, *podva*, *puđva*. Innen elemzendő az *udvar*, 's a' földalatti üreget jelentő *putri*, mellynek törzsöke *udor*, 's lett belőle gúnyosan *udri*, mint bodor bodri, czudar czudri, zsu-gori, zsu-gri, zsubri, Gábor Gábri stb, végre *p* előtéttel *putri*.

Ak; honnan lett *akna*, földalatti üreg, mellyből ásványokat szednek ki, *akona* a' hordó' szája; fuvó előhanggal *fakad*, am. nyílás reped rajta, vagy a' nyíláson kibuvik; *ap*, mellyből lett *apol*, eredeti értelemben am. csókol, azaz: ajjal, szájjal illet, mint a' latinban is az *os*- és *osculatur*, a' tótban a' *huba* és *hubicska*; a' hellenben *βαζω* szólok, azaz: szajamat tátom (latinul *aio*) és *βαζιων*, csók.

A' többi ide tartozó szókat jelennem mellőzvem akkorra hagyom, ha a' hangok' jelentéseiről tüzetesen szölandok, csak azt említem meg, hogy a' finn nyelvben is *aivo*in v. *avain* am. nyílt; egyébiránt mind ebben, mind az indoeurópai nyelvekben a' nyílást jelentő alaphang rendesebben a' gömbölyű *o*, v. *u*, pl. finnben az *ajtó*, *ovi*, *oksi*, az ablak *okno*, de van *akunna* is; a' latinban *os*, *osculor*, *ostium*, *oscito*, de van *aio*, *janua* is; a' németben *mund* és *maul*, és *wund*, a' tótban *uszto* és *huba*, *okno* és *oblok*. Mind ezen példák oda mutatnak, hogy a' fennemlített nyelvekben ugyanazon észjárás működött a' 'nyílás' fogalmának kiejtésében; egyszersmind tanúsítják, hogy a' rokon fogalmakat rokon hangokkal törekszik az

emberi ész megtestesíteni. Mire nézve érdekesnek találom a' mélyen buvárkodott nyelvbölcész Humboldt Vilmosnak ide irányzó szavait idézni : Lautsystem der Sprachen. §. 10. „Minthogy a' szók mindenkör fogalmaknak felelnek meg, tehát természetes dolog, a' rokon fogalmakat rokon hangokkal jegyezni meg. Ha a' fogalmak' származását többé vagy kevesbbé világosan észre vesszük, úgy szükségképen olyféle származás fog a' hangokban is megfelelni nekik, melly által a' fogalmak és hangok' rokonsága találkozik. A' hangrokonság, mellynek különben egészen azonos hangokban nem kell állania, csak az által lesz szembetűnővé, hogyha a' szónak egy része bizonyos szabályok alá vetett változáson megy át; a' másik része ellenben egészen változatlanul, vagy könnyen megismerhetőleg módosított alakban marad. A' szók és szóalakok' ezen szilárd részei gyökeredzőknek (wurzelhaften) 's külön választva 's önállóság a' nyelv' gyökeinek mondatnak. Ezen gyököket egészen meztelenül némelly nyelvekben csak ritkán, másokban épen nem találni föl. Ha pedig a' fogalmakat szorosan elvlasztjuk, mindig e' második esetnek van helye. Mert a' mint a' beszédbe lépnek, a' gondolatban is öszveköttetésöknek megfelelő osztályhelyet foglalnak el, 's többé a' gyökfogalom nincsen meg egészen meztelenül bennök.“ E' helyesen elvont tant lássuk egy-két példában igazolva :

a) a' latin *edo, edis, est* ugyanaz, mi a' magyar *eszem, eszel, eszik*; de ennek tiszta elvont gyöke *e*, mert ebből lesz *e*-het-ik, *e*-tet, *e*-end. Az *sz* t. i. épen olly középképző benne, mint az *al-szik, nyugszik, fekszik, iszik* igékben, mellyekből lesz *al*-hatik, *nyug*-hatik, *fek*-hetik, *i*-hatik; *al*-tat, *nyug*-tat, *fek*-tet, *i*-tat, és a' régies *al*-ás (alvás) a' közdivatu *nyugot*, v. *nyugat* stb. A' latinban is ezen hang szolgál alapgyöktül, s általán azon állati vágy' kielégítésére vonatkozik, melly az élet' fentartására szükséges táplálékért sovárog. E' gyökből különféle alosztályu származékszók erednek, u. m. 1) *edo, edax, edacitas, edulis, edulium, educo*; mert educare eredetileg am. táplálni, etetni, 's ez által fölnevelni. *Educate hic catulos, ut eos educat in apros*. Ide sorozható a' *dulcis* = *edulcis*, mintha volna *édölgős*; 2) *epulae, epulum, epulor*; 3) *esca, esculentus*, előtéttel *vescor*; 4) *esur, esurio, esuries, esurialis*; 5) *jejuno, jejunus, jejunium, jento, jentaculum*, mellyekben a' *je* a' tagadást jelentő *re*, mint : *sanus vesanus, cors recors, grandis regrandis*, tehát *jejuno* am. *re-euno, ve-juno*, azaz, nem eszem, *jejunium* nem-evés, 's mint a' hellen világosan kifejezi, *νηστεία, νη-εστεια*. 6) *p* előtéttel, *penus, penuria, penuarius*. Mind ezen szóosztályok abban közösen megegyeznek, hogy az evésre vonatkoznak, de minden külön osztály' szavai más-más árnyéklátu mellékértelmet vesznek föl.

Nyelvünkben e' gyökből következő osztályok képződtek : 1) *eb*, (eő, eü, ev, eb, torkos állat), *ebész, ebes, ebi, ebhendi, ebül, ebel-*

ködik; 2) *ebéd, ebédel, ebédezik, ebédia* Göcsejben. Hogy a' szónak eredeti értelme szélesebb volt, mint közönségesen használják, vagyis, hogy nem csak déli evést (mittagessen) jelentett, mutatják a' néhutt ma is divatozó *estebéd* (vacsora) és *harmad-ebéd* (ozsonna), melly szerint a' reggeli evés *regebéd* vagy elsőebéd volna, de Szatmárban még helyesebben, *éjomét*; 3) *éh, éhes, éhezik, éhom, éh-jom* v. *éjom, éhgyomor, ehül, ehülés, éhség*, mellyekben az evés' *vágya* az alapfogalom, 's nem okszerűen gyanítjuk-e, hogy bennök a' *h* képző a' sohajlásos, sovárgó vágyat festőileg jellemzi? mellynek a' latin nyelvben az *ur* képző felel meg, mint *es-ur-io*, *bibit-ur-io*, *dormit-ur-io*, *minct-ur-io*. stb. A' magyar ezeket így fejezi ki: *ehetném, ihatnám* (régiesen, szoméhozom = iszomé-h-ozom), *alhatnám* stb., mellyekről én igen hajlandó vagyok azon véleményben lenni, hogy ezek nem a' rendes *tehető igék'* osztályába tartoznak, hanem *vágyó* igéknek volnának nevezendők, mert így is ejthetők: *szeretnék* enni, inni, alunni stb, 's hogy ezekben a' *h* a' vágyat jelentő képző, az *at* pedig jelentené azon cselckvést, melly a' vágyó személyre visszahat. Különben is ezenféle igék hiányosak, mert csak jelen idejök van, 's a' múltban és jövőben népies köznyelven így divatoznak: *ihatnám, ihatnád, ihatnája* vagy *ihatnékja* volt v. lesz. Minthogy továbbá az *éhes, ehül* másképp rövid *ehes, ehül*, 's az *éhom* másképp *éjom*; ide sorozandó a' *bőjt* szó is, melly másképen, *bejt*, előtét nélkül *őjt, ejt*, valamint van: *őszik* és *eszik*. Ennek gyöke az elavult *ej-ik* azaz: *ehik, eh* állapotban szenved, honnan lett *ej-et*, őszvevonva *ejt*, éhen szenvedő állapot, 's előtéttel *bejt*. Így lett *sajik* igéből *saját, sajt*, megsavott turó. Így képződtek: *bojt, rojt, sejt, tajt*. Ide sorozhatók még a' *bégy* v. *bögy*, és *bendő* v. *böndő*, mint azon belrészek, mellyekbe az étel legelőször lerakodik. 4) *Éd, édes, édesedik, édesít, édesül*, az átvitt ért. *édesget, édeleg*, mellyek a' szájíznek különösen kedvező eledelre vonatkoznak. 5) *Ét, étek, étel, étet, etet, étkes, étlen, étlenség*. 6) Ide tartoznak az *émelyeg, émelyedik, émelygés, émelygő*, jelentvén azon utálatot, undort, mellyet valaki bizonyos étektől kapott. 7) *Csemege* v. *csömöge*, kedves ennivaló, latinul *cupedia*, quae quis edere cupit, és *bellaria* = *ellaria* = *edlaria*, *edularia*. Ime, milly észszerű őszvefűggés egyfelől a' fogalmak és alárendelt eszmék, más oldalról a' nekik megfelelő hangok és hangmódosítások között!

Az *eszik* németül is *essen*, de származékaiban szegény, 's jobbára őszvetételül fordul elé, mint: *essbar, esslust, esszeit*, 's nagyon vagy egészen elűtnék tőle a' *speise, fasten, schmausen, hunger*. Megjegyzendő azonban, hogy ezek ismét más szókkal állanak rokonsági viszonyban, mind hangra mind fogalomra nézve. L. *Adelung*. A' magyar is a' latin *epulum*-ot lakomának nevezi, mellyben a' lak-alapításkori, házasodáskori eszemiszom' eszméje csak alattomban értetik. De lássunk a' német nyelvből egy más szóserget, melly-

ben alaphangok a' fúvással alkotott *f*, és a' nyelvmozgatás által alakuló *l* 's valamennyie a' *mozgás*' alapfogalma alá tartozik; ú. m. *fliege*, *fliegen*, *fliehen*, *fliessen*, *flimmern*, *flink*, *flinte*, *flittern*, *flitlich*, *flitzbogen*, *flocke*, *floh*, *floss*, *flott*, *flucht*, *flüchtig*, *flück*, *flug*, *flügel*, *fluss*, *fluth*, és számos származékaik, l. *Adelung*. Mindezekben közös gyök az *fl*, melly különféle ragozások által más-más mellék- vagy alárendelt értelmű, de egy köz fogalomban megegyező szókká alakúl.

b) Illy észszerű összefüggést találunk a' magyar *al* gyök és nagy seregű származékai között, mellynek megfelel a' finn *ali*, szinte olly gazdag származékákkal; ugyanis *ali* = *al*, a' mi alatt van, pl. *ali puoli* = *alfél*, *ali käsi* = *alkéz*, előtéttel: *balkéz*, *ala alan*, *alhely*, *altér*, melynek megfelel a' magyar *aló*, honnan *alól* = *alhelyről*, és *alu*, honnan *alul* = *alhelyen*; *alas* = *alá*; *alatse* = *alatt*; *alainen*, a' mi valaminek alája van vetve pl. a' magyar *alom*, mint *lóalom*, am. *ló alá vetett szalma*; *alava* völgy, olly alkotású mint a' magyar *elere*, élő, az *el* azaz *él* gyöktől, megnyújtva *eleren*, mint: *merő*, *merere*, *mereven*; *alammainen* = *alacsony eredetű*, vagy *alázatos erkölcsű*; *alammaisuus*, mellyhez leginkább hasonlók a' magyar *alamuszi*, *alamusza*, *alanyár*, *alamunta*; *alus*, valaminek *alja*, mintegy *alos* pl. *pään alus*, *fej' alja*; *alanko*, völgy, mélyedés, magyarosan mintegy *alángó* (hely) mint az ellentétes *fel-ből* van *felengő*, *fellengő*; miért az *alag* szó igen szerencsés alkotat. *Alustan* = *alapot vetek*, *alapítok*, tehát mintegy *alastok*, vagy *alasztok*; *alustus*, *alapvetés*, mondhatnók, *alasztás* v. *alastás*; *alenen*, *alászállok*, magyarosan mintegy *alogok*, honnan *alku*, am. *alogó*, azaz árlejtésre törekvő szerződőközés stb. E' sok családú nemzetség közös a' magyarral, de gyökét legrövidebb alakban *al*, mi bírjuk, midőn a' latin *vallis*, német *thal*, szláv *dal*, *dol*, *dolina* szókbán el van rejtve.

Így vágnak össze a' magyar, finn, és latin nyelvekben ezek: *menek*, *menen*, *meo*; *menet*, *meno*, *meatus*; *menetem*, *meneten*, *mitto*; ismét rokonok a' magyar *mét*, *megye*, *mér*, *mérték*, és latin *meta*, *metitur*, *mensura*. A' *men* törzsből lett a' *meny* (nurus) is, miért *menyasszony* am. *menő*, *mene*, *meni* asszony, mert a' nő magyar szójárás szerint férjhez *men*, tehát *menő*, valamint a' férfi, ki feleséget vesz, *vő*, azaz *vőő*, *ve-v-ő*. Ugyan illy észjárás szerint finnél *menen* am. *menek*, és *miniä* = *meny*; hasonlóan törökül *gelmek* am. *kelek*, azaz, *megyek* pl. *kelj innen* = *menj innen*, a' Dunán átkelni = átmenni, és *gelim* am. *meny*, mellyből, ha a' véghangot elhagyjuk, magyar analogia szerint lenne *geli* = *keli*, *kele*, *kelő*, férjhez *kelő*. Sőt létezik *kelem* vagy *kelen* is, a' Kelenföld helynévben, melly jelenti azon helyet, hol a' magyarok a' Duna' pesti oldaláról a' budaira átkeltek. Így változkodnak ezek is: *csaló*, *csala*, *csali*, *szeleverdő*, *szeleverde*, *szeleverdi*, *játszó* *játszi*, *kaposó* *kapzsi* stb.

c) *Ir*, mint főnév, általán am. kenőcs, minek bizonyos nedveket, vagy olvadékony testeket szokás használni. Ha e' szót így magában vesszük, nehéz volna alapértelmét meghatározni, vagy is, miféle tulajdonságára eszmélt az ős magyar különösen, midőn azt *ir*-nek v. *ir*-nak nevezte? Az *ir* igével ugyanis eszmerokonságba nem hozhatni, mert ennek alapjelentése : *metsz*, vagy *ró*. De hasonlításuk csak öszve a' következő szókkal : *író* (buttermilch), *nyírf*a, *nyírok*, *nyírkos*, *virics*, *csíriz*, *mírigy*, *zsír*, *csírom*, *csírmos*, *szírtos*, nem lesz nehéz kitalálni a' fogalmat, melyből kiindult a' magyar észjárás, midőn e' tárgyakat elnevezte. *Író* am. a' kiköpült tejfőlnék híg, folyó része, melytől elvált az úgynevezett *vaj*. A' *nyírf*a különösen ismeretes arról, hogy sok nedvvel bővelkedik, melyet tavaszkor lecsapolni, 's inni szoktak. *Nyírok* am. nedv, *nyírkos* am. nedves. Az *ny* előtét, mint a' metszést, rovást jelentő *ir*-ből lett *nyírbál*, *nyírkál* e' helyett, *írbál*, *írkál*. *Virics* (*írics*) Molnár A. szerint, *hydrides*, Szabó D.-nál am. valamely növényből, magból, gyümölcsből, fából kifőtt, húzott, ütött, nyomott, satúlt, eresztett lé. *Csíriz*, nedvvel föleresztett lisztragasz a' bőrből dolgozó iparosoknál, nevezetesen lábbelivarroknál. *Mírigy*, rútsággal, genyenyel, tehát tisztátalan sűrű nedvvel megtelt daganat az állati testben. Ide tartozik maga a' *méreg* is, mely eredeti értelemben nem más, mint bizonyos állatokból kifolyó, veszélyes nedv, latinul *virus*. *Zsír*, hogy folyékony, olvadékony testet teszen, köz tudomásu dolog. *Csírom* am. mocskok, lucskok, szenny; *csírmos*, mocskos, lucskos, szennyes, piszkos, öszveket, pl. *csírmos* konyhaszolgáló. Hasonló értelmű a' *szírtos*, máskép *szurtos*. Mind ezen szókban alapeszme a' nedvesség, levesség, 's alapgyökhang az *ir*. Továbbá, ha figyelemre vesszük, hogy nyelvünkben (valamint másokban is) az *i* gyakran e hanggal cseréltetik föl, pl. *giliszta* *geleszta*, *villa* *vella*, *világ* *velág*, *is* *es*, *mind* *mend*, 's több más : legnagyobb valószínűséggel állíthatjuk, hogy a' *nyers* és régies *venerék* (*potus*) szókban is a' nedvességet, levességet jelentő *ir* lappang. *Nyers*-nek tulajdonkép a' növényi és állati testeket, és testrészeket mondjuk, midőn eredeti nedves állapotukban megvannak, midőn ki nem száradtak, midőn nedvök ki nem gőzölgött, ki nem szivárgott, ki nem folyt; tehát *nyers* = *nyírs*, *nyíros*, pl. *nyers* fa, mely ki nem száradt; *nyers* hús, melynek nedvei főzés, vagy sütés, vagy füstölés, szárítás által meg nem fogytak. Egyéb értelmei átvittek, és képesek, pl. *nyers* erő, am. szilárd erő, mely nem törik olly hamar mint a' száraz fa, hanem rugalmas. Így lett az *ár* (varrni való hegyes eszköz) szóból *nyárs*, szinte hegyes, valamit rászúrni való eszköz. Ezen *ár* rejlik a' *dárda*, *gárda* (*cyprinus cultratus*) és *kárt* szókban is. — A' *venerék* jelent a' régi nyelvben italt, pl. *En vérem bizony venerék* (*sanguis meus est potus*). Bort és semmi *veneréket* nem iszik = *vinum et siceram non bibit*. (Münch. cod.) Ha e' szót így hangoztatjuk : *vinírek*, 's

meglágyítva : *vinnyirék*, úgy öszvetett szónak vehetjük : *vi-nyirék*, előfuvás nélkül *i-nyirék*, mellynek első alkotó része egy volna az *iszik* ige' gyökével, tehát *innivaló* = *nyirék*, *succus potabilis*. A' *nyirék* t. i. nyirok helyett épen olyan, mint *marék* *marok*, *szándék* *szándok*, *szurdék* *szurdok* helyett. Ezen fogalom alá sorozhatjuk a' *veríték* v. *verdék* szót is, mert ez nem más mint a' bel hőség miatt az állati testből kifolyó nedv, azaz, *eréték* *iríték*, és *verőfény* am. *erő* = *irőfény*, melly *verítéket* hajt ki. Az *izzad* (sudat) is elemezve *irzad*, és *izzó* am. *irzó*, 's mint Mátyásföldén átvetve ejtik : *izró*, pl. *izzó*, vagy *izró* vas am. a' tűzben meglágyuló, és folyásnak induló vas. Megfelel neki a' hellen *ἰδρως*, mellyhez oly közel áll a' *ἰδρω*, mint az *izzad* igéhez a' *viz*. Végre a' fenn említett *ir* v. *er* folyó testet jelentő gyökszóval hang- és eszmerokonak a' magyar *ér* (vena, fluentum), a' hellen *ρειν*, a' szláv *réká* v. *rjeká* = foly, latin *rivus*, ismét a' hellen *ἰρις*, latin *arteria* 's több illy mások.

E' fölhoztam kevés példából is láthatni, milly fontos dolog a' szók' elemzésében nem egyedül a' hangok, hanem az általok kifejezett fogalmak, és eszmék' rokonságát is szoros figyelemmel kísérni, 's hogy a' szóelemzőnek egyik fő feladata kifürkészni az emberi észjárásnak azon rejtélyes útait, mellyeket a' szók' alkotásában követett és követ. Nincs kétség benne, hogy ez főleg nyelvhasznítások által történhetik meg, mert az alapelvekben többé kevesebb minden nyelv megegyezik, de ezek' alkalmazásai számíthatatlan módosításoknak vetvék alája, 's midőn azt tapasztaljuk, hogy egyfelül a' különböző családokhoz tartozó nyelvek is nagy számu közös, és pedig eredeti gyökanyagot bírnak, másfelül a' rokon családúak között szembeötlő lényeges eltéréseket veszünk észre; ezekből végre az tűnik ki, hogy minden nyelvnek megvan saját egyénisége, melly azt rokonaitól megkülönbözteti, 's hogy ezen egyéniség nem egyedül a' nyelvyanyagban, hanem a' nyelvvalakban is jelenkőzik. Azért véleményem szerint minden nyelvvizsgálat önismereten kell kezdeni, vagyis, az illető nyelv' teljes állapotát, ha lehet, a' legrégibb kortól kezdve, 's egész terjedelmében kitanúlni.

Az egyéniséghez tartozik a' nyelvek' azon sajátsága, mellyet leghelyesebben *egyéni észjárásnak* mondhatunk, 's mellyen az úgynevezett *idiotismusok*, nyelvsajátságok alapulnak, és pedig mind szóalkotásban, mind szerkesztésben, mind a' szók' és eszmék' egymással való öszvekapcsolásában, mellyeket ha ugyanazon szókkal vagy sorozatban más nyelvre fordítunk, egészen értelem nélküliek, vagy legalább homályosak lesznek; pl. *éjféltkor kertetbe megyek*, ez szórúl szóra latinúl : *nox medietas tempus hortus tu in meat ego*. Itt az egyes szók' ugyan értelmesek, de nem a' mondat. Midőn mi ezt mondjuk : *éjféltkor*, eszünk nem csak a' szókra ügyel, mellyeket nyelvünk kiejt, hanem azon titkos ragaszokra is, mellyek e' szókat öszvekötik 's mintegy szellemesítik. Itt rejlik annak oka, miért

olly nehezek, 's néha szinte lehetetlenek a' szabatos fordítások egy nyelvből másikra, mert a' melly észjárás valamelly nyelvben nem működik, annak megfelelő kifejezési módja sincs.

Ki kell tehát nyomozni, miként működött a nemzeti szellem-erő azon szellemi műnek teremtésében, mellyet nyelvünkben bírunk, épen úgy, mint az állodalmi bölcész főleg és mindenek előtt a' nemzet' saját jelleméből, beltörékvéseiből, hajlamaiból, szokásaiból, törvényeiből törekszik megmagyarázni annak fejlődő, virágzó, vagy hanyatló államát, 's csak így képes megválasztani azon állapotokat, mellyeket külső befolyásoknak lehet tulajdonítani. „Az öszve hasonlító nyelvtanulmány, úgymond Humboldt, elvesztí egészen magasabb nemű érdekét, ha nem csatlakozik azon szemponthoz, mellyben valamelly nyelv a' nemzeti szellem-erő' alakulásával öszve függ. A' nyelv a' nemzeti szellem-erőbe veri gyökereinek minden legfinomabb rostjait, 's minél meggyezőbbben hat ezen szellem-erő amazokra vissza, annál szabályszerűbb, és gazdagabb a' nyelv' kifejlődése.“ Miért nem csupán tekintélyből, hanem csekély tapasztalatom által szerzett meggyőződésemből is aláírom, és feladatommúl tűzöm ki a' nagy tudományu férfinak ezen utasítványát: „Mindenek előtt a' hangok' valódi tulajdonságát kell tekintetbe venni, hogy valamelly nyelvnek formájáról fogalmunk legyen. Az ábécze a' nyelvnek alapja, ezen kell kezdeni, 's ízről ízre folytatni a' kutatást. Minden egyes részletre szükség kiterjeszkedni. Ez ugyan igen fáradságos, és gyakran kicsiszzerű elemi kutatásokra vezet; de az is igaz, hogy épen kicsiszzerű részletességek azok, mellyeken a' nyelvek' öszves nyomatóka alapszik, 's a' nyelvtanulmányi fürkészésekben semmi sem károsabb, mint egyedül a' nagyot, a' szellemet, a' kitünőt keresni akarni. Minden nyelvtani apróságra, és szó' bonczolására ereszkedni elkerülhetlenül szükséges, ha ítéleteinkben hibázni nem akarunk.“

E' szerint a' szóelemzés csakugyan *bíbelődés*, de nem, mint e' székről mondatni hallottuk, *haszontalan bíbelődés*, épen úgy nem az, mint a' növénytudós' bíbelődése, midőn a' növények' mindenségét parányi jegyek' kikutatása, meghatározása, 's öszve hasonlítása' nyomán seregekre, osztályokra, nemekre, fajokra fiókozza; épen úgy nem az, mint a' vegyészé, midőn a' testek' alkotó részecskéit elemezi; épen úgy nem az, mint a' boncztudoré, midőn az állati testnek egész szervezetét a' legkisebb izekig taglalás alá veszi. A' dolog attól függ, kinek mi a' föltett célja, és hivatása. A' famívesnek elég, ha ismeri a' fák' anyagát, mellyekből műveit készíteni szokta; de, ki azt tűzte ki magának, hogy erdősz legyen, a' fűvészethez is szükséges értenie. Az érczmíves megfelelhet mesterségének rendszeres vegyész ismértek nélkül is, de nem a' bányász. Más boncztani ismérteket követelünk a' húsárustól, mást a' barom-orvostól. Hasonlóan beszélhet valaki hibátlanul magyarul, és ez jó;

írhat is szabályszerűleg, és ez még jobb; de ezt csak bizonyos el- vagy betanúlt szabályok szerint teheti, melyeknek elveit egyedül a felsőbb elemzés képes meghatározni, 's ennek feladata amaz elvek fölött öröködni, 's a' beszélt vagy írott útba igazítani, valahányszor tévedésből a' nyelv' szellemi ereje által kiszabott ösvénytől eltér.

A' nyelv az emberi észnek egyik legnemesebb műve, az emberi ész, és szellemerőnek olly nyilatkozata, mint a' világ' mindensége és tüneményei a' legfelsőbb szelleméi, kit istennek hívunk. És így a' nyelvtudományi kutatás a' bölcsészet' egyik ága, ha csakugyan saját magunkat, erőnket, szellemi működéseinket ismerni, 's ezeket elveikre visszavinni a' kutató és okoskodó észnek feladata. És valamint a' természettudós nem elégi az anyagi világ' tüneményeit csak észlelni; hanem iparkodik azok' törvényeit is felsőbb elemzések által kitanulni: hasonlóan a' nyelvtudós' törekvése oda van irányozva, hogy, miután az okozatokat fölkereste, és szervezte, végre ok- és észszerűségeket, mint lehet, kiokoskodja. De, mint elébb mondtam, hogy ezt tehesse, kutatását a' hangok' ismertetén kell kezdenie. Előadásaim is e' pontból indulnak ki, és pedig kitűzött feladatomból időnként következő tárgyakról szólni: 1) Hány hang, illetőleg betű van a' magyar nyelvben? 2) Mikép osztatnak fel a' betűk, különösen hangszervek szerint? 3) E' felosztás' alapjánál fogva mikép rokonulnak? 4) E' rokonságból milly hangváltozások, és átcserelések erednek? 5) Melyek a' rokonhangú és értelmű gyök-szók? 6) Van-e némi hasonlóság a' hangok, mint jegyek, és az eszmék, mint jegyzett tárgyak' képei, között, valamint van a' taglejtési beszéd' jegyei, és illető eszmék közt? Véleményem szerint részletes tárgyalással tartozom a' tdk. társaságnak, némi jelöl an-nak, hogy, mennyire megtört erőm engedi, hivatásomhoz képest, folyton működöm, de tartozom kivált a' magamra vállalt ügynek, a' készülöben levő nagy szótárnak, melyben, hogy értelmezési eljárásom okszerű legyen, elkerülhetlenül szükségesnek tartom, bevezetésül nyelvünk' alapelveit, kiváltképen a' képzők, és ragok' természetét fejtegetni. Nyer-e helybenhagyást eljárásom, azt az eredmény határozza meg. Részemről, akár mint út ki a' dolog, azon nyugtató vigasztalásom lesz, hogy, a' mi kitelék tőlem, megtettem.

— Ez után a' titoknak az academia' felszólítására eddig beérkezett következő közleményeket nyújtotta be: 1. Holdmező-vásárhelyi tájnevek *Szeberényi Lajostól*. 2. Kővágó-örsiek *Józsa Ferencz* ügyvédétől. 3. Hunmagyar szók 's a' Jankowich' táblája' megmagyarázása *Bizony Károlytól*; 4. Nagy József szomotori ref. lelkésztől Szomotor helység' nevének magyarázata. 5. Barla Szabó János visontai lelkésztől: visontai helyíráti nevek.

KIS GYÜLÉS, JUL. 16. 1853.

(A' philosophiai és társad. tud. osztályai' részére).

Báró Kemény Zsigmond tt. helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Kállay, Pauler és Tóth Lőr. r. és II. tt. —
Egyéb osztályokból : Bugát, Czuczor, Erdy, Győry rr. tt. — Csorba, Repichy, II.
tt. — Toldy Ferencz titokok.

— Olvastatott

HORVÁTH CYRILL rt.

értekezésének a' bölcsészet' eszméjéről harmadik része : *Az igazság és bizonyosság' egysége*, melly itt egészen következik.

Értekezésünk' eddig előadott szakaszain egy eszme vonult keresztül, melly már előbb e' rövid mondat által lön meghatározva : a' bölcsészet' eszméje az igazság és bizonyosság' egységében áll. Miután mindazt, mi feladatunkhoz arányosan az igazság és bizonyosságról különyszerűleg előadandó volt, kivonatképen előadtuk, a következő szakaszban lássuk magát a' kettő' egységét. Nehogy azonban ama' kátyúk miatt, mellyek nálunk a' bölcsészeti tárgyakhoz vezető úton még mindig botlasztják a' szemlélkedő utast, némi homályban tűnjének föl a' már kivehető pontok is, álljon itt részint útegyengetés, részint homályosztatás' tekintetéből néhány tájékoztató észrevétel.

Hová jutottunk eddig? Az érintendők közt ez volna talán a' legelső kérdés. Lesz, ki a' már előadottak után így válaszoland e' kérdésre. Hová jutottunk? Olly állomáshoz, melly nem igen látszik megérdemelni a' kiállott fáradságot. Sem az igazság sem a' bizonyosságról értekező szakasz nem adott annyi és olly ismereti tartalmat, mennyi és minő a' fölízgatott tudásvágy' lecsillapítására kívántatik. Szemléleti gazdagság helyett értelmi elvontságokkal, virágos előadás helyett untató szárazságokkal találkozánk mindenütt. Azonfölül mire valók azok a' szándékosan kikeresett szurdokok, mellyeken a' bölcsészet', másképp is fölvilágosítható, eszméje keresztülhurczoltatik? Vagy képeztek már azelőtt is az igazság és bizonyosság' fogalmai valamelly egységet, vagy nem. Ha képeztek, miért kellett őket egymástól elszakasztani? Ha nem képeztek, mi haszonra válandik az olly egység, mellynek alkotó részei benső rokonság' erejénél fogva nem társasíthatók?

Több izromban lehet illy és ezekhez hasonló ítéleteket hallani. Nem helyesíthetők ugyan mindenkép a' hallott ítéletek, az általok megnyilatkozó elmozgás azonban még sincs minden érdek nélkül. Világosan mutatja t. i. ez a' mozgás, miszerint a' bölcsészet' eszméje koránsem tartozik már azon tárgyak' sorába, mellyekről alig lehetne most valami figyelemre-méltót fölhozni. Hogy ez a' figyelemre-méltó egészen új is legyen egyszersmind, annál kevesebbé kívánható : minél bizonyosabb, miszerint a' bölcsészet' határain be-

lül nem az bir meggyőző nyomatékkal, a' mi új, hanem az, a' mi tisztán valódi. De vajjon nyujtottak-e már illyesmit az előbbi szakaszok? Ha igen, hová jutottunk tehát eddig általuk?

Nem volt ugyan még az igazság és bizonyosság' egysége tulajdon természetéhez arányosan átfürkészve; az őt alkotó részek' egymáshoz állása sem volt még a' benső rokonság' erejénél fogva átvizsgálva; ki lehet mind a' mellett a' már eddig mondottakból is elég tisztán hozni: miszerint az igazság és bizonyosság' egységének a' tudományok' mezején sajátyszerűleg érvényítő súlyossággal kell bírnia. Amaz okot pedig, mely e' sajátyszerűleg érvényítő súlyosságot biztosítja, nem valahol az egységen kívül, hanem magának az egységnek eredeti tartalmában lehet csak föltalálni. Érdekében is áll mind a' bölcsészetnek mind a' többi tudománynak, hogy amaz ok minél tisztábban és minél nagyobb határozottsággal csakugyan feltalálassék.

Csalatkozik azonban, ki ezen nagy hatású ok' feltalálását valami könnyeden végrehajtható dolognak tartaná. Edzett egyszerűet és mélyen nyomozó elme kíváncsatik ahhoz, hogy valaki az érzéki közvetlenség és az értelmi egyoldalúságok' sikerdús meghaladása után az eszmék' világába bejusson, és ott magának olly álláspontot víjon ki, melyről a' bölcsészet' eszméjének sajátyszerűleg érvényítő súlyosságát voltaképen megismerhesse. Hányadik az, még a' bölcsészethez szitóbb egyének között is, ki a' szóba hozott súlyosság iránt fakasztott és folyvást érzett hiedelmet állandó meggyőződésig emelje? Még kevesebb azok' száma, kik az igazán összerű bizonyossággig fölvergődtek. Pedig az illyenmű bizonyosság' bírása nélkül lehetetlenség tisztán tárgyilag méltányolni ama' viszonyt, mely a' bölcsészet és egyéb tudományok között létezik.

Akárminly tudományban az ismeretek' világossága és tisztaságán kívül alaposságnak is kell uralkodnia; mert az ismeretek' csoportszerű sokaságából csak belső összefüggés' segedelmével alakulhat a' tudomány. Eszmére van tehát szükség, mely összetartólag munkáljon. Ámde mondjon valaki eszmét a' bölcsészet' eszméjén kívül, mely mind tartalmi mind terjedéki sajátosságánál fogva biztosító súlypont gyanánt szolgáljon arra: hogy a' szétágazó tudományok' mezején buvárkodó elmének működései szédítő ziláltságban vagy tévelyes egyoldalúságban ne végződjenek. Sehöl sem fog találni. A' mi kétségbe nem hozható tanúság ahhoz, miszerint a' bölcsészet' irányában valamennyi tudomány alárendeltnek ismerendő. Lehetetlenség azonban ezt csak gondolni is, ha a' bölcsészet' eszméje valamennyi tudományon érvényítőleg túlterjedő súlyossággal nem bír.

Vannak mind a' mellett, kik a' bölcsészet' eszméjét egyedül akkor akarják érvényítő súlylyal felruházni, ha általában tekintetik; megtagadják ellenben azt tőle, mihelyt valamely mondat által meghatározatlik. Az ő véleményök szerint a' meghatározás mindenkor

némi korlátoltságot erőszakol az eszmére. A' korlátolt eszme pedig soha sem gyakorolhat érvényítőleg túlterjedő hatalmat.

Fölötte hibás vélemény. Szerinte a' korlát és határozat közt nem látszik semmi különbség előfordulni. Holott e' különbség nagyon is figyelemre méltó pont a' bölcsészetben. A' határozat valami belső, a' korlát valami külső. A' határozat magának az eszmének mélyéből hozatik föl mint tartalmi fejlemény, a' korlát kívülről vitétik hozzá. Innen van, hogy a' korlát, bárminő viszonyba legyen az eszméhez állítva, mindig megtartja a' külsőségi jelleget.

Mit tanúsít e' szempont az igazság és bizonyosság' egységének irányában? Azt, hogy az általunk idézett meghatározást egyedül az mondhatná a' bölcsész' eszméjére nézve erőszakolónak, ki az elvont gondolatot és az eszmét összezavarja. Itt nem elvont gondolatról, hanem eszméről van szó. Az igazság és bizonyosság' egysége nem elvont hanem összerű vagy is olly egység, melly önmagában eredetileg meg van már különítve. Azért amaz összefüggés is, melly az igazság és bizonyosság között létezik, nem külső hanem belső, nem esztelen hanem szükségképi.

Mit kelljen ezek után ama' tudósok' iparkodásáról itélni, kik a' bölcsészetet az érzeki világ és az úgynevezett gyakorlati élet' valamennyi zugából összehordott kölcsönözményekkel akarják némi becspolczra emelni, nagyon könnyen kitapogathatjuk. Azon közönységgnek akarják ők útját állani, melly a' bölcsész' ügyét a' tudományok' mezején szintűgy mint a' közéletben folyvást akadályozza. Jó a' szándék, de vajmi kétes kimenetelű az ügyködés. Ki álland jót azért, vajjon a' külsőleg tágasító ügyködés nem hiteti-e majd el az emberekkel, hogy az a' külsőleg erőnek erejével unszolt eszme belsőleg is eléggé fejlesztett már? Pedig ez nincsen mindenkor így. Sőt van elég példa rá, hogy ollykor épen a' külsőleg buzgó terjesztés legfőbb akadályává lön a' belső fejlesztésnek. Fonakúl cselekszenek tehát azok, kik a' bölcsészeti iránti hangulat' kedvezővé tételén a' nélkül fáradoznak, hogy a' bölcsészeti eszme' gazdagságának minél tökéletesebb előfejtésére gondosan ügyelnének. Alakítsd át a' bölcsészeti eszméjét minél tökéletesebb és nemzeti kívánalmainak minél biztosabban megfelelő rendszerré, azután hagyd őt magára. A' hódítás az ő dolga. Vagy talán az a' legcélszerűbb test, mellyet gyógyszeres palackokkal kell oszlopolni?

Midőn bölcsészetről van szó, soha sem kell felednünk, hogy ő a' tudományok' legfőbbike. Benne tehát, mint valamennyi tudománynak elvét tartalmazóban, egyetlenegy tag sem fordulhat elő, melly belsőszükségileg nem volna az, a' mi, és ott, a' hol van. A' bölcsészeti' ügymenete szigorú következetességet igényel: mit akarhat tehát benne az ötletvirányok közt csapodárkodó önkény és ennek pillangószerű társa, a' játszi képzelem? Más a' bölcsészetet bölcsészettileg munkálni, más a' bölcsészettileg előfejtett nyereseményeket az

élet' sokoldalú viszonyai közt népszerűleg megízleltetni. Mit akar a' bölcse'sz mint olyan? Közvetlenül nem mást, mint az általa szellemileg felfogott tárgyakat saját eredeti valóságukban tisztán akarja birtokolni. Csak ennyit? Közvetlenül csak ennyit. Vagy talán olly igen könnyű és csekély dolog ez? Mióta van már, hogy az emberi nem saját műveltségét ernyedetlenül munkálja, és mégis mutasson valaki csak egy életkört, melly tiszta volna a' botlasztó elő- és balítéletektől? Itt a' sok fától nem látják az erdőt; amott ellenben a' sok erdőtől nem látják a' fát. Mindenütt hasonló pözségése látszik a' tévbolyoknak. És mégis olly visszataszító silányság némellyek előtt, ha a' bölcse'sz a' tárgyakat saját eredeti valóságukban akarja felmutatni. Ideje bizony már egyszer, hogy a' dolgok' méltánylása li-dérczek utáni kapkodássá ne aljasíttassék? Mindent a' maga helyén és a' maga valóságában. Ezt tartja a' bölcse'szethben otthonos ész, melly ha valamit méltányol, méltánylását nem külsőleg akárhol fölmerült érdekizgákra, hanem belsőleg érvényes czélszerűségre szokta építeni.

És ime a' belső czélszerűségben értük el azon pontot, mellynek súlyánál fogva tágíthatatlanul követeli a' bölcse'szet, hogy köréből mindaz a' legnagyobb szigorúsággal kiküszöböltessék, mi akár-miféle oldalról tévelyítő irányzatokra nyújthat alkalmat. Ha ezt nem követeli, önmaga gyűjti saját szervezetében a' kórányagot, melly őt, valamint szü a' fát, lassankénti szétmállással fenyegeti.

Mire van tehát már most szükségünk, ha azt kívánjuk, hogy a' bölcse'szet' eszméjének létalapos bírása által a' megindított bölcse'szkedés' folytatában mindazt sikeresen eltávolíthassuk, mi a' biztos és voltaképeni haladást megakadályozhatná? Nézetünk szerint azon működést kellene minden más előtt kinyomozni és a' tévelemektől megtisztítani, melly, ha egyszer az egészen erőt vesz, csalszínnel árasztja el a' bölcse'sz' valamennyi működését. És valóban fölötte nagy hibát követne el az, ki a' bölcse'szet' eszméjében előforduló igazság és bizonyosság közötti viszonynak fejtegetésébe bocsátkoz-nék, ha előbb az imént megérintett működést közelebbről át nem vizsgálta.

Kövessük itt is az útmutatást. Működésről van szó, melly könnyen tévelyít, s ha egyszer az egészen erőt vesz, csabszínnel árasztja el a' bölcse'sz' valamennyi működését. Miben állhat ez a' működés? Mások másban kereshetik; mi őt a' bölcse'szet' eszméjé-nek czéliránytalan felfogásába helyezzük. Nézetünk szerint ha az eszmének fölfogása el van hibázva, hibázottá lesz a' rendszer' alakítása is. Hogy is ne, hiszen a' rendszer nem más mint valósítmány, mellyben az eszme önmagát szervezi. Ha tehát az eszmének mint elvnek felfogása el lön hibázva, meg nem fogható, mikép lehessen akkor az eszme' fejlődését mint módszert, és a' rendszert mint fejle-ményt sikerültnek állítani. Leghitelesebben tanúskodik e' tárgyat il-

letőleg a' bölcsészett' története. Telvék lapjai ferdültségekkel, melyek' valódi forrását a' céliránytalan felfogásban lehet felfalálni.

Az igazság és bizonyosság' egysége körül három módja mutatkozhatik a' felfogásnak. Felfoghatni ugyan is ezen egységet : 1) mint tökéletesen bevégzett lényt; 2) mint folytonos levésben nyilatkozó működést; 3) mint önmagát tevő 's tevényeiben folytonosan megnyilatkozó czélt. Annak meghatározása, hogy e' fölfogási módok közül melyik legyen a' kérdés alatti egység' mivoltának leginkább megfelelő, sem nem olly könnyű sem nem olly közönyös dolog, mint sokan hinni szeretik. Nem olly könnyű, mert a' szellemi működés' legrejtettebb ágainak alapos ismeretét teszi föl. Nem olly közönyös, mert jókora részben töle függ az elő- és balítéletekkel harczolásnak többé vagy kevesebbé megnyugtató kimenetele.

Lássuk ezek után a' fölfogási módokat egyenként. Az

1) szerint az igazság és bizonyosság' egysége tökéletesen bevégzett lény. E' lény legvalóságosabb lénynak is szokott nevezetelni. Ez itt a' felfogás' tárgya. A' felfogás tehát, melyről itt szó van, nem az ő műve, hanem az emberi éné, mert ez fogja fel az egységet mint tárgyat. De csupán az emberi énnak sem lehet műve a' felfogás; mert az én csak azt fogja tárgykepen felfogni, a' mi rá hatással van. Mi tehát a' felfogás? Az én és nem-én' működésének közös eredménye. Vagy még határozottabban, megtudatolása azon közös eredménynek, mely az én és nem-én' összehatásának nyilatkozmányja. A' felfogás mind a' mellett az énbén van és az én által hajtatik végre.

Két tényezőt látunk itt egymással szemközt állani : a' felfogó ént és a' felfogandó egységet. Mire mutat ez minden más előtt? Arra, hogy a' szemközt álló tényezők, ha mindjárt közös is bennök a' működés, tartoznak bizonyos sajátságot elétüntetni, mely őket egymástól megválaszthatókká tegye. Mi van tehát a' felfogó énbén, a' mi nincs a' felfogandó egységben? És mi van a' felfogandó egységben, a' mi nincs a' felfogó énbén? Úgy látszik, mintha az első kérdésre tagadólag kellene válaszolnunk; mert ha az egység tökéletesen bevégzett lény, mindazt birtokolja, a' mi az énbén előfordulhat. De az egységben sem lehet valami, a' mi az énbén elő nem fordulna; mert ha birna valamit a' felfogandó egység, a' mi a' felfogó énbén elő nem fordulna, az én a' felfogást nem volna képes végrehajtani. Az én ugyan is csak azt foghatja fel az egységben, és így csak az által foghatja fel magát az egységet is, a' mi övele az egységben rokon.

Legyen azonban akármit a' dolog állása, kell e' felfogási mód szerint valaminek lenni, a' mi az ént a' nem-éntől megkülönböztesse; mert ha illyes valami nem létezik, az én felfogóvá, a' nem-én pedig felfogandóvá nem válhatik. Mi tehát azon megkülönböztető valami? Közönségesen e' mondat által fejeztetik ki : a' tökéletesen

bevégezett lény változatlan, a' felfogó én ellenben változatos. Úgy áll tehát e' felfogási mód szerint a' felfogandó egység a' felfogó énhez, a' hogyan áll a' változatlanság a' változatossághoz. Hogy ezen, sokaktól egyedülének ismert és a' pantheisták által nagy hévvel felkarolt és érvényített, viszony' tartalmának következtében a' változatlan egység teljesen meghatározó hatalmat gyakorol a' fogékony én fölött, magától értetik. Mivel azonban a' fogékonyság' gyakorlása sincs minden működés nélkül, nem vélhetni: mintha a' fogékony én a' meghatározó egység által minden működéstől megfosztatnék. Mind a' mellett ama' működés, melyet a' felfogó én gyakorland, egészen alá lesz rendelve azon működésnek, melyet rá a' felfogandó egység gyakorland. A' két tényezőnek illy módoni működéséből azután ama' számtalanszor félreértett és kigúnyolt gondolkodásmód fog előfejljeni, mely mysticismus név alatt ismeretes.

2) Ha az igazság és bizonyosság' egysége úgy fogatik fel mint folytonos levésben nyilatkozó működés; akkor az én és egység megfordított viszonyban állanak egymáshoz. Akkor a' változatlanság az énnel, a' változatosság' ellenben az egységnek válandik tulajdonává. Mi foly ebből? Az, hogy akkor az én csak önmagában lelheti 'öl ama' becsmértéket, mellynek mivoltához képest az igazság és bizonyosság' egységét vagy illyen vagy amolylan oldalról érvényesíti, mint t. i. saját belvilágának tartalma és fokozmányai közül ezt egy amaszt ruházza föl érvényező súlyossággal.

A' tárgy' különössége látszik kívánni, hogy itt egyikét felvilágosító érintetthez folyamodjunk. Mi az énnel belvilága? Min alapszának azok a' fokozmányok? Mi adhatja nekik az érvényező hatalmat? Lérdések, mellyek önkényt tolják előre magukat. Tüzetes tárgyalásukba nem bocsátkozhatunk. Meg kell mind a' mellett említenünk: miszerint a' mondottak' különösségének alapja magában az emberi szellem' titkos fejlődésében rejlik.

Ugyan is: a) az önmagát tevő emberi szellem olly létviszonyok között fejlődik, mellyeken tágíthat, de teljesen ki nem adhat; b) olly első határozottságban leli magát, mely rá nézve eredeti; c) midőn ma' szükségképi létviszonyok közt és emez eredeti határozottság szerint önmagát teszi, szabadon irányozható működésével csak fonként valósíthatja meg azon tartalmat, mely létilleg már benne rejtve van. Szellemünkben ugyan is a' léti és tudati oldalakat soha nem kell szem elől téveszteni. Rendeltetésében áll az az emberi szellemnek, hogy azt, a' mi benne létilleg van, tudatilag is birtokolja. Vajmi korlátolt azonban a' tudati birtok a' már eredeti valóságához képest, mely benne a' tudat' határain kívül előfejtésre irakozik.

Micsoda beszéd ez? gondolja itt egynémelly. Igaz, hogy ez nagyon is badar beszéd azok előtt, kik a' szellemi élet' műteréül egyedül a' tudatot jelelik ki. Nézetünk szerint a' szellem' élete sok-

kal gazdagabb, hogysem azt egyedül a' tudat' határai közé lehetne szorítani. A' tudatot gyakorló szellem nem teremt, hanem csak azt különíti meg önmagában, a' mi már benne rá nézve megkülönböztetlennül létezett. A' tudat csak a' gondolás' műtere. A' gondoláson kívül pedig van még a' szellem' világában más tényező is.

Térjünk ezek után vissza a' felfogás' második módjához. Nyilván van, miszerint e' felfogásnál a' túlnyomóság nem a' felfogandó egység hanem a' felfogó én' működésére hajlik. Az egység csak tárgy, melly az én által lesz érvényesítve : következőleg azon eredmény, mellyet e' felfogási módnak elvont kezelése származtat, nem leendő más, mint az úgynevezett subjectivismus.

3) Ha az igazság és bizonyosság' egysége úgy fogatik fel mint önmagát tevő 's tevényeiben megnyilatkozó cél, azon összerű viszony állandó elő, melly épen azért, mivel mindazt magában foglalja, mi az előbbi viszonyok' mivoltához tartozott, nem csak többoldalú, hanem mélyebb belátást is szükségel. Ha csupán azon nézetek' bizonytalanságát vesszük is szemügyre, mellyek a' cél' fogalma körül mind az élet mind a' tudomány' terén divatosak, már akkor is elég okunk lesz azt állíthatni, hogy e' felfogás' észszerű végrehajtása nagy óvakodást igényel. Itt valódi rejtélyekkel találkozunk. Korántse vélje azonban valaki, mintha e' rejtélyeket a' bölcsészek készakarva csinálnák. Épen nem. Sőt épen a' bölcsészek áll kötelességében oda törekedni, hogy a' mi még most rejtély, a' látni akaró előtt nem-rejtélylyé váljék. De vajjon a' cél maga nem a' rejtélyek' legsúlyosbika-e?

Azt állítottuk, hogy itt oly összerű viszony áll elő, melly mindazt magában foglalja, mi az előbbi viszonyok' mivoltához tartozott. Lássuk.

a) A' mysticismusban érvényülő viszonynál fogva az igazság és bizonyosság' egységének sajátosságát a' változatlanságba, a' tudatos éné ellenben a' változatosságba helyeztük. E' sajátságoknak a' összerű viszonynál is elő kell fordulniok. Ennek következtében

α) az igazság és bizonyosság' egysége, mint önmagát tevő cél, változatlan. Azonnal észrevehetni, hogy ezen állítás némi látszatát mutatja az ellenmondásnak ; mert a' mi mint cél önmagának tevésekor megnyilatkozik, az változik : hogyan lehetne tehát változatlan? Más szempont, más következmény. Midőn t. i. az igazság és bizonyosság' egysége mint cél önmagát teszi, 's tevényeiben megnyilatkozik, csak azt tünteti föl, a' mi már benne volt. Nem változik tehát lényegileg, hanem csak változni látszik. A' cél, még fejletlen állapotban van, változatlan ; mert még akkor nem indította valószínűsítésnek azon határozatokat, mellyek tehetékeleg már benne foglaltatnak. Ha pedig a' cél fejlett állapotban van, lényegileg szint nem változott ; mert ilyenkor csak azt bírja valószínűsíteni, a' mit má azelőtt bírt tehetékeleg. Vagy talán fejlődő félbeni létekor változott

Lényegileg akkor sem, mert ama' tevésmódok' mellyek szerint önmagának tevésekor megnyilatkozik, nem valamely kívülről kapott szabályok, hanem olly törvények, mellyek épen az ő lényegéhez tartoznak. Az igazság és bizonyosság' egységétől tehát, ha önmagát tevő cél gyanánt tekintetik, a' lényegéhez tartozó változatlanságot meg nem tagadhatni.

β) A' tudatos éntől sem tagadhatni meg a' változatosságot; mert mi más itt az én mint tükör, mellyben az önmagát tevő cél tárgyilag megnyilatkozik? Midőn tehát az önmagát tevő cél saját tevényeit a' fogékony énbén, mint szinte egyik tevényben, egymás-után teszi, az én a' tevények' egymás-utánilag elfogadására kényszerítettven, folytonosan változik.

Nyilván van ezekből: miszerint a' harmadik felfogási mód a' nysticismusban érvényülő viszonyok' sajátosságait egyetlenegy oldalról sem nélkülözi.

b) Ugyanezt kell állítani a' subjectivismusban érvényülő viszony' sajátságairól is. E' viszonymnál fogva a' változatlanság az énbé, a' változatosság ellenben az igazság és bizonyosság' egységébe helyeztetett. Ennek következtében

α) a' tudatos én változatlan. Itt t. i. az igazság és bizonyosság' egysége a' végből nyilatkozik meg, hogy őt a' felfogó én megismerhesse. E' megismerhetést szükségképen igényli a' tudatos ennek megkülönböztetését a' megismerendő egységtől. Az egység önmagának tevésekor megnyilatkozik ugyan; ámde ez által föltétele csak, nem voltaképeni létesítője az ismeretnek, mellyel irányában a' tudatos én tartozik. Hogy ezen ismeretnek létesítését az én végrehjhassa, önmagát mint öntudatos ént ellenébe tartja az egységnek mint tárgynak 's ezen ellentéveskor olly működést folytat, mellynek segítségével a' közle és az egység közt fennálló, de még napfényre nem jött, rokonságot mindinkább előtűnteti. Az illynemű működés folytatása egyfelül az én' önállóságára, másfelül meg olly törvényekre mutat, mellyek az én' természetéhez tartoznak. Midőn tehát az én ezen törvények szerint működik, lényegileg nem változik, hanem csak változni látszik.

β) Ellenben az igazság és bizonyosság' egysége változatos; mert ha ezen egység mint cél önmagát teszi, ez fokoként, tehát időben történik, az időbeniség pedig olly valamit hoz elő az egységen, a' mi azelőtt, vagy is akkor, midőn még fejletlen állapotban volt, hozzá épen nem tartozott. Hogy ezen valami nem lehet más mint a' tevényekbeni változatosság, nagyon világos.

De világos ezek után az is, miszerint a' harmadik felfogási mód a' subjectivismusban érvényülő viszony' sajátosságait is magában foglalja.

Ha szemesebben átvizsgáljuk a' két első felfogási módról imént előadott érinteteket, önkényt fog bennünk a' következő kérdés tá-

madni : miben találjuk föl tehát már most azon sajátságot, melly által a' harmadik fölfogási mód mind az első mind a' másodiktól különbözik? Nézetünk szerint e' sajátság az összerűségben fog állani.

Azok, kik az összerűség fogalmával közelebbről meg nem barátkoztak, a' harmadik felfogási módnál ellenmondást igen, de kívánt összehangzást nehezen találандnak. Látván ugyan is, hogy az első felfogási mód szerint az igazság és bizonyosság' egysége változatlan, a' második szerint ellenben változatos; látván továbbá, hogy az első mód szerint a' tudatos én változatos, a' második szerint ellenben változatlan, a' harmadik felfogási módot kézzel fogható képzelenségnak ítélendik. Miután pedig még azt is hallák, hogy a' harmadik felfogási mód, a' neki tulajdonított összerűségnél fogva mind azt magában foglalja, mi a' két elsőben lényeges, azon gondolat: is fakadhatnak, mintha e' mód által a' bölcsészet' eszméjén föltűt nagy erőszak követtetnék el.

Ezek' irányában minden tétova nélkül előre is ki kell jelentenünk, hogy mi az általunk előnyösített móddal épen nem akarunk álmokat hüvelyezni. Tudjuk azt a' nyomatékossabb rendszerekből is, miszerint a' bölcsészek' egyik felekezete csupán az első, másik felekezete csupán a' második, felfogási módot találja olyannak, melyet kétségbe nem hozható fogamat érvényesít. Mindez azonban gátol annak kimondásában, hogy a' harmadik felfogási módé az elsőség. Övé pedig azért, mert az első és második csak oldalai a' harmadiknak, mint egésznek; mert a' két első nem eredményezi a' harmadikat, hanem inkább a' két első létét is a' harmadiknak kétszönheti; mert a' két elsőben csak a' harmadik nyilvánította ki saját természetét. Nem azért érvényes tehát a' harmadik, mivel a' két első' lényegét kölcsönözés után felélelte; hanem azért érvényes néi oldalról a' két első is, mivel ezek által a' harmadik saját lényegét tüntette föl. Ezen föltűtetett lényeg tehát az, mi a' két elsőnek érvényességet kölcsönöz.

Nagy mégis a' két első és a' harmadik mód között feltalálható különbség; mert a' harmadik egyesítetten foglalja mindazt magába, mi a' két elsőben elkülönözötten fordul elő. Innen amaz egyoldalúság, melly a' két első, és amaz összerűség, melly a' harmadikt jellemzi. Az elsőben az elvont egység, a' másodikban az elvont sokaság látszik túlnyomattal birni, a' harmadik az egységet és sokaságot életben tünteti föl.

Csak e' pont' kiemelése is eléggé alapítottanak mutatja törekvésünket azon felfogási mód után, melly nélkül a' bölcsészet' eszméjét saját szellemünk' valódi birtokává nem tehetnők. Hogyan is lehetne követnünk a' bölcsészet' eszméjét tartalmának fokenkénti előfejlésében, ha előbb azt természetűven föl nem fogtuk? Ha pedig azt fokenkénti fejlődésében nem követjük, mondhatnók-e, hogy

öt a' maga tisztán átlátszó összerűségében saját szellemünk' valódi birtokává tettük? Soha!

Összerűség jellemzi tehát a' bölcsészetet. Ámde hogy ez az összerűség necsak szóval pengetett, hanem igazán megvalósított legyen, ama' módnak is kell azt bírnia, mellyel a' bölcsészet' eszméje fölfogatik. E' módot mi az előadottak' harmadikában találtuk föl. Igazán-e? olly kérdés, melly az eddigi fejlemények' összefoglalását teszi szükségessé.

Két oldalt iparkodtunk az előbbi szakaszokban kiemelni, az igazságot és a' bizonyosságot. Úgy látszik azonban, mintha sem az egyik sem a' másik' kiemelésekor nem jöttek volna még elő pontok, mellyek valódi rokonságuknál fogva igényelnék, hogy az eddig folytatott elszigetelő tartást bensőleges egyesítés váltsa föl. És ha találkoztunk is néha némi kölcsönösségre mutató pontokkal, ama' tagadolagosság, melly a' tárgyalás' folyamatában itt-ott többé vagy kevesebb fölmerült, csakhamar útjában látszott állani a' benső rokonulásnak. Kizárják-e tehát egymást kölcsönösen vagy nem? Ha igen, általányos különbségen alapúl-e ez a' kölcsönös kizárás vagy csak viszonylagosan? Ha nem, mi hozta elé ama' kölcsönös kizárásnak látszatát?

A' bölcsészet nem ismer általányos különbséget, azért ama' különbség is, melly az igazság és bizonyosság között eléfordúl, nem általányos hanem viszonylagos. Kell tehát a' különböző pontokon kívül olyanokkal is bírniok, mellyeknél fogva egymással rokonak.

Midőn előbbi szakaszainkban az igazság' eszméjét nyomozgattuk, e' kérdésre: miben áll az igazság? nem vaktában hanem előre bocsátott alapvetés után, végsőleg illy válaszokat nyertünk: az igazság a' szellemnek önmagávali megegyezésében, önmagávali egységében, önmagávali azonságában áll. Midőn pedig a' közönséges nyelv szokásnak czélzólág történt kiemelése után azon tartalmat kerestük, melly a' *bizonyosság* szó által kifejezett fogalomban található, az elősorolt és arányszerűleg megvizsgált előzményekből azt hoztuk ki: hogy a' bizonyosság szellemi állapot. Csak ezekből is eléggé láthatni már most, miszerint az igazság és bizonyosság' egységét, mellynek a' hajdankor' bölcsészetében szintűgy mint az újabb korában mindig eldöntő nyomatékosság tulajdonították, nem valahol a szellemen kívül, hanem egyedül azon belül lehet föltalálni.

Kreuzhage' állítása szerint az igazság szellemi vagy is olly valóság, melly önmagának tudásán fölül másnak tudásával is bír. A' mi tehát önmagának tudásával nem bír, annak igazságát vagy is szellemi valóságát nem öbenne, hanem azon lényben találándjuk föl, melly róla tudással bír. Minek következtében az igazság az itt kiemelt szempontnál fogva is azonegy a' szellemmel.

De mellyik szellemmel? A' bölcsészek kétféle szellemet különböztetnek meg, az általányost és a' viszonylagost. Amaz az isteni,

emez az emberi. Vannak azonban, kik az egyik' működését a' másikéval össze szokták zavarni. Mivel mi éppen nem tartozunk azok' táborához, kik az isteni szellemnek önmagáról tudását a' bölcsészettel mint emberi tudománnyal összeczavarják, minden más előtt szükséges azon különbségre ügyelnünk, mely az isteni és emberi szellem között van.

Ha az ember' sokoldalú működéseit az azokban előkerülő sajátságokkal együtt közelebből átvizsgáljuk, kétségbe nem hozhatóvá lesz: miszerint az emberi szellem' egyik főbélége a' föltétes-ségben áll. Gyakorol ugyan hatalmat, a' mi sokoldalú működéseiből világos; de az a' hatalom sem önmagának sem egyéb tárgynak irányában nem általános, hanem viszonylagos. Gyakorol tudást is, ámde azon tudás, mellyel önmagáról és egyéb tárgyáról bír, egyfelül saját lényegének viszonyai, másfelül meg azon törvény által van föltétezve, melly szerint magát önmagában azzá alakítja, mivé eredeti rendeltetésénél fogva lennie kell. Hogy tehát az emberi szellem önmagának általános igazságát nem saját mivoltában, hanem egyedül azon lényben találandja föl, melly önmagának is általános igazsága, csak az iméntiekből is eléggé kiviláglik. Ezen általános igazság pedig, melly nem csak önmagának általános tudásával bír, hanem minden létezőnek szellemi valósága is egyszersmind, nem lehet más mint az általános szellem. Ez tehát azon lény, melly minden mástól függetlenül tevén önmagát általánosan azonos önmagával, általános egysége az igazság- és bizonyosságnak, végre saját öntevényei vagy is eszméi által szükségképen benvan minden valódiilag létező lényben. Mert ugyan mi lehetne más a' valódiilag létező lény, mint viszonylagos önállással ellátott eszme? Jól akarunk azonban értetni. Nem elvont gondolat vagy éppen képzeletről, hanem eszméről vagy is a' gondolat és lét' egységéről van szó.

Illy önállósított eszme azon középlény is az emberben, melly viszonyainak és fejlődökainak különbségeihez képest már lélek-, már én-, már szellemnek szokott nevezettni. Egy tehát azon lény a' maga valódiságában, nem egy azonban öntevésének irányzatait illetőleg. Hogy önállóságát, mellyel eredetileg bír, a' többi lények' sorában ne csak fentartsa, hanem érvényítse is, szükségképen kell önmagát tennie. Teszi pedig önmagát akkor, midőn azt, a' mi tehetékileg már benne van, tér és időben működve fokonként megvalósítja. E' középlényről itt mint szellemről vagyis mint önmagát érezve és tudva szabadon tevőről van említés. A' szabad öntevés fő és legösszerűbb sajátsága a' szellemnek. Szabadon teszi tehát önmagát az emberi szellem, de az említettek szerint nem minden függés nélkül. E' függéstől van azután, hogy midőn mint eredetileg meghatározott egység önmagát teszi, magát minden más meghatározott egységtől megkülönbözteti; továbbá hogy akármilly elszigetelő legyen e' megkülönböztetés, soha sem képes az emberi szellem magában azon ál-

talányosság utáni sovárgást végképen elfojtani, melytől az ő élete valódi tartalmát nyeri. Mit tesz tehát ezek és a' már előbb mondottak' következtében? Midőn magát működve teszi: 1) teszi elfogadólág az őt átható általános szellemet mint önmagának általános igazságát; 2) mint önálló és öntudattal bíró lény teszi önmagát érvényitőleg a' mindent átható általános szellemben; 3) folytonosan közvetíti azon önmagának és az általános szellemnek önmagábani egyesülését, mely után eredeti rendeltetésénél fogva szünet nélkül sovárog.

Sikeretlenné válnék azonban e' sovárgás az egyesülés után, ha nem lényeges ama' viszony, mely az általános és a' viszonylagos szellem között fennáll. E mondat' erejénél fogva emeljünk itt ki három alaptételt az iménti viszony' érdekében.

a) Az általános szellem viszonyban áll az emberi szellemhez.

b) Az emberi szellem viszonyban áll az általános szellemhez.

c) Az emberi és általános szellem összerű életviszonyban állanak egymáshoz.

Mint hogy épen e' viszonyok' külszerű sajátágaiban rejlik ama' súlyosság, mely a' bölcsészet' eszméjét kiválólag jellemzi: nem lesz helyén kívül, ha néhány észrevétellel a' dolgot egykissé tisztába hozzuk.

Az első viszonynál fogva a' főnyomaték az általános szellemre esik. Mint általános igazság ő lép föl határozólág és teszi önmagát az emberi szellemben, mely amarra nézve foganólág viselkedik. Nincs ugyan ezen foganó viselkedés minden öntevése nélkül az emberi szellemnek; ámde azon működés, melyet rá mint viszonylagos egységre az általános egység gyakorol, oly annyira áthatja, hogy magát csak abban és csupán az által érzi valódi léttel bírónak. Innen amaz egyesültség' érzése, mely őt minden más fölött boldogítja.

A' második viszonynál fogva a' főnyomaték az emberi szellemre esik. Mint önállólág működő lény ő maga szabad elhatározás' következtében teszi önmagát az általános igazságban, mely neki a' létező lényekben tér- és időbenileg megvalósított eszmék által szintűgy, mint az öntudat' valódi tényeiben is a' végből nyilatkozik meg folytonosan: hogy általa, a' köztük fennálló rokonsághoz képest mindinkább elsajátíttassék. Itt sem hiányzandik az egyesülés, azon különbséggel mégis, hogy a' mi az első viszonyban lételeg bevégzett volt, az itt fokokon keresztül önkényileg megszerzendővé vált. Innen amaz érdem, melynek tudásában az emberi szellem boldogságának legfőbb elemét találja.

Mi végre a' harmadik alaptételt illeti, ennek tartalmánál fogva az emberi és általános szellem összerű, egymást kölcsönösen egyesítő, vagyis életbeli viszonyban állanak egymáshoz. Ez azon súlyos pont, melynek alapos ismerete nélkül nincs, nem is lehet a' bölcsészet' országában állandó üdvösség. Ezen összerű viszony az, melynek tökéletes bírása nélkül sem a' mindent elnyelő pantheismus'

egyetemiségétől sem a' mindent szétromboló atomismus' egyediségétől nem fogunk soha kellő sikerrel megszabadulni. A' pantheismus' végső eredménye az acosmismus, az atomismusé ellenben az atheismus. Ki az, a' ki világosan nem látná, hogy ezen szélsőségek a' bölcsészkedő szellemnek minden mást adhatnak, csak biztosított megnyugvást nem? A' mindent egyetemitő pantheismus szerint az általány minden, az egyes lények semmik; ellenben a' mindent egyeditő atomismus szerint az elszigetelt egyes lény minden, az általány semmi. A' mi concretismusnak nevezett rendszerünk az illy szélsőségektől tiszta.

Említve volt már a' főlebb előadottakban, hogy az igazság azon egy a' szellemmel, továbbá, hogy a' szellem' önmagának tudásán fölül másnak tudásával is bír. Ez az emberi szellem munkálatainak körében sokkal világosabb, hogysem az iránt kétség támadhatna; de vajmi sok akadály gördül a' vizsgálónak eléje, mihelyt az általányos szellem' tudása nyomoztatik. Hiszen az általányos szellem nem szorúl valamelly külső tárgyra, mellynek tagadása által kellene ama' tudást közvetítenie, mellyel önmagáról bír. És ez igaz. De más az istennek önmagáról tudása, mellyet önmagában öröktől fogva birt, és más azon tudás, mellyel önmagát az emberben tudja. A' pantheisták, ha mindjárt külön színezetű pártokra oszlnak is, abban kivétel nélkül meg látszanak egyezni: hogy az istennek főleg azon tudását érvényítsék, mellyet magának önmagáról az emberi tudat' közbetevése által szerez.

Igaz, hogy az ember olly lény, mellyben egy, önállóvá tett isteni eszme valósított meg; az is igaz, hogy az ember a' benne önállóvá tett isteni eszménél fogva tükre az egész mindenségnek, mert az isteni eszmék tökéletes öszhangzásban vannak egymáshoz; de másfelül külön is az ember minden más lénytől, mert mindenik eszme önmagában tökéletesen meghatározott egység. Az emberi szellem tehát két ellentétes oldalknak, úgymint az egyeteminek és egyedinek egysége. Egyediségénél fogva szünet nélkül azon van, hogy saját önállóságát a' többi lényeg' irányában necsak fentartsa, hanem mindinkább érvényítse is; egyetemiségénél fogva ellenben folyvást vonzódik a' többi lényekkel közlekedés felé, hogy azok' segedelmével saját hiányait kiegészítse, 's ez által aztán önmagának mint viszonylagos egységnek egyesülését az általányos egységgel minél tökéletesebben megvalósíthassa. De végre tudná-e a' korlátolt tehetségű 's változékony föltétektől függő lény e' megvalósítást hajtani, ha már az általányos egységtől valódiilag át nem volna hatva? Semmi módon!

Világosan mutatják ezt a' rationalismushoz szító bölcséletek. Vegyük például az empirismust. Hozzá fog ez nagy elbizottságában az ismeretek' származásának fejtegetéséhez, megragadja a' tapasztalásnak eléje tóduló adatait, bonczolja a' bennök talált elemeket,

osztályozza a' fajok- és nemeket, végre az egyetemiség' legmagasabb csúcsán fölmutat egy lényt, melyről nem ok nélkül állíták némely-
lyek, hogy valóságos *caput mortuum*. Hiába az élettelj, melyből kiindult, hiába minden szörszálhasogatás, melyel büszkélkedik; a' magán nyugvó reflexio, ha még egyszer olly élesen taglalgatja is a' talált fogalmakat, soha sem képes mást, mint magához hasonló elvontságot felmutatni. Nézzük meg az egyoldalú idealismust is. Mit tanúsít ez? Megvetvén a' külső tapasztalás' mulékony tényeit, belé-
merül az elvont én' belvilágába, fürkészi az ott szereplő működéseket, nyomoztatja a' működések' törvényeit, elveket állít föl, szerkeszti a' csinált fogalmak' engedelmes tömegeit 's miután fölépítette belőlük a' mindenség' nagy templomát, beléhelyezi abba saját elvont, és mégis mindent alkotó *énét*, tömjénezi neki valamennyi oldalról, és mit arat mindezekért? Meghasonlást kívül meghasonlást belül. De mit is arathatna mást? Hiszen a' mi maga is létalapot szükségel, talán csak nem végső létalapja a' mindenségnek? Így czáfolja meg magát az egyoldalúság!

Mi távol akarván lenni a' tévelyítő egyoldalúságtól, különbséget teszünk az általános és viszonylagos igazság közt; de nem azért, hogy őket folytonos elszigeteltségre kárhoztassuk, hanem azért, hogy őket annál bensőbb egyesülésben birtokolhassuk. Azon okok, melyeknél fogva mi ezen benső egyesültséget szükségeljük, nem önkényiek, hanem magának az összerű igazságnak lényegén nyugsznak. Valamint a' szervezet' része csak az egészben és az egész által lett azzá, a' mi: úgy a' viszonylagos igazság is csak az általános' erejénél fogva az, a' mi. Benvan tehát az általános szellem is, mint általános igazság az emberi szellemenben, mint viszonylagos igazságban. Ha pedig mint egész, benvan a' részben, vagy is mint általános egység a' viszonylagos egységben; nem csak tudja, hanem folyvást teszi is egyszersmind önmagát abban. Mit jelent ez? Azt, hogy az általános szellem az emberi szellemet áthatja; azt, hogy az általános szellem az emberit, mint végcéljához szünet nélkül törekedőt, nyilatkozmányai által úgy élteti, hogy ez őt, mint saját általános igazságát ne csak léteileg hanem tudatilag is bírja vagyis hogy az emberi szellem az általányost minél tökéletesebben megismerni törekedjék.

Eredeti mivoltunkban gyökerül tehát az általány utáni sovár-
gás. Olly tény ez, melyet még az is állít, a' ki tagadná. Föltéve mind a' mellett, hogy a' tagadó nem bibelődik pusztá szavakkal, hanem valódiságban él. Az ilyen, ha saját életének fejleményeit nyomról nyomra átvizsgálta, valamint az eddig mondottakat, úgy azt is tétova nélkül elfogadja, hogy nem csak az általános szellem van az emberiben, hanem ez is benvan az általányosban. Kell tehát olly pontnak is lenni, a' hol egyesülnek. Mellyik az?

Értekezésünk' határai nem engedik, hogy e' tárgynál tovább időzzünk. De talán nem is szükséges, mert mindaz, mi a' bölcsészet'

eszméjének tartalmi oldalról történő kiemelésére kívántaték, a' már fölhozottakban eléggé meg lön érintve. Álljon tehát itt felhasználandó eredményképen a' következő alaptétel: az igazság' eszméje, mely a' bölcsészet' tartalmát teszi, benvan már az emberi szellemenben.

Hát a' bölcsészet' alakja? Ezen alakot mi a' bizonyosságba helyeztük. Mondottuk azonfölül, hogy a' bizonyosság nem más, mint szellemi állapot. Lesznek, kik a' szellemi állapotban alig gondolhatnak olly nyomatékot, minő a *bizonyosság* szó által kifejezett fogalomnak még a' közönséges életben is tulajdoníttatik. Vagy valami más lesz tehát a' bizonyosság, mint csupán szellemi állapot, vagy a' szellemi állapotban kell valaminek lenni, a' mi eddig a' bölcsészek' figyelmét kikerülte. Ezt lehetne az érintettekből kihozni. Kik a' bizonyosságot valami másnak veszik mint állapotnak, azon tárgyilagosságra hivatkoznak, melyet töle annál kevesebbé lehet megtagadni, minthogy rajta némi egyetemiség ömlik el. És az igaz, hogy a' bizonyosság nem szűkölködik tárgyilagosság nélkül; onnan mind a' mellett koránsem lehet azt következtetni, mintha őt az ismétárgyak' sajátságai közt kellene nyomozgatnunk. Ő nincs, nem is lehet a' szellemen kívül. Lássuk.

Az emberi szellemnek, mely csak úgy van, ha magát teszi, főjellemé a' szabadság, melyet mi a' szükségképiség és önkényiség' egységébe helyeztünk. Teszi tehát önmagát szabadon. Hogy ezen önmagának tevésekor magát bizonyos eredeti határozottságban vagyis olly állapotban leli, melynek ő sem nem egyedüli föltéte sem nem egyedüli oka, kétséget nem szenvedő dolog. Ezen önmagának illy állapotbani lelése, vagyis az illy állapotnak közvetlen felfogása az, a' mi közönségesen, érzésnek mondatik. Érez tehát a' szellem, midőn önmagát teszi. Ámde mit érez?

E' kérdést a' szabadság' lényege magyarázza meg. Lényegében áll ugyan is a' szabadságot gyakorló lénynek, hogy akárminő működést vigyen véghez, valamennyiben önmagánál van. A' magát saját eredeti határozottsága szerint, de mégis szabadon tevő lény ezen önmagánálí létének közvetlen felfogása azonegy amaz érzéssel, melyet szellemünk' irányában méltán nevezhetünk ösérzésnek. Miért? Azért, mert ezen ösérzés' felvillanásakor a' szellem nem mást, hanem önlétét érzi saját állapotában, és nem mást, hanem saját állapotát érzi önlétében; azértis ez azon legeredetibb önréztet, mely a' szellem' valamennyi működéséhez szükségképen csatlakozik.

Mivel azonban az emberi szellem viszonylagos önállósága és korlátoztsága következtében nem egyedüli tényezője azon állapotoknak, melyeket önmagában felfog; továbbá mivel az illy állapotok közt fölötte nagy különbség fordul elő; világos miszerint az ösérzésben felfogott állapotot a' nemösérzésben felfogottaktól mindig jól meg kell választanunk. Az ösérzés azon állapot' közvetlen fölfogása, melyben a' szellem mindenképi öszhangzásban van önmagával. Mit

fogunk tehát általa fel? A' szellemnek minden meghasonlástól tiszta önlétét. Hiába hozatnék fel ezen önléti tisztaság ellen, hogy az önérzésben az ön nem az, a' mi az állapot, sem az állapot nem az, a' mi az ön; mert e' különbséget csak mi teszszük, kik amaz ösérzést tudatilag vizsgáljuk. Az ösérzésben létező szellem az állapot, ön és érzés közötti különbségről mitsem tud világosan. Mindez egy föl-osztatlan egységbe olvad össze.

Az ösérzésben létező szellem, minthogy ez magának önmagávali legtisztább öszhangzását közvetlenül fogja fel, a' legtisztább gyönyört birtokolja, mely csak lehető. Innen van, hogy a' későbbi érzések közül csak az kedves a' szellemnek, mely az ösérzéssel öszszhangzik; ellenben mindaz némi kedvetlenséggel jár, a' mi vele össze nem hangzik. E' tünemény' okát nem nehéz kitalálni. A' mely későbbi érzés t. i. az ösérzéssel öszszhangzik, az a' szellemnek önmagávali tiszta megegyezését nem csak nem háborítja, hanem fokozza is; ellenben a' mely későbbi érzés az ösérzéssel össze nem hangzik, az a' szellemnek önmagávali meghasonlását idézi elő.

Midőn t. i. az emberi szellem önmagát szabadon teszi, ezen öntevés, mint működés, vagy mindenkép megfelel a' szellem' eredeti viszonyainak, eredeti törvényeinek és ezek' összerű egységének vagyis azon eszmének, mely a' szellem' közvetlen létalakját teszi, vagy nem felel meg mindenkép. Ha megfelel, azon tiszta önmagávali öszhangzás áll elő, mely mint állapot a' már említett ösérzésben fogatik föl; ha meg nem felel, a' szellem önmagával meghasonlott. Meghasonlott pedig azért, mivel benne az eredeti vagyis ősalapot az utóállapottal, valamint ezek' közvetlen fölfogása az ösérzés az utóérzéssel sincs oly viszonyban, hogy a' szellem' élete egymáshoz mindenkép törvényszerűleg azaz természethűven rokonuló elemekben nyilatkozhatnék.

Nehéz ugyan nekünk, kik a' mostani élet' bonyodalmai közt annyiféle és sokképen különködő érzések' folyamatán törtünk már keresztül, az itt szóba hozott ösérzés' tiszta felfogásához eljutnunk; mind a' mellett, ha a' szellem' belvilágának összerűségét igazán akarjuk ismerni, az ösérzés' tárgyalása ki nem kerülhető kötelesség. Ez azon érzés, mely a' vele viszonyba helyezett eszmék' különbségéhez képest más meg más nevet szokott viselni. Ha a' szép' eszméjére viszonyítatik, aestheticainak, ha az igazságéra, értelminek, ha a' jóéra, erkölcsinek, ha pedig az isteni eszmére viszonyítatik, valásinak szokott mondatni. Minket jelenleg csak azon viszony érdekelhet, mely közte és az igazság között van.

Az ösérzés a' szellem' eredeti, mindenkép öszhangzó állapotának közvetlen felfogása. Minden működés és minden szenvedés, valamint a' kettő' egysége is, ha nem az őket előhozó okra, mint okra, hanem az őket felfogó szellemre viszonyíttatnak, érzésbeni állapotnak nevezetnek. Önkényt kerül most itt elő e' kérdés: mi hozta elő

azon eredeti állapotot, mely annyiszor lön már megemlítve? Az emberi szellem egyedül nem; mert azt ő, midőn önmagát saját természetéhez arányosan legelőször szabadon tette, 's ezen öntevéskor önmagát legelőször felfogta, magát olly állapotban lelé, mely minden önmagánál létének daczára, némi kénytetéssel járt, következőleg önlétén kívül valami más létnek tényezésére is mutatott. Ezen tényező lét nem más mint a' minden létezőt átható általános igazság, vagy is általános szellem; azon állapot, melyben magát az összerüleg vett igazságtól áthatott, mind a' mellett önmagát saját eredeti határozottsága szerint szabadon tevő emberi szellem leli, nem más mint az ősbizonyosság, azon működés végre, melyben az eredetileg meghatározott szellem az igazságot és ősbizonyosságot együtt felfogja, nem más mint az őserzés.

Három pont lön az iméntiekben kiemelve: az igazság, az ősbizonyosság és az őserzés, melyek közül mindenik önmagában megkülönböztetett egység. Az igazság' eszméje, melyet magában az emberi szellem talál, azon egy az általános és viszonylagos igazság' életbeni egységével. Az ősbizonyosság is kettőt rejt magában, az állapotot és a' léte, mert a' szellem önlétét leli föl ezen állapotban; nem egyéb tehát az ősbizonyosság mint a' szellemi lét és állapot' életbeni egysége. Az őserzés továbbá az igazság által áthatott bizonyosság és a' bizonyosságban elfogadott igazság' egységének közvetlen felfogása. Ez sem lehet tehát más, mint az önmagát tevő és tevényekben önmagának megnyilatkozó szellem' közvetlen életperczenése. Vagy más szavakkal, az önmagát szabadon tevő 's tevéseben önlétére viszonyuló szellem' életének közvetlen alakja. De miért nyilatkozik meg önmagának ezen alakban az emberi szellem? Azért, hogy ez által saját eredeti tartalmának és ebben önmagának célzszerű ismeretére jutván azzá lehessen, mivé eredeti rendeltetésénél fogva lennie kell.

Ezen célzszerű önismeretet pedig, saját eredeti létviszonyaihoz, eredeti törvényeihez és eredeti föltételeiségéhez képest, három fokon keresztül képes csak az emberi szellem végrehajtani. Az első foknak bélyege a' közvetlenség, másodiké a' közvetlenség, harmadiké az összerűség. Lássuk őket egyenként, mert csak az ő segédmókkal lehet a' bölcsészet' eszméjét a' maga valóságában méltányolnunk.

KIS GYÜLÉS, JUL. 18. 1853.

(A' történettudományi osztály' részére).

Gebhardt Ferencz legidősb rt. helyettes elnökle alatt

Jelen az osztályból: Érdy, Jerney r., Kiss F., Wenzel lt. tt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Czuczor, Győry, Kállay, Kiss K. r., Hunfalvy, Pauler, Repicky, Tóth L. lt. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

KÁLLAY FERENCZ rt.

némelly *a' régi magyar lakokat illető kérdéseket* terjesztett elő, miket gr. Karacsay Fodorral további nyomozások végett közölni kért.

WENZEL GUSZTÁV lt.

az osztály' figyelmét a' Palacky Ferencz lt. által a' párizsi cs. könyvtárban lelt azon kéziratra fordítván, mely annak a' bécsi academiához intézett tudósítása szerint *Buda és Pest' házajstromát* foglalja magában a' XV. századból, Palacky Ferencz lt. ez érdekes emlékek a' m. academiával is közlésére felkérni rendeltetett.

REPICKY JÁNOS lt.

számot adva a' f. év' másod negyedbeli munkálkodásairól a' török-magyar történetforrások körül: beadta a' *jászberényi török oklevelek' első csomóját* fordítva, mely hetven darabot foglal magában; továbbá másolatát a' Castel nuovo város' kapuján és várán találtató török feliratoknak. A' tisztelt tag' ebbeli munkássága teljes megelégedéssel vétetett.

— A' titoknak olvasta Chlumezky lovagnak Brünmben jul. 6. költ levelét, melyben, a' belloviczi ásások' következtén földezett régi sirröli jelentését megküldvén, arra az academia' figyelmét kikéri. Felszólított tehát Erdy János rt., hogy e' tárgyban az osztálynak oct. 22. leendő ülésében bő véleményt adna, mely a' kún-magyar temetkezés és síralkotás' kérdését úgy, mint ez a' tisztelt tag' eddigi tanulmányai, vizsgálatai és tapasztalatai szerint áll, kimerítse; mely aztán Chlumezky úrral, 's általa a' brünni történeti egylettel közlendő. Mire a' felkért rendes tag szívesen vállalkozott is.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, JUL. 18. 1853.

Gebhardt Ferencz legid. rt. helyettes elnökele alatt

Jelen: Bugát, Czuczor, Érdy, György, Jerney, Kállay, Kiss K. rr. lt. — Hunfalvy, Kiss F., Pauler, Repicky, Tóth, Wenzel lt. lt. — Toldy Fer. titoknak.

— Wenzel Gusztáv lt. jelentvén, hogy e' szünidőt egy éjszaki Németországban teendő utazásra kívánja fordítani, 's ez alkalommal is, mint máskor, a' Magyarországot, különösen történeti tekintetben, érdeklő dolgokra ügyelni: kérésére a' tudományos intézetek' főnökeihez ajánló levél adatni rendeltetett.

— Olvastatott a' *déli sláv történeti és régiségi társaságnak* Zágrábban jun. 17. költ, testvéries értelmű levele, mely mellett szabályai és jutalomkérdései' néhány példányát küldötte. Kedvesen vétettek.

— Olvastatott Bernyakovich Grubissich Ágost Antalnak, Milanóban, jul. 3. költ levele, melyben jelenti, hogy dalmát születés levén, az egykori magyar anyaország' tudós társasága iránti ragaszkodásból egy 232 darabból álló *dalmát moszatgyűjteménnyel* kíván kedveskedni, ha azt az academia szívesen veendi; egyszersmind pedig a' megküldés' útja iránt is utasítást kér. Az ülés szívesen fogadta az ajánlatot.

— Olvastatott Szontagh Gusztáv rt. véleménye *Károly főhg. Stratégiája' első kötete' fordításáról* Kiss Károlytól, melyről úgy nyilatkozván, hogy az mind azért, mert a' Tanárkyénál tárgy' felfogása és irány' tekintetében jobb, mind hogy a' II. és III. kötet is Kiss Károly rt. fordításában levén elfogadva, egyezőség' okáért is Tanárkyé felett elsőséget érdemel, annak kiadása rendeltetett el Tanárkyé helyett, ez pedig a' kézírattárba tétetni határozottatott.

— A' titoknak a' *könyvtárhivatal'* nevében benyújtotta a' néhai *Helmezy Mihály özvege'* részéről férje után rá maradt *könyvgyűjtemény'* lajstromát, melly 600 munkából és 1635 kötetből áll, 's mellyel az özvegy az academiának kedveskedett.

— Ugyanaz olvasta *Durand A.* úrnak Párisban majus' 15. költ levelét, melly mellett a' *Séances et Travaux de l' acad. des Sciences Morales et Politiques* című értesítőnek 1853-ki 4-ed füzetét beküldvén, 's azt, mint a' *Mémoires* kiegészítőjét a' m. academiának megrendelés végett ajánlván, e' végett a' nm. Elnök titoknokilag meg fog kerestetni.

— A' *könyvtár'* számára a' következő ajándékok adattak be : Amerikai *D. Morton Vilmos'* részéről az amer. congressus' senatusának és képviselő házának tárgyalásai Morton úr' fölfedezői elsőségéről a' kén-égenynek sebészi műtételeknél tapasztalt érzék-tompító ereje körül. — *Benkő Károlytól* : *Csík, Gyergyó és Káson szék múltja és jelene. Kolosv. 1853. — *Tasner Antal* ltól : *Nurredin bég'* francziából törökre fordított gyaloghadtanítása. 3 kötetben 1830. — *Trausch Józseftől* : *Zur Gesch. des schaessburger Gymnasiums v. Teutsch. Kronst.* 1852. — *Virozsil Antaltól* : **Juris Publ. R. Hung. Specimen IV. et V.* Bud. 1853. — A' *kézírttár'* számára *Szilágyi István* lt. három eredeti török levelet adott be, mellyeknek *Repicky János* lt. tartalomjegyzékét olvasta fel.

Felelős szerkesztő : Toldy F. titoknak.

MAGYAR

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

XIII. Év.

1853. SEPTEMBER. OCTOBER.

V. Sz.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, SEPT. 24. 1853.

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen: Császár és b. Kemény Zs. tiszt. tt. — Bugát, Czuczor, Gebhardt, Györy, Jerney, Kállay, Kiss K. r. tt. — Bertha, Hunfalvy, Lukács, Pauler, Repicky, Székács, Tóth, Wenzel tt. — Toldy Ferencz titoknok.

— A' helyettes Elnök üdvözlőlvén a' szünidő után szép számmal öszvesereglett társaságot, a' titoknok

PURGSTALLER JÓZSEF

legközelebb igazgatóságilag kinevezett philosophiai osztályi rendes tag' képében ennek következő helyfoglaló értekezését a' bölcsészet' és emberi ész' fejlődése közti egybefüggésről olvasta fel:

Korunk' nagy jelentékenységű felfödözéseinek egyike kétség kívül azon elv: hogy az emberi életben úgy, mint a' kültermészetben egyetemes törvényül a' fejlődés van rendelve. E' fejlődés az élő lények' sorában szembetünő. Vessünk pillantást az élet' jeleneire.

Vizsgálván az ember' életét, azt tapasztaljuk, hogy az ember cselekvésének olly annyira ura, miszerint minden külbefolyásnak képes ellenszegülni, és önelhatározását követni. Az élet tehát az emberben a' tevékenységnek azon fokára emelkedik, minélfogva a' külső behatások emberre nézve pusztá indokok, melyek őt cselekvésre indítják, de nem kényszerítik: az öntevékenység e' fokát szabadságnak nevezzük.

Szálljunk le az állatok' körébe; itt már az élet a' szabadság' jellemétől megfosztva és belső kénytelenség' bilincsei közé szorítva jelenkezik, úgy hogy egyedül a' természetösztön a' tényező. E' természetösztönnel életet tulajdonítunk ugyan, de nem szabadságot, hanem vak önkényt (arbitrium brutum).

Ha még lejjebb ereszkedünk a' növényekig és azok' osztályába tekintünk, ott is még életre akadunk; mert jóllehet az állati önkény hiányzik a' növényben, mindazáltal képző ereje öntevékenységet fejt ki, úgy hogy alakulását némi eszme, előkép (typus) vezérli, és azon fajnak, melyhez tartozik, lényeges tulajdonságait örökli.

A' növények' országán alúl a' holt természet honol: itt száműzve van az öntevékenység, és dermedtő kénytelenség uralkodik.

Az ember a 'földi lények' sorában fő helyet foglalván, a' fejlődésnek legmagasabb fokát tünteti ki. E' főséges állásra az ember szellemi természete által emelkedik, melynek sajátosságai az ész és szabad akarat. Az ész az égi szikra, a' szellemi világosság : ennek verőfényénél átlátja az ember a' jelenetek' okait, céljait, viszonyait és a' létezők' jelentékenysége fölött elmélkedvén, az igaznak, szép és jónak eszméit hozza tisztába. A' szabad akarat a' szellemi tetterő (Thatkraft), mely az észnek világítása után indulván, célokat tűz ki és törvényeket szab, melyek szerint életét vezérli. — Ész és szabad akarat által az ember erkölcsi lény azaz személy (persona), ki e' kiváló jellemnél fogva önmaga' igazgatója és az erkölcsi országnak tagja.

Ellátva illy főséges természettel az ember, határtalan fejlődés, végnélküli tökéletesedés' magvait hordja keblében. 'S valóban az érzékiségen kívül, melynek vágyai a' földi létnek szűk határai közé vannak szorítva, az embernek magasabb célok vannak kitűzve, melyeknek létesítése által végtelenül fejlődik és tökélesül. Ki nem tudja, hogy szellemi célokat tárgyzó eszmékkel bírnunk és azokat valósítani törekszünk? Igen is, eszünk az általános igazat, a' szükségkép valót, az egyetemileg érvényest, úgy szinte az általános jót, az erkölcsi tökélyt tisztán felfogja. Akaratunk tökélyvágytól hevül, minél fogva tökélyes minden tévedéstől; mert igazra és fogatkozás nélküli jóra törekszik. Azért is az emberi nem előtt végtelen pálya áll nyitva, és rendeltetése végnélküli fejlődés 's tökéletesedés. Hogy e' szellemi célokra valóban törekszünk, a' tudomány, vallás, erkölcsi élet megcáfolhatlanul igazolják.

Az emberi észnek dicső szüleményei: a' tudomány, művészet, erkölcsi és polgári élet. Mindegyiknek magasztos cél van kitűzve: a' tudomány az igaznak határtalan országába vezet; a' művészet szép műveket alakítván, az emberi életet nemesíti; az erkölcsi és polgári élet a' jót meghonosítván, az emberiség' haladását mindenemű jólétben eszközli. Itt egyelőre figyelmeztetünk azon világtörténeti igazságra, hogy az emberiség a' szellemi kincsek' birtokába csak lépcsőnként és századok' lefolyása után jut, valamint az emberi ész' fejlődése is csak lassan 's kicsiny lépéssel halad előre.

A' tudományok közül a' bölcsészetnek jutott ama' dicső hivatás egyfelül az emberi észnek magasztos eszméit, másfelül az emberiség' vég céljait tisztába hozni. E' nemes földatát a' bölcsészet szinte csak fokenként és többszöri kísérlet után fejtendi meg minden oldalról.

A' bölcsészetnek fejlődése azaz története van, mely az emberi ész' fejlődésével szorosan van összefűzve, úgy hogy mindkét nemű fejlődés egyenlőben halad 's ezek egymás viszonytárságban osztoznak. E' tárgyat választám székfoglaló értekezésemnek, és remélem, a' tudós akademia' figyelmét 's méltánylását nyeri.

Az emberi műveltség' bölcsője kelet, hol a' tudomány, művészet, vallási és polgári intézetek fejledeztek : itt akadunk a' bölcsesleli elméletek' (theoriae) első nyomaira is.

Kelet' népeinél őskorban a' bölcsészeti eszmék a' hagyományos vallásban voltak szöve : mi szépen megegyezik az emberi ész' fokozati fejlődésével, és az emberiség' ama' gyermekkorával, melyben az értelem még járatlan vala az élesebb logikai elemzésben, minélfogva az ismeret' nemeit, a' tudást a' hittől, egymástól szorosan meg nem különböztette. E' korszakban az ész a' tudomány' ágait még tisztán nem fejtette szét, hanem költészet, természettan, bölcsészet, vallás, törvénytudomány az ész' egyetlen tudásfájában voltak összefonva, 's csak lassanként bontakoztak ki. Jellemző ezen korra nézve, hogy tudomány, vallás, törvényhozás isteni kijelentésből merítették; támaszuk tehát isteni tekintély vala és kútforrójuk szent hagyomány.

Keleten a' bölcsészet önállóságra soha sem vergődött : népeinél a' képzelem túlnyomó az ész fölött 's bölcsesleteik magokon hordják az ábránd' bélyegét. Általán véve kelet nem hona a' szabadabb eszmélésnek (reflexio), mire a' régiség' emlékeit lehet tanúbizonyságul idézni, melyekből kiviláglik, hogy az ó-kori hindúk, chaldaeiak, aegyptusiaknál a' tudomány rejtelmekbe volt burkolva, a' művészeti izlés torzítva, a' polgári élet ősi szokások által bilincselve. Az idézett népeknél gátolta a' szellemi előhaladást különösen a' divatozó kaszt-rendszer, minélfogva a' műveltség az előkelő rend' kizárólagos birtokát tette, továbbá a' makacsság, mellyel a' hagyományozotthoz ragaszkodtak, 's melly eszközlé, hogy e' népek a' fejlődésnek bizonyos pontján megállapodtak, és századokon át tovább nem mozdultak. — Magasabb szellemi törekvést Nagy-Ázsiában lelünk kivételkép a' zsidó nemzetben, melly nem csak igaz hite, az egyetlen isten' imádása által vált ki az egykorú nemzetek közül, hanem irodalmának gazdagsága, fönsége és erkölcsi iránya félreismerhetlen jelei ama' magasztos lelkesedésnek, melly istennek e' választott népét dicsőleg buzditá.

A' mindenoldalú szellemi fejlődést hatalmasan megindíták a' görögök, folytatták a' rómaiak, magasabb tökélyi fokra emelék a' keresztyén népek.

Görögön felvirágzásával új korszak kezdődik a' művelődés' történetében. A' hellén nemzet az emberi szellemet ifjúi ereje és szépségében tüntette ki. Szembetűnő jellemvonása az ó-kori hellén fajnak a' nyílt elme, költészet és művészet iránti hajlam, a' mozgékonyosság, merészség, életvidorság és szabadság' szeretete. Figyelemre méltó a' görög műveltségnek sokoldalúsága úgy, mint korához mért tökélye. Hellasban alapultak nagy részt a' mai nap úgynevezett magasabb tudományok, a' művészet' több neme itt fejlődött és emelkedett virágzásra, e' honban keletkeztek új társadalmi intézetek és

nyilatkoztak új erények. A hellén ész remek tudományi munkákat és örök szépségű műveket hagyott az utókornak.

Hellasban Athenae volt a bölcsesség' székhelye; itt a' bölcsészet' épülete is dicsően emelkedett. A' görögök' bölcsészete a' theogonia és cosmogoniából fejtett ki, mellyek az istenek és a' világ' eredetét költői képekbe burkolva adták elé. E' hitregék (mythi) arra vezették a' görögöket, hogy a' létezők' eredetét okoskodás' útján is törekedtek megfejtetni.

Kezdetben a' bölcsészett költői színben jelenkezett, melly tényen meg nem ütközik az, ki meggondolja, hogy a' szellemi fejlődésnek fokozata van, 's e' fejlődésben sokkal előbb nyilatkozik a' képzelem (phantasia), mintsem az ész, 's hogy az ifjui szellem hajlőbb költészetre, mint komoly elmélkedésre.

A' bölcséleti költeményeket nemsokára a' mélyebb eszméléssel járó rendszeres bölcsészett váltotta fel. Eleinte még hiányoztak azon alapos elvek, mellyekből a' bölcsészettnek mint szoros értelemben vett tudománynak kell kiindúlnia, noha tagadni nem lehet, hogy a' bölcselő ész szilárd álláspontokra emelkedett, és a' hitregét háttérbe szorította. Ezen időszakot más hiány is bélyegzi. A' bölcselők a' külvilágot nyomozván, az emberi szellemet, melly alapítója a' tudásnak, vizsgálásuk' köréből majdnem egészen kizárták. E' ténynek lélektani alapja az: hogy az érzéki élet a' szelleminél előbb fejlőd-vén, az érzéki, anyagi világ is előbb vonja magára a' figyelmet, mintsem a' szellem.

E' korbeli bölcsészek elmélkedések' tárgyául a' külvilágot vették, mellynek eredetét és alkatrészeit okoskodva törekedtek megfejtetni. Némelylek ezen bölcselő természettudósok közül, névleg Thales és Pythagoras, a' mennyiségtant (mathesis) örvendetes sikerrel művelték; sőt Pythagoras e' mennyiségtani fogalmakat használta bölcselésben, és azokat nem csak a' világtanra, hanem az erkölcstanra is alkalmazta.

A' bölcsészek a' világ' eredete 's az ős-ok iránt egymással ellenkező nézetekre jöttek. A' nézetek' (Ansichten) ellentéte a' vitatkozástant (dialectica) szülte 's fényes polczra emelte. E' tan fegyverül szolgált a' felekezetekre szakadt bölcselőknek egymás elleni harczukban. Nem ereszkedem a' félszeg nézetek és túlságos állítások' részletes vizsgálatába; elég lesz említnem, hogy már e' korban egyfelül az idealismus és pantheismus, másfelül a' materialismus és naturalismus' ferdeségei nyilván mutatkoztak.

Az eléadott észharcz a' szellemi fejlődést nem akasztá meg, sőt előmozdítá; mert illy vitatkozás által az értelem felvilágosodott, az ítélő tehetség élesedett, a' nyelv és vele együtt a' szónoklat simább és hajlékonyabbá lett, 's egyáltalában áll tényül, hogy a' tudomány tisztultabb eszmékkal gazdagodott.

Mint említém, a' bölcsészek eleinte majd egyedül a' külvilágot

vizsgálták; a' szellemet pedig, melly a' tudásnak kútfeje, csekély figyelemre méltatták. E' hiányt észre vevén Socrates, a' való bölcs, az önismeretet állítá a' bölcsesség' alapjává (*nosce te ipsum*), és az erkölcsi élet' vizsgálatát előtérbe hozta. Köz értelmű oktatása és feddhetlen élete által eszközlé e' tiszteletre méltó férfiú, hogy valamint a' bölcsészet, úgy a' szellemi művelődés is új irányt vett és ohajtott virágzásnak indult.

Socrates' útmutatását követvén Plato és Aristoteles, törekvésüket oda irányzák, hogy a' tudományt az étellel, az elméletet a' gyakorlattal szép összhangzásba hozzák, Plato a' bölcsészetnek egész körét karolta fel, noha részeit világosan ki nem jelölte. Párbeszédeiből (dialogi), mikbe eszméit foglalta, kitűnik, hogy három fő tárgyra irányozta bölcsészeti eszmélését, úgymint a' tudomány' alapítására, a' természetre és erkölcsi életre. E' tárgyakat Aristoteles határozottan megkülönböztette és a' bölcsészetét három fő részre osztotta, logica, physica és ethicára. E' két férfiú' tudományi nyomozása az eszmék' országában hatalmas mozgalmat indított és tetemes átalakulást hozott létre, úgy hogy Platót a' bölcsészek' fejedelmének, Aristotelest az ókor' legtudósabb férfjának méltán tisztelik. Plato' bölcséletét magasztos szemlélődés (speculatio) dicsőíti; munkáit nem csak a' bölcsészek' tevék tanulmányuk' tárgyává, hanem költők, szónokok, törvénytudók és mind azok érdekelvvel olvasták, kiknek világ- és emberismeretre volt szükségök. — Aristoteles a' bölcsészet' mezején mint rendező lépett fel, a' tudomány' ágait egymástól elkülönöztetvén és rendszeres alakba öltöztetvén. E' férfiú' tudományosság' minden szakában dolgozott; a' tanári pályán a' bölcsészeten kívül a' mennyiségtant, történetíratot és szónoklatot adta elő. Mint Nagy Sándor' nevelője ama' világhírű fejedelem' bőkezűsége által módot lelt arra, hogy ó-korban első jelentékeny könyvtárt és termékgyűjteményt szerezhete.

Célomhoz tartozik e' két első rendű bölcsésznek a' tudományra, művészet és erkölcsi életre vonatkozó eszméit alapvonásai-ban megismertetni. Mind a' két bölcsész az eszmék' uralkodását védi, csak hogy mindegyik közölök más úton alapítja azokat 's így a' módszerben térnek el egymástól. Plato az eszméket észszemlélésből (Vernunftanschauung) származtatja, Aristoteles pedig szoros közvetkeztetés' útján hozza napfényre.

Az eszmék Plato szerint a' tökélynek képei (paradigmata), mellyek öröktől fogva istenben léteztek. Ezen eszmevilágon (Ideenwelt) kívül öröktől fogva némi anyag létezett, mellyből az eszmék' eszközlése által a' világ alakult. Ekkép a' testi világ az eszmevilágnak árnyképe és minden világi lényben eszme 's anyag van egyesülve. Az eszmék az érzékfölöttit, az örökkévalót és igazi létet terjesztik elé: ezen eszmék az emberi észnek veleszületett birtokát teszik. — Az ember' hivatása istenhez közelíteni, mit az által teljesít,

hogy mint eszes lény az igaznak, szép és jónak eszméit megismeri 's ezeket szabad akaratú cselekvése által a' gyakorlati életben valósítja. E' hivatás a' lelki erőknek öszhangzását követeli. Az ész természeténél fogva uralkodik, minthogy ez ismeri meg, mi jó, szép és nemes; az észnek eszközül szolgál a' bátor kedély (thymos, animus, Gemüth), melynek segédelmével az érzéki vágyakat fékezi, annyira, hogy az érzékiség (epithymia) az észnek kénytelen hódolni. Ezen öszhangzás a' lélek' épségét, a' való erényt képezi, melynek eredménye a' boldogság. — Az emberi élet' tökéletesedése a' szépnak létesítését követeli: e' működésben is az isteni eszmék szolgálnak mintaképül. A' szép' eszméinek létesítése a' nemes művészetet szüli, mely által az emberi mű arányt és kedves rendet ölt magára. — A' társadalom' hivatása az embert rendeltetéséhez biztosan vezetni, és az erkölcsi elveket az emberi életben uralkodásra emelni.

Vázzunk korrajzban Plato' tudományi, művészeti és társadalmi alapeszméit; lássuk most Aristotelesnek e' tárgyakra vonatkozó nézeteit. — „Az emberi ész, mond Aristoteles, igazi tudásra tesz szert. A' tudás az igaznak ismerete, az igazat pedig a' lényeges teszi, mely a' szükségképesben fekszik: e' lényegest az által ismeri meg az ész, hogy az észre vett tárgyakban az egyetemest (universale) és szükségképest (apodicticum) az egyes és esetlegestől (contingens) megkülönbözteti 's az események' okait fürkészi. Így emelkedik az ész a' főfogalmakhoz, minők önállóság, okság, mennyiség, minőség, tér, idő stb, melyek az egyetemest és szükségkép valót, tehát az igazi létet terjesztik elé. — Az ész azon elismerésre vezet, hogy valóban létezik olly őslény, mely minden változásnak 's ennél fogva a' világ' alkotásának végső szülő oka. Ezen őslény az isten, vagyis a' változatlan, örökkévaló, érzékfölötti állag (substantia), a' szüntelen cselekvés, a' tökélyes örök élet. — Az embernek mint eszes lénynek hivatása és fő rendeltetése az észszerű cselekvés: e' cselekvéssel való jólét van összekötve, mely az ember' fő javát képezi. Minthogy a' lelki cselekvés kétféle: elméleti és gyakorlati; ennél fogva az erény is, mint a' készség észszerű cselekvésre, mind az értelemre, mind az akaratra vonatkozik. Az erénynek mind a' két neme nevelést és gyakorlást tesz föl.“

Ime ezek az ó-kor' két legtekintélyesebb bölcsészének cszméi! Birálatuk értekezésem' határán túl vezetne, azért teljesen mellőzöm. Mind a' mellett nem hallgathatom el azon tényt, miszerint az eléadott bölcseletek (philosophemata) a' vallásnak magasabb követeléseit ki nem elégítették. Mind Plato, mind Aristoteles az öröklött ész mellé ős anyagot állított, minél fogva e' világnézet szerint az isten nem való teremtető, hanem alakító és rendező. Az ész' törvényszerűe előtt csak azon bölcsészeti rendszer nyer igazolást, mely való egységből indulván ki, ez által a' létezők' ellentéteit kellően egyeztetni.

A' bölcsészet' térén e' korszakban a' dogmatismus' ellenében a' scepticismus is fölemelte fejét, csak hogy az előbbi túlnyomó hatalommal bírt az utóbbi fölött. Lángeszű férfiak, mint Plato és Aristoteles, szellemi erejük által lerombolhatlan gátat emeltek a' duló kételkedőségnek; de mihielyt ezen erős férfiak leléptek a' bölcsészet' színhelyéről, az elmei habozás újra keletkezett, sőt a' scepticismus csatarendbe szedvén erejét, tervszerűleg intézte rohamát az emberi tudás ellen, és ezt vég veszélylyel fenyegette. A' bölcsészetnek e' kétes állásakor az emberi ész a' vallási hitnek karjaiban keresett menedéket. De erről alább.

A' görög phalanx a' római legio által meggyőzöttvén, Hellas önállóságát elvesztette, 's evvel együtt az önállólag bölcselő és a' tudomány 's művészet' körében teremőleg működő hellén ész szerepét befejezte.

Az ifjúi erejű hellén nép' helyébe a' világ' színpadára a' férfias lelkületű római nemzet lépett, mely uralkodásra termelt, 's uralmát három világgrészben meg is alapította. Bár hódító nemzet vala a' római, mindazáltal a' műveltség és polgárisodás körül is szerzett érdemet; mert a' meddig fegyvere ért, terjeszté az értelmi felvilágosodás' boldogító intézvényeit.

Róma' alapítása után több század folyt le, és népe barbár maradt, nem méltányolván a' tudományok és művészetek' becsét, sőt mondhatni, idegenkedéssel fordúlt el a' szellem' műveitől. Mars' durva harczkedve elnémitá a' római nép' keblében a' Muzák' szelidebb életmódra intő szöszatát.

Mielőtt Róma Hellast meghódítá, bírt ugyan némelly czélszerű állodalmi szerkezettel; de hiányzott benne a' tudományok és művészetek' ápolása, a' szellemi műveltség utáni törekvés. A' római nemzet' egész élete földmívelésre, országhormányra és hadviselésre vala irányozva; mind ezekben is nem magasabb eszme vezérlé eljárásukat, hanem egyáltalán véve minden foglalatosságban a' római nép az életgyakorlatit, tehát a' közértelműt és közhasznút tartotta szemmel. Illy szellem uralkodván a' nemzetben, nem csoda, hogy az elvont gondolkodást igénylő tudománytól és a' nemesebb élvezettel kínálkozó művészettől idegenkedett.

Miután a' rómaiak Carthagót, Macedoniát, Göröghont és több ázsiai országot meghódítván, szellemileg kiművelt népekkel jöttek érintkezésbe, ezentúl a' meghódított népeket műveltségben is akarták felülmúlni.

A' görög tudományosság különösen akkor nyert a' rómaiak előtt elismerést és tiszteletet, midőn Athenából követség küldetett Rómába némi pénzbírság' ügyében. A' követek mesterek valának a' szónoklatban 's egyszersmind főnökei a' hellén bölcsészet' akkor uralkodó három felekeztének, úgymint az academicus Carneades, a' peripateticus Critolaus, a' stoicus Diogenes : e' követség' ékes-

szólása eszközölte, hogy Athenae a' pénzbírság alól fölmentetett. — Ezen időtől fogva a' római ifjúság Athenaebe sietett, hogy tudományszomját kielégítse, és a' római irodalomnak a' hellén lett alapja.

A' rómaiak kezdettől végig túlnyomó hajlammal viseltettek a' gyakorlati élet iránt, 's bár fáradhatlan szorgalommal ápolták a' tudományosságot, jobbadán csak átültették és honosították azt, a' mit a' hellének a' tudomány' mezején fejlesztettek és hoztak virágzásba. — Dicséretes buzgalommal utánozták a' görögöket a' költészetben, szónoklat és történetíratban: e' szakok' mindegyike valóban jelesen volt képviselve a' rómaiak által. Hogy példákat idézzek, a' költészetben Virgilius, Ovidius, Horatius, a' szónoklatban Cicero, a' történetíratban Livius, Tacitus elmeszüleményeikkel maradandó hírnevet szereztek magoknak.

Ha egy részt tagadni nem lehet, hogy a' rómaiak az elméleti tudományokban a' hellének mögött hátramaradtak; úgy más részt meg kell vallanunk, hogy a' gyakorlati szakokban, nevezetesen a' törvénytudomány és kormánytanban görög mestereiket jóval felülmúlták. — A' törvénytudomány, jöllehet csak a' császárok' korában tárgyalatott rendszeresen, mégis rövid idő alatt magas tökélyfokot ért el; 's a' mi leginkább figyelemre méltó, e' tudomány olly egyetemes érvényre tett szert, hogy, midőn a' tudomány' többi ágai már hanyatlottak, az fentartá magát; 's miután a' római birodalom' összeomlott, a' római törvénykönyv a' birodalom' romjaiból emelkedett új országokban forrásul szolgált, sőt mai napig tanulmánya a' jogászoknak.

Valamint általán véve a' hellén tudományt nyílt karokkal fogadták e' korszakban a' rómaiak, úgy a' bölcsészetet is. Azonban hiányozván a' rómaiakban az elvont gondolkodás és szemlélődés (speculatio) iránti hajlam, elméleti részében a' bölcsészetnek semmi új eszmét és elvet nem hoztak napfényre s többnyire csak a' gyakorlati tanok' fejtegetésére szorítkoztak. Némellyek Epicurus' bölcséletét kedvelték meg; sokan a' legjelesebb férfiak közül a' stoicusok' szigorú tanához szegődtek. A' görög bölcsészetnek a' rómaiak közti meghonosítása körül legnagyobb érdemet szerzett magának Cicero, ki a' hellén bölcsészeti felekezeteknek tanait népszerű modorban és ékes latin nyelvben közölte földieivel. Cicero egyszersmind az összes római irodalom' történetében a' legnevezetesebb ember. Rómának e' legtudósabb fia hellén műveltséggel nagy mértékben volt ékesítve, e' mellett képességgel bírt azt rómaivá változtatni, és kortársaival megkedveltetni. Ő korának szellemét teljesen felfogta és elég ügyes vala azt híven visszatükrözni munkáiban. A' bölcsészetet illetőleg, noha a' hellén felekezetek' fejeit mind nagyon tisztelte, mégis az elméleti részben leginkább az academicus Philont, a' gyakorlatiban az Academiát és Stoát megegyeztető Antiochust választá kalauzúl.

A római irodalom Cicero' idejében érte el fényének tetőpontját, de már Octavianus Augustus' uralkodása után fényét mindinkább veszítve homályba kezdett borúlni. Figyelmet érdemel azon esemény, hogy ezen korban Róma' kormányereje és állodalmi szerkezete is hanyatlásnak indult. — Több ok munkált össze Róma' fényének elhomályosítására és hatalmának megtörésére. Elhatározó befolyást tagadhatlanul eszközölt azon körülmény, hogy a' hajdan szegény és nélkülözésekhez szokott római nemzet a' meghódított népek' kizsákmányolása által rövid idő alatt szertelenül meggazdagodván, a' kincsvágy' ördöge által megszállva, féktelen szenvedélyeknek hódolt, 's a' hivalkodás, kéjelgés és fényűzés' örült mámorába esvén, mély erkölcsi romlottságba süllyedt.

Ezalatt a' bölcsészet és vele együtt az ész' fejlődése új irányt kapott : ezen irányt adá a' keresztyén hitnek életbe lépése a' római birodalomban. De mielőtt e' nagy következményű jelenet' fejtegetésébe ereszkedném, czélszerűnek látom egyelőre a' népek' vallási állapotát vázolni.

A' pogány vallás ez időben ki nem elégíté a' műveltebb osztályokat; mert a' hitregéken és babonás szertartásokon kívül hiányzott ama' vallásban minden hittan és erkölcsi tükély' szabálya; innét történt, hogy e' valláshoz egyedül a' tudatlan nép ragaszkodott, az értelmeseknél pedig a' népvallás' helyét a' bölcsészetnek kellett pótolnia. A' bölcsészet törekedett felvilágítani az emberi értelmet az isteni dolgok felől, valamint az emberi nem' rendeltetése és erkölcsi kötelessége iránt utasítást adni. — Mind a' mellett a' köznép makacsúl ragaszkodott babonáihoz; mert vallását isteni kijelentésből származottnak hitte, dicsekedvén szent iratokkal, minők a' sybillai könyvek voltak, továbbá jósdákkal (oraculum), isteni megjelenésekkel.

A' bölcsészek már Socrates' idejében vitatták az egyistenséget (monotheismus), de ezen eszmét többnyire mint titkos tant közölték avatottaikkal, úgy hogy a' felekezetek' zárt körén kívül a' köznép nem hatott. — Voltak e' korszakban, kik a' hitregéket Plato' eszmetanával ügyekeztek kiegészíteni; azonban e' törekvésnek csekély eredménye volt.

A' római császárok' korában a' bölcsészek nagy részt Plato' eszmetanához szegődvén, azon fáradoztak, hogy Plato' eszméivel a' többi felekezetek' tanait megegyeztessék. — Az egyeztető módszeren kívül (syncretismus) e' kort rejtelmek iránti hajlam jellemzi. E' jelenetet a' bölcsészetnek akkori állásából lehet értelmezni. A' bölcsészeti rendszerek az ést és kedélyt, mellyek végtelen szellemi hatalom fölé emelkednek, ennek léte iránt meg nem nyugtatták. Okszerűleg történt tehát, hogy e' kor' emberei a' hitnek közvetlen meggyőződéséhez folyamodtak és rejtelmekben (mysteria) leltek megnyugvást.

A' korszaknak mysticai iránya a' neoplatonismust hozta

létre, mely alapul Plato' eszmetanát vette, de keleti hitábránddal vegyítve. Főtárgya vala ezen új bölcséletnek az öröklétü észnek és a' világ' lelkének kifolyása (emanatio) az üslényből. Ezen ábrándos hittan néhány századig tartotta fön magát.

A' zsidók már a' Ptolemaeusok alatt telepedvén le Aegyptusban, a' görög nyelvvel együtt a' hellén irodalommal és bölcsészettel ismérkedtek meg. Köztök e' korban nevezetes felekezetek támadtak, úgymint a' pharisaeusok, saducaeusok és essaeusok. A' pharisaeusok a' stoicusok' erkölcsstanát szóval, de nem tettel követték, az erénynek külszínével kérkedvén; a' saducaeusok Epicurus' seregével egyetértőleg pusztán érzeki javakat hajhásztak; az essaeusok az erkölcsiséget nélkülözésekben és sanyarú életben helyezték. — A' bölcsészet' ezen említett befolyásának daczára is a' zsidó nép meggyőződve vallásának isteni eredetéről, ősi hitéhez szilárdul és nagy hévvel ragaszkodott, úgy hogy Antiochus Epiphanes' kegyetlen üldözése sem volt képes őt hitében megingatni.

A' görög-római sokistenség' hitét aláasta a' bölcsészet, de a' néptömegnél a' vallás' helyét pótolni nem volt képes. E' körülmények közt a' római birodalom' területén új vallás jelentkezett, a' keresztyén hit, mellynek küldetése oda czélzott, hogy az egész szellemi világot átalakítsa. — Ezen új hit a' világesemények' azon neméhez tartozik, mellyek zajtalanul keletkeznek és észrevétlenül, de fokanként növekedő hatással munkálnak, míg végre az emberiség' sorsára nagyobb és maradandóbb befolyást gyakorolnak, mint a' világrendítő hadjáratok.

A' keresztyén hit' terjedése kezdetén megvetéssel találkozott a' pogányság' részéről, utóbb figyelmét magára vonva és gyors növekedése által aggodalmat ébresztve elleneiben, ezektől kegyetlen nyomást és üldözést szenvedett három századon át, végre üldözőit mennyei hatalma által kifárasztva és nem fegyverrel, hanem egyedül tanának könnyen felfogható benső tökélyével győzve, uralkodást vívott ki a' római birodalomban.

A' kihirdetett új hit, mint fönnebb említők, arra volt hivatva, hogy a' szellemi világot átalakítsa. Hogy célját érendi, abban nem kételkedett az, ki e' hittan' fönleges szellemével megismérkedett. Ugyanis a' fönálló vallások, köztök a' zsidó is, nemzeti irányuak voltak és sokkal korlátoltabbak, hogysem egyetemes uralkodásra számíhattak volna. Ellenben a' keresztyén hit' alapítója olly mennyországot hirdetett, mellynek tagja mindenki lehet, bármelly ajkú legyen vagy nemzetiségü, 's oda czélzott, hogy valamint egy az isten, úgy egy hite legyen az emberiségnek. E' célból olly tanokat hirdetett, mellyek minden nemzetre, minden helyre és időre nézve érvényesek. A' többi közt nyíltan kimondá: hogy az isten tiszta szellem, kit lélekben és igazságban kell imádnunk; hogy ő az emberek' köz atyja, ki előtt mindnyájan egyenlők; hogy az erkölcsiség

az egész szellemi országot felkarolja, alapja levén az isten és ember iránti tetteles szeretet; végre hogy a' vallási hit és erkölcsi kötelesség szorosan vannak egybefűzve, 's mindkettőnek kútfeje ugyanaz, tudniillik az isteni akarat. Így a' szent ige visszaállítja az emberek' eredeti méltóságát és egyenlőségét, egyszersmind erkölcsi szabadságukat szentesíté; azonban elvül tüzte ki azt : hogy vannak hitágazatok, melyek isteni kijelentésből folynak, azoknak tehát az emberi ész kénytelen hódolni, ha üdvösségét akarja biztosítani.

A' keresztyén hit' zászlói alá igen korán olly férfiak esküdtek, kik a' pogány bölcsészettel már azelőtt megismerkedvén, jónak látták azt használni, részint, hogy az új hittant a' pogány tudósokkal megkedveltessék, részint hogy e' hitök ellen intézett megtámadásokat az ellenség' saját fegyverével verhessék vissza. Ekkép keletkezett az egyház' keblében új bölcsészeti felekezet, melynek tanát a' kijelentett hit módosította.

Az egyház' első századaiban már nagy számmal léptek fel görög és latin írók, kik a' keresztyén hittudományt (theologia) bölcsészeti értekezés' alakjában fejtegették. A' régi bölcsészek közül leginkább Platót tisztelték, mert úgy hitték, hogy eszméi legjobban megegyeznek a' kijelentett hitelvekkel. A' bölcsészek közé számíttatnak : Ignác és Justinus vértanúk, Athenagoras, az alexandriai Kelemen, Origenes, Tertulianus, Lactantius és szent Ágoston, ki éles elmével, gazdag tudománnyal és latin ékesszólással megáldva, legszebb gyöngyévé lett az egyházi írók' koszorújának.

A' negyedik században a' tudomány, művészet és állodalmi rend hirtelen támadt fürgeteg által alapjában megingattatott. E' korban rettentő zivatar tört ki a' római birodalomban, mely nem csak a' politikai alkotmányt, hanem a' tudomány és művészet' hajlékait is romlással fenyegette. Ismeri a' tudós közönség e' fürgeteget *nép-vándorlás'* neve alatt, és tudja, mikép rohanták meg a' barbár népek a' világhódító nemzet' birodalmát, mint döntötték romba annak nyugati részét és megrendítették alkotmányát keleten is.

Az idézett két világtörténeti esemény, tudniillik a' keresztyén hit' győzelme a' görög-római pogányság fölött és a' nép költözködés' duló vihara, teljes átalakulást eszközölt a' tudományi, művészeti és erkölcsi országban. A' nyugati birodalom' romjain új országok emelkedtek, új népekkel, nyelvek, szokások és törvényekkel. E' népek elfogadván a' keresztyén hitet, új gondolkodás és életmódot alapítottak. Ekkép az ó-kor elavult szellemével egészen elenyészett 's helyébe új kor, új szellemmel állott. Hogy illy körülmények közt a' bölcsészettel együtt a' tudomány, művészet és erkölcsi élet teljesen átalakult, érteni nem nehéz.

Az új keresztyén tudomány' bölcsőjét a' székesegyházi és zárdai tanodák képezzék, melyekből az újkori bölcsészet fejlődött. E' tanodák az emberi művelődés' történetében azon okból is neve-

zetesek, mivel ezen tudományi intézetek őrizték meg az ókori irodalomnak a' barbár népek' dühe elől megmentett kincseit. — A' tan-kört képezték : a' nyelvtan, vitatkozástan, szónoklat (trivium), a' zenészet, számtan, mértan és csillagászat (quadrivium). A' vitatkozástanban (dialectica) Aristoteles' organonja szolgált vezérfonalul, melyet a' nyugati keresztyén népekkel a' tudós Gerbert (II. Sylvester pápa) ismertetett meg, 's mely nemsokára olly tekintélyre jutott, hogy az úgynevezett scholasticus bölcseészek törvénykönyvül tisztelték.

A' scholastica philosophia a' székesegyházi és zárdai tanodákban született, és itt ápolgatott mint segéde a' hittudománynak az egyház' fölügyelése alatt. Hogy a' philosophia és theologia közti viszony annál szorosabb legyen, czélszerűnek vélték a' philosophiát ugyanazon kútforráshoz vezetni, mely sajátlag a' hittudományé, t. i. az isteni kijelentéshez, s ezen uton az észnek szabad gondolkodását a' hit' tekintélyével egyesíteni, mely egyesülést a' két tudomány' rokonsága is némileg igényle, valamint már szent Ágoston oda nyilatkozott, hogy az igazi philosophia a' keresztyén hittudománnyal egy és ugyanaz.

Az egyház' azon szelleme, minél fogva az ész' törekvését a' hit' korlátai közé szorította, a' scholasticusok közt azon felekezetet hozta létre, mely az észnek eszméit isteni kijelentésből származtatta. Alkalmat adott e' felekezet' alakulására a' scholasticusok közt támadt vita az egyetemesek' (universalia) érvényességéről, vagy, mint némellyek határozottabban jellemzik, a' nemek' fogalmainak valóságáról. — Ángelmus, canterbury érsek' vezérlete alatt a' scholasticusok' többsége oda nyilatkozott, hogy az egyetemes az egyes előtt létezett (universalia ante rem); azért is az egyetemesnek önálló valóságot és közvetlen bizonyosságot tulajdonított, arra hivatkozván, hogy a' létezőknek nemei változatlanul állanak fen : holott a' nemek' egyedei szüntelen változnak és elenyésznek. Ennek ellenében Roscellinus párthiveivel együtt azt vitatá, hogy az egyetemes pusztán név (nomen), üres értelmi elvonás, mellynek való tárgy meg nem felel, okul adván azt, hogy tapasztalásunknál fogva csak egyedek léteznek, mellyekből értelmünk elvonás' útján az egyetemesnek képzeit alkítja (universalia post rem). Az előbbeni véleményyt *realismus*nak, az utóbbit *nominalismus*nak nevezték. — A' realisták az egyetemeset Plato' értelmében vették, kinek eszmetana szerint isten a' világot örök eszméi szerint alakította és ezeket az emberi észszel közlőtte; ennél fogva ezen eszmék, mellyek az egyetemeset terjesztik elé, már az egyesek' alakulása előtt léteztek, következőleg az örökévaló és igazi létet, az önálló valóságot (realitas) foglalják magokban. Ezekkel szemközt a' nominalisták a' stoicusok' nézetében osztottak, kik a' fogalmakat mind az érzéki képzetekből származtatták; e' nézet szerint tehát az egyetemes az egyesekből alakul, 's így nem

bír önálló valósággal, sőt nem egyéb, mint üres elvonás, mely az egyesek' összekötésére szolgál. Kevesen voltak, kik ez ügyben Aristoteles' homályos nyilatkozatának értelmét mélyebben felfogván, azt állíták, hogy az egyetemes az egyesek' lényegét teszi, minélfogva azokban és azokkal együtt létezik (*universalia in et cum re*).

E' vitának nem volt pusztán dialecticai érdeke, hanem magasabb föladat' megoldása forgott kérdésben, t. i. vajjon függ-e a' bölcsészlet külső tekintélytől? E' kérdést az eszmék' kűtfejének meghatározása dönti el. A' realismus a' hagyományt és tekintélyt védvén, az eszméket isteni kijelentésből származtatta, minélfogva a' bölcsészlet és hittudomány' szoros egyesülésés pártolta. Ellenben a' nominalismus az emberi ész' szabadsága mellett küzdött, 's e' czélból az eszméket gondolkodás azaz szabad vizsgálás' útján fejtegette, és ez által a' bölcsészlet' önállóságát törekedett kivívni.

Azóta, hogy a' keresztyén vallás uralkodásra emelkedett, az összes szellemi művelődés, tehát a' tudomány, művészet és társadalmi élet, vallási irányt kapott.

A' keresztyén tudományban ama' világnézet állapotott meg: hogy mind a' külvilág' eseményeit, mind az emberi nemnek viszonyosságait végtelen, bölcs, szent és igazságos hatalom azaz isteni gondviselés intézi. E' vallási nézetből egyfelül a' teleologia vagy is czélszerűség' eszméje folyt, mely a' természet' vizsgálását szent foglalatossággá emelte, kitüntetvén a' teremőnek bölcsességét műveiben; másfelül az emberiség' haladása erkölcsi tökély felé nyert elismerést, mely eszme a' történetírásban szolgált vezérfonalul; végre ama' nézet által új támaszt nyert a' csodák' hite, mely a' természet és történet' országában a' világ' urának intézkedő újját láttatta.

Valamint a' tudomány vallási színt öltött a' keresztyéneknél, úgy a' művészet is. Ha párvonalt huzunk a' pogány és keresztyén művészet közt, úgy látjuk, hogy az úgynevezett antik művészet az érzékinek és természetesnek hódolt; a' keresztyén művészet pedig a' szellemihez emelkedett. A' pogány a' földi életnek örült és a' művész az életvidámságot, a' természetes egyszerűséget fejezte ki. A' keresztyén ember elméjét az érzékfölötti világhoz emelte, 's műveiben szellemi föniséget, erkölcsi tisztaságot, hódolatot a' végtelen hatalom' irányában tüntetett ki.

A' vallási irány leghatalmasabban nyilatkozott a' társadalmi életben. A' pogányság bár nemes tetteket és szép polgári erényeket mutatott fel egyesekben, a' túlvilági élet iránt nem levén tisztában magával, az erkölcsi tökéletesedésre serkentő magasabb indokot csak homályosan ismerte. A' keresztyén hit tisztába hozván az isten és ember közti viszonyt, a' vallásosságot és erkölcsiséget szorosan összefűzte, mindkettőt az isteni akaratra alapítván. E' hittől áthatva, a' keresztyén ember ég felé emelte szemeit, 's mindenek előtt az isten' dicsőségét és a' lélek' üdvösségét kereste.

Ha a' keresztyénség' első századaira visszatekintünk, szemünkbe ötlök a' jótékony változás, melyet a' szent hit a' társadalmi életnek minden viszonyaiban létre hozott. A' szeretet' vallása a' híveket köz családba egyesíté; a' házasságot a' szentség' méltóságára emelvén, a' családi életet nemesíté; minden hatalmat istentől származtatván, a' világi hatalmat új fénybe helyezé; kihirdetvén az emberi méltóságot és isten előtti egyenlőséget, a' rabszolgaság' eltörlését mellékesen előkészíté. E' vallás ama' köz zavarban, midőn a' népköltözködés minden társadalmi rendet felbontott, feltartóztatta az emberiséget a' végső erkölcsi süllyedéstől és kivetközteté a' barbár népeket vadságukból. A' középkor' évkönyvei fényes bizonyosságot tesznek arról, hogy a' keresztyén vallás megható és könnyen megérthető erkölcsi szabályai által a' barbár népeket szelídítette, tekintélye által a' világi hatalmat támogatta, az engedelmesség, alázatosság, felei szeretet és ajtatosság' érzelmeit minden nemű és rangú híveiben ébresztette. Végre e' vallásnak köszönhetjük, hogy az emberiség az ó korban elért műveltség' fokán meg nem állapodott, hanem szellemi fejlődésében folytonosan előhalad.

A' középkori keresztyénségnek egyik kitünő jellemvonása a' vallási buzgalom. Mellözve az erre tanúságul szolgáló egyenes személyek vagy testületek' tetteit, azon legkülönösebb világtörténeti eseményt idézem elé, mellyben a' nyugati keresztyénség két századon át részt vett, értem a' keresztes hadjáratot; ez olly lelkesülésnek eredménye volt, mellyhez hasonlót a' világtörténet nem mutat. Százazrek ragadnak több ízben fegyvert, hogy azon földet, melyet az isteni megváltó születése, oktatása és halála által szentesített, elűzve onnan a' keresztyénség' elleneit visszafoglalják: e' bámulatra méltó lelkesedést kétségkívül szent cél éleszté, úgymint az isten' dicsősége, országának terjesztése, a' keresztyénség' diadala a' hitetlenek fölött.

Voltak azonban a' keresztes hadjáratnak egyéb jótékony eredményei is mind tudományi, mind társadalmi tekintelben. Ezen új-nemű népvándorlás Európa' nyugati lakóit nem csak egymással, hanem kelet' népeivel is közelebbi érintkezésbe hozta, minélfogva az ismeretkör terjedt, új nézetek és fogalmak támadtak, a' görög és latin remekírók művei, mellyeket a' byzanti birodalom az enyészettől megmentett, a' nyugati országokba is lassanként elterjedtek. E' közczélú vállalkozás az egyesületi szellemet ébreszté a' nemzetekben, mellytől áthatva az emberek egyletekbe léptek: a' nemesek lovagi és vitézi rendekbe, a' tudósok egyetemekbe, a' kézművesek céhekbe, a' kereskedők társaságokba, a' városok szövetségekbe. A' társulati szellem növekedésével a' szilaj harcztvágy mindinkább fogyott, mi által az erkölcsök is szelídebbek levének.

A' XV. század' vége felé az emberi művelődés' történetében új korszak kezdődött. Több kedvező esemény idézte elé ezen úgy-

nevezett újabb kor létrehozását. A' delejtűnek (acus magnetica) felfedezése által a' tengeri hajózás szabad szárnyakra kelt; a' löpor a' hadakozás' módját tetemesen megváltoztatta; a' keletkezett szabad városok székhelyeivé lettek a' műipar és kereskedésnek, mellyek által az élet' kényelmei szaporodtak; feldúlván a' kelet-római birodalom, a' menekült görög tudósok az ókornak tudományi és művészeti kincseit a' nyugati országokba szállították át; a' könyvnyomda új eszközt nyújtott az irodalmi művek' nagy mennyiségben előállítására; Amerika felfedeztetése a' világkereskedést alapította; a' világhírű hitújítás (reformatio) rendkívüli mozgalmat indított az eszmék' országában. A' felsorolt világesemények mindössze a' szellemi fejlődésnek olly sokoldalú irányt és élénkséget adtak, millyennel eddigelé nem bírt.

A' tudomány' napvilága e' korszakban fényesen terjeszté sugárait. Az ókori irodalomnak remek művei magasabb tudásvágyat és öngondolkodást ébresztettek az olvasókban. A' latin és görög nyelv' ismeretéhez sokan a' régiség' tanulmányát csatolák. A' költészet és szónoklat' terén fényes elmék tündököltek, kiknek nevei korunkban is tiszteletben részesülnek. Ez időben a' történetírat oknyomozóvá vált, és a' földírat magas tökélyi fokra emelkedett. Legnagyobb mértékben vonta magára a' figyelmet a' nem rég fölleledett természettan, melly nagyszerű fölfedezésekkel és találmányokkal gazdagodott meg. A' földírat és természettan' emelkedése által a' mennyiségtan is tágabb lért nyert.

E' korszakban a' bölcsészet is szabadabb állásra törekedett. A' scholasticusok ellen majd egyetemes háború tört ki: némellyek a' régiekhez folyamodtak; mások új ösvényeket törtek. Önálló bölcselésre útmutatást adott Baco Verulaminus, ki új módszere (methodus) és a' tudományok' új osztályozása által a' bölcsészetnek új irányt adott. Mindenek előtt az emberi tudásnak egyes szakait kijelölván, áttekintést nyújtott a' tudomány' köre fölött. Ezután a' bölcsészeti módszert javította, az által, hogy a' syllogisticát elégtelennek mutatta meg az isméretek' szerzésére, 's helyette az észlelést és kísérletet (observatio et experimentum) ajánlotta. Ezen időtől fogva a' bölcsészet üres elmefuttatás helyett tapasztalati adatokat kezdett gyűjteni. Hogy a' Baco által kijelölt úton előhaladand a' bölcsészet, ez iránt a' természettan' gyors emelkedése biztosítá a' bölcsészeket. Baco' tanácsát elfogadták a' természetvizsgálók is.

Érvényre jutván az új bölcsészeti módszer, újra fölmerült a' kérdés az eszmék' származása felől és nagy zajt támasztott a' bölcsészet' terén. A' bölcsészek két felekezetre szakadtak, mellyek rationalismus és empirismus nevek alatt ismeretesek. A' rationalisták René des Cartes' hatalmas szavára benszületett eszméket (ideae innatae) védtek; az empiristák Locke' vezérlete alatt az eszmék' örök-

lését tagadták, 's az emberi ismeretet érzéki észrevezésre (sensatio) és eszmélésre (reflexio) vezették vissza.

Visszapillantván a' középkori vitára, észre vesszük, hogy az említett rationalismus sokban rokon a' scholasticusok' realismusával; mert jóllehet e' rendszer az emberi észet teszi az eszméknek közvetlen kútfejévé, de mivel ezen eszméket benszületetteknek (innatae) tartja, tehát vég elemzésben (in ultima analysi) isteni öröklésre vezet vissza 's így külső tekintélyre alapítja. — Az empirismus nem egyéb, mint a' nominalismus' megjelenése új alakban. Ugyanazon ellenzék mutatkozik a' tekintély ellen, csak hogy középkorban ezen harcz külső tekintély ellen volt intézve és a' bölcsészet' önállóságaért küzdött; miután pedig az ész az eszméket saját eredeti birtokának nyilatkoztatta, akkor az ellenzék az ész' tekintélye ellen fordult, és ezen előjogát 's kiváltságát tagadta, sőt mindenkép ügyekezett azt lerontani.

A' rationalismus nem sokára ferde eredményekre vezetett, úgy-mint az idealismus és pantheismus' helytelen nézeteire.

Voltak, kik azt hitték, hogy az isten, ki mindent eszméi szerint teremtett, az eszes lélekkel szoros közlekedésben áll, minél-
fogva a' lélek a' világot istenben szemléli. — Mások oda nyilatkoztak, hogy csak az alanyi, eszményi (ideale) bír valósággal, a' testi világ pedig csak látszat (Schein), pusztá alanyi szemlélésmód. — Nem hiányzott végre, ki e' fonákságokat azzal tetőzte, hogy egyedül a' végtelen lénynek ismerte el létét, mihez képest csak az isten létezik valóban, a' véges lények pedig az istennek pusztá jelenésmódjai és tüneményei.

De az empirismus is csakhamar elfajult, és a' legveszélyesebb túlságokat szülte: a' materialismust, naturalismust, scepticismust. — Az észtekintély' elleni közül némelyek azon munkáltak, hogy az eszméket végkép száműzték. E' végre a' Locke által védett eszmélés (reflexio) fogalmait is megfosztották érvényöktől 's egyedüli ismeretforrásul az érzéket fogadták el. Innét fejlődött azután ama' dermesztő világnézet, miszerint az ember nem egyéb merő gépnél, a' gondolkodás az érzéssel egy és ugyanaz, a' lelki jelenetek az anyagi erők' szüleményei, az isten maga a' természet vagyis a' mindent mozgató, képző és éltető erő, melly a' növényekben, állatok és emberekben különbözőleg nyilatkozik; ezen természetén kívül nincs végtelen szellem, nincs isteni gondviselés, nincs túlvilági élet. Hogy ezen lélekölő naturalismus minden erkölcsi törekvést elfojt, átlátni könnyű.

Az empirismus' félszűzségéből végre a' scepticismus eredt, melly újabb időben Hume Dávid nevű angol tudósban lelte képviselőjét. Miután az egyoldalú empirismus minden ismeretet érzéki benyomásokra vezetett vissza, Hume ezen tanból a' tárgyilagossá ismeretnek bizonytalanságát hozta ki. Nevezetesen az okság' (Kausalitait)

eszméjét vizsgálván, azon eredményre jött, hogy kútforrása az eszmétársasítás vagyis a' képzetek' fűzése, tehát a' szokás.

Az eszmék' érvényessége körül folyt vita jelentékeny befolyást gyakorolt a' többi tudományokra is.

A' bölcsészetnek egyik gyakorlati része az erkölcsstan : erre a' rendszerek' ellentéte szembeötlőleg hatott. Középkorban az erkölcsstan a' hittudományon alapult, mire nézve a' bölcsészek az erkölcsi szabályokat a' hitelvekből fejtegették, fő elvül szabván az isteni akaratot. Az erkölcsstan' ezen vallási irányát a' rationalismus is védte, már azon oknál fogva is, mert az eszméket vég elemzésben istentől származtatta. — Ennek ellenében az empirismus megvetvén a' külső tekintélyt, az erkölcsi törvényeket az embernek természeti hajlamaiból ügyekezett értelmezni. E' felekezetből némelyek az erkölcsi szabályokat önszeretetre fektették; mások rokonszenvre (sympathia), vagy pedig természeti jószágosságra (benevolentia) hivatkoztak; voltak, kik az erkölcsiség' kútfejjévé a' nevelést és polgári törvényhozást tették.

A' bölcsészettel közeli viszonyban áll a' törvénytudomány, melynek átalakulására szinte az új nézetek és eszmék adtak alkalmat. A' középkori nemzetek a' hagyományi úton rájuk szállott jogokhoz és törvényekhez ragaszkodtak. Ezalatt az olaszok a' római törvényt fogadták el és ennek értelmezésére tanodát állítottak Bolognában : az olaszok' példáját nem sokára a' németek és más nemzetek követték, minek következtében a' római törvényt majd minden nyugati ország életbe lépteték. — A' tudományok' újjászületésével a' törvénytudomány is új alapra lőn fektetve, és új ága, az úgynevezett természetjog (jus naturae) keletkezett. Ez iránt nagy érdeme volt Groot Hugónak, ki megkülönböztetvén a' természeti jogot a' ténylegestől (positivum), amazt az ész' eszméire alapította. Ennek nyomán Puffendorf Sámuel a' természetjog' elméletét (theoria) állította fel. — A' jogtudomány' terén az észtekintély ellen föllépett Hobbes Tamás, angol bölcsész, ki a' jogi elveket az önfentartási ösztönből hozta le, hivatkozván e' tekintetben az emberiség' természeti állapotára (Naturzustand). „Az emberiség' eredeti állapotában, mond Hobbes, semmi jog, semmi törvény nem létezett, kivéve az önfentartási ösztönt és önhasznót. Utóbb tanácsosnak látták az emberek e' köz összeütközés' állapotából (bellum omnium contra omnes) kilépni és egymással szövetségre lépni, mely szövetségzés kútforrása minden jog és törvénynek ; mire nézve nincs észjog, hanem csak tényleges jogok és törvények uralkodnak.“

Az eszmék' országában támadt mozgalom új korban legérzékenyebben érezte hatását a' hittudománynyal. A' kijelentett új hit' terjedése óta azon hiedelem kapott lábra, miszerint az emberi ész önmagára hagyva nem képes a' vallási eszméket biztosítani, minél fogva az isteni kijelentéshez kell folyamodnia és arra támaszkodnia.

E' vallási nézetnél fogva történt, hogy a' bölcészet csak annyiban türelett, a' mennyiben a' hittudománynyal kezet fogva dialecticai fegyverével közremunkált a' pogányság és eretnekség¹ legyőzésére. A' dialectica' becse növekedett, midőn a' hittudósok (Damianus Péter) a' XI. században kezdték használni azt a' vallási eszmék' fejtegetésére. Nem sokára föléledt a' realismus és nominalismus közti harcz, és a' nominalismus a' XIV. században diadalt vívott ki. — Miután a' XV. század' végével a' tudományi mozgalom nagyobb élénkséget nyert és a' bölcészet önállóságra emelkedett: akkor hatalmas ellenzék alakult az egyház' tekintélye ellen, melynek fölügyelése alatt állott középkorban a' tudomány, és ezen egyháznak tekintélyét némellyek a' hittudomány' terén is megtámadták. Ebből a' XVI. század' elején rendkívüli elmei forrongás és hittudományi harcz támadt, mely *vallási reformatio'* neve alatt ismeretes. A' vita azon kérdés körül forgott: kinek van joga a' szent ígét értelmezni? Az egyház az egyéni ész' beavatkozását a' vallás' ügyébe 's a' hitágazatok' (dogmata) meghatározásába visszautasította, e' jogot kizárólag magának tartván fenn; ellenben a' hitújítás' védői a' hagyományos vallást az észnek törvényszéke és ítélete alá rendelték 's ezen észet egyetlen tekintélyül jelölték ki. — Megvetvén a' szabadság' védői az egyház' tekintélyét a' kijelentett hit' értelmezésében, a' hitújítók magok közt is meghasonlottak és különböző hitelvek felállításával egymástól eltértek. E' viszály' folytatán némelly merészebb elmék azon munkáltak, hogy a' hit' rejtelméit (mysteria) végkép száműzve az isteni kijelentés' színét is eltöröljék és helyébe az emberi ész' nyilatkozatait, az úgynevezett észvallást állítsák. A' rationalismus e' törekvése' végső túlságát csak a' legújabb korban, a' XVII. század' végével érte el.

(Vége a' jövő osztály-ülésben.)

— Következett a' *titoknok'* jelentése, mely szerint az ez idei jul. 25-kén Pozsonyban meghalálozott *Borsiczky Dénes* jogtanár az academia' részére két ezer pengő forint hagyott alapítványul, 's e' mellett könyvtára' nagyobb részét is, mely 229 munkából, 959 kötetben áll, 's már tetteleg az academiai könyvtárba beiktattatott. Az ülés ez alkalommal Pauler Tivador lev. tagot szólította fel, hogy a' hazafidí lelkű tanár' emlékeztetét beszéddel ünnepelje.

— Ez után a' *titoknok'* a' következő tudományos academiák' küldeményéből nyújtotta be azoknak legújabb kiadásait: a' *tudd. ausztriai cs. academiájától*: 1) Denkschriften der mathem.-physikalischen Classe. V. Bd's 1-te Lief. 2) Denkschriften der philos.-historischen Classe. V. Bd. 3) Sitzungsberichte der mathem.-physikalischen Classe, IX: 3—5. X. 1—5. 4) Sitzungsberichte der philos.-hist. Classe, IX: 3—5. X: 1—4. 5) Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen. IX: 1, 2. X: 1. 6) Fontes rerum Austriacarum. Zweite Abthlg: VI. VII. 7) Monumenta Habsburgica. Zweite Abtheilg: 1. Bd. — A' *tudd. porosz kir. academiájától*: 1) Abhandlungen der königl. Akad. der Wissenschaften zu Berlin aus d. J. 1852. Berl. 1853. 2) Monatsbericht der k. Akad. 1852. Nov. — 1853. Juni. 3) Preisfrage der philos.-hist. Classe. — A' *tudd. bajor kir. academiájától*: 1) Abhandlungen der mathem.-physikalischen Classe, VII: 1. München, 1853. 2) Bulletin d. kön. Akad. 1853. 1—25. — A' *cs. kir. földtani intézettől*: Jahrbücher der k. k. geol. Reichsanstalt 1853. 1.

— *Ugyanaz a' következő tudós társaságok' megelőző leveleiket olvasta fel, ú. m. a' dán kir. régiségtani társaságét, Kopenhágából f. é. mart. 15-kéről, 's a' cs. kir. morva-sziléziai társaság' történel-statisticai osztályaét, Brünnből aug. 9-kéről, melyekben a' m. academia kölcsön-viszonyra kéretik fel. Ezek mellett a' dán kir. társaság addig is, míg értekezései' saját alatti kötetével kedveskedhetnék, a' követk. czikkeket küldé meg az academia' Értesítőjében közlés végett, ú. m. Die Entdeckung Amerika's durch die Normannen; és Verkehr der Normannen mit dem Osten; a' morva-sziléziai történeli társaság-osztály pedig Szabályait és Értekezéseit: Schriften der histor.-statistischen Section der k. k. maerisch-schlesischen Gesellsch. für Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, II—V. Heft. Brünn, 1853. — Az academia e' felszólítások' viszonzását határozta.*

— *A' titoknak a' kézírattár' számára két becses gyűjteményt mutatott be; egyet Darvas Lajos úrtól, a' gyöngyösi ref. ekkleziái választmány' elnökétől, melly 130, többnyire XVII. századbéli, 's többnyire eredeti, historiai becsű, levél- és okmányból, részben a' gyöngyösi ref. ekkli., részben saját családi levéltárából vettekbe, áll; mászt Pábián Gábor rendes tagtól, melly a' bécsi békekötésre vonatkozó számos státusiratok' egykoru másolatait tartalmaz; e' mellett még egy, 1358-ki hártya lévelét a' vassvári káptalannak: mikért ezennel nyilvános köszönet mondatik.*

— *A' könyvtár' számára benyújtattak: Balassa János sebészettanártól: *A' Hassérvekről. Pest, 1853. Birk Ernő cs. acad. r. tagtól: *Zur Finanzgeschichte des Königreichs Ungarn unter Kg Ladislaus Posthumus. Wien, é. n. Ihász Gábor egri hitzónoktól: *Magyar Nyelvtan, 2-dik kiad. Eger, 1853. Károlyi Lajos klosterbrucki hadi-tanodai növendéktől illy czímű, társaival egyetemben szerzett, munkát: Formeln d. reinen und angewandten Mathematik, d. Physik u. Chemie. Pest, 1853. Tóth Lőrincz pénztárnoktól: Martin Luther im Tode nach dem Original-Gemaelde von Lukas Kranach. Stuttg. fol. és Tafeln zur Statistik der Österr. Monarchie für 1842. Wien, 1846. fol. Végre a' keszthelyi, lévai, pesti, szegedi, székesfejérvári és szombathelyi közéletanodáktól azok' f. évi programjait. — Az egyetemi, kecskeméti, pápai, pataki és pesti nyomdák-tól 28 db. kötelmi példányt.*

KIS GYÜLÉS, SEPT. 26. 1853.

(A' mathem. és természettud. osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Bugát, Gebhardt, Győry, Kiss K. r., Braszai és Pólya lev. tt. — Czuczor r., Pauler, Tóth, Vachott Sándor és Wenzel lev. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

BUGÁT PÁL rt.

bevezetésül a' növények' belcgségeiről általában értekezvén, általment a' jelenleg olly szomorú nevezetességre vergődött szőlőkhör' tárgyalására. Mellynek előre bocsátván rövid történetét, a' szőlvész (Oidium Tuckeri) alaktanilag leirta; 's azt Pólya József lev. taggal összeműködve 200 és 300-szoros nagyításban Plössl és Chevalier' görcsőin elemutatta. Ezen kívül, hasonlítás végett még a' kukoricza' üszöge (Puccinia graminis), a' tők, uborka, repce, beléndek, útifű és here' fejer ragyája' penei, és ezeknek részei voltak nagytító üvegi szemlének kitéve, mellyeknek kelemei (sporae) és kelemcei (sporulae), a' kukoriczáét kivevén, alkotásukra mind megegyezni találattván: ebből az oidium' széles elterjedését, 's annak nem új, sőt

nagyon is régi voltát következtette, megjegyezvén egyszersmind, hogy e' kórnövény nem csak magvai, hanem minden más, romlásnak ellenálló részeinek, kedvező befolyások alatt, hova a' nedvességnek nagyobb, a' hőnek és világosságnak pedig kisebb fokai tartoznak, tenyészni indulván, magoknál sokkal nagyobb és nemesebb növények' betegségét sőt halálát okozzák; holott ellenkező befolyások alatt, t. i. száraz, meleg és verőfényes idő állván be, ők fonnyadnak el; honnét ezen autopticus vizsgálatok' vég következtésül azt mondotta ki, hogy e' baj nálunk még sem lesz olly iszonyatos, mint a' mikép mai nap általánosan gondoltatik.

A' dán kir. régiségtani társaság' kérésére a' következő két tanulmányos cikket itt közzé tesszük.

I. Amerika' fölfedezése a' normannok által.

A' svéd eredetű *dán Gardar* első normann vala, ki 863-ban fölfedezé *Islandot*. E' tartománynak csupán egyikét egyes tengerparti vidékét látogatták meg irlandi remeték mintegy fél századdal őelőtte. Tizenegy évvel később, 874-ben kezdé meg *Ingolf* norvégifi a' tartomány' gyarmatosítását, melly hatvan év alatt be vala végezve. Az új gyarmatosok, kik jobbára éjszak' legtekintélyesebb 's műveltebb családhoz tartozának, virágzó köztársaságot alapítának Islandban. Itt e' távoli sziklaszigeten éjszak' ősnylve századokon át a' maga teljes épségében 's változatlanul tartá fen magát, 's itt jegyeztettek föl a' népdalok és néphitregék az eddákba, és a' sagákba azon történelmi elbeszélések, mellyeket az új gyarmatosok scandinávi anyaországukból magokkal hozának, 's így keletkezők itt egy nagy jelentőségű történelmi irodalom.

A' sziget' helyzete 's a' gyarmatnak idegen országok 's tartományokhozi viszonya első korszakában szükségessé tevék az ősoktól örökölt tevékenység' gyakorlását 's kiképzését a' Nagy-oceánon túli új fölfedezések' vágya mellett. *Gunnbjörn* már 877-ben először pillantá meg *Grönland'* hegyes tengerpartjait. E' tartományt azonban csak 983-ban látogattá meg *Vörös Erich*, ki három év múlva, 986-ban, kivándorlott islandiak által ugyanott az első gyarmatot alapítá a' délnyugati tengerparton, épen ott, hol később a' gardari püspökség állítatott, melly három századnál tovább létezők. A' fő tengeröblöket a' tengerjárás' főnökeinek neveiről nevezék el. *Vörös Erich* *Erichsfjordban* telepődék meg, *Einar*, *Rafn* 's *Ketil* a' rólok nevezett tengeröblök mellett foglalának lakhelyet, *Herjulf* pedig *Herjulfshnesben* szálla meg.

Midön *Herjulf'* fia, *Bjarne*, Islandból *Grönland* felé hajókézik, ugyanazon évben t. i. 986-ban, a' vihar délnyugat felé verte ki őt a' Nagy-oceánba, honnan ő először pillantá meg a' földieki által később meglatogatott 's elnevezett amerikai földrészek' tengerpart-

jait. E' tartományok' pontosabb megvizsgálása végett *Boldog Leif*, Vörös Erich' fia, 1000. évben, egy fölfedezési tengeri utazást kísért meg. Beutazá a' Bjarne által kijelölt tartományokat, pontosabban leírá azokat, és természeti minőségeknek megfelelő neveket tulajdonítá azoknak, ú. m. *Helluland*, tekintve ennek lapos köveit, most *Newfoundland*; *Markland* vagy Erdőtartomány, jelenleg *Új-Skótzia*, és *Vinland* vagy Bortermő-föld, *Új-Anglia*. Itt huzamosan időze Leif 's nagy házakat építtete, mellyek róla *Leifsbudir*- vagy Leif-bódéinak nevezettek. Egy *Tyrker* nevű német, a' ki útítársa vala ekkor Leifnak, szőlőgerézdeket fődöze ott fel, mellyeket hazájából ismert; Leif e' gerézdekről nevezé el aztán a' tartományt. Két év mulva Leif' testvére, *Thorvald* méne oda, 1003-ban vizsgálkodási utazás végett délfelé hajókázék a' tengerpartok' hosszában; következő évben azonban egy éjszak felé tartott hajókázás közben egy csetepatében több benszülöttel együtt megölték őt.

Amerika' első fölfedezői közt leghíresebb egyéniség azonban *Thorfinn Karlsefne*, islandifi, kinek származékrendét a' sagák dán, svéd, skót és irlandi ősökre, részint királyi nemzetségekre viszik vissza. Ez 1006-ban egy kereskedelmi utazás közben meglátogatá Grönlandot, és ott nöl vevő *Gudridot*, Thorstein' özvegyét, Vörös Erich' egyik fiaét, ki évvel előbb egy nem sikerült utazás közben a' Szőlőtermő-tartomány felé meghalálozék. Nője kíséretében, ki őt ezen utazásra buzdítá, és százhatvan emberrel, 1007-ben tavasszal két hajón a' Szőlőtermő-tartományba hajókázék, hol három évig tartózkodék, 's majd barátságos, majd ellenséges közlekedésben álla a' benszülöttekkel. Itt Gudrid 1008-ban *Snorre* nevű fiat szüle neki, ki tekintélyes nemzetség' törzsatyjává lön Islandban. Ehöz tartozának a' tartomány több első püspökei; leányától való onokája Thorlak Runolfson híres püspök vala, ki Island' első *Keresztyénjogát* adá ki. 1121-ben *Erich püspök* Grönlandból a' Szőlőtermő-tartományba hajókázék, kétségkívül ott lakó földieinek a' keresztyén hitbeni megerősítése 's megtartása végett.

A' régi islandi utazási leírások' adatai a' tartomány' égaljáról, földszíne- 's termékeiről nagyon jelesek. Brémai Ádám (von Bremen), XI. századbéli nem éjszaki író szinte eléadja Svein Estridson dán király' egy jelentvénye szerint, miszerint a' tartomány arról kapta nevét, hogy ott a' szőlőgerézdek vadonta nőnek; az újabkori viszontfölfedezők ugyanezen oknál fogva nevezték a' tengerparthoz közel fekvő nagy Márta-szigetet *Vineyard*-nak. Hasonlókép említés tételik arról is, hogy ott a' török buza vagy kukoricza (mais) vadan tenyészik.

A' fekvést azonban a' sagákba foglalt hajókázati, földirati 's csillagászati adatok' összeállítása teszi kétségtelemné; ide tartoznak a' különféle fölfedezett vidékeknek több napi utazások szerint följegyzett távolságai, a' tengerpartoknak, névszerint Skótzia' fejeir főveny-

dombjainak 's a' messze kiterjedt csodálatos tengerpartoknak és fővenyhmoknak jeles leírása a' Cod' hegyfokán (a' normannoknál: *Kjalarnes és Furdustrandir*); továbbá még azon csillagászati közlemény, hogy a' legrövidebb nap Weinlandban kilencz órai hosszúságú, mi által a' hely' földirati szélessége $41^{\circ} 24' 10''$ -re határozatik, melly szélesség azon egy a' fokhegyekével, mellyek a' Mount Hope öbölbe bejárásokkal határosak, melly öböl mellett a' Leif-féle sátorok vagy bódék állottak 's a' mellynek környékeiben a' régi normannoknak főgyarmatuk volt, mellyet *Hóp*-nak nevezének.

A' normannok ismertek egy déliebben fekvő, általuk *Irland it Miklá*-nak vagy Nagy-Irlandnak nevezett tartományt is. Néhány lelkész 1266-ban, Gardar püspöki székhelyből, fölfedezési utazást kísért meg az éjgönczi tartományokba a' Lancaster-szoroson és Barrow-úton át. Az islandi oklevelekbe foglalt utolsó tudósítvány a' Grönlandból Marklandba való utazásra vonatkozik 1347-ben.

II. A' normannok' közlekedése kelettel.

A' normannok' ősei hajdanban, mellynek történelmét homály és hitregék borítják, keleti hazájokból kivándorlának Europa' éjszaki részeibe. Meddig tarták fen törzsatyáik nyelvöket és szokásaikat némi eredetiségben keleti hazájokban, azt ezutáni vizsgálgodások fogják kideríteni világosabban. Itt csupán azon történelmi tényt szándékunk kiemelni, miszerint a' normannok Islandnak a' távol nyugatoni fölfedezésével egykorúlag nagy jelentőséggel léptek föl még keleten is. A' scandinávi éjszokról oda hívva, Nestor szerint (862.), a' warági oroszok' neve alatt azon Oroszországot alapíták, mellynek kül- 's belviszonyaira a' következő században még nagy befolyással valának. A' szláv krónista' tudósításának bizonyossága, 's a' scandinávi oroszoknak az ország' első korszakábani jelentősége legvilágosabban kitűnik azon történelmi személyek' neveiből, mellyek csaknem öszvesen a' régi dán és régi éjszaki nyelvhez tartoznak 's éjszagnak rúnairati emlékeiben és a' sagákban találtatnak fel. Könnyű fölismerni azokat, habár a' szláv tudósító elferdítette is azokat a' leírásban: Rurik, Sineus, Truvor (Roerik, Sune, Thurvard); Oskold, Dir (Höskuld, Dyri); Igor, Oleg, Olga (Ingvar, Hoelge, Hoelga). Az Oleg által 907 és 911-ben követekül Konstantinápolyba küldött orosz nemzetű férfiak, ú. m. Karl, Frialaf, Vermund, Rolf, Steinmod, Ingjald, Gaute, Roald, Kár, Freyleif, Roar, Eythiof, Thrain, Leidolf, Vestar, valamennyien normannok valának. Igor' nagy követségében Konstantinápolyba, 944-ben, Karamsin ezen mintegy ötven férfú' nevei között csak három szlávot talált; a többiek mindnyájan éjszakiak, ú. m. Ivar, Vigfast, Eylif, Grim, Kolskeg, Frode, Burstein, Thorbjörn, Asbrand stb.

A' byzanti írók' elnevezései az oroszok' hajóinak számára: *σχεδία, καράβιον, ἀσός*, újra feltaláltatnak a' Snorra Eddában illye-

ténkép: *skeid, karfi, askr*. Porphirpalotában szül. Konstantin császár 949-ben írt munkájában a' birodalom' igazgatásáról a' Dnieper vize' legnevezeteseb folyamsebességeit megnevezi, melyeken az oroszoknak át kelle költözniök Konstantinápolybai járásaik közben. Idézi a' neveket valamint oroszúl (*ὀρωσιςτι*) úgy szlávul (*σλαβινιστι*) odamellékölt jelentésekkel. A' görög nevek, melyeket a' korábbi írók már éjszakiaknak nyilatkoztattak, e' következők: *Εσσουπη* (*ei sofa*), nem alunni; *Ὀὐλβοροι* (*hólmfors*), szigetörvény; *Τελανδρι* (*giallandi*), csendülő; *Λευφάο* (*oefr, heves*), duló; *Βαρουφόρος* (*bárufors*), szlávul: wulniprach, hullámörvény; *Αεάντι* (*hloeandi*), nevető, vagy: *lóandi*, játszani; *Στρούβουν* (*strandbuna*), kis örvény. Liutprand, cremónai püspök, ki 946 és 68-ban Konstantinápolyban jára, világosan tanusítja, hogy a' görög írók' oroszait (*Ῥως*) a' frankok normannoknak nevezék el. A' normannok (svédek, norvégek, dánok) nagy tömegekben költözének, többször szárazon Oroszországon át, Konstantinápolyba, és würingok' (*Βάραγγοι*) nevezete alatt léptek szolgálatba a' görög császárok' testőreinél.

Nestor' tudósítása érdekes bizonyításra talál a' különféle runa-emlékjelek által Svécziában, ha egyébiránt elfogadható, mi nagyon valószínű, hogy az azokon megnevezett Igvar, Igor orosz nagyherceg. A' dán társaság által Svécziában e' végre tett több utazás' alkalmával mintegy hatvan runaemlékről másoltattak ábrák. Ezek közül tizenkettő említést tesz ezen Igvar vagy Ingvar-ról, 's azok' emlékeztére szerkesztettek, kik járataiban (*i faru med Igrari*), részint mint hajóvezérek, részt vettek.

Rafn e' tárgyu munkája, melyhöz több islandi, norvég, svéd és dán beces közleményekkel járula, az Eddák és hitrege-történelmi sagákiból kivonatokkal kezdődik; oda tartozik az egész nevezetes Sögubrot, mely tudósításokat foglal magában a' régi királyokról Dániában és Svécziában, 's az egész tartalomdús Hervararsaga. Azután kivonatok közöltetnek éjszak' történelmi sagáiból. A' normannok gyakran tévének utazásokat a' Gandvik-on át (Fejér-tenger) Bjarmalandba, 's a' Keleti vagy Balti-tengeren Austrvegbe. A' norvég királyok' története a' X. és XI. században sok érintkezési pont által csatlakozik Oroszországhoz. Olaf Tryggvason Gardaríke-ban élte ifjkorát. A' norvég királyvérből származó Eymund 1015-ben költözék oda, és részt vön aztán a' Jaroslav, Buriszlav és Vartislav közötti vitákban; ezen Eymund' tetteiről egész Saga kering. Szent Olaf bizodalmas viszonyban vala az orosz fejedelmi házzal. Fia, Jó Magnus, későbbben Norvégia 's Dánia' királya, ifjukorának több évét tölté Nowgorodban az udvarnál. Harald Hardrade és Rögnvald Brusason, utóbb az Ordneyek' jarlja, sokáig honvédei a' nagy fejedelemnek, 's Harold későbbben vezére volt a' würingoknak Miklagardban (Konstantinápoly). A' Faerey inga-saga említi azon Rafnt, ki Nowgorodba tett utazása miatt Holmgardfare-nak nevezetett, 's emlé-

közik Färingen Zsigmond' utazásairól Gardaríke-ba. Az islandiakról szóló ságák sok hason tudósítást nyújtanak; Egilsságája Egil és Thorolf' tetteiről Kurlandban; a' Nyalsága Gunnar és Kolskegg' utazásairól Revalba és Eysylába. Björn Arngeirson 1009-ben hősi tettet vitt véghöz nagy Wladimir' szolgálatában. Egy másik még híresebb islandi költész és vitéz, Thormod Kolbrunarskald, több évi tartózkodás után Grönlandban, Norvégiába utazék egy Skuf nevű benszültt amarikaival, Stokkanes' birtokosával Eiriksfjördben; 1029-ben mindketten Gardaríke-ba kísérek Szent Olafot.

A' régi islandok' földirati emlékeinek közlött kivonatai közt igen nevezeteseek : egy világkép a' XII-dik, és három földtekelayrajz (planisphaer) a' XIII. és XIV. századból, mellyek különös sajátságuk az által, hogy tájékozásuk azonegy a' középkori arab cartographokéval, fölfelé irányozva a' délt. A' földirati följegyzésekben, mellyeket thingeyrari, éjszak-islandi Miklós apátnak köszönhetünk, egy tudósítás találatik a' Sz.-Földre 1151—53-ban tett utazásról, melly érdekes jeladásokat foglal magába más utazási közlemények' összehasonlításához, ugyanazon korszakból; ezek közt egy arab megnevezést, melly egyetlenegy e' korszakbeli európai tudósítónál sem említetik. E' szakaszhoz egy alaprajza is tartozik Jeruzsálemnek.

KIS GYÜLÉS, OCT. 8. 1853.

(A' nyelvtudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnökele alatt

Jelen az osztály' részéről : Balogh, Czuczor rr. tt., és Hunfalvy, Reppick, Tasner ll. tt. — Egyéb osztályokból : Császár Fer. tiszt. tag, Bugát, Érdy, Horváth Cyr., Jerney, Kállay és Kiss K. rr. tt. — Csorba, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

CZUCZOR GERGELY ri.

újabb mutatóványokat terjesztett elő a' nagy szótárból, mellyek itt közöltetnek.

Lesz (le-sz), a' régieknél *leszen*. Sajátnemű ige. 1) Önhatólag véve legszabatosabban megfelel neki a' latin : *fio, fis, fit*. Minden mód és idő' ragait rendszeren fölveszi. *Jelene* : lesznek, leszesz vagy léssz, hiszen v. léssen v. lesz, leszünk, lesztek, lesznek. *Félmultja* : levék, levél, leve, v. lők, löl, lön v. lén, levénk, levétek, levének vagy lönek, lének. Hasonlat szerint valószínűleg létezett hajdan az egyesben : *lék, lel* (levék, levél), és a' többesben : *lénk, létek* (levénk, levétek), *lönk, lötök*. Az elébbiekre nézve álljanak itt némelly példák, Révai után. Elabor. Gramm. Hung. Vol. II. „Ismét ördög rabja *lök*. Kellemetes *lök* az Istennél. Érettünk emberré *löl*. A' városnak *löl* édes oltalma. Nagy földindulás *lön*. Ez kegyiglen mind azért *lön* így. A' Góliáthtal kész *lén* megütköznie. Inkább ékesen szóló, hogy nem mint boldog *lén*. A' többesben : Nagy szövatok *lőnek* mennyországban. Az ő ruhái tündöklő fehérek *lőnek*. A' egítői *lének* az aposztoloknak.“ — *Multja* : le-tt, lett-em, lett-él stb. *Jövője* : le-end v.

le-j-end, *parancsolója* : légy, legyen, v. légyen, legyünk, legyetek, legyenek v. légyenek. *Ohajtója* : lennék, lennél, lenne. *Határ-talana* : lenni, ragozva, lennem, lenned, lennie stb. *Részesülője* : levő vagy lévő, leve vagy léve. — Ugyan ezen mód szerint ragoztatnak a' *tesz*, *vesz*, *visz*, *hisz* igék, és sokban megegyeznek az *eszik*, *iszik*, *alszik*, *fekszik*, *nyugszik* igékkel, melyeket láss saját rovataik alatt.

Értelmét tekintve, általában am. készülöben van, hogy valamivé alakuljon, hogy valami váljék belőle. Alapfogalom benne az erőnek azon folyamatos működése, azon törekvés, mely valaminek végrehajtását eszközli. Ezt fejezi ki a' hellen *γίγνομαι*, mellyel ismét rokon a' *γενομαι*, minthogy a' ki születik, az lesz is. Különösen *lesz* valami: 1) Csinálás, tevés által, mely kívülről hat, pl. A' szén égetett fából, a' mész égett kőből *lesz*. A' papir rongyból, a' cserépedény agyagból *lesz*. A' ruha szövethől, bőrből stb *lesz*, azaz készül. 2) Belső cselekvés, vagy is átalakulás által, mely mintegy önhatólag történik. A' mustból bor, a' borból eczet *lesz*. Egyik öcsémből katoná, másikkól pap *lett*. Porból *lettél*, porrá *léssz*. A' közlegény tisztté, az úr szolgává *lett*. Hát te mivé *leszesz*? 3) Időben haladó kifejlődés által. A' magból csemete, a' csemetéből fa *lesz*. Ha majd a' gyermekből ifjú, az ifjúból férfi *leend*. 4) Bizonyos tulajdonságok' fölvétele által. Ezen fiatal ember nem sokára kopaszszá, vakká, és siketté *leend*. Jeles tudós, zenész, szobrász *lett* belőle. Midőn különösen és határozottan átalakulást akarunk kifejezni: akkor a' viszonynév *vá*, *vé* ragot vesz fel, pl. A' kő mészsze, a' fa szénne, hamuvá *lesz* (változik). Fiam katonává *lett*. Midőn pedig egyszerűen állapotra vonatkozik, a' *vá* *vé* elmarad; pl. A' lepke hernyóból *lesz* (képződik, fejlődik). Az aczél edzett vasból *lesz* (készül). 5) Am. születik; pl. Hugomnak fia *lett*. A' múlt század' végén *lettem* e' világra.

Nem anyától *lettél*,

Rózsafán termettél.

Piros pünköst napján

Hajnalban születél. (Népd.)

6) Midőn a' *van* igének jövő idejét jelenti, megfelel neki a' latin: *ero*, *eris*, *erit*, 's kifejezi azon állapotot, mely még csak ezután jön, 's időbeli viszonyban van vele a' jelen *van*, a' félmúlt *vala*, és a' múlt *volt*; pl. Ma városban vagyok, holnap már falun *leszek*. Taval Füreden voltam, most Parádon vagyok, esztendőre Budán *leszek* a' nyáron. L. Vagyon, Van. 7) A' birtokot, vagyont jelentő hiányos *van* igének jövődjöje. Megfelel neki a' latin *habeo*, vagy *est* mihi, *est* tibi, *erit* mihi, tibi stb; pl. *Est* mihi namque domi pater, *est* injusta noverca. Ez értelemben csak harmadik személye van, mind az egyes mind a' többes számban; pl. Nekem, neked, neki *lesz* v. *lészen*, nekünk, nektek, nekik *lesz* v. *lészen*. *Lesz* borom, buzám, szalonnam. A' ki vesz, annak *lesz* (Kin.). *Lészen*-e eső?

A' lovadnak *lészen*

Széna abrak készen ;

'S a' szolgádnak *lészen*

Turós csusza készen. (Népd.)

Tehát valamennyi értelemben a' *lesz* ige jövendőt foglal magában, az első (fio) készülóban, alakulóban levő jövendőt; a' másik (ero) közönséges jövendőt, melly a' jelent és múltat kizárja; a' harmadik (habebo) birtoklási jövendőt. Gyöke *le* (valamint a' *tesz*, *vesz*, *visz* hisz igéké: *te*, *ve*, *vi*, *hi*), melly a' működésben levő erőnek, vagy a' közeledő időnek mozgását, indulását fejezi ki, és azon szók' osztályába sorozandó, mellyekben a' *le*, *li*, *lő*, *lű*, 's a' vastaghangu *la*, *lo* mozgást jelent, vagy is *le* am. mozog, hogy valamivé képződjék, alakuljon (fit), vagy valamely állapot, cselekvés már indulóban van, hogy bizonyos jövendőt elérjen. Lásd: *Le* gyök. Ugyanezen *le* rejlik megfordítva azon *ül*, *ül* képzőü önható igékben, mellyek olyanná alakulást, vagy is *levést* jelentenek, millyen maga az alapszó; pl. Szépül a ház, am. széppé *lesz*. Csúnyúl a' ruha, csúnyává *lesz*. El-lentétezik neki a' külható igének *te* gyöke, mennyiben azt jelenti: olyanná *tesz*, mint az alapszó; pl. Szépít, széppé *tesz*, csúnyít, csúnyává *tesz*, domborít, domborúvá *tesz*, szűkít, tágít, vastagít, vékonyít, szűkké, tágga vastaggá, vékonynyá *tesz* v. alakít. Ugyanezen értelme van az *ül*, *ül* határozóképzőnek, midőn olyanná *levést*, alakulást jelent, mint az alapszó; pl. Biróül választották, azaz, hogy biró *legyen*, segítségül hívni valakit, azaz, hogy segítségre *legyen*. Porúl adni be valamely gyógyszer, am. porrá csinált, porrá lett gyógyszer adni be. Midőn a' *tesz* am. habet, gyöke, *le* rejlik azon *l* képzőü igékben, mellyek becsülést vagy ócsárlást jelentenek; pl. Sokall valamit, sokra becsül, soknak tart, *multi habet*; ellentéte: kevesell, *pauci habet*; nagyoll, *magni habet*; kicsinyell, *parvi habet*; javall, *boni habet*; roszall, *mali habet*, *vituperat*; magasztal, *alti habet*, *exaltat*; ócsárol, *vilipendit* stb. Sőt maga a' *val*, szokottan: *vall*, am. *aliquid habet*, pl. gyalázatot, szégyent, kárt, becsületet *vall*, am. gyalázata, szégyene, kára, becsülete van. E' szerint a' *vall* am. *van-ol*, 's öszvehúzva *vanl*, betűmódosítva *vall*. Midőn pedig egyszerűen íratik és mondatik *val*, akkor tiszta gyöke *va*, mellyhez az *l* tisztán járult, mint a' *to*, *ta* gyökökhöz *tol*, *tal*, távollá *tesz*, *tolu*, *talu*. Hogy pedig a' *ea* olyan tiszta gyökige, mint a' *te*, *ve*, *le*, *vi*, *hi*, *me* stb, mutatja azon tulajdonsága, hogy majd *gy*, majd *n*, majd *l* képzővel ugyanazon jelentése van: *va-gy* (on), *va-n*, *va-l*, mint *megy*, *men*, *mén*; *vesz*, *ved*, pl. szedi *vedi*, *veddegeli*.

Van az *el* képzőnek átható 's gyakorlatos jelentése is, miről *l*. *l* igéképző. A' lapponok' nyelvén megfelel neki a' *lā* v. *le*, melly a' *van* igének értelmével bír; pl. *lām* vagyok, *lāc* vagy, stb.

A' fent említettekől kitűnik, hogy hibásak az illy mondatok: Bár csak *te* is ott *lennél*, e' helyett: ott *volnál*; mert itt azt akarjuk

mondani : *esses*, nem pedig *fieres*. Ha én ott *lettem* volna, e' helyett : *voltam* volna (fuissem). Valamint más : *Baja lett*, és *baja volt* ; *fia lett* és *fia rolt*.

Meg, kötszó. 1) *És*, latinúl : *et*. Én *meg* te, ego *et* tu. Egy *meg* kettő, az három, unum *et* duo sunt tria. 2) Néha a' *pedig* köt-szónak felel *meg*. Én künn vigyázok, te *meg* benn. Péter írjon, Pál *meg* olvasson. Egyébiránt itt is öszvekött értelme van. Midőn ket-tőztetve használtatik, *megmeg*, am. ismét, újra ; pl. *Megmeg* elment, pedig honn kellene maradnia. Ez alakban is bizonyos ismételt cse-lekvést, szenvedést, vagy állapotot köt öszve ; pl. e' mondatban : *Megmeg* sir, többszörös síró állapotot füz együvé. Származékai : *meg-ent*, v. *megént*, v. *megint*, v. *megest*, v. *megesleg*, melyek külön-féle tájszokások szerint divatoznak, és határozói értelemmel bírnak. Egyjelentésűek velők az öszvetelt *esmeg*, *ismeg*, *esmé*, *ismég*, melyekből lett, *esmét*, *ismét*. Ezekhez tartozik a' tájdivatos *eseg* (es-eg), melyből az *m* hang hiányzik, 's alkotó részei a' kötő *es* és gyakorlatos *ég*, mely Balaton' vidékén mint igekötő *meg* helyett használtatik ; pl. *egverték*, *egmondták*, *eglátták* am. *megverték*, *megmondták*, *meglátták*. E' szerint a' *meg* és *eg* alapfogalomban meg-egyeznek, 's valószínűleg e' második az eredeti, mely mint képző ismétlést, gyakorlatot jelent. A' *gyakorlat*' fogalmával szorosán pá-ro-súl az *összekötés*, *összefüggés*, továbbá a' *sokaság* fogalma ; mert a' mit gyakorlunk, azt mintegy részenként tesszük, melyekből egy egész alakul, és gyakorta tenni valamit, annyit jelent, mint *sokszor* tenni. Innen van, hogy nyelvünkben (másokban is) ugyanazon kép-zők majd gyakoriságot, majd összekötést, majd sokaságot jelentenek, nevezetesen : a) az igeképző *ég* (og, üg) jelenti azon cselekvés, vagy szenvedés, vagy állapot' ismétlését, egyszersmind öszvefüggését, mely az alapszóban csak egyszerűen foglaltatik ; pl. *bűzöl* am. *bűzt csinál*, *bűzölög*, ismételt, folytonos, sok *bűzt csinál* ; *füstöl*, *füstöt csinál*, *füstölög*, folytonos *füstöt csinál*. Illy viszony van a' tekerég, csavar csavarog, kever keverég, szusz szuszog, kocz koczog, pör pörög stb között. Ezen *ég* némelly igékben *ig*, pl. *hajigál*, *gu-rigál*, *huzigál*, *taszigál* stb. Hogy a' gyakorlatos *ég* egyértelmű az *es* v. *es* kötszóval, kitünik abból is, mert némelly igékben felváltva használtatik, mint : *tipeg* *tipes*, *nyeldeg*(el) *nyeldes*, *verdeg*(el) *verdes*, *pergel* *persel*, *tapog* *tapos*, *dörgöl* *dörsöl* (dörzsöl) stb. Továbbá az *es-eg* valamint önállólág kétszerezett gyakorlatúl használtatik : ha-sonlóan előfordúl mint képző is, pl. *reb-es-eg-et* (rebesget), *ker-es-eg-el* (keresgel), *fut-os-og-ál* (futosgál), *rak-os-og-at* (rakosgat). b) Mint névképző folytonos voltát jelenti bizonyos tulajdonságnak vagy hajlamnak, a' *hervatag*, *förgeteg*, *csörgeteg*, *zuhatag*, *rengeteg*, *ingatag*, 's mind ezen nemű szókban. c) A' *ség* (ság) névképző is elemezve *es-ég* v. *es-eg* (ismét) öszvehúzva *ség* (ság), mert tudva van, hogy az *es* v. *és* máskép = 's, pl. én 's ő ; ámbár néha a' rago-

zásban is csonkítlanul kitétetik; pl. nyereség, vereség, sokaság. E' képzőben alapfogalom a' sokaság, vagy is egynemű részekből álló, 's együvé kötött egész; pl. népség am. népekből álló sokaság, egész, mintha ezt tenné, nép, es nép, meg nép (nép-es-eg); hasonlóan diákság, katonaság, papság, ifjúság, legénység, am. diákok, katonák, papok, ifjak, legények együtt véve, mindnyájan öszveköttve; magyarság, némettség, oláhság, tótság am. magyarok, németek, oláhok, tóttok' öszvege; hegység, völgyesség, erdőség, merőség, rétség, homokosság, tótság, több hegy, völgy, erdő, mező, rét, homok, tó együtt 's öszvevéve; Somogyság, Bácskaság, Szilágyosság, Hanság, am. az egész Somogy, Bácska, Szilágy, Han stb. Az illy, tulajdonságot jelentő szókban is, mint: szegénység, gazdagság, szépség, rúttság, gyönyörűség, az illető gyöknek sokasága, teljes mértéke értetik, miért szépséges, am. igen szép, rútságos am. nagyon rút, gyönyörűség is igen gyönyörű.

Ugyanezen sokasító alapfogalom rejlik a' főfokot képező *leg* szóban, mely vagy a' *meg*' átalakulása; pl. *legszebb* am. meg (még) szebb, *leg es legszebb* am. még és még szebb; vagy öszve van húzva az *el-eg* (el-ig, satis) szóból, 's am. *usque*, 's jelenti a' véghatárt az öszvehasonlításban. Innen érthetők az illy hasonlítási módok: a' buzának *legjava*, az almának *legszepe*, azaz, a' mi véghatárig, elig jó, elig szép. A' régieknél *mentől* (mindtől) használtatott a' *leg* helyett; pl. *mentől* szebb = mindennél szebb. Maga az *elig* v. *elég* is olly sokaságot jelent, mely bizonyos véghatárig terjed.

E' hasonlító, vagy nagyító *leg*-től különbözik azon *leg*, mely névhatározókat képez 's am. mód, forma, kép, pl. *sietőleg*, *hasonlólag*, *futólag*, 's úgy látszik, nem egyéb, mint a' képet, formát, jelentő *alak*' módosítása, mi szerint *hasonlólag* tenni valamit am. hasonlóalak (hasonló-kép) tenni.

3) Az *eg* kötszóval rokonságban van a' határt jelentő *ig*, mert midőn ezzel élünk, akkor a' térnek vagy időnek két vég pontját kötjük öszve; pl. innen odáig, ezen utcától a' másikig, mától holnapig, reggeltől estig, melyben a' folytonosság' fogalma is benne foglaltatik, valamint azon mennyiség, vagy is sokaság, melyet a' két végpont öszveköti. A' latinban szinte a' megfelelő *usque*-ben a' *que* kötszó.

Ha továbbá figyelembe vesszük, hogy a' *g* és *k*, mint legközelebbi rokon hangok általán a' nyelvekben, nevezetesen a' mienkben gyakran felváltva használtatnak: nem fog valószínűtlennek látszani állításunk, ha azt mondjuk, hogy mind a' nevek, mind az igék' többesét képző *k* nem egyéb, mint a' gyakorlatot, 's többeknek öszveköttetését jelentő, 's megkeményült *g*, miszerint népek am. nép-eg, több nép együtt véve; helyek am. hely-cg, több hely, azaz hely meg hely együtt véve; emberek am. emberek, több ember öszvevéve, ember meg ember. Hasonlóan az igékben: *verünk*, eredetileg *verenk*, mint Balaton körül mondják, azaz, *ver-en-eg*, *vertek* am. *ver-d-eg*

(ver-sz-eg), *vernek* am. ver-ön-ek. E' nyomon haladva úgy találjuk, hogy a' *k* mint lágyított *g*-ből lett névképző szinte sokaságot, nagyobb mennyiséget jelent a' *tájék*, *környék*, *ivadék*, *maradék*, *pirók*, *posók*, *szemők*, *pohók*, *iszák*, *tudák*, *félénk*, *falánk*, *nyulánk* stb szókban, melyek közül némelyeket *és* (os, ös) képzővel is ejthetünk, mint *pirók* *piros*, *szemők* *szemes*, *posók* *posás*, *czombók* *czombos*, *iszák* *iszos*, *pohók* *pohos*. Honnan továbbá azt kövezzük, hogy a' tulajdonságot jelentő *és* (as, os, ös) eredetileg gyakorlati, vagy sokasági értelemmel bír; pl. *népes város*, am. sok *népü*, *hegyes vidék* am. sok *hegyü*, *erdős tájék*, am. sok *erdejü*, *beteges ember*, am. gyakran *beteg*. Néha jelenti azon viszonyt, mely két különböző tárgy között létezik, 's ekkor összekötő jelentése van, pl. *szeles idő*, am. *szél és idő együtt*, *nedves ruha* am. *nedv és ruha együtt*; *boros hordó*, *bor és hordó*, *pénzes erszény*, *pénz és erszény*. A' német nyelvben az illy öszvetének némely világos példái léteznek; pl. *schnur und blei*, magyarul *ólmos zsinór*, tehát *ólom és zsinór*; *eier und schmaltz*, *vajas tojás*, azaz, *vaj és tojás*; *öhr und band*, am. *füles (karikás) szalag*, azaz, *fül és szalag*, *Sack und Pack*, *málhás zsák*. Az *es* némely szókban *is*, pl. *lapis*, *haris*, *köris*, *hamis*, *kódís*. — Az *és*, *ás* névképzőben is a' folytonosság' alapfogalma rejlik; mert igékből olly szókat alkot, melyek az alapige' értelmének, vagy is az alapige által jelentett cselekvésnek, szenvedésnek, vagy állapotnak folytonos voltát fejezi ki; pl. *sír-ás* am. folytonos *síró állapot*, *nevet-és*, folytonos *nevető állapot*, *arat-ás*, az *arató munkának* folytonos *volta*. Ezen képző' eredeti értelme valószínűleg egyedül állaputra vonatkozott, mi szerint ezek: *verés*, *látás*, *ütés* nem cselekedetet jelentenek, hanem azon állapotot, melyet a' gyök-igének gyakorlása idéz elé, magát a' cselekedetet pedig a' *veret*, *látat*, *ütet* fejezi ki. E' szabatos különböztetésnek a' régi magyar nyelvemlékekben sok nyoma találtatik, mit, fájdalom! a' későbbi kor elhanyagolt.

Az *eg-gel*, mint kötszóval, egygyökü az *egész és egy*. Hogy ezen két szó bizonyos alapfogalomban öszvejön, kitetszik onnan; mert mind az *egész*, mind az *egy* két hasonló részre osztva két *felet* képez, vagy is *fél* am. a' két hasonló részre osztott *egésznek* vagy *egynek* egy-egy része. Tehát valamint az *egésznek* minden része öszvevéve *egy*et tesz: hasonlóan az *egy* osztatlan állapotban *egész*et képez. E' szerint *egész* am. *egy-ész*, v. *egy-esz* v. *egy-es*, t. i. több öszveköti részből álló *egység*.

A' régi nyelvemlékekben, nevezetesen a' tatrosi bibliában azt találjuk, hogy a' *meg* igekötő egyfelül az *el* igekötővel másfelül az *el* számnévgyökkel, *egy* számnévvel, és *egész* melléknévvel fölcserélve használtatik. A' müncheni Codexben olvassuk: „És az adósságot *meg*hagyá neki.“ Pesti és Erdősínél, *megengedé*, mit mi így mondanánk: *elhagyá*, *odahagyá*, *elengedé* neki, t. i. a' latin *dimisit*'

értelme szerint. „Mikor *megvégezte* volna ő beszédét“ e' helyett: *elvégezte* volna. „*Meghagyja* ember ő atyját“, e' h. *elhagyja*, *odahagyja*. „Kiket isten egybe szerketett, ember *meg* ne válaszsza“, e' h. *el* ne válaszsza. De a' mai szokás szerint is divatoznak illetően fölcserélések, mint: *meggondolom*, *elgondolom*, *megismerem*, *elismerem*, *megakadok*, *elakadok*, *megélek*, *elélek*, *megindulok*, *elindulok* stb. Itt azonban megjegyzendő, hogy a' *meg* és *el* néha am. odább, tovább, tehát távolodást jelent.

Hogy az *el* néha am. *egy* v. *egész*, kitűnik a' következőkből. Borsod vármegyének 1641, és 1642-diki tanuvallási levelében áll: „Az egri törökök *mint el* (mint egy) harmincz számu török gyalog kijöven Győr alá.“ Ismét: „*Mint el* tizenhat lovasok kijöven Győr alá.“ „Győr alá kijöven *mint el* másfél száz lovasok.“

Ugyan ott: „Az egri törökök *mintegy* hetvenöt gyalog, stb. (Régi m. Nyelvemlék. III. kötet. *el*). E' szerint az *el* és *egy* hajdan felváltva használtattak, de még ma is az *első* és *egyedik* származékokban hasonló értelemmel bírnak. Az *el* am. *egész* ezen és illyféle mondatokban: „A' templomnak soporláha ketté szakada, mind *el* (egész) aljaiglan.“ „Jövének mind *el* hozzáiglan“, mit ma így mondanánk: mind *egész* hozzáiglan. „Követi vala mind *el* be a' papok fejedelme pitvaraig“ azaz, mind *egész* be. (Münch. Cod.). Ezen *el* abban is rokon az *eg* és *es* képzőkkel, hogy szinte gyakorló, folytonos értelmű igéket képez; pl. ezen igék, *szinlel*, *ízlel*, *kémlél*, *érlel*, *szaglat*, *foglalt*, *táplál* mind gyakorló jelentésűek, az egyszerű cselekvést jelentő *színl*, *ízl*, *kéml*, *érl*, *szagl*, *fogl*, *tápl* igékből. Illy viszony, vagy különbség látszik lenni a' *vigaszt* és *vigasztal*, *maraszt* és *marasztal*, *engeszt* és *engesztel*, *hireszt* és *hiresztel* stb között.

A' latin nyelvben is a' gyakorlatot, vagy sokaságot jelentő némelly képzők a' fennemlített magyarokkal legközelebbi rokonok; pl. a' *tergo*, *vergo*, *mergo*, *spargo* gyakorlatos igékben világos az *eg* képző, mintha volnának *ter-eg-o*, *ver-eg-o*, *mer-eg-o*, *spar-og-o*. Ilyenek: *vortigo*, a' *vorto*, *scaturigo*, a' *scaturio*, *vorago*, a' *vor* (for), *virago* a' *vir* gyökökből. A' *vorago* magyarosan *forogó* *forgó*, 's a' *virago* magyarosan, *virogó*, azaz *viruló* t. i. ifjú v. leány. Az ismétlést jelentő *et* (es, és) van ezen igékben: *agitat*, *mittitat*, *quaeritat*, *clamitat*, *tussitat*, az egyszerű *agit*, *mittit*, *quaerit*, *clamat*, *tussit* igékből. Sokaságot jelentő *es*, *os*, *ös* rejlik ezekben: *morosus*, *callosus*, *pannosus*, *ominosus*, *generosus*, *aquosus*, az egyszerű *mora*, *callum*, *pannus*, *omen*, *genus*, *aqua* gyökökből. Gyakorlatos *l* képzővel alakultak: *querulus*, *garrulus*, *patulus*, *gratulus*, *bibulus*, a' *queror*, *garrio*, *pateo*, *gratus*, *bibo* gyökökből. Kettőztetett *es-eg* rejlik ezen gyakorlatos igékben: *frig-esc-o*, *cal-esc-o*, *sen-esc-o*, *juven-esc-o*, *matur-esc-o* stb. Gyakorlatot jelentő *k* (c) hang van ezekben: *vellicat*, *morsicat*, *fricat*, *varicat*, *claudicat*, az egyszerű

vello, mordeo, frio, varus, claudus törzsökökből. Ilyenek a' magyar : szunyodikál, sántikál, nyeldekel, öldököl stb.

A' német nyelvben megfelel nekik a) az *ig, ich, icht*; pl. heil *heilig*, fleiss *fleissig*, heiser *heiserig* (heisrig), hunger *hungerig* (hungrig), a' kicsinyezve gyakorlatos *häuslich* (häus-el-ich), rohr *röhrich*, thor *thöricht* stb, b) az *isch* pl. *bübisch*, c) a' kicsinyítve gyakorlatos *l* az ily igékben : *lüfteln, hefteln, mächteln, schaukeln* stb.

A' fent mondottakból kitűnik, hogy a' *meg* kötszóval egy az igekötő *meg*; mert a' kötszó' lényegéhez tartozik, hogy több alanyt fűz össze bizonyos állítmánynyal, tehát valami bevégzett egyet, egészet képez; de ezen összevágásban gyakorlat is, sokaság is rejlik; mert alattomban az állítmány annyiszor értetik, a' hány az alany; pl. ezen mondatnak : Péter és Pál, és János apostolok *voltak*, ily értelme van : Péter apostol volt, Pál apostol volt, János apostol volt. Hasonlóan a' *meg* igekötős ige olly cselekvést, szenvedést, vagy állapotot jelent, melly teljes egységet, 's rendszeren gyakorlat által véghez ment bizonyos egészet képez, mellyhez képest az egyszerű ige még csak folyamatban létező, be nem végzett jelentéssel bír. Illy viszony van ezen igék között : abrakol, *megabrakol*; abroncsol, *megabroncsol*; aczéloz, *megaczéloz*; akadályoz, *megakadályoz*; alapít, *megalapít*; épít, *megépít*; aláz, *megaláz*; alkuszik, *megalkuszik*; árad, *megárad*; árt, *megárt*; avasodik, *megavasodik*; bánt, *megbánt*; botlik, *megbotlik* stb. Ezen, és több más igék a' fenn említett értelemben nem vesznek föl *el* igekötőt, és a' mellyek fölveszik, rendszeren távolságra, vagy multa vonatkoznak. Vö. *El* igekötő. Innen érthetők az ily változatok : *megvégezte* beszédét és *elvégezte*; *meghagyja* ember ő atyját, és *elhagyja*; ember *meg* ne válaszsza, és *el* ne válaszsza, mint fentebb mondva volt. A' nyelvszokás jóformán egy értelemben használja ezeket is : *megakad, elakad; megszökik, elszökik; megég, elég; megél, élél; megemészt, elemészt; megered, elered; megindul, elindul; megfélelkezik, elfeledkezik; meggondol, elgondol* stb. Ellenben mást-mást jelentenek : *meglát, és ellát; megad, és elad; megnyom és elnyom; megszáll és elszáll* stb.

Néha a' *meg* igekötő am. *viszsza*, 's ekkor a' látott jelentő *oda* vagy *el* ellentétben áll vele; pl. midőn azt mondjuk valakiről, hogy *megtér, megjön, megérkezik*: alattomban értetik, hogy *oda* van, hogy elment, mintha így állana a' mondat : *oda* van *meg* (és) *jön*, vagy *viszsszajön*; elment, *megérkezik*, vagy *viszszaérkezik*, hasonlóan : *megkéri* pénzét, am. *oda* adott pénzzel *viszszakéri*; *megfizeti* a' kölcsönt, am. a' kölcsönt *viszssza* fizeti.

Gyakran nem egyéb nyomatékosabb bizonyításnál, 's mint ollyannal a' régiék nem éltek olly sűrűn, mint ma; pl. a' régi halottas beszédben : „hogy *oldja* ő bűnét“, — „*sabadécsa* őt ördöng ildetvétől“ — „isten *bulsássa* vő bűnét.“ — „Kit úr ez napon ez homus világ tímüczebelül *mente*“ ezeket ma így mondanók : *meg-*

oldja, *meg*hocsássa, *meg*szabadítsa, *meg*mentse. A' müncheni Codex „matyánk“jában sem fordul egyszer is elé.

A' *meg*' jelentésének többféle árnyéklatait l. az egyes szórovatok alatt.

Még, tájdivatosan *mög*, elavult fn., mely ma csak harmadik személyraggal használtatik: *mege* v. *möge*; pl. ház' *mege*, kemencze' *mege*, ajtó' *mege*, azaz, hátsó oldala. Fölveheti a' tárgyaseti ragot is; pl. Kiseperni a' kemencze' *megét*. Jelenti valaminek tulsó oldalát, hátsó felét, vagy azon helyet, mely valaminek tulsó oldalán fekszik. Ellentéte *el* v. *elő*, v. *homlok*; pl. ház' *eleje*, ház' *mege*, kemencze' *homloka*, kemencze *mege*, hegyelő, hegy*meg*. Ezen kérdésekre: *hol*? *hova*? és *honnan*? helymutató ragokkal párosulva olly névutókat képez, melyek alanyeset után állanak rendesen; pl. Hivatlan vendégnek *hol* a' helye? Ajtó *megett*. *Hová* bújtatok? A' kazal *megé*. *Honnan* jött elé? A' kemencze *megől*. Sőt az *ett* helyett *ül* ragot is vesz fel, *megül*, épen úgy, mint *körült körül*, *fölött fölül*. „És alapván hát *megül*“ et stans retro (Münch. Cod.). A' *megé* viszonytalan állapotban is divatozott hajdanta, mint jelenleg az *alá* és *elé*; pl. menjetek *alá*, azaz, *le*; lépjetelek *elé*. A' müncheni codexben olvassuk: „Tanéjtványi közül sokak menének *megé*“ (abierunt retro). Ezen *még* szóval rokon értelmű azon *el*, mely az *elre* és *elül* származékokban am. tulsó oldalon, által (trans), mint erdő-*el*, Erdély, az erdőség *megett* fekvő ország (Transsylvania), Havas-*el*-föld, a' havasok *megett* fekvő föld (regio transalpina). A' müncheni Codexben: Jordán *elre*, am. Jordánon túl; tenger *elre*, tengeren túl; Cedronnak áradatja *elre*, Cedron áradatán túl. Mind ezeket így is lehetne mondani: erdő*meg*, vagy *mege*, havas*meg* v. *mege*, Jordán *megett* stb.

Ezen értelemben vett *még* és *el* alapfogalomban különbözik azon *meg*, és *el*-től, melyek majd gyakorlatot, majd folytonosságot, majd öszveköttést jelentenek, az elsőbbeknek t. i. megfelel a' latin *trans*, magyarul *által* v. *túl*, melyben alapfogalom a' távolság, távolra haladás, tovább nyulás. A' latin *trans* ugyanis valószínűleg a' *tra* és *meo* szóból alakult, és öszvevont *trames* (átlalút), mi szerint *regio transmontana* am. regio quae sequitur, trameando montes, *regio transalpina*, regio, quae sequitur, trameando Alpes. Ezen fogalomhasonlatnál fogva valószínű, hogy a' magyar *még* rokon a' *megy*, és az *el* rokon az *il*, *illan* igékkel, sőt ugyanaz a' mozgást jelentő *eleren* szónak *él* gyökével, *k* előtéttel *kel*, melyből lett *kelem*, *kelelföld*; és így erdő *el* v. *elre* am. erdőn *túl* kelve, menve, Jordán *elre* am. Jordánon *túl* menve, átlakelve.

Még, ih. Élünk vele, midőn azt akarjuk jelenteni, hogy bizonyos cselekvés, szenvedés, vagy állapot folyamatosan, gyakorlatban van; pl. *Még* alszik a' gyermek, folytatja az alvást. *Még* írok, folytatom az írást. *Még* nincs pénzem, folytonosan pénztelen vagyok.

Még nem házasodtam meg, folytatom a' nőtlen állapotot. *Még* egyszer próbát teszek. No *még!* Élsz-e *még*? *Még* az volna hátra! *Még* akkor máskép volt, azon idő' folytában. Néha fokozatos értelemmel bír. *Még inkább* megharagudott. *Még jobban*. Mulattunk, *még* pedig hogyan? Néha am. *már. Még* régen megígérted, hogy . . .

Alapfogalom benne a' gyakorlat, vagy folytonosság, mely több részletességet köt össze, mi szerint nem egyéb, mint az egyszerű *meg* kötszónak sokasított értelmű, megnyújtott mása, mintha *megmeg* volna, miért az *es v. is* kötszóval párosulva a' folytonosságnak, vagy gyakorlatnak még nagyobb fokát jelenti; pl. *Mégis*, (mégis) itt vagy? *Ismég* eljöttél? Tagadólag: *Mégsem* hallgatsz? *Mégsem* tudom, mi történik velünk. Nagyobb nyomatékul fölveszi a' *len* ragot is, *méglen*. „Ha ki nem gyűlöli ő atyját. és ő anyját, *méglen* kedig és ő lelkét, nem lehet en tanéjtványom.“ (Münch. Cod.) Különböztetés végett vö. *Még*.

— A' *titoknok* a' társaság' felszólítására újabban beküldött következő *helyirati nevek' jegyzékeit* mutatta be: 1. *Szánthó János* nevelőtől marczali járási helyi hat helynek helyneveit. 2. *Pápay Imre* ref. lelkészől Hajdu-Böszörmény város-a' helyneveit. 3. *Kazinczy Gábor*tól a' bánfalvi hat-a' helyneveit; 4. *Révész Imre* ka. auz-úvárosi prelikátortól egy betűrendbe szedett bő gyűjteményt, mellynek kísérő leveléből a' következőket írjuk ki:

E' helyneveket én, részint közvetlen magam a' helyszínén, részint olyanok' közléséből gyűjtöttem, kik az illető vidékek' lakos lévén, e' részben kellő helyzetben valának. Nem mulasztottam el soha, egyenes kérdést intézni, minden hely' nevével az iránt: vajjon miért neveztetett légyen az így? Kérdésemre csak némi feleletet is felettebb ritkán nyerhettem, 's csak az etymologiasalni igen szerető némelly műveltebbek állottak elé ottan-ottan nagy fontoskodások közt olly értelmezésekkel, mellyek egyéni köteményeknek tekinthetők lévén, 's a' józan bírálatnak és egybevetésnek legelső illetésére szétomolván, — általam föl sem jegyeztettek. Mint minden nép, úgy a' mienk is, minden felsőbb eszmelet, öntudat és érzés nélkül hőmpölygette, volváta mintegy által az idők folyamán szép nyelvünket 's annak egyes szavait, tehát a' helyneveket is; a' nép között élő műveltek' nagy része pedig, ingyen sem ösmervén az újabb nyelvészet' irányát és eszméit, folyvást csak játéknak tekinté a' magyar szónyomozást és értelmezést. 's ha szabad úgy szólanom, mintegy lelkiismeretlen hidegséggel, Medéaként konczolja, darabolja fel 's forrasztgatja össze egyes szavainkat s nyelvünk' egész organismusát. E' forrásból nem nyerhetvén tehát felvilágosítást helyneveink' értelme felett, nem mulasztottam el kikérdezni az illető egyes helyek' természeti sajátságait. Itt viszont a' terjedelmes leírás és jellemzésből, csak sejtenem is felettebb ritkán lehetett hamarjában azon pontot, mellyből az ő elnevező kiindulhatott volt. Illy körülmények közt meggyőződtem arról, hogy helyneveink' legnagyobb

részét nem az élet, nem a nép vagy a közönség tudalma vagy emlékezése, hanem a tudomány, a nyelvészet 's minden oldalú vizsgálat fogja é telmezni valaha. Illy felfogás 's meggyőződés' alapján tettem már én azt, hogy az általam gyűjtött helyneveket rögtön betűrendbe szedtem, előkészíteni 's megkönnyíteni igyekezvén ez által a gyökök alá 's nyelvészeti családok szerinti egybeszedést és összehasonlítást, mi az értelmezésnek szerintem legfőbb tényezője. Egyes, bármily terjedelmes határok' helyneveit, önmagokból külön, aligha sikerülendne nagy küzdés és tétovázás nélkül értelmeznünk; midőn ellenben, több távol vidékek' helynevei öszvesorolatlán, egymást gyakran meglepő szépséggel értelmezik és felvilágosítják. Végre minden helyneveinknek közönséges szókincsünk' illető családaival a rokon nyelvekkel, 's más különösen hazánkbeli népfajok 's nyelvek' helyneveivel egybevetése, összehasonlítása az, mitől o' mezőn, csekély belátásom szerint, némi sikert várhatunk.

KIS GYÜLÉS, OCT. 10. 1853.

(A' philosophiai és törvénytudományi osztályok' részére)

Császár Ferencz tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Horváth Cyrill, Kállay és Pauler r. és t. tt. — Egyéb osztályokból: Czuczor, Erdy, Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Csorba, Hunfalvy és Wenzel tt. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

— A' titoknok bevégezte

PURGSTALLER JÓZSEF tt'

értekezésének: A' bölcsészet és emberi ész' fejlődése közt egybefüggésről olvasását. Az itt következők:

Míg az elmei harc a' bölcsészet és hittudomány' terén folyt, azalatt a' természettudomány virágzásnak indult. E' tudomány az által emelkedett szilárd állásra, hogy mély belátású férfiak meg nem elégedvén a' külvilági jelenetek' észrebevételével, azoknak okait és törvényeit kutatták, minek következtében a' természet' ismerete olly annyira növekedett, hogy mintegy új világ nyílt a' buvárkodó ész előtt. Nehogy ezen tudománynál kelletlenül tovább időzzem, röviden értem: hogy a' naprendszer, a' bolygók' mozgásainak törvényei, az egyetemes nehézkedés, a' látszóvek, lég- és hőmérő, az inga' (pendulum) elmélete, a' villanyosság és a' többi, mindezek olly tárgyak, mellyek néhány századdal előbb vagy teljesen ismeretlenek voltak, vagy azokról hibás fogalmakkal bírtak a' tudósok is. Koper-nik, Kepler, Galilei, Newton halhatatlan hírnévre érdemesítették magokat. — De a' természettannal szövetkezett mennyiségtan is új eszmékkel, jelesen a' végtelennek elemzésével (Analyse des Unendlichen) és az úgynevezett differentialis és integralis számolással gazdagodott.

A' történetírat e' korban magasabb irányt vett. Már az újabb kor' elején használt oknyomozás a' történetírat' érdekét életgyakorlati tekintetben nagyon emelte: ezen történetíratí tárgyaláshoz utóbb az események' felfogása philosophiai szempontból járult, mire nézve elsőbb Iselin, utóbb Herder adott útmutatást arra, mikép lehet a' történeti adatok' holt tömegébe életet önteni.

E' közben a' bölcsészet is nagyobb kiterjedést nyert és új tanokkal szaporodott, tudniillik a' lélektan és szépszézzettel (aesthetica). Már a' rationalisták figyelemmel kísérték a' lélek' működéseit, jóllehet a' szemlélődés nagyobb tekintéllyel bírt előtök az alacsony rendű tapasztalásnál. Nagyobb gondot fordított a' lelektanra az empiristák' felekezete; de ezek is kezdetben majd egyedül az ismerő tehetséget elemezték (Locke, de intellectu humano). Utóbb mind a' két felekezetnek közremunkálása ez ügyben a' lelki jelenetek' ismeretét gyarapította és annak tudományi alakot adott. — A' szépszézzet' alapját Baumgarten Sándor Gottlieb vetette meg, a' szépnak eszméjét a' tökély' (perfectio) elvére alapítván. A' szépn' eszméinek fejtegetése kétségköl elősegítte a' művészetek' fejlődését.

A' bölcsészet' terén, mint láttuk, két egymással szemközt álló felekezet küzdött: az egyik jelszól az észtekinetlyt tűzte ki, a' másik a' független tapasztalást; e' közben a' scepticismus az emberi tudást végalapjában rendítette meg. A' bölcsészetet e' nyomasztó helyzetéből kicmelní és rendületlen állásba hozni a' lángeszű Kant Immanuel tűzte feladatául. Ezen éles és higgadt elméjű férfiú a' két párt közt fél közé bekebróul lépett, elebök terjesztván az igazi közép útát, melly mind az észnek, mind a' tapasztalásnak igényeit kielégíti. Legelsőben a' tapasztalást erősítette meg tisztében, kijelentvén neki az ismerő tehetség' nevében, hogy az emberi tudás' teremében kezdeményi (initiativ) joggal bír, de a' tanácskozás és végzéshezásban kell hogy kezét fogjon az eszszel. Kimondá azután az észnek, hogy, ha való tudásra szert akar tenni, a' tapasztalás' közremunkálását el nem mellőzheti, mindazáltal törvényhozói és igazgatói hatalma biztosítva van: mind ezekről az ismerő tehetségnek eredeti alkotása kezekedik. Erre nézve Kant az ismerő tehetséget vagyis a' tágas értelemben vett ész szigorú bírálat alá vette 's azért bölcselote *criticainak* neveztetik, melly a' XVIII. század' végén megjelenve új korszakot alkotott a' bölcsészet' történetében. — Kant észbírálata nem csak eredetisége miatt érdekes, hanem azon tekintetből is, miszerint az egyoldalú rendszereket, a' rationalismust és empirismust, kiegyenlítettte; elmellőzhetlennek tartom tehát jelen értekezésemben legalább alapeszméit közleni ezen bölcsésznek.

A' *tiszta ész' bírálatában* (Kritik der reinen Vernunft) Kant oda célzott, hogy Hume' kétkedőségét legyőzze, 's egyszersmind Des Cartes' egyoldalú rationalismust, valamint Locke' szűk és ingó állású empirismust kiegészítse. Feladatul e' kérdést támasztá: mit

tudhat az emberi ész? E' kérdés' megoldása végett az érzék, értelem és ész' működéseit elemezte. Vizsgálásának eredménye az: hogy az ismeret tapasztalással kezdődik, de abból nem származik minden ismeretünk; mert vannak előleges (a priori) ismerésmódjaink azaz törvényeink, melyek által az ész az érzékiileg jelenkező tárgyakat egyetemenleg érvényes módon meghatározza, 's ezen törvények képezik az egyetemes és szükségképes észigazságokat. E' szerint Kant kétségbe vonhatlanul megmutatta egyfelül Locke és Hume ellen, hogy vannak egyetemesleg érvényes észigazságok, jóllehet nincsenek az észnek benszületett eszméi, másfelül Des Cartes ellen, hogy a' puszta gondolkodás elégtelen való ismeretek' szerzésére. — NevezeteseK Kantnak ezen új nézetei, t. i. az érzék szenvedő, befogadó tehetség, az értelem pedig cselekvő, önkénytes; érzéki benyomás által a' tárgyak adatnak, az értelem' fogalmai által meghatározottnak; a' tér és idő puszta szemlélésmódok (Anschauungsformen); az értelem' fogalmai a' tapasztalás' tárgyaira szorítkoznak és azoknak összekötetésére szolgálnak; nem ismerjük a' lényt önmagában (noumenon), hanem egyedül hatását és jelenésmódját; a' test és lélek csak mint jelenetek állanak egymással ellentétben; az anyagot is annyiban ismerjük, a' mennyiben jelenkezik, c' tekintetben pedig két ellenkező erőnek, a' vonzó és taszítóknak (vís attractiva et repulsiva) szüleménye; az elméleti ész az általánosnak (absolutum) eszméjére emelkedik ugyan, de valóságát nem képes biztosítani.

A' *gyakorlati és s' bírálata* (Kritik der practischen Vernunft) az erkölcsiség és jogosság' elveit állapítván, meghatározza: mit tartozik az ember cselekedni? — E' téren Kant nem csekélyebb nehézségekkel találkozott mint az elméleti bölcsészetben, mert ezen életgyakorlati tanban némelyek külső tekintélyre, mások a' természet' hajlamaira hivatkoztak. A' felszeg empirismusból az utilismus' rendszere fejlődött, mely leginkább Franciaországban kapott lábra, hol múlt század' második felében a' materialismussal együtt a' legvastagabb önzés és haszonlesés lett uralkodóvá. Ezen erkölcsrontó felekezet ellen már Kant előtt a' skót bölcsészek küzdöttek; de az emberrel született erkölcsi érzelmet, melyre támaszkodtak, nem állították eléggé szilárd alapra. E' küzdésben a' hittudósok is vettek részt, mindazáltal kevés sikerrel, minthogy az ellenfél külső tekintélyre mitsem hajtott. Illy körülmények közt szükségesnek látta Kant valamint a' bölcsészet' elméleti részében, ugy a' gyakorlatiban is teljes ujítást véghez vinni. Alapul az ész' öntörvényhozását (autonomia rationis) vette, ezt egyedüli utnak tartván arra, hogy az emberi akaratot minden közvetlen külbefolyástól, ugy a' külső tekintélytől mint az érzékiség' hatalmától megszabadítsa és ekkép szabadságát biztosítsa.

Kant szerint a' szabadság és erkölcsiség csak az által van biztosítva, hogy az akarat függetlenül minden külső indoktól egye-

dül azon eszme által vezetetti magát, miszerint így és nem másképp tartozik cselekedni. Az erkölcsiség fő elve tehát az egyetemesleg érvényes cselekvésmód, röviden az egyetemes érvényesség (Allgemeingültigkeit). — Az erkölcsiség lényege abban áll, hogy az akarat önelhatározását az ész törvényéhez föltétlenül szabja. Az akaratnak föltétlenül indoka tárgyilag az ész törvény, alanyilag a törvény iránti tisztelet, miáltal a cselekvés erkölcsi érdemet nyer. — Az embernek rendeltetését az erkölcsiség és boldogság közti összhangzás (harmonia) teszi.

Megalapítván Kant az erkölcsi törvényt és rendeltetést, ezekből az elméleti észnek fő eszméit, az akarat szabadságát, az isten létét és a lélek halhatatlanságát származtatja. Az akarat szabadságát az észnek öntörvényhozásából következteti. Az isten létét és a lélek halhatatlanságát erkölcsi hitnek nevezi, melyet a gyakorlati ész a legfőbb jó valóításának tekintetéből követel (Postulat der praktischen Vernunft); mert ezen jó elérhetésének föltétele a természet' ura és a tulvilági élet, e vallási eszmék tehát az erkölcsi étellel elváhatlan egybefüggésben léteznek. Ezen oknál fogva a gyakorlati ész elsőbbséggel bír az elméleti azaz okoskodó ész fölött, és az ember hivatása nem a legfőbb lénynek ismerete, hanem a legfőbb jóra gyakorlati törekvés, az erkölcsi tökéletesedés.

Valamint az erkölcsi törvényt, úgy a jogit is Kant az ész öntörvényhozásából keletkezteti. Az észjog' alapeszméi: a személyes szabadság és egyenlőség, minél fogva az észjog azon föltételekben áll, mellyek alatt egyik személynek szabadsága a másikéval egyetemesleg érvényes módon megfér.

Az *ítélő tehetőség' bírálata* (Kritik der Urtheilskraft) a természeti kénytelenséget a szabadsággal törekszik megegyeztetni: erre a czélszerűséget (Zweckmässigkeit) veszi Kant közvetítésül. A czélszerűség kétféle alakban jelenkezik, úgymint szépség és életműség: amazt aesthetikai czélszerűségnek nevezi Kant, ezt pedig teleologianak. Az aesthetikai ítélet a természet' összhangzását alanyi szempontból határozza meg, azon alanyi föltételeket nyomozván, mellyektől ítéletünk a szépről függ; a teleologia a czélszerűséget tárgyilagossal elvé azaz természettörvénnyé emeli. — „A szép tárgy, ugymond Kant, minden érdek nélkül egyedül alakjáért tetszik; a szépet, noha nem gondolunk czélt cleve, czélszerűnek vesszük észre. A szép tárgy alakja által a lelki tehetéseket szabad, de összhangzó munkásságba hozza. — Az életműves lénynek alkotását nem lehet pusztán mechanikai törvényekből értelmezni, erre nézve kell hogy legyen oly tényező, mellynek működését eszme azaz kitűzött cél vezérli. — A teleologia az istent nem csak a természet' törvényhozójának, hanem célok szerint intézkedő bölcs igazgatójának is tekinti. Valamint az ember aesthetikai szempontból véve a szépségnek eszménye (Ideal), úgy teleologiai nézet szerint a természet' végcélja.“

Az észbirálat' eredetisége és rendkívüli elmeéle által nem csak a' bölcsészetben, hanem a' tudomány' többi szakában is az elméknek nagy sorát éleszté föl és buzdítá arra, hogy mély és elfogulatlan gondolkodás által nagyobb alapossággal 's tisztultabb eszmékkel gazdagítsák a' tudományt. Az elmei törekvésnek fényes eredmény felelt meg, úgy hogy elvitázhatlan tény, miszerint a' tudományi pályán korunk óriási lépésekkel haladt előre és századunk az emberi művelődés' történetében a' legfényesebb korszakot tűntette ki. — Mindazáltal az emberi ész még távol van attól, hogy előhaladási pályáját végig megfutva kitűzött célját elérje; mert az eszmék' országa határtalan, az ész képes ugyan ezen országban birtokát mindinkább terjeszteni, de azt végkép meghódítani nem áll hatalmában. Így tehát a' tudománynak és különösen a' bölcsészetnek bevégezése nem egy századnak és nemzedéknek, hanem az emberi nem' egész életének feladata. E' tárgy' felvilágosításául szolgáljon még azon észrevétel: hogy az emberiség' rendeltetése nem a' bevégzett szellemi tökély, melly a' végtelen lénynek, az istennek sajátja, hanem a' tökélyhez végnélküli közelítés, azért is az emberi tökéletesedés határtalan és a' szellemi fejlődésnek vége soha sem szakadand.

Ertekezésem' befejezéseül áttekintve a' bölcsészet és emberi ész' fejlődésének több évezredi folyamát, a' tudós közönség' figyelmét még azon szellemre akarom fordítani, melly ama' fejlődést kezdettől végig átlengi és élénkíti. E' szellem leginkább a' tudomány' mezején nyilatkozik, hol látjuk egymással folyvást küzdeni az ésszt a' hagyománynyal, a' szabadságot a' tekintélylyel, az újítást a' ragaszkodással a' régihez. Ezen vezéreszmék, mint ellenkező elemek, néha egymást ellensúlyozzák és megakasztják; de mint a' fejlődésnek szükséges tényezői a' fokonkénti, tehát észszerű előhaladást eszközlik.

A' szellemi küzdés az újabb kornak szembetűnő jellemvonása, mellynek kezdetén már két felekezet ellenkező irányban működött: az egyik fél oda czélozott, hogy minden főnnállót az eszmék' teremő ereje által átalakítson; a' másik ellenben a' hagyomány' tekintélyének hódolva, a' főnnállóhoz daczosan ragaszkodott; amaz újítási hevétől izgatva a' szabadságot törekedett uralkodásra juttatni, emez a' hagyomány és tekintélynek védelte jogszerűt állá át. Az emberiségben napról napra jobban megérlelődik azon eszme, hogy az előhaladást csak a' mindenoldalu és öszhangzó fejlődés biztosítja.

— Ez után

WENZEL GUSZTÁV lt.

az academia' megbízása mellett újabban Németországban utazván, ez útja felől adott tudósítást, a' mennyiben t. i. az inkább a' törvény-, mint a' történettudományi osztályt illeti.

Tekintetes Academia! Tisztem azt kívánja, hogy ez idei tu-

dományos utazásomról a' Tekintetes Academia előtt jelentést tegyek. Mennyiben tudományos utazásnak csak az mondható, melynek határozottan kitűzött tudományos célja van, ez ötödik tudományos utazásom volt. Ezeknek elsejében még 1839-ben Magyarország' felvidékét bejártam; a' másodikban 1841. a' magyar alföldet és Erdélyt látogattam meg; a' harmadikban 1843. Horvátországot és Dalmátiát; a' negyedikben 1851. Slézia, a' két Luzsicza és Morvahun' levéltárait kutattam, végre most 1853. Némethon' különféle vidékeit, névszerint Poroszországot, a' szász királyságot és Bajorhont tettem utazásom' tárgyává. Háromszor a' Tekintetes Academia engem megbízó-levéllal szerencsételtett. Azon kívül tudva lesz a' Tekintetes Akademia előtt, miszerint utazásaim' mindenkének, bár azoknak tulajdonképi eredménye csak jövődöbéli kutatásaimban és dolgozataimban fog teljesen mutatkozni, már most is több tekintetben kedvező nyeresége volt. Első utazásom' sikere mutatóványaul kiadtam Selmece város' régi városi és bányatörvényét ¹⁾, mely a' német jogtörténet' művelőitől különös kitüntetésre volt méltatva; *második* utazásom' következtében képes voltam *Massmann'* kutatásait a' nemzeti muzeumunkban létező római viasztablákról *Letronne* és *de Wailly* francia tudósok ellen olly szerencsésen védeni ²⁾, hogy *Massmann*, maga az idén Berlinben, ez iránti értekezésemet azon felette hízeltő szavakkal köszönte meg, mintha én volnék az, ki a' római írásjeleket illető fő fontosságú nyomozásainak hitelességét biztosítottam volna (melly tekintetben mindazáltal *Jerney* tagtársam' érdemeinek nagy jelentőségét, valamint mindenkor, úgy jelenleg is kiemelem); *harmadik* utazásom nagyobbrészt dalmátiai kutatásaimnak forrása volt, melyeket a' bécsi császári academia' útján teszek közzé; *negyedik* utazásom alatt, úgy hiszem, fontos adatokat gyűjtöttem, melyek Slézia, Luzsicza és Morvahun' Magyarországhoz állásukat Mátyás királyunk' korában felvilágosítják; *ötödik* utazásom' eredményéről most szölok.

Ez idei tudományos utazásomnak *hárm*as célja volt: 1) akartam a' német egyetemek' rendszerét és tanítási módját ennen tapasztalásomból megismerni; 2) kívántam Némethon' törvényhozási és jogtudományi állapotaira nézve magamnak néhány pontban biztos tudomást, általában pedig tájékozást szerezni; 3) végre a' magyar történet' érdekében kutatni. Az első helyen említett cél academiai viszonyaimon kívül esik, és inkább állásomat az itteni egyetemnél illeti. Erről tehát e' helyen nem szölok. Utazásom' második céljára nézve *ma*; a' harmadikra nézve pedig a' legközelebbi történettudományi ülésben fogok jelentést tenni.

¹⁾ A' bécsi Jahrbücher der Literatur CIV. kötetében (1843) Anzeigblatt 1. sk. lap.

²⁾ Oesterr. Blätter für Literatur und Kunst 1844. II. évnegyed 5. sz. (ápril 17.) és a' bécsi Jahrbücher der Literatur (XI. kötetében (1845.) 90 stb. II.

Jogtudományi kutatásaimnak magasabb célját a' Tekintetes Academia előtt már többször voltam bátor kijelenteni. Az *összehasonlító jogtudományt* illetik azok, és pedig jogtörténeti nyomozások' alapján. E' szempontból indultam ki jelenleg is.

A' jelemények, melyekre ezen alkalommal figyelmemet fordítottam, főkép a' porosz, a' szász és bajor királyságok, de némi tekintetben egész Némethon' törvényhozása és jogviszonyai voltak.

Tudva van, hogy Németország' jogviszonyai már a' XIV. század óta, főkép az idegen római jogelvek' alkalmaztatása' következtében, nem csekély zavaroknak voltak tárgya, melyeket sem I. Miksa' 1495-ki, a' római jogkönyveket törvényi uralomra emelő intézkedése, sem azon irány, melyben ezen időtől fogva kifejlődött Németország' joga, képes nem volt elmellőzni. Sem az egyes némethoni bíródalomrészeknek territorialis törvényhozása, sem a' divatozó joggyakorlat, sem a' jogtudomány a' bajon segíteni nem tudott; 's végre a' múlt század' közepe' táján a' kor' philosophiai szelleme rendszeres törvénykönyvek' létrehozásában már az egyetlen biztos és célra vezető eszközt gondolta föllelhetőknek. Ez az ú. n. *codificationalis* kornak kezdete, melynek alapeszméjét és fő viszonyait Szalay tagtársunk már 1840-ben fejtegette ¹⁾. Egyébiránt a' *codificatio* is Németországban csak részint tudott uralomra emelkedni, mennyiben tudjuk, hogy 1815 óta a' német jogtudósok közt két felekezet keletkezett, melyeknek egyike azt pártolta, másika ellenezte; 1828-ban pedig ugyanazon kérdés Angolországban 's annak folytán Éjszakamerikában is igen élénk vitát idézett elé, melynek eredménye a' tiszta *codificatio*' elvére nézve csak csekély részben volt kedvező. Ehhez képest a' *codificatio*' értelmében készített két legnevezetesebb törvényeken t. i. az általános ausztriai polgári törvénykönyvön és a' francia Code Napoleonon kívül, léteznek ugyan több más státusokban illyenmü törvények (a' svaiczi, Bern és Aargau, továbbá Vaud kantonokban; két Szicilia, Sardinia, Louisianában stb.); de ezek többnyire az említett kettőnek vagy kevésbbé tökéletes megelőzői, vagy utánzásai. Ezt Némethon' újabb törvényeinek méltatásában mindig szem előtt kell tartani. Névszerint:

Poroszországban, miután Nagy Frigyes király' meghagyásából 1746. óta először *Coceji*, azután pedig *Carmer* által az előkészületek befejezvék, végre 1794. junius' 1-je alatt: „Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten“ czim alatt általános polgári törvénykönyv, de csak úgy hirdettetett ki, hogy az pótló erővel felruházatlan, akkor nyerjen alkalmazást, ha a' tartományi jogrendszerek nem elégségesek. Tehát ezen törvénykönyv' kihirdetése után is Poroszországban a' tartományi törvények elsőséggel bírnak, az ál-

¹⁾ 1840. a' Budapesti Szemle' I-ső kötetében; és Publicistai Dolgozatai' I-ső köt. Pesten 1847. 19—90. lap.

talános polgári törvény pedig csak póterövel. Ezen utóbbiak igen számosak, 's névszerint rajnai Poroszhonban a' francia Code jelenleg is az óporosz tartományok' irányában nevezetes ellentétet képez. 'S ez nem csak a' polgári jogról, hanem a' polgári törvénykezéstről is áll. Mert rajnai Poroszhonba az (egyébkint az egész porosz birodalomra nézve kötelező erővel felruházott) 1793. július 6-ki „Allgemeine Gerichtsordnung“ behoza nincs; hanem a' francia „Code de Procédure Civile“ divatozik.

Bajorországban a' polgári jogrendszereknek hasonló különfélesége létezik. Mert nem csak rajnai Bajorhon és a' királyság' egyéb tartományai közt azon különbség van, hogy ott a' francia polgári törvénykönyv és polg. pörrendtartás most is érvényes; itt pedig a' jogállapot az általános rendszer' értelmében rendezve van: hanem ezekben, azaz Bajorország' fő részében is, sokféle törvénykönyv divatozik.

Hasonló érdemet, mint Poroszországban Carmer, szerze magának Bajorországban az ott divatozó törvénykönyvek' készítésével *Kreitmayr*. Emlékét az előbbi bajor király, I. Lajos, fentartá, neki a' müncheni sétatérén ércszobrot állítván ezen felíráttal:

Elül: W. X. A. Freyherr v. Kreitmayr
Churf. bayer. geh. Kanzler
geboren zu München
den XIV Dec. MDCCV.
gestorben den XXVII. Oct.
MDCCXC.

Hátul: Dem Verfasser
der
bayerischen Gesetzbücher
das dankbare Vaterland.

A' Kreitmayr' fáradozása mellett készített: „Codex Maximilianus Bavaricus Civilis, oder Bayer. Landrecht“, mely 1756-ban hirdettetett ki, csak Ó-Bajorhonban érvényes; 's az ország' többi tartományaiban nem kevesebb mint 57 különféle polgári jogrendszer divatozik. Ellenben a' „Codex Juris Judiciarius oder Gerichtsordnung“, kivéve a' rajnai vidéket, egész Bajorországban törvényül szolgál.

A' *szász királyságra* nézve, annak polgárjogi felosztása két részre megjegyzendő, melyeknek egyikében, t. i. az ú. n. örökös tartományokban (Erbländer) a' Codex Augusteus; Felső-Luzsiczában pedig a' luzsiczai törvények most is divatoznak.

Sem Porosz-, sem *Bajorországban* újabb időben nevezetesebb intézkedések a' fennálló törvényhozás' megváltoztatása körül nem történtek; de annál nevezetesebb, mi e' tekintetben a' *szász királyságban* már előkészítve van, 's miről azonnal fogok szólni.

Az egyes tárgyak t. i., melyekre utazásom alatt különösen fordítottam figyelmemet, e' következő négy:

1) A' codificatio' mostani állása és legújabb eredményei; . . .

- 2) A' theoria és praxis közti viszony ;
- 3) A' jogtudománynak 1815 óta újjaalakulása , és
- 4) A' francia jogrendszer' alkalmaztatása.

Mi az *elsőt* illeti : Ha a' codificatiót itt szóba hozom , nem szándokom annak újabb kifejlődését és szüleményeit általában itt fejtegetni. Németországra , 's ennek tekintetében is egyedül a' polgári jogra és polgári törvényhozásra szorítkozom. Ezen irányban jeles czikket tett köz hírré *Arndts* müncheni jogtanár ezen czím alatt : *Die neuesten Versuche deutscher Civilcodification. (Kritische Übersicht der Deutschen Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. I. 1. München 1853.)*

Minket magyarokat főképen azon intézkedések érdekelnek , melyek 1846 óta a' szász királyságban a' polgári jog' codificationalis utoni reformja körül történtek. Ezeknek nyomán a' múlt év' végén adatott ki nyomtatásban az : *Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Königreich Sachsen nebst allgemeinen Motiven und Inhaltsverzeichnissen* ; és „Specielle Motive zu dem Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Königreich Sachsen“ (Dresden). Ezen javaslat az általános ausztriai polgári törvénykönyv' alapján dolgoztatott ki , annak alapelveit majdnem szóról szóra elfogadja , és csak a' fejezetek 's határozatok' rendét változtatja meg.

Úgy hiszem , már csak ezen ok maga is a' szász javaslatnak reánk nézve nagy érdekét tünteti fel. Miután ezen évi május' elseje óta az általános ausztriai polgári törvénykönyv nálunk néhány módosítással kötelező erővel van felruházva , felette érdekes látni , mi készülétek történnek a' műveltsége után legjobb hírből álló szász királyságban ugyanazon törvénykönyv' behozatala körül ; 's mi módon nyilatkoznak e' tárgyban Német- 's névszerint Szászország' hivatalosabb jogtudósai ? Mert félévnek rövid lefolyása alatt már nagyobb számu tudományos munkák jelentek meg , mellyek a' szász javaslat' fejtegetése- és critical vizsgálásával foglalkoznak. Szabadjon a' nevezetesebbeket név szerint felemlítenem :

Specielle Motive zu dem Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Königreich Sachsen. Dreza stb. (1852) ; — Held G. Fr. : Der Entwurf eines bürgerl. Gesetzbuches für das Königr. Sachsen in seinem Entstehen und in seinem Systeme dargestellt. Lipcse, 1852. — Mittermaier : Die neuesten Gesetzgebungsarbeiten auf dem Gebiete der Civilgesetzgebung mit besonderer Beziehung auf die neueren Civilgesetzbücher oder Entwürfe für das Königreich Sachsen stb. (Archiv für civilistische Praxis XXXVI. kötet. Heidelberg, 1853. 94 sk. l.) ; — Haenel Frigyes : Einige Bemerkungen zu dem Entwurfe eines bürgerl. Gesetzbuches für das Königreich Sachsen. (Zeitschrift für Rechtspflege und Verwaltung zunächst f. das Königr. Sachsen, XI. kötet. 481 sk. l.) ; — Poland Ferencz : Praktische Bemerkungen zum Entwurfe eines bürgerl. Gesetzb. für das Königr.

Sachsen. Lipcse, 1853. — *Unger Józs.*: Der Entwurf eines bürgerl. Gesetzbuches für das Königr. Sachsen mit besonderer Rücksicht auf das österr. allg. bürgerl. Gesetzbuch. Bécs, 1853. — *Sintenis C. Fr. Ferd.* Zur Frage von den Civilgesetzbüchern. Ein Votum in Veranlassung des Entwurfs eines bürgerl. Gesetzbuchs für das Königreich Sachsen. Lipcse, 1853.; — *Marschner Gusztáv*: Die Anfechtungen der neueren Civilgesetzbücher. Dresda, 1853.; — *Wächter G. K.*: Der Entwurf eines bürgerl. Gesetzbuches für das Königr. Sachsen. Lipcse, 1853.; — Rechtliche Bedenken zu dem Entwurf eines bürgerl. Gesetzbuches für das Königr. Sachsen. Lipcse, 1853. stb.

A' *másodikra* nézve: A' jog' tanulmányozása és kezelése a' mindennapi tapasztalás' bizonyosága szerint korunkban két szétágazó és különálló foglalkodássá fejlődött ki, *theoria* (elmélet) és *praxis*' (gyakorlat) nevezete alatt. Ezek közt formaszerinti ellentét is mutatkozhatik; de ez mindig a' joggali foglalkodás' hibás irányának jele. Fájdalom! nálunk is így volt ez még néhány évvel ezelőtt; 's úgy szinte ezen század' kezdetén hasonnemű viszonyra találunk Németországban is. De a' német státusokban ezen baj' elmellőzéséről és gyógyításáról volt gondoskodva.

Legnevezetesebbnek mutatkozik e' tekintetben Poroszország, hol 1815 előtt a' *theoria* és *praxis* közti különbség a' jogtudomány' nagy kárára valóban ellenséges ellentétté volt kifejezve. Tagadhatlan, hogy a' porosz joggyakorlatnak története azt igen jeles színben tünteti fel előttünk; mert a' porosz bírói rend nem csak igazság' szeretete, hanem *practicus* ügyessége után is egész Némethonban legjobb hirben állott. Utazásom' legszebb percei közé tartozik a' híres *sans-souci*-i szélmalomban tett látogatásom, melyet a' porosz bírói rend' önállóságának és igazságszeretetének legszebb jelképéül a' királyok II. Frigyes óta mindig különös gonddal tartottak fenn, 's e' tekintetben Vogel molnár' utódjainak többször pénzbeli segítséget is nyújtottak. A' mostani igen szép, lehet mondani, díszes malomépületet II. Frigyes Vilmos király a' maga költségén készíttette. A' Vogelcsalád' kimúltá után pedig a' mostani király 1848-ban megvette a' malmot, azt a' maga épségében őrizvén és igen kedvező föltételek mellett más előkelőbb molnárnak haszonbérbe adván. Most is a' porosz jogászrend büszkeséggel tekint ezen malomra, mely a' múlt századi poroszthoni joggyakorlat mellett világosan tanúskodik. Mindamellett e' század' kezdetén a' *praxis* nem felelt meg többé az újabb kor' kívánalmainak; a' *theoria* pedig a' bajon segíteni azon oknál fogva nem volt képes, mivel hiányzott a' *practicus*okban iránta a' szükséges bizalom.

Fordulapontnak mutatkozik az 1815-ki esztendő, 's névszerint a' berlini egyetem' alapítása. A' boldogult király ezen egyetem' jogtudományi karának jeles tanárokkal ellátásáról különösen gondoskodott, 's ezek közt volt a' híres *Savigny* is, ki Némethon' több

más előkelő jogtudósaival egyesülvén, a' tanítás és irodalom' útján mitsem mulasztott el, hogy a' jogtudomány' művelését a' practicus élet' irányában is azon tekintélyre emelje, mely üdvös hatásának mellőzhetlen föltétele. Savigny' működése, főkép kezdetben, az egyoldalság' vádjá alól fel nem menthető ugyan; mert eleinte mint a' practicusok' valódi ellenlábosa lépett fel, és a' theoria 's praxis közti transactióról mitsem akarván hallani, a' jogtudomány mint tudomány által ügyekezett mindent megtenni. De szerencsés körülmények által támogatva annyiban célt is ért, hogy ő a' német jogtudomány' új regeneratiójának főszerzője gyanánt tekintendő, 's hogy az így tökéletesített tudománynak a' gyakorlati életre befolyást vívott ki, milylennel az előbb több század óta nem bírt. Ezen siker után ő a' praxis' kívánalmaira is hajolt; munkálkodásának vég eredménye gyanánt pedig jelenleg már azt látjuk, hogy Poroszországban a' theoria és praxis közti ellentét nagyobb részt elenyészett; 's hogy mind az egyik mind a' másik czélszerű intézkedések által tökéletesítettén, a' porosz jogászai rend nem annyira már egyoldalulag előkészített, mint szokás mondani, csupádan theoreticusokból és practicusokból, mint inkább jogtudósokból áll, kik egyrészt mély tudományos képzettséggel, másiktól jeles gyakorlati ügyességgel bírnak.

Bajorországban a' theoria és praxis soha azon ellentétté nem fajult. Báró Kreitmayer' jegyzetei a' törvénykönyvekhez theoreticusoktól és practicusoktól egyaránt tartatnak tiszteletben; a' Seuffert' szerkesztősége alatt kiadott „Blätter für Rechtsanwendung“ igen czélszerű eszközt képeznek, mely által a' kettő közti kölcsönös összefüggés mindkét részről fenntartatik.

Szászországra és Németországra azon egyéb státusaira nézve, melyeket utazásom alatt bejártam, a' theoria és a' praxis egymáshoz állásáról illy határozott adatokkal nem szolgálhatok. Egyébiránt általános jelemény, hogy az utolsó évtizedek alatt egész Németországban a' theoreticusok sokkal practicusabbakká, 's a' practicusok sokkal tudományosabbakká lettek, mint azelőtt.

A' *harmadikat* illetőleg: különös figyelmet érdemel Németországban a' jogtudomány' regeneratiója 's lehet mondani, újjáalakulása. Ennek kezdő pontjai gyanánt a' kanti philosophia, és az 1815 óta főkép Poroszország által támogatott és pártfogolt tudományos ügyekezetek tekintendők.

A' német jogtudomány' újjáalakulásának főkép három momentuma észrevehető:

a) A' *történeti iskola*, melynek alapítója *Hugo Gusztáv göttingi jogtanár* előkészülése után *Savigny Frigyes Károly*, berlini jogtanár volt. Miután t. i. *Hugo* tanári és írói működése által (munkái közül főkép a' *Lehrbuch des Civilistischen Cursus*, 6 kötet; és a' *Civilistisches Magazin* című folyóirat említendők) a' római jog' rendszerét eredeti tisztaságában megismertetni kezdte volna, ez al-

kalommal egyszersmind az újabb jogtörténetnek tetvén meg alapját, *Savigny* ezen tudományos irányt 1815 óta nagyobb tökélyre és jelentőségre emelte. „Vom Berufe unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft“ (Heidelberg, 1815; másod. kiad. 1828.) című híres munkájában formulázta ő az új jogtudományi teoriát, melynek basisán több hasonértelmű jogtudósokkal egyesülvén, az említett ú. n. jogtörténeti iskolának lett alapítója. Ezen iskola, minthogy jelesebb tagjai idő folytán a' legtöbb német egyetemeken tanárokká és a' státusszolgálatban előkelő törvénykezési hivatalnokokká nevezettek, nem sokára roppant befolyást nyert; 's miután számos tudományos munkák és organuma, a' „Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft“ című folyóirat által, minden irányban a' jogtudományi irodalomban jelentékenynyé lett, több évig a' német jogtudományban főszerepet vitt. A' gyakorlati-dogmaticus irány Thibaut' vezérlete alatt, és a' hegeli philosophia, főkép Gans Ede' ügyekezetei mellett, csak nehezen bírták azt némi tekintetben ellensúlyozni. 'S bármint akarunk is ezen ú. n. történeti jogtudomány' teoriájának belső becséről itélni: tagadhatlan, hogy a' német jogtudomány' újabb emelkedése főleg neki köszönhető. Egyébiránt az utolsó évtized óta egyoldalúságából már sokat engedett; minek következtében hatása is annál hasznosabb eredményhez vezetett.

b) A' *germanisták*' emelkedése. A' germán jog' művelése t. i., melly már azelőtt is a' német jogtudósok' egyik kedvencz foglalkodása volt, a' történeti iskola' összemunkálása által, oly jelentőségre jutott, miszerint jelenleg az előbb majdnem mindenható római jogot ellensúlyozza, és a' német jogtudományi kiképzésnek egyik fő részét teszi. A' germán jog' ezen új szellembeni művelésének, mellyet a' Grimm- testvérek által megkezdett újabb német nyelvészet- és irodalomtörténeti kutatások hathatósan mozdítottak elő, alapítója a' híres *Eichhorn Károly Frigyes*, ki határozottan a' jogtörténeti iskola' alapnézeteit tette magáéivá. Így történt, hogy kezdetben a' germanisták is a' „Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft“ című folyóiratot tekintették organumuknak; egyébiránt épen ezen irányukra nézve volt *Mittermaier* heidelbergi tanár Eichhorn- és követőinek némileg ellenzője. Újabb időkben ezen szétágazó ügyekezettek, összpontosító irányba hozattak, 's miután a' germanisták 1839 óta a' *Zeitschrift für das Deutsche Recht*-ben külön tudományos organumot bírnak, tudományos működésük a' jogtudományban napról napra nevezetesebbé válik. Reánk nézve két oknál fogva bír különös érdekekkel; először mivel hazai jogunk' kifejlődésére majdnem ugyanazon, vagy legalább igen hasonló középkori tényezők hatottak, mint a' germán jogéra; 's azután, mivel az általános ausztriai polgári törvénykönyv' behozása után, most hazai jogunknak olly állás jutott, melly a' germán jogéval igen analog.

c) A' harmadikat, t. i. a' *jog' tudományos művelésének hatását*

tekintve a praxiſra : ez ugyanazon arányban emelkedett, mint a' tudomány' jelentősége a' jogtanban és a' jogéletben. Az előbb csaknem mindenható gyakorlat a' neki tudajdon törvénykezési térre szorított; a' codificált törvénykönyvek' létrehozása és az újabb jogtudományi theoriák' tekintélyre jutása óta pedig a' tudományos tanulmányozások' jelentősége a' gyakorlati élet' irányában Németországban olly annyira kezd mulatkozni, hogy maga a' joggyakorlat is már azoknak tárgyává tétetett. Így magyarázhatjuk meg, mikép az alapos elméleti műveltséggel bíró jogtudósok' befolyása a' gyakorlati életre is napról napra mind inkább növekszik. Álláspontunkhoz képest itt mindenek előtt Ausztia' jogállapotait kell szemügyre vennünk, mellyben az új törvénykönyvek' keletkezése óta (mellyek' készítésében főkép: Martini, Zeiller, Wagner és más jeles jogtanárok fáradoztak) folytonosan a' státuszszolgálat' és igazság' szolgáltatásának legmagasb köreibben is olly férfiak alkalmaztatvák, kik előbb (többszire mint jogtanárok) elméleti műveltségöknek jeles bizonyosságát adták. Példaul szabadjon Heimberger, id. báró Sommaruga, Pipitz, Kalchberg, Wessely. Hye, Fränzel és mások neveire hivatkoznom. Külső Németországban hasonló példákkal találkozunk Savigny porosz, és von der Pforten bajor ministerek, közvetlenül a' jogtudományi tanszékről léptek a' ministerségbe; s míg Wächter a' német szabad városok' legfőbb törvényszékének első elnöke a' lipcei jogtanári állásba lépett által, annak előbbi hivatalába utódjául Kierulff kieli jogtanár neveztetett ki; általában pedig azt látjuk, hogy a' német egyetemek' jogtanárai egyszersmind az illető státusok' fel- és legfőbb törvényszékeinél rendes tanácsnokokul alkalmazvák, 's a' jogélet' fűgyeinek kezelésében előkelő részt vesznek.

Végül kiemelendőnek látszik még, mikép Németországban 1848 óta a' francia jog' tekintélye igen emelkedett. Ez főkép Poroszországra nézve érdemel különös figyelmet, hol az óporosz és a' francia szellemű rajnai jogtudósok közt mindig némi ellentét létezett. Újabb időben ez utóbbiak' befolyása nagyra emelkedett, és némi részben túlsúlyra is jutott. A' mostani porosz igazságügyi minster is rajnai jogtudós.

'S ezek azok, miket utazásaim' *jogtudományi* tanulmányozásai közül a' Tek. Academia előtt jelenteni tisztennem tartottam. Szem előtt tartottam hazánk' mostani szükségait. Mert ezen évi május' 1-je óta az általános ausztriai polgári törvénykönyv behozatván, a' codificatio' kérdése általában most reánk nézve sokkal nagyobb fontossággal bír, mint azelőtt; névszerint pedig érdekes azon irodalmi munkásság, mellyet az, az ausztriai polgári törvénykönyv' alapján készült szász polgári törvénykönyv' javaslata idézett elé, 's mellyből mi is sokat tanulhatunk. Azon kívül újabb jogreformjaink által előbb

praxisunk teljesen megszüntetve, jogtudományunk pedig átalakítva lévén, ideje hogy jogtheoriánk és jogpraxisunk' egymáshozí jövendőbeli állása iránt tisztába jöjünk ; mire nézve főkép Porosz- és Bajorország' hasonnemű állapotai is igen tanulságosak. A' *jogtudomány'* művelése ezen academia' feladatához is tartozván : azért Németország' újabb jogtudományi mozgalmait itt szóba hozni, helyesnek tartottam. Végre azon előzménynél fogva, miszerint a' francia törvénykönyvek általában a' jogtudományi világban nagy jelentőséggel bírnak, 's hazánkban is már régen figyelembe vétettek (ezt bizonyítja a' Code Napoleon' latin fordítása, melly már 1808-ban nálunk szívesen olvastatott), futólagos pillantást akartam vetni az újabb viszonyokra is, mellyek ezeknek tekintetében Németországban mutatkoznak.

Utazásom' történettudományi eredményéről legközelebb.

KIS GYÜLÉS, OCT. 22. 1853.

(A' történettudományi osztály' részére).

B. Kemény Zsigmond t. t. helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból : Érdy, Jerney r., Kiss Fer. és Wenzel II. tt. — Egyéb osztályokból : Császár Fer. tt. — Czuczor, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Kállay, Kiss K. rr. tt. — Hunfalvy, Karvassy, Pauler, Repicky, Tasner, Tóth II. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

ÉRDY JÁNOS rt.

a' Chlumezky P. lovag által az academiához véleményzés végett beküldött illy czímű értekezésről : *Bericht über die Ausgrabungen bei Bellowitz*, olvasta a' közvetkező tudósítását.

A' morvaországi Bellowitz helység Brünn várostól egy mérföldnyi távolságra esik, ennek területén néhány halom látható, a' legnagyobbik Zsurán nevet visel, mellynek tetején a' hányt föld' rétegei között lappangott jelkő az ottani haszonbérli' ekéit több ízben összetörte, ki hogy ez akadályt eltávolítsa, 1853-ban a' követ kiásatni rendelé; de munkásai mélyebb ásítás közben, mindig több és több összehalmozott köre, samaradványokra, ember- és lócsontokra, csörgetyűféle vaseszközökre 's vaskarikára akadtak. Ezzel a' halomnak további ásítása kedvezőbb időre halasztatott el.

A' brünni tudományos egyesület Chlumezkyt küldé ki ez ásítások' megvizsgálására, ki Eder mérnökkel ment ki a' hely' színeire, 's a' lelemény' körülményeiről küldőinek illy czím alatt adta be hivatalos jelentését : *Bericht über die Ausgrabungen bei Bellowitz von P. Ritter von Chlumezky. Brünn, 1853. 8. 18 l. I. könyomattal.* E' jelentésében, melly az egyesület' iratai közt is megjelent, a' sírhalomokról értekezik általában, és a' bellowitzai halmot tatár sírhalomnak véli a' XIII. századból. A' csörgetyűféle vasakról azt állítja, hogy ezek buzogányféle tatár vezénypálcák voltak; azt azonban nem

tudja : fordulnak-e hasonló vaseszközök Magyarországon is elő, vagy nem ?

Véleményem e' morvaországi halmokról itt következik :

A' Bellowitz' területén most is fennálló halmok, kétségkívül kún halmok, melyek a' mostani magyarországi kúnok' ősei által emeltettek, kikről nálunk már meg van bizonyítva, hogy nem voltak tatárok ¹⁾.

Még híre sem volt a' tatár népnek, mikor a' kúnok és palócok (latrunculi) krónikáink szerint, már a' X., XI. és XII. században laktak a' magyarokkal és azok' szomszédságában. Ki ismerte jobban a' kúnokat és tatárokat mint IV. Béla ? És e' magyar király 1254-ben IV. Incze pápához írt levelében a' tatárokat híven megkülönbözteti a' kúnoktól.

Azon helynevek között, melyeken a' magyarországi kúnok laktak, Surán is fordul elő, s épen így hívatik a' bellowitz' felől felásatott halom, melyben vagy mennyiségű összehalmazott kő fordult elő, s mely épen olly szerkezetű, mint a' magyarországi kún halmok : a' tatár sírok ellenben, nem rendetlenül elszórt kövekből, hanem rendszer építményekből állottak. Kakasch István erdélyi nemes, ki mint utazó Mediában halt meg, „Iter Persicum“ című munkájában írja, hogy ő 1602-ben sokáig tartózkodott Astrakán városban, és mivel a' régi Astrakánt vagy Astarkánt a' Volga gyakran elöntötte, Vasiljwits Iván új Astrakánt építtetett a' régivel egy mérföldnyi távolságra. Kakasch a' régi Astrakán dűlődékeit is megvizsgálta, melyekről ezeket írja : „Man findet allda noch über etliche tausend Tartern, so den Moscovittern vntertheilig, so wol auch sehr viel alte Tartarische Monumenta vnd begräbnissen, so wir mit allen fleiss beschen, unter deren etliche vornehmer vnd vhralter Tartarischen Fürsten gewesen, in welchen die Tartern noch für vnd für Lampen vnd Liechter brennen. Vnd sind dieselben wie bey vns die kleinen Capellen, mit runden durchsichtigen Thürmlein auffgebawet“ ²⁾.

A' Volga melléki régi Cumaniát a' mongolok és tatárok 1225-ben foglalták el, és ez éven innen ezek is Cumanusoknak hívtak az általok eloglalt Cumania' nevével, mely régi nevét szinte a' XVI. századig megtartotta ³⁾. De azért a' hiteles történeli kútfők a' kúnokat és tatárokat híven megkülönböztetik egymástól. Rubruquis, más kimondással : Ruisbroek Vilmos francia minorita, kit szent Lajos francia király küldött 1253-ban a' tatár, vagy inkább mongol fejedelemehez, világosan írja a' Tanais vagy Don és Volga közötti régi Cumaniáról : „Et inter ista duo flumina in illis terris, per quas trans-

¹⁾ Tud. Gyűjt. 1833. IX. X. 90. Jerney, Keleti utazása. I. 271.

²⁾ Steph. Kakasch, Iter Persicum, Kurtze doch aussführliche vnd warhafftige Beschreibung der Persianischen Reiss. etc. Altenburg in Meissen, 1610. 8. S. 65—67.

³⁾ Tud. Gyűjt. 1833. VIII. 109.

ivimus, habitabant Comani, antequam Tartari occuparent eas“¹⁾. Már akkor a' kúnok nem e' régi Cumániában, hanem részint Moldvában és Bessarábiában a' besenyők vagy paczinaczták között laktak, részint Magyarországba menekültek.

Mintegy tizezer kún futott el jókor a' mongolok elől 1222-ben Jónás kún főnök' vezénylete alatt III. Ducas János görög császárhoz, ezek részint Thraciában és Macedóniában, részint Phrygiában nyertek a' görög császártól lakhelyeket Nicephorus Gregoras és Acropolita György' tanutétele szerint.

Ezen Jónás kún vezérről írja Albericus krónikájában : „Filiam vero Regis Jonae, qui videbatur esse major in Regibus *Cumanorum*, duxerat Nargeldus (Nargoldus) Baluius, qui Nargeldus hoc anno decessit et praedicta uxor ejus facta est monialis. Mortuus est hoc anno Rex Jonas praedictus nondum baptizatus, et idcirco sepultus est (Constantinopoli) extra muros civitatis in *altissimo tumulo*, et octo armigeri suspensi sunt vivi a dextris et a sinistris et ita voluntarie mortui, et vigintisex equi vivi similiter sunt ibi appensi“²⁾.

A' bellowitzi sírhalmot Wolfskron és Chlumezky leginkább azért tartják tatár sírhalomnak a' XIII. századból, mivel abban fakoporsónak maradványai is jöltek elé. Ezen metszett famaradvány, a' mennyire rajz után ítélhetni, faedény, kulacs is lehetett ugyan; de tegyük, hogy fakoporsó-födél volt, abból épen nem következik, hogy e' halom tatár sírhalom.

Jean de Joinville, sz. Lajos francia királynak bizodalmas udvarnoka, e' király' életét és történetét írta meg francia nyelven, melly Párisban jött ki 1668., és 1761. ez utóbbi kiadást nálunk már Cornides Dániel is használta³⁾. Sz. Lajosnak ezen történetét Stilting János fordította le latin nyelvre, és e' fordítást adták ki a' Bollandisták⁴⁾. Ez életrajzban olvashatni, hogy sz. Lajoshoz, ennek a' kezeszes hadakkal Caesareában tartózkodásakor igen nemes kún lovag érkezett, és nála egy egész évet töltvén, a' kún szokásokról sokat beszélt. Itt egyedül azt írjuk ki, mit a' kún temetésről mondott.

„194. Factum aliud grande atque mirabile hic eques de Coucy (in margine : Toucy) Regi narravit. Dicebat in Regione Regis Comanorum defunctum fuisse Magnatem agri ditissimum et principem, cui defuncto ingens in terra excavatus est scrobs latitudinis summae : positusque est defunctus in suggesto splendide admodum instructo atque ornato : atque effecerunt ut descenderent cum eo in scrobem illum equorum, quos habuit optimus, atque e servis ejus unus, ambo vivi, cum homo, tum equus. Addebat, servum, ante-

¹⁾ Hakluyt. I. 91.

²⁾ Leibnitii, *Accessiones Historicae*. Hanoverae, 1700. 4. I. 578. In *Chronico Alberici*.

³⁾ *Commentatio de Religione veterum Hungar.* Viennae, 1791. 8. p. 48, 49.

⁴⁾ *Acta Sanctorum Augusti*. Venetiis, 1754. fol. Tom. V. pag. 672.

quam in scrobem ingrederetur, Regi, aliisque viris illustribus praesentibus valedixisse, Regemque ei donasse magnam auri atque argenti copiam, quod fasciae involutum collo ejus alligabatur. Et Rex eum promittere jubebat, sibi aurum argentumque suum ab eo reddendum, quando foret in mundo alio; idque ei promisit. Deinde Rex ei tradebat Epistolam, primo eorum Regi inscriptam, cui per hanc significabat, hominem illum probum optime vixisse, sibique bene servivisse, ideoque se ei supplicare, ut amplo eum remunerare dignaretur proemio. Post haec scrobem illum super hominem hunc mortuum, supraque servum illius et equum, vivos ambos, tabulis ligneis, clavorum ope firmiter connexis, cooperuerunt. Demum priusquam cubitum concederent, ad memoriam ac recordationem eorum, quos sepulturae dederant, super scrobem e lapidibus atque humo magnum excitabant *tumulum*.“

Hogy a' szolga majd önként és nyugodtan, majd kényszerítve 's akaratlanul kísérté urát a' túlvilágra, azt a' scytha vallásból magyarázhatni meg. Porphyrius írja : „Scythae vivos simul sepeliunt, et supra rogum jugulant eos, quos mortui praecipue dilexerunt“ ¹⁾. Krónikáinkban is olvashatni : „Est namque fides Scythicorum, ut quoscunque viventes occiderent, in alio seculo ipsis servire teneantur“ ²⁾. Azért írja Kézai Simon azokról, kiket a' magyarok némelly öldöklő csata után elfogtak : „Omnibus caput detruncarunt pro exequiis sociorum“ ³⁾.

Mythus szerint az ég tukre a' földnek, és a' mi történik az égben, az történik itt a' földön is; mert az ég összhangzásban áll a' földdel. A' természetnek szakadatlan harczában egymást váltja a' világozóság és sötétség, jó és rossz, élet és enyészet, teremtés és romlás. Az életből halál csirázik; és a' halálból ismét új élet keletkezik. A' természetszerű vallásnak ezen eszméi után magyarázhatni meg, hogy a' földi kún király levél által ajánlotta a' más életre költözött kún főnök' szolgáját az égi első kún királynak; ez Menes, más-kép Nimrod, azaz : Osiris vagy a' görög Dionysos. Azért mondják krónikáink : „Attila nepos magni Nemroth“, vagy Kézai Simon szerint „Men-roth.“ De ne menjünk tovább az ő mythus' széles birodalmába.

A' külföld úgy vélekedik ugyan, hogy a' hunnuszok azaz : kúnok, mongolok és tatárok voltak, és hogy Attila hunnuszai végképen kivésztek : de a' felhozott és más hiteles történeti kútfők azt bizonyítják, hogy a' tumuli név alatt ismeretes sírhalmok, bárhol forduljanak is azok elé a' világon, mind a' magyarországi 's magyar nyelvű kúnok' ősei által emeltettek. Nicephorus Gregoras tanítja : „H

¹⁾ Porphyrius, de Abstinencia. Trajecti ad Rhenum, 1767. 4. pag. 376—377.

²⁾ Chron. II. cap. 25. apud Schwandtner, pag. 92.

³⁾ Endlicher, Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Sangalli, 1849. 8. pag. 106.

vero Hunni et Comani vocabantur : erant etiam, qui eos Scythas nominarent“¹⁾.

A' külföld Hunnengräber néven nevezi ugyan a' kún halmokat : azokat mégis majd tatár, majd celta, majd német, majd dán, majd svéd, majd szláv stb régiségeknek tartja.

Nálunk régen tudva van, hogy azon csehországi sírhalmok, melyeket Kalina szláv síroknak hirdet, kétségtelen kún halmok²⁾.

Voltak-e a' tatárok vagy mongolok valaha Brünn' vidékén, vagy nem? annak vizsgálatába nem bocsátkozom. Azt azonban bizonyon állíthatom, hogy a' morvaországi sírhalmok nem a' tatárokat, hanem a' magyarországi kúnokat illetik; mert háboru útven ki IV. Béla (1235—1270.) magyar király és Ottokár között, a' még akkor pogány kúnok viharként pusztították Morvaországot. Pulkaua írja : „Anno domini 1253. rex Vngarie cum paganis Cumanis totam Morauiam, castris exceptis et muratis ciuitatibus, deuastavit incendiis et rapinis“³⁾. Ezen Morvaországot pusztító kúnokról beszéli Balbin cseh történetíró : „Superest hodieque (1677.) aliqua Barbarorum memoria non procul Evancziczio et Oslovanensi Coenobio, insigne templum Christianorum, in quo plurima *Cumanorum sepulchra et saxa literis illorum incisa* spectantur, quibus saxis totum fere templi solum stratum est, ut ipse vidi“⁴⁾. Oszlován vagy Oszlanau Brünn városához három mérföldnyi távolságra esik, hol egykor czisztercei apácák laktak egész 1510-ig. E' vidéken szintúgy, mint Belowitz' környékén temették el a' kúnok, scytha szokás szerint azon bajtársaikat, kik 1253-ban a' harcmezőn hullottak el, soknak iratos kömléket is emeltek, mely kövek utóbb sírhalmaikról elhordattak, és azokkal az apácák' temploma köveztetett ki.

Ezen, a' kún nyelvre s literatúrára nézve nagy érdekű sírkövekről, nálunk már néhai Horvát István ohajtott hív tudósítást⁵⁾.

En 1851-ben febr. 3-kán e' helyről olvastam fel a' fönnebb mondott Balbin' sorait, és sajnáltam, hogy e' kún sírkövekkel az ottani templomot kövezték ki, hol azok' betűi a' járókelő nép' talpai alatt talán mind eltűnedezték.

Felhozza Balbint Jerney János is, ki a' kúnokat szólítja fel: küldjenek valakit e' sírkövek' kinyomozására Morvaországba⁶⁾. De e figyelmeztetések ekkorig mind süker nélkül hangzottak el.

Egy van még hátra, a' mit meg kellene határoznom : azon csörgetyűféle vasakat, millyenek nálunk tudomra nem fordultak ek-

1) Nicephori Gregorae, Byzantina Historia. Parisiis, 1702. fol. I. 20—21.

2) Tud. Gyűjt. 1836. XI. 124.

3) Apud Dobn. Monum. Tom. III. 223. cf. Katona, Hist. Crit. VI. 189.

4) Bohuslai Balbini, Epitome Historica Rerum Bohemicarum. Praga, 1677. fol. pag. 267.

5) Tud. Gyűjt. 1836. VII. 127.

6) Keleti Utazása. II. 107.

korig teljes épségökben élé. Úgy látszik, mindegyiknek vaskarikával megerősített fanyelo volt. Ha mellettök némely szövet, vagy kelmehamvadékok találtattak volna, azt hinném, hogy zászlók voltak; mert Suidas írja: „Signa Scythica. Sive signa, quibus Scythae in bello utuntur. Ea autem sunt vexilla, variis coloribus picta, quae serpentum speciem plerumque referunt, et de modicis contis dependent. Haec simulacra currentibus illis, qui ea ferunt, vel equum ad cursum incitantibus, a vento sic inflantur, ut serpentibus simillima esse videantur. Quin etiam sibilum quemdam edunt, vento magna cum vi ea pertranseunte“ ¹⁾. De mivel a' bellowitzi kún halom' leírásában valamely kelme, mint lobogó hamvadékról nem tétetik említés: Suidas' ezen sorait nem merem határozottan e' csörgetyűféle vaseszközökre alkalmazni.

A' titoknoki hivatal megbízott, hogy e' tudósítást, mely az Értesítőben is közlendő, a' beküldő morva tudósnak, németre fordítva megküldje, a' morva-szileziai tudós társaság' történeti osztályát pedig az Erdy János rt. által idézett oszlováni scythai-írásu sírkövek' feliratai' hű másoltatása végett megkeresse.

— Következett

WENZEL GUSZTÁV lt.

utazási tudósítása.

Tekintetes Academia! minap ez idei tudományos utazásomnak a' jogtudomány' érdekébeni resultatumáról szóltam; szükséges most hogy annak *történettudományi eredményéről* is jelentést tegyek.

Általában jegyzem meg, hogy utazásom' történettudományi nyereményei előbbi utazásaim' kutatásainak némileg kiegészítései és folytatásai. Névszerint áll ez 1851-ki utazásomról, mely alatti kutatásaimról két évvel ezelőtt (october' 6-kán) tettem jelentést ²⁾.

Utazásom Poroszországra, Szászországra, Luzsiczára, Csehországra, Turingiára, a' majnai és rajnai vidékekre, és Bajorországra terjedvén, természetes, hogy sok helyet látogattam meg, mely a' magyar történetre nézve nagy érdekekkel bír. Általában említem azon számos csatahelyeket, melyek nemzetünk' hőskorában mint őseink' hadi tetteinek helyei nevezeteseek, p. o. a' thuringi, szászroni, merseburgi, augsburgi stb csatamezőket; említtem szent Erzsébet, II. Endre magyar király' leánya, és Armín thuringi gróf' tartózkodási (az Eisak melletti ú. n. Wartburg) és temetési helyét (Marburg) stb stb. Ezeket mindazáltal miután tulajdonképi történeti kutatásokra nem szolgáltatott alkalmat, csak futólag érintvén, jelentésem' tárgyát csak azon történettudományi irányzatok teszik, melyekre nézve utazásom valamely nyereményt eszközölt ki.

Ehhez képest ez idei utazásom' történettudományi kutatásait *négy* részre osztom, melyek e' következők: 1) *Luzsiczai* kutatá-

¹⁾ Suidae, Lexicon. Cantabrigiae, 1705. fol. III. 307.

²⁾ L. Új M. Muz. II. köt. 179 s köv. II.

sok ; 2) Magyarország' középkori kereskedését illető vizsgálatok ; 3) Aachenben tett buvárkodásaim ; végre 4) azon kutatások, melyek a' magyarországi és a' bajor történet' kölcsönös összefüggését illetik.

1. Luzziczai kutatások.

Felső-Luzziczát már két évvel ezelőtt látogattam meg. De azon különös érdeknél fogva, melyet ezen tartománynak Magyarországgal összefüggése a' XV. század' végén a' kutatóban gerjeszt, az idén újra meglátogattam azt ; sőt utazásomat Alsó-Luzziczára is kiterjesztettem.

Ez alkalommal hármast célt értem. Budissinből hoztam magammal Mátyás királyunk' szobrának daguerreotypképét. Miután azon szobron kívül, melyet Mátyás király' helytartója, Stein György, a' budissini vár' kapuja felett 1486-ban készíttetett, nagy királyunk' más szobra tudtomra nem létezik : a' budissini szobor historicusaink és régiségbuváraink' különös figyelmét érdemli, 's annál inkább, mert az magában véve is nagy művészettel készült, és valóságos műemlék. Mielőtt a' szobornak már általam megrendelt rajzát ve-endem, annak csak daguerre-képét mutatom ime be a' tisztelt academiának.

Görliczben igen nevezetes, és főképen sok jeles kéziratokat magában foglaló városi könyvtár van. Ebben már harmad éve találtam híres XV. századi hazai tudósunk *Janus Pannonius'* egyik elveszettnek tartott munkája' kéziratára, t. i. *Plutarch'* munkájának görögből készült deák fordítását illy czím alatt : *Plutarchi Liber ad Cornelium Pulchrum : quibus modis ab inimicis iuvare possumus*. Kérem a' tekintetes academiát, miszerint igénytelen ügyekezeteim' némi mutatványául ezen munkának magam által készített másolatát az academiái könyvtár számára tölem elfogadni méltóztassék.

Ezekon kívül alkalmam volt az ottani tudósokkal, főképen történetbuvárokkal közelebbi érintkezésbe jutnom. Részt vettem a' felső-luzziczai tudományos társulat' ez idei nagy gyűlésében (*Görliczben* augusztus' 24-dikén), 's elismeréssel kell megemlékeznem azon tiszta tudományos ügyekezetről, mely ezen társulat' kebelében mutatkozik. *Neumann Tivadar*, a' társulat' titkára, a' magyar academia' tekintetében is élénk részvétet mutatott ; mit kiemelni itt annál inkább helyénvalónak lenni tartok, minthogy Neumann úr nekem megígérte, hogy Mátyás királynak Luzzicza' számára kiadott mindazon privilegiumai és egyéb okiratai' másolatait a' tek. academiának ajándékolni fogja küldeni, melyeket ő szorgalmas és sokoldalú nyomozásai' folytán a' szászországi és luzziczai levéltárakban feltalált. Úgy hiszem, ezen számszerint körülbelül 80 darabra menő ajándék történelmi gyűjteményünkre nézve nagy nyereség leend.

Bejártam néhány alsó-luzziczai archívumot is. De azon külö-

nös szorgalomnál fogva, melyet újabb időben a luzsiczai buvárok kis hazájok' érdekes történetének művelésére fordítanak (*Neumannon* kívül e' tekintetben említendők főkép *Haupt Lipót*, *Köhler Gusztáv*, *Jancke János Ottó* és *Peschek Keresztély Adolf*); 's mivel a' felsőluzsiczai tud. társulat újabb időben Alsó-Luzsiczára is kezdte kiterjeszteni működését, részünkről önálló buvárkodások nem látszanak ott szükségeseeknek. Hazai történetünk' szempontjából Luzsiczának csak XV. és XVI. századi története bír nagyobb érdekel, és pedig a' morvahoni és sziléziai történettel egybefüggőleg. De mivel sem Sziléziában sem Morvahonban a' történet' művelésére annyi szorgalom, mint Luzsiczában, nem fordítatik, ez utóbbi a' történetirodalom' szempontjából nevezetesebb, 's academiánk' összeköttetése a' felsőluzsiczai tudományos társulattal (Oberlausizische Gesellschaft der Wissenschaften) talán a' hazai történettudomány' tekintetében is kívánatos volna. Ez alkalommal figyelmeztetem a' tek. academiát, miszerint Sziléziában és Luzsiczában Mátyás királyunk' és közvetlen utódjai' befolyását az ottani viszonyokra át kezdik látni. Így p. o. a' boroszlói egyetem' bölcsészeti kara 1854-dik évre e' következő jutalomkérdést hirdette ki : „*Exponantur ex fontibus semper adducendis res a Matthia Hungariae Rege in Silesia gestae a pace Olomucensi a 1478 usque ad mortem ejus a. 1490.*“

2. Magyarország' nyugati kereskedése a' XIV. és XV. században.

Ez idei utazásom alatt, névszerint azon kutatások által, melyeket két év előtti boroszlói, prágai és brünni buvárkodásaim' folytatásaként a' müncheni királyi és kölni városi levéltárakban tettem, sikerült, Magyarország' középkori kereskedéséről, a' mennyiben ez nyugat felé, de nem a' Dunán létezett, hü képet nyernem.

E' tekintetben hazánk' középkori kereskedelmi viszonyainak, mennyiben azok nyugat felé rendezést nyertek, alapját tette a' *Robert Károly* királyunk és *János* cseh király közti 1335-ki szövetség (Fejér, Cod. Dipl. VIII. 4 a' 66 sk. l.). Ezen státusszerződésben közvetlenül a' kereskedésre vonatkozó határozatok nem foglaltatnak ugyan; de Brünn városa' levéltárában eredetiben van letéve Robert Károly magyar királynak 1336-ki (de dato Wysegrad in festo Epiphaniarum Domini) privilegialis nyíltlevele, melyben meghatározza a' Magyar- és Csehország közti kereskedésnek Magyarországbani útvonalát, valamint azon jogokat is, melyekkel a' cseh és morva kereskedők ez alkalommal birjanak; 's mely okmány hazánk' nyugati kereskedésében azután irányadásul szolgált. Ezen nyíltlevél' értelmében nyerték azután a' külföldnek Magyarországgal kereskedelmi összeköttetésben lévő nevezetesb városai magyar privilegiumaikat.

Nevezetes, hogy az első városok, melyek illynemű privilegiumokban részesültek, a' *rajnai városok* voltak : t. i. még 1344-

ben nyerték azokat *Köln* és *Hoya* városok. Ezen privilegiumokat eredetiökben láttam ez idei utazásom alatt *Köln* városa' levéltárában. Nagy Lajos 1344. (de dato Bude in festo ascensionis Domini) azt rendeli „ut mercatores de sancta Colonia et de civitate Hoy ac de aliis partibus Reni in Regnum nostrum cum eorum rebus mercimonia libus venientes non maius tributum in locis tributorum, nisi tantum, quantum mercatores de Bohemia et de Moravia solvere teneantur.“ Mire azután Lőrincz tárnokmester (de dato Wysegrad feria quinta proxima post Dominicam Laetare, anno Domini 1345.) és István tót- horvát- és dalmátországi bán (de dato Budae in festo S. Laurentii a. D. 1350.) ugyan a' rajnai városok, 's névszerint *Köln* és *Hoya*' magyarországi kereskedésüket pártfogó levelei, 's 1384. (tertio kalendas Aprilis) Mária királynénak Nagy Lajos' kiváltságait megerősítő privilegialis levele következett. Mi a' többi németországi városokat illeti, melyek illynemű kereskedelmi kiváltságokban Magyarországára nézve részesültek, e' következők említendők:

Prága és *Nürnberg*. E' két város ez iránti privilegiumait egyszerre, sőt egy oklevélben nyerte Nagy Lajos királytól 1357-ben (quarto kalendas Augusti). Az illető oklevél' eredetieit harmad éve a' prágai városi, ez idén pedig a' müncheni királyi archivumokban láttam. E' két város' privilegiumai megerősítetttek 1364-ben (in Wysegrad in octavis festi Beatorum Petri et Pauli apostolorum) Nagy Lajos által; és 1383-ban (sexto kalendas Junii) Mária királyné által; *Prága* városa' számára pedig 1491-ben (Budae 17. Novembris) II. Ulászló király által.

Regensburg, 1359-ben (secundo kalendas Aprilis) Nagy Lajos által; melly kiváltságlevél ugyan Nagy Lajos király által megerősítettett 1369-ben (sexto kalendas Julii).

Boroszló, melly 1365-ben (Posonii in festo S. Andreae Apostoli) ugyanazon privilegiumot nyerte Nagy Lajostól, és

Amberg (Felső-Pfalzban) 1369. (Posonii feria sexta proxima post festum nativitatis Beatae virginis Mariae), szinte Nagy Lajostól.

Mindezen kereskedelmi privilegiumokat részint két év előtt, részint ez idei utazásom alatt eredetiökben láttam az illető városok' levéltáraiban; ez úttal pedig megjegyzem, miszerint azok nem csak hihetőleg függnek össze, 's e' tekintelben az 1335-ki magyar-csehországi státusszerződésben gyökereznek; hanem egybefoglalva azt is bizonyítják, mikép Magyarország' középkori kereskedése nyugat felé igen terjedelmes volt.

3) *Aachen*i magyar alapítvány.

Látjuk ezt egyszersmind Nagy Lajos' *aachen*i alapítványában is.

Biztos tudomásunk van, hogy Magyarországból már 1259-ben zarándokoltak sokan ajtatosság' okáért *Aachen*be, melly város már azon időben híres búcsuhely volt. Midőn t. i. 1258-ban Konrád kölni

érsek Köln városával a' rajnai kereskedéstől járó adóra nézve egyezkedvén, 1259-ben (actum et datum Coloniae nonas Maji) ez iránt ünnepélyes privilegiumot adott ki, abban többi közt ezek rendeltetnek : „Quod nullus mercatorum *de Ungaria*, Boemia, Polonia, Bavaria, Suevia, Saxonia, Thuringia, Hassia et quibuscunque aliis orientalibus partibus cum mercibus quibusbilibet ad Renum veniens, extra atque ultra civitatem Coloniensem *excepta sola causa peregrinationis* procedat.“

Ha tehát már ezen 1259-ki privilegialis levélből világosan kitetszik, miszerint akkori időben magyarországi lakosok a' Kölnön túli búcsujárásokban részt vettek : Aachennek eziránti jelentőségére nézve teljes felvilágosítást Nyújt Nagy Lajos magyar király' alapítványa az Aachenbe zárandokló magyarországi búcsúsok' számára.

Ki ezen alapítvány iránt (mellynek első okleveles nyoma 1367-ből van), valamint annak későbbi megerősítései iránt felvilágosítást kíván, azt a' Tud. Gyűjt. 1836. évi XII. füzetére (12 sk. 1.) utasítom, hol mind nagy Lajos' alapító levele, mind annak későbbi megerősítései kinyomatvák. Látjuk ezekből, hogy Nagy Lajos királyunk Henrik pilisi apát által 1367. körül Aachenben az ottani főtemplom' jobb oldalára kápolnát építtetett, melyet nem csak gazdagan fölszerelt, sőt fel is ékesített; hanem mellyre nézve 1374. ünnepélyes privilegiumot is adott ki, különös pártfogása mellett annak egyes viszonyait rendezte és két káplánt alkalmazott (de dato nonas Januarii).

Hiteles tudósításaink vannak, miszerint Nagy Lajos ezen alapítványa sokáig virágzásban volt; 's bár a' reformatio' ideje alatt az is nevezetes veszteségeket szenvedett: tudjuk mégis hogy utóbb megint jobbra változott. Mindazáltal, midőn gr. Batthyány Károly horvátországi bán és Mária Terézia' seregeinek egyik vezére 1747-ben Aachent meglátogatta, ezen kápolnát düledékeny állapotban találta; úgy hogy leginkább az ő közbenjárásának köszönhető, miszerint az a' felség 's a' nemzet' egyesített költségén újra úgy fölépíttetett, mint az jelenleg látható. 'S valóban számos magyar is vett mindenkor, és névszerint ez időtől fogva részt az aacheni híres búcsujárásokban (Heilighthumsfahrt nach Aachen), évenként jul. 10-kétől azon hó' 24-kéig, míg végre II. József' cs. tilalma' folytán a' magyarok' búcsujárásai Aachenbe megszűntek, sőt feledékenységbe is mentek ¹⁾.

¹⁾ „Insbesonderes waren es die Ungarn, mond egy a' hely' színién készített igen alapos tudósítás, die trotz der grossen Entfernung und der Müheligkeiten der Reise, in Aachen bei diesen Festen nicht fehlten, und in ansehnlichen Processionen daselbst erschienen. Sie erfreuten sich besonderer Auszeichnungen; sie wurden abwechselnd von einzelnen Klöstern zur Tafel gezogen; drei Tage wurden sie von der Stadt bewirthet, am 11. Juli wartete der regierende Bürgermeister in Person; an den beiden andern aber warteten die übrigen städtischen Behörden ihnen bei der Tafel auf. Dieses dauerte bis zum Jahre 1776., wo diese Processionen durch den

Nevezetes még az is, mit két újabb magyar utazó e tekintetben közöl ¹⁾.

De bármint legyenek ezek, én rajnai utazásom alatt egyik tisztemnek tartottam Aachent is meglátogatni, 's ezen régi magyar alapítványról a' hely' színén magamnak ludomást szerezni. Az ú. n. magyar kápolnát (ungarische Kapelle) ugyan ép állapotban találtam; de magyar búcsujárónak nyoma sem volt. Meglátogattam a' kápolnát, sőt abban nagymisést is hallgattam; mert a' nagy templom kijavítottván, a' káptalan az elég tágas kápolnában tartja jelenleg az isteni tiszteletet. A' kápolna' oltára felett diszlik Magyarországnak az anjoui kor szerinti címere (a' liliomokkal), melly felett két angyal tartja a' koronát, alatta pedig olvasható:

Fundata
a Ludovico I.
Rege Hungariae
Anno 1374.

Vannak a' kápolnában sz. István király, sz. Adalbert püspök, sz. László király és sz. Imre vezér' szobrai. A' bejáratnál pedig következő két felirat találtatik:

Jobbról: Hanc capellam
dotavit et ornamentis
pretiosis ditavit Ludovicus
Rex Hungariae ipsamque aedificari procuravit et consecrari
in honorem Beatae Mariae Virginis
sanctaeque Annae Sancti Stephani
Regis Hungariae sancti Emerici filii
eius Ducis Slavoniae Sancti Ladislai
Regis Hungariae Sanctae Elisabethae
filiae Regis Hungariae Sancti Henrici
Imperatoris Romanorum sanctae
Cunegundae uxoris et viduae et
caeterorum sanctorum Regum
Hungariae anno Domini
MCCCLXXIV IV Augusti.
(Alatta Magyarország' címere).

Balról: Capellam
Ludovici Regis Hungariae
aere amplo erectam a ruina
cui proximam cum dolore viderat
Carolus S. R. I. Princeps Batthyany
tunc Croatiae Prorex Belgii vicaria
potestate Gubernator Caesarei
et confoederatorum exercitus Dux
ita vindicavit, ut tum Caesarum Majestatum
munificentia tum eiusdem Principis tum Pontificum
Optimatum Militumque Hungariae libera-

Kaiser Joseph der ungarischen Nation untersagt wurden.“ (Allgemeine Augsb. Zeitung 1853. melléklap. 199. szám alatt július' 18-áról).

¹⁾ *Tóth Lőrincz*: Úti Tárca, II. köt., Rajnai út. Pesten, 1844. 82. l.; *Gorove István*: Nyugot, I. kötet, 1844. 252. l.

litate restituta Comitæ ab Eltz Moguntinae Ecclesiae Praeposito Pecze (!) wariensi
 Abbate ad visitationem Regio Legato
 Deo consecrata fuit anno Domini
 MDCCLXVII XV Septembris.

(Alatta ismét Magyarország' czímere).

Azon kívül a' kápolnában a' két jobbra eső ablak közt olvasható : „Restauratio inchoata sub Francisco I. Rom. Imperatore“; — a' két balról levő közt pedig : „Consummata sub Josepho II. Rom. Imperatore anno 1767.“

Az aacheni magyar kápolna ezek szerint hazánkiai előtt különös érdekel birván, annak körülményes leírását érdekesnek tartottam; mennyiben pedig netalán a' magyar kath. clerus ezen magyar alapítvány iránt némi közelebbi figyelemmel lehetne, egyszersmind emlitem, hogy az aacheni káptalan' prépostja *Grossmann* és a' templom' tudós kincstárnoka (Schatzmeister) *Waidekopf* urak minden bizonynyal mitsem mulasztának el, a' mivel ez iránt érdekeink támogatathatnának.

4) Magyarország' középkori összeköttetése Bajorországgal.

Végül még néhány szó van hátra *müncheni* történeti kutatásaimról.

Az ausztriai követség' ajánlata mellett a' bajor királyi ministeriumtól engedelmet nyertem, hogy az ottani királyi birodalmi levéltárban (Reichsarchiv), mellytől a' státuslevéltár (Staatsarchiv), külön van választva, a' magyar történettudomány' érdekében dolgozhassam. Különös hálával kell említenem *Rudthart* tanár, a' levéltár' igazgatójának, 's általában az ottani archivalis tisztviselők' szíveségét, mellyel kutatásaimat elősegítették.

A' müncheni kir. birod. levéltárban létező okiratok' regestumai különös nagyobb munkában tétetnek a' bajor kormány' költségén közzé ezen cím alatt: *Regesta sive rerum Boicarum autographa ad annum usque MCCC e Regni scriniis fideliter in summas contracta cura Caroli Henrici de Lang I.—V. kötet. Monaci, 1822—28 4°; — VI.—XII. köt. (folytat. I.—VIII.) cura Maximiliani Bar. de Freyberg. Monaci, 1836—1849. — A' XIII. kötet nyomtatás alatt van.*

Már ezen regestumok' felületes áttekintése is bizonyosságul szolgálhat, mennyi tanulmányozni való van hazai történettudományunk' magasb szempont szerinti érdekében Némethon' különféle levéltáraiban. E' helyen szabadjon csak a' Magyarország és Bajorhon közti összefüggésre a' magyarországi Anjouk' uralkodása' 's az ezt legközelebb követett események' korában figyelemzetnem.

Az árpádi házzal volt anyai rokonsága emelte Ottó bajor herceget Magyarországbán rövid időig a' legmagasb hatalomra. Ez országban eseményei máshonnan tudva levén, érdekesek maradnak mégis viszonyai, miután hazánkat már elhagyta is. Chronologiai

tekintetben kiemelem, mikép róla a' Regesta Boica' V. kötetében a' 134. lapon 1308. május' 13-ka alatt ezeket olvassuk: *Otto Ungariae Rex* et Stephanus Palatini Comites et Duces Bavariae monasterio in Fornbach stb (bizonyos kedvezményt adományoznak). Datum et actum *Schaerding*. Találjuk azután Ottót magyar királyi czímmel ugyan ott az V-dik kötetben a' 148., 178., 180., 195., 206., 216., 230. és 233. lapokon. Ezen utolsó említés vonatkozik 1312. augusztus' 11-kére. — 1313. május' 13-ka alatt mint bajor hercegek találtnak már „Ott vnd Heinrich, König Ottens Söhne.“ Idő közben, mint közönségesen tartják t. i. még 1312-ben Ottó meghalt. Mind-ezen okmányok a' müncheni bajor kir. levéltárban találhatók.

A' későbbi időre nézve általában azt mondhatjuk, hogy Magyarország Csehországgal és Austriával összefüggése már meglehetősen fel van derítve; annál kevésbbé azonban más német birodalomrészekkel összeköttetése. Pedig e' kor felette érdekes, és azon eseményeket ismerni, melyek Robert Károly' messzeható külső politikájának életbeléptetésétől mindaddig folytak le, míg Zsigmond királyunk romai császárrá választatván, az egész német birodalom' igazgatási fonalai Budán központosultak, fölötte érdekes és tanulságos volna. Úgy hiszem, a' magyar academiának is különös feladata volna, az események' ezen lánczolatára nézve a' magyar királyoknak különféle német dynastiákkal összeköttetését különös nyomozások' tárgyává tenni. Az egyes buvár' erejét ilyenmü nyomozások, melyek' tekintetében Némethon' minden előkelő archivumait bejárni szükséges volna, meghaladják. Mi érdekes eredményhez lehetne ez úton jutni, annak egy példáját mutattam be a' tek. academiának. Hohenzollerni VI. Frigyes nürnbergi vágróf' Magyarországbani tartózkodásáról 1851. november' 22-iki ülésben tartott előadásomban.

Ez idei utazásom alatt a' Bajorországgal összefüggést nyomonvén, azokon kívül, miket *Oefele Endre Bódog* (Rerum Boicarum Scriptores, II. kötet, Aug. Vindel. 1763. fol. a' 187, 197. és más lapokon) közzé tett, néhány más figyelemre méltó oklevelekre tettem szert. Fejér' Codex Diplomaticusában még az Oefele által kiadott oklevelek sem találtnak.

Az ülés köszönetet szavazott tagjának e' buzgó eljárásaért, valamint a' *Janus Pannonius'* benyújtott, 's eddig lappangott kézirati munkája' másolatáért, mely a' könyvtárba tetetni rendeltetett. A' Neumann Tivador úr által közlendő oklevélmásolatoknak is örömmel néz eleikbe az osztály.

— Ezek után

REPICKY JÁNOS lt.

mint a' török-magyar kútfőgyűjtemény' szerkesztője a' *jászberényi török levelek'* második nyálábját (77—140. sz.) nyújtotta be, 's azok közül többeket, a' XVII. század' második felének történetét felvilágosítókat, fel is olvasott. Egyszersmind jelentette, hogy jelenleg a' II. Szulejmán leveles codexe' másolásával foglalkodik, mit annak fordítása fog követni.

KIS GYÜLÉS, OCT. 24. 1853.

(A' math. és természettud. osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból : Bugát, Gebhardt, György, Kiss K. rr. tt. —
Egyéb osztályokból : Balogh, Érdy, Jerney rr. — Bertha, Hunfalvy, Repic'y,
Tasner ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

BUGÁT PÁL rt.

folytatta 's befejezte a' szölvészről (cidium) múltkor mutatványok-
kal megkezdett előadását.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, OCT. 24. 1853. fél 7 órakor.

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen : Bulogh, Bugát, Érdy, Gebhardt, György, Jerney és Kiss K. rr. tt.
— Bertha, Hunfalvy, Repicky, Tasner ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

— A' titoknok olvasta az amerikai philosophiai társaságnak m. évi nov.-
ben költ levelét, melyben a' m. acad. legújabb küldeményei vételét jelenti, 's
megköszöni.

— Ugyanaz a' következő amerikai küldeményeket mutatta be : 1) Az
am. philos. társaság' részéről : Proceedings of the Am. Philos. Society. Vol. V.
No. 45—48. — 2) A' washingtoni *Smithson-Intézet*től : a) Smithsonian Con-
tributions to Knowledge. Vol. V. Wash. 1853. n4r. b) Occultations of planets
and stars by the moon, during the year 1853. computed by John Downes. W.
1853. n4r. c) Meteorological Tables, prepared by Arnold Guyot. W. 1853. d) Ca-
talogue of North American Reptiles in the museum of the Sm. Inst. Pars I. Ser-
pents, by Baird and Girard. W. 1853. e) Portraits of North American Indians,
with sketches of scenery etc. W. 1852. f) Sixth Annual Report of the board of
Regents of the Sm. Inst. for the year 1851. W. 1852. g) Characteristics of some
New Reptiles in the Museum of the Sm. Inst. by Spencer and Girard. Second
and third part. h) Nortons Literary Gazette. Dec. 1852. 4r. i) Nortons Literary
Register 1853. — 3) Az éjszakamerikai ind hivataltól : a) Information respec-
ting the history, condition and prospects of the indian tribes of the United
States : collected and prepared under the direction of the Bureau of Indian Af-
fairs, per act of Congress, by H. Schoolcraft. Published by authority of con-
gress. Part III. Philad. 1853. 4r. b) Exploration and survey of the valley of the
great salt lake of Utah, by Stansbury. Printed by order of the Senate of the
United States. Philad. 1852. Abroszszal. c) Report on the Geology of the lake
superior land district : by Foster and Whitney, united states geologists. Part II.
the iron region. Wash. 1851. Abroszszal. — 4) Girard Károlytól : a) *A re-
vision of the North American Astaci. b) *On the classification of Mammalia.

— Ugyanaz a' tud. cs. academiájától Bécsből ennek következő legújabb
kiadásait adta be : 1. Denkschriften der Kais. Akad. d. Wiss. IV. Bd. I u. V.
Bd. 2. Lief. W. 1853. 's ehez : Tafeln zur Abhdlg. Beitrage zur Naturgesch.
von Chile von Bibra. hár. fol.

— Ezen alkalommal bizottmány nevezetett, mely arról, mikép lehetne
a' külföldi academiák' fontosb munkálkodásai' megismertetését eszközölni a'
hazában, jelentést tegyen.

— Végül némely pápai, pesti, pozsonyi és veszprémi nyomdák' újabban
beküldött *kötelmi* példányai adattak be.

Felelős szerkesztő : Toldy F. titoknok.

Emich Gusztáv' könyvnyomdája.

MAGYAR

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

XIII. Év.

1853. NOVEMBER. DECEMBER.

VI. Sz.

KIS GYÜLÉS, NOV. 5. 1853.

(A' nyelv- és széptudományi osztály' részére).

Mélt. b. Eötvös József tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályokból : Balogh, Czuczor, Vörösmarty rr., Hunfalvy lt. — Egyéb osztályokból : Császár, b. Kemény lt. tt. — Érdy, Gebhardt, Horváth Cyr., Kiss K. rr. tt., Pauler, Tóth, Wenzel lt. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

— A' titoknak értesítvén az osztályt érdemes tagja Garay Jánosnak mai tíz óraker bekövetkezett haláláról, az öszves jelenlevőket a' nov. 7-d. délutáni 4 ór. leendő temetésére meghívta.

— Ez után

HUNFALVY PÁL lt.

a' finn és magyar szók' egybehasonlítását tárgyzá, a' múlt acad. év' nov. 6., jan. 3., april 4. és máj. 9. olvasott, értekezése' befejezését olvasván, az egész dolgozat itt egy tagban közöltetik.

Finn és magyar szók' egybehasonlítása.

Figyelmeztetés.

Miután a' magyar, finn és török nyelvek' idomi hasonlóságait felmutattam, következik azoknak anyagi egybehasonlítása. Kezdem a' finn és magyar nyelvvel.

E' szótári összeállítás azonban sem nem teljes, sem a' hasonlító munkát be nem fejező. Nem teljes azért, mivel a' finn nyelvnek szótári gazdagságát nem bírom még. Mert a' finn irodalmi társaság (suomalaisen kirjallisuuden seura) által kiadott könyveket, jelesen a' Kalevalá-t, a' Kanteletar-t (finn régi népdalok), a' Suomea kansan arvoituksia-t (finn nép' talányai), Suomen kansan satuja ja tarinoita-t (finn nép' mondái és meséi) stb., alig kezdtem olvasgatni. A' nyelv-hasonlítás pedig azért nincs befejezve, mivel az voltaképp csak akkor indul meg, mikor a' nyelvek' anyagi találkozására már elé van terjesztve. De arra még sok kell; föl kell használni a' többi rokon nyelveket is lehetőleg. Kezdet tehát ez minden tekintetben.

I. Hasonló szók hangzók és mássalhangzókra.

Aju, un : agy; aju-rako : agyvarrás, sutura cranii; ajuinen, isen : agyas, kinek agya, eszo van; ajullinen, isen : ugyanaz.

ajuan : mintegy agyra veszem, észre veszem, értem; *ajalle-*
len : gondolkodom;

ajatus, *uksen* : gondolat.

Ali, *en* : al; főnév, melyből viszonyítók lesznek adessivus, allativus és ablativus esetekben, úgymint : *alla* (alella), *alle* (allele), *alta* (alelta). *Alla* : alatt; *allani*, *allas*, *allansa* : alattam, alattad, alatta; *allamme*, *alanne*, *allansa* : alattunk, alattatok, alattok. *Alle* : alá; *alleni*, *alles*, *allensa* : alám stb. *allemme*, *allenne*, *allensa* : alámk stb. *Alta* : alól, *altani*, *altas*, *altansa* : alólam stb. *altamme*, *altanne*, *altansa* : alólunk stb. *Ali-pää* : al-fel; *ali-puoli* : al-fél, alsó fél.

alempi, *emman* : alább, alsóbb; *alim*, *inman* : legalább, legalsóbb.

ala, *an* : valaminek alja, helye; p. o. *huoneaen ala* : ház helye, azután sajátja; p. o. *anna olla alallani* : adj (hagyj) lenni helyemen. *Ala-pää*, *ala-puoli* : ugyanaz, mi *ali-pää*, *ali-puoli*; *ala-päin* : alá felé; *ala ikäinen* : kis korú, *ala-ikäisyys*, *yyden* : kiskoruság; *ala-kuu* : kis hold, holdfogyta.

alaha, *alha*, *an* : alsóbb hely.

alainen, *isen* : alatt levő; p. o. *pään alainen* : fö-al, *maan alainen* : föld-al, alvilág.

alahainen, *isen* : alsó, *alahainen tuuli* : alszél.

alava, *an* : alantlevő, *alura maa* : alföld, nagy völgy.

ala, *alan* : comparativ. *alampi*, *amman* : ebből : *alammainen*, *isen* : alsóbb; *alimmainen*, *isen* : legalsóbb.

alaisuus, *unden* : alázatosság.

alus, *uksen* : valaminek alja, alapja.

alusta, *an* : talp és alj; p. o. *jalan alusta* : láb talpa.

alustan, *taa* : alapot teszek; *alustus*, *uksen* : alaptevés.

alenen, *eta* : alázodom.

alennan, *ntaa* : alázom; *alennus*, *uksen* : alázás; *alento*, *nnon* : alhely; *alho*, *on* : alhely, rét stb.

Alkia, *an* : alkalmas; *alkenen*, *eta* : alkalmazkodom.

Alku, *alun* : kezdet, alku.

alkuus, *uuden* : az, miből alkotnak, elem.

alkaan, *alata* : kezdek, alkotok.

alan, *alkaa* : kezdek.

Annan, *ntaa* : adok; *anna minulle* : adj nekem; *antaun*, *uta* : magamat oda adom.

annet, *nteen* : adat, ajándék, adomány.

annin, *ntimen* : adomány; *anto*, *annon* : kiadás.

antias, *aan*, *anteliäs*, *aan* : adakozó; *anteliäisyys*, *uuden* : adakozás.

annettelen, *lla* : adogatok.

annetan, *annettaa* : adatom.

Arvo, *on* : ár és áru; *arvoinen*, *isen* : nagy árú, becses. Minthogy pedig az árt becsülés, találgatás' útján határozzuk meg, innen :

arvaan, *ata* : becsülök, árt találgatok, találgatok; p. o. *arvaa*, *kuka olen* : találd, ki vagyok; *arvaan hyräksi* : jónak becsülöm, találom.

arvaelen, *ella* : találgatok; *arvelus*, *uksen* : találgatás; *arvelo*, *on* : vélemény.

arvoitan, *uaa* : találgatok, *arvoitus* . *uksen* : talány. stb stb.

Auki = ajk. A' gyök *av*, *au*, *aj*, innen *avaan*, *ata* nyitni, mintegy *aj-ni*, miből *ajt-ni*, *ajtó*, mely *nyitót* jelent : mint *kapu* bezárót tesz, törökül *kapmak* bezárni, *kapu* záró.

aukia, *an* : nyílt = *ajak*; *aukaisen*, *sta* : hirtelen nyitok; *aukko*, *kon* nyílt hely, nyílás, *ajtó*.

avain, *vamen* : nyit, kules.

Akka, *kan* : magyarul *ak* : nő, feleség, úrnő, asszony; mellynek megfelel *ukko*, *kon* : férj, atya. Az *ak* gyökszót magában nem találjuk többé nyelvünkben, hanem csak képzővel *asszony* szóban. A' régi halotti beszédben olvassuk : „És vimagguk szén *achscin* Máriát“. Itt az *ak* gyökszó még kitetszőbb alakban tűnik fel, mint a' mai *asszonyban*. *Szin*, *szony* képző, azonos *csony* képzővel, mint a' hajdani *ság* képző ma többnyire *ság*. Valamint *ki-csin* szóban, melly törökül *kucsuk*, a' gyöknek utolsó bőtlője (ki-s v. kü-ss) annyira simult a' *cs*-hez, hogy vele egynek látszott, mi *ala-csonyban*, törökül *al-csak*, nem történt, a' gyöknek utolsó bőtlője magánhangzó levén : úgy a' *szin*, *szony* képző előtt a' *k* *szé* lett. Az *i*-nek változása *o*-ra nem hallatlan; így hajdan *jorgatni* irgatni helyett, honnan irgalmas.

Anoppi, *pin* : napa; *anoppila* : napának laka.

Appi, *pin* : ipa, ip; *appila* : az ipának laka.

Äti, *in* : ip, ugyan az, mi *appi*; *ativo*, *on* : az ipnak lakása, többesben *ativot* : családi ünnep, melly évenként tartatni szokott. — E' szók *appi*, *ati* figyelemre méltók. Magyarban *ap* és *at* nem tesz *ipát* : azonban *após* ez értelemben használtatik. Mint nálunk *após*, úgy finnben *appi* és *ati* jelent ipát. *Äti* továbbá azt mutatja, hogy a' magyar *aty*, *atya* szóban az *y* nem üres lágyító, hanem *i*-ből lett. Hasonlót veszünk észre másban is. *Mellet* viszonyító hangosan hirdeti a' *mell* gyököt, mellyet azonban, mikor *pectus*-t teszen, sokan *melly*-nek ejtenek. Miért? nem igen tudjuk, 's hajlandók lettünk *mell*-et írni és ejteni. Azonban úgy rémlik előttem, mintha *i* betű volna itt is, mellyből *y* lett, 's mintha *melli*-ből vált volna *melly*, mint *ati*-ből *aty*, *ani*-ből *any*. Ezen *i* bőtlőnek összeolvadását az előző fogbőtlővel (d, t, n, l) azon korba vélem tehetni, mellyben a' magyar névszók' végén a' hangzók el kezdtek veszni. Az *i*, *j*, *v*, *u* bőtlők pedig képzők, mint a' török nyelvben is, mellyek igékből és más

szókból főneveket alkotnak, mint láttuk : *kap* bezár, *kap-ú* bezáró ; *ököccidit*, *olü*, *ölyv* occisor, a' latin csak *fogdosónak* = accipiter-nek nevezte. Így a' *mell* gyökből lett *melli*, *melly* pectus, *al-ból ali*, *aly*; 's így alakulhatott egyszer *ati*, *ani-ból aty*, *any*.

Ehto, *ton* : estve, est; *ehtoolla* : estvel, *ehto-puoli* est-fele, délutáni idő; székelyesen *öst*, *öste*.

ehtoinen, *isen* : estveli (idő, munka, étel). Az *est*, *estve*, *estvel* szók' gyökerét az *es-ni* igében gondoljuk találni. Azonban *estödön* *vespere*, Kresznericsnél, és *estveheszik* *vesperascit*, a' Tatrosi másolatban („Maradj művelünk uram, mert megestveheszik“ Lukács, 24. r.) ellenkeznek e' gondolattal, mint a' székely ejtés is. Mint-hogy a' szuomiban vagy finnben *ehto* : esztben, *öht* : vogulban, *et*, *ete* : osztjákban, *elno*, *jetno* ¹⁾ az *est*, szinte kénytelen vagyok állítani, hogy *estre* (estő) a' töszó, mellyből, a' véghangzó elmaradván, lett *estv*, *est*; *vel* raggal pedig *estv-vel*, mintegy *estő-vel*, azután *estvel*, *esttel*. *Vel*, *val* rag időt jelentő névszókat szeret alkotni, mint : *hol-val* (holnap) *reg-gel*, *őszszel*, *tavaszs-szal*, *harmattal*, talán *ta-val* (taj-val) is.

Elän : élek, *elän leirällä*, mint a' magyar : élek kenyérrel; *elclen*, *elcskelen* : éldegélek; *elätän* : életni, éltetni; *elättelen* : éltetgelek.

elo : élet; mint *vita* és *victus*; *on elossa*, életben van; *antoi kiitoksen elostansa* : adott köszönetet = megköszönte, ételeért, tartásáért. Azután *gabona* is; p. o. *hyrä elo* : jó élet, nálunk inkább *szép élet* = szép buza; *elo-kuu* élet-hó = arató-hó; *elo-puu* : élő fa; *elompi* : elevenebb, mintegy élőbb.

elävä : eleven; *elävä hopia* : eleven ezüst, azaz : kéneső; *elävät* : házi állatok, marha; *eläväiset* : baromfiak.

elet, *eleen* : élet, erkölcs.

eläinen, *isen* : élemedett, öreg.

elatus, *uksen* : tartás; *elatus-poika* : fogadott fiú; *elatus-isä* : fogadó atya, gondviselő.

Emä, *än* : anya, leginkább állatoké; p. o. *emse* nálunk; *reden emä* : viznek anyja; *puun emä* : fának anyja; *emä-puu* : anyafa, a' hajónak gerinceze, carina; *emä-kirkko* : anyaegyház. *Emi*, *in*, *emo*, *on* = emü.

emöinen, *isen*, *emäinen*, *isen* : anya; *emällinen*, *isen* : kinek anyja van, anyás.

emis, *iksen* : emse.

Eri, *in* : külön, eleredő, ér.

eriin, *eriän*, *itä* : eredek, különödöm.

eroitan, *ttaa* : ereszték, különíték.

eroitus, *uksen* : eredés, különödés, távozás.

¹⁾ Gottlund : Otava, eli Suomalaista huvituksia, II. osa, Tukhulmissa 1832. (Gönczöl-csillag, vagy szomalan mulatságok, 54. lapján).

Eukko, *kon* : ük, öreg anya. *Metsän eukko* : erdőnek üke, öreg anyja, finn istennév.

Erä, *än* : hal' szárnya. Magyarban nincs meg többé a' tőszó, de meg van *evezni* és családja, mellynek gyökszava *ev*, 's ez finnben hal' szárnyát teszen.

Hahti, *din* : hajó. A' gyökök : *hah* és *haj*. A' szuomék a' *hahti-t haaksi*-nak is írják és ejtik, mellynek gyöke *haak* = *hah* = *haj*.

Hapena : vékony ritka *haj*, mint a' gyermeké, azután a' fának haja, moha. De még inkább

Havi, *en* : haj, melly szó *Kalevala* 3, 273. fordul elé. A' gyökök : *hap*, *hav*, *haj*. Különben *hius*, *hivus* a' szokott kifejezés, melly *haj*-at jelent, 's melly szint olly hajlása a' *haj* gyöknek, mint magyarban a' *hiu*, a' *héj*, *haj* gyöknek, például a' székelyeknél *ház-hiü*.

Hüüan, *ata* : hibázom, deficio, és hibáztatok, hibát követetek el valakivel, Igy : *näköni hüüa* látásom' hia, látásom hibázik.

hiuari : hibáztató.

Hilja, *an* : halk; *hiljainen isen* : halk; *hiljaisuus uuden* : mintegy halkaság; *hiljenen* és *hiljastun* : halkká leszek; *hiljennän*, *ntää* : halkká teszek.

Huomen, *menen* és *huomi*, *en* : hol, hajdan *holcal* : most reggel, és *holnap* = *cras*; c' szó tehát a' szuomiban és magyarban arra nézve is egy, hogy holnapot és reggelt jelent.

Huonet, *een* : hon, ház; *huonet-kunta* : háznép, család; *huoneellinen*, *isen* : honias, azaz : házias. Ezen szó ugyanazt jelenti, mint a' *kota*, *koti*, *koto*.

Huoret, *ecen* : hő, különösen tavasszal a' déli nap' hőve, heve, melly a' havat olvasztja; innen *huorennan*, *ntta* : hevíték, olvasztok.

Iha, *an* : örülő, víg; *iha-mieli* : víg elméjü; magyarban *ih*, *ihä*-t : ejt az örvendező.

ihastun : vígadok, örvendek, ihogok.

ihastus, *uksen* : vígadás, ihogás.

ihastutan, *ttaa* : vígadatok, ihogtatok.

Ijes, *ikeen* : iga; *ijestän*, *stää* : igázok, igába fogok; *ijestys*, *yksen* : igázás.

Imelet, *leen* : émeles, édeses; *imcllyn*, *llyä* : émeleség, édessé leszek.

Imen, *eä* : emem, emik; *imevä lapsi* : emő gyermek, nálunk *csecs-emő*.

imetän, *ttää* : emtetek; *imetäjä* : emtető.

imeyn, *ytä* : elszívatom; p. o. *vesi imeypi ojaan* : a' víz emődik (elszívatik) az árokba.

imisä, *än* : emse. — A' finnben két gyök van, egymással rokon, mellyek magyarban egynek felelnek meg; tudniillik *emä*, *emo*, *emä* főnév, és *imen* igeszó, mellyek megfelelnek a' magyar *em*, *emle*, *emlő*, *emik*, *emtet* szónak. E' szó nálunk így divatozott : *em*, *anya*,

és tápláló, *emik* : szopik, *emel* : szoptat; az elsőből lett *emő* : szopós gyermek, a' másikkól *emlő* : szoptató, még pedig *nutrix* és *mamma'* értelmében. *Emelnek* származatai *emlés*, szoptatás, *emlél* szoptat, mint *tagol* és *taglal* stb. Az *emlő* mellett van *emle*; p. o. az *emlék* nem *emlétenek*, Kresznericsnél. Az *emle* szót az újabbak, kik nyelvünknek százados használatát és szentségeit nem tudják, 's tudni sem kívánják, a' kívüli tanulásra kezdik használni, 's ők *emléznek*. Tudniillik ott van *emlék*; azt hiszik hát, ha a' k-t elvágják, szónyomozást vittek véghez, 's megtalálták a' gyököt, melyből új szókat lehet csinálni. De az elvágás nem mindig taglalás, mint látni fogjuk, hogy az *elme* szót sem taglaljuk, ha a' *me* szótagot elvágjuk, hanem éppen csak ketté vágtuk.

Into, *innon* : indulat; *on hyvä into* : ő jó indulatú; azután *elmének ereje*; elragadtatás.

intoiuen, *isen* : jó indulatú, és indulatos.

intoilen, és *innottelen* : indítok, indítgatok. — A' gyök : *int* = ind.

Intainen : indulatos, különösen szerelmi indulatos, ugyanazon gyökkel rokon.

Isä, *än* : atya, nálunk is hajdan *ise*, mint a' híres halotti beszédből tudjuk : „Terömtve eleve mű *isemö*köt.“ Lehet, hogy ebből lett a' mai *ös* szó, de bizonyossággal nem állithatjuk; mert nem tudjuk még mind a' rokon nyelveket. Azonban ha a' régi *ise* = *ös*, az nemcsak az *i*-nek változását, hanem a' véghangzónak elvesztését is tanúsítaná. — A' finn *isä* termékenyebb, mint a' magyar *ise* vagy *ös*.

isä-puoli : fél atya = mostoha atya, *iso isä* : nagy atya.

isäinen, *isen* : atyai, *isällinen*, *isen* : kinek atya van, atyás; *isätön* : atyátlan; *isäntä*, *nnän* : házatya; *isännys*, *yksen* : atyaság.

Jalka, *lan* : (láb), gyal(og); *meni jalkaa* : elment gyalog; *jalka tie* : gyalog út.

jalkainen, *isen* : gyalog ember, és lábas; p. o. *kaksi-jalkainen* : két lábú; *neli jalkainen* : négy lábú.

jalkava, *van* : hosszú lábú, és gyors lábú.

jalket, *keen* : lábon levőség; p. o. *on jalkeella* : lábon van.

jalas, *aksen* : szántalpa, szánlába.

jalus, *uksen* : kengyel, mintegy lábság.

jalkailen, *lla* : gyalogolok.

Joudun, *tua* : jutok, és sietek; p. o. *kuhunka joutunen* : akarhova jussak; *aika joutuu* : az idő jut, azaz siet.

Juuri, *ren* : gyökér; *juurinen* : gyökeres; *juurrun*, *rtua* : gyökerezem; stb. stb.

Jyry : Gyuri. Csak azért teszem ide, hogy lássuk, mikép majdnem egyenlően csavarják el az idegen szókat a' finn és magyar nyelvek.

Jälki, ljen : jel; *käymme yksiä jelkiä* : megyünk, kelünk, egy jelen, nyomon. E' névszó viszonyítókat ereszt, melyek *után* értelmével találkoznak. Mert a' magyar *után* nem származik *utó* hanem *út* szótól. Valamint a' finn nyelv a' *jälki*, jel szóból, mely ott *nyomot* is jelent, úgy a' magyar az *út* szóból képezett viszonyítókat. Így *jätän jälkeeni* : hagyom nyomomban, jelemben, azaz : utánam; *elän lain jälkeen* : élek a' törvény' nyomán, azaz : a' törvény után; *jälkeen tulevaiset* : utánjövők, azaz utódok; *jällen, jälleen, jällensä* : után.

Jää, jään : jég, *meri on jäässä* : a' tenger jégben van.

jäinen, isen : jeges, jégi.

jäätikkö, kön : jégút.

jäädyn, tyä : jegesedem; *jäädän, tää* : jegesítem.

Kaari, en : karaj, karé.

kaaritan, ttaa : karajjá teszek valamit; p. o. *kaaritan venhettä* : a' sajkának bordáit görbítem.

kaarran, rtaa : v. *kaarratan*, **taa** : karajgatok.

Kahja, an : száraz köhögés; **Köhhä, v. köhä, än** : köhögés. **köhin, hkia** : köhintek.

Kaivan, aa : ások, ebből a' magyar káva.

kaivo, on : kút.

Kajaan. ata, kaikun, uta : kajbálok. Ezek és : *kalisen, ista, kalkan, aa* : hangozni, *kalkutan, ttaa* : tapsolni; *kolikka, kan* : kolomp; *kolikkaan, kata* : kolompolni, *koltani*, miből még *koltó* van Kresznericsnél, természetihang után készült szók. Illyenek még :

Koppaan, palu : koppanok, *koppaus, uksen* : koppanás.

Kopahdan, taa : koppanok; **kopisen, sta** : koppintok, minden származékastúl.

Kampela, an : kampó, kampós.

Kasa, an, kaso, on : régi szó, mely a' runókban előfordúl; kincs, összegyűjtött gazdagság. Magyarúl a' régiek mindig *kazdag*-nak írták. A' *kasa, kaso, kazdag* szók, egyeredetűek lehetnek.

Kastet, een : harmat, azután nedvesség, nálunk *kast* szóban van meg, miből *kastos* annyi, mint nedves, lucskos.

kastan, aa : nedvesítek, kastalok, stb. Úgyan ezt teszi:

kostun, ua : nedvesedem.

kostet, een : nedvesség.

Katson, oa : nézni, szemlélni, valami után nézni; nálunk *kacsønni* szokatlan, de van *kacsontani*.

katselen, la : kacsongatni; *katsahdan, tta* : kacsintani.

katsanto, annon : arcz, kép; *muodon katsanto* : a' módra nézve; *katset, een* : megnézés.

Kelpo, von : kellő; *kelvoton* : kelletlen, semmire kellő; *kelros, oksen* : kellőség.

kelpaan, leata : kelleni.

Keri, in : kör; *kero, on* : körhaj.

Käärin : meg, bekeríteni, tekerni ; **kääret, een** : megkerített és betekert valami ; **käärämöinen, isen** : megtekerő, megkerülő, költőileg a' **kigyó**; **käärmet, een, és kärmet, een** : kigyó, mert kerengve csúszik.

Keritän, ää, v. käritän, ää : kikeríték, kifejtek.

Keritys yhsen, és kerkia, än : főnév, mely élesztőt, gerjesztőt jelent. Nyelvünkben az igező **gerjed** és származékai vannak meg.

Kerjään, ätä : kérni és koldulni.

kerjääjä, än, és kerjain, jämen, és kerjäläinen : kéregető, koldus ; **kerjäys, yhsen** : kéregetés, koldulás.

Kerkiin, kerkeen, rjetä : sietni érkezni.

keritän, tää : kergetek. Nálunk a' **kerget** szónak gyöke nincs szokásban ; maga van meg származékával. Finnben **kerkiä** : sebes, siető ; p. o. **kerkiä jalalta** : lábtól sebes, azaz : sebes lábú ; ezen **kerkiä**-nek származékai : **kerkiin, kerkeen, kerittelen, keritän**.

Kerskaan, ata : kérkedni, és felette dicsérni ; **kerskaus, uk-sen** : kérkedés. Mind a' két szó nevezetes. **Kérkedni** és **kerskaan** ha összefüggnek a' **kérni** és **kerjään** szókkal, mit hinni kész az ember : a' nyelvalkotó értelem úgy járt el itt, mint a' görög nyelvben, hol **εὔχομαι** : kérni és kérkedni.

Keski, in : köz. Ebből lesznek a' viszonyítók : **keskellä, kes-keen, keskeltä** : között, közé, közöl ; p. o. keskelläni, keskelläs, keskellänsä : közötttem, közötted stb., keskellämme, keskelläne, keskellänsä : közöttünk, stb. keskeeni, keskeen, keskeensä : közém, közéd stb. keskeemme, keskeenne, keskeensä : közénk stb. keskeltä, keskeltäs, keskeltänsä : közölem, közöled stb. keskeltämme, keskeltänne, keskeltänsä : közölünk stb.

keskiäsen, keskise : középett.

keskus, uksen : közép ; **keskus ikä** : közép idő.

keskuinen, keskinen, isen : közepi.

keskeyn, ytä : közepülök, középen maradok.

keskitän, ttää : középiték, középen hagyok.

keskittelen, tellä : középitgetek.

keskutan, ttaa : valamit valami közé tenni ; **keskutamme keskenämme** : magunk között közöszültünk, azaz egyetértettünk. Innen **keskuttelen, tellä** : valakit tanácsul kérni, és tanakodni.

Köryt, és keryt, keviä : könnyü ; **keviä mielinen** : könnyü-elmü. **köykäinen és kevykäinen** : könnyü.

keveys, yden : könnyűség.

kevenen, és keveennyn : könnyedem.

kevennä, ntää, és keritän, ttää : könnyítek.

Kielo, on : kila. A' szomalan kila a' svéd tonnának $\frac{1}{8}$ teszi, tehát kisebb a' mi kilánknál, mely körülbelül 7 bécsi nyolczadot tesz ; holott a' finn kila csak két és fél bécsi nyolczad. A' **török** kila meg $4\frac{1}{2}$ bécsi nyolczad. A' finn **eakka** is kisebb a' mi **ekánknál**.

Kierin, **iä** és **kierun**, **ua** : keringők, kerülők.

kieriskelen, **llä** : keringők, munka nélkül tekergők.

kieritän, **ttää** : keríteni, tekeríteni.

kierikka, **kan** : karika.

kiera, **an** : kerülő, a' mit keríteni, tekeríteni lehet.

kiero, **kieru** : kör, keríthető; **kiero puu** : tekercsfa; **kieru-silmä** : kancsal szemű.

kierrän, **rtää** : kerítek, és kerülők; p. o. **kierrän karhun** : megkerítek medvét; **käyn kierten** : kerítéseken, kerülve, kelek járok.

kierryn, **rtyä** : tekereg stb. stb.

Kiivas, **aan** : buzgó, **kiva**, mely gyök szokatlan.

kiivaan, **ata** : kívánni; **kiivaus**, **uden** : kívánság.

kiivoittelen, **lla**, és **kiivattelen**, **lla** : kíválgatni, buzgólkodni, féltetni; p. o. **kiivoittelee vaimonansa** : feleségét félti; **kiivoitus**, **uk-sen** : kíváncsiság.

kiivaannun, **ntua** : kíváncskozni, felbuzdulni.

Koho, magyarul **koh**. A' finn szó **forrót** és **habozót** teszen; a' magyar inkább a' helyet jelenti, hol főznek, forralnak; mert **Pesti Gábor**' szótára szerint **focus**; **Párizspái** szerint **ustrina**. A' kohból lett (kicsinyítő) **kohnya**, mi **Molnár A.** és **P. P.**-ban annyi, mint **konyha**; konyha tehát átvétele a' kohnyának. — **Kovács** annyi mint **kohács**; a' kovács tehát eredetileg vasat, rezelforróztót jelent.

kohotan vagy **kohuan**, magyarul **kohni** = forni, mely szokatlan szó. De származéka **kohó**, és gyakranítőja **koholni** szokott szók.

kohotan : forrasztok, haboztatok, fuvalkodom; **kohotus**, **uk-sen** : hab, fuvalkodás.

Kova, **an** : kova és kemény; **annan kovaa** : adok kovát, azaz keményen bánok. Így **kova isä** : kova atya, kemény atya; **kova aika** : kova idő, drága idő; **kova pää** : kemény fej, tanulni nem tudó.

Kullen, **lkea** : kullogok, mi **Pázmánynál** még annyi, mint jár, sétál. A' finn szó teszen : járni, utazni-t is. **Aika kulkee** : az idő múlik.

kuljeskelen, **lla** : gyakorító ige, tulajdonkép : kullogok.

kulkeus, **uden** : szökés, tekergés; **maan kulkeus** : honból szökés.

kuljet, **lkeen** : haladás, utazás; **on kulkeella** : útban van; **kul-kia**, **an** : vándorló, utazó; **kulku tun** : utazás, vándorlás; **elämän kulku** : élet' folyása; **kulku tie** : ország-út; **kulku-tauti** : járvány (vándorló betegség), epidemia.

kulokas, **kkaan**, **kulokki**, **kin** : kullogó, szökevény.

kuljetan ttaa : elősegíteni, előmozdítani.

kuljetutan, **ttaa** : előmozdítani.

Kyynö, **ön**, **kyyno**, **yn** : könnyű, könny; **silmät ovat kyynössä** : a' szemek könnyűben vannak.

kyynelet, **leen** és **kyynel**, **len**, szinte : könnyű, könny.

Kyynärä : könyök; *kyynäräinen*, *isen* : könyöknyi; *kaksi kyynäräinen* : két könyöknyi.

Käsi, *käden* : kéz; *käsi-puoli* : félkéz; *käsi-teko* vagy *käsityö* : kézi munka, kézi mű (kéztevés), *käsi-tekiä* : kézműves (kéztevő).

kätinen, vagy *käsinen*, *isen* : kézi; *käteinen*, *isen* : kézbeli; *käsillinen*, *isen* : kinek keze van, azután : kezelő.

kätevä, *än*, *käsikäs kädän* : kinek keze van, kezelő, és *cse-nö*, mint nálunk a' kezelő is az.

käsitän, *ttää* : fogni, megfogni. Innen : *käsittämälön* : megfogni nem tudó; *käsittämättömyys* : ostobaság. Mi a' *fogni* igét, a' szuomék a' *kezeleni* igét használják az értelem működésének kifejezésére.

kättelen, *tellä* : kezet adni.

Käyn, *käydä* : kelni, menni; *käypä raha* : kelő pénz, azaz járó; *olut käypi* : a' sör megkel.

kävelen, *llä* : keldegéltni, vándorolni.

käviä, *än* : kelő, járó; *tien käviä* : utas.

käytän, *ttää* : keltetni; *käytän olulla* : keltöm a' sört; *käytän rahaa* : költöm a' pénzt; *l. kulun*; *käytös, oksen* : kelés, járás, viselet.

käyteliäs, *ään* : járó állat stb. stb.

Lankeen, *getä* : esni, lankadni; de még inkább

Lannun, *ntua* : lankadni; p. o. *lannun janosta* : ellankadok szomjúságtól. ●

lannistan, *aa* : lankasztok, valakinek gögjét lenyomom, el-lankasztom. E' két szó: *lankeen* és *lannun*, melyek' elsőbbike származékosztól esést jelent, mint *lankeemus*, *uksen* : elesés; *lungetan ttaa* : lankasztok, ejtek; utóbbika erőfogyasztást, tehát szorosan véve lankasztást teszen, együtt megfelel a' magyar *lanka*, *lankás* szónak és származékainak, melyek a' természeti lankásságot az élők' lankadására, erőbeli fogyására viszik át.

Lapa, *van* : lapoczka; *lapainen*, *isen* : lapoczkás.

Laiha, *an* : sovány, gyenge; p. o. *laiha maa* : sovány, nem-termő föld. Magyarban a' *lajha* szó inkább röstet tesz, de gyengét is; p. o. *lajhász az eső*. Így *lajhár* : röst, gyenge stb.

Laihuus, *unden* : lajhaság.

laihdon, *tua* : soványodom, restülök, gyengülök, annyi mint *lajhodom*.

Lapio, *on*, *lapia*, *an* : lapát; *lapioitsen* : lapátolni.

Lappa, *pan* : lap; p. o. vaslap.

lappia, *an* : lapos, *lappia käsi* : lapos kéz; másként *tenyér*; *lappio*, *on*, vagy *lappia*, *an* : valaminek lapos oldala; *lapet*, *lappcen*, vagy *lappi*, *pin* : lap; p. o. *miekan lappi* : kard' lapja.

Lehti, *din* : levél, fa- és könyv-levél. E' szavak' gyökere *leh* = lev; 's azért összeköttetésben állanak a' *leviä* = *lep* és *le-
cü* = leb szókkal.

lehtinen, *isen* : levelü, levélből lett; *lehdellinen*, *isen* : leveles; *lehtedä*, *än* : sok levelü; *lehdes*, *eksen* : gally.

lehdin, *htiä* : levelezem, levelet szedek, levelesedem stb.

Lennän, *ntää* : röpülök. A' megfelelő ige nincs meg a' mi nyelvünkben; de : *légy*, és *legyezni*, *legginteni* megvannak. A' szuome igének gyöke *len*, melly megfelel a' magyar *legy* gyöknek; mert *n* = *gy*.

lento, *nnon* : röpülés (legyezés); *lennin*, *utimen* : szárny (legyező); *lenninkäinen*, *isen* : musca carnivora, dongólégy.

Lerä : leb, palus fluitans, mert a' föld lebeg az ilyen mocsáron. De a' mi *lebeg*, az többnyire széles, innen :

Leriä, *än* : széles; *lereys*, *yden* szélesség, *lepedő*. A' *v* = *p* már következőben : *levet*, *lepeen* : széles mező; *levites*, *eksen*, mi kiterjesztésre szolgál, azaz lepedő. Innen *lepedő* és *lebegő* rokon gyökű szók.

Liemi, *men* : lév, itt az *m* = *v*; *lieminen*, *isen* : leves.

Lienen, *net*, *nee* : legyek, légy, legyen, az ol, val ígéhez tartozó hiányos ige.

Lippe, *pun* : libegő, lobogó, zászló.

lipun, *lippua* : vagy *lipuan*, *vuta* : libegni, vagy lobogni.

liputan, *ttaa* : libegtetők, v. lobogtatok; *tuli liputtaa* : a' tűz lobog.

Loonatti, *tin* : lócsiszár. A' szuome szó *loo* = *ló*, és *natti*, melly magában ismeretlen előttem. Az egész szó rokon néptől odátévedt szónak látszik. Különben a' *ló* : *hepo*, *hevo*.

Loskaan és *loiskun* : locsog; *loskahdan* és *loiskahdan* : locscsanak; *loskutan* és *loiskutan* : locsogtatok.

Lukku, *kun*, v. *lukko*, *kon* : lakat; *panen lukkuun* : lakatba tesznek valamit, azaz bezárok; *avaan lukun* : nyitom (ajtom) a' lakatot.

lukullinen, *isen* : minnek lakatja van; *lukin kkia* v. *lukitsen*, *ita* : bezárok.

Luoska, *an*, *luoskio*, *on* : lusta, lucskos, leginkább piszkos nőről mondják a' szuomék.

Lykkään, *ätiä* : lökni; *lykkää venhet vesillen* : lökd a' sajkát a' vízre; *lykkään mieleen* : az elmébe lökni, azaz elmébe fölvenni.

lykkäelen, *kellä* : lökdösni; *lykkäys*, *yksen* : lökés.

Lyön vagy *lyyn*, *dä* : löni (lüni), ütni. A' magyar *löni*, *lövök* tüzi fegyverről, nyilazásról stb használtatik; a' szuome *lyön* mindenféle ütést fejez ki. *Lyönti*, *nnin*, *lyömä*, *än* : ütés.

Löydän *tää* : lölni, lelni; *löydän hycäksi* : jónak lelem; *löyty dyn* : lelés, *löytö-lapsi* : lelencz, talált gyermek.

löydyn, *tyä* : lelődöm; *löydytän*, *tää* : lelődtetem. — E' *löydän* = lelek szónál látjuk, hogy a' gyöknek (lel) utóbbi *t*-je a' szuome nyelvben *y*-vé simult el, mint *kel*, *tel*-i-ben is az *l* ott *y*, így *käy*- *täy*.

Maksa : máj; **maksainen**, **isen** : májas.

me, **mö**, **myö** : mí, mü.

Mehi : méz, **mehinen**, **isen** : mézes; **mehiläinen**, **isen** : méh.

Menen, **mennä** : megyek, menni; **mihinkä menet** : (mihe), hova mégy? **menen kylään** : megyek a' faluba; **menerä vuosi** : menő (folyó) év; **mennyt vuosi** : (elment) múlt év; **menee papiksi** : megyen papnak.

meneskelen, **llä** : mendegélek.

meno, **on** : menés; **ajan meno** : időnek menése.

menetän, **tlää** : menetni; **menetys**, **yksen** : magaviselet, elköltés, mint mondják **rahan meno** : pénznek elmenése, így mondják **rahan menetys** : pénzköltés; **hyvä menetys** : jó magaviselet.

menchdyn, **htyä** : fogyok, hervadok, mintegy elmenődöm.

menestyn, **yä** : sikerülök, haladok; **menestys**, **yksen** : sikerülés, haladás; **menestytän**, **tlää** : sikeritek stb.

Mesi, **meden** : méz, annyi mint **mehi**.

mesinen, **metinen**, **isen** : annyi mint **mehinen** : mézes.

mesiäinen v. **mesiläinen** v. **mettiläinen** **isen** : méh; **mettilä**, **än** : méhfészek.

Mi : mi; mellytől azonban sokkal több szó ered, mint a magyar **mitől**. **Kä** hozzá szeret járulni, így : **mikä** : mi, és ki, **mikä mies** : millyen ember; **minkä tekemä** : kinek tette; **minkä muotoinen** : millyen módu stb.

mikä mikä : ki — ki; p. o. **mikä itkee**, **mikä nauraa** : ki sír ki nevet; **minkä otan minkä jätän** : kit veszők kit hagyok.

milläinen, **millinen** **isen** (minkä-läinen) : millyen.

mimmoinen, **isen** (minkä-muotoinen) : millyen módu.

mitätön, **ttömän** : mintha mondhatnók **mitlen**, azaz semmi nélkül, jelent hiút, semmire valót; **mitättömyys**, **yyden** : semmirevalóság.

milloin : mikor, midön, majd; p. o. **milloinka tulet** : mikor jösz? **en milloinkaan** : soha sem én; **vaikka milloin** : néha; **kuolema ottua milloin nuoren milloin vanhan** : a' halál elveszen majd fiatal majd vént.

minne = mihinka, hová.

Muna, **an** : mony, tikmony; **silmän muna** : szem' monya, szemgolyó; **munin**, **ia** (monyozok) : tojom, **munitan**, **tlaa** : tojlatni.

Muoto, **don** : mód és alak, idom; p. o. **kaunis muoto** : szép alakú; **muuttua muotonsa** : megmásiítja módját; **ei muotoakaan** : semmi módon; **ei millään muotoa** : (mi módon sem) semmi módon.

muotoinen, **isen** : módu, módos; **minkä muotoinen** : millyen módu; **sen muotoinen** : ezen módu, vagy illyen módu; **isänsä muotoinen** (ise=módu) atya' módjára. **Mi**, **ku**, **se**, **tuo** : mi, ki, ez, az, névmások után összevonatik, miszerint **min(kä) muotoinen** : millyen módu, **kun(ka) muotoinen** : ki(lyen) módu, **sen muotoinen** : illyen

módu, *tuon muotoinen* : olyan módu, így iratnak : *mimmoinen*, *kummoinen*, *semmoinem*, *tämmöinen*. Van *moinen* is.

muotoisuus, *uuden* : alak, módosság.

muodollinen, *isen* és *muodollainen*, *isen* : módos.

muodoton, *ttoman* : alaktalan, mód nélkül.

Mivel ezen szó *muoto* és *mód* e' két nyelvben olly könnyen ereszt származékokat, mellyek a' legsajátabbak közé tartoznak, mint többi közt a' magyar *módint*; p. o. jó módint adott, hozz jó *módint* Kresznericsnél, azokat nem lehet a' latin nyelvből (modus) kölcsönzetteknek mondani, annál kevésbbé, mert a' német nyelv által nem került hozzánk 's a' svéd nyelv által nem került a' szuomékhoz; hanem azon nyelvtanyaghoz kell számitanunk, melly közös a' mi és némelly indógerman nyelvekben. Illyen közös anyagú a' mindjárt következő *mér* szó is.

Myrkky, *kyn* : méreg, *myrkky-putki* v. *myrkky ruoho* : méregfű, *cicuta virosa*.

myrkkyinen isen : mérgezett; *myrkyllinen*, *isen* : mérges.

myrkytän, *ttää* : mérgezni, *myrkystyn*, *yä* : mérgesedöm.

Määrä, *än* : mérték, határ; *määrä päteä* : határnap, mért-nap; *päämäärä* : főczél.

A' *määrä* gyökszó egészen megfelel a' magyar *mér* szónak, csakhogy ez csupán igező, 's mint névszó nem fordul elé. Azonban a' *mérföld* szó, mellyet *mélyföldnek* is ejtenek, 's mi *mértföldnek* irunk, mintha *megmért földet* jelentene, nem örzötte-e meg a' *mér* névszót is? Aligha nem. A' szuome *määrä* szónak, mellyet *Renzall* így értelmez : terminus ad quem, limes quousque, finis determinatus, társa volna a' magyar *mér*, mint névszó, ebben : *mérföld*.

määräinen, *isen* : mértékes, *ala-määräinen* : mértéken alul; *määrällinen*, *isen* : kimért, határozott.

määrään, *ätä* : mérni, határt tenni; *määräclen*, *llä* : mérgetni; *määräys*, *yksen* : megmérés, határozás.

määrätän, *ttää* : méretek. — Ezen szó *määrä*, *mér* : olyan, mint a' *muoto*, *mód* : melly az indógerman nyelvekben is uralkodik; p. o. hellénül μέτρον, μέτρω, latinul : *metior*, németül : *messen*.

Nain, *naida* : nőszni. Magyarban is megvan e' szó, de csak *nász* idomban, melly már magánosan áll, kivéve a' *nászoló leány* kifejezést, mellyből a' *nászolni* igének voltára következtetünk. — A' szuomi vagy finn szó mind férfiról mind nőről mondatik; a' férfi *naipa* : azaz *naï* = *nösz* (pá a' cselekvényt meghatározó enclitica, mint a' magyar igeviszonyító *meg*); a' nő *naidaan* mintegy nőszetlik = nubit. — *Naitava* : férjhez mehető; *naimaruno* : nász-dal, *naimatoin* : nőtelen, *naimaikä* : nász' ideje.

nainen, *isen* : nő, férjhez mehető leány; *nainen mies* : nős ember; *nais-puoli* : nőnem, nőféle.

naisellinen, *isen* : nős ember.

naittilas, *aan* : házasulható és férjhez mehető.

naitio, *on* : férjhez mehető leány.

naitan, *ttaa* : házasítok; *naitan poikani* : házasítom fiamat, *naitan tyttäreni* : férjhez adom leányomat ¹⁾.

Nelja (neli) : négy; *neljän* : négyen, *neljin*, vagy *nelin* : négyen. *Nelijalkainen*, *isen* : négylábu, *neljävuotinen* : négy éves.

neljäs : negyed(ik), *neljänetti* : negyedszer.

neljännes, *eksen* : negyedrészt; *nelikkö*, *kön* : négyszög.

neljätän, *nelitän*, *tlää* : négyezni, *neljittelen* : négyezgetni.

neljästän, *nelistän*, *ää* : (négykézláb) vágatva menni.

Nielen, *llä* : nyelek, *nieleskelen*, *llä* : nyeldesek, *nieletän*, *tlää* : nyelelek, *nielu*, *nielun* : nyelő, torok, *resi-nielu* : víztorok, *víznyelő* = örvény.

No, és *noh* : indulatszó, mint a' magyar *nó*.

nohotan, vagy *nohitan* : nógatok.

nohitus, vagy *nohotus ukseen* : nógatás.

Az indulatszók magokban nem bizonyítanak sokat : de azok egyenlő vagy hasonló származékai rokon nyelvekben annál tanulságosabbak, mert a' népek' hasonló észjárását mutatják meg.

Näen, *nähdä* : nézni. A' mással hangzók' változásainak kitüntetéseére hozzáveszszük a' *teen*, *tehdä* : tenni, szót. A' hangzó *ä* *näen* szóban, é a' *nézem* szóban : ellenben *teen* és *teszem* szókban az *e* egy. A' *szuome ä* megfelel a' széles *e*-nek; p. o. kezét szóban : néha azonban megfelel *é*-nek, mint *näen* *nézem*, *käsi* *kéz*; sőt *ää* is é, mint *määrän* : mérem. Hogy hajdan nálunk is *kez*-et irtak *kéz* helyett, 's bizonyosan ejtettek, tudjuk; lehet, hogy *nez* is volt *néz* helyett. Miért lett a' *szuome käsi*, *käen* (käden helyett) *ä* *näen* *kéz*, *néz*, azt csak sejtem, a' *z* bötüben sejtven annak okát. A' *kettös ää* pedig alkalmasint azért *é* nálunk, mert mi a' széles *e*-t nem

¹⁾ A' magyar a' feleségvételt *házasodás*nak nevezi, mivel az ember házat alapít, vagy hajdan házat épített, mikor nőt vett. A' török is így mondja *evlemek* = házasodni, mert *ev* = ház, *evlemek* : házasodni. Illyen találkozás igen tanulságosak a' régi kor' erkölcsaire nézve; mi itt a' nyelvészetet tartván szemünk előtt, azt köveltöztetjük joggal, hogy a' *ház* szó nem igen a' német *Haus*-tól kölcsön vett szó. Minthogy a' török az *ev* szóból lett igével — *evlemek* — fejezi ki a' feleség-vételt, bizonyosan a' magyar is már a' pogány korban használta a' *házasodni* szót. Mert föltéve hogy a' *ház* szó a' német nyelvből jött hozzánk : alig lehetne megfogni, mint mondhatta *házasodás*nak a' feleség-vételt a' magyar; holott a' német, kitől kölcsönözte volna a' *Haus* szót, nem így nevezi das *Heurathen*-t. Egyébiránt tudjuk, hogy tinnben *koti* vagy *kot* a' *ház*; *kot* pedig, a' bötük' változásainak törvénye szerint a' magyar ajkon *ház*. — A' történetírók azt tanítják ugyan, hogy a' régi magyarok nem laktak házakban, hanem *sátorokban*. Igaz, három emeletes pestiféle ház II. Gejza' idejében sem volt még, de a' *kot* = *ház* = *ev* megvolt. Akármiben lakott is a' régi magyar, az neki *háza* volt, 's a' felserdült vitéz, mikor feleséget vett, külön *ház*-ban (hajlékban, sátorban) kezdett lakni; neki hát igazán *házasodás* volt a' nőszerzés.

nyújtjuk most : ennél fogva, mihelyt hosszú *e-t* ejtünk, *é-t* monduk. — Az *e* a' szuomi nyelvben majd mindig megfelel a' közép *é-nek*, melly rokon az *ö-vel*. Így *teen* magyarul : *teszem*. Most a' mássalhangzóra megyünk át. *Näh-dä*, *teh-dä* szóban *h* van, melly magyarban lágy és kemény sziszegő *z* és *sz*, így : *näh* = *néz*, *teh* = *tesz*. E' szuome *h* elváltozik, úgy hogy vagy eltűnik, mint *nä-en*, *näyn*, *näytän*, és ezek' származékaiban, vagy erősebbé lesz, mint *näki*, *näkö*, *näköinen*, *näkin* stb idomokban. A' magyar *z* megmarad minden idomban, az *esz* elváltozik, mint a' szuome *h*, de úgy, hogy soha nem tűnik el, hanem *n*, *sz*, *v*, *gy*-vé változik, mint *ten-ni*, *tesz-em*, *tev-ék*, *tev-és*, *téggy*. Hol a' szuoméban eltűnik a' *h*, ott a' magyarban *sz* van; hol amott *k* van, itt *v* és *gy* van; az ottani *h-t* pedig itt *n* képviseli. Adjuk most egymás mellett *nähdä* *teh*dä, és a' magyar : *nézni*, *tenni* szokat.

näen : nézem, *teen* : teszem; *näen hyräksi* : nézem jónak, *teen hyrää* : tesztek jót; *näkemä* : nézés, *tekemä* : terés.

näeskelen, *llä* : nézellek nézegélek : *teeskelen llä* : teddegélek.

näyn, *näkyä* : látszom, *tekeyn ytä* : tevődöm, leszek.

näkö, *näön*, *näky näyn* nézés; *teko*, *teon* : tévés.

näköinen, *isen* : látszó; *tekoinen*, *isen* : tevő, tett.

näytän, *ttää* : nézetni; *teetän ttäü* : tetetni stb.

Osa, *an* : osz, rész. A' magyar gyök elavult, meglátszik az *osz-lik* igéből.

osainen, *isen* : oszolható (oszékony).

osallinen, *isen* : osztályos; *osallisuus*, *uuden* : osztályosság, közösség.

osin : osztani, *ositan*, *ttaa* : osztani.

Palan, *laa* : pállani, pállik = ég. E' szót Kresznerics egynek tartja a' párlik szóval, melly *pára-tól* ered. Azonban mondjuk, legalább én hallottam, *megpállik a' láb*, *megpállik a' széna*, azaz megmelegsik, azután izzad. Ihol szuoméban a' *palan* szó, égni-t teszen; *palara* : égő; p. o. *minun on palara* : forróságom van, megpállok, *päivä on palara* : a' nap forró.

palo, *on* : égés, tűzvész; *palo-viina* : égett bor, pálinka. — E' szó a' szláv nyelvekben is megvan; de azért a' *palan* és származékai, és a' magyar *pállik* szók nem idegenek.

Pehu, *hun*, *pchku*, *hun* : pelyva.

Perhet, *heen*, és *peret*, *een* : család, háznép; *perheen emäntä* : ház' anyja; *perheellinen*, *iscn* : háznépi. Nálunk megvan az elavuló *pereputty*, mellyet Páriz Pápai így magyaráz : familia, progenies, soboles, cognatio. *Pereputtyostul oda vagon*, azaz, mindenestül odavagon. Kresznerics szinte úgy magyarázza Molnár Albert után, ezt hozván föl még : Nem maradt semmi pereputtya. A' magyar *pereputty* nyilván összetett szó, *pere* és *putty*-ből. Az első rész ott van a' szuoméban, 's tesz háznépet : ott sem látszik gyökszónak,

hanem *peri*-tól származhatik, mely *örököt*, haereditast, jelent; mert *perin*, *iä* : öröklök, *perillinen* : örökös, *perintö* : örökség stb. *peri-juuri* : utolsó gyökér, első gyökér; *peri-synti* peccatum originale, eredendő bűn. A' *pere* tehát az levén, mi a' *peret*, vagy *perhet*, háznépet, vagy épen birtokot jelent, mely a' háznéphez tartozik. A' *putty* eddigelé ismeretlen előttem.

Pikku, *kun* : piczi; p. o. *pikku-poika* : piczi fiú, *pikkuisen*, *isen* : piczi.

Pyörä, *än* : pör, miből : pörge, pördit, pörög; *pyörä tahko* : forgató köszörűkő; *on pyörällä* : pörgőben van.

pyöräket, *kkeen* : pörgő, karika; *pyöräinen* : pörgő, forgó, *pyörö*, *ön* : pörgő, forgó; p. o. keringő juh.

pyörin, *iä* : pörgök; *pyöritän*, *tlää* : pörgetők, *pörähdän*, *tää* : hirtelen pörgetők, forgók; *pyöräytän*, *tlää* : forogtatok stb.

Poron, *on* : por, hamu, és pór, azaz hitvány; p. o. *poro-seppä* : pórkovács, hitvány kovács, *poro-työ* : pór munka, ügyetlen munka. *poroinen*, *isen* : poros, pórias.

porotan, *ttaa* : ügyetlenül tenni valamit.

A' szuome *poro* két magyar szónak látszik megfelelni, *pornak* és *pórnak*, innen *poroinen* : poros és pórias. A' magyar *pór* is igét ereszt, mint a' szuome, *porottaa*. Porítani, vagy a' régi nyelvben *pórejtani* (p. o. megporéitá azt Jézus, 's kimene öbelöle az ördög. Mátc., 17.) jelent szidni, dorgálni és gyalázni; *porottaa* pedig tesz: póriasan mívelni. A' szuome *poronak* és magyar *pórnak* el-
lentéte a' szuome *uro* és magyar *úr*, mikről alább; innen *uro-teko* : úrtett, azaz hősitett, ellentéte a' pórtettnek, *poro-teko-nak*.

Raukia, *an* : rogy, mely szokatlan mint névszó.

raukia jalka : rogyó láb.

raukean, *rauvela* : rogyini, összerogyni.

raukeamus, *uksen* : rogyás.

rauкаisen, *sta* : rogyasztok.

Revin, *repeä* : repeszték és *repeän*, *revetä* : repedni.

A' gyökök *rev* és *rep*. Természeti hang után készült szók; a' szuome gyök még dúsabb mint a' magyar.

repana, *repalet*, *räpälet* : repedék; *räpä*, és *riepa* : hasonlókép repedék, az elsőnek sok származéka van, mint a' *revin-*nek is.

repeilen, vagy *repelen*, *vellä* : repesztgetek.

repäisen v. *reväisen*, *stä* : hirtelen repeszték.

reväisemys, *yksen* : repesztés; *reväisin*, *imen* repedék.

Riepu, *vun* : rongy; *riepuinen*, *isen* : rongyos.

riepoitin, *ttaa* : repeszték, rongyolok.

riepoitus, *uksen* : rongyolás.

Riahdan, *taa* : riadni; *riahdus*, *tuksen* : vagy *riaus*, *uksen* : riadás.

Riekun, *kkua*, és **rievun**, *vra* : ríni, rívni.

riekuna, *an* : rivás.

riekutan és **rievutan**, *ttaa* : ríkatok.

Rikenet, *neen*, és **rikerä**, *an* : rögtön.

A' gyök **rik** és **rög**. A' magyar szó igeiszó volt, mit a' *tön* rag bizonyít, melly olyan rag, mint ezeiben: *jöttön* jött, *menten* ment; *folyton* folyt. Tehát *rög*-ni elavulván, csak igehatározó idoma: *rög-tön* maradt meg. A' szuome gyök hasonlókép *sebes*-t jelent, de névszó.

Romu, *un* : rom és lom.

romuineu, *isen* : lommal teli.

Ropahdan, *taa* : roppanok; **ropisen**, *sta* : ropogok; **ropahdus**, **ropaus**, **uksen** : roppanás; **ropina**, *an* : ropogás; **ropistan**, *taa* : ropogtatok.

Ryhdy, *htyä* : érintek, ragadok, *rühedek*. A' finnben az igeiszó gyök, nálunk a' névszó, *rüh*, az; innen *ryhtymä* annyi mint *rüh*. *ryhtän*, *tää* : rühesztek, és ragasztok, érintek.

Saani, *nin*, *unen* : szán.

Salet, *een* : szál, száлка.

saleinen *isen* : szálkás, szálkákra hasadott.

salin, *ia* : szálkákat hasgatok.

Sarvi, *en* : szarv; **sarvinen**, *isen* : szarvas; **yksi sarvinen** : egy szarvú; **kaksi sarvinen** : két szarvú.

Sala, *dan* : száz; **sadannes** : század(ik); **satainen**, *isen* : százazas; **sadottain** : százanként.

Sorran, *rtaa* : szorítani, nyomni, **sorran**, *rtaa* : szorongani.

Sydän, *dämen* : szü, szív; **sydäminen**, *isen* : szívélyes; **ko-va-sydäminen** : keményszívü; **hyvä sydäminen** : jó szívü; **sydämellinen**, *isen* : bátor; **sydumetön**, *tömän* : szívtelen.

Syöksen, *syöstä* : szöketni, hajtani.

syöksyn, *yä* : szökni, rászökni. Innen **syöksin**, *imen* : vetélő, bélfonalvető.

Silu, és **sila** : szil-ag, Kresznericsnél : szilagszakadt, vagy szilagba szakadt annyi, mint szerte szélylyel, darabokra szakadt.

A' szuome **silu** szilánkot is jelent, Kresznericsnél gyalu-hul-ladék. A' magyar és szuome szónak gyökere **szil** = sil.

Sivun, *ua* : simítok; **sivelen**, *llä* : simítgatok.

Sohadan, *taa* : sohanok; **sohisen**, *sta* : sohogok, suhogok; **sohina**, *an* : sohogás, suhogás.

Suhisen, *sta* : zúgok; **suhina**, *an* : zúgás stb.

Särän, *rpää* : vagy **särpään**, *rvätä* : szörbölök, szerbelek. **särvin**, *rpää* : szörbentök.

särvähdän, *tää* : hirtelen szörbentök.

särvin, *rpimen*, **särvin**, *rpymen* : szörbölölni való.

särvätän, *tää* : szörböltetek.

Sää : szedni. Mintha ebben két szó volna, mely időjárást és rendet jelent. Eszt. *seädma*.

Sääri, *en* : szár, lábszár; *säärinen*, *sen* : hosszú szárú.

Surraan, *rata* és *surahdan*, *htaa* : surranni. Természeti hang után csinált szó, mint a' német *schnurren*.

Taana, *an* : tanya.

Tanhu, *un* : sövénynyel kerített hely, tanya.

Tapaisen, *sta* : tapasztani, azaz érzeni; *tapaan*, *vata* : tapasztalni. A' szuome a' történet' fogalmát is kifejezi, a' magyar csak a' történetnek megtudását.

Tartun, *ua* : tartok, fogok, ragadok.

tartulan, *ttaa* : tartatok, ragadtatok.

Tavara, *an* : jószág, gazdagság. E' szó nálunk is megvolt, mit a' *tavernicorum magister*-név bizonyít; mert a' *tavernicus* bizonyosan nem tett *tárt*. Tudniillik, a' magyarban úgy mint a' szuomeban három rokon hangzású 's némileg rokon értelmű szó volt. E' három szó a' szuomeban : 1) *tarha* : körülkerített hely, udvar, p. o. *puu tarha* : fatár; *päivä*, *kuu on tarhassa* : a' nap, hold udvarban van, azaz udvara van neki; 2) *tarjo* : a' mi kitarul, kéznél van; és 3) *tarara* : jószág, ingóbingó jószág. A' magyar nyelv a' régi *tavernicus* szóban birta a' *tavara* szót; a' divatban levő *tár* névszó megfelel a' szuome : *tarhának*; a' *tár* igező pedig (p. o. betárja, kitarja, tárul), úgy látszik nekem, külön gyökű szó, mely a' szuome *tarjo* névszónak, és *tarjoan* = tárulok, és tárok stb igezőnek felel meg, 's nem azonagy gyökű a' *tár* = promptuarium szóval.

Taula, *an* : tapló. A' szuome gyök *taula* = *taela* : nálunk a' v kemény bőtvé vált, így *tapló*; *taulainen*, *isen* : taplós.

Täi, *täen* : tetű. *tainen*, *isen* : tetves.

Teen, *tehdä* : tenni. Lásd feljebb *näen* szó alatt.

teho, *on* : tehetség, vagyon.

tehollinen, *isen* : tehetséges, vagyonos.

tehotan, *ttaa* : mintegy tehetek, sikeres vagyok, munkálkodom.

tehoton, *ttoman* : tehetlen, tehetetlen.

Tenka, *tengan* : kisebb pénz, adó, *tenk*. Innen *tenkre* tenni, annyi, mint valakit megfosztani vagyonától; mert hajdan adózóvá tenni valakit, annyi volt, mint szegénynyé tenni.

Teva, *an* : (teve) jávorszarvas.

A' szuomék a' jávorszarvast *tevének*, *teva*-nak azért nevezik talán, mert a' déliebb tartományokban levő nagyobb szelid állatnak nevét az éjszaki vidékeken tartakozó legnagyobb füevő állatra használták. Hasonló okból nevezték a' latin írók az elefántot *bos indicus*-nak.

Tämä, *tuo*. Ezek mutató névmások; az első gyöke *tä*, 's megfelel a' magyar *ez* szónak, mint *tuo* megfelel *az* szónak. Mindkettő megvan a' mi nyelvünkben is, így *té-to* = ez az. Eléfordulnak rago-

san, többnyire együtt, így : *tél tól* (túl); *tétová*, melyből *tétovázni*, ide oda habozni. A' *to* magán is előfordúl, ezekben : *tova*, *torább*, mi közel annyit tett hajdan, mint *oda*, *odább*. A' magyar, finn és rokon nyelvek' egyik sajátása az, hogy a' névmások, sőt számnevek is fokozati képzőket vesznek föl. P. o. *azabb*, *idébb*, *odább*, *tovább*, *egyéb* (mit állandóan egy *b*-vel írunk, mert nem tudták, hogy az comparativus, valamint a' *különb* szó is az).

tälläinen: egészen a' magyar *ilyen*, mint *tuollainen* = *ollyan*.

Tikkahdun, *tua*: tikkadok. Tüzzármazékot nem tudok a' finn nyelvben. De

Tukahdun: tikkadok; *tukahdus*, *uksen*: tikkadás; *tukautan*, *ttaa*: tikkasztok.

Tuska, *an*: tusa; *tuskainen*, *isen*: tusás, bajos, *tuskaun*, *uta*: tusakodom, bajlódom.

Tyni, *yn*: disznó, mintegy *dini*; mondják *tynys*, *yksen* is.

Tyvi, *ven*: tö, töve. A' szuome szó *tuv* tö, töv helyett, mint *cső* helyett *csüv*, *csév*; *ruohon tyvi*: fünek töve; *tyvin*: tövestül.

tyrinen, *isen*: töves, tövi; *tyvistö*: fatövekkel tele hely.

tyveän, *vetä*: tövesedöm.

tyvennen, *ntää*: tövöt häntok.

Tora, *an*: veszekedés, pör. A' magyar *tor*, melyből *torolni*, *torlani* lett, szokatlan; *teen*, *toran*: (tort) pört teszek; *torun*: szidok stb. Evvel rokon

Torjun, *ua*: visszatorlani stb.

Tunnen, *tuntea*: tudok, tudni, érezni; *tuntematon*, *ttoman*: (ön)tudatlan; *en tunne häntä*: nem tudom őt, azaz, nem ismerem; *tunneu asian*: tudom a' dolgot.

tunto, *nnon*: tudás, öntudat.

tuntoinen, *isen*: öntudatos, tudó. Ezen szónak származékai a' szuomében külső tudáson kívül az öntudást, lelkismeretet is jelentik.

Tykö, *gön*: *tüg*, maxilla, a' régi biblia fordításban. *Máté 5.* „Ha ki csapand tégedet jog tügödre, tartsad annak a' másikat is.“ *Lukács 6.* „Ki csapandja egyik tügödet, tartsad neki a' másikat is.“

— A' szuome *tykö* tulajdonképen *mellett* jelentésű viszonyító.

Tukin, *kkia*: dugni, bedugni; *tukilsen*, *ita*: dugni.

tuket, *hkeen*: dugacs; *tvhko*, *kon*: dugó, és csomó.

tukeun, *uta*: dugulni.

tukitan, *ttaa*: dugatni; *tukitus*, *uksen*: dugatás.

Täysi, *den*: teli; *täysi-ikainen*: teljeskorú.

täyden täysi: telided teli; *täydempä*: telibb.

täysinäinen, *isen*: teljes: *täysimmäinen* *täydellinen*: teljes.

täysinäisyys, *yyden*: teliség; *täydellisyys*, *yyden*: teljesség.

täydyn, *tyä*: telem, telik, *täytymätön*: telhellen; *ei täydy*: nem telik.

täytän, *ttää*: teltem, töltöm; *täyttämys*, *yksen*: töltés stb.

Törky, *ryn* : törköly ; *törkyinen* , *isen* : törkölyös.

Uin , *uida* : úszni , mint *näen* , *nähdä* : nézni , *teen* , *tehdä* : tenni , 's látandjuk *vien* , *viedä* : vinni.

uiskelen , *llä* : uszkálok , *uiskennan* , *ntaa* : ugyanaz.

uitan , *ttaa* : úsztatok ; *uisnari a'* runókban uszó , uszár , mint buvár.

uimus , *uksen* : halszárnya , mint *evä* is.

Uros , *uroon* : néha *uro* , *uron* is : úr vitéz , hős ; innen *uro- teko* : úritett , azaz hőstett.

uroinen , *isen* : férfiakkal bővelkedő.

uros , *oksen* : kém az állatoknál.

urous , *uden* : mintegy uraság , bátorság , férfiaság. — A' szuome szó ime szépen megjelíti az *ur* szónak eredeti értelmét.

A' régibb iratokban ; p. o. a' biblia-fordításban két szó iratik egyenlően : *úr* dominus , heros , melyet értelmeztünk , és *ur* fur , zsvány : a' származékokban sem tettek különbözést ; mert *urság* furtum , és dominatus , ámbár ez utolsó többnyire *ország*. Egy gyökü-e *úr* és *ur*? Nem. *Ur* , zsvány , a' szuome nyelvben *varas* , *varkaan* és urozni , vagy orozni ott *varastan* , *aa* ; *varkaus* , *uden* : zsvánság , tolvajlás. Ezen *varas* = *ur* , *or* , szóban *k* tűnik elé mint láttuk ; *varkaallinen* : zsványos ; 's ezzel , úgy látom , összeköttetésben van a' magyar *farkas* szó is. Ellenben *uros* , *uroon* , vagy *urohon* és származékai nem ismernek *k*-t , mint képző. Tehát az *úr* , dominus és *ur* fur esetiesen hangzanak egyenlően.

Uuhi , *en* : juh , leginkább anyajuh.

Uusi , *uuden* : új ; *uusi ruosi* : újév , *uudesta* : újból , azaz : ismételve ; *uutinen* , *isen* : új.

uudistan , *aa* : újítani , *uudistus* , *uksen* : újítás.

uudistun , *uu* : ujúltni.

Vaara , *an* : hegy , talán a' magyar *vár*-nak is eredeti jeleneése az.

Vai : vaj , vagy ; *vai niin* : vagy így : *menetkő vai tulet* : mégy-e vagy jösz.

Valitsen : választok ; *valitsemas* , *uksen* : választás ; *valio* , *on* : kiváló.

Veitsi , *sen* : véső , kés ; *veisti* : ugyanaz ; *veistän* , *ää* : vésni ; *veisto* , *on* : vésés ; *veistin* : véső szer stb.

Veli , *ljen* : fél , barát , mint : „Látjátuk feleim ;“ *veli-puoli* : édes testvér , *matka veli* : utitárs.

veljes , *jeksen* : a' testvérek' egyike ; *veljellinen* : testvéries ; *veljellisyys* , *yyden* : testvériség. — A' magyar *fél* tehát korántsem olly gazdag , mint a' szuome *veli* ; azonkívül még a' *puolinak* is megfelel , mint látandjuk.

Veri , *en* : vér , *veri ruskia* : vér-veres ; *veren imejá* : vér-emő azaz nadály.

verinen, *isen* : véres; *verellinen*, *isen* : vérségi, consanguineus.

vererä : véres, és veres, és nyers (fris), innen *vereräys*, *yyden* : elelenség, nyersség.

veres, *eksen* : kinek vére, ereje van.

veristän, *äü* : veresítök.

verestän : vereslöm stb. stb.

Vesi, *veden* : víz, és tenger; *emä vedet* : anyavizek, azaz tenger' magasa; *maa vedet* : földvíz, azaz parti víz.

rettinen, *isen*, vagy *resinen*, *isen* : vizes.

vetyn, *tytä* : vizes vagyok, viztől dagadok.

retytän, *ttä* : vizesítek, és vizezek; *retytys*, *yksen* : vizesítés.

Vien, *viedä* : vinni, vezetni.

vieskelen, *llä* : viddegélek.

vienos, *oksen* : vívés, vezetés; *viemari* : levívő hely, lanka.

vietän, *ttä* : vitetni; *vietän yötä* : vitetöm az éjt, azaz, el-töltöm; *viettelen*, *llä* : vitetgetök és csábitok.

viethoven, *isen* : levívő, és csaló, csábitó.

vietyä, *tytä* : vívődöm, múlom; p. o. *aika viettyä* : az idő múlik.

Viriä és *Virkkä* : virgoncz. A' szuome két gyökszó igen sok származékot ereszt, melyek mind virgonczságot, elelenséget, erőt jelentenek. Gyanítom, hogy a' latin *viret*, a' szuome *virä*, *virkkä*, a' magyar *virít*, *virág*, *virgoncz* a' közös nyelv-anyaghoz tartozó tönek származékai.

Väsa, *an*, és *Veso*, *on* : vessző, vesszőhajtás.

vesainen, *isen* : vesszőből álló, vesszős.

vesakko, *kon* : csálitos; *vesoan*, *sota*, *veson*, *oa* : vesszőt hajtok.

väsa inkább kötő vessző : szirony, vitla, továbbá abroncs. Mi kár, hogy e' csunya idegen szó helyett magyar szóval nem élünk!

väsas, *aksen* : sövény; *väsään*, *ata* : vesszőzők.

väsäus, *uksen* : vesszőzés.

väsästan, *aa* : vesszővel kiékesítem.

Valkia, vagy *calkea* : világ, világ, világos, tűz, fehér. *Valkeus* : világosság, fehérség; *valkenen*, *eta* : világosodom, fehéredöm; *valistun*, *ua* : ugyanaz, *valkaisen*, *sta* : megvilágosítok; *valera*, *an* és *haleva*, *an* : világos. — A' gyökszó *valk* = vilg. Ide tartoznak következők:

Vilaan, *ata* : villantani; *vilaelen* vagy *vilailen* : villogni; *vilaisen*, *sta* : villanni; *vilahdan*, *htaa* : villanni; *valkia vilahdi* : tűz vagy láng villant; *viläus*, v. *vilahdus*, *uksen* : villanás, villám.

Vilkun, *kkua* : villanni, villogni; *silmät vilkkuvat* : a' szemek villognak; *vilkkuna*, *an* : villogás, *vilkutan*, *ttaa* : villogtatni; *vilkutus*, *uksen* : villogtatás.

Virsi, rren : magyarban *virnyikolni*, *virigálni* énekelni, megvető értelemben. A' gyök *virsin*, *iä* : énekelni.

Voi, coin : vaj; *voileipä* : vajas kenyér; *voikoinen*, *sen* : darabka vaj; *voinen*, *isen* : vajas; *voidet*, *tteen* : ír, kenet.

voitelen, *lla* : kenni, vajazni; *voitelemus*, *uksen* : kenés; *voidun*, *tua* : kenődöm.

Vuo, vuon : folyó. Itt a' *ruo* szóban a' magyar gyöknek *l* bő-tüje úgy olvadt a' hangzóval össze, mint *täy*, *käy*, *läy* gyökökben a' *tel*, *kel*, *lel* gyökö *l*-je.

Vuoksi, ksen : folyó. A' gyökhöz *ks* bötük járultak.

Yksi, yhden : egy. A' régiebbek azt helyesen két *gy gy*-vel írták, mert a' gyök mind a' *szuome*, mind a' *lapp* nyelvben két mássalhangzót mutat. *Yksi-jalkainen* : egy lábú, *yksi mielinen* : egyelméjű.

yksinäinen, *isen* : egyedüli, 's külön álló.

yksinen, *isen* : egyes; *yksinäisyys*, *yyden* : egyedüliség.

ykseys, *yden* : egység; *yksitän*, *ttää* : külön külön teszem.

yhtäläinen, *isen* : egyenlő; *yhtäläisyys*, *yyden* : egyenlőség, stb stb.

yhdyn, *tyä* : egygyé leszek, egyesülök.

yhdistän, *ää* : egyesítek stb stb.

II. Szók, mellyek a' hangzók' változásait tüntetik elé, 's melly változásokat utóbbi szavak alatt is látandunk.

Aisti, in : ész, felfogó tehetség, megérző tehetség; innen magyarul igen helyesen mondjuk: *észrevenni*, mi nem teszen: *ítélni*, hanem = percipere.

aistin, *imen* : érzék, mintegy észlő; *aistimet* : érzékek, az öt érzék. — *Aistiton*, *ttoman* : érzetelen, t. i. érzéktelen és semmit észre nem vehető.

aistin, *iä* : észreveszek, megfogok, mintegy esz-ek, eszelők. Lásd a' jegyzéti *mieli* : elme szó alatt.

Arka, aran : (ér), a' ki könnyen megérezi valamit, tehát *érzekeny*; azután örül edő is.

aristun, *ua* : érzékenyülök; *aristan*, *aa* : érzékenyítek; *jalkaani aristaa* : lába n megérezi, azaz fáj.

Arvo, on : érték, ár, becs; azután találgatás. De ezen *arvo* szó *ervet* is jelent. Innen *arvaan*, *aia* : valaminek érvét, árát meghatározom, azután : találgatok, *arányzok*.

Az *arányozni* szó, conjicere értelemben, teljesen egyezik *arvaan* szóval. — *Arvotin*, *ttoman* : becstelen, minek értéke, ára nincsen.

arvelus, *arvellus*, *uksen* : arányozás; *arvelo*, *on* : vélemény.

arvoitan, *ttaa* : becsültetők, arányoztatok.

arvoitus, *uksen* : talány stb stb.

Kaksi, *kahden* : kettő; lappul *kvekt*, szürjenül *kyk*. Tudván, hogy finnül *yksi*, *yhden*, lappul *akt*, *esztül* üks, szürj. *ötik* : egy; finnül *kolme*, *en*, lapp. *kolm*, *eszt. kolm*, szürjenül *kujm* : három; finnül *neljä*, *än*, lapp. *nelje*, *eszt. nelli*, szürjenül *nyolj* : négy stb : méltán föltetszik a' *kettö* szó, melynek talán *kekt*, vagy *kek* volt eredeti alaka. Továbbá föltetszhetik, hogy főnév előtt nem *kettö* hanem *két* áll; p. o. két ember. Azért ragot gyanítunk a' *tö* szótagban, mely az egyes számhoz, mintegy *kekt*-höz járult, 's mely főnév előtt elmarad. E' rag pedig, dualis' raga, millyent még a' monnó = mind kettő, szóban is találunk, mely, mint másutt megmutattam, *mol* többől és *nó* ragból áll. 'S e' rag *nó* vagy *nő* eléfordúl *ket-tö* szóban is, mely tulajdonképen *kekt-nő* volna. De a' *k a' t* előtt elsimúlt, minélfogva rag nélkül *két-et* irunk és olvasunk (az egyik mássalhangzónak elveszte meghuzott hangzó által pótoltatik) : az *n* pedig *nő* ragban *t*-hez alkalmazkodott, 's így lett *kekt* helyett *két*, *kekt-nő* helyett pedig *kettö*.

kaksi kolmatta osaa : két harmad osz vagy rész.

kaksi kielenen : két nyelvű; *kaksi mielenen* : két elméjű, azaz kétes elméjű; *olemme kahden* : ketten vagyunk.

kahdes, *kdenen* : kettőd, kettődik.

kaksoinen : egyik a' kettő közül, *iker*. E' szónak *iker* gyökérét a' török nyelvben találjuk, hol *iki* : kettő.

kaksitan, *ttaa* : két-két részre osztani, kettősevel árulni.

Kivi, *kiren* : kő; *kiveinen*, *isen* : kis kő.

kivinen, *isen* : köves; *kirikko*, *kon* : köves hely.

kivitän, *ttää* : kövezni; *kivitys*, *yksen* : kövezés.

Kaarna, *an* : kéreg, különösen fenyőfakéreg.

kaarna-pohja : azon égszak, mely felé a' kéreg vastagabb és szakálás, t. i. éjszak.

kaarnainen, *isen* : kérges.

Kuori, *en* : kéreg, haj, és kér; p. o. agykér, fakéreg, kenyérhaj, dióhaj. *kuorinen*, *isen* : kérges, hajas.

kuorin, *ia* : kérgezek, levezsöm a' kérget, hajat.

kuorrun, *rtua* : megkérgesedöm.

Kaava, *an* : kép, előkép, minta.

karailen, *lla* : képezők, utána képezek valamit.

kaarvio, *on* : utánaképzet, kép.

Kuva, *an* : kép, idom, és elme.

A' magyar *kép*-től származik *képes*, mely nemcsak képekkel bővelkődöt jelent, mint : *képes könyv*, hanem elmebeli tehetséget, valamire valóságot is teszen, mint : *arra ő nem képes*, azaz nem arra való; így *képesség* : tehetség vagy inkább tulajdonság, minél fogva valaki valamit tehet; *képtelenség*, és *képtelen* olyan tulajdonságnak hía, vagy valamelly dolognak helytelen volta. A' szuoméban

a' *kura* szó szintén kettőt jelent, külső alakot, képet, és elmebeli mivoltot, vagy képességet.

kuvainen, *isen* : képes, képzett; *kuvaton*, *ttoman* : képtelen.

*kuvaa*n, *ata* : képezek; *kuvailen*, *lla* : utánozok, valaminek képében cselekszem.

kuvatus, *uksen* : képzet.

Kaikki, *ken* : kiki, minden, *kaikki tietävä* : mindentudó; *kaikkinainen*, *isen* : mindenféle; *kaiketi* : minden mód, igen is; *kaikkineen* vagy *kaikkineensa* : mindenestül; *kaikkia*, *an* : mindenség.

Ke (ken) és *ku* : ki. — A' magyar *kiki* szót akadozás nélkül a' *ki* kérdező és visszahozó névmásnak ismétléséből származottnak véljük. Azonban ha látjuk, hogy a' kérdező és visszahozó *ki* névmás a' szuomiban *ke* és *ku*; azon *kiki* pedig, melly mindent jelent, ott *kaikki* : kétkednünk illik ama' véleményben.

Kiitan, *ttää* : köszönök, és dicsérek.

kiitos, *oksen* : köszönet; *kiitos Jumalan* : hála istennek; *kiitollinen*, *isen* : háladatos; *kiitollisuus*, *wuden* : háladatosság.

Kippa, *pan* v. *kippo*, *pun*, v. *kippu*, *pun* : kupa.

kippainen, *isen* : kis kupa, *kippoinen* is.

Kulun, *ua* : (kölöm, kölik) elhasználok; *aiku kuluu* : az idő mulik, azaz elköltetik.

kulutan, *ttaa* : költök, elhasználok; *kulu*, *un* : költés, költés; *kuluinen*, *isen* : költséges; *kulutus*, *uksen* : költség. A' magyar szó' gyöke szokatlan, származékai pedig összezavartatnak a' *kél* szó' származékaival, 's azután csodálkozunk, hogy a' pénz-költőnek *fogy* (kölik) a' pénze, a' vers-költőnek ellenben *szaporodik* a' verse.

Kupo, *von*, és *kupa*, *van* : kéve; *kuvottain* : kévéinkint.

Kudon, *toa* : kötni; *kutous*, *uksen* : kötés; *kudin*, *timen* : kötő munka.

kudotan, *ttaa* : kötetek.

Kyy, *kyyn* : kigyó; *kyynen*, *isen* : kigyós; *kyytöläinen* : kigyó-teremtő a' hitregében; *kyynäläinen*, *isen* : kigyó-igéző. — Fi-gyelemre méltó, hogy itt a' finn hosszú hangzó elnyeli a' magyar ínybűtöt; mert magyarul írva *kü* annyi mint *kigy*(ó). Hasonlót lá-tunk alább a' *pyy* fog(ó)ly és *pyydän* fog-ok szókön.

Neitsy, *neity* : nő, leány, *neito*, *neiti* : nő, leány, meny-asszony; *neitsyys*, *yyden* : leányság.

Nila, *an* : nyál; *nilja*, *an* : szint az; *niljakas*, *kkaan* : nyál-kás, sima, a' halról, innen *niljastan*, *aa* : kisiklok.

Näljä, *jän* : nyál; *näljäinen*, *isen* és *näljäkäs*, *khään* : nyálás, nyálkás; *näljäisyys*, *yyden* : nyálasság, *näljästyn*, *yä* : nyálasodom.

Nimi, *en* : név. Itt nemcsak *i* = *e*, hanem *m* is = *e*. *risti-nimi* : keresztnév, *suku-nimi* : családnév, *soimo-nimi* : gúnynév; *mimikko* (vagy *kaima*) : egyennevű, drusza.

niminen, *isen* : neves, és nevezetű, *Matti niminen* : Mátyás nevű; *nimetön*, *ttömän* : névtelen.

nimitän, *ttääd* : nevezek; *nimittäin* : névszerint.

nimittelen, *tellä* : nevezgetek, *nimitys*, *yksen* : nevezés.

Niska, *an* : nyak, *niskainen*, *isen* : nyakas, kinek nyaka van, *niskaisuus*, *unden* : nyakasság. Konok' értelmében használtatik *niskava*, *niskuri*, *niskuruus*, *uuden* : nyakas, nyakasság; *niskuttelen*, *tellä* : nyakaskodom.

Nuoli, *en* : nyíl, *nuolen terä* : nyíl' hegye.

nuolitan, *ttaa* : nyilazni.

Nuori, *en* : nyers, fris, ifjú. A' régiek inkább beszéltek *nyers* vízről, mint *fris-ről*, mely idegen szó.

nuoruus, *uuden* : nyersség, ifjúság; *nuorrun*, *rtua* : nyersesedőm, ifjuló; *nuorrutan*, *ttaa* : nyersesítő, ifjítók.

Nyljen, *lkeä* : nyúzok. Itt *y* = *ú*, *lj* = *z*.

nylkyri, *en* : nyúzó; *nyljentö*, *nnon* : nyúzás.

nyljin, *lkimen* : nyúzókés.

Oikia, *an* : igaz, jog, igenes. A' magyar szónak gyöke *ig*, mely hajdan *jog* is volt, innen *jog kéz* manus recta; 's ezen *ig* és *jog*' értelme *igenesség*. Úgy látszik, az *egyenes* szó *igenes* helyett félreértésből használtatik. A' magyar *ig*, *jog* egészen az, mi a' szuomi *oik*, mely szinte igenest, nem görbét jelent, 's azután igazságot. *Oikia kätinen* : jobb kezű, helyesebben *jog kezű*. Összetett szókban *oiko* p. o. *oiko-tie* igenes út, via recta, holott *egyenes út* a' nem kátyús, nem rögös út.

oikeus, v. *oikius uden* : igenesség, igazság, jogosság; *etsin oikeutta* : keresem a' jogot, igazat, *oiki* : igaz, *oijeten* : igenesen.

oijennen, *ntaa* : igazítók, igazgatók.

oikenen, *oijetä* : igazúlok, igenesedőm.

Oksa, *an* : ág, *oksa-tie* : (ágút) út ága, kisebb út, mely a' nagyobbtól eltér; *oksainen*, *isen* : ág, és ágas; *oksin*, *ia* : ágazok, ez értelemben, elvágok ágakat.

Omena, *an* : alma, *omena-puu* : almafa, *omenainen* : almás.

Orpo, *ron* : árva (orbus), *orpo-huonet* : árvaház, azután öröktől megfosztatott.

orvitsen, *sta* : árvásítók, öröktől megfosztók.

Suu, *suun* : száj; *annan suuta* : adok száját, azaz csókolok, *suun anto* : szájadás, csók; *joen suu* : folyónak szája, mi mondjuk : torkolatja, vagy torka; *suinen*, *sen* : szájas.

suullinen, *isen* : szájjal való, szószerint.

suuton, *ttoman* : szájtalan, azaz szóztalan.

suulas, *aksen* : szájas; *suukko*, *kon* : nagyszáju.

suukkuinen, *isen*, és *suuppoinen* : szácska.

suutan, *ttaa* : szádlani, obturare, azért *suullinen* szádló is, valamint *suudet*, *suuteen* : szádló (epistomium).

suuditsen, ita, vagy *suudin, tia* : szádlok ; *suuditus, ukxen* : szádlás.

suutelen, della : csókolok.

Talvi, en : tél, *talvi-kuu* : télhó, azaz december, vagy tizenkettedhó, *talven selkä* : télháta, azaz tejút, mely *linnun rata* : madárút-nak is neveztetik.

talcinen, isen : télies, *talcias, aan* : ki télen át élt, *kolmi-talcias carsa* : három télü csikó, nálunk harmadfű csikó.

talreilen, talcelen, lla : télre fordul.

talvittelen, lla : telelők ; *talvitun, ttua* : kihúzom a telet.

Tuli, en : tűz, *ukho iskee tulla* : az öreg (isten) kiüt tüzet, azaz villámlik; *tulinen, isen* : tüzes, heves, *tulituus, uuden* : tüzeség; *tulus, ukxen* : kivált többesben *tulukset* : tűzszerszám.

tulehdun, tua : tüzesedem; *tulitan, ttaa* : tüzesítek.

Tuuli, en : szél; *pohja-tuuli* : éjszaki szél, *itä-tuuli* : keleti szél, *tuulen, pyöräinen* : szél pörgője, azaz íorgószél, *tuuli-hattu* : szélkalap, szeles; — *tuulinen, isen* : szeles, *tuuliainen, isen* : ugyanaz.

tuulen, lla : szelelők, *tuulitan, ttaa* : szélnek kiteszek stb.

Varpulainen, isen : veréb. A' *varpulainen* szó származéka a' *varpu, vun* szónak, mely száraz gallyat jelent, 's *varpulainen* az, ki ilyen gallyakon tartózkodik. Vajjon a' magyar *reréb* is származék-e? Hogy nem gyökszó, alaka mutatja, de a' gyökszót még nem ismerem.

A' hangzók' némelly változásait látván, föltett-szöbbekeket is értünk már:

Muu, muun : más. Ha *puu* = fa, és *suu* száj, úgy *muu* = ma. 's valóban *más* már származék; *ma* gyökhöz s járulván, lesz *ma-ból, más*, mint *fa-ból, fás*. Ezen *ma* nincs meg többé nálunk, de megvannak származékai : más, második, másítani stb. A' második szót megtaláljuk a' lappban is, hol az *muppe, v. muppat*, 's a' szűrjenben, hol az *möd*, mintegy *ma-d* (ma-s-d).

muutan, ttaa : másítani; *muuan, v. muuvan* : másik; *muu-lloin* : máskor, *muutoin* : másként, *muunne* : másuvá.

Pyydän, tää : fogok, azon sok értelemben, melyben a' magyar szót használjuk.

pyydys, yksen : fogó, egérfogó; *pyyntö, nnön* : fogás, keresés.

Pyy, pynn : fogoly madár és fajd. A' *fogoly-madár* és *fogni* szó között mi összeköttetés lehet? A' vad tyúkok, így magyarázta nekem *Petényi* társunk, *erdei* és *mezei* tyúkok; az erdei tyúkok *fajdok*, a' mezei tyúkok *foglyok*. Lehet, ezeket azért hitták így eleink, mert fogva is tarthatni és nevelhetni őket. Csodálatos, hogy a' szuomi nyelvben szintén *pyy* a' fogolymadár 's *pyydän, pyytää* : fogni. Mondhatná valaki, *pyy* inkább fajd, mintsem fogoly madár.

Nem rontja el a' vélt összeköttetést : a' *fürj* mezei tyúk, tehát a' foglyokhoz tartozik, mégis *metsän kana* : erdei tyúknak nevezik a' szuomék. 'S ki tagadhatha a' *mezö* és *metsü* szó' hasonlatosságát? pedig *metsä* erdőt teszen, úgyszólván ellenkezőjét a' mezőnek. De bizonyosan volt ok, miért a' magyarok a' szántóföldet, a' szuomék pedig az erdőt nevezték mezőnek, *metsä*-nek.

Ompelen, *ommella* vagy *umpelen*, *ummella* : varrni, tüvel összevarni; *ommellus* v. *ompelus*, *uksen* : varrás; *ommel*, *ompelen* : varró munka. E' gyökből nálunk csak *üm-ög* (üng) van meg, melly e' szerint varrott ruhát teszen.

Usko, *on* : (hit) esk, eskü; *uskoinen isen* : (hites) eskütt.

uskon, *oa* : eskem, esküszöm, bizom, hiszek; *uskottu mies* : esküdt ember, bizodalmas ember.

uskotan, *ttaa* : esketni, hitetni stb stb.

Uutan, *ttaa* : ötök (ötlik közönséges szokásu, p. o. kiötlik a' víz), melly mellékgyöke talán az *öntök* és *ontok* igének; azután *forrasz-tok*, p. o. *seppä uuttaa rautaa* : a' kovács vasat öt, azaz forraszt.

uutto, *ton* : ötés, ötvény; *uulet*, *uutteen*, 's *uutos*, *oksen* : ötvény. Nálunk az *ötvös* szó származik ezen gyöktől.

Viisi, *den* : lappul *vit*, vagy *vita*, esztül *viis*, szürjänül *vit*, törökül *bes* : öt; *viisin* : öten; *viides* : ötöd, *viitinen*, *isen* : ötös; *viisittäin* : ötenként, *viitelen*, *llä* : ötölni.

Viimeh v. *viimmeh* : utó, utolsó (mint elő, előlső, első), *viimmen* : utoljára; *viimeinen*, *isen* : utolsó.

Vieyn, *pyä* : mintegy utulni, késni, származékostúl.

III. Mássalhangzók' elváltozásai.

a) Különbféle változások.

Ahnet, *een* : ahétatos, ajtatos; a' gyök szuomiban *ah*, magyarban is *ah*, p. o. *rahan ahnet* : pénzre ahétatos, ahétó.

ahneus, *uden* : ahétás; *ahnehdin*, *tia* : ahétok, ahítok.

Ensi, *ennen* : elő, *entinen*, *isen* : előbbi; *ensimmäinen*, *isen* : első, *enna*, *an* : előzés, előlegezés; *ennätän*, *tää* : előzők stb.

Esi, *eden* : el(ö). A' szuomi nyelv két egymáshoz hasonló gyö-kérrel bír, melly a' magyar *el*-nek megfelel, 's azon két gyök ön-állólág él, holott a' magyar szinte csak ragosan fordul elé. A' magyar szónak *l* bötüje a' szuomiban *s*, melly az előbbi szóban még *n*-nel erősödött meg. De ragozásban az *s d*-re vagy *n*-re válto-zik, így : *esi*, *eden*, *edellä* stb. *ensi*, *ennen*. *Esi*-ből a' viszonyítók *edellä*, *eteen*, *edeltä* : előtt, elé, elől, *edelläni*, *edelläs*, *edellänsä* : előttem stb. *edellämmä*, *edellännä*, *edellänsä* : előttünk stb. *eteeni*, *etees*, *eteensä* : elém stb. *eteemme*, *etcenne*, *eteensä* : elénk stb. *edeltäni*, *edelles*, *edeltänsä* : előlem stb. *edeltämme*, *edeltänne*, *edeltänsä* : előlünk stb. Mind *ensi* mind *esi* sok származékot ereszt

ki, többet mint a' magyar el(ö). Az utóbbikból néhány mutatvány:
edempi v. *etempi*, *edemmen*, *etemmen* : előbb.

csin : legelőbb, p. o. *kulki edemmäksi* : kullogott, ment előbbre, azaz messzibbre.

etu, *edun* : előny, elő, p. o. *etupuoli* : előfél, előrés, *etu jalka* : előláb, *etu-osa* : előrés.

edus, *uksen* : előny, és elő, p. o. *edus mies* : valaki előtt járó, képviselő, ügyvéd, gondviselő.

etinen, *isen* : előbb, elő, *etinen jalka* : előláb.

edusta, *an* : előrés, *huoneen edusta* : ház' eleje.

edustan, *aa* : előre megyek, előzők; *edustus*, *uksen* : előre menés, előzés.

edistyn, *yä* : előre haladok; *edennän*, *ntää* : előmozdítok.

esikko, *kon* : előház, zsenge, elsőszülött; *esikoinen*, *isen* : elsőszülött, *esikoisuus*, *uuden* : elsőszülöttség.

Cs-re v á l t o z á s.

Kiilän, *ltää* : csillog, lásd lejjebb.

Kiiskun, *ua* : csikorgok, csörgök, lásd lejjebb.

Solmu, *un*, *solmi*, *en* : csomó (csolmó); *panen solmuun* : csomóba teszek, azaz, csomóra kötök, *araan solmusta* : csomóból kioldok; *solmu* még szalmacsomó is.

solmuinen, *isen* : csomós; *solmullinen*, *isen* : kinek csomója van; *solmus*, *uksen* : csomózó lyuk.

solmian, *mitä*, *solmea*, *solmeta* : csomót kötök, összefűzők.

Sulku, *tun* : az, mivel csuknak, gát; *suljet*, *lkeen* : ugyanaz; *suljin*, vagy *sulin*, *sulkimen* : csukó.

suljen, *lkea* : csukok; *suljen ulos* : kicsukok.

suljen, *sisällen* : becsukok.

sulkemus, *uksen* : csukás.

Sota, *dan* : csata, *sota-mies* = csataember, katona, *sota-räki* = csatanép, hadsereg.

sotainen, *isen* : csatás, háborús, hadakozó.

sodallinen, *isen* : csatához tartozó.

sodin, *tia* : csatázok, hadakozom.

Tipun, *ppua* : csöppegők, *astia tippuu* : az edény csöpög; *tipahdan*, *htaa* : csöppentek.

tippu, *pun*, *tippa*, *pan* : csöpp.

tiputan, *ttaa* : csöppentek; *tiputtelen*, *lla* : csöpögtetek; *tiputus*, *uksen* : csöppentés.

Töppy, *pyn* : csöpü; *töppynen*, *isen* : csöpüs.

Sz-re v á l t o z á s.

Hapain, *ppamen* v. *hapoin*, *ppomen* : savany, savanyú; *hapamas*, *aan* : savanyú.

happanen, *hapata* : savanyodom, *happaun*, *uta* : ugyan ez.

happamuus, uuden : savanyúság.

hapatan, vagy *hapoitan*, *ttaa* : savanyítok; *hapatus, ukxen* : savanyítás; *hapatin, ttimen* : savanyító, kovász.

Harakka, kan : szarka; *harakan kuka* = szarkavirág, nálunk *szíronták*, *ranunculus*.

harakkainen, isen : szarkás.

Järki, rjen : szer, rend és ész.

järjestys, yksen : szerzés, azaz rendezés; *järjetön, ttömän* : szertelen. A' magyar *szer* hajdan törvényt is jelentett, 's bizonyosan bevolt az ész' fogalma is.

Vapaan paan : szabad; *vapaa mieli* : szabad elméjü, szabad akarató; *päusen vapaaksi* : szabadon leszek; *onko vapaa sana* : (van-e) szabad-e szólni.

vapaus, uden : szabadság.

vapaan, ata : szabadítok; *vapahdan, taa* : szabadítok, *vapahdus, ukxen* : szabadítás.

vapautan, ttaa : szabadulok.

b) *A' finn k magyarban h, a' hangzó k' változásait nem tekintve.*

Kallas, llaan, vagy *llaan* : meghalt, vagy elhalt, de csak a' *karjalan* nyelvágban.

Kalma, an : halotti szag, azután halál, holt, a' halottnak színe; — *kalmannos, oksen* : méhben hagyott gyermek, posthumus, azaz atyja halála után született gyermek. — *Kalmet, een* : halovány; — *kalmisto, on* : temető hely, itt-ott előforduló sírdomb; a' régi finneknél a' holtak' helye.

Kalvet, een : halovány; ugyanaz, mi *kalmet*.

Kala, an : hal; *kalainen, isen* : kis hal, de halas is; *käsi on kalainen* : a' kéz halas, azaz halaktól piszkos; *kalallinen, isen* : ki-nek hala van.

kalastan, aa : halászni; *kalaan, ata* : ugyan az.

kalailen, lla : halászatok.

Kolme, en, kolmi, en : három; *kolmi jalka* : három lábú; *kolmin* : hárman.

kolmas, annan : harmad; *kolmannes, eksen* : harmadrész; *kolmia, an* : háromfél, *katsoo kolmialle* : háromfelé néz.

kolminainen, isen : hármas; *kolminaisuus, uuden* : háromság; *kolmikko, kon* : háromság.

kolmitan, ttaa : háromozni, három részre osztani.

Kosin, ia : leányt höszölni; *kosio, on* : hösz, kérő; *kosioinen, isen* : höslés.

Kota, dan : hon, ház; *koti, din, koto, don* : szinte hon, ház; *kotimaa* : honi föld, haza; *koti eläin* : házi állat (hoñélő); *vie kotiin* : vígy haza; *meni kotiin* : haza ment.

kotinen, isen : honi, házi; *koteun, ula* : házhoz szokom, honn maradok.

Ku : ho, mely magában szokatlan, de ragosan igen is szokott szó; *kulla* : hol, holott, *kulta* : honnan; *kuin* : hogy, midőn; *kumpi* : hollyik, *kullainen, sen* : hollyan. *Holott* visszavivő értelmű. A' szokatlan *ho* annyi mint *ki*, mely dologra vitetik : a' ragok *l, l-tt, -nnan, gy, llyik* ismereteseek.

Kuolen, lla : halok; *kuolen veteen* : vízbe halok.

kuollo, v. kuolo, on : halál, *kuoli, in* : halálozás.

kuolia, an : holt.

kuoletan, ttaa : (halatok) ölok.

Kuulen, lla : hallok, hallgatok.

kuulo, on és kuulto, lon : hallás; *kuuloinen isen, kuulova, an* : halló.

kuultelen, lla : hallgatok, kihallgatok; *kuuleskelen, lla* : hallgatózom, tudakozom.

kuulun, ua : hallom, hallol, hallik. p. o. *kello kuuluu kauras* : a' harang messze hallik.

kuulutan, ttaa : hallatok; *kuulutus, uksen* : hallatás, hirdetés stb.

Kuula an : hóly(ag), hólyag; *kuuletun, ttua* : hólyagosodom, megdagadok; *jalkani kuulettuu* : lábam feldagad és fáj.

Kuumet, een : hev, hő; *kuuma* : hő.

kuumuus, uuden : hőség.

kuumaan, ata és kuumennan, ntaa : hőséget terjesztek, hevíttek; *kuumoitan, ttaa* : hevíttek; *kuumenen, meta* : hevülök.

Kuu, kuun : hó (hold), *täysi kuu* : telihold, hótölte, *uusikuu* : újhold, *ylkkuu* : fölhold, növekvő hold, *alakuu* : alhold, holdfogyta; *kuukausi* : hósza, hold; *kuinen, isen* : havi.

kuudain, tamen : holdvilág.

Kuusi, kuuden : hat; *kuudes, ennen* : hatod.

kuusiainen, isen : hatszoros; *kuutinen, isen* : hatos.

kuudennus, uksen : hatság.

Kusi, sen : húgy; *menen kusellen* : megyek húgygyozni; *ajaa kusellen* : húgyra hajt.

kusiainen, isen : húgyos.

kusin, sta : húgygyozom, *kuseskelen, lla* : húgygyozgatok; *kusetan, ttaa* : húgygyoztatok.

A' *húgy* szó csillagot is teszen magyarul. P. o.

Húgyak felséges szerzője,

hívőknek örök világa,

Krisztus mindennek váltója,

Halljad könyörgők kérelmét. Toldy, Magy. Irod. Történ.

I. 168. l. Döbrentei Codex. — *Károli, Cs. Comáromi és Káldi* bibliai fordításaiban is. Jó 9, 9, és 38, 31. ott van *Kaszahúgy* csillag,

mellyet Molnár Albert és Páriz Pápai *Orionra* magyaráznak. Jóh. 9, 9. A' ki teremtette a' gönczöl szekerét, a' *kaszahúgyot* és a' fias-tyúkot. 38, 31. Nemde megtartóztathatod-e a' fias-tyúknak gyönyörűségét? avagy a' kaszahúgnak köteleit megtarthatod-e? Végre van *Húgyag* helység is Nógrád megyében. Nem tudom, van-e összeköttetés a' latin *mico*, *micare*, és *mingo*, *mingere* szók között? A' szuome *kusi* és *húgy* között, melly magyarban csillagot is jelent, következő összeköttetést találtam eddig. *Kusiainen* vagy *kusilainen* tesz magyarul *hangyát*, szürjänül *kotkodzjuu* = hangya. Ugyancsak szürjänül *kodzjuu* : csillag, vagy régiesen *húgy*. Valamint *kusilainen*, melly a' *kusi*-nak (húgnak) látszó származéka, szürjänül *kotkodzjuu*, 's magyarul *hangya* : úgy a' szürjän *kodzjuu* (*kusi*) magyarul *húgy*, azaz *csillag*. — Ebből látjuk, hogy a' magyar *hangya* és *húgy* (*formica*, és *urina*) a' finnben látszólag egygyökű szók, t. i. *kusi-lainen* és *kusi*; 's a' magyar *húgy* = csillag, szürjänben *kodzjuu*. — Az eszt nyelvben *kussema* : huggyozni, és *kuklanne* : hangya.

Kylmä, *än* : hü = hideg, hives, mintha *hül* volna a' gyök; hasonlót mutat *nö* és *nöl*, *nörö* stb.

kylmään, *ätä* : hütök, *kylmenen*, *etä* : hülök, hidegölök.

kylmistän, *ää* : hülök. Tehát a' szuomiban is *kuuma* : hő, *kylmä* : hü.

c) A' *finn* k bötűnek egyéb változásai.

Küllän, *lää* : csillog; *kiulto*, *llon* : csillogás; *ulko kiulto* : kül-csillogás; *kiilo*, *on* v. *kiilu*, *un* : csillám.

kiilun, *ua* : csillogok, *kiilutan*, *ttaa* : csillogtatok.

Kirskun, *ua* : csikorgok, csörgök.

kirskutan, *ttaa* : csikorgatok, csörgetek.

kirskutan hampaitani : csikorgatom fogaimat.

kirskutus, *uksen* : csikorgatás.

Kykky, vagy *kyky*, *kyn* : guggoló állás, *istuu kykyllänsä* : ül guggolva, mintegy guggójában.

kykkyinen, *isen* : guggoló; *kykyn*, *yä* : guggolok.

kykistän, *ää* : guggoltatok, azután lenyomok.

Koko, *koon* : gyű, melly gyök, nálunk szokatlan.

kokoan, *koota* : gyűjtök; *kokoan yhteen* : gyűjtök együvé.

kokoun, *uta* : gyűlök; *kokous*, *uksen* : gyűlés, stb.

Kiellän, *lää* : tiltok, *kieltelen*, *kiellellä* : tiltogatok.

kiello, *kiellon* : tiltás, tilalom.

Kirja, *än* : ír-omba, p. o. *kirja-koira* : tarka kutya, iromba kutya, mint mondjuk iromba tyúk. Azután tesz a' szuome szó: írást, könyvet, mellynek megfelelő névszavunk nincsen. De az *írni* szónak első jelentése nálunk sem volt : literas scribere, hanem fősteni, pingere, a' melly jelentésből megmaradt a' *képiro*, 's az említett *iromba*. A' szuomiban még több névszó van, melly tarka állatot je-

lent, p. o. *kirjas*, *aksen* : iromba, tarka tehén; *kirjo* vagy *kirju* : iromba ökör és tehén; *kirjava*, *an* : iromba, tarka; p. o. *kirjava tikka* : iromba harkály.

kirjoitan, *ttaa* : írok; *kirjoittaja* : író; *kirjoitus*, *uksen* : írás; *kirjallisuus*, *uuden* : irodalom.

Kaatio : gatyá, nadrág; találtam a' Szuomen kansan satuja ja tarinoita I. osa, 2. s. „Anna paita päälleni, *kaatiot* jalkaani“ adj üngét (felém) rám, gatyát (nadrágot) lábamra.

d) *A' fin n p magyarban f, a' hangzók' változásait nem tekintve.*

Pakkainen vagy *pakainen*, *isen* : fagy.

pakastan, *aä* : fagyasztom, a' fagyot növelem.

nyt pakastaa : most növekszik a' fagy.

Paasen, *sta* : fájlalni, vagy inkább *fájással érdekelni*; p. o. *kylmä paasee hampaita* : a' hideg fájóssá teszi a' fogat.

Pakko, *kon*, és *pakki*, *kin* : fájdalom, szorítás; *pään pakko* : főfájás, *rinnan pakko* : emlőfájás.

pakotan, *ttaa* : fájdalommal érintek, kényszerítek : *päättäni pakottaa* : fejemet fájdalommal éri, azaz fejem fáj; *maito pakottaa nissä* : az (elrekedt) tej fájdalommal érinti, érdeklí az emlőt.

pakotus, *uksen* : fájdalom-okozás, fájdalom.

Paljo, *on* : sok, nagy, magyarul *falka*, *fóka*.

paljous, *uden* : sokaság.

paljokas, *kkaan*, *paljokos*, *kkoon* : falkával, igen sok. Ide vág még :

paltaanun, *ntua* : rakásra gyülök, falkásodom; és

paltti, v. *palti*, *ltin* : felette sok, mértéktelen; 's az ő szár-mazékai.

Pako, *paon* : fakadás. *On paolla* : fakadással van, azaz fel van fakadva.

pakoan, *paota* : fakadni, felfakadni.

pakahdan, *htaa* és *pakahtelen*, *hdella* : hirtelen fakadok.

pakahdun, *htua* : szinte fakadok; *siemen pakahtuu* : a' mag kifakad; *metsä pakahtuu* : az erdő fakad; *sydän pakahtuu* : a' szív megfakad; *suu pakahtuu sanomaan* : a' száj megfakad szólásra, beszédre fakad; így mondjuk : a' titkot kifakasztani.

pakahdun eihasta : megfakadok, megszakadok haragtól.

Pala, *an* : falat, *palainen*, *isen* : falat.

paloan, *ota* : falatokra osztani. Nálunk a' *falni* ige csak végét jelenti a' dolognak; *paloitan*, *ttaa* : ugyanaz, falatokra törni; innen *paloitus*, *uksen* : falatozás, falatokra törés.

Paska, *an* : excrementum ventris, fos; *paska mies* : homo nauci, mint nálunk : szarembor.

paskainen, *isen* : fosos, pizskos.

paskatti, tin : fosás; *pasko, on* : ugyanaz; *paskollinen, isen* ;
fosos, szareمبر, haszontalan.

paskannan, ntaa : fosni; *paskatan, ttaa* : fosatni.

Peitän, ttää : fedni; *peitet, tteen* : fedél, fedő, takaró.

peitto, ton : ugyanaz, és rejték.

peitátän, ttää : fedetni; *peittäyn, ytä* : fedődni, rejleni.

Pelkään, ljätä : félni; *peljätän, ttää* : féletni, félemíteni; *peljätys, yksen* : félemités; *peljästyn, yä* : félemedni, *peljästys, yksen* : félemedés.

pelko, von : félelem; *pelvollinen, isen* : félő, *pelkuus, uuden* : félelem, félénkség; *pelkuri, in* : félénk.

Pelto, llon : föld, szántóföld; *pelto kana* : földi (mezei) tyúk, fürj; *peltoinen, isen* : szántó földes.

Pendän, nätä : fenyíteni, inteni.

Pesä, än : fészek, állatoknak fekhelye; nálunk is hajdan *fesz, fesz*, mint a' halotti beszédben olvassuk „es levn halalnec es puculnec *fesze*.” Tudjuk, mennyire kínlódtak és kínlódnak nálunk e' szónak megfejtésével: de inkább hajlunk képtelenségekre, mintsem tanulók a' rokon nyelveket. — Szuoméül *kotipesä* : honfészek, *eredet' helye*.

pesäinen, isen : fészkes; *pesällinen, isen* : kinek fészke van.

pesin, iä, pesitän, ttää, pesittelen, llä : fészket rakok, fészkelök.

Pilvi, en : felhő; *taivas on pilvessä* : az ég felhőben van, felhős. Szépen hívják a' szuoméék a' kocsonyát is *pilvinek*, felhőnek.

pilvinen, isen : felhős, *pilves, eksen* : felhő' árnyéka; *pilveilä, llä* : felhősödöm.

Pirskun, ua : förcsögek, fercsegek; *pirskahdan, taa* : förcsenek, *pirskutan, ttaa* : förcsentek.

Poika, jan : fiú. E' szónak gyöke *poi*, 's ez fiú. Nemcsak emberek hanem állatokról is mondatik, mint a' magyar. *Poikainen, isen* : fias, *poju*, v. *poija*, *an* : fiúcska; *pojantin, ntimen* : kis fiú, azaz unoka.

pojamas, maan : fiatal; *poikuus, uuden* : fiúság, fiúkor, és fészeknek fiai.

poin, kia : fiadzom, leginkább az állatokról, mint a' magyarban. Az emberről mondják: *saan* vagy *teen poikia* : kapni, tenni fiút, vagy *synnytän* : szülni.

poitan, ttää : a' fiadzást előmozdítom.

Nálunk is némelly vidéken szokott szó a' *puja*, p. o. a' Tiszaháton. „*Pulya* (jobb *puja*) gyermek egész 12 esztendőskoráig, azután cselédnek mondatik. Bodrogházi szó.” Tájszótár 308. l.

Poret, een : forró víz.

porisen, sta : forrok, *poristan, staa* : forrasztok.

Puhallan, ttaa : fuvallók, *puhallus, uksen* : fuvallás; *puhallun, ua* : fuvatom.

Puhka, *han* : fuvás, lélekezés és felfuvalkodó.

puhkaan, *ata* : fuvok, fujdogálok, kifujom magamat.

puhin, *hkia* : fúni, lélekzeni.

Puhun, *ua* : fuvok; **tuuli puhun** : szél fú, azután beszéllek; **puhelen**, *lla* : fuvogatok, beszélgetek.

puhet, *een* : fuvás, beszéd; **puheinen**, *isen* : beszédes; **puhelias**, *aan* : beszédes, **puheliaisuus**, *uuden* : beszédesség.

puhutan, *ltaa* : fuvatok, beszéltetek.

puhuri, *in* : fuvó, éjszaki szél.

puhellun, *ua* : fuvalkodom; **puhistan** : felfuvalkodom.

Punon, *oa* : fonok; **punoilen**, **punoeten** : fonok, mintegy fonalozom.

punos, *oksen* : fonás; **punet**, *een* : fonás, és czérna, sinór; **punetin**, *ttimen* : font fonal, sinór.

punonta, *nnan* : vargaczérna.

punetan, *ltaa* : fonatok.

Puoli : fél, dimidium, és pars. Ezen szónak jelentései a' szuomiban és magyarban igen számosak és csudaszépen egyezők. **Puoli-toista päivää** : másfél nap, tulajd. fél másod nap; **puoli työ** : munka' fele; **puoli tie** : út' fele; **puoli yö** : éjfél (fél éj), **puoli päivä** : dél (félnap); **isä puoli** (apafél) mostoha apa, **äiti puoli** (anyafél) m. anya, **veli puoli** : m. fitestvér stb. **mieli puoli** : féleszü. Az olvasó jegyezze meg, hogy éjfél, dél, 's ilyen szók, mellyek valami egésznek felén valót fejeznek ki, a' puoli szót elül kívánják meg, p. o. **puoli yö**, mi magyarban megvan fordítva, mert mondjuk **éjfél** : ellenben a' melly szók hiányt fejeznek ki, azok a' szuomiban a' **puoli** szót utúl, a' magyarban viszontag elül tartják, p. o. **mieli-puoli** : féleszü; így még **silmä-puoli** : félszemü, **jalka-puoli** : féllábú, **käsi-puoli** : félkezü; ezekhez hasonlítanak **mies-puoli** : férfi-féle, **vaimo-puoli** : asszonyféle; továbbá **ruvan puoli** : ételféle, **juoman puoli** : italféle.

Sieltä puolen : affelől, mintegy annak felöle, **kahden puoli** : két felől; **toisella puolen** : más felől; **minun puolestani** : énfelblem, részemről; **vastaan totuuden puolesta** : az igazság' felén állók stb.

puolinen, *isen* : félhez tartozó, p. o. **sen puolinen** : azonféle.

puoleton, **ttoman** : feletlen, és fél nélkül, részrehajlatlan; **puolettamuus**, *uuden* : félnélküliség, részrehajlatlanság.

puolikas, *kkaan* : fél, p. o. fél kenyér.

puoliso v. **puolisa** : feleség.

puolittain : felenkint; **puolikoitsen** : felezek.

puollan, *ltaa* : felelek, megfelelek; **puollun**, *ltua* : felezem, felezik, azaz két félre megyek.

puolus, *uksen* : megfelelés, védelem; ellenfél.

puolustan, *taa* : valakinek felén állók, megfelelek; p. o. fize-téssel.

Puu, **puun** : fa ; **puisto**, **on** : fás hely, rakás fa.

puinen, **isen** : fából való és fás ; **puisuus**, **uuden** : fásság.

puutikka, **kan** : fatörzs.

puunnun, **ntua** : fává leszek, és megfásulok ; **puuntumus**, **uksen** : megfásulás.

puunnutan, **ttaa** : fásítok ; **puunnutus**, **uksen** : megfásítás.

Puutan, **ttua** : fog yok, **minulta puutuu raha** : tölem elfogy a' pénz, azaz pénzem elfogy ; **rahan puutuisa** : pénz' fogytában ; **puuttumata** : fogyatlan, fogyhatatlan ; **puuttua** : fogyatkozó, **puuttuvaisuus uuden** : fogyatkozás.

puutet, **puuteen** : fogyas ; **puutos**, **oksen**, **puutto**, **ton** : fogyas.

puututan, **ttaa** : fogyasztok.

Pää : fe, fej, fő ; **terävä pää** : éles fej, **kova pää** : kova fej, **ohran pää** : árpa fej ; **pää asia** : fődolog, **pää kirja** : főkönyv, **pää mies** : főember. Ezen szóból lesznek viszonyítók az adessivus, allativus és ablativus eseteiben, így **päällä** : felett, **päälle** : felé, **päältä** felől, ragosan ; **päälläni**, **päälläs**, **päällänsä** : felettem, feletted, felette, **päällämme**, **päällänne**, **päällänsä** : felettünk stb. **päälleni**, **päälles**, **päällensä** : felém stb. **päällämme**, **päällenne**, **päällensä** : felénk stb. **päältäni**, **päältäs**, **päältänsä** : felőlem stb. **päältämme**, **päältänne**, **päältänsä** : felőlünk stb.

painen, **isen** : fejes ; **päällinen isen** : felette való.

päällimmäinen, **isen** : legfelsőbb.

päällön, **töömän** : fejetlen, végetlen.

päähinen és **päälinen**, **isen** : félk, **päitsi**, **sen**, **paitsin**, **imen** : félk.

pääkkä, **kän** v. **pääkkänä**, **nän** : fejsze.

päälllys, **yksen** : felső rész, p. o. tejfel.

päällimitten : felületes, **päällitsen** : felül el.

päistikkää : nyakra före.

päädyn : fejeződöm ; **päälistän**, **ää** : felül rátenni.

päätän, **ttää** : fejezni, befejezni ; **päätös**, **oksen** : befejezés, itélet.

Paksu, **un** : vastag, **paksuinen**, **isen** : vastag ; **paksullainen**, **isen** : vastagocska ; **paksuus**, **uuden** : vastagság ; **paksunnun**, **ntua** : vastagodom ; **paksunnan**, **ntaa** : vastagitom.

Papu, **un** : bab és borsó, **härkä papu** : (ökör bab) bab, **vicia faba**, **lehmä papu** : (tehén bab) borsó, **linnun papu** : (madár bab) bükköny, **vicia cracca**.

papuinen, **isen** : babos.

Pujaan, **ata** : elbúvni ; **pujotan**, **ttaa** : bujdosni, p. o. **pujotti Lapin maallen** : elbujdosott lappföldre.

pujahdan, **htaa** : hirtelen elbúvom ; **pujahdus**, **uksen** : hirtelen elbúvás ; **pujaus**, v. **pujotus**, **uksen** : elbúvás.

Pesen, **stä** : mosni, **pesiä** : mosó.

peso, on, pesu, un : mosás; *peset, seen, pesetin, tīmen* : szappan; *pesin, imen* : mosószer.

IV. Á t v e t é s e k.

Juon, juoda : iszom, *iv* (a' szuomi gyökér : *ju*, a' magyar gyökér : *iv*), *juoskelen, lla* : iddögálok.

juoma, an : ital, *juomari* : ivó, mintegy ivár.

juonti, nnin, juonto, nnon : ivás, *ceden juonto* : vízivás.

juomuus, uuden : iszákosság; *juoppous, uden* : erős ivás.

juotan, ttaa : itatok, *juotan hevoista* : itatok lovat.

juorun, pua : itasodom; *juorutan, ttaa* : itasítom.

juorus, ukсен : itasság stb.

Kausi, uden : szak, p. o. *kuu-kausi* : hó-szak, hónap, *päivä-kausi* : napszak, egész nap, *vuosi-kausi* : évszak, egész év; ezek összetételek, de vannak vonzások is, p. o. *yön kausi* : éjtszaka, mint nálunk még hetetszaka, esztendőtszaka.

Luen, lukea : olvasni (luk = olv, a' szuomi *k* változik *v*-re vagy elmarad), mind két értelem, olvasok pénzt és olvasok könyvet *luen rahaa*, és *luen kirjaa*.

lukemus, ukсен : olvasás; *luku, luun v. luvun* : szám, olvasás, számítás.

luetan, ttaa : olvasatok; *luetus, ukсен* : olvasás, megszámlálás.

Mieli, en : elme; *lankee mielestä* : kiesik (lankad) az elméből; *muuttaa mielen* : másítja az elmét; *mielellinen, isen* : elmés; *mielellinen, tömön* : elmentlen.

mielin, id : gondolni (elméltni), *mielitan, mielittää* : gondolni, kívánni.

miellän, llää : elmélkedem. stb. stb 1).

1) A' *mieli, elme* szó a' lapp nyelvben *miol, miola*, az esztben *mele, meel*. Mind a' három, t. i. finn, lapp és eszt nyelvben a' szó az összes lelki tehetséget jelenti, 's ha a' magyar szónak értelmét a' nyelv szokásból összeszedjük, azt találjuk, itt is sokat egybefoglaló tehetséget jelent, úgy hogy az *elme* szó mintegy ellentéte a' testnek, ez az ember' külsejét, az annak belsejét fejezvé ki. A' három említett nyelvben a' szó akaratot, kívánságot, jó vagy rossz kedvet, emlékezetet is teszen : nálunk szűkebb körre szorította jelentését a' tudomány, de *Molnár Albert, Páriz Pápai és Kressnerics* szótáraiban az *elme* még mind így van értelmezve : mens, memoria, ingenium; *elméi* memorabilis; *elméből mondja*, e memoria recitat, azaz könyvnélkül mondja.

Ezen szó több értekezésnek volt már tárgya, melyek nyelvészeti fejlődésünkben talán történeti nevezetesség lesznek. Kötelességem röviden felmutatni azok' tartalmát.

Kállay úr az 1851-ki Acad. Értesítő' 306—310. lapjain az *elme* szó-nak ósvallási szerepét akarván világosságra hozni, többek között így okoskodik :

1) Az *elme* szóhoz legközelebb áll az arab *elm ilm* törzs-szó; — mit igen számos idézettel támogat; az *elm ilm'* idomaiul említi *ilmok, ilmul* arab formáit is. — Az arab *elm* szó olyan közönséges, mint a' magyar

Riemu, un : öröm, *riemuinen, isen* : örvendetes, örvendező.
riemuilsen, ita : örülök, örvendezek, *riemuitsemu, uksen* :
 örvendezés.

Se, sen : ez, sok származékkal.

tudni, mellynek megfelel, de közötté és *elme* között csak bötü-egyezés van, egyéb semmi. *Ilmok, Ulmul* „formáit” nem fogja az értekező többé keresni, ’s ha valahol találja, nem annak venni, mert az első csak *ilmu*, *k* személy-raggal, jelentvén „a’ te tudományod” ’s eléfordul valamennyi személyraggal; a’ másik ugyanazon *ilmu* szó a’ következő vonzott névszó artikulusi *l*-jével, mit különben minden arab grammaticista tud. Van a’ sémi nyelvekben is nyelvanyag, melly az altajiakéval találkozik; általában nekünk soha nem szabad szem elől vesztünk, hogy az indo-german, sémi és altaji nyelvekben nagy közös nyelvanyag van; de attól különböznek az esetleges hasonlóságok. Nem ismételhetjük eléggé, hogy a’ nyelvanyag’ találkozása is legközelebb csak annyit bizonyít, hogy a’ nyelvek emberi nyelvek; az, hogy az illető nyelvanyag mellyik nyelvcsaládba való, egyedül a’ nyelvvidom által határoztatik meg. Esetleges hasonlóság pedig soha számba nem vétetik, különben a’ latin *bacca* és a’ magyar *baka*; a’ franczia *laque* ’s a’ magyar *lak*; a’ német *hüthen* ’s a’ magyar *hüteni* stb. szebbnél szebb, ’s találóbnnál találóbb szók mind azonos gyököknek volnának. Az arab *elm* szónak anyagi hasonlósága a’ magyar *elnével*, ’s a’ finn *miel*, eszt *meel*, vagy *mele*, a’ lapp *miol* szókkal csak esetleges, különben *elm* is *jegyet* teszen, honnan *jegyzeni*, a’ *jegyzést megtartani*, ’s azután *tudni* jelentése lett, ’s már a’ héber nyelvben nincs meg. De volna bár azonos nyelvanyag (ehhez a’ jelentés okvetlen tartozik) a’ magyar és arab szóban, lássuk : következni-e az belőle, mit Kállay úr kivont. Mondja :

2) Milly régi lehet az *elme* szó, kiteszik a’ Sinai hegy’ környékein talált feliratokból, mellyekben *elohi* áll, ’s ezt a’ feltaláló Tuch alim, elim szóval egyeztetí ki; miből indulva alaposan következik, hogy az ó testamentomi *elohim*, mint az arab *ulema* mind kettő pluralis majestaticus. — Én *Tuch*’ értekezését nem ismerem, de azt bizton állíthatom, hogy az *elohi* szót nem egyeztette az arab علم szóval, mert föl kell tennem, hogy héberül és arabul tud. Az *ulema* szó’ majestaticus pluralisa nehezen tetszett valakinek fel, mert ez az *alime* participium’ közönséges többese : különben is az *m ulema*ban litera radicalis, ellenben az *elohim*-ben litera terminalis, ’s az *elohim* és *ulema* között semmi, de semmi rokonság nincs. Hogy *elohim*-hoz *ah* helyrag járulván, lett *elohima*, ’s ebből *elam*, azt lehetetlen állítani annak, ki héberül és arabul bár mi keveset tud is. Nyelvészeti impossibilité-fejez ki hát a’ 308. l. álló ítélet : „Mindent egybevée az arab *elm ilm* ’s a’ magyar *elme* szó az első nyelvanyag’ maradványának mutatkozik, melly közvetve az *elohimból*, ez pedig *él* gyökből fejtett ki.”

Az értekezés’ okoskodása ez levén : *elme* és *elm*, *ilm*, és *elohim*, és *elam* és *él* azonok s ebben nyelvészeti impossibile fejeztetvén ki, nem szükséges a’ többit, mi még eléfordul az értekezésben, felhozni.

Tagadó észrevételeket tettem erre, mi Kállay urat bővebb értekezésre bírta, az 1853-ki Értesítő 142—150. lapjain.

„Százaz nyelvészethben nincs élet, így kezdí az értekező úr, azt a’ nyelvészeti bölcsélet hozza meg, mire az ősvilági bölcséleti tanok’ búvár-lása a’ nélkülözhetlen eszköz, mellynek gyógyító ereje elégítheti ki egyedül a’ tudnivágyat.” Tudományunk’ érdekében, τυπτε μὲν ἀχουσον δὲ (üss bár, de hallgass meg) mondván, lehetetlen e’ veszedelmes tant békén hagyni. Ha a’ nyelvészeti bölcsélet és ősvilági bölcséleti tanok, százaz nyelvészet nélkül boldogulni vélnék, óriási tévedésben vannak; annál

Tuo, tuon : az, szintén sok származékkal.

Ennek egyik hasonfele a magyar *ta* ezen szókbán *tahát, tehát, tát*, melyek jelentettek : akkor, úgy. Lásd az 1852. Értesítő 149, 150. lap.

inkább pedig, mert minden lépten nyomon szócsavaráshoz folyamodnak, melyről aztán gondolják, hogy megmagyarázván a' szót, a' bölcsélet' történeteit fejtették meg. Sőt inkább száraz, és legszárazabb nyelvészet, mely felé a' képzelődés legmesszebből fordulni se merjen, kíváncsit meg arra, hogy lehessen nyomozódni. Száraz nyelvészet legyen az ősvilágban vizsgálódónak csizmája, melyben jár, keze, mellyel fog, szeme, mellyel lát; hisz ebbeli vizsgálódásnak szinte csak nyelvmaradványok lehetnek tárgyai. — Kállay úr még többet idéz most, be akarván bizonyítani :

1) hogy a' phönik *él* = isten, az arab *elm, ilm* szónak kútfeje. — Azt mondom erre : lehetetlen ! *Pagnin*ít, igaz nem ismerem, de nagyon csodálnám ha *للم* szót azonosítja *علم* szóval. Az ellen nincs kifogásom, hogy „Babylon és Elam föld őslakói az *Él* istent imádók voltak“, de hogy ezen istenségnek papjai *Eli Elím* nevezetű vagy kastú tudósok voltak, azt történelmi bizonyossággal nem tudjuk; azt meg, hogy az arab *elm ilm*, mint tudást jelentő szó, e kastból fejtett ki, bizonyossággal képzelődésnek tartom; végre arról, hogy „a' paradicsom' *Él* fája, mellynek gyümölcset Éva megízelté, illy tudás, másképp bölcsesség és élet' fája volt“ (I. Értek. 145 l.) az én bibliám mitsem tud, melly azt olvastatja velem Genes. II, 9. : *ועץ הדעת טוב ורע* veéc hachajim btch hagan, veéc hadaat tov vara, 's az élet (hachajim nem *él*) fája a' kert' közepében, a' jó és rossznak tudásának (daat nem *ilm*, nem *él*) fája. — „E' hat ezer éves dogmát, melyben az árius törzs is osztozott, a' cosmogoniai kifolyás' útján ignorálni nem lehet.“ Millyen hat ezer éves dogmát? Hogy a' népek valami istent imádtak, 's a' hébereknél az isten *elohim*nak (egyes számban *אלה* melly az arab *الله*) nevezetett, azt, nem tudom, ki ignorálná. De hogy ezen *elohim*, *eloh* azonos az arab *elm, ilm* szóval, 's a' magyar *elme* és *él* szóval, azt bizonyosan kevesen tudják, 's reménylem, ha kissé lábra kap közöttünk a' száraz nyelvészet, 's az igazán történeteket kutató bölcsélet, senki sem fogja akarni tudni. A' száraz nyelvészet többek között nem bátorkodik a' magyar *táltost, tátost* a' phönik *tauth*-tal azonosítani, mert tudja, hogy a' finn *taida tudni*-t teszen, 's *taidaja* anyyi mint *tátó, tátós* (tudó, tudós), mellyet a' szokás *táltosnak* is ejt, mint *hóld* (*hó mensis*) szóban is l' bötüt hallat.

Az értekezés' többi tartalmát, bár igen sokféle, elmellőzhetem a' mondottak után, de *Herbelot*-ra nézve tartozom még felvilágosítással. Észrevételeimben, l. az 1852. Akad. Értesítő' 208. l., mondom : „D' *Herbelot*-ból a' világon senki sem tesz nyelvtani vagy szótári idézéseket.“ Kállay úr *dictatori hangulat*nak nevezi azt, 's mintegy D' *Herbelot*' kisebbitésének. Ki tagadhatja, hogy D' *Herbelot*-ból sokat tanulhatni : mégis ki akarhatna a' világon belőle arab vagy persa vagy török *nyelvet* tanulni ! Értekező úr vajjon megtanulhatta-e belőle az *علم* szónak ragozásait és származékait. meg-e csak azt is, hogy mellyek ezen szónak gyökűttői? —

Említett észrevételeim *Czuczor* úrnak alkalmat szolgáltatnak az *elme* szó' magyar nyelvészetileg fejtegetésére. Okoskodása imígy foly : „Mivel mondjuk : elmefuttatás, elmebotlás, elmecsavargás, elmefárasztás; továbbá, mivel mondjuk : az elme csendes, nyugodt, megindul, felindul, megháborodik, 's a' többit, azért az *elme* szó mozgó valamit teszen.“ — Lássuk, ha áll-e ez okoskodás. Mondjuk : lófuttatás, lócsavargás, lóbotlás, lófárasztás; mondjuk : a' ló csendes, nyugodt, megindul, felindul,

Syön, syöda : eszem (a' szuomi syö = szö, a' magyar ösz, mint a' régiek ejtették). *Syömä, än* : étel, *syömätön, ttömän* : étlen; *syöläs, ään* : nagy evő; *syömäri* : evő (evés) stb.

syötän, ttäü : étetni; *syöttö, tön* : ételés.

megháborodik stb. tehát a' lö szó eredetileg mozgót jelent. Látni való, hogy ezen okoskodás szerint nemcsak minden repülő és járó állatok' nevei, hanem az ember, szél, tenger stb szók is mind mozgókat jelentenek. Kétszáz ebből, hogy ezen magyarázat nem egyenlő foglalatú a' magyarázattal, tehát nem is ezt, hanem felette sokat magyaráz, 's így a' logikai törvények szerint, semmit sem magyaráz.

Ezen magyarázat után veszi Czuczor úr az elme szónak elemeit, 's mondja, hogy *el* gyökből és *me* képzőből áll. Az *el* szónak eredeti jelentése pedig menést teszen; *el* annyi mint *él*, a' mi *él* az *mozog*; tehát így is ki-sül, hogy *elme* annyi mint *mozgó, menő*. Még jobban erősíti ezen értelmezést Czuczor úr az *eszölös* származékkal, „mert, úgymond, kit mondunk *eszölösnek*? *Kinek az esze megy*, tehát *e l e m e z v e* : *esz-e-l-ö-s* (sic!), *eszemenős, eszemenős, eszement*.”

Ez nagyon ijesztő elemzés, egy, nem tudom, hogy hitták, Nógrád megyei szóelemzőre emlékeztet, ki többek között a' német *Maul* (vám) szót így elemezte : *ma-út*, azaz *ma mehetsz*, mert fizetél, de *holnap nem út*, mert holnap ismét fizetni kell, hogy *ma-út* legyen.

Tehát az *ol, al, el* képző is menő! Nem csuda, ha azután az *el* gyökből lett *feled felejt*, annyi mint *eled, elet, elejt*. Azonban a' mi száraz nyelvészünk szerint *eled, elet* nonens, és non sens, neszme, de van *el-es-ik, el-ejt*.

Czuczor úr továbbá az *elme* szóval azonítja az *emlék, emlékezni* stb szók' gyökét, „mert, úgymond, az *emle* átvett *elme*; illy átvétel van *semlyék* és *selymék* szókban.” Ha ez igaz, hogy *emle*, mint *gyöke* az *emlék*, emlékezni stb szókban, átvétel' útján lett *elme* szóból: Czuczor úr' elemzése, mely szerint *elme* szónak gyöke *el*, 's képzője *me*, nem állhat; ha pedig ezen elemzés igaz, olyan átvétel lehetetlen, mely *elme* szóból *emle* szót eredeztetne. Az átvétel csak gyökbőlükön történik, a' képzők, mint *idom* meghatározások, *épenséggel* és *egyaránt járulnak* az átvett és nem átvett bütűjű gyökökhöz. Például a Czuczor úr' felhozta *semlyék* és *selymék* szók' képzője *k*, gyöke *selyme* vagy átvetve *semlye*; az átvétel nem érdekli a' képzőt. Ezen szabály kivétel nélkül áll, 's alkalmazása helyes igazolás a' szógyökerészetre nézve. Lássuk vele a' fenforgó esetet. Ha *elme* szónak gyökere *el*, 's képzője *me*, átvétel csak *el* gyökön volna lehetséges, tudniillik *le*, miszerint *semlyék* és *selymék*' hasonlatosságára *el-me* mellett *le-me* találtatnék. Azonban a' rokon nyelvek' megtanítanak, hogy *elme* szónak gyöke *elm*, mely átvétel által az eszt nyelvben *meel*, vagy *mele*, a' finnben *mieli*, azaz *miel*, a' lapban *miol*. De a' magyar *elme* szóból eredhet *emlék, emlékezni* stb szók' gyöke, mert ezen átvétel lehetséges.

Czuczor úr végre az *ész* szót is gyöke szerint rokonítja az *elme* szóval. „Ezen szó, úgymond, egyszerű gyök, 's a' magyar' felfogása szerint *épen-ügy jelent mozgó valamit, mint az elme*.” Még nem mondtunk semmit arra, ha *el* szó menést jelent-e valóban. Czuczor urat a' viszonyító *el, elü, élve* vagy *elve*, melyből *elém, eléd, előttem, előttd*, 's az igeviszonyító *el-menni, el-dobni* stb stb származik, birta azon állításra, hogy annak eredeti jelentése *menés*. Azonban a' viszonyítók' eredeti jelentésében semmi sincs, mi mozgást fejezne ki, mit nem én állítok, hanem *eme*' szók' hirdetnek. Tessék bár az *al* viszonyítótól kezdve végig menni mindeniken, 's azok' származékait is gondosan, „eleve tett ítélet” nélkül meghallgatni,

syöeyn, *pyä* : evődöm.

Syys, *syysken* : ősz (szű, és ősz); *syys-kuu* : őszhó, azaz kilenczedhó; *syksy*, *yn* : ősz.

syystän, *ää* : ősszé tenni.

Taka, *taan* : hát (h=k, a' szuomi tak, a' magyar hát (kát), *taka-pää* : al-fel, hát-fél, v. *taka-puoli* : al vagy hát-fél, *taka-jalka* : hátulsó láb, *taka-talvi* : hát-tél = tél' utolja. Az *essivus*, *factitivus* és *infinitus* eseteiből viszonyítók lesznek, úgy mint *tykö*-ből, így : *takana* : megett, *taaksi* : megé, *takaa* : megöl, — *taatse* : hátul; *takainen*, *isen* : hátulsó; *takala*, *an* : hátul való hely, lak, *kalan takala* : a' halnak hátulja, farka; *takalainen*, *isen* : hátul levő, stb.

takaun, *uta* : hátrálok, engedek.

takaisen, *sta* : hátráltatok; *takaan*, *taata* : támogatok, hátulról segítek, kezeskedem.

takaus, *uksen* : kezesség, mintegy hátulvalóság.

Tie, *tien* : út; *valta-tie* : országút, *polkutie* : gyalog út, *olen tiellä* : uton vagyok.

teinen, *isen* : ország, hol utak vannak; *tietön*, *tlömen* : út-nélküli.

Ulko : kül; *ulko-maa* : külföld, *ülko-puoli* : külfél, külrészt; *ulkoa* : kívül (külül) *osaan ulkoa* : tudtom kívül; *ulkona* : kün, *olen*

's be fog bizonyítani, hogy azok' eredeti és alap jelentése nem mozgás, menés, hanem állapotodott, állapotodó és állapító viszonyzás. De ez maga megkívánna egy értekezést; hagyjuk hát abba, 's jelentsen bár *el* mozgást: csak istenért ne gondoljuk, hogy azért jelenti azt, mivel az előbb felhozott szölások, mint : *elmefuttatás*, *elmebotlás* stb. megvannak; mert láttuk, mennyit bizonyíthatnak. Tehát mellözvén ezt, tekintsük az *ész* szónak jelentését.

Maga helyén látjuk, hogy finnben *aisti* felfogó, érező tehetség, 's hozzá rokonítjuk a' magyar *ész* szót. Itt említjük, hogy a' szóanyagra nézve, a' finn *s t* bötüket a' magyar *sz-szel* találjuk visszaadva; más példák-ból is kitetszik, hogy a' rokon nyelvekben a' sziszegő bötük néma bötükhöz támaszkodnak, melyek néha a' magyarban eltűnnek, 's csak erősebb sziszegővel pótoltatnak. Illyen a' finnben *kesk*, magyarul *köz*, melyet ezért hibásan frunk most egy *z*-vel, ejtvén kettőt; a' finn *usko*, magyarul *eskü* vagy *ess* (nem *es*); stb. *aisti*-t magyarban *ész*-nek látjuk. E' gyökszó megvan a' lapp nyelvben is, hol *aitsem* észrevét, mintegy *eszelés*, vagy *esme*; *aitset* észrevenni, mintegy *ész-ni*, *eszelni*. Ész tehát az elmé-nek, mint az emberi belső énnék érező tehetsége. Azt kell gondolnunk, valamikor az *ész* szó mint ige is élt, 's ennek származéka az *esme* szó maradt meg: innen van, hogy *eszmélet*, *eszmélkedni* stb. többet jelent mint „észre-venni.” — Ezen tények már azt mutatják, hogy az *ész* szónak nincs köze az *el* szóval, hogy szögyökerileg nem is rokona az elmének, végre hogy egyike sem jelent mozgót.

De mind ezzel, mondhatja valaki, nincs megmutatva az *elme* szónak eredeti jelentése, nincs továbbá kielemezve a' szó' csirabötüje. — Az igaz, hogy mind ez nincs meg; de talán nagyobb tudomány van ebben, mint a' képzelt valamiben. A' rokon nyelvek' tanulását többek között azért sem mellőzik el sehol széles e' világon, hol szöelemzéssel foglalkodnak, hogy tudni ne véljék azt, mit még nem tudnak, vagy egyáltalán tudni nem lehet.

ulkona : kün vagyok; *uloksi* vagy szokottabban *ulos* : ki (külvé), *menen ulos* : kimegyek; *ulompi*, *ulvompi* : külebb, kijebb.

ulkoinen, *isen* : kívül levő; *ulkonainen* : külső; *ulkolainen* és *ulkomainen* : külföldi.

Vuosi, *vuoden* (vuuen) : év, szuomúl *ajastaika* is, melly lett *aika*, *ajan* : idő (*ajasta* elativus időből), és *aika*-ból így : *ajasta-aika*, mintegy *időbőlidő*; szebb a görög *ἐνιαυτος*-nál, melly magába térőt jelent. A magyar *esztendő* ugyan e szó *ajastaika*; mert *ajasta*, vagy szorosán véve *ajasta* más példák után p. o. *aizsti* után, melly magyarul *ész* vagy *esz* (észrevenni) nyelvünkben *eszt*, mint elativus, *endő* pedig az *aika* szóból lett, mellynek *k*-ja úgy is tán *d* volt a magyar szóban, mint *ikä*, *ijän* = idő-szóból tudjuk. Ennél fogva a szuomi *aika* szó volt nálunk ede, edő, ennek szuomias elativusa volt *eszt* (mintegy edeszt), 's így *ajasta-aika* magyarban *eszt-edő*, *esztendő*.

vuotinen, *isen* : éves, *menneen vuotinen* : ment (múlt) évi; *vuotiainen*, *isen* : egyévű; *vuosittain* : évenként.

Vyö, *vyön* : öv, a test közepe és abroncs; *voinen* = *vyöinen*, *isen* : övvel ellátott; *vyöllinen*, *isen* : övedzett.

vyötän, *ttä* : övezek, abroncsolok; *vyötös*, *öksen* : övezés. Nálunk is a tót abroncs, abrincs hajdan *faöv* volt.

Yö, *yön* : éj; *yönen*, *sen* : éjes, háló, *öinen isen* : éjjeli.

yöllinen, *isen* : éjre tartozó, *syön yöllistä* : estelit eszem.

yökkö, *kön* : éjjeli madár, bagoly.

yödyn, *tyä* : éjjeledik, éjjelezni; *yödytän*, *ttä* : valakit éjjelre fogadok, stb.

Szótag' átvétele.

kaverran, *rtaa* : vakarok.

— Következett

CZUCZOR GERGELY rt.

előadása a magyar hangtanról.

Már említettem volt, 's példákat hoztam rá, hogy nyelvünkben, valamint másokban is, nagyobb a 'szóhangok' száma, mint a' betűké, miből az következik, hogy ugyanazon betűjeggyel kénytelenek vagyunk különböző hangokat lefesteni. Tudnivaló, hogy ez főleg oly hangokkal történik, melyek rokonszervileg képződnek, 's rokon benyomással hatnak a' halló érzékekre. A' szükséges hangjegyek, azaz betűk' hiányát nevezetesen a' hangzókra nézve tapasztaljuk, miért is sok szó írva nem olly szabatos, és többször értelmi homályt okozhat, mint midőn azokat élő ajkáról halljuk; p. e' szóban, *szeg*, másképp ejti ki a' magyar az *e* hangot, midőn am. scindit, másképp, midőn am. clavis, vagy angulus; másképp hangzik a' tiltó *ne*, mint a' hívó, kináló *ne!* más

a' *vesz* perit, és *vész*, emit, accipit; különböző hosszú *é* van a' szél: ventus, és szél: margo szókban, mert amaz ragozva, szemlem, szelet, szelek, szeles, szelel, ímez pedig szélt, szélek, szélem, széles, továbbá, mert ezt több tájakon éles *é*-hez hasonlólag ejtik, amaszt pedig nem. Ez még inkább áll az ugyanazon szervű rövid és hosszú hangzókról, mire nézve mi magyarok már szabatosabb jegyekkel élünk, mint némely más népek; pl. valamint értelemre, úgy kiejtésben és írásban lényegesen megkülönböztetjük az illy szokat, melyekben az elhatározó különbséget egyedül a' hangok' mértéke teszi; pl. lep, tegit, lép graditur, vet jecit, vét peccat, kar brachium, kár dammum, tag membrum, tág amplum, nyál lingit, nyál saliva, kór aetas, kór aeger, sor series, sór lucus, saltus, stb. A' latin betűtan e' tekintetben nem oly szabatos; pl. légít olvas, légít olvasott, cānis kutya, vagy énekelsz, cānis öszöknek, mēto metszek, aratok, mētor, mérek, lepus lepōris nyúl, lepor lepōris, kellemes tréfa, nyájas élc. Egyébiránt én úgy vélem, hogy már a' dolog' természeténél fogva az élő római nyelvben is valamint a' hasonló hangmértékes hellenben, a' rövid hangzókat röviden, a' hosszúkat hosszan ejtették, 's nem tettek különbséget a' költői és prózai hanglejtés között, valamint mi magyarok a' versmértékre szedett szokat épen úgy hangoztatjuk, mint midőn versbe fűzve nincsenek; t. i. a' hellen-latin, valamint a' magyar is, a' hangok, illetőleg szótagok' időbeli mértékét nem kötik bizonyos helyhez, miként a' német, ki a' gyökszótagot rendszeren hosszúnak veszi, hanem a' hangzónak mértéke szerint határozzák meg, 's a' magában rövid hangzós szótagot csak akkor huzzák, midőn annak sebesebb kiejtését utána következő két vagy több mássalhangzó mintegy akadályozza; pl. rēspicit; itt az első szótag hosszú, rēfert, ebben rövid, mire a' német hangmértán nem ügyel, ezért olly döcögősek mértékelt versei.

Csak az említettek' nyomán is elegendő indokunk lehet arra, hogy a' hangzók' vizsgálatába ereszkedjünk, 's nem lehetünk egy véleményben olly nyelvészszel, ki a' hangzóknak elannyira kevés értéket tulajdonít, hogy rólok tüzetesen szólni, természetöket, jelentőségöket ügybe venni alig tartja érdemesnek, holott, hogy most mellőzzem, milly nagy szerepet visznek nyelvünkben, csak a' semi és indoeurópai nyelveket emlitem, melyekben a' hangzók a' szók' módosítása és képzése körül kitünőleg működnek, elannyira, hogý, midőn a' szók' mássalhangzós részei mintegy holt test gyanánt dermedten 's változatlanul maradnak, a' változtatott hangzók új-új életet vagy is jelentést lehelnek beléjük; pl. mi tesz különbséget a' hellen melléknevek és belőlök származott határozók között, hanem a' hangzók? miben különböznek egymástól a' *σαφός* világos eszü, és *σαφως* világosan, a' *σοφός* bölcs és *σοφως* bölcsen, az *'αληδης* igaz, és *'αληδως* igazán? stb vagy

a' himnemű *ᾠμεινων, λεγων, γβαφων*, és semleges nemű *ᾠμεινον, λεγον, γβαφον* stb? A' német és szláv nyelvek a' gyökszókból igen sok származékot egyedül a' hangzók' játszi változtatása által képeznek; pl. trink trunk trunk; beugen bogen; fahr fuhr; los lösen; sitzen setzen; hut hüten; a' tóban neszem viszem, noszím hordozom, pjem iszom, pájám itatom, potekám folyok, potok folyó, sztojim állok, sztávám álldogálok stb. Említsem-e a' héber, aram, arab nyelvek' különféle igealakjait, mellyeket főleg a' hangzók' változtatása képez? De a' különféle nyelvbeli szók' összevontatásában is nem csak a' mássalhangzók, hanem néha főleg a' hangzók jelölik ki a' rokonságot; pl. vessük össze ezeket: magyar ab, aba, zsidó, ab, abba, arab abon, aram abo, törökül előtéttel baba, ismét magyarul ap, apa, apó, após, előtéttel papa, papus, a' régiebb nemzöt jelentő hellen *παππος*, latin arus: vajjon nem tűnik-e legott észbe, hogy valamennyiben egy vezérhang uralkodik, melly nem egyéb, mint az *a*, *b* és *p*, pedig mint ajakhangok a' nyílt ajakkal képzett *a* hang' kiejtése után becsukódott szájnak utóhangjai? mellyek az alapfogalomnak lényegéhez ugyan nem tartoznak, hanem a' szó' testét képezik, hangzatosságot kölcsönöznek neki, határozottabbá, 's a' ragok' fölvételére hajlékonyabbá teszik. Ugyan ezt mívelik másfelül a' *d*, *t* nyelvhangok, mert midőn az *a* hangot kiejtjük, nyelvünk kevésbé hátrahúzódik (ellenkezőleg az *i* hangnak kiejtésével, melly a' nyelvet előre tolja); ha tehát az *a* hangot kiejtvén, ismét nyugalmas állapotba akarjuk helyezni nyelvünket, azt rendes helyére bocsátjuk, vagy is a' fogak felé kinyújtjuk, 's ezeknek megütése által *d* v. *t* legrokonabb hangokat képezünk, innen az *ad* v. *at*, mellyekből *dada*, tót *dado*, cigány *dade*, továbbá *at aty*, *atya*, *atyus*, *tata*, tót *tato*, hellen-latin *pater*, német *vater*, stb származnak. E' szerint az *ab*, *ap*, *av*, *ad*, *at* kiképzett gyökök, az *a* pedig a' gyökönek alaphangját, illetőleg szellemét ábrázolja.

De, hogy kitűzött tárgyammak tartsak, ha valamelly nyelvben, akkor bizonyosan a' mienkben, olly nagy jelentőségűek a' hangzók, hogy rólók tüzetesen nem vizsgálkodni, valóságos szembehúnyás volna, mert nyelvünkben a' szók' képzése és módosítása körül olly határozott viszony uralkodik a' hangzók között, melyet valamint a' beszédben értelemzavar nélkül elhanyagolnia, úgy a' nyelvésznek észrevennie, és figyelemre nem méltatnia nem szabad. Illyen a' vékony és vastaghangzók, a' nyílt és zárt hangzók, pl. az *e* és *é*, majd az *o*, *e*, *o* közti viszony; pl. innen értjük, hogy a' *dirib* *darab*, *filit* *falat*, *giz* *gaz*, *gyim* *gyom*, 's több illy ikerített szókban a' vékony hangúak a' vastaghangúaknak kicsinyített értelmű módosításai, e' viszonynak helyes felfogása és alkalmazása szerint vagyunk csak képesek az értelmi kétséget kikerülni; pl. midőn a' *mentek*, *iverunt* és *mentek* *itis*, a' *vertek*

ceciderunt, vertek, caeditis, lépek gradior, és lépek, visci, között különbséget teszünk. De lássunk már a' dologhoz.

a.

Hogy a' szóhangok között, melyeket az emberi nem általán érzéseinek és gondolatainak kifejezésére kiképezett, eredetre legelsőbbek a' hangzók, abban, úgy vélem, senki sem kételkedik, csak hogy ezek sem lehettek egykorúak, t. i. elsők lévén a' legkönnyebbek és legösztszerűebbek, melyek után fokonként a' nehezebbek képződtek ki. Ugyanis minden újdonszülött és csecsemőnek első hangja a' nyílt *a*, mert ez a' hangszerveket legkevésbé veszi igénybe, mely teli mellből a' torkon kinyomul, 's a' nyitott szájon elhangzik, a' nélkül hogy akár a' nyelvnek élénkebb mozgást adna, akár az ajakat legkevésbé is öszvehúzná, vagy előre tolná. E' hangnak módosító fűszerve a' nyitott száj lévén, tudnivaló dolog, hogy ennél fogva majd zártabb, majd nyíltabb alakot ölt. Legzártabb ajakkal s illetőleg legöblösebb pofával ejtik azt a' dunántúliak, legnyíltabban, szinte élesen a' tótokkal szomszéd, vagy vegyes nyitrai, barsi, honti, nógrádi, gömöri magyarok, a' közép, és hogy úgy szóljak, a' legtisztább magyaros mértéket a' Tisza mentében, 's általán az úgy nevezett alföldiek tartják meg. E' különbséget főleg a' szók' végein lehet észrevenni, pl. ezekben és ilyenekben: *Papa*, *drága*, *háza*, *lába*, *magába*, *virágába*, *hátra*, *gátra*, *villával*, *kapával*, *tálnak*, *sárnak*; igékben: *járnak*, *várnak*, *jártam*, *vártam*, *láttad*, *hánytad* stb. E' kiejtési különbség, mint az említett példák mutatják, legészrevehetőbb a' hosszú *a* után, minek hangszervi oka abban áll, hogy a dunántúli magyar miután a hosszú *a*-t jól nyitott szájjal kimondotta, egyszerre összerántja ajakait, a' tót vidéki tovább is nyitva hagyja, az alföldi pedig lejtősen ereszti egy kevésbé alá, 's e' középszerűséget illeti az elsőség. A' tót vidékiek általán kedvelik az *a*' élességét; pl. a' *kapa*, *kasza*, *maga*, *szaga*, *vala*, *akarata* szókban. Ezen észrevételek a' nyelvészt csak széphangzati tekintetben érdeklik, 's az illető szók' jelentésére befolyással nincsenek, mert mind a' háromféle kiejtés szerint egyaránt, és hamar érthetők. De ha akár a' régi nyelvet, akár az élő nyelvszokást figyelmesebben vizsgáljuk, nem lehet észre nem vennünk egy különyszerű *a* hangot, melyet én *dagadó*-nak fogok nevezni, különböztetésül a' nyílt *a*-tól, mely tiszta magyaros szép kiejtés szerint legnyíltabb valamennyi hangzóink között. *Dagadónak* nevezem ugyan is azon *a* hangot, mely a' legrégibb nyelvemlékekben, ú. m. oklevelekben, Béla király jegyzőjénél, a' régi halottas beszédben stb *o*-val iratik, midőn a' másik nemű *a* megtartja eredeti alakját; továbbá azon *a* hangot, mely élő tájszokás szerint *o* alakban is divatozik, pl. ezek: *Alpár*, *Apafarkas*, *Abád*, *Aba*, *magyar*, *vagyunk*, *hamu*, *adotta*, *vala*, *napon*, *az*, *haraguvék*, *ha*-

talm, faj, szabadótsa, régies helyesírás szerint Olpár, Opafarkas, Obád, Oba, moger, vogyunk, homu, odulta, vola, nopun, oz, horoguvék, foj, szobodótsa; élő nyelvszokási változatok szerint: adu odu, alma olma, szalma szolma, álló (Érsekújvár) olló, arcza orcza, baglya boglya, bagár (Mátyusföld) bogár, kalézol kolézol, kapar kopor, mar mor (armus), tal tol, taliga toliga, talicska tolicska, taszit toszit, na no, satu sotu, kakas kokas, kanya konya, lam lom, madár modár, magyal mogyal, magyaró, mogyoró, pacskol pocskol stb. Más részről létezik olyan rövid *a*, mely sem a' régi nyelvmelékek, sem az élőbeszéd szerint *o*-ra nem változik; pl. ezekben: aj, ajtó, ajak, akad, arány, arany, rakottya, galagonya, csal, csala, fal ige és név, falat, dara, darab, dana, gajmó, kajmó, kajcs, haj! baj, raj, szilaj; ilyen az *ad, aszt* igeeképzőkben, az *ag* melléknévképzőben létező *a*, ú. m. dagad, fakad, ragad, szakad, likad, marad, fülád, vigad; dagaszt, fakaszt, ragaszt, szakaszt, likaszt, maraszt, fülaszt, vigašt stb. Kivétetik: nyugoszt, és talán még egy-kettő mint a' régies szokoszt, de általán az élő nyelv minden tájdivat szerint — legalább tudomra — *a* hanggal él, valamint ezekben is: lankatag, fuvatag, hervatag, zuhatag stb. Ezen osztálybeli szók' *a* hangjáról azt veszem észre, hogy inkább *e* vagy *i*-re változnak, mintsem *o*-ra; pl. rakottya rekettye, galagonya gelegénye, csal csel, arány erány, írány, falat filit, darab dirib, stb. Minthogy tehát az egyik nemű *a* inkább *o*-val sőt *u*-val is, a' másik pedig inkább és kiváltkép a' nyílt *e*-vel rokon, mint ezt majd a' maga helyén részletesen megvitatom: ebből okszerűleg azt következtetjük, hogy nyelvünkben két különböző rövid *a* létezik, ú. m. *nyílt*, mely a' maga nemében határozottabb, 's kevésbé változékony, mely a' ragozásban és képzésben a' *nyílt e*-vel párosan jár, 's azzal a' vastag és vékonyhangú szók között szabatos elválasztó falat húz; és a' *dagadó*, mely kevésbé határozott jellemű, 's közép utat tart a' nyílt *a* és *o* között, midőn majd ehhez, majd amahhoz szegődik, de kivált azon tagadólagos sajátsága van, hogy a' szóképzőkben és ragokban a' szabályos, és közönségesen elfogadott széphangzat szerint nincs helye, kivéven a' dunántúli kiejtést, kivált a' hienczek között, és közelében, hol a' ragokban és képzőkben (ámbar nem mindig) *o*-hoz hasonlik, 's a' zárt *e* vagy *ö* hangot veszi társúl; pl. midőn a' tiszta kiejtésű magyar így ragoz: házam, házad, háza, kedved, kedve, a' hienczes: házom, házod, házo, kedvém, kedvéd kedve, v. kedvő; amannál nyíltan hangzanak: látta, látva, verte, verve, emennél zártan: látto, látvo, verte, verve stb. Az úgy nevezett *platt deutsch* kiejtésben a' dagadó *a* igen uralkodik, mellynél a' német széphangzat szerint szebb a' mívelt beszédben általán elfogadott *hoch deutsch*-féle nyílt *a*. A' szláv nyelvben, kivált a' csehtóban, csak nyílt, az is a' legtátongóbb *a* divatozik, miért

gyakran az idegen nyelvekkel közös szókban *a* helyett inkább *o*-val él; pl. a' latin *aro*, tótul *orám*, az *ambo obe*, *ovo*, az *ab*, *ob*, az *axis*, *oge*, a' magyar *atya*, *olyecz*, az *akó*, *okov*, az *aba*, *oba* stb. Az is nevezetes tünemény a' szláv nyelvekben, hogy *a*-val kezdődő eredeti neveik, mellékneveik, és igéik alig vannak, hanem csak indulat- és kötszavaik.

De kérjük már, van-e ezen megkülönböztetésnek a' szóelemzésre és értelmezésre nézve némi gyakorlati haszna? Igen is van, a' szógyökök' értelmének meghatározásában, mit lássunk néhány példában.

a) A' magyar a' tüzről, midőn égni megszünik, azt mondja, *elalszik*, 's ha azt akarja, hogy elalugyék, tehát *oltja*; hogy az *alszik* és *olt* a' legszorosb értelmi viszonyban álló szók, az világos, valamint az is, hogy épen olly képzési viszony van köztök, mint a' *nyugszik* és *nyugot* (nyugt), *fekszik* és *fekt(et)* között, vagy is hogy amannak gyöke *al*, emezé *ol*, 's hogy mindkettő egyet jelent, annál inkább, mert az *olt* sopit, régiesen *alut*, 's összevonva *alt*, mi szerint tüzet oltani, am. altani, alvóvá tenni, és így az *alszik* ige' gyökében létező *a* hangot a' dagadók' osztályába sorozhatjuk. Önként érthető az is, hogy itt az *alszik* átvitt értelemben vétetik, épen úgy mint a' latin *sopit*, mely tulajd. értelemben *altat*, átv. *olt*; pl. *Sopitos suscitavit ignem*. Virg. Aen. V. Illy hangzói viszony van a' *hal* (moritur) és *holt* között, mint ezt mindkét alakban a' régi halotti beszéd is bizonyítja; *halálnak halálaal holsz*. Különbben is az *alszik* és *hal* nem egyedül hangban hanem alapfogalomban is rokonok, csak hogy időbeli eredetre az *alszik* régiebb, mint a' *hal*, mert előbb látott az ember a maga neméből valakit *alva*, mint *halva*, 's minthogy a' *haló* állapot leghasonlóbb az *aló*hoz, innen e' szók' egyértelmősége, azon csekély különbséggel, hogy a' *hal* előlehhel ejtetik; de valószínűleg a' másikat is ejtették így, mert a' vele rokon *álom* hajdanta *hálom* volt, mint a' maig divatozó *hál* gyök világosan mutatja. Továbbá a' dolog' természetével egyezőnek találom úgy vélekedhetni, hogy az *al hál* dormit szók' *anyagját* az alvó állatoknak utánzott lágy lehű hangja teszi, valamint másfelül a' magyar *szender*, *szunny*, *szunnyad*, a' latin *somnus sopio*, a' német *schlaf*, a' tót *szpi* *alszik*, *sznyidá* álmodik szókban az alvónak szuszogó hangja szolgál alapúl; elvont *szellemi* értelmök pedig mozdulatlan nyugalom, 's ellentétök a' mozgást jelentő *el*, melyből *eleven*, 's megnyújtva *él*, melyből *élénk* származik, innen az *élő* jelzőnek a' mozgó, folyó testekre alkalmazása; pl. *élő ér* *arteria*, *élő kút*, mely folyton foly, *élő sajt*, mely a' nyüvektől hemzseg, *élő fene*, mely tovább tovább terjed, innen ezen ellentét is: a' tüzet *éleszteni*, és *oltani*, *holt szén*, *eleven szén*, t. i. *él*, *eleven* a' tűz, midőn lángja lobog, vagy szikrákat hány, ellenben *alszik*, midőn lobogni, szikrázni, tehát mo-

zogni megszünik. — Ezen alapfogalom' nyomán nem nehéz az *olt* igének még más jelentéseit is értelmezni. Némelly híg testekről, midőn repüléköny részeik elszállta után megsűrűdnek, azt mondjuk, hogy *megalszanak*; pl. *megaluszik* a' tej, midőn nemesebb része, a' tejföl magasra száll, a' durvább pedig t. i. a' turósa összeáll, *megalszik* a' kocsonya leve, midőn kihül stb. Viszonyban áll vele a' cselekvő *olt*; pl. tejet *oltani*, azaz, bizonyos szer' segítségével; pl. beléfőzött juh-, borjubéllel megsűrűsíteni, úgy nevezett ordát, vagy zsendiczét csinálni belőle. Itt is tehát az oltás am. a' test' folyékony mozgásának megszüntetése, mintegy nyugvó, mereven állapotba helyezése. Innen értelmezem a' megturósodott tejnek *orda* nevét is, melly hangváltozattal *olda*, vagy *alda*, *aluda*, azaz, *aludó*, t. i. tej, alutt tej. — A' mész, míg bizonyos tüzrészecskék vannak benne, *élőmész* (*calx viva*), ha vízzel leöntik, *oltott* mész leszen belőle, mert a' benne rejtett tüzrészecskék kialudtak; tehát meszet *oltani* is am. *altani*. — Ide tartozik az *olt* var, tájdivatosan ótvar, azaz, nem folyó, hanem behártyásodott var, *alutt* var, mint: *alutt* vér.

Az *alszik* és *olt* szók' kifejtett szelleméből ítélve nem nehéz belátni, hogy az *olu*, *olvad*, *olvaszt*, *olvas* és *old* szókban egészen más *ol* a' gyökhang, mit nem csak különböző alapértelmökből, de onnan is gyaníthatni, hogy ezen *ol* tudtomra maradandólag megtartja alakját, 's mint *al* nincsen szokásban. Nem különben más-honnan elemzendő és értelmezendő azon *olt*, melly am. a' latin *inscrit*, német *pfropfen*, *impfen*; pl. fát vagy fába *oltani*; a' gyermeket *beoltani*, himlőt *beoltani*. Ezen értelemben az oltás mindenkör úgy történik, hogy az illető növényi vagy állati testen metsést, vágást, hasítást tesznek, 's egy más testrészecskét belé csíptetnek, tehát ezen oltásnak lényegét a' metszés, bevágás, meg-hasítás teszi, minélfogva az analogia' szabályai szerint úgy vélekedem, hogy ezen *olt* eredetileg *ort*, 's gyöke *or* egy a' metszést. rovást jelentő *ír* igével, innen *ortani* am. *irtani*, *ortó* kapa. Gö-mörben am. *írtó* kapa, *orot* a' székelyeknél am. *írt*, *ortovány* am. *irtovány*. Hogy az *r* és *l* hangszervi rokonságuknál fogva általán az emberi nyelvekben fölcseréltetnek, futólagos össze-hason-títás után kiki meggyőződhetik róla, nevezetesen ilyenek honi nyelvünkben: csűrök csülok, türök tülök, kerep kelep, szarufa szalufa, iromba ilomba, orló olló, sarló salló, tarló talló stb. Ennél fogva a' fába sarjat, ágat, szemet *oltani*, am. belé *ortani*; gyermekbe téhénimlőt *oltani* am. *ortani*. Ha ezen oltásnak sikere van, azt mondjuk róla, megfogamzott, 's már ebből is láthatni, hogy a' fennemlített oltásokhoz semmi köze, vagy rokonsága, mert ha azokban az illető műtét sikerült, azt mondjuk felőlök, *me-galudt*, pl. a' tej, kocsonya, vagy *elaludt*, pl. a' tűz, gyertya.

Végül megjegyzem, hogy mind az alvásra, mind a' met-

zésre vonatkozó *olt*, tájdivatosan *ojt*, honnan az illy mondatok el~~o~~jították a' tüzet, a' kökényfába szilvasarjat ojtott, gyümölcs-ojtó boldogasszony. Nyelvünkben köz tudomás szerint az *l*, *ly*, és *j* bizonyos fokozattal változkodnak, 's a' népszokás leginkább az egyik, vagy másik szélsőséget követi; pl. mi egyiknek : gereble, csoroszla, góla, póla, selem, heles, az a' másiknak; gerebje, csoroszja, gója, pója, sejem, hejes stb. Illy kiejtési viszony van az *olt* és *ojt* között, csakhogy az *olt* szabályszerű hibátlan kiejtés, a' fennemlített szóké pedig nem az.

Eszmék eszméket szülnék, tehát van eszmei rokonság; továbbá az emberi ész mintegy ösztönszerűleg követi azon elvet, melly szerint: a' lényeket szükség nélkül szaporítani nem kell, 's ezt kivált a' nyelvalkotásban tartja meg, miért is nem csak az újonnan született eszméket rokonítja a' már ismerte eszmékhez, hanem nevöket is. A' szóelemzőnek egyik főbenjáró feladata észszerűleg kipuhatolni azon nemzedéki rendet, mellyben az eszmék, 's illetőleg a' szók egymásból keletkeznek, és megszülemленek, ezen bölcsészeti elv szerint: Az embernek előbb vannak tapasztalati, anyagi (concret), mintsem szellemi, elvont eszméi, tehát azoknak megfelelő szavai is, 's amazok tulajdon, emezek átvitt értelműek. A' tapasztalás után következik csak a' *reflexio*, melly már elvont eszméket szül, 's mi természetesb, minthogy ezeket névre nézve is rokonítsa egymással; pl. a' *szín* (color) elvont valami, mert magában véve sehol sem létezik, tehát a' színeket olly tárgyról kellett az embernek elneveznie, mellyeken azok állandóan, vagy kitűnőleg látszanak; pl. több nyelvekben a' *kék* színt az *égről* nevezik, minthogy az a' tiszta éghez leginkább hasonló, és így ezen nyelvekben az eget jelentő szónak előbb kellett léteznie. Így egyeznek meg a' *tüzet*, *égést* jelentő szók több nyelvekben a' *vöröset* jelentőkkel, 's eredetre amazok elsőbbek emezeknél. Ha tehát a' szóelemész több rokonhangu gyökszót talál, el nem mulaszthatja, hogy eszmei rokonságukat ne fürkészsze, 's mellyeket e' tekintetben is megegyezniök lát, egy osztályba sorozza; ha pedig alapfogalomban különböznek, eredetöket más kútfőben keresi, pl. hogy a' már fejtegetett *al*, *ol* gyökökre térjek vissza, mondotam volt, hogy az *alszik* és *hal*, az *álom* és *hál* rokonhangu és értelmű gyöktől származnak az *alut* és *olt* szókkal. De a' *hál* (dormit) gyakorlatosan *hálál*, valahol többször, vagy rendesen hálai szok. Ezzel hangra egészen egyezik a' *hálál*, gratias agit (a' *hála*, tótul *chwála*, horvátul *fála*); de értelemre és a' hangnak eredeti okára nézve különbözik, mert az alvásra vonatkozó *hálál* szóban az alvónak indulat és öntudat nélküli gyöngéd *á*, *há* lehetete az alaphang; a' köszönésre vonatkozó *hálál* pedig azon lelkünk' mélyéből kifakadó indulathangot fejezi ki, mellyre valamelly érdemetlen szerencse' megnyerése, vagy szerencsétlenségtől, bajtól,

veszélytől való megmenekülés indít bennünket, 's rokon vele a' szinte indulatos áld, áldás.

Van nyelvünkben egy önálló *al*, régiesen *ol*, mellynek el-lentete: *fel*, származékai pedig, *alá*, *aláz*, *alacson*, *alap*, *alatt*, 's több mások, 's mindnyájok azon helyzetre vonatkozik, mellyben akkor van valamelly test, midőn aránylag a' földhöz közelebb 's az égtől távolabb esik, vagy általán bizonyos magassági ponthoz mérve leebb van, és így rokonságban létezik az alvó ember' testének fekvő helyzetével, innen a' latinban is a' *humus* és *humilis* közötti rokonság, quia humilis, et qui se humiliat, situm corporis habet humo proximum; és a' hellenben *υπο* = alatt, *υπνος*, álom, *υπνωω*, alszom, ismét a' latinban *sub* = alá, alatt, és *sopio* = alutom, innen az *alamus*za, *alamus*zi, *alanyár* jelentenek olly embert, ki magát megsunyja, 's az alvóhoz hasonló; *alom* am. fekvő, alvó barmok alá vetett valami; pl. szalma. Innen értelmezendő az *olcsó*, melly valaminek leszállított, alacson árát jelenti, tehát am. *alcsó*, *alacsony*, *alacson*, továbbá, *oládkodik*, azaz *leselkodik*, megszunyja magát, t. i. a' milly viszonyban vannak az *al ol* és *le*, épen ollyan öszvefüggés van az *olá*/kodik, *olá*lkodik és *le*selkodik között, mert mindkettő alattomoskodik, 's ugyanezen fogalom lappang az *ál* szóban, mert *ál* = clandestinus, suppositus, a' mi másnak színe alá buvik, a' mi saját magát elrejt; pl. *ál levél*, literae suppositae, 's minthogy ez által tévedésbe hoz, és megcsal, innen átvitt értelemben am. hamis, nem igazi; pl. *ál arc*z, *ál ajtó*, *ál név* stb. Helyzetétől vette nevét az állati fejnek azon része is, melly a' fejben legalantabb fekszik, t. i. az *áll*. Ide tartozik az *alít* v. *alajt*, *alot*, putat, arbitrat, supponit, azaz, véleményét valószínűsége alapítja, fekteti, honnan az *alajtás* *alajtat* jelenthetne hypothesis, suppositumot. Egészen más eszme rejlik az *áll*, *állít*, *állítás*, stat, statuit, szókbán, tehát gyökük is máshonnan elemzendő.

Az *alom* és *hát* szókkal fogalmilag rokon az *ágy*, régiesen *álgy*, t. i. különösen alvásra, fekvésre készített hely, vagy bútor. A' fekvésnek mellékfogalmánál fogva átvitt értelemben puska' *ágyá*-nak mondatik azon homorú fa, mellybe a' puskaesőt fektetik; azon lövészer' neve pedig, mellynek nagysága miatt különös, lábakon álló fekhelyet készítenek. *álgyu*. azaz *ágyas* t. i. pattantyú. — Vas vármegyében. nevezetesen az Őrségen a' szántóföldeket nem hold hanem *álly*, vagy *ály* névvel nevezik. Ha már tekintetbe vesszük, hogy magyaros népszólással a' holdföldek bizonyos dülőre, vagy dülön fekszenek; okszerűleg azon véleményre kell jönnünk, hogy az *álly* egy darab dülő, fekvő földet jelent, 's hogy eredetre nézve nem az *áll* (stat), hanem az *ál*, *hát* (dormit, jacet) szókkal rokon.

b) *Falu* és *fol*. A' Müncheni Codex' nyomán a' major, major-ság, mezei lanya' neve *fol*, mert a' majoros gazdáé *folnagy*, mint: *hadnagy*, *várnagy*, *násznagy*. ..Homo quidam erath dives, qui ha-

bebat villicum.“ Vala egy néminemő kazdag ember, kinek vala *folnagya*. Luk. 16. Ugyan ott, *folnagykodik* am. *villicatur*, *folnagykodat*, *folnagyság*, *villicatio*. Már ha a' *fol* szóval a' *falut* össze-hasonlítjuk, nem lehet-e észszerűleg állítanunk, hogy a' *falu* am. *folu*, azaz, több *folból*, majorságból, mezei gazdasághoz tartozó tanyákból álló hely? Minthogy pedig a' tanyákon és falukban lakó emberek bizonyos sokaságot, sereget képeznek, ellentétül az el-szórtan, vadan, magán élökhöz képest: innen olly rokonhangu szókkal is eszmekapcsolatban áll, mellyek sokaságot, sereget je-lentenek, milyen a' magyarban: *falka*, hangváltozattal *folka*, ösz-verántva, *fóka*; pl. egy *falka* ökör, disznó, juh. Így egyeznek meg a' sokaság, együttléte' alapértelmében a' hellen *πολυς* és *πολις*, a' latin *volgus* és *moltus*, a' német *viel voll* és *volk*, a' tót *szpolu* együtt, és orosz *polk*, *pulk* (hadsereg). Ide sorozható a' ma-gyar *fogoly*, melly átvette *folgó*, *fologó*, azaz: seregben, *folká*-ban járó, mint a' német vadászok is ezen madárfajról mondják, *ein Volk Repphühner*. Ez összevasonlításokból látható, hogy az alap-fogalom az *al*, *ol* gyökben rejlik, melly a' fenn említett minden nyelvbeli szókbán előhangul ajakbetűket vett föl. Adelung a' *volk* szót a' *folgen* igétől származtatja; de én úgy vélem, hogy, ha e' két szó 's ama többi között csakugyan van némi rokonság, azt távolabbi okban kell keresni, t. i. azon utánózási módban, melly szerint a' fennemlített népek a' tömeges, sereges sokaságot a' hangszerveknek, nevezetesen az ajaknak és nyelvnek hasonló ala-kításával törekedtek kifejezni.

c) Magyal és mogyal, *ilex aquifolium*, több vidéken: *aescu-lus*. Az első értelműnek *bogyói* vannak, a' másik' magvai pedig nagy *makkok*. Úgy vélem, hogy nevét mindegyik gömbölyű gyü-mölesétől kapta, 's köz gyökük: *magy* v. *mogy* rokon a' *maggyoró* v. *mogyoró*, a' *bod*, *bogy*, *bogyó*, továbbá a' szinte gömbölyűt je-lentő *mony*, *monyorú* szókéval, 's hihetőleg ide tartozik a' *fagyal* *fogyalfa*, mellynek bogyója négy magvú, mint a' magyalé. A' bo-gyók' termésében kitünőleg gazdag a' *bodza*, mellyet én így ele-mezek: *bod* = hogy, *bodoz* = bogyoz, *bodosó* = bogyozó, *bod-zó* = bogyzó, *bodza* = bogyza, azaz, bogyókat termő. Ha az említett szósergegben a' gömbölyűség, vagy kerekdedség' alapgalmából indulunk ki, velők rokoníthatjuk a' következőket is: *boborcsó* a' *bob* = hab, latinul *faba*, németül *bohne* gyöktől, *bób* *bóbíta*, *búb* *búbíta*; *babos*; pl. tyúk, ló, am. gömbölyű pettyes; *bodak*, göm-bölyűvé gyúrt vakarcs; *bodocs*, bogyócska, apró gyümölcs; *bo-don*, kerek edény fából; *bodor*, *bodorodik*; *Bodrog* folyó, bodros, azaz: tekervényes folyásától. Részemről egynek állítom a' *Bodó* és *Bogyó* családneveket is. Továbbá, gömbölyűek a' *bog*, *bogács*, *boglár*, *bogrács* és *boglya*, mátyusföldiesen *buglya*, másutt *baglya*, *boly*, pl. hangyaboly.

Hogy ezekben és rokonaikban alaphang a' *dagadó ajakkal* képzett *a, o, u*, már azon következetességnél fogva is gyanítom, mert előtétül mind *ajakbetűket* vettek föl, 's ha más nyelveken is a' *ba bo bu, pa po pu, ma mo mu* gyökű szókön végig megyünk, nem leszen nehéz kiválogatni és osztályozni azokat, melyeknek alapértelme : gömbölyűség, dudorodás, kidagadás. Pl. csak a' latinból állítok össze egy csoportot : *bacca* hoggyó, *boletus* gomba, *bolis* golyó, *bolus* gombóc, *bombyx* gumós, selyemgumós bogár, *bubo* bagoly, nagy gömbölyű szemű és fejű madár, *bucca* pofa ném. *backen*, *buccella* = egy pofára való koncz, *buccina*, pofás, öblös fuvó hangszer, *bufo*, magát felfúvó békafaj, *bulbus*, βολβος, rügy, *bulga* bugyor, *bulla* buborék, *bullit* bugyog; *pomum* alma, *pugnus* ököl, *pulmo* tüdő, *pumex* hab, buborék, tajték, azaz : tejdek, mivel tejszínű, *puppis* hajó' fara, *modius* bodonforma ürmérték, *monile* gyöngy.

d) *Ravasz, rovosz, róka*. A' Müncheni Codexben a' *ravasz* am. vulpes. A' *ravaszoknak* likok vagyon. *Vulpes* foveas habent. Luk. 9. Menjetek és mondjátok a' *ravasz*nak. Ite et dicite vulpi illi. Luk. 13. A' *ravasz* tehát am. róka, 's tájdivatosan ejtve *rovosz*, mely nemesi családnév is. Első tekintettel azt vagyunk hajlandók vélni, hogy a' rókának *ravasz* neve a' furfangos csalfaságtól származott; de véleményem szerint mind a' *ravasz* mind a' *róka* egy köz gyökből eredt, mely nem egyéb, mint a' vöröset és tüzet jelentő *ra* v. *ro*, 's midőn am. a' latin *vulpes*, tulajdon értelemben vétetik; ellenben emberre alkalmazva átvitt jelentésű, kit azért mondunk *ravasz*nak, vagy rókának, mert furfangossága által a' rókához hasonló. *Tüzet* vagy *égést*, vagy *vöröset* jelent a' *ra, ro* következő származékokban : *ragya* v. *rogya*, uredo, titio, *ragyog*, radiat, splendicando ardet, *rozsa* rubigo, megnyújtva : *rák* cancer, *rát*, *rátotta*, azaz : pirit piritott, *rós* Sándor István szerint rufus, *róska*, subrufus, innen *ríska* tehén = vörös szőrű tehén, vékony hangú *röt* ruber. *Vöröset* jelent a' róka ezen mondatban is : *rókát* kapott a' ruha, azaz : megpörkölődött. Érintve megjegyzem, hogy ézen gyök az indóeurópai nyelveknek egész szóseregében a fenn kitett értelmet vette föl. A' *ravasz* olly alaku melléknév, mint *dobasz*, *horpasz*, *csupasz*, *pimasz*, *kopasz*, vagy is az *as* képzőnek csángós hangoztatása, tehát am. *ravas* *rovás*, azaz : vörös. Innen értelmezhető a' *Rarasz*d helység' neve Győr vármegyében, melynek vidéke *ravasz* vagy is *rókalak*nak igen alkalmas lehetett. A' *róka* azon igen nagy számu szóseregbe tartozik, melyek részint élő, részint kiavúlt gyakorlatos igékből származó igenevek, 's a' gyakorlatképző *g* hangot rokon *k*-ra változtatják, mi kiváltkép az állatok, de mások' neveivel is történik, pl. bugyog, bugyogó, bugyoga, *bugyka*, csacsog, csacsogó, csacsoga, *csacska*, fecseg *fecske*, locsog *locska*, czineg *czinke*; ha-

bug *babuka*, csireg *csirke*, bereg *berke*, v. *birke* v. *birka*, mert a' nép a' párosodó juhról különösen mondja, hogy *bereg*, sásog *sáska*, szalong *szalonka*, szaladgáló természetétől, czuczorog *czuczorka*, fonóházi játék; továbbá az említett hasonlat szerint *szürke* = szűrögő, deresedő; *hóka* = hógó, azaz : hó gyanánt fehérlő; *csóka* = csaógó, csoogó, csa cso! hangon kiáltozó; *pujka*, vagy *pulyka* = pujogó, pulyogó, puj puly! hangon szóló, öszvehúzza: *póka*. Ezek' nyomán a' *róka* = roogó, *rógó róga*, *róka*, azaz : vereslő, és így szabatosan véve, *ravasz* v. *rovasz* am. vörös, *róka* am. vöröslő. Ezen *ka ke* végzetű szokat jól meg kell különböztetni az úgynevezett kicsinyítőktől; pl. *madarka*, *emberke*.

A' felhozott néhány példából is kitetszik, hogy a nyílt *a* és dagadó *a* között különbséget tenni, a' szóelemzésre és értelmezésre nézve nem valami közönyös dolog. Most már azt látszik kívánni az előadás' rende, hogy nyelvünk' mindenségéből kerestessenek ki mind azon gyökök, mellyekben alaphang a' nyílt *a*, különböztetésül azoktól, mellyek a' nyelvszokás szerint dagadó *a* hanguak. Ez igen sok időt és fürkészetet igénylő munka; mellyet hogy egészen kimeríthessek, időmet és fáradságomat a' fő czéltól kellene elvonnom: miért engedjen meg a' t. osztály, ha majd annak helyén csak főszabályokat állítok és némelly mutatványpéldákat hozok föl, mellyek' nyomán a' nyelvészetkedvelők kipótolhassák, mit egyedül magam végrehajtani sem idő- sem erőképes nem vagyok.

KIS GYÜLÉS, NOV. 7. 1853.

(A' philosophiai és társadalmi tud. osztályai' számára).

M. b. Eötvös József tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Horváth Cyr., Kállay rr. tt. Bertha, Pauler, Szőnyi ll. tt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Érdy, Gebhardt, Győry, Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

KÁLLAY FERENCZ rr.

berekesztette jun. 10. megkezdett előadását a' hitbizományokról.

KIS GYÜLÉS, NOV. 19. 1853.

(A' történettudományi osztály' részére).

Császár Ferencz tt. helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályból: Érdy, Jerney, Wenzel rr. és l. tt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Czuczor, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Kállay, Kiss K. rr. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

ÉRDY JÁNOS rr.

Scythiáról és a' scythákról készült dolgozata' első részét olvasta.

— Következett

PODHRADCZKY JÓZSEF II.

értekezése I. Geiza király „Magnus“ nevéről :

Velem is elhitette vala *Pray György*, midőn a' budai krónikát kiadtam : hogy I. Geiza királyunknak *Magnus* másod keresztnéve is volt. Most azonban, hogy *Salágy Istvánnál* „De Initiis Religionis Christianae inter Hungaros, Libro VII. de Statu Ecclesiae Pannonicae. Quinque-Ecclesiis, 1804. — 4. — sz. *Albert* püspök' életirójának eme' sorait olvasom : „Miserat his diebus (sz. *Albert*) ad Ungarorum *Seniorem Magnum*; immo ad uxorem suam, quae totum Regnum, viri manu tenuit, et quae erant viri, ipsa regebat; qua duce erat Christianitas coepta : sed intermiscebatur cum Paganismo polluta Religio, et coepit esse deterior Barbarismo, languidus ac tepidus Christianismus. Ad quam tunc per venientes illinc nuncios, in haec verba epistolam misit : Papatem meum ¹⁾. si necessitas et usus postulat, tene : si non, propter Deum ad me mitte eum“ — veszem észre, hogy elfogultságomban bolylottam. *Salágy* sem járt különben, vitalva : Sz. *Albert* érintette levelét „ad uxorem *Senioris Magni* Ungarorum“ azaz, nem *Sarolta* fejedelem-asszonynak, *Geiza* nagyherceg' feleségének, hanem *Gizela* nagyhercegasszonynak, sz. *István* ifjabb nagyherceg' nejének írta volna 996-ban „quo tempore iam Stephanus, Giselaе maritus fuit et habenas regni, vivo licet patre, tenuit.“

De sz. *Albert*' életirója nyilván „*Seniorem Magnum*“ említ; mert akkor két nagyherceg élt „Senior, és Junior Magnus“ azaz, öregbik és ifjabbik nagyherceg; ezért a' *Magnus* melléknévhez mindenha *Dux herceg*, főnevet kell értenünk. Nagyhercegeinket ugyan is koriróink közönségesen valami melléknévvel különböztetik meg a' többi hercegektől; jelesen a' bécsi Képes Krónika P. II. Cap. 5. Gyula erdélyi hercegről „Habebatque filiam, nomine *Sarolt* pulcherrimam, de cuius pulchritudine *provinciales Duces* diutius loquebantur : quam *Geysa Dux*,— duxit in uxorem legitimam.“ — Itt a' *provincialis* melléknév a' megkülönböztető szó. Ha pedig csak egyről szólnak, megelégesznek *Dux* : hercegczím-mel; mint az idézett Képes Krónika P. II. Cap. 47. *Geiza* nagyhercegről, midőn Dalmátiából *Salamonnal* győzödelmesen tért volna haza : „In reversione autem eorum, *Atha* Palatinus, rogavit regem, et *ducem* ut in constructione monasterii sui, quod in honorem S. *Jacobi* aedificaverat in *Zelyz*, interessent; quod et factum est.“ És Cap. 61. *Almusról* „*Dux* autem construxit monasterium de Demes.“ De az országló házból való herceg, rendesen nagyhercegnek nevezteték; ha pedig többen voltak, sz. *Albert*' életirója szerint az öregbik „Senior Magnus“ czímet viselt.

¹⁾ Papas : praedagogus, azaz, itt hittanító, catacheta.

E' cím a' XI. században is divatozott hercegeinkre nézve, azzal a' különbséggel, hogy a' *koronaörökös*nek különösen *Úr* nevet adtak. *Cinnamus* Hist. Lib. V. „Stephanum Geysae (secundi) filium abdicantes imperio (Hungari), alteri fratrum Vladislao illud tradiderunt, úgymond; Stephano vero, seniore dicitur, Wrumi dignitatem concesserunt, quo nomine ita apud Hungaros regni successores indicantur.“ A' többinek herceg, vagy királyfi nevek voltak; mit fentartott *Királyfi-Kartsa* helység.

Első *Endre* király, mint tudjuk, öcsésének *Bélának* fejedelmi jussal adta az ország' harmadrészét, Ducatus: herczegség cím alatt, ki utána országlandó vala; mert *Endre* egyezéskor nőtelen volt. Efféle felosztások más nemzeteknél is szokásban voltak; Lambertus Schafnaburgensis 1071. évre ezeket mondatja *Roberttel* Flandriának ifjabb grófjával testvérbátyjának *Balduinusnak*: „Gauderet ipse beatus sua sorte, quod totam communis patris haereditatem, quam Jure Gentium, secum dividere debuisset, solus, sine consorte, obtineret.“ L. Burcardi Gotthelfii Struvii Corpus Juris Publici Imperii Romano-Germanici. Jaenae, 1738. 4. Cap. 31. De successione Principum et Comitum, p. 1156. E' tárgyban megemlítendő V. *István* király' 1274-ki oklevele is, melyben többi közt ezek jönnek elé: „Quod cum Nos olim necessitate compulsi, contra Dominum regem karissimum patrem nostrum, Jus Ducatus a Primogenitoribus nostris, Regum Primogenitis institutum, requirere voluissimus, iusticia mediante.“ 1828-ki Tudom. Gyűjt. II. k. 90—94. l.

Birták országunk harmad részét I. *Béla* király' fiai is: *Geiza*, *László* és *Lampért* szinte herczegség címmel; önekik pedig herczeg: Dux címök volt. Három, sőt *Kálmánnak*, *Geiza* nagyherczeg' fiával ¹⁾ négy herczeg levén, hogy az öregbiket megkülönböztessék az ifiabbaktól, őt bevett régi szokás szerint, *Magnus*, nagynak, nevezék, épen úgy, mint sz. *Albert*' életirójánál *Geyza* nagyherczeg, *Senior Magnus* volt, fiának, sz. *Istvánnak* ellenében.

Ez a' *Magnus Dux*: nagyherczeg nevezet I. *Geiza* királynak, mint herczegnek valami olly közönséges czíme krónikáinkban, hogy csudálnom kell, mint kerülheté ki eddig is figyelmemet. A' pozsonyi miséskönyvbe a' XIII. század' kezdetén írott rövid krónika, *Koller Józsefnél* Hist. Episcopat. Quinque-Ecclesiens. Poson. 1782. 4. p. 402—405. *Geizának* mint nagyherczegnek, később pedig királynak, Dux Magnus, nagyherczeg címet ad következő évekre:

„MLXXI. Salomon rex. cum duce magno Geyza ungarorum, exercitum (bulgarorum) debellatur, atque populi in captivitatem reducuntur (in Hungariam) et bessenorum exercitus percutitur.“

¹⁾ L. Pray, Specimen Hierarchiae Hungaricae P. II. p. 108.

„MLXXXIII. Inter regem Salomonem, et *duccm magnum* gravis discordia oritur, et Salomon regno privatur.“

„MLXXV. Magnus, rex coronatur.“

„MLXXVI. Magnus rex, obiit et frater eius in regem elevatur.“

A' bécsi Képes Krónika pedig P. II. Cap. 53. „Tunc *Geysa Dux magnus*, compellentibus Hungaris, Coronam Regni (mert herczegi korona is volt) suscepit.“ E' szavakkal él a' budai krónika is p. 151. Ismét a' Képes Krónika P. II. Cap. 55. „At rex Salomon, spe fraudatus, gemebundus ac moestus, collegit se in Poson. Confortatumque est regnum in manu *Geysae* regis; et ex eo tempore, vocatus est *Magnus* (t. i. Dux) Rex. Ducatumque dedit fratri suo Ladislao. — Rex autem *Magnus*, eo tempore, natale Domini in *Zugard* celebravit.“ — És Cap. 56. „Audita vero morte Regis *magni*, convenit universa multitudo nobilium Hungariae, ad fratrem eius Ladislaum.“ — A' későbbi koriró, vagy ennek másolója sem tudta már, mit írt, midőn e' két utolsó fejezetben a' *Magnus* melléknevet olly értelemben tette a' *Rex* szóhoz, mintha *Geyzát* valóban nagy királynak nevezték volna. A' XV. században nálunk volt *Ranzani Péter* lucerini püspök legalább így vette a' *Magnus* nevet. Epitome Rer. Hungaricar. Indice X. „Ob virtutes multas, quibus fuit eximie peditus, quia, praeterea fuit ipsius haud contemnenda potentia, *Regem Magnum* ipsum Hungari cognominaverunt.“

De *Geiza* magát még a' Garam melléki sz. *Benedek* monostorának adott alapító levelében is, volt nagyherczegnek írja és nevezi *Fejér Györgynél* Cod. Dipl. Tom. I. p. 428. „Ego *Magnus*, qui et *Geysa*, Supremus Hungarorum Dux, postea vero, gratia Dei, Rex consecratus. — Praeterea ego *Magnus*, qui et *Geiza*, gratia Dei Pannoniarum Rex consecratus.“ — 'S hogy a' *Magnus* nevezetnek valóban ez az igazi értelme, *Péter* a' zasti monostor' rakatója 1066. évre *Katona Istvánnál* Hist. Regum. Hung. Tom. II. p. 282. igazolja: „Ego comes Petrus, rogavi regem cum *Duce Magno* et cum *Duce Ladislao* — testimonio aliquorum nominibus attestari fecit rex Salomon, *Dux Magnus*, Dux Ladislaus.“

Ennyi bizonyosság elhárít minden további kétséget, 's tökéletesen elhiteti velünk, hogy *Magnus* nem volt I. *Geiza* király' keresztnéve.

(A' mathem. és természettud. osztályok' számára).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Bugát, Györy, Kiss K. rr. tt. — Más osztályokból: Balogh, Czuczor, Érdy, Jerney, Horváth Cyr. rr. tt. — Bertha, Hunfalvy lt. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

GYÖRY SÁNDOR rt.

az úgynevezett *asztalmozgatás' tüneményét* mathematico-physical
úton igyekezett megmagyarázni.

ŐSZVES KIS GYÜLÉS, NOV. 21. 6. ór.

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen: Balogh, Bugát, Czuczor, Érdy, Györy, Horváth Cyr., Jerney, Kiss K. rr. tt. — Bertha, Hunfalvy, Pauler, Wenzel ll. tt. — Toldy Fer. titoknok.

— Némelly belső dolgok' elvégzése után a' *titoknok* a' könyvtár' számára h. Eötvös József tt. részéről ajándékol Ritter Károly „Erdkunde“ja I—VI. kötetét, Berlin, 1832—6., az esztergami nyomda' részéről pedig 16 db. kötelmi nyomtatványt, nyújtott be.

KIS GYÜLÉS, DEC. 3. 1853.

(A' nyelv- és széptud. osztálya' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az osztályokból: Czuczor és Hunfalvy r. és l. tt. — Egyéb osztályokból: Császár és h. Eötvös J. tt. tt. — Bugát, Fogarasi, Györy és Jerney rr. tt. — Bertha, Csatskó, Pauler, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

CZUCZOR GERGELY rt.

a' magyar hangtant a' következőkben folytatta.

A' mondottak szerint nyelvünkben kétféle rövid *a* létezik, t. i. az egyik *gömbölyűbb*, vagy is *dagadó*, 's a' régi nyelvemlékek' helyesírása, valamint az élő nyelv' hangoztatása szerint *o* hangba megy által. A' másik *nyíltabb* szózatú *a*, melly sem a' régiéknél, sem az élő nyelvben, legalább kiterjedtebb tájszokás szerint, nem alakul *o*-vá; pl. az *aj*, *ajak*, *ajtó*, *balta*, *dana*, *anya*, *dara*, *darab*, *nap*, *apad*, *varsa*, *lap*, *nyakgat* szókban. Ezen hang leginkább hasonlítható a' német *strand*, *wand*, *hand*, *rand*, *wacker*, *hacken*, *karg*, *talg*, *bang* szókban hallatszó, 's tiszta kiejtésű *a*-hoz. E' szerint a' *dagadó a* a' szóhangfokányon (*scala*) közép helyet foglal, 's mintegy zenei félhangot képez a' nyílt *a* és gömbölyű *o* között, mellyeket nagyobb szabatosság végett ezután így nevezek: *ajadó a*, mert nyílt ajjal ejtjük; *dagadó a*, mellynek kiejtésekor a' szájából mintegy kidagad, 's *gömbölyű o*. — Az *ajadó a*-val másfelül legközelebb rokon azon hangzó, melly az *a* után legnyíltabban szól, mellyet igen tisztán és szabatosan úgy hangoztatunk, ha szájunkat félig feltártjuk, félig széthúzzuk, 's ez azon *e* hang. melly pl. az *epe*, *eleven*, *eke*, *hever*, *kever*, *kefe*, *heged*, *meleg*, *henye*, *kelet*, *egeret*, *fenekek*, *szekeres*, szókban hallatszik, 's ezt én *ejedőnek* fogom nevezni. Az *ajadó* és *ejedő* hangzók hangszervileg, azaz szülemésöknél fogva igen közel rokonok, mert valamennyi hangzó között legnyíltabbak, csakhogy az *ajadó* egészen, az *ejedő* félig nyílt, az *ajadó* vastagabb, az

ejedő vékonyabb hangzatú, 's az ajadó' kiejtésékor nyelvünk valamivel hátrább húzódik, az ejedő kiejtése alatt pedig valamivel előbbre tolúl. Minthogy ezen hangzók' rokonsága a' dolog' természetében fekszik, innen van, hogy gyakran fölcseréltetnek, kivált midőn képzés vagy ragozás által a' tőszónak alapértelme némi módosítást szenved; pl. a' német nyelvben az úgynevezett *ä* nem egyéb, mint átalakult *a*, 's leginkább megfelel a' mi ejedőnknek: így változkodnak az *a* és *ä* a' *kalt die kälte*, *die hand die hände*, *flach. die fläche*, *tragen, träger. nahe. nächst* stb. szókban, mi különösen a' többes számban, és szóképzésben történik. Hasonló viszony van a' finn családú nyelvekben az ajadó és ejedő között. pl. Klaproth' szótára szerint a' magyar *jég* esztül *jäe*, tseremiszül *je*, woljákül egyszerűen *e*; továbbá a' magyar *kéz* röviden *kez*, karekul *kászi*, lappul *ket*. wogulul *kät*. A' szláv nyelvekben az ajadó és ejedő éleesebbek ugyan a' magok nemében. de képzéskor olyféle viszony uralkodik köztök, mint a' németben, pl. *berem* am. *szedem*, *brati* am. *szedni*, *bral* am. *szedett*, *szedim* am. *ülök*, *szad* am. *ülés*, *szadnuti* am. *leülni*. Illyenek a' latinban: *agit* *egit*, *facit* *fecit*, *dat* *edit*, *stat* *stetit*. Ezen rokonság az ajadók és ejedők között néha egészen földeríti az összevontanított szók' értelmének azonságát, pl. a' latin *ango*, *angustus*, *angustia*, *anxius* és német *angst*, *ängstig*, *ängstigen*, *eng*, a' hellen *μηλον* és latin *malum* között. Mi nyelvünket illeti. ebben az említett hangzók nagy szerepet játszanak, különösen a' ragozásban és szóalkotásban; de vannak esetek, midőn a' nyugvó állapotú, vagy is egészen kifejtett szók ugyanazon értelműek ajadólág, és ejedőleg hangoztatva; illyenek: *al*, fordítva *le*. *sajdít* *sejdít*, *varsa* *verse*, *hanyag* *henye*, *habog* *hebeg*, *tahát* *tehát*, *dalia* *delie*, *alig* *elig*, *habahurgya* *hebehurgya*, *kalantyú* *kelentyű*, *nyakgat* *nyekget*. *csatlan* *csetten*, *csal* *csel*, *csala* *csele*, *család* *cseléd*, *kavar* *kever*, *galagonya* *gelegénye*, *rakottya* *rekettye* stb. Ezen analogia szerint megkísértem egy-két homályos eredetű szónak elemzését és értelmezését.

a) *Alafa*, mellynek Pápai Páriznál kétféle jelentése van, úgymint *demensum*, *victus*, eledel. kiszabott ételadag, és *dignitas*, *auctoritas*, méltóság, előkelőség, tekintélyes felsőség. E' szónak jelen alakja a' maga nemében különös, mellyet alapjelentésénél fogva sem az *al* gyökű magyar, sem idegen szókkal nem rokoníthatok; de ejtsük ki ejedőleg, 's leszen belőle *elefe*; ha már e' szót a' fentebbi értelmezésekkel összevontaníjtjuk, nem leszen nehéz azok' gyökeit feltalálnunk: ugyanis *elefe* am. eledel. eleség, tehát gyöke azon *el*, melly megnyújtva *él*, 's jelentése *vivit* és *vescitur*; pl. *sokaig él*, *diu vivit*, és kenyérrel *él* *pane vescitur*. *élet* *vita* és *victus*, továbbá *élő* am. *vivens*, és *victus*. *victuale*. mert így szól a' közmondás: *mi is élővel élünk*, azaz *ételt* *eszünk*, *eleséggel* *étélalkozunk*, nem *élünk* *széllel*; végre a' régi *halotti*

beszédben *eleve* am. *vivens*, mellyel párhuzamban véve legrokobabb az *elefe* t. i. a' *e* kemény *f*-fé alakulván által, mint a' *ein*-czároz=*finczároz*, *irgoncz*=*firgoncz*, *tygyáz*=*figyel*, a' *csalra*, *csalfa*=*csalara csalafa*, a' *nyifa*=*nyira*, a' *trufa*=*terera turava*, a' *tere tura* törzsoktól, mellyekből lett: *terél turál*; e' szerint az *él, élő, élet, elere, eleven* tulajdon értelműek, midőn a' latin *vivil, vivens, vita, vivax* szónak felelnek meg; ellenben átvitt értelműek, midőn jelentésök: *vescitur, vescens, victus, victuale*, minthogy emezek szükséges föltételök amazoknak, valamint pedig az *eleség és eledel*, hasonlóan az *elefe* kizárólag csak átvitt értelemben használtatik, de gyökben, mint láttuk, amazokkal meg egyezik. — Az *alafa'* második jelentése, *dignitas, auctoritas*, melyekben alapértelmem rangbeli elsőség, előkelőség, másoknak erkölcsileg megelőzése, ejedőleg hangoztatva: *elefe*, 's gyöke azon *el*, melly nyelvünkben am. a' latin *prae* és származékai: *elő, elül, előtt, első, előz, eldőd, elé, elve*, trans. pl. erdő *elre*, trans. silvam, mivel a' mi *elve* fekszik, az előbbre van, mint az innen (cis) fekvő, végre *eleve*, melly am. *ante, prae, trans*, mint a' Müncheni Codexben: „*Eleve* megmondottam“ *praedixi*. Márk. 13. „Kik *eleve* múltnak *vala*“, qui *praeibant*. Luk. 18. „*Eleve* kelsz“ *praeibis*. Márk. 14. Ezen *eleve* nem csak határozó: *prae, praecedenter*, hanem részesülőféle melléknév is, *praecedens, anteiens* értelemben, mint általán a' *ra, ve* képzőü részesülők, mellyek mint melléknevek a' régieknél ragoztattak; pl. *irva, iréat, irvák*, egyszersmind határozókül használtatnak; pl. *irva* gyakorolja magát a' nyelvben, t. i. a' mi a' német nyelvben általános, hogy a' részesülők és melléknevek ugyanazon alakban határozók is; pl. gehend *menő* és menve, schön *szép* és *szépen*, 's a' mi latin nyelvben per elegantiam divatozik; pl. *volens abiit gratus accepto*, e' helyett *volenter, grate v. gratanter*; ugyan annak némi nyomai találtatnak nyelvünkben is, pl. *gyalog* katona, *gyalog* jár; a' *hirtelen* ember *hirtelen* megharagszik. Ilyen az *eleve*, keményebben ejtve, *elefe* is, melly mint név jelent *előt, előrangot, előkelő állapotot*, és így, valamint az *eleve* először am. *vivens*, másodszor am. *praecedens, anteiens*, hasonlóan az *elefe* am. *victus* és *praecedentia*, a' mellyet a' dignitas foglal magában.

Az *eleve* és *elve* változatokból gyaníthatni, hogy a' *ra, ve* képzőü részesülő hajdan *ava, ere* alakban is divatozott; pl. *halva halava, irva irava, kelre keleve, merre mereve*, 's ezekből és illyekből képződtek megnyújtás által az illy végzetű résztint mellék-, résztint főnevek: *eleve eleren, mereve, mereren mereren, mererény, keleve kelecény, telere televény, halava halva, halavány halvány*. Ezekben a' *v* gyakran *m*-re, mint rokon ajakhangra változik; pl. *duzra, szuszra, tutyra, lesznek: duzma szuszma tutyma, szerevrény szerevmény, alkotrány alkotmány, indítvány indítmány*

stb. Általán innen elemzendők, mert részesülőkből fejlődtek ki, a' *ba be, pa pe, fa fe, va re, ma me*, továbbá a' *b, p, f, v, m* ajakhangos képzők és általuk alkotott szók, miről részletelesen más-kor akarok szólni.

A' fentebb elemezett *elere* szó alkalmat nyújt, hogy a' haladásra vonatkozó *el* gyöknek egy kiavult származékáról szóljak, 's ez *eleszteb*, mely a' régieknél am. előbb, régen, vagy is, előbbi időben. Góry Codex 3. l. „*Eleszteb* lássuk azt meg, hogy hányképen leszön az rágalmasság.“ 15. l. „Mert valaki teszi az irgalmas-ságot, ez elyeten *eleszteb* azt jelenti.“ 23. l. „És az *elesztebi* tisztossége megadatik“ hol am. *elébbi*. Használatából, mint a' szöveg mutatja, kiletszik először, hogy másod foku melléknév, illetőleg határozó, miért ma így írják : *elesztebb, elesztebbi*, mint előbb előbbi, utóbb utóbbi; másodszer, hogy alapfogalom benne az időbeli elsőség, tehát gyöke az elsőségre vonatkozó *el*, melyből csangós hangoztatással lett *elesz* melléknév, *eles* helyett, mint csangósan *édesz kedvesz*, közmagyarosan : *dobasz, kopasz, horpasz, csupasz, horgaszt, görbeszt*; az *elesz* melléknévből képződött határozó *elesz-t*, mint *örömes örömes-t, vegyes vegyes-t, képes képes-t, szíves szíves-t*, 's végre minthogy a határozókat, hol szükség van rá, fokozni is lehet, a' második fokon, *elesztebb*, mint : *örömeztebb*. Egyébiránt az *elesz* közmagyarosan is él mint *eles* az öszvetett *mielest* határozóban, mely taglalva *mi-elest*, és szabatosan annyi, mint a' latin *quam primum*, 's rokonok vele a' *mielőtt priusquam*, és *mielőbb*, quo prius, valamint több határozóink a' latin észjárás szerint képezetett, 's valamint ebben megfelel neki az *illico*, hasonlóan a' magyarban *ottan*, legottan tételik utána, 's ez lehet oka, hogy hangrokonságból a' *mielest* helyett *mihelyest* divatozik, melyben a' helység' alapértelme látszik becsúsztatva lenni.

b) *Tahát, tehát.*

A' régieknél az előbbi divott, ma az utóbbi van szokásban. A' *tahát* a' régieknél múlt, távoli időre vonatkozott, 's annyit jelentett, mint *akkor*. Bécsi Cod. 11. f. „*Tahát* Olofernes monda neki“ Káldi szerint, *akkor* Holofernes monda neki. 12. f. „*Tahát* parancsolá“ Káldinál, *akkor* meghagyá. Münch. Cod. Máté 5. „És *tahát* jöved ajándokozjad te ajándokodat.“ Káldinál : „És *akkor* eljövén add be ajándokodat.“ Későbbi századokban a' *tehát* kapott fel, a' latin *ergo, igitur* értelmében, 's élünk vele, midőn azt akarjuk jelenteni, hogy az előre mondottak vagy történetek után folytatólág következik valami, és így a' gondolkodás, okoskodás' fonálán tovább haladunk, 's alapfogalomban egyértelmű vele a' *torább*, 's latin *ultra*; pl. ezen mondásokat, ebből *tehát* az következik, hinc *ergo* hoc sequitur, így is ejthetjük, ebből *torább* az következik, hinc *ultra* sequitur. E' szerint mind a' régies *tahát*, mind az újabb *tehát* távolságra vonatkozik, amaz előre emez látra haladó, amaz

múlt, emez jövő távolságra, és így az eredeti gyök azon *ta*, melyből *tár*, *távol*, *távolít*, *távolság*, továbbá *tal*, *taliga*, *talu* származnak, mely egyfelül gombolyúvá alakulván, leszen *to*, *tova*, *tovább*, *toliga*, *tolu*, másfelül ejedőre változva : *te*, honnan *té*, *téved*, *tévely*, *tévelyeg*, *tébolyog*. *tékozol*, *tétova*, *tél túl* származnak, 's minthogy a' *t* és *sz* néha fölcseréltetnek, mi a' hellén nyelvben szinte dialectuskint változik; pl. *γλωσσα γλωττα*, *δαλασσα δαλαττα* stb, ide tartoznak mint távolságra vonatkozók a' *sza*, *szo*, *sze* gyökök ezen származékokban : *szana szét* (sparsim), *száguld*, *szédeleg*, *szél* (latitudo), *szélt* (late, sparsim), és *szór* (spargit, dispergit). De miként fejlődött ki már a' *ta* gyökből a' *tahát*? Analogia szerint úgy, mint a' *honn*, *onn*, *inn*, *ide* (tempus) törzsekből a' *honnan*, *honnat*, *honnét*, *honnajt*; *onnan*, *onnat*, *onnét*, *onnajt*, *innen*, *innét*, *innét*, *innét*, *idén*, *idét* (tempore) részint hely-, részint időhatározók t. i. *ta*, *ta-e-a*, *ta-e-án*, *ta-e-át*, *tahát*, melyből hangzó változattal lett *tehát*, mint vasárnap vesárnap, barázda Győr vidékén berázda, napestig nepestig, idnap idnep, innep, harkály herkály stb. Végre a' közép *o* átalakult rokon *h-ra*, mint a' *kora koha*, kömires Mátyusföldén kömíhes, bíral bihal, sorárog sohárog, posrad poshad, peszed peshed, puri a purha stb szókban.

c) *Vatalé*, *vataléj*. A' székelyeknél, Balaton mellett és Pozson vármegyében kis hordócska, melyben a' mezei munkások inni való vizet visznek magokkal, máskép: *csoboló*, *csobolyó*. Ha e' szót ejedőleg ejtjük, leszen belőle *vetelé*, mellyel rokon a' *redel*, ki vizet vagy átv. ért. szeszes italt víz gyanánt iszik; mondják túl a' Dunán különösen a' ludakról, honnan *redelő* am. vízivó. és a' miből vizet isznak, mint ivó pohár, szívó tök, evő kanál. Hogy a' *redelő* és *reder* (aqualis 'vδρα) székelyesen *rider*, a' *viz* szóval rokonok, nem kétkedhetünk benne, de hangváltozattal egyeznek vele ezek is, a' német *wasser*, a' svéd *vat*, szláv *woda*, hellén 'vδωq, mellyről Plato azt mondja, hogy a' barbaroktól kölcsönözték a' hellének. E' változatok szerint mind a' *vatalé* vagy *vataló*, mind a' *redelő* egyeredetűek. 's az ősi nyelvnek maradékai. Mi alakját illeti hasonló azon szavainkhoz, melyekben az *ó*, *ő* átalakul *é*, *ej* és *aj* formákra, millyenek : *karé*, *paré*, *taré*, *góré*, csikoltó csikolté csikótó csikóté, mit kivált illy régies igealakokban találunk fel : *tanót*, *tanét*, *tanéjt*, *szabadót*, *szabadét*, *szabadéjt* stb.

De lássuk már a' nyílt hangzók' viszonyait egymáshoz a' ragozásban és szóképzésben. A' ragokat és képzőket általán *egy-águakra* és *többáguakra* osztom; amazok mindig ugyanazon hangzón szólnak, akárminly szóhoz járulnak; pl. az *i*, *é*, *íg*, *ért*, mint : *ház-i*, *kéz-i*, *út-i*, *üsző-i*, *csömör-i*, *melléknevek*, *pap-é*, *úr-é*, *szív-é*, *nép-é*, *kör-é*, *ürü-é*, *birtoknevek*, *nyak-íg*, *térd-íg*, *fül-íg*, *hón-íg*, *övedzőig*, *határnevek*; *arany-ért*, *ezüst-ért*, *nyúl-ért*, *sür-*

ért, *üru-ért*, *érték*- vagy oknevek. A' többáguak vagy *kétáguak*, melyeknek egyik ága a' *vastag*, másik a' *vékony* hangú szókhöz hajlik. mint a' *rólról, tóltól, bólból, ba be, ban ben, val vel, nak nek* névragok, a' *ság ség, ész ész, ka ke, at et* névképzők, a' *hal het, tat tet, ül ül* igeképzők stb, vagy *háromáguak*, melyeknek egyike *vastag* : o. ketteje *vékony* : é v. ő, mint *on én ön, hoz hez höz*, névragok : *od ed öd, og ég ög* igeképzők; *néggyáguak*, mint *ad ed od öd* a' *harmad, negyed, hatod, ötöd* szóokban; *ötáguak*, mint az *as es os és ös*, pl. *házas, népes, boltos, kertés, ökrös*, melyekhez néha a' hatodikúl az *is* járúl; pl. *hamis, lapis, köris, kódís*, 's tájszokásilag *os* helyett *us*, pl. *piritus*. Jelennen azon kétáguákról fogok szólni, melyekben az ajadó és ejedő hangzók változkodnak. Ezeket két tekintetből érdekes fürkészni, először *széphangzati*, másodszor *elemtani* oldalról. Ugyanis köz tudomásu dolog, hogy a' műveltebb és simább magyar beszéd bizonyos széphangzati vagy hangrendi szabályokat fogadott el, melyek az elemantól eltérnek, midőn ragozásban, képzésben, sőt néha öszvetételben is a' ragok, képzők és alkatrészek eredeti hangzóit a' gyökök, törzsök, illetőleg előszók hangzóihoz alkalmazzák. Az elemtani kiejtésnek még ma is több nyomai léteznek a' *palóczok* nyelvében, kikhez általán oda számíthatjuk a' hegységekben, cserhátakon lakó magyarokat. millyenek Vasban az *örségiek*, Zalában a' *göcseiek*, Baranyában az *ormánságiak*, t. i. a' tapasztalás azt bizonyítja, hogy a' hegyi lakosok általán ragaszkodóbbak az eredeti szokásokhoz, mint a' síkföldiek; innen van. hogy ezeknél. valamint a' székelyeknél is, sok olly régi szó és szólásmód divatozik, melyeket a' síkföldiek már rég elfeledetek, pl. a' szép magyarságával dicsekvő. 's a' székelyen néha mosolygó síkföldi magyar a' német *sógor* szóval él, midőn a' székely az eredeti magyar *sü-e*-et használja. A' *palóczok* nyelve a' szóelemzésnek egyik vezérsillaga, melyet ha nem lát. vagy behúnyja előtte szemét, úgy gyakran hiába tapogatódzik; ellenben annak világánál sok homály földerül előtte; pl. nyilván dolog a' nyelvtudósok előtt. hogy az ige' személyragai magok a' személyes névmások különfélekép módosulva. mit nyelvünkről Révai alaposan megmutatott : de midőn a' kisimult nyelvű magyar így szól : *verünk, megyünk, keresünk*, a' zalai azt mondja : *verenk, megyenk, keresenk*. mi közelebb áll az eredetiséghez. mert itt az első személy *en* többese hangzik a' többes számnak *k* képzőjével : *en-k*. ebből lett idővel *önk*, azután *ünk* : hasonlóan a' zalai magyar. legalább Balaton' vidékén, e' helyett : *földünk, népünk*, így szól : *földenk, népenk*, mi am. föld-*em-k*, nép-*em-k*. Így lett az egyes számu *te* második személynévből *tek*, pl. *verték. néztek. kerestek*. hangrend szerint : *tök tok*, pl. *ültök, jártok*, e' helyett : *ül-tek, jár-tek*.

Midőn a' vasvármegyei magyar e' helyett : *föl- v. felme*gyek,

így szól, *fő* v. *fé*-megyek, az eredetiséghez hívebb és az analogia szerint következetesb a' beszéd módja, mert a' *föl* szóval ezek általánosan párhuzamban : a' már kiavúlt *lel*, melyből még él a' *lelebb*, továbbá a' *kül* és *bel*, melyeknek gyökei a' helyre mutató *le* infra, *kü* extra, *be* intra, tehát *fé* v. *fő* supra, innen e' párhuzamok is : *len* v. *lenn* v. *lent*, *fén* v. *fénn* v. *sent*, *fön* v. *fönn* v. *fönt*, *kün* v. *künn* v. *künt*, *ben* v. *benn* v. *bent*; *lelebb* *félebb* v. *főlebb*, *külebb* *belebb* stb. És így elemtanilag : *kü*-megyek, *be*-megyek, *le*-megyek, *fő*-megyek. Ezen elemzést megerősíti a' régi nyelvszokás is. Tudnivaló, hogy a' *fel* és *fej* szók mind hangilag mind fogalmilag rokonok; de a' *fej* régente, legalább a' Münchener Codex szerint, *se* volt, hol így ragoztatik : *fem*, *fed*, *femet*, *feteknek*, *fetekről*, nem pedig : *fejem*, *fejed*, *fejemet*, *fejeteknek*, *fejetekekről*, és a' *fejdedelem* ottan *fedelm*. Máté 7. „Te kedig mikor bojtölendesz, te *fedet* meg kenjed.“ Unger caput tuum. Luk. 8. „Olajjal en *femet* meg nem ken(ed)ted“, oleo caput meum non unxisti. Luk. 12. „De, es ti *feteknek* (capitis vestri) minden fürti megszámláltattak.“ Luk. 22. „És fürt ti *fetekről* (de capite vestro) el nem vesz.“ Milly szabatos rövidség!

De lássuk a' kétágu ragokat hangrendi tekintetben, egyzersmind, mennyire lehet. eredeti alakjokat és értelmöket.

I. Kétágu névragok.

a) *nak*, *nek*; az első vastag. a' másik vékonyhangú szókhöz ragad; *lapnak*, *lápna*; *kornak* *kórna*, *urnak*, *kutna*, *taréna*, *karéna*, továbbá a' vastaghanguakhoz simuló *i* után, pl. *hidna*, *líkna*, *csíkna*; vékonyhangúakhoz : *gyepnek*, *népnek*, *tőknek*, *ürünek*, 's a' vékonyhanguakhoz szegődött *i* után, *szívnek*, *hívnek*, *gilínek*. E' ragokban az általán elfogadott tiszta kiejtés szerint nyíltak a' hangzók, mitől a' tájszokás néha ugyan eltér, midőn az ajadó helyett gomolyút, az ejedő helyett pedig gömolyút hangoztat, de nem következetesen. mert ezt rendszerint csak a' hosszú *á* és *é* után teszi; pl. *háznok*, *magánok*, *tálnok*, *népnek*, *szépnek*, ellenben nem mondja : *papnok*, *babnok*, *helynek*, *ökörnek*, hanem *papna*, *babna*, *helynek*, *ökörnek*.

Hogy e' két rag közül eredeti a' *nek*, 's csak széphangzati rend szerint vált belőle *nak*, az kitetszik először a' régi nyelvművelekből, nevezetesen a' Boldvai Codexből, hol ezeket olvassuk : *mogánek*, *pokolnek*, *fojánek*, *halálnek*. Béla névtelen jegyzője is mind a' vékony, mind a' vastaghangú nevekhez ragasztja : „Árpád dedit terras Edunek et Edumernek. Cap. 17. Dedit terram magnam Ousadunek. Cap. 31. Tunc Dux Usubuunek . . . dedit castrum Besprem. Cap. 52.“ továbbá, midőn mint önálló szó gyökül használtatik és személyragot vesz föl, *nek*-em, *nek*-ed, *nek*-i, és nem *nak*-om, *nak*-od. *nak*-i. E' szerint az eredeti ősi alak, ejedő *nek*,

melly utóbbi szokás által módosult ajadóvá. De puhatoljuk már, milly alapfogalmakat fejez ki ezen rag, hogy legalább valószínűleg meghatározhatassuk származatát is. Az bizonyos, hogy a' névragok a' nevek' viszonyait mutatják ki, 's némelyek első tekintetre világosak, pl. a' *kor* időre mutat, az *ig* hely- vagy időhatárt jelent, a' *be ben* helyviszonyra vonatkozik, az *ért* vagy hecsviszonyú, pl. nem adnám száz forintért, vagy okviszonyú, pl. bűnödért lakolni fogsz, mindent a' hazáért. A' *nek* következő viszonyokban divatozik: 1) *birtokviszony*, melly egyszerűen a' birtokos és birtok közötti létállapotot fejezi ki, pl. Péternek háza. Ez Pálnak ruhája, melly esetben el is hagyható, mivel a' birtoknév' raga már maga kifejezi e' viszonyt, miután nyelvünk' természete szerint a' személyes névmás egyszersmind birtokrag is; pl. házam, házad, háza, domus mea, tua, eius vagy sua; 2) *tulajdonító* vagy *adó viszony*, melly alapfogalomban ugyan a' birtokviszonnyal igen rokon, de abban különbözik tőle, hogy a' birtokviszonyos *nek* elhagyható, a' tulajdonító nem; amaz közvetlenül a' birtoknévre vonatkozik, ellenben a' tulajdonító *nek* az állítmánnyal van közvetlen viszonyban, vagy is a' tulajdonító *nek* ragú névről mindig valamit állítunk, továbbá, a' birtokviszonyban a' *nek*-es szó állítmány, a' személyragos pedig alany, pl. Ez Péternek háza, annyit tesz, ez a' ház Péteré; istennek akarata szerint am. azon akarat szerint, melly az istené, ellenben a' tulajdonító viszonyban a' *nek*-es szó *alany*, mellyre bizonyos állítmány vonatkozik. pl. e' régies mondatban: Erdélynek fejedelmének parancsa, két birtokviszony van; ebben pedig, Erdélynek fejedelmének hadat izent a' török, az első birtokviszony, a' másik tulajdonító.

A' tulajdonító *nek* ragnak jelentéseit két fő osztály alá sorozhatjuk: *először* olly állítmányokkal jő viszonyba, mellyekben alapfogalom bizonyos *járandóság*, legyen az hasznos vagy káros, kedvező vagy kedvezőtlen, ilyenek a' következő igék: *ad, tulajdonít, enged, ígér, ajánl, fizet, használ, árt, izen, kínálkozik, javal, roszal, parancsol, tilt, köszön, tartozik, ran, nincs. kell*, e' mellé knevek: *adós, ártalmas, hasznos, káros, szükséges* t. i. valakinek vagy valaminek; *oda neki!* am. hagyján (concedo), továbbá a' járandósággal rokon *illetőség*, melly által azt akarjuk kifejezni, hogy bizonyos név, czím, jelző. állapot hozzávaló, hozzá illő az alanyhoz. pl. ocsémet Péternek nevezik, 's ő engem bátyjának hí. Rosznak vélem. jónak sejtem, tolvajnak gyanítom. Katonának tekintett, bírónak való, tisztnek alkalmas ember stb. Mindezekben az *adás, tulajdonítás* alapfogalma rejlik, 's innen a' latin *dativus* nevezet; különösen az *illetőség* osztálya alá tartozókban az illető alanynak bizonyos nevet adunk, miért a' járandósági *nek*-et *tárgyadónak*, az illetőségit pedig *néradónak* nevezhetjük; *másodszor*. jelent a' *nek* bizonyos tárgy felé czél-

zást, irányzást, közeledést, pl. *útnak* indul, *hegynek* tart, *falnak* megy, *neki* szalad a' *viznek*. Ez értelemben tehát inkább *közelítő*-nek mondható, 's a' szoros jelentésű tulajdonítóval (dativushoz) csak annyiban rokon, hogy az adásban az adott dolog és átvető között közeledés történik, valamint a' ki hegynek megy, mindig közelebb és közelebb jut a' hegyhez, mintha oda adná magát neki.

A' fenn előadottak szerint a' *nek'* jelentése a) tárgyadásra, b) névadásra, vagy nevezésre, c) bizonyos irányhoz közeledésre vonatkozik. Mindezen jelentéseket magában foglalja nyelvünknek egy általánosan divatozó szócskája, mellynek a' *nek* valószínűleg származéka, t. i. a' nyílt ajakkal hangoztatott *ne!* indulatszó, melly különbözik a' tiltó *ne* szócskától, mellyet élesebben ejt több vidékeken a' nyelvszokás, midőn amazt csaknem általán ejedőleg ejtik. A' *ne* indulatszó 1) *hívó*, *nevező* értelmű, ezzel hívja, csalogatja a' magyar az állatokat, pl. Bodri *ne!* Maczi *ne!* Czocza *ne!* Fakó *ne!* *ne* csikó *ne!* ez olly önálló szó, mint akármely más, 's értelme *jer ide*, *jer közel*, tájdivatosan pl. Pápa' vidékén a' kutyát így is hívják: *le!* szinte nyílt hangon. Továbbá azon szó, mellyen valakit híznak, vagy szólítanak, magyarul *név*, röviden *nev*, honnan *nevet*, *nerek*, *neves*, *nevez* mind rövidek, innen ezek: mi *ne-red?* és hogy *híznak*, quis vocaris? wie heisstest? jak sza wolás? egyet jelentenek, 's midőn azt kérdi a' magyar, mi *nered?* annyit tesz? mellyik szó az, mellynél fogva téged híni vagy szólítani szoktak; hogy *híznak?* am. mellyik szó az, mellynél fogva azt mondják neked: *ne!* *jer ide*; tehát midőn azt mondom: engem Péternek *híznak*, am. engem így hívnak: *Péter ne!* Minthogy pedig a' névnek eredeti alapját az elnevezendő tárgynak bizonyos tulajdonsága teszi, innen a' név tulajdonságot is jelent, 's ezen alapfogalomból érthető a' *nek* ez illyen viszonyokban: *szépnek* nevezem, tartom; *helyesnek* itélem, gondolom, *birónak* választották őt. Ha én *neked* volnék. Ha Péternek volnék. 2) a' nyílt *ne* am. hic habes, da hast es, tu ho más. azaz *adó* jelentése van, 's am. *adok* valamit. *redd el*, udvariasan. *tessék*. Él e' szóval a' magyar. midőn kínál. ad, átnyújt, oda enged pl. *Ne neked* is egy garas. *Ne fiam redd el*. Ezen *ne* fölveszi nagyobb hatás végett azon *szé* toldalékot, melly nem egyéb, mint a' parancsoló módban használt *szé szá*, 's egy e' második személynévmással: *te*, pl. *jer-sze*. jössz-te, add-sza, mondd-sza és így *ne. ne-sze, ne-te*. tájdivatosan élesben: *nessè nelè*, pl. *Nessè semmi fogd meg jól*. Illyenek a' következő indulatszókából, *haj, hopp, no, u* származó *haj-sza*. menj te, *hopp-sza*, ugorjál, *no-sza*, mozdulj tovább, rajta, *u-szu, u-czu*. utána! fogd meg! Néha *di* alakban jelen meg. pl. *haj-di, us-di, os-di*, azaz *oss-te*, azon *os* gyöktől mellyből a' sebes távozást jelentő *oson* származik, a' tréfás *iszkurdi, iszkurgyi*, melly elemezve am. *iszkódj-te*, az iszkódik igétől. ez pedig a' menést jelentő *isz*

gyöktől, honnan az ebnek azt mondják : *isszsz ki!* takarodjál ki. Sőt az adó, kínáló *ne* a' többes számu másod személynévmást is fölveszi : *ne-tek*, mi am. vegyéték, pl. *Netek* édes gyermekeim, osszszátok el magatok között, kettőztetve, *ne nelek*, vagy *ne nek-tek!* Alkalmilag megjegyzem, hogy népünk' szokása az állatokat *tegezze* megszólítani, pl. *czo te! hücs te! fartolj te! hők te! tola te! csibi te! tüled te! nem oda te! hóha te!* 3) Minthogy a' hívásnak már alapfogalmánál fogva közelhozás a' célja, 's az adás is közeledéssel jár; innen a' *ne* közeled is jelent, és így a' *ne* és *nek* alapfogalomban egyeznek, 's a' *nek* azon szók' osztályába tartozik, melyekben a' *h g k* torokhangok nagyobb hangzatosság végett toldattak a' gyökszóhoz, pl. *be beh! vaj vajh! haj hajh! do doh, mo moh, i ih, ju juh, mócs-in mócsing, rozmarin rozmaring, talán, tájdivatosan taláng, foszlány, foszlányg, ille, itteg, ittég, puszpán puszpáng* (a' német buchshbaum-tól), *tövis tövisk, viasz viaszok, fő fők, pilincz pilinczk, rovat rovat rovátk* stb és így : *ne, neh, nek*. A' magyar *név* szóval rokonságban látszanak lenni a' hellen *νομα*, latin *nomen*, német *nahme*, tót *meno*, melyekhez képest a' magyar ősiebb, eredetiebb alakú és gyökszerűebb, valamint az *ab* és *ap* ősiebb eredetiségre mutat, mint az *abba, baba, papa* s az *at aty* régiebb és tisztább, mint a' *tata, tato, pater, vater* stb.

Hogy nyelvünkben az eredeti indulatszók igen jelentéke-nyek, 's hogy azok' értelmét népünk csodálatos őszhangzásban fentartotta, arról igen bőven és tanulságosan lehetne szólni : de jelennen csak röviden érintem e' tárgyat, némi igazolásul annak, hogy az egyszerű indulatszókból több származékok eredtek, pl. *haj!* mellyel az állatot menésre, mozgásra őszlönzik, *hajt, impellit, hajszol*, *persequitur, hajtókál, hajtsár, hajút, hajhász, hajó*; különbözik tőle azon *haj*, mellyből *hajt* clinal, *hajtóra, hajlik, hajlandó, hajlós* erednek, mert ez rokon a' *gaj* és *kaj* görbeségre vonatkozó gyökökkel, mellyekből lettek : *gajmó, kajmó, kajla, kajsza, kajcs, kajcsos* stb, *no!* megindulásra biztató, származékai : *nogat* v. *nógat, nódul, nódít, nos, noszol, nosza, u!* v. *hu!* valaminek utána buzdító, honnan : *uszu, huszu, uszit, huszit, uszogat, uszu rajta!* (huszár?) *ü!* v. *ü ü!* erőszakkal kergető, *hajtó*, melly a' magyar hajóvontatók *hajtóhangja*, honnan : *üz*, melly olyan képzésű, mint a' *tű, fű* gyökökből a' *tűz fűz* igék az elavult *üzdög*, mellyből *üzdögő, üzdöge, üsztöke, üztöke* származott, *üszekedik; ja!* v. *jaj!* honnan, *jajos, jajgat, jajdít, jajdúl, jász*, átalakulva *gyász*, azaz siralom.

o oh, ohaj, ohajt, soh, sohaj, sohajt, sorár, sorárog, sopány, sopánykodik; foh, fohász, foházkodik; ah, ah, ahít, ahít, ahítat, ahítat, ahítatos, ahítatos, ajtatos, ajtatos stb.

á ám, bá bám, csodálkozó, honnan : *ámé bámé, ámúl bá-*

múl, *ámít bámít*, *ámész bámész*, *ámekodik*, *áméskodik*, *bámész-kodik*, *ho* v. *hó!* v. egyszerűen *ó!* mellyel a' nyugtalan, szilaj, vad, futó, vagy menésben levő állatot szólítják, hogy vesztig legyen, hogy megálljon. Ide vonatkozik azon népies mesekérdés: mellyik a' legerősbik betű? Fel. az *ó*, mert az ökröt is megállítja, innen: *hódít*, *hódúl*, v. régiesen *holdít holdúl*; vékony hangon *hő* v. *hő*, mellyből *hők* am. farolj hátra, pl. *hők*, *Bimbó!* *hőköl*, *hőköl-tet*, *hökken*, *hökcent*, *hös* v. *hős*, hódító személy, különösen vitéz, ki ellenséget hódít, és ifju legény, vagy más férfi, ki nőt hódít, innen régi nyelven am. *procus*, *hössölni* am. *procar*.

Ezen hasonlatok szerint állítottam fentebb helyen, hogy a' birtokot, adást, hívást, közelítést jelentő *nek* rokon azon *ne*-vel, melly ama jelentéseket mind magába foglalja, továbbá, hogy a' *név* szóban a' hívó *ne!* gyök rejlik.

Végül az egészet összpontosítva a' *nek* ragot szabatosan így különböztetjük meg: a) *birtokos*, possessivus, *nek*, pl. Péternek háza; b) *adó* vagy *tulajdonító*, dativus, attributivus, *nek* pl. a' béresnek fizetek, cselédemnek adósa nem vagyok; c) *hívó* v. *nevező*, v. *névadó*, vocativus, *nek* pl. kinek hínak? minek is mondjam? tolvajnak tartom; d) *közelítő*, adproximativus, *nek*, pl. hegynek tartok, neki megy az erdőnek. E' különféle értelmeken fön nem akad, ki arra figyelemmel volt, hogy ez más nyelvekben is úgy van a' magyar ragoknak megfelelő névhatározókkal, illetőleg praepositiokkal, pl. a' német *von* = tól = ből = ról, a' hellen *δια* = per = inter = ex = propter, a' *υπο* genitivussal = ab, ex, dativussal és accusativussal = sub, subter; a' latinban *sub* = alá és alatt, az *in* = be és ben, és ra, pl. in domo habito (házban), in aulam pergo (udvarba), in distantiam unius horae (egy órányira), sőt néha am. *iránt*, pl. amor in patriam.

— A' *titoknok* a' nyelvjárások' pontos és tudományos ismeretének fontos ügyére fordítván az osztály' figyelmét, az 1840-ben tett 's elfogadott ebbeli indítványára hivatkozott, mellynek azon negatív sikere lett, miszerint az őszves irodalomban eladdig közzé lett, a' magyar nyelvjárásokat tárgyalt, nagyobb kisebb munkák és közlemények' átvizsgálásából kitűnt, hogy az azokból nyert adatok általában elégtelenek, e' mellett nem elég szabatosak, határozottak és biztosak, sokszor eltérők, sőt ellenkezők, minél fogva akkor is már a' tárgynak közvetlen vizsgálatok' útján kifürkészése találatott egyedüli célhoz vezető és biztos útnak: melly azonban az academia' anyagi kedvezőtlen állása miatt ekoráig elmaradt. Elismerte ugyan indítványozó, hogy azóta még nyommasztóbb viszonyok álltak be, mellyekből a' pénztár csak most kezd kibontakozni: mégis a' tárgy szerinte már olly elutasíthatlanul sürgetőnek mutatkozik, hogy azt bármelley áldozattal tisztába hozandónak véli; e' sürgetősség pedig nem csak azon körülményben fekszik, hogy a' nyelvjárások ez utolsó tízedben még sebessebb elhalványodásnak indultak az ima és énekeskönyvek, népiratok, naptárak, a' terjedező néptanítás, mind tisztábban szóló papok és jegyzők, valamint a' sürűbb közlekedésnek mindinkább általánossá létele által; hanem a' nyelvtudomány' mai kívánalmai 's a' munkában levő nagy szótár' szükségleteiben is. Minél fogva azon alakban ujítja meg szóló, régi indítványát: kéretnék fel a'

Tek. Igazgatóság, miszerint az osztály' valamelyik tagját küldené ki időről időre a' hazának külön vidékeire oly célból, hogy a' nevezetesebb és tanulságosb nyelvjárásokat behatólag és rendszeresen igyekezzék észlelni, átvizsgálni, s azokról lehetőleg kimerítő 's ehez képest közzé is tehető tudósításokat adni, melyek a' magyar nyelvtudománynak nem csekély felvilágosítására, különösen pedig a' nagy szótárnak, hang és alaktani részében, mulhatlan segédelmére szolgálnának. Illy nyelvjárási fő tartományokul indítványozó a' székelyföldet, 's az északi, közép és déli palócok' vidékeit említette fel: egyébiránt az osztályra véve a' maga idejében bizandónak a' teendő egyes utazások' irányai' kitűzését. A' mi végre a' kiküldendő tagot illeti: a' maga részéről leginkább Czuczor Gergely rtagot véli ajánlandónak, úgy is mint a' nagy szótár' íróját, s úgy is mint kit e' részbeni jelentékeny jártassága, a' nyelv' minden titkaival megbarátkozottsága 's egyénisége által e' munkálkodásra előkelőleg meghivatottnak ismer az osztály.

Az ülés ez indítványt minden részeiben helyeslén és elfogadván, 's a' kijelelt tagban is teljesen megnyugodván, a' Tek. Igazgatóságot az évenkénti szünetekben eszközendő ezen utazásokra szükséges költségek' kirendelésére sürgetve kéri.

KIS GYÜLÉS, DEC. 5. 1853.

(A' philosophiai és társadalmi tudó. osztályal' számára).

M. b. Eötvös József tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen az illető osztályokból: Császár tt. Horváth Cyr. rt. Bertha, Csatskó, Pauler és Tóth tt. — Egyéb osztályokból: Balogh, Bugát, Érdy, Kiss Kár. rr. tt. — Toldy Ferencz titoknak.

HORVÁTH CYRILL rt.

folytatta a' bölcsészet' eszméjét fejtegető előadásai' cyclusát, ekkép:

A' helyett, hogy értekezésünk' fonalát épen ott ragadnók meg, hol azt a' szellemi önismeret' fokainak érintésekor félbe szakasztottuk, minden más előtt szükséges azon pontok' különleges taglalása, melyek foladatunkra nézve tájékoztatók. Értjük 1) a' bölcsészet' tárgyát, mely körül, részint a' rideg bölcsesletek' alap-gondolatain részint az egyéni nézetekből folyt irányzatok miatt, még mindig nagy a' különködés; 2) a' pszichologiai álláspontot, a' sok egyoldalúságnak ezen megzákányozott forrását; 3) az élet' fogalmát, mely nélkül az általunk érvényítendő álláspont' alapos felfogásának alig lehetne módját ejteni.

Nem szándékunk azonban itt azt vitatni, mintha a' valamennyi ellentét' egyesítésére célzó bölcsészet' határain belül minden különködés ártalmas és erővel is kiirtandó volna. Hiszen ez magát a' bölcsészetet is tönkre juttatná. Van mégis a' dologban valami. A' különködés ugyan is, ha nem eszköz, hanem cél gyanánt tekintetik, könnyen lehet ártalmassá; továbbá mivel az előbbi szakaszokban fölemlített gondolatok' szövedékből is rá kenhetni néhányra a' különködés' csalszínét: nem lesz helyén kívül, ha egy-két fölvilágosító magyarázatot ide csatolunk.

Főleg az, ki a' már előadottak' felfogása után az utolsó cik-

kelyre csak amúgy futtában ügyelt, hamar csinálhat oly véleményt, mely szerint az itt-ott alkalmilag beszöött és néhol meg is nyomatékosított elemek közt némi összeférhetlenség mutatkozik. Az ily egyén következőleg fog okoskodni.

Állítva lön a' dolgozat' egyik cikkelyében, hogy a' bölcsészet' eszméjét csak a' szellemi önismeret' fokainak segedelmével lehet a' maga valódiságában méltányolni. Az előbbi szakaszokban pedig az volt igényelve, hogy a' bölcsészet' oly nyugpontokat muttatand föl az önmagával meghasonlott ember előtt, melyek a' természet, emberiség és isten' irányában támadt kérdésekre nézve nem csak tájékoztatók, hanem ki is elégítők. De hogyan fogja mindezt a' bölcsészet' végrehajtani, ha még azon tárgy sincs a' maga tisztaságában kellőleg megállapítva, mely körül a' bölcsész-kedés szükségképen forog? Hogy azon tárgy, legalább az értekezés' eddigi folyamán keresztül, nincs a' maga tisztaságában kellőleg megállapítva, azt, ha más nem is, az imént előhozottak elég világosan tanúsítják.

Két tárgy lön érintve : az önmagát tevő emberi szellem és a' mindenség. Mellyik tehát ezek közül a' bölcsészet' valódi tárgya? Ha az emberi szellem : hogyan és miféle oknak erejénél fogva hozzatnak tisztába a' természet' országaira, a' sokoldalúlag fejlődő emberiség' életére és a' mindent átható isten' tökélyeire vonatkozó kérdések? Ha a' mindenség : hogyan lehetne a' bölcsészet' eszméjét csak az önismeret' fokainak segedelmével méltányolni a' maga valódiságában?

Igy az ellenvetés. Lássuk, ha létalaposan-e.

A' már eddig is több oldalról felvilágosított álláspont szerint akár az önmagát ismerő emberi szellem akár a' mindenség legyen a' bölcsészetnek tárgya, mindegyik esetben ugyanaz leend a' bel-szükségűleg végrehajtott bölcsész-kedés' credménye. Az emberi szellem, a' rajta keresztülvonuló általános szellemnek, mint általános igazságnak erejénél fogva tükre az egész mindenségnek : ha tehát önmagát egész összterüségében megismeri, közvetve ismeretére jut a' mindenségnek is. Nem mindenkép teljes ismeretére ugyan, mert a' mindenség' teljes ismeretével csak az általános, vagy is azon szellem bírhat, kiből a' lét mindenkép azonos a' tudattal. Ez az emberi szellemben nincs, nem is lehet így. Igaz, hogy létileg ez is birtokolja a' mindenséget, de nem tudatilag is egyszersmind. A' léti és tudati birtok között nagy a' különbség. Onnan, hogy valami létileg benvan az én szellemben, koránsem következik, hogy az meg is van már általam tudatolva. A' léti birtokot közvetlenség, a' tudatit ellenben közvetettség jellemzi. A' léti birtok ránk nézve adottság, a' tudati szerzettség. Mivel pedig a' szerzés időbeni működés, látni való : hogy az emberi szellem csak időbeni önismerés által teheti azt, hogy az, a' mi benne léti-

leg van, tudatilag is legyen. Ez oka bennünk a' bölcsészet' egymást előzzendítő rendszerekeni föltünésének is. Haladás előre! E' szavakban rejlik ama' sugárlat, melly nélkül a' bölcsészet' országában sincs valódi élet.

Továbbá az emberi szellem' egyik lényeges tagja a' mindenségnek, nem gondolhatni tehát a' mindenségben állapotot, melly rá, mint tagra, némi hatással nem volna. Hiszen a' tökéletes egészben, minő a' mindenség, mindenik tag hat valamennyire, és valamennyi hat mindenikre. Más azonban a' csupán léti, más a' tudati alakban birtokolt hatás. Vannak, kik még a' józanúl kétségbe nem hozható tünetményeknél is készebbek a' hiú agyszülemények vagy hányakodó szörszálhasogatásokhoz folyamodni, hogysem megismernék: miszerint az emberi szellem' gazdagsága nem áll egyedül a' tudás' köréből.

De minek fordítanánk ezen oldalra nagyobb figyelmet, hiszen a' már eddig fölhozott érintetekből is világosan kivehető azon álláspontok' egyoldalúsága, melyekről az iménti okoskodás készíthetetik. Nem ritkák ugyan nálunk is az illy álláspontok' eredményei, ritka mindamellett azon mélyre ható átértés, melly nélkül a' fölhasználást sem alapítottak sem czélszerűnek nem mondhatni. Pedig az álláspontok' alapított és czélszerű használása nélkül bizonytalanná válik a' feldolgozott ismeretek' egésze is. Sehol sem tapasztalható ez inkább, mint az úgynevezett pszichologiai álláspont' alkalmazásánál; mit azonban annál kevesebben szoktak észrevenni, minél távolabb vannak ama' gondolattól, mintha bennök a' pszichologiai álláspontnál működő tehetségek nem volnának czélszerűleg kifejtve.

Valamennyi álláspont közt nálunk is legtöbbben szítanak a' pszichologiaihoz. Sőt egy rész a' magyar philosophiát is arra szeretné alapítani. Igaz ugyan, hogy az álláspont' neve nem fordul mindenütt és mindenkor elé; ámde a' tárgyak' bölcsészeti fölfogásakor nem a' névben hanem a' tartalomban rejlik ama' fontosság' oka, mellyel a' fölfogást érvényesíteni akarjuk. Sőt olykor még tartalma sincs kellőleg áthatva azon álláspontnak, mellyről az emberiség' legsúlyosabb érdekeire vonatkozó kérdéseket boncolgatjuk.

Találtatnak itt-ott, kik a' pszichologiai álláspont' meghonosítása, és a' róla szerkesztendő bölcsélet' megkivántatása végett a' külföldi műveltebb nemzetekre utalnak. Hogyan lehetne az egyoldalú, a' mi a' művelt nemzetek' gondolkodásmódját olly irigyelhető magasságig emelte? Ez azon nézet, mellynek úton útféleni hangoztatásával eléggé mutatják: hogy ők még a' bölcsészet' dolgában is külsőségekkel bíbelődnek. Azért, hogy valamelly nemzet' e' vagy ama' része e' vagy ama' bölcselethez szít, ugyanazt az egész nemzet' bölcsészete gyanánt fölmutatni, elhamarkodott

dolog. De hamindjárt úgy volna is, szabad-e az e' vagy ama' nemzetnél kiválólag ajánlott bölceletet magyar philosophiának keresztelni azért, mert a' benne előforduló alapgézetek magyarul is délszinre hoztattak? Sokkal gazdagabb a' bölcsészet' eszméje, hogysen az csupán egy irányt követhetne olly nemzetnél, melly alapos fejlődésének bizonyos fokán saját szellemi életét belsűkségűleg akarja megismerni. De mi az az olly nagy becsben tartandó szellemi élet?

Szellem és élet! Ismét olly fogalmak, mellyek körül a bonnyodalom már is valódi tömkeleggé vált. Hogy ez az avatatlan ügykezelés miatt még inkább válhatik azzá, mindenki láthatja. Míg más tudomány' ajánlásakor magának a' kiszemelt tudománynak mélyére bocsátkozunk, hogy az onnan világosságra hozott okok által a' nemzetet annak becsességéről meggyőzzük: addig az ittolt fölkapott s egyéni nézeteinkkel összehangzó bölceletek' külsőségnél szétáradozólag, ellenben magáról a' bölcsészet' belsűlyos egészéről csak meddön szoktunk beszélni. Pedig a' magyar philosophia sem lehet más, mint a' bölcsészet' eszméjének határozott 's a' nemzet' szellemi életének mivoltával többé vagy kevesebbé megegyező alakokbani föltűnése. És ha valahol, bizonyára ezen alakok' szerkesztésekor van legnagyobb szükségünk amaz, értekezésünk' elején már szóba hozott „nyitra“, mely nélkül a' nemzeti élet' szentélyében semmit igazán föl nem avathatunk.

Hogy ez a' nemzeti nyit sem a' külföld' valamelly részében divatos alapgézet sem a' psychologiai álláspont' fölmagasztalásának következtében nem fog soha túlnyomólag érvényesülni, továbbbi ok-adás nélkül is szembeötlő. De a' hazaszerte meggyökeresített magyar közmondásokban is sokkal életre-valóbb kincset bír a' nemzeti szellem: hogysen azt a' psychologiai álláspontról meg lehetne a' maga tiszta valódiságában magyarázni. Ezen álláspont sincs ugyan minden előny nélkül; ámde a' túlhajtott előny mellett ama' hátrányokról sem kell megfeledkeznünk, mellyek annál inkább irtandók, minél bizonyosabb az eddigi tapasztalás után, hogy épen ők gátosítják a' szellemi életnek létalapos megismerését.

Nem a' Wolf' és követőinek psychológiájában megfásított lélekről van tehát e' dolgozatban szó, hanem azon szellemről, melly a' lelkiséget is mint lényeges oldalt magában foglalja. Minek következtében az összerű álláspont a' psychologiaiit nem zárja ki teljesen, hanem megtisztítja: hogy azután azt, a' mi benne valódi, saját tartalmának mozzanata gyanánt birtokolhassa. Azon szellemről van tehát itt szó, melly midőn önmagát szabadon teszi 's tevényeinek önmagára történt viszonyításával önismeretét szervezi, megindítja a' bölcsészeti eszmének fejlődését is. És valamint az emberi szellemnek saját eredeti határozottsága szerinti öntevése

és az azt követő önismeret nem pusztán esetszerű, hanem szükségképi művelkedés a' szellemi életben : úgy a' bölcsészet' eszméjének fejlődése sem pusztán önkényi, hanem szükségképi működés.

És ime olly ponthoz értünk itt, melly az önismeret és a' bölcsészet' eszméjének fejlődését közelebbi viszonyba helyezi egymáshoz. Az egyik épen úgy eredmény mint a' másik ; az egyik épen ollyszerű működés által hozatik elé mint a' másik ; azonfölül egyik sincs valódiilag a' szellemi élet' határain kívül : következőleg olly nyilatkozmányok, mellyekben az önmagát tevő emberi szellem önmagának megnyilatkozik. De mi az a' szellemi élet?

Mi legyen az élet, és különösen az emberi élet? olly kérdés, mellyen át nem osonhatunk. Nem tartozhatik ugyan földadatunk' köréhez az élet' fogalma körül mutatkozó homály és bizonytalanság' bővebb tárgyalása; ánde mivel már a' földadat is a' szellemi élet' egyik oldalát illeti, az úgy hozza úgy magával : hogy itt az élettanból néhány czikk megemlíttessék.

Különösen 1) minden élő lény bizonyos szervezettel bír. Nem állítunk valami újat, ha azt állítjuk, hogy e' tételt több oldalról meg lehet támadni. Az, ki előtt a' valóság nem más mint szünet nélküli működés, továbbá az, ki előtt legalább az élet folytonos levés, végre az, ki előtt az emberi szellem „ideale quid“, meg nem foghatja : mikép lehessen a' szervezetet, mint valami megállapodottat, a' valóság, élet és szellem' fogalmával összeférkeztetni. Megjegyzendő azonban, hogy szünet nélküli működést állandó lét-ok nélkül még csak nem is gondolhatni; hogy a' levés, mint levés nem azonos az étellel; végre hogy a' szellem önmagában megkülönbített egység. Azonfölül a' szervezet nem olly tárgy, mellynek állapotossága és az elvont merevültség közt nem volna különbség.

2) Nem a' szervezet hanem a' szervezés, vagy is a' szervezet' éléhozása teszi az élet' közvetlen megnyilatkozását. Ezen állítás sem tartozik a' megtámadás ellen biztosítottak közé. Az, ki előtt az élet valamelly testi sajátság vagy ismeretlen erő, nagyon könnyen elhiteti magával : hogy ezen állításban az okozat és ok fölcseréltettek egymással. Az illy nézetű ellen csak azt említjük meg : hogy más az élő, más az élet; más tehát a' szervező, más a' szervezés és más a' szervezet. A' szervező azon lény, melly önmagát tevőleg működik; a' szervezet azon okozat, melly a' szervező által éléhozatik; a' szervezés pedig azon működés, melly által a' szervező a' szervezetet éléhozza.

3) Míg valamelly lény önmagát szervezi, él; mihelyt a' szervezés megszűnik, megszűnik az élet is. Hogy ezen állítás az úgynevezett naturphilosophok előtt valóságos botránykö, nagyon természetes dolog, Hiszen önekik az általános élet minden, az

egyedi semmi; vagy ha több mégis valamivel a' semminél, bizonyára nem egyéb mint pusztá látszat. Ha tehát, az ő véleményök szerint, az egyén' szervezése valamiképen megszűnik, korántsem következik, hogy az élet is megszűnt. Ámde vagy létezik az egyetemes macrocosmus vagy nem. Ha nem létezik, miként azt a' psycho-idealismus vitatja, akkor a' natur-philosophok' véleménye magától elenyészik. Ha pedig létezik, akkor az egyéni élet, művelményével együtt, vagy csupán tűnékeny alak vagy nem. Ha igen, mi kénytet minket arra, hogy az egyéni életnyilatkozatokat elfogadjuk? Ha nem, akkor az élő lény, mint eredetileg meghatározott egysége az egyetemesség- és egyediségnek, két oldalt fog a' maga szervezésekor föltüntetni.

4) Minél tökéletesebben szervezi önmagát az élő lény, annál tökéletesebb benne az élet is; ellenben minél tökéletlenebben szervezi magát az élő lény, annál tökéletlenebb benne az élet is. E' mondat az előbbivel ellenkezni látszik. Ugyan is, ha az élő lény két oldalt tüntet föl életében, akkor ő, mint szervezetével együtt egy egészet alkotó, szervezet is szerv is. Szervezete az élet' egyedi oldalának, mert ez nyilatkozik meg benne, mint minden mástól megkülönböztetett egységben; szerve az egyetemes életnek, mint általános egységnek, mely valamint minden másan, úgy rajta is, mint szervezetének egyik tagján, folytonosan keresztülvonódik. Mikor tökéletes tehát már most az élő lény' élete? Akkor-e, midőn önmagát egyedi oldalának erejénél fogva szervezi, vagy akkor, midőn egyetemi oldalánál fogva az egyetemi élet által, mint önállás nélküli szerv, fölhasználta? Lehetetlen, hogy azon lény viselhesse magán a' tökéletesség' nyomait, mely önálló is, önállatlan is.

Sőt viselheti is viseli is. Ha valaki váltig tagadná, lehetne a' naponkénti tapasztalásra hivatkoznunk, mert ennek ez iránybani tényei kétségbe nem hozhatólag tanúskodnak. Mivel azonban az iménti álláspont épen nem pártolója a' tapasztalás' erősítményeinek: azért is mellőzve mindazt, a' mi tapasztalásszerű, lássuk: vajjon az élet' belső titkai lehet-e némi nyomaira találnunk a' szóba hozott tökéletességnek.

Tökéletes az, a' mi céljának megfelel. A' cél lehet külső vagy belső. Ha tehát ennek következtében az élő lény tökéletes, külső vagy belső czállal kell bírnia. Ha a' cél külső, akkor ő csak eszköz, mellyel valamely tőle különb lény akarja elérni a' kitűzött célt. Ha a' cél belső, akkor az élő lény, mint öncél, önmaga valósítja meg azt. A' mint azután az élő lény vagy külső vagy belső czélnek felel meg: a' szerint az őt megillető tökéletesség is vagy külső vagy belső. Úgyde a' már előbb mondottaknál fogva az élő lény olyanak itéltetett, mely önmaga hozza elé saját szervezetét: miért is azon cél, mellynek az élő lény ön-

szervezése által óhajt megfelelni, nem külső hanem belső. De mi ez a' belső cél? Maga a' dolog, feleli erre Frauenstaedt, midőn azzá lett, mivé lennie kellett. Lesz pedig azzá, ha valódi rendeltetésének megfelel. A' dolog' valódi rendeltetése pedig azonegy a' dolog' eszméjével. Mire törekszik tehát az élő lény önmagának szervezése által? Saját eszméjének mindinkább megvalósítására. Fölötte jelzőleg mondja Burdach, hogy az élet eszmén, azaz valami szellemin nyugszik.

Eszmén? gondolandja itt a' realismus' védője; így hát az élő lény nem volna egyéb, mint valamely önmagát érvényítő eszme? Az élet sem volna más, mint valamely eszme' megvalósítása? Összehangzik-e ez a' tapasztalással? Nem mutatta-e ez kézzel foghatólag, hogy az élők mégis csak többek, mint az eszmék? De tegyük, hogy az élő csakugyan öncél, vagy is eszme: hol veszi akkor magát az élet? ama' két oldala, mellyeknél fogva az élő lény szervezet is szerv is?

Így a' realismus' védője. És nem minden ok nélkül. Azonban lássuk, vajjon eldöntőleg-e.

Hogy az élő lény a' vele együtt létező lények' sorában saját céljának igazán megfelelhesen, folyvást tartozik működni, még pedig távolítólag azokra nézve, mellyek önállóságát veszélyeztetik; vonzólag ellenben azok iránt, mellyek őt önérvényítésében elősegítik. Látható innen, miszerint ama' viszony, mellyben az élő lény önmagához van, rá nézve szükségképi. Nélküle nem volna az, a' mi. Akárminő állapotban menjen tehát keresztül, tartozik azt, mint önérvényítésének mozzanatát, önmagára viszonyítani. Továbbá az élő lény, mint érvényítendő tag a' mindenségben, viszonyban áll a' mindenség' valamennyi tagjához. Nélküle nem volna tényező a' mindenség' czélszerűségében. A' szükségképi viszonyok nincsenek, nem is gondolhatók határozott célok' hiányában. Más czélt valósít tehát meg az élő lény, midőn magát önmagáhozi viszonyában érvényíti; mást, midőn mint alárendelt szerv működik az egésznek irányában. Ámde mivel e' két irányzatban érvényítést önmagának tevése által hajtja végre az élő lény, világos: miszerint ama' két czélnek azon eszmében kell öszpontosulnia, mellynek megvalósítása végett az élő lény valódiilag létezik.

Föladatunkat illetőleg nem kevesebb fontosak ezeknél a' belőlük kihozható folyományok. Jól meg kell ugyan is az élő lényben különböztetnünk 1) azon határozottságot, mellyel ő egyedi céljának irányában bír; 2) azon határozottságot, mellyel ő valamennyi lény, közös céljának irányában bír; 3) mivel mindenik oldal kiegészítő rész az eszmében, egyik sincs, mint olyan, a' másik nélkül. És ez azon pont, mellyben az eszmének, mint a' kettő' egységének, szükségképisége gyökerül. E' szükségképiség' erejénél fogva történik azután, hogy az élő lény összerű határo-

zottságához képest saját egyedi célját csak a' közös célban, és a' közös cél csak saját egyedi céljában érheti el valódiilag. Mert, ha az élő lény, mint szerv az egészben, a' közös cél' megvalósításakor önmagát végképen megsemmisítené, megsemmisülne a' közös cél is, minthogy ez valósággal csak az őt érvényítő egyes lényekben bírhat. Azonban, mivel az egyes lény közvetlenül csak saját egyedi célját valósíthatja meg, nyilván való : miszerint ő a' közös cél't nem képes közvetlenül megvalósítani. Mit csinál tehát ezek' következtében az élő lény, midőn működve önmagát szervezi? Olly működést visz véghez, melly által saját egyedi célját, közvetlenül, a' közös cél't közvetve, öneszméjét pedig összerüleg valósítja meg.

KIS GYÜLÉS, DEC. 17. 1853.

(A' történettudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnökölte alatt

Jelen az osztályból : b. Eötvös J. tt. Érdy, Jerney rt. Wenzel lt. — Más osztályokból : Bugát, Czuczor, Horváth Cyr., Kiss K. rr. tt. Bertha, Repický lt. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

WENZEL GUSZTÁV lt.

némelly adalékokat közölt a' magyar honfiak' jeruzsálemi alapítványainak és zárandoklásainak történetéhez. — Úgy hiszem — így szólott előadó, hazai történetünk' érdeke azt kívánja, hogy előkörünk' mindennemű jelentékenyebb viszonyait minél több oldalról, 's az azokkal összefüggött eseményeknek minél több részleteit magukból a' külfökből megismerni és felvilágosítani ügykezzünk. Áll ez mai nap és a' mai történettudomány' szelleméhez képest főképp olly viszonyokról és eseményekről, mellyek különösen a' nemzeti életet és műveltséget tüntetik fel.

E' tekintetben őseink' vallásos buzgósága, mellynek folytán az isten' tiszteletére nem csak a' hazában, hanem a' hazán kívül is, gyakran messze földön, nevezetes egyházi alapítványokat szerzetek, és oda ájtatos zárandoklásokat tettek, különös figyelembévételt igényel. T. i. tudva van, hogy a' XI. század' kezdetétől fogva illynemű alapítványok Romában, Ravennában, Jeruzsálemben, Konstantinápolyban, Mária-Czellben, Aachenben és más helyeken léteztek, 's hogy ezen alapítványoknak egyik főczélja magyar zárandokok és bucsujárók' segítése és gyámolítása volt.

Ez alkalommal egyedül a' magyarok' jeruzsálemi alapítványai és zárandoklásainak történetéhez nyújtok néhány adalékot.

Első tekintetben figyelmet érdemel egyik külföldön utazott társunk' közleménye a' következő czímű munkából : *Cartulaire de l'Église du Saints Sépulcre de Jérusalem, publié d'après les manuscrits du Vatican par M. Eugène de Rozière* (Paris, imprimerie

nationale, 1849. 4.), melyet nálunk Magyarországbán még nem bírunk:

„Anno ab incarnatione Dni MCXXXV. indictione XIII. Petrus, s. sepulcri prior, cetusque fratrum eiusdem loci canonicorum domum, que fuit Bernardi Bituricensis, et aliam quae fuit Willelmi drugomanni, praedictae domui contiguam, *Petronillae mulieri Ungarice*, CCCXL. bisentiis vendiderunt in hospitalem domum sue genti, ut ipsa eas tamquam proprio censu emptas sibi, ut dictum est, sueque genti venditas eternaliter possideat. Quod si ipsa, vel eius successores Ungarici, necessitate qualibet ingruente, prefatas domos in posterum vendere vel invadiare voluerint, priori et canonicis s. sepulcri venales vel invadiandas offerant; si vero prior et canonici easdem domos ita ut alii emere noluerint, cuicumque voluerint, sine contradictione vendant et invadiant. Prenominata autem mulier prebendam quatuor hominum de refectorio s. sepulcri accipiebat cotidie; sed pro salute anime sue, sicut soror ecclesie necessitati fratrum providens, partem prebendarum remisit, ita ut deinceps duabus contenta prebendis, una unius canonici et altera unius servientis permaneat.

Facta est autem huius carte inscriptio dno Willelmo sancte Iherosolimitane ecclesie patriarchatui presidente, Fulcone nobilissimo rege regnante. Huius rei testes sunt:

Rogerius, Ramathensis episcopus.

Anselmus, Bethleemita episcopus.

Acardus, prior templi Dni.

Arnaldus, prior Montis Syon.

Henricus, prior montis Oliveti.

Robertus, abbas Vallis Josaphat.

Chosmas Ungaricus, Heremita.

Bonefatus, socius eius.

Symeon Ungaricus, archidiaconus.

Roardus, vicecomes.

Raimondus, magister hospitalis.

Rainaldus de Ponz, et complures alii.

Quicumque hanc conventionem infirmare vel violare temptaverit, apud Deum et homines anathema sit.“

Második tekintetben az az előtti velencei köztársaság' státuskönyveiből 's névszerint a' „*Misti*“ czímű könyvekből következő adatokat hozok fel:

1386. 13. Julii. *Capta*. Cum Magnificus D. *Stenrus* quondam *Dionysii Vayvodae Magister Agazonum Regalium Hungariae* nepos Magnifici Domini Stephani Vayvodae Transilvani scripserit curialiter, quod cum sit dispositus ire ad servitia Dei in Hierusalem, unde rogat ut placeat nobis sibi concedere, quod possit cum sua pecunia et expensa armare unam galeam, cum qua ire possit. Va-

dit pars, quod respondeatur ei, quod ex singulari benevolentia, quam gessimus et gerimus ad Magnificentiam Suam et Domini Stephani Vaywodae patru sui et suorum, sumus parati complacere ei, sicut petit, videlicet quod ob dictam causam possit cum sua pecunia et expensa armare dictam galeam in Venetiis et concedetur ei per nos corpus galeae cum suis corredis.

(Misti XL. f. 72.)

1393. 26. Aprilis. *Capta*: Cum Serenissimus D. Rex Hungariae nos amicabiliter suis litteris commendaverit Illustrrem D. Venceslaum juniorem Stetinech Casubiae et Pomeranae Ducem, avunculum suum, dispositum Sepulcrum Dominicum visitare, et ipse Dominus valde affectet ire ad locum praedictum cum fusto armato stb. (neki a' Corfuba rendelt gálya átengedtetik, melyen saját költségén Jeruzsalembe utazhassék).

(Misti XLII. f. 255. v.)

1410. 27. Martii. *Capta*: Cum Magnificus D. Comes Segnae fecerit requiri nostrum Dominium ut dignemur sibi concedere et complacere de una galeota, ut possit illam armari facere et ire ad visitationem sepulcri Dominici, quo vult ire ex voto et devotione sua, et bonum sit complacere ipsi Domino qui est Civis noster (neki az, épen Trapezuntból visszatért gálya e' végett átengedtetik).

(Misti XLVIII. f. 473. v.)

1418. 14. Martii. *Capta*: Cum pro parte Magnifici Domini *Salgai Nicholas filii Banni Semonis* et nepotis Magni Comitum Hungariae nobis expositum fuerit: Quod cum ipse disponatur velle visitare Sepulcrum Dominicum, dignemur *sibi et suae familiae* nostrum salvum conductum concedere, quo mediante posset ire et redire securus cum sua familia et ad propria remeare, non obstante aliqua guerra seu spiratione treuguarum existentium inter Serenissimum D. Regem Romanorum et nostrum Dominium; et bonum sit in complacentiam dictorum Dominorum dictum salvum conductum eidem concedere, Vadit pars: Quod auctoritate hujus consilii fieri debeat dicto Domino salvus conductus in forma debita, quo possit secure ad dictum viagium cum sua familia ire et redire Venetias, et de Venetiis ad propria non obstante spiratione treuguarum seu guerra aliqua, quae rumperetur. Exceptis tamen rebellibus nostri Domini et aliis qui forent banniti de terris et locis nostris; de parte: 144, de non: 1, non sinceri: 0.

(Misti LII. f. 205.)

1418. 4. Aprilis (Nomina Hungarorum, quibus salvus conductus concessus fuit ut possint ire ad visitandum S. Sepulcrum etiam super nostris galeis): *Presbyter Joannes Plebanus Albae, Presbyter Benedictus de Alba, Emarichus de Bachon, Petrus de Gan, Petrus Magnus, Emericus de Polska, Petrus de Sabadi, Benedictus Petri, Andreas Faber, Thomas Petri, Joannes Demetri,*

Stephanus Doin, Presbyter Nicolaus, Joannes famulus ejus, Joannes Conterman, Joannes Tranteborch, Petrus Gerardus.

(Misti LII. f. 214. v. 215.)

1429. 20. Januarii. *Capta* : Cum Magnificus D. Comes Se-gnae exponi fecerit nostro Dominio, quod quatuor Barones Hungariae, videlicet *Henricus de Marcellu, Stiborius Viada, Joannes de Perin, Herliock Offinaster* disposuerunt visitare sepulcrum Domini et ex parte praedictorum rogari fecerit nostrum Dominium, ut dignemur praedictis Baronibus nostrum saluum conductum concedere : quod cum personis 60 possint secure venire Venetias et se transferre ad Sanctum Sepulcrum : Vadit pars, quod dictis Dominis fiat noster salvus conductus in forma.

(Misti LVII. f. 183.)

— Utána

REPICKY JÁNOS lt.

bemutatta II. Szulimán császár' naplóját magában foglaló, a' cs. udv. könyvtár' igazgatósága által az academiával közlött török codexet maga által készült másolatával együtt, 's azt rövideden megismertette. E' szerint foglaltatnak abban : 1. A' császár' első nyolcz táborozása, ú. m. a' nándorfejevári, rhodosi, mohácsi, első bécsi, közzei, perzsa, corfui és moldvai, együtt 124 levelen ; fele e' résznek a' magyar történetet is felvilágosítja ; 2. Okmányok és szerződések 154 levelen, mellyek közül csak négy, de a' leghosszabbak illetik Magyarországot, ú. m. a' nándorfejevári 's a' mohácsi ütközetekről való fethnámék, 's két levél I. Ferdinándhoz. Az osztály nagy meglepéssel vette e' jelentést ; 's az eléadó' indítványára a' *Mustafa Dzsélalsale Thabokat-ül-mémalik* című codex' közlése végett fog a' cs. udv. könyvtár' igazgatósága megkeresetni.

— Olvastatt végül

PODHRADCZY JÓZSEF lt.

közleménye a' „*tekéletes*“ szónak mythosi jelentéséről.

KIS GYÜLÉS, DEC. 19. 1853.

(A' math. és természettud. osztályok' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklote alatt

Jelen az osztályokból : *Bugát és Kiss K. rr. tt. — Egyéb osztályokból : Balogh, Czuczor, Érdy, Horváth, Jerney, rr. tt. — Toldy Fer. titoknok.*

BUGÁT PÁL rt.

a' világegyetemet illető nézeteit kezdte tárgyalni.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, DEC. 19. 1853. 6. ór.

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklote alatt

Jelen : b. *Eötvös J. tiszt. tag. — Balogh, Bugáth, Czuczor, Érdy, Horváth, Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Bertha, Hunfaloy, Pauler, Repicky, Wenzel lt. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

— A' titoknok a' tud. cs. academiája' küldeményéből a' következő könyveket adta be : *Sitzungsberichte der philos.-hist. Classe. X : 1, 2. — Si-*

tzungsber. der mathem.-naturwiss. Classe. XI : 1, 2. — Archiv f. Kunde österr. Geschichtsquellen, X : 2. XI : 1, 2. — Notizenblatt zum Archiv, 1853 : 1—20. — Almanach der Kais. Akademie d. Wissen. f. d. Jahr 1854. — Ugyan az *Birk Ernő* udv. könyvtári alórtól : *Urkunden u. Auszüge zur Geschichte K. Friedrichs III. in den Jahren 1452—67. aus bisher unbenützten Quellen. Wien, 1853. — *Kötelmi* példányok némely pesti, pozsonyi, pataki és szegedi nyomdákból adtak be.

— Ezek után a' jövő évi ülőssor készült meg ekkép :

Jan. 9. Nyelv- és széptudd. oszt.	Apr. 24. Történeti osztály.
— 16. Philos. és társad. tud. oszt.	Máj. 1. Mathem. és term. tud. oszt.
— 23. Történeti osztály.	— — <i>Összes acad. ülés.</i>
— 30. Mathem. és term. tud. oszt.	— 8. Nyelv- és széptudd. oszt.
— — <i>Összes academiái ülés.</i>	— 15. Philos. és társad. tud. oszt.
Febr. 6. Nyelv- és széptudd. oszt.	— 22. Történeti osztály.
— 13. Philos. és társad. tud. oszt.	— 29. Mathem. és term. tud. oszt.
— 20. Történeti osztály.	— — <i>Összes acad. ülés.</i>
— 27. Mathem. és term. tud. oszt.	Jun. 12. Nyelv. és széptudd. oszt.
— — <i>Összes acad. ülés.</i>	— 19. Philos. és társad. tud. oszt.
Mart. 6. Nyelv- és széptudd. oszt.	— 26. Történeti osztály.
— 13. Philos. és társad. tud. oszt.	— — <i>Összes acad. ülés.</i>
— 20. Történeti osztály.	Juli. 3. Mathem. és term. tud. oszt.
— 27. Mathem. és term. tud. oszt.	— 10. Nyelv- és széptudd. oszt.
— — <i>Összes acad. ülés.</i>	— 17. Philos. és társad. tud. oszt.
Apr. 3. Nyelv- és széptudd. oszt.	— — <i>Összes acad. ülés.</i>
— 10. Philos. és társad. tud. oszt.	

S z ü n i ő.

Sept. 25. <i>Összes acad. ülés.</i>	Nov. 13. Nyelv- és széptudd. oszt.
Oct. 2. Történeti osztály.	— 20. Philos. és társad. tud. oszt.
— 9. Mathem. és term. tud. oszt.	— 27. Történeti osztály.
— 16. Nyelv- és széptudd. oszt.	— — <i>Összes acad. ülés.</i>
— 23. Philos. és társad. tud. oszt.	Dec. 4. Mathem. és term. tud. oszt.
— 30. Történeti osztály.	— 11. Nyelv- és széptudd. oszt.
— — <i>Összes acad. ülés.</i>	— 18. Philos. és társad. tud. oszt.
Nov. 6. Mathem. és term. tud. oszt.	— — <i>Összes acad. ülés.</i>

F 1920 p 3-434.

